

AHLÂK-I MUHSİNÎ

Kâşifî'nin Ahlâk Kitabı

HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 138

Bilim ve Felsefe Serisi : 54
Kitabın Adı : AHLÂK-I MUHSİNÎ
Kâşifî'nin Ahlâk Kitabı
Müellifi : Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (ö. 910/1504-1505)
Özgün Dili : Farsça
Hazırlayan : Prof. Dr. Murat Demirkol
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Öğretim Üyesi
Son Okuma : Banu Ateş Korkut, Emine Öztürk
Arşiv Kayıt : Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya, Nr. 2829
Kapak Görseli : Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Fatih, Nr. 3453
Yapım : Yüksel Yücel
Baskı : İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve San. Ltd. Şti.
Akçaburgaz Mah.137. Sok. No: 12, Esenyurt / İstanbul
Tel: 444 62 18 www.imakofset.com.tr / Sertifika No: 12531
Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2019
Baskı Miktarı : 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Hüseyin Vâiz-i Kâşifî
Kâşifî'nin Ahlâk Kitabı, *Ahlâk-ı Muhsinî*

1. Ahlâk, 2. İslâm Ahlâkı, 3. Siyâsetnâme, 4. Toplum, 5. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî
ISBN: 978-975-17-4331-2

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

AHLÂK-I MUHSİNÎ

KÂŞİFÎ'NİN AHLÂK KİTABI

(İNCELEME - ÇEVİRİ - TIPKIBASIM)

HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ
(ö. 1504-1505)

Hazırlayan
Murat Demirkol

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslâm ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu öreceğiz değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	13
HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ VE <i>AHLÂK-I MUHSİNÎ</i> İSİMLİ ESERİ	13
Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Hayatı	13
Eserleri	16
<i>Ahlâk-ı Muhsinî</i>	23
<i>Ahlâk-ı Muhsinî</i> 'nin Yazma ve Matbu Nüshaları	25
<i>Ahlâk-ı Muhsinî</i> 'nin Türkçe Tercümeleleri	29
<i>Ahlâk-ı Muhsinî</i> 'nin Ahlâk Literatüründeki Yeri	35

AHLÂK-I MUHSİNÎ

AHLÂK-I MUHSİNÎ	56
1. Bâb: İbadet	74
2. Bâb: İhlâs	76
3. Bâb: Dua	78
4. Bâb: Şükür	82
5. Bâb: Sabır	88
6. Bâb: Rızâ	92
7. Bâb: Tevekkül	94
8. Bâb: Hayâ	96
9. Bâb: İffet	106
10. Bâb: Edep	108
11. Bâb: Yüksek Himmet	112
12. Bâb: Azim	118
13. Bâb: Çaba ve Gayret	122
14. Bâb: Sebat	130
15. Bâb: Adalet	136
16. Bâb: Affetme	174
17. Bâb: Hilim	182
18. Bâb: Güzel Huyululuk ve Nezaket	192

19. Bâb: Şefkat ve Merhamet	198
20. Bâb: Hayır ve İyilik	210
21. Bâb: Cömertlik ve İhsan	218
22. Bâb: Tevazu ve Saygı	248
23. Bâb: Emanet ve Diyanet	260
24. Bâb: Ahde Vefa	270
25. Bâb: Doğruluk	284
26. Bâb: İhtiyaçları Gidermek	290
27. Bâb: Teennî ve Teemmül	294
28. Bâb: İstişare ve Tedbir	302
29. Bâb: Basîret ve Uzak Görüşlülük	314
30. Bâb: Yiğitlik	320
31. Bâb: Kıskançlık	346
32. Bâb: Cezalandırma	360
33. Bâb: Teyakkuz ve Haberdarlık	372
34. Bâb: Feraset	394
35. Bâb: Sır Saklama	410
36. Bâb: Fırsatı Ganimet Bilme	414
37. Bâb: Hukuka Riayet	430
38. Bâb: İyilerle Sohbet	468
39. Bâb: Kötülerin Def'i	482
40. Bâb: Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiye ve Âdâbı	528
Birinci Kısım: Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiyesi	528
İkinci Kısım: Hizmetçi ve Görevlilerin Âdâbı	562
KAYNAKÇA	649
DİZİN	653

ÖNSÖZ

İslâm ahlâk düşüncesi, daha çok pratiğin öne çıktığı Kur'an ve Sünnet'e dayanarak belli bir gelişim kaydetmiş olsa da bir disiplin olarak gelişimi Antik Yunan ve Helenistik felsefeyi esas alarak eser vermiş olan Kindî (ö. 866), Ebû Bekir er-Râzî (ö. 925), Fârâbî (ö. 950), İbn Sînâ (ö. 1037), İbn Miskeveyh (ö. 1030), Gazzâlî (ö. 1111) ve Nasîreddin Tûsî (ö. 1274) gibi filozofların çalışmalarına bağlıdır. İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ı, Gazzâlî'nin *Mizânü'l-Amel*'i, Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî*'si, Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 1355) *el-Ahlâku'l-Adûdiyye*'si, Devvânî'nin (ö. 1502) *Ahlâk-ı Celâlî*'si, Kınalızâde Ali Çelebi'nin (ö. 1572) *Ahlâk-ı Alâî*'si, sistematik birer felsefî ahlâk kitabı olmaları hasebiyle bunlara örnek verilebilir. Doğrudan filozof zümresine dâhil olmayan âlim ve düşünürler de ahlâk eserleri vermişlerdir. İbn Hazm'ın (ö. 1064) *Kitâbü'l-Ahlâk ve's-Siyer fî Müdâvâti'n-Nüfûs*'u, Râgıb İsfahânî'nin (ö. 1108) *ez-Zerî'a ilâ Mekârimi'ş-Şerî'ası*, Mâverdî'nin (ö. 1058) *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*'i, Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 857) *er-Ri'âye*'si, Ebû Tâlib el-Mekki'nin (ö. 1006) *Kûtu'l-Kulûb*'u, İbnü'l-Cevzî'nin *Zemmü'l-Hevâ*'sı bu kategoride yer almaktadır.

16. yüzyıl Horasan'ının özellikle Hüseyin Baykara yönetimindeki Herat'ın büyük edip, hatip, müfessir ve astrologlarından Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin (ö. 1504) kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî*, ahlâk literatürü içinde özel bir yere sahiptir. Tamamen felsefî karakterli *Ahlâk-ı Nâsirî*, felsefî olmasının yanında edebî lefati ve dinî dayanakları olan *Ahlâk-ı Alâî*, felsefî formata sahip olmakla birlikte dinî naslarla güçlendirilmiş olan *Mizânü'l-Amel*, felsefî kavramlar barındırması yanında dinî karakteri öne çıkan *Kitâbü'l-Ahlâk ve's-Siyer*, *ez-Zerî'a ilâ Mekârimi'ş-Şerî'a* ve *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* ile karşılaştırıldığında bu fark daha iyi anlaşılacaktır. Kâşifi, hayat hikâyesinden de anlaşıldığı üzere dinî, edebî ve hikemî bilgilerle mücehhez olduğu kadar bilgi, duygu ve düşüncesini son derece yüksek bir retorik ve şiirsel anlatımla ifade edebilen ve devrinde bu yönüyle zirveye çıkan bir entelektüeldir.

Eserinin dîbâcesinden anlaşıldığı üzere, onun büyük bir ihtimalle sarayın talebi üzerine yazdığı bu ahlâk ve siyâsetnâme kitabı, etkili bir eğitim materyalidir.

Ahlâk-ı Muhsinî, aralarındaki ortak özellikler dikkate alındığında *Ahlâk-ı Alâî* ile karşılaştırılmaya uygun görünmektedir. *Ahlâk-ı Alâî* gibi *Ahlâk-ı Muhsinî* de konularını nazım ve hikâyelerle süslemiş ve güçlendirmiştir. Bu yöntem, edebî kaygının ötesinde bir pedagojik gerekçeye dayanmaktadır. Her iki eser de konuları tanım, teorik bilgi, ilgili âyet ve hadisler, nazım ve hikâyelerle güçlendirme usûlüyle işlemektedir. *Ahlâk-ı Alâî*'de bazen bir konu diğerine oranla daha geniş veya dar ele alınmışken *Ahlâk-ı Muhsinî*'de daha dakik ve standart bir yöntem takip edilmiştir. İki eser arasındaki farklılıklar, benzerliklerden daha çoktur. En önemli fark, *Ahlâk-ı Alâî*'nin nefis teorisine dayalı felsefî erdem ahlâkını esas alarak tehzîbül-ahlâk, tedbirül-menziel ve siyâsetül-müdüün bölümlerinden oluşan kapsamlı bir amelî hikmet kitabı olmasına karşılık *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin bu sistematikten yoksun oluşudur. *Ahlâk-ı Muhsinî*'de incelenen 40 haslet, *Ahlâk-ı Alâî*'nin birinci bölümünde "Faziletler/Erdemler" başlığı altında, kaynaklandıkları nefsânî kuvveye göre sıralanarak daha düzenli işlenmektedir. Fakat orada erdemler hakkında verilen bilgiler kısa tanım ve açıklamalardan ibarettir. *Ahlâk-ı Muhsinî* sistematik ve muhteva bakımından *Ahlâk-ı Alâî*'ye oranla eksik olsa da ahlâkî erdem ve hasletleri tek tek tanımlaması, açıklaması, ilgili âyet ve hadislerle desteklemesi, nazım ve hikâyelerle etkili hâle getirmesi bakımından *Ahlâk-ı Alâî* ve benzerlerinden ayrılmaktadır.

Osmanlılar döneminde birçok Türkçe tercümesi yapılarak istinsah yoluyla çoğaltılmış olan *Ahlâk-ı Muhsinî*, Cumhuriyet döneminde sadece Ragıp İmamoğlu tarafından 1965 yılında *İyilerin Ahlâkı* adıyla kısmen tercüme edilerek yayımlanmıştır. Bu çeviri, eserin ilk 15 bâbından ibarettir. Tercümenin tamamlanamamış olmasında İmamoğlu'nun 1974'te ölmüş olmasının etkili olduğunu düşünüyoruz.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, tarafımızdan Ayasofya 2829 numaralı yazma nüsha esas alınarak yapılan bu Türkçe çeviriyi yazma nüshasıyla karşılıklı basmak suretiyle okuyucunun Farsça metinle ve özellikle Fars edebiyatına ilgi duyan okuyucuların Farsça beyitlerle buluşmasını sağlamıştır. Yayın sürecindeki destekleri için Kurum Başkanı sayın Prof. Dr. Muhittin Macit ile Çeviri ve Yayın Dairesi Başkanı Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı beylere teşekkür ediyorum.

İncelemede sayın Dr. Fatih Koyuncu'nun Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yayımlanan (2019) *Enîsü'l-Ârifin - Ablâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin) adlı çalışmasından büyük ölçüde yararlandım. Bu dolaylı katkısından dolayı Dr. Fatih Koyuncu'ya teşekkür ederim. Çeviri sürecinde desteğini aldığım Aminullah Koshan'a ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı görevlilerinden Banu Ateş Korkut ve İsmet İpek'e tashihleri ve baskı sürecindeki katkıları için teşekkürü bir borç bilirim.

Murat Demirkol

Ankara, 2019

GİRİŞ

HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ VE *AHLÂK-I MUHSİNÎ* İSİMLİ ESERİ

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Hayatı

Mevlâ Kemâleddin Hüseyin b. Ali Vâiz-i Kâşifi Sebzevârî (ö. 1504-1505), edip, şair, sûfi, hatip, yazar, fakih, tefsirci, muhaddis ve astrologdur. Sihir, astroloji, esrar ve hurûf gibi ilimler dâhil birçok ilmi kendisinde toplamıştır. Yukarıda adı geçen her alanda eseri vardır. Sultan Hüseyin Mirza Baykara (ö. 1506) zamanında, Emîr Ali Şîr Nevâî'nin (ö. 1501) ilk vezirlik yıllarında yaşamış, Safevî hükümdarı Şah İsmâil (ö. 1524) zamanına da yetişmiştir.¹

İran'ın Horasan bölgesinde bulunan Sebzevâr'da doğan Kâşifi'nin doğum tarihinin m. 1427 olduğu tahmin edilmektedir. Vaazlarıyla tanındığı için "Vâiz" lakabını almış ve şiirlerinde ilmî müşkülleri çözdüğü için ona "Kâşifi" mahlası verilmiştir. İyi bir eğitim gören yazar, Herat'a gittiğinde ilmî şahsiyeti ve vaazlarıyla kendisini halka kabul ettirmişti. Şöhreti etrafa yayılan Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, bir süre Nişâbur'da bulunmuş ve oradan Meşhed'e gitmiştir. Dönemin ünlü Nakşibendî şeyhi Sa'deddîn-i Kâşgarî'nin Herat'ta öldüğü haberi üzerine onu rüyasında görmüş, mezarını ziyaret etmek için Herat'a gitmiştir.² O dönemde Herat şehri Timur'un torunlarından Hüseyin Baykara'nın yönetimi altındaydı. Herat şehri Ali Şîr Nevâî, Molla Câmî gibi şairlerin, Devletşah ve Hândmîr gibi edip ve tarihçilerin, Bihzâd ve Şah Muzaffer gibi ressamların, Sultan Ali Meşhedî gibi hattatların yetişip korunduğu bir ilim ve kültür merkeziydi. Burada Sa'deddîn-i Kâşgarî'nin müridlerinden meşhur Abdurrahman Câmî ile tanışmış, onun vesilesiyle Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Kâşifi, Herat hükümdarı Hüseyin Baykara'nın himayesine girmiş, onun ve Nevâî'nin teşvikiyle birçok eser telif etmiştir. Herat'ta yirmi sene vâizlik görevi yapmıştır.

1 Seyyid Hasan Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkik", *Ahlâk-ı Muhsinî* (Kum: İntişarat-ı Zair, 1393), s. 19.

2 Adnan Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi", *DLA*, c. 19 (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), s. 16-17; Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis I* (Giriş ve Metin), haz. Kemal Eraslan (Ankara: TDK Yayınları, 2001), s. 138; Ragıp İmamoğlu, *İyilerin Ahlakı (Ahlâku'l-Muhsinin) I. Kısım*, (Doğuş Matbaası, 1965), s. V.

Molla Câmî'nin ölümünden sonra doğduğu yer olan Sebzevâr'a dönmüş ve 910/1504-1505 yılında burada vefat etmiştir. Türbesi Sebzevâr'ın güneybatısında, Dervâze-i Nişâbur'dadır.¹

Herat ve Nişâbur'da vaaz ve irşad ile meşgul olmuştur. Gönül okşayan tatlı sesiyle Kur'an âyetlerini ve hadîs-i şerifleri güzel ibareler ve latif işaretlerle açıklamıştır. O kadar ilmî ve çeşitli bilim dallarındaki uzmanlığına rağmen vâiz lakabıyla şöhrat kazanmıştır. Onun vaaz meclislerinde büyük izdiham oluyor, bazen Kur'an tilâveti esnasında kendinden geçiyordu.²

Herat ve Mâverâünnehir şehirlerinde Şia ve Râfizî olmakla suçlandığı söylenmektedir. Sebzevâr ve diğer Şia şehirlerinde de Ehl-i Sünnet'e ve Hanefî mezhebine nispet edilmiştir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin kendisini Şiî göstermesine rağmen aslında Sünnî olduğu belirtilmektedir. Zira arkadaşı Ali Şîr Nevâî ve kız kardeşinin kocası Molla Abdurrahman Câmî (ö. 1492) Sünnîdir. Öyle ki Molla Hüseyin bir gün Sebzevâr'da minberde halka vaaz etmekteyken söz Cebrâil'in Hz. Peygamber'e inişi meselesine geldi. Şöyle dedi: "Cebrâil, Resûlullah'a bin defa inmiştir." Elinde asâ olan bir kişi, insanların arasından kalkıp yüksek minber üzerinde oturan Kâşifî'ye, "Peki, Hz. Ali'ye kaç defa indi?" diye sordu. Molla Hüseyin nasıl cevap vereceğini şaşırı. "Cebrâil, Hz. Ali'ye inmedi." dese avamdan olan kişiler, "Sünnî olduğu için Cebrâil'in Hz. Ali'ye indiğini inkâr ediyor." diyeceklerdi. "Hz. Ali'ye Cebrâil indi." dese, bu hususta açık bir delil gelmiş değildir. Çünkü Cebrâil, yalnızca peygamberlere inmektedir. Aklına ilginç bir fikir geldi ve şöyle dedi: "O, Hazret'e iki bin defa inmiştir." Soru sahibi bu bilginin delilini sordu. Şu cevabı verdi: "Haberde, Hz. Peygamber'in, Ben ilim şehriyim, Ali de onun kapısıdır, dediği gelmiştir. Bir eve kapı olmadan girilemez ve oradan kapı olmadan çıkılamaz. Buradan Cebrâil'in Hz. Ali'ye, Hz. Peygamber'e indiğinin iki katı kadar indiği anlaşılmaktadır." İnsanlar bu cevabı beğendiler, o da böylece cahil halkın elinden kurtuldu. Fakat onun birçok tefsiri Ehl-i Sünnet usûlüne göre yazılmıştır. Tefsirlerine sûflerin metodunu da dâhil etmiştir.³

1 Fatih Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), s. 45; Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", s. 17.

2 Nakibî, "Mukaddime-i Tahkik", s. 20.

3 Nakibî, "Mukaddime-i Tahkik", s. 20-21.

Hüseyin Vâiz, Şiîlerin yoğun olarak yaşadığı Sebzevâr'da Sünnîlikle, Herat'ta ise Şiîlikle itham edilmiştir. Onun *Ravzatü's-Şühedâ* isimli eserindeki, "Ali içinde doğduğu için Müslümanlara Kâbe'yi tavaf etmek vâcip olmuştur." ifadesi, Şiîlikle suçlanmasında etkili olmuştur.¹ Ali Şîr Nevâî, onun bu anlayışta olmadığını fakat töhmetten de kurtulamadığını söyler.² Onda Ehl-i Beyt sevgisinin güçlü olduğu aşikâr olmakla birlikte, Şiîlikle ilgili aşırı bir tutumu olmamış, Sünnîler arasında da herhangi bir uyumsuzluk göstermemiştir. Aksine verdiği vaazlarla halkın sevgisini kazanmıştır. Ancak İranlı biyografi yazarlarının çoğu onu Şiî âlimler arasında sayarlar.³

Hândmîr, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin nücûm ve inşâ ilminde bir benzerinin olmadığını söyler. Onun güzel, tesirli ve Dâvûdî bir sese sahip olduğunu, Herat'ta vaazları sırasında âyet ve hadislerdeki incelikleri güzel bir şekilde insanlara aktardığını ifade eder. Ayrıca vaazlarda dinleyicilerinin çok kalabalık olduğunu ve insanların yer bulmakta sıkıntı çektiğini bildirir. Sarayda, Emîr Ali Şîr Camii'nde, Medrese-i Sultânî'de ve ölümüne kadar muhtelif yerlerde vaaz vermiştir. Kâşifî'nin vefatından sonra Herat'ta, *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât* isimli eseriyle meşhur olan oğlu Fahreddin Ali vaaz vermeye başlamıştır.⁴

Nevâî'nin aktardığına göre, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî âlim bir zât olup latif bir kişiliğe sahipti. Birçok ilme vâkıftı. Özellikle vaaz vermede, nesir ve nücûm ilminde öndeydi. Nevâî, bu bilgileri kendi ifadesiyle şu şekilde izah etmektedir:

"Mevlânâ zü-fünûn ve rengî ve pür-kâr vâkî' boluptur. Az fen bolgay kim dahlı bolmagay, husûsen va'z u inşâ ve nücûm ki anıng hakkıdır, her kaysıda müte'ayyin ve meşhûr işleri bar."⁵

1 Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, s. 17.

2 Mîr Nizamüddin Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, haz. Ali Aşgar Hikmet (Tahran: 1323), s. 268.

3 Koyuncu, *Enisü'l-Ârifîn-Ablâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 46; Abdülhamit Birışık, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Mevâhib-i Aliyye'si*", *İslâmî Araştırmalar* dergisi, c. 17, sy. 1 (2004), s. 62; Mes'ud Radevî, "Der-Mezheb-i Erbâb-ı Fütüvvet", *Tehasüsi İtlâât-ı Hikmet ü Marifet*, sy. 54 (1389), s. 19-20.

4 Koyuncu, *Enisü'l-Ârifîn-Ablâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 46; Hândmîr, *Tarihü Habibü's-Siyer fî Abbâri Efradı Beşer*, (Tahran: 1333), c. 4, s. 345-346.

5 Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, s. 138.

Nevâî, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî hakkında ayrıca şu bilgileri de verir: Çok iyi bir vâiz olan Kâşifî'nin vaazları o kadar kalabalık olurdu ki dinleyicilerin çoğu yer bulamazdı. Vaazlarında oluşan izdihamın sebeplerinden biri de Kâşifî'nin sesinin Hz. Dâvûd gibi güzel olmasıydı. Hüseyin Vâiz'in, ahlâk ilmine dair meşhur ve dengi olmayan çok güzel eserleri vardır. Eserlerinden biri de *Cevâhirü'l-Tefsîr*'dir. Bu eser, değerli madenlerin bulunduğu bir der-yadır. Kâşifî'nin vaazına gelenlerden biri, vaazın tamamını nazma çevirir ve onu manzum olarak halka okurdu.¹

Şiir de kaleme alan Kâşifî'nin eserlerindeki üslûbu değişiklik gösterir. Özellikle ilmî eserlerinde sade bir dil kullanır, bazen de Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülüstan*'ı tarzında eserler kaleme alır. *Ahlâk-ı Muhsinî* ve *Ravzatü'ş-Şühedâ* adlı eserleri böyledir. Nesirde müstakil bir tarzı olmamakla birlikte kimseyi de taklit etmemiştir.²

Eserleri

Hüseyin Vâiz-i Kâşifî tefsir, tasavvuf, edebiyat ve gizli ilimler başta olmak üzere birçok konuda eser kaleme almıştır. Kâşifî mahlasıyla şiirler de yazmış; fakat şair olarak önemli bir etki bırakmamıştır. Yazar, inşâ sahasında daha çok dinî ve ahlâkî eserleriyle meşhur olmuştur.³ Müellifin velûd olması ve kolaylıkla eser kaleme almasından dolayı kitaplarının sayısı hakkında farklı rakamlardan bahsedilir. Kaynaklarda eserleriyle ilgili olarak on dört, yirmi altı ve otuz sayıları zikredilmektedir.⁴

1. *Ahlâk-ı Muhsinî*: Çevirisi yapılan bu kitabı Şah Sultan Hüseyin Mirza b. Baykara ve oğlu Muhsin Mirza adına yazmıştır. Telifini hicrî 900 yılında tamamlamıştır. Kitabın diğer adı *Cevâhirü'l-Esrâr*'dir.⁵

1 Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 47; Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefûs*, s. 268-269.

2 Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 47; Muhammed Taki Bahar, *Sebk-i Şinasi ya Târih-i Tâtavvur-i Nesr-i Fârisî*, (Tâhran: 1370), c. 3, s. 198; Kenan Özçelik, *Âşık Çelebi Terceme-i Ravzatü'ş-Şühedâ* (İnceleme-Metin), Doktora Tezi (Uludağ Üniversitesi, 2015), s. 3-9.

3 Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", s. 17.

4 Radevî, "Der-Mezheb-i Erbâb-ı Fütüvvet", s. 20.

5 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkik", s. 23.

2. *Âyîne-i İskenderî der İstibrâc-ı Matlûb*: Eserin diğer adı *Câm-ı Cem*'dir. Sekiz cetvel, yirmi daire ihtiva eder. Bir nüshası Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi'nde mevcuttur.¹

3. *İhtiyârât-ı Nücûm*: Diğer adı *Elvâhu'l-Kamer*'dir. *İhtiyârâtül-Kâşifi* olarak da bilinir. İhtiyârât, hangi işlerin ne vakitte yapılmasının uygun olduğunu burçlara bakarak tayin etmeye yarayan ilimdir. Bir mukaddime, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşur.²

4. *el-Mevâhibül-Aliyye*: Diğer adı *Tefsîr-i Hüseyinî*'dir.³ Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Cevâhirü't-Tefsîr* isimli eserini bitirmekten vazgeçmiş, bunun üzerine 897-899/1492-1494 yılları arasında daha sade bir dille ve kısa cümlelerle bu eseri kaleme almıştır. Bu tefsir, eserin isminde yer alan "Aliyye" kelimesinden de anlaşılacağı üzere Ali Şîr Nevâî'ye ithafen yazılmıştır. Eser Kur'ân-ı Kerîm'in tam bir tefsiri değildir. Yurt dışında ve yurt içinde birçok nüshası bulunmaktadır. Ayrıca birçok baskısı yapılan tefsir, Ebülfazl Mehmed Efendi (ö. 1574) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Selanikli Ali b. Velî b. Hamza, bu eseri *Terceme-i Tefsîri'l-Mevâhibi'l-Aliyye* adıyla 952/1546 yılında Türkçeye aktarmıştır. Şeyh Ömer Adûlî Niğdevî, Gurâbzâde Ahmed en-Nâsîh ve Muhammed Sâdık İmânkulî de bu tefsiri Türkçeye tercüme etmişlerdir. *Mevâhib-i Aliyye*'nin Türkçeye aktarılmış en önemli tercümelelerinden biri, İsmâil Ferruh Efendi tarafından 1830'da *Mevâkıb* adıyla muhtasar olarak yapılmıştır. İsmâil Ferruh esere bazı şerhler yaparak gerekli gördüğü yerlerde *et-Tibyân*, *Hazîn*, *Beydâvî* ve Zemaşerî (*el-Keşşâf*) tefsirlerinden faydalanarak ilâvelerde bulunmuştur. Bu çevirinin 1865 yılından itibaren birçok baskısı yapılmıştır. Ayrıca Tâhirü'l-Mevlevî, İsmâil Ferruh'un tercümesini beğenmeyip eserin inceliklerini daha iyi aktarmak için metni çevirmeye başlamış, fakat Bakara sûresinin sonunda kalmıştır.⁴ Bu eserin Urduca ve Peştucaya tercümeleri vardır.⁵

1 Nakibî, "Mukaddime-i Tahkik", s. 23.

2 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zûmûn*, 5 Cilt, trc. Rüştü Balcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), c. 1, s. 79; Nakibî, "Mukaddime-i Tahkik", s. 23.

3 Nakibî, "Mukaddime-i Tahkik", s. 25.

4 Zülfikar Güngör, "Beyânü'l-Hak'dan: Mevlânâ Hüseyin Vâiz ve *Tefsîr-i Hüseyinî*", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. 3, sy. 9 (2002), s. 366.

5 Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi", s. 17; Birişik, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Mevâhib-i Aliyye*'si", s. 62-64.

5. *el-Erba'ün Hadîsen*: Nasihat ve öğüt hakkında olup diğer adı *er-Risâletü'l-Âliyye fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*'dir. Kırk hadis ihtiva eden bu eser Farsça yazılmıştır. Kitap, her biri beş fasıldan oluşan sekiz asıl üzerine kurulmuştur.¹

Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, kırk hadis konusunda yazdığı bu eserini 875/1470 yılında tamamlamıştır. Yazar bu kırk hadis şerhini, Şemseddin Ebü'l-Meâlî Ali el-Muhtâr en-Nessâbe en-Nakîb'e ithaf etmiştir. İbadetlerin temel prensiplerinin çoğunu kapsayan bir kırk hadis tercümesidir. Sekiz temel prensip şeklinde düzenlenen eserde bunların her biri beş bağlantı içerir. Prensipler Allah'ı birleme, ibadet, Kur'an ve duaların güzellikleri, ahlâk güzelliği, çirkin vasıflar, saltanat ve idareciliğin kuralları ve bazı pratik bilgilerdir. Son olarak da çeşitli konularla ilgili hadisler vardır. Eser Abdurrahman Hibri² ve Taşköprüzâde Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.³

6. *Esrâr-ı Kâsımî*: Sihir, büyü ve tılsım ilimleri hakkında yazılmış Farsça bir eserdir. Safevî Devleti emîrlerinden Mîr Seyyid Kâsım adına yazılmıştır. Eser, ilki Bombay'da olmak üzere dört defa basılmıştır. Müellifin oğlu Fahreddin Ali Sâfi esere *Keşf-i Esrâr-ı Kâsımî* ismiyle bir şerh yazmıştır.⁴

7. *Envâr-ı Süheylî*: Sultan Hüseyin Baykara'nın emîrlerinden Emîr Ahmed Süheylî adına yazılmış Farsça bir eser olup meşhur *Kelîle ve Dimne* kitabının özeti ve açıklaması mahiyetindedir.⁵ İbn Mukaffâ'nın Arapçaya tercüme ettiği *Kelîle ve Dimne*, Ebü'l-Meâlî tarafından Farsçaya çevrilmiştir. *Envâr-ı Süheylî* ise bu tercümenin kısaltılmış hâlidir. Kitap, Hüseyin Baykara'nın emîrlerinden Şeyh Ahmed Süheylî'nin isteği üzerine yazılmış; bundan dolayı da esere *Envâr-ı Süheylî* ismi verilmiştir. On dört bölümden meydana gelen bu ahlâkî eserde müellif belâgatın türlü sanatlarını kullanmıştır. Şark toplumunda rağbet gören bu kitap birçok dile tercüme edilmiştir. İlk defa Kalküta'da basılan eserin daha sonra Berlin ve Londra'da

1 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 24.

2 Bk. Sevim İlgürel, "Hibri, Abdurrahman Efendi", *DİA*, c. 17, s. 428.

3 Koyuncu, *Enisü'l-Arifîn-Ahlâk-ı Mubsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitledir. Metin), s. 52; Kâtip Çelebi, *Keşfüz-Zünûn*, s. 716; Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", s. 17.

4 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 24; Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", s. 17.

5 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 24.

da baskıları yapılmıştır. *Envâr-ı Süheylî*, Alâeddin Ali Çelebi tarafından *Hümâyunnâme*¹ adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Eser ayrıca Fransızca, İngilizce, Gürcüce ve Urducaya tercüme edilmiştir. Ebü'l-Fazl el-Allâmî bu esere *İyâr-ı Dâniş* adıyla bir nazîre yazmıştır.²

8. *Bedâiyü'l-Efkâr fî Sınâ'ati'l-Eş'âr*: Şiir sanatlarıyla ilgili olup Emîr Şecâaddin Seyyid Hasan adına yazılmıştır.³

9. *Tuhfetü's-Salavat*: Farsça yazılmıştır. Müellifin 889/1485 yılında tamamladığı bu kısa eserde, bir mukaddime, sekiz bölüm ve hâtîme kısmı vardır. Bu risâleyi Osmanlı devlet adamlarından aynı zamanda inşâ sahasında eser veren Okçuzâde Mehmed Şâhî Bey 1612 yılında Türkçeye tercüme etmiştir.⁴

10. *et-Tuhfetü'l-Aliyye fî İlmi'l-Hurûf ve Beyânihâ*⁵

11. *Cevâbirü't-Tefsîr li-Tuhfeti'l-Emîr*: *Arûs* ve *Tefsîr-i Zebrâveyn* adlarıyla da bilinir. Bu kitabı Vezir Ali Şîr Nevâî için Farsça yazmıştır. Tefsirle ilgili olan bilimlere iki başlık, dört asıl altında açıklamıştır.⁶ Eser, Kur'an-ı Kerîm'in başından Nisâ sûresinin 84. âyetine kadar olan bölümün tefsirini ihtiva eder. Müellif eserini dört cilt olarak planlamış; fakat birinci cildi yazdıktan sonra Ali Şîr Nevâî için daha kısa bir tefsir kaleme almak düşüncesiyle bu çalışmadan vazgeçmiştir. Eserin giriş bölümünde dört ana başlık altında Kur'an ilimlerine dair yirminin üzerinde konu ele alınmıştır. Tâhirülmevlevî bu eser hakkında, "*Cevâbirü't-Tefsîr* ciddi bir eser-i bî-nazîrdir." ifadesini kullanmıştır.⁷ Eserin Hindistan, Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde birçok nüshası vardır.⁸

1 Bk. Tuncay Bülbül, *Hümâyün-nâme* (İnceleme-Tenkitli Metin), (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2009).

2 Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ablâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 50; Karaismailoğlu, "Hüseyn Vâiz-i Kâşifî", s. 17; Enver Konukçu, "Ebü'l-Fazl el-Allâmî", *DİA*, c. 10, s. 314.

3 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 24.

4 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 25; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zûnûn*, s. 333; Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ablâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 53.

5 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 25.

6 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 26.

7 Güngör, "*Beyânül-Hak*"dan: Mevlâna Hüseyin Vâiz ve *Tefsîr-i Hüseyinî*", s. 365; Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 25.

8 Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ablâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 48.

12. *Câmi'ûs-Sittîn*: Diğer adı *Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf*tur. Yûsuf sûresini irfanî, edebî, ahlâkî ve tarihî açılardan tefsir eden Farsça bir eserdir. Öğrencilerine altmış mecliste yazdırmıştır. Âyetleri altmış fasılda tefsir etmiştir. Maksudını tam açıklayabilmek için haberler, hikâyeler, Farsça şiirler ve diğer âyetlerden istişhâdda bulunmuştur.¹

13. *Tefsîr-i Kur'ân-ı Mecîd*: Birkaç bölümden oluşur ve her bölüm özel bir isimle anılır.²

14. *Cevâhirü'l-Esrâr*: Kâşifî'nin aynı adı taşıyan iki kitabı vardır. Biri, daha önce belirtildiği gibi *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseridir. Diğer, *Şerh-i Esrâr-ı Kâsımî*'dir. *Keşfü'z-Zunûn*'un "Mesnevî" maddesinde belirtildiğine göre, Kâşifî, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden seçmeler yapmış, bunları *el-Lübâbü'l-Ma'nevî fî İntihâbi'l-Mesnevî* adı altında toplamıştır. Başka bir nüshada bu kitabın adı *Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr*'dır. Bu durumda Kâşifî'nin aynı ismi taşıyan kitap sayısı üçe çıkmaktadır.³

15. *el-Lübâbü'l-Ma'nevî fî İntihâbi'l-Mesnevî*: Daha önce belirtildiği gibi diğer adı *Cevâhirü'l-Esrâr*'dır. Müellifin bu eseri, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî-i Ma'nevî* isimli eserinden yaptığı seçmeleri ihtiva eder. Bu kitabın bir *Lübâb-ı Şerhi'l-Ma'nevî* adlı özeti, bir de bu özetin *Lübb-i Lübb-i Ma'nevî* adlı başka bir özeti bizzat Kâşifî tarafından kaleme alınmıştır.⁴

16. *Ravzatü'ş-Şühedâ*: Ehl-i Beyt ve özellikle Kerbelâ şehitleri için yazılmıştır. Kâşifî bu kitabı hicrî 847 yılında, devrin şehzadelerinden Seyyid Mirza adlı Mürşidüddin Abdullah adına yazmıştır. Molla Fuzûlî bu kitabı hicrî 963 yılında Türkçeye tercüme etmiştir.⁵

Kâşifî bu eserinde Ehl-i Beyt'e yapılan zulümleri ve Kerbelâ vak'asını anlatmaktadır. Hüseyin Baykara'nın torunlarından Mirza Mürşidüddin na-

1 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkik", s. 25; Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", s. 17.

2 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkik", s. 25.

3 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkik", s. 26; Koyuncu, *Enisül-Ârifin-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 52.

4 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, s. 1266; Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkik", s. 27; Koyuncu, *Enisül-Ârifin-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 52; Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", s. 17.

5 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkik", s. 26.

mına telif edilen eser, Hüseyin Vâiz'in en meşhur kitabıdır. Maktel türünün şâheseri olarak kabul edilen kitap, 908/1503 yılında yazılmıştır. Müellif, Kerbelâ hadisesini anlatan eserleri incelemiş, burada maktellerde sıkça işlenen “ıstırabın yüceliği” fikrine ağırlık vermiştir. Yazar, Hz. Âdem'den itibaren bazı peygamberlerin çektikleri sıkıntı üzerinde durmuş, daha sonra Hz. Muhammed ve ailesine, özellikle de Kerbelâ hadisesine yer vermiştir.¹ On bâb ve bir hâtime olarak düzenlenen eserde ilk bâb bazı peygamberlerin imtihan edilmesi, ikincisi Hz. Muhammed'in imtihan edilmesi, üçüncüsü Hz. Muhammed'in vefatı, dördüncüsü Hz. Fâtıma, beşincisi Hz. Ali, altıncısı Hz. Hasan, yedincisi Hz. Hüseyin'in menkıbeleri, sekizincisi Müslim ve Ukayl, dokuzuncusu Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, onuncu bölüm Ehl-i Beyt'in olayları ve katiller hakkındadır.² Eser, kompozisyonu ve üslûbuyla kısa sürede tanınmış ve toplum tarafından benimsenmiştir. *Ravzatü's-Şühedâ*, İrân'da tâziye meclislerinde yüzyıllardır okunan bir metin olup tertîbi bakımından daha sonra yazılan eserlere örnek olmuştur. Eser, özellikle Safevîler devrinde ağlama ve zikir toplantılarında okunması sayesinde şöhret bulmuştur. Bu toplantılara “ravza” veya “ravzahânî” (*Ravzatü's-Şühedâ* adlı eserin okunması) adı verilmiş, okuyanlara da “ravzahân” denilmiştir. İlk defa Bombay'da basılan eserin ilmî neşri Muhammed Ramazan ve Ebül-Hasan Şa'rânî tarafından yapılmıştır. Bu eserin Türk edebiyatında birçok tercümesi vardır. Eseri Âşık Çelebi *Terceme-i Ravzatü's-Şühedâ*,³ Câmi-i Rûmî *Saadetnâme*⁴ adıyla Türkçeye tercüme etmişlerdir. Fuzûlî'nin *Hadikatü's-Süedâ* isimli kitabı, bu eserin genişletilmiş tercümesidir. Eserin *Deh Meclis* ve *Müntehâb-ı Ravzatü's-Şühedâ* adıyla kısaltılmış metinleri vardır. Âşık Çelebi'nin *Terceme-i Ravzatü's-Şühedâ*'sı üzerine inceleme ve tenkitli metin çalışması yapılmıştır.⁵

17. *Seb'a-i Kâşifîyye*: İlm-i nücûm hakkında yazılmış yedi Farsça risâleden oluşmaktadır. Bunlar; *Mevâhibü'z-Zuhâl*, *Meyâminü'l-Müşteri*,

1 Şeyma Güngör, *Fuzûlî, Hadikatü's-Süedâ*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987), s. XXIV.

2 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. 2, s. 751.

3 Ayrıntılı bilgi için bk. Kenan Özçelik, *Âşık Çelebi, Terceme-i Ravzatü's-Şühedâ* (İnceleme-Metin).

4 Ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Aydoğdu, *Câmi-i Rûmî'nin Saadet-nâme Adlı Eseri* (Metin/Sözlük) [1b-50a], (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2014).

5 Koyuncu, *Enisü'l-Arifîn-Ablâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 49; Bkz. Kenan Özçelik, *Âşık Çelebi Terceme-i Ravzatü's-Şühedâ* (İnceleme-Metin).

Kavâti'i'l-Mirrîh, Levâmi'uş-Şems, Mebâhicü'z-Zühre, Menâhicü'l-Utârid ve *Leva'ihu'l-Kamer* adlı risâlelerdir. Ayrıca Kâşifî, hocası Fahreddin Hâce Ehad'ın astronomiyle ilgili *Lübâbü'l-İhtiyârât fî Ta'yîni'l-Evkât* adlı eserini tamamlamıştır.¹

18. *el-Maksadü'l-Esnâ*: Diğer adı *Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsnâ*'dır.²

19. *Şerh-i Mesnevî*³

20. *Fütüvvetnâme-i Sultânî*: Gençlerle ilgili âdâb ve erkâna dair bir kitaptır. Fütüvvet hakkında yazılan bu kitap, Muhammed Ca'fer Mahcûb tarafından yayımlanmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı bu eseri tanıtmış ve kısa bir tercümesini yapmıştır.⁴

21. *Fadlû's-Salavat*⁵

22. *Mahzenü'l-İnşâ*: Farsça yazılmıştır. Müellif, Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî'ye ithaf etmek için kaleme aldığı bu eserini 907/1502 yılında tamamlamıştır. Metin bir başlık, üç sayfa ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Mektup yazma sanatıyla ilgili olan eserde kâtibin eğitimi, hitabetle ilgili, cevapla ilgili, zorunlu olan şeylerin durumları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Son bölümde dua ve övgü yer almaktadır.⁶

23. *Risâle-i Hâtimîyye (Kıyas u Âsâr-ı Hâtim-i Tâî)*: Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, bu eseri 1486 yılında Hüseyin Baykara adına yazmıştır. Kitapta cömertliğiyle meşhur Hâtem-i Tâî ile ilgili hikâyeler bulunmaktadır. Schefer ve M.R. Celâlî tarafından yayımlanan eser, *Dâstân-ı Hâtim-i Tâî* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca eserin Hint, Urdu, Felemenk ve Malay dillerinde çevirileri yapılmıştır.⁷

1 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 26; Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 53.

2 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 27.

3 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 27.

4 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 27; Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 51. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülbaki Gölpınarlı, "Fütüvvetnâme-i Sultânî ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XVII, sy. 1-4 (1955), s. 127-155.

5 Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 27.

6 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, s. 1307-1308; Nakîbî, "Mukaddime-i Tahkîk", s. 28; Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 50.

7 Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 51.

24. *Letâiyifû't-Tavâ'if*: Kâşifi'nin bu eseri fıkralardan ibarettir.¹

25. *Sahîfe-i Şâhî*: Eser, Kâşifi'nin Arapça ve Farsça mektuplarını ihtiva eder. Bu risâlenin taş basması yapılmıştır.²

26. *Fâtımiyyât*: Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Hz. Fâtıma'nın büyüklüğüne dair çeşitli sözleri ihtiva eden eseridir.³

Ahlâk-ı Muhsinî

Ahlâk-ı Muhsinî, İslâmî ilimler ve Fars edebiyatının önde gelen müelliflerinden Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin ahlâk eseridir. Yazar, bu kitabı Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebül-Muhsin Mirza için 900/1495 yılında kaleme almıştır. Eserin yaygın ismi Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebül-Muhsin'e nispetle *Ahlâk-ı Muhsinî* iken, diğer ismi bazı kütüphane kayıtlarından anlaşıldığı üzere "iyilerin ahlâkı" anlamına gelen *Ahlâk-ı Muhsinin*'dir.⁴ Timurlu Sultanı Hüseyin Baykara, Ali Şîr Nevâî ve Molla Abdurrahman Câmî ile arkadaş olan Kâşifi, Herat'ın İslâm dünyasında ilim, düşünce, edebiyat ve sanat bakımından Bağdat ve İstanbul ile boy ölçüştüğü, hatta hepsinden daha öne geçtiği parlak bir dönemde eserini kaleme almıştır.

Eserin dîbâcesinde Hüseyin Baykara övülmüş ve Ebül-Muhsin Mirza'dan bahsedilmiştir. Kâşifi, yaratılış olarak medenî olan insanın ahlâk kurallarına uyması gerektiğini vurgularken dinî ve felsefî otoritelere referansta bulunmuştur. "Sen büyük bir ahlâk üzeresin." âyeti, "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim." ve "Allah'ın ahlâkına sahip olun!" hadisleri bunların başında gelir. Kâşifi'ye göre kıyamet terazisinde ilk tartılacak şey, güzel ahlâktır. Sâlih ameller ondan sonra gelir. Bir hadîs-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "Doğrusu mü'min, güzel ahlâkı sayesinde geceleri namaz ve gündüzleri oruç ile geçiren kimsenin derecesine yükselir." Filozoflara nis-

1 Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 52; Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi", s. 17.

2 Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 52; Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi", s. 18.

3 Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 53; Yaşar Kandemir, "Fâtıma", *DİA*, c. 12 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), s. 222.

4 Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 54.

petle aktardığı şu söz de onun ahlâk ile mutluluk arasında kurduğu bağı göstermektedir: “Güzel ahlâk, öyle aydınlık bir yoldur ki, o yol tutulmadan mutluluk şerefine ulaşılamaz ve hayvanlık çölünden insanlık sarayına geçilemez.”¹

Hikemî sözler, etkili hikâyeler ve yazarın akıcı üslûbu eserin kıymetini ve değerini arttırmıştır. Kitapta genel itibariyle toplumun her kesimine hitap eden konular olmakla birlikte, idarecilerin nasıl davranması gerektiği üzerinde önemle durulmuştur. Kâşifî, eserine Mevlânâ, Hâfız, Hakîm Senâî ve Sa’dî gibi şairlerden birçok beyit almış, Aristoteles ve Platon gibi büyük filozofların öğütlerine yer vermiştir. Eserde Sebki Hindî tarzı edebî anlatım etkilidir. Metinde mecaz, istiare, mübalağa ile müterâdif kelime ve cümleler dikkati çekmektedir.²

Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin bu ahlâk kitabı çok rağbet görmüş ve birçok dile çevrilmiştir. Ağdalı bir dilden uzak olan eserde, yazarın üslûbu zarif ve güzel, ifadeleri akıcıdır. Kâtip Çelebi, *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin Doğu dillerinde müteber ve elden ele dolaşan bir kitap olduğunu ifade eder.³ Eser özellikle Hindistan'da çok beğenilmiş, İngiliz egemenliği döneminde yükseköğretimin ders müfredatı kapsamında okutulmuştur. Ebû Muhammed Hasan b. Rûzbihân-ı Şîrâzî *Ahlâk-ı Şemsî* (veya *Ahlâk-ı Şemsiyye*) adıyla esere bir nazîre yazıp Şemseddin Muhammed Kurd'a ithaf etmiş; fakat adı geçen kitap Kâşifî'nin eseri kadar rağbet görmemiştir.⁴

Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, eserin adının *Ahlâk-ı Muhsinî* olduğunu ve hicrî 900 yılında tamamladığını belirten şu mısra ile kitabına son vermiştir:⁵

“تاریخ هم نویس ز اخلاق محسنی”

1 Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 1b-2a.

2 İmamoğlu, *İyilerin Ahlâkı*, s. XIV-XV; M. Nazif Şahinoğlu, “Ahlâk-ı Muhsinî”, *DİA*, c. 2 (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), s. 17; Koyuncu, *Enisü'l-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 54-55.

3 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, s. 81.

4 Koyuncu, *Enisü'l-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 55.

5 Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 149a.

***Ablâk-ı Muhsinî*'nin Bazı Yazma ve Matbu Nüshaları**

1. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2829

149 varak olan nüshanın her sayfasında 17 satır vardır. Ebadı 240x165, 150x85 mm'dir. 5 Cemâziyelevvel 935¹ tarihinde, Kâtib Abdüsselâm tarafından istinsah edilmiştir. Son derece güzel ve estetik bir ta'lik hattı ile yazılmıştır. Sayfa kenarlarına lacivert ve sarı yıldız ile çerçeve çizilmiştir. Metinde eksik olan bazı ibare ve cümleler, haşiyede yazılmıştır. Nüshanın ilk sayfasında, I. Mahmud'a ait vakıf mührü ve kaydı ile birlikte vakfi kaydeden Evkâf-ı Haremeyn müfettişi Şeyhzâde Ahmed'in mührü mevcuttur. Serlevhada "الا ه و لا سواه" yazılıdır.

2. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2830

229 varak olan nüshanın her sayfasında 13 satır vardır. Ebadı 227x134, 123x61 mm'dir. Ta'lik hattı ile yazılmıştır. 5 Ramazan 951 tarihinde istinsah edilmiştir. Müstensihî belli değildir. Sayfa kenarlarına kırmızı ve sarı yıldız ile çerçeve çizilmiştir. Metinde yanlış yazılmış olan kelimelerin doğrusu haşiyede verilmiştir. Nüshanın ilk sayfasında I. Mahmud'a ait vakıf mührü ve kaydı ile birlikte vakfi kaydeden Evkâf-ı Haremeyn müfettişi Şeyhzâde Ahmed'in mührü mevcuttur.

3. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, nr. 3452

195 varak olan nüshanın her sayfasında 12 satır vardır. Ebadı 187x110, 118x65 mm'dir. Ahmed b. İshak Azrekânî tarafından 17 Rebîülevvel 937 tarihinde istinsah edilmiştir. Ta'lik hattı ile yazılmış, sayfa kenarlarına lacivert ve sarı yıldız ile çerçeve çizilmiştir. Nüshanın ilk sayfasında I. Mahmud'a ait vakıf mührü ve kaydı ile birlikte, vakfi kaydeden Evkâf-ı Haremeyn müfettişi Derviş Mustafa'nın mührü mevcuttur.

4. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, nr. 3453

174 varak. (Devamında yer alan risâle ile birlikte toplam 332 varaklık bir eserdir.) Her sayfada 15 satır vardır. Ebadı 220x126,144x70 mm'dir.

1 900 yazılırken bir yanlışlık yapılmış, تسعماية yerine تسعمائة şeklinde yazılmıştır.

Hicrî 965 yılı Zilkade ayının sonlarında istinsah edilmiştir. Müstensihi belli değil. Ta'lik hattı ile yazılmış olan nüshanın sayfa kenarlarına lacivert ve sarı yıldız ile çerçeve çizilmiştir. Eserin başında serlevha bulunmaktadır. Nüshanın ilk sayfasında I. Mahmud'a ait vakıf mührü ve kaydı ile birlikte, vakfı kaydeden Evkâf-ı Hameyn müfettişi Derviş Mustafa'nın mührü mevcuttur.

5. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, nr. 238

108 varak olan nüshanın her sayfasında 17 satır vardır. Sayfa ebadı, 210x148 mm'dir. Ta'lik hattı ile yazılmıştır. Hicrî 989 yılının Zilkade ayında, Şerefüddin el-Hüseynî tarafından istinsah edilmiştir.

6. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1807

233 varak. Toplamda 277 varak olan nüshanın ortasında *Cevâhîrnâme*, kenarlarında *Ablâk-ı Muhsinî* yer almaktadır. Sayfa ebadı 240x165 mm'dir.

7. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 1689

137 varak olan nüshanın her sayfasında 17 satır vardır. Ebadı 235x145, 165x95 mm'dir. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Ta'lik hattı ile yazılmış, sayfa kenarlarına lacivert ve sarı yıldız ile çerçeve çizilmiştir.

8. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, nr. 745

148 varak olan nüshanın her sayfasında 17 satır vardır. Ebadı 238x169, 165x80 mm'dir. Hicrî 944 tarihinde, Âlemüddin b. Şeyh Ahmed tarafından istinsah edilmiştir. Ta'lik hattı ile yazılmış, sayfa kenarlarına lacivert, yeşil ve sarı yıldız ile çerçeve çizilmiştir.

9. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, nr. 746

202 varak olan nüshanın her sayfasında 15 satır vardır. Ebadı 258x155, 150x80 mm'dir. Hicrî 920 yılının Şevval ayında, Mahmûd b. Nâhib tarafından istinsah edilmiştir. Ta'lik hattı ile yazılmış, sayfa kenarlarına lacivert ve sarı yıldız ile çerçeve çizilmiştir.

10. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hafid Efendi, nr. 273

256 varak. Her sayfada 9 satır vardır. Ebadı 200x115, 115x60 mm'dir. Ta'lik hattı ile yazılmış, sayfa kenarlarına lacivert (mavi) çerçeve çizilmiştir. Müstensihî belli değildir. Eserin sonunda hicrî 906 tarihi kaydedilmiştir ancak bu, nüshanın istinsah tarihi olabileceği gibi daha sonra haşiyede yazılan beyitlerin istinsah tarihi de olabilir ki ikincisi daha kuvvetli bir ihtimal gibi durmaktadır. 1a'da Hafid Efendi'nin vakıf kaydı mevcuttur.

11. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu, nr. 546

159 varak olan nüshanın her sayfasında 13 satır vardır. Ebadı 248x165, 173x75 mm'dir. Ta'lik hattı ile yazılmıştır. Sayfaların haşiyelerinde metin devam etmektedir. Serlevha ve çerçevesi yoktur. 4 Ramazan Cumartesi 1052 tarihinde, Hâce Elmas tarafından istinsah edilmiştir. 1a'da Ali Paşa'nın vakıf mührü mevcuttur.

12. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu, nr. 547

141 varak olan nüshanın her sayfasında 17 satır vardır. Ebadı 241x158, 153x91 mm'dir. Müstensihî Abdüsselâm el-Kâtib'dir. İstinsah tarihi belli değildir. Ta'lik hattı ile kaleme alınmıştır. Sayfa kenarlarında yıldız renkli sarı çerçeve vardır. 1a'da Ali Paşa'nın vakıf mührü mevcuttur.

13. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İzmir, nr. 407

181 varak. Her sayfada 15 satır vardır. Ebadı 260x150, 170x80 mm'dir. Ta'lik hattı ile yazılmış olan nüshada serlevha ve çerçeve yoktur. Hicrî 1301 yılında istinsah edilmiştir. Müstensih kendisinden yalnızca dua cümlesiyile bahsettiği için kim tarafından istinsah edildiği belli değildir. Haşiyede, 1a'da ve son üç varakta dua, hikâye ve beyitler bulunmaktadır.

14. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmâil, nr. 239

140 varak. Her sayfada 16 satır vardır. Ebadı 170x115, 105x055 mm'dir. Ta'lik hattı ile kaleme alınmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. İstinsah tarihi olarak hicrî 907 yılı kaydedilmiştir ancak kayıttaki hat ve kullanılan kalem ile metindeki hat ve kalem uyuşmamaktadır. 1a'da Lala İsmâil Efendi Kütüphanesi'nin mührü vardır. Serlevhası ve lacivert, sarı çerçevesi vardır. Haşiyede yer yer düzeltmeler yapılmıştır.

15. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmâil, nr. 240

142 varak olan nüshanın her sayfasında 17 satır vardır. Ebadı 230x150, 145x095 mm'dir. Hicrî 946 yılının Muharrem ayında, pazartesi günü istinsah edilmiştir. Müstensihi belli değildir. Ta'lik hattı ile yazılmıştır. Sayfaların haşiyelerinde metin devam etmektedir. Serlevha ve çerçevesi yoktur. Nüshanın ilk ve son iki varığında eserden bağımsız beyitler yazılıdır. 1a'da Lala İsmâil Efendi Kütüphanesi'nin mührü vardır.

16. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 2262

206 varak. Her sayfada 14 satır vardır. Ebadı 231x139, 139x075 mm'dir. Ta'lik hattı ile yazılmış olan nüsha, serlevhalı ve çerçevesizdir. Hicrî 973 yılının Şevval ayının ortalarında istinsah edilmiştir. Müstensihi belli değildir. Nüshanın ilk sayfasında Sultan Osman b. Sultan Mustafa'ya ait vakıf mührü ve kaydı ile birlikte vakfı kaydeden Evkâf-ı Haremeyn müfettişi İbrahim Hanîf'in mührü mevcuttur.

17. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 2263

170 varak. Her sayfada 15 satır vardır. Ebadı 232x157, 163x099 mm'dir. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Ta'lik hattı ile yazılmış olan nüsha, serlevhalı ve çerçevesizdir. Nüshanın ilk sayfasında Sultan Osman b. Sultan Mustafa'ya ait vakıf mührü ve kaydı ile birlikte vakfı kaydeden Evkâf-ı Haremeyn müfettişi İbrahim Hanîf'in mührü mevcuttur.

18. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 2264

130 varak. Her sayfada 16 satır vardır. Ebadı 259x163, 162x089 mm'dir. Sultan Ali Tebrîzî tarafından istinsah edilmiştir. İstinsah tarihi belli değildir. Ta'lik hattı ile yazılmış olan nüsha, serlevhalı ve çerçevesizdir. İlk sayfada Sultan Osman b. Sultan Mustafa'ya ait vakıf mührü ve kaydı ile birlikte vakfı kaydeden Evkâf-ı Haremeyn müfettişi İbrahim Hanîf'in mührü mevcuttur.

19. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 382

170 varak olan nüshanın her sayfasında 15 satır vardır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Ta'lik hattı ile yazılmıştır. Serlevhası ve çerçevesi vardır.

20. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Zühdü Bey, nr. 239

107 varaktır. Her sayfasında 17 satır vardır. Ebadı 200x140, 170x90 mm'dir. 11 Şevval Cuma 1246 tarihinde, Sabit b. Kedhüdâ Yûsuf b. Sûfî tarafından istinsah edilmiştir. Ta'lik hattı ile yazılmış olan nüsha, serlevhalı ve çerçvelidir.

Matbu Nüshalar

1. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Ablâk-ı Muhsinî*, thk. Seyyid Hasan Nakîbî, Kum, 356 sayfa, h. 1393.
2. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Ablâk-ı Muhsinî*, Tahran 1949.
3. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Ablâk-ı Muhsinî*, Bombay, 272 sayfa, h. 1312.
4. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Ablâk-ı Muhsinî*, Bombay, 311 sayfa, h. 1321.
5. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Ablâk-ı Muhsinî*, Kalküta 1809.
6. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Ablâk-ı Muhsinî*, Lakna 1293/1877.

Ablâk-ı Muhsinî tarihçi Âgehî Muhammed Rızâ (ö. 1874) tarafından Doğu Türkçesine çevrilmiştir. Hüseyin Vâiz'in bu eseri Avrupalı müsteşriklerin ilgisini çekmiş, bazı Batı dillerine kısmen tercüme edilmiştir. İlk kez İngilizceye H.G. Keene tarafından 1850 yılında çevrilmiş, aynı eser 1867 yılında Londra'da da basılmıştır.¹

Tercümede yazma nüshalar içinden Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, 2829 numaralı nüshayı seçmemizin en önemli sebebi, erken tarihlerde istinsah edilmiş olma ve hatasızlık şartlarını birlikte taşımasıdır. Hatasız olan daha başka nüshalar var idi ama onların istinsah tarihleri bununki kadar erken değildi. Birkaç nüsha da daha erken tarihlerde istinsah edildiği halde varak kopukluğu, eksik cümle ve kelime gibi hatalar barındırmakta idi. Tercümede esas aldığımız ve tıpkıbasım olarak verdiğimiz Ayasofya, 2829 numaralı nüshada bazı kelimelerin bağlama uygun olmadığını fark ettiğimiz durumlarda, diğer bazı nüshalara başvurduk ve onlarda daha isabetli bir tercih yapılması halinde dipnotta bunlara işaret ettik. Böylece bağlama uygun, doğru anlamı tespit etmeye çalıştık.

¹ Koyuncu, *Enisül-Ârifin-Ablâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 56.

***Ahlâk-ı Muhsinî*'nin Türkçe Tercümeleri**

1. Firâkî Abdurrahman Çelebi'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*si

Ahlâk-ı Muhsinî'nin Osmanlı Türkçesine ilk tercümesi, Kütahya'da Firâkî Abdurrahman Çelebi tarafından yapılmıştır. Abdurrahman Firâkî (ö. 1575), medrese öğrenimini tamamladıktan sonra memleketi Kütahya'ya dönmüş ve orada vâizlik yapmıştır. Firâkî, *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesini 1550 yılında tamamlamış ve o dönemde Kütahya'da bulunan Şehzade Bayezid'e sunmuştur. Müellif eserin giriş kısmına çeşitli manzum ilâvelerde bulunmuştur. Bu bölümde Şehzade Bayezid için yazılan bir kaside mevcuttur. Yazar, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi toplumun genelinin faydalanmasını sağlamak için tercüme ettiğini açıklar.¹ Firâkî'nin esere bazı küçük ilâveleri de olmuştur. Ayrıca bâblara bazı beyitler ilâve etmiştir. Firâkî eseri tercüme ederken genel olarak süslü bir dil kullanmamış, orta nesri tercih etmiştir. Müellif, deyim ve atasözlerine sıkça yer vermiştir. Firâkî'nin bu eseri, Anadolu sahasında yazılan ilk *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi olması bakımından önemlidir.²

2. Azmî Pîr Mehmed'in *Enisü'l-Ârifîn*'i

Azmî Pîr Mehmed (ö. 990/1582), Defterdâr Pîr Ahmed Çelebi'nin (ö. 950/1543) oğludur. Devrin meşhur âlimlerinden Kınalızâde Ali Çelebi'nin derslerine devam etmiş ve onun has öğrencilerinden olmuştur. Kınalızâde'den mülâzım olan Pîr Mehmed, çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed de ondan ders almıştır. Eserleri arasında *Dîvân*'ı, *Enisü'l-Ârifîn*'i ve *Mîhr ü Müşterî* isimli mesnevisi öne çıkmaktadır. *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümeleri arasında en fazla rağbet gören eser, Azmî Pîr Mehmed'in *Enisü'l-Ârifîn*'idir. 1566 yılında yazımı tamamlanan eser, 19. asrın başlarına kadar müstensihler tarafından çoğaltılmış ve bu eserin bir bâbı 1848 yılında Almancaya tercüme edilmiştir. *Enisü'l-Ârifîn*'in diğer *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelerinden daha çok rağbet görmesinde Azmî'nin çeviriye yaptığı ilâveler de etkili olmuştur. Yazar, eserin ana hatlarını *Ahlâk-ı Muhsinî*'den almış, her bölüme başta âyet ve hadis olmak üzere atasözü, kıssa, büyük zâtların sözleri, Arap ve Fars edebiyatına ait

1 Firâkî, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 3773, vr. 10a-10b.

2 Fatih Koyuncu, *Enisü'l-Ârifîn-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 57-59.

birçok türden örnekler ilâve etmiştir. Özellikle dönemindeki şairlerin dîvân ve mesnevilerinden ilâvelerde bulunarak eserini telifi bir kitap haline getirmiştir. *Enîsü'l-Ârifin*'i edebî anlamda önemli kılan ve rağbet görmesini sağlayan etkenlerden biri de Azmî'nin eserdeki dili ve üslûbudur. Eserde sade nesir örneği olabilecek ifadelerin yanında ağdalı, süslü nesri görmek de mümkündür. Metinde Arapça, Farsça ve Türkçede arkaik sayılabilecek kelimeler yer almakla birlikte, eserin genelinde orta nesir tercih edilmiştir. Azmî, secilere önem vermiş, metinde akıcılığı bu yolla sağlamıştır. Metinde tercüme ettiği bölümleri daha çok genişletmiştir. Eserinde edebî zevke hitap edecek bir dil ve üslûbu tercih etmiştir.¹

3. Ebülfazl Mehmed Defterî'nin *Terceme-i Ablâk-ı Muhsinî'si*

Ablâk-ı Muhsinî'nin Türkçe tercümelerinden biri de Ebülfazl Mehmed Defterî tarafından yapılmıştır. Ebülfazl (ö. 1574-1575), *Tevârih-i Âl-i Osman* yazarı İdrîs-i Bitlisî'nin oğludur. Müderris muâdliği, kadılık ve defterdarlık görevlerinde bulunmuştur. Ebülfazl Mehmed'den, dili Farsça olduğu için halkın yararlanamadığı *Ablâk-ı Muhsinî*'yi Türkçeye tercüme etmesi istenmiştir. Yazar, önce geri dursa da özellikle devlet erkânından hatırı sayılır birinin ısrarı üzerine kitabı tercüme etmeye başlamıştır. Yazar eseri çevirmekteki maksadının hikâyeleri anlatmak ve ibareleri öğretmek olduğunu söyler.² Bunun için kitabın aslında yer alan metni süslemek ve sanat göstermek amacıyla söylenen Farsça beyitleri nakletmemiş; bazen mânâyı ifade etmekle yetinmiştir. Kâşifî'den birkaç eser tercüme eden Ebülfazl Mehmed, bu eserini Türkçeye aktarırken süslü, secili üslûptan uzak durmuş, daha çok sade ve orta nesri tercih etmiştir.³

4. Rıdvan b. Abdülmennân'ın *Terceme-i Ablâk-ı Muhsinî'si*

Kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmayan Rıdvan b. Abdülmennân Enderunludur. Müellifin vefat tarihi bilinmemektedir. Yazar, *Ablâk-ı Muhsinî* tercümesini 1574'ten sonra, Sultan II. Selim'in kızı İsmihan Sul-

1 Koyuncu, *Enîsü'l-Ârifin-Ablâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 11, 70-71.

2 Ebülfazl Mehmed Defterî, *Terceme-i Ablâk-ı Muhsinî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2828, vr. 2b-3a.

3 Koyuncu, *Enîsü'l-Ârifin-Ablâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 59-60; M. Ali Aynî, *Türk Ablâkçıları* (İstanbul: 1939), s. 207; Ebülfazl Defterî, *Terceme-i Ablâk-ı Muhsinî*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2828, vr. 2b-3a.

tan'ın isteği üzerine kaleme almıştır. Bazı bilgiler eserin yazım tarihi ile ilgili fikir vermektedir. İlk olarak metnin giriş bölümünde III. Murad'ın ismi anılmıştır. III. Murad, 22 Aralık 1574'te tahta çıkmıştır. Ayrıca *Terceme-i Ablâk-ı Muhsinî*'nin "Hâtîme" bölümünde, eseri tercüme etmeye başladığı zaman gurebâ ağalığına getirildiğini ve eseri tam bitirmeden ulûfeciyân-ı yemîn ağalığına görevlendirildiğini bildirmektedir. Gurebâ ağalığına 1575 yılında getirilen Rıdvan b. Abdülmennân'ın eserini 1575 veya 1576 yılında tamamlamış olması kuvvetle muhtemeldir. Müellif, eseri tercüme sebebini açıklarken *Ablâk-ı Muhsinî*'nin ahlâk kitapları arasında meşhur olduğunu ve padişahlar için gerekli önemli sıfatların bu eserde bulunduğunu belirtir. Fakat eser Farsça olduğu için bu dili bilmeyenlerin *Ablâk-ı Muhsinî* ile bir münasebet kuramadıklarını ve eserdeki güzelliklerden istifade edemediklerini belirtir. Temelde aslına daha uygun, kolay ve anlaşılır bir tercüme yapmak istediğini ifade eder.¹ Yazar, *Ablâk-ı Muhsinî*'yi dîbâce kısmından başlayarak tercüme etmiştir. Eseri Türkçeye aktarırken arkaik kelimelerden ve süslü ifadeler kullanmaktan kaçınmış, sade bir dili tercih etmiştir. Müellif, "Hâtîme" bölümünde bu eseri Azmî Pîr Mehmed'in de tercüme ettiğini fakat onun eserinde fesahat ve belâğatin muğlak olduğunu, herkesin bundan anlam çıkaramayacağını belirtmiştir.²

5. Hocasâde Abdülazîz'in *Ablâk-ı Sultan Ahmedî*si

Hocasâde Abdülazîz Efendi (ö. 1027/1618) *Ablâk-ı Muhsinî*'yi, *Ablâk-ı Sultan Ahmedî* ismiyle tercüme etmiştir. Sultan III. Murad'ın hocası şeyhülislâm ve tarihçi Hoca Sâdeddin Efendi'nin oğlu olan müellif, müderrislik, kadılık ve en son Rumeli Kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Edebiyat-ta inşâ sahasındaki eserleriyle tanınan Abdülazîz Efendi'nin ayrıca şiirleri, mektup, takriz ve reddiye türünden kısa yazıları bulunmaktadır. Hocasâde Abdülazîz, *Ablâk-ı Muhsinî*'yi Sultan I. Ahmed'in emri üzerine 1612 yılında, *Ablâk-ı Sultan Ahmedî* adıyla çevirmiştir. Sultan, Hacı Mustafa Ağa isminde bir zâtın vasıtasıyla Hocasâde'den kendi adına *Ablâk-ı Muhsinî*'yi tercüme etmesini istemiştir. Bizzat Hocasâde'nin beyanına göre, I. Ahmed, Farsça bilmeyenlerin de bu eserden faydalanması için *Ablâk-ı Muhsinî*'nin

1 Rıdvan b. Abdülmennân, *Terceme-i Ablâk-ı Muhsinî*, Milli Kütüphane, 60 Hk 40, vr. 3a-3b.

2 Rıdvan b. Abdülmennân, *Terceme-i Ablâk-ı Muhsinî*, vr. 175b; Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ablâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 61-62.

herkesin anlayabileceği bir dille yeniden tercüme edilmesini gerekli görmüştür. Sultan, ayrıca bu kitapta kendi ahlâkının da anlatılmasını arzu etmiştir. Müellif, eserinin giriş bölümünde sanatlı bir üslûp kullanmış, metin içerisinde secilere yer vermiştir. Ayrıca yazar birebir tercüme yoluna gitmemiş, metne bazı ilâvelerde bulunmuştur.¹ Hocazâde'nin bu eseri üzerine tezler yapılmıştır.²

6. Ömer Efendi'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî'si*

Ahlâk-ı Muhsinî tercümelerinden biri de “*Mesnevî şârihi*” olarak bilinen Abdullah Bosnevî'nin babası Ömer Efendi tarafından 17. asırda, Sultan II. Osman zamanında yapılmıştır. Biyografik kaynaklarda Ömer Efendi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Eserin 1b varağında, onun Eğri Kalesi komutanlarından olduğu ve 1031/1622 yılında vefat ettiği bilgisi bulunmaktadır. Ömer Efendi'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî* ve *Miftâhu'l-Kulûb* isiminde iki eseri vardır. Ayrıca Gazzâlî'nin *Kimyâ-yı Sa'âdet* isimli eserini eksik bir şekilde tercüme etmiştir.³ *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesini 1621 yılında tamamlayan yazar, eserin giriş kısmında, dönemin padişahı Sultan II. Osman'a övgülerde bulunur. Yazar, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme etme sebebini, kendisine dünyada ve âhirette fayda sağlayacak bir eser neşretmek ve Farsça olan bu eserden toplumun genelinin de faydalanmasını sağlamak olarak açıklar. Müellif kitabı tercüme ederken ağıdalı bir üslûptan kaçınmış, eserinde genel olarak orta ve sade nesri tercih etmiştir. Mütercim, kitabı aslına uygun çevirmeye dikkat etmiş, hatta bazı yerlerde vakit darlığından dolayı gözden kaçmış noktaların olabileceğini ifade etmiştir. Müellif, esere Farsça bir dua ile son vermiştir.⁴

1 Koyuncu, *Enisül-Ârifin-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 63-64; Muhammet Dilek, *Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, nr. 3467, vr. 166a-277b), (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2014), s. 51-52.

2 Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Altınpay, *Hocazâde Abdülaziz Efendi, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (Fatih Ktp., 3467, 1a-60b), (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2008); Osman Peker, *Hocazâde Abdülaziz Efendi ve Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Metin, vr. 61a-165b), (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2010); Semra Çörekçi, *A Tribute to Kingly Virtues of Sultan Ahmed I (r: 1603-1617): Hocazade Abdülaziz Efendi (d. 1618) and His Ahlâk-ı Sultan Ahmedî*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2012).

3 Bosnevî Ömer Efendi, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 717, vr. 1b

4 Koyuncu, *Enisül-Ârifin-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 64-65.

7. Osmanzâde Tâib'in *Ahlâk-ı Ahmedî'si*

Ahlâk-ı Muhsinî'nin bir tercümesi de 18. asır Osmanlı Türkçesi ile Osmanzâde Tâib (ö. 1136/1724) tarafından yapılmıştır. *Ahlâk-ı Ahmedî* ismiyle yapılan çeviri, III. Ahmed'e sunulmuştur. Asıl adı Ahmed olan Osmanzâde Tâib, babasının Cedîde-i Osman Efendi adıyla yaptırdığı İbtidâ-i Hâric medresesinin ilk müderrisi olmuş, daha sonra birçok medresede müderrislik yapmıştır. Bir dönem Halep kadılığı görevinde de bulunmuştur. III. Ahmed ve Vezîriâzam İbrâhim Paşa'nın takdirini kazanan Osmanzâde Tâib, 1724 yılında Mısır Valisi'ne yaptığı latife yüzünden zehirletilerek öldürülmüştür.¹ Osmanzâde, *Ahlâk-ı Ahmedî* isimli eserini, girişte yazdığı beyitten anlaşıldığı üzere 1121/1709 yılında kaleme almıştır. Osmanzâde bu eseri dönemin padişahı olan III. Ahmed'e ithaf etmiş ve eserine de onun adını vermiştir. Yazar evinde uzlete çekildiği sırada, güzel ahlâka sahip olma amacı ve duasıyla ahlâk kitaplarıyla iştigal eder ve insanların faydalanacağı bir eser kaleme almak ister. Kâşifî'nin hikmet dolu eserini, bazı kısımlarını tayyederak bâbların özünü vermek amacıyla tercümeğe başlar.² Osmanzâde Tâib, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi muhtasar olarak tercüme etmiştir. Bu eseri Türkçeye aktarırken anlaşılması kolay kelimeler ve sade bir üslûp kullanmak istemiş ise de dili daha çok orta nesre yakındır. Eserde Arapça ve Farsça manzum kısımlar ve tamlamalar fazladır. Ayrıca müellifin üslûbundan iyi bir münşî ve şair olduğu anlaşılmaktadır.

Ahlâk-ı Ahmedî, 1256/1840 yılında basılmıştır.³

8. Ragıp İmamoğlu, *İyilerin Ahlâkı*

Ahlâk-ı Muhsinî son olarak Ragıp İmamoğlu tarafından 1965 yılında, *İyilerin Ahlâkı* adıyla tercüme edilmiştir. Ragıp İmamoğlu (ö. 1974), tahsilini tamamladıktan sonra Gümüşhane müftülüğü, gezici vâizlik ve Ankara müftülüğü gibi görevlerde bulundu. "İmam Ebû Mansûr el-Mâturidî ve *Tevîlâtü'l-Kur'ân*'daki Tefsir Metodu" tezi ile 1973 yılında doktor unvanını

1 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Cemal Kurnaz ve dğr. (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2009), c. 2, s. 116-117; Abdülkadir Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *DİA*, c. 34 (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), s. 2-4.

2 Osmanzâde Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, (Matbaa-i Amire, 1121/1709), s. 2-3.

3 Koyuncu, *Enisül-Ârifin-Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 66-67.

aldı. Yazar, eseri aslına bağlı kalarak fakat eksik bir şekilde tercüme etmiştir. Eserin arka yüzünde “İkinci Bölüm”, yazarın basılacak eserleri arasında sıralanmış; fakat böyle bir baskı tespit edilememiştir. Eserin “Giriş” kısmında Timurlular dönemi ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler mevcuttur. Yazar, *Ablâk-ı Muhsinî* hakkında bilgiler vermiş, ardından eserin ilk on beş bâbını tercüme etmiştir. Yetmiş sayfadan oluşan tercüme eserin dili oldukça sade olup, günümüz okuyucusunun rahatlıkla anlayabileceği ve istifade edebileceği niteliktedir.¹

***Ablâk-ı Muhsinî*'nin Ahlâk Literatüründeki Yeri**

Ahlâk, huy anlamına gelen Arapça “hulk” kelimesinin çoğuludur. Müslüman filozoflar huyu, “fiil ve davranışların insan nefsinden düşünüp taşınmaya gerek kalmaksızın kolayca meydana gelmesini sağlayan meleke” olarak tanımlamaktadır.² Buna göre, iyi ya da kötü davranışların kendisine değil, onların ortaya çıkmalarını sağlayan melekeye huy, yani ahlâk denmektedir. İyi bir davranışın ahlâk kaynaklı olarak ortaya çıktığının göstergesi, bu davranışın düşünüp-taşınma ve zorlanma olmaksızın içselleştirilmiş bir düşünceye dayanarak meydana gelmesidir. Ahlâk, erdem ahlâkı çerçevesinde yapılan bu tanımdan farklı olarak, belli bir toplumda ve belli bir dönemde benimsenen, insanların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen törel davranış veya eylem kurallarının toplamı olarak da tanımlanmaktadır. Felsefenin bir dalı olarak ahlâk, insanların bireysel ve toplumsal yaşamdaki iradî eylemleriyle ilgili sorunları inceleyen bir disiplindir.³

İslâm ahlâk düşüncesi her ne kadar Kur'an ve Sünnet'e dayalı olarak pratiği öne çıkaracak şekilde belli bir gelişim kaydettiyse de onun bir disiplin olarak gelişimi Antik Yunan ve Helenistik felsefeyi esas alarak felsefe araştırması ve telifi yapan Kindî (ö. 866), Ebû Bekir er-Râzî (ö. 925), Fârâbî (ö. 950), İbn Sînâ (ö. 1037), İbn Miskeveyh (ö. 1030), Gazzâlî (ö. 1111) ve Nasîreddin Tûsî (ö. 1274) gibi filozofların çalışmalarına dayanmakta-

1 Koyuncu, *Enisül-Ârifîn-Ablâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin), s. 68. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ragıp İmamoğlu, *İyilerin Ahlâkı*, (Ankara: Doğu Matbaası, 1965).

2 Bkz. Nasîreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, (İstanbul: Litera Yayınları, 2016), s. 81; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), s. 81.

3 Murat Demirkol, “Önsöz”, *İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi*, (Ankara: BİLAY, 2018), s. 11.

dır. Doğrudan filozof zümresine dâhil edilmese de İbn Hazm (ö. 1064) ve Râgıb İsfahânî (ö. 1108) gibi âlimler de felsefî ahlâk düşüncesi terminolojisini barındıran ahlâk eserleri vermişlerdir. Adudüddin el-Îcî (ö. 1355) de bir kelimacı olmasına rağmen sistematik ve muhteva bakımından İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk* ve Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'sine benzer şekilde *el-Ahlâku'l-Adûdiyye*'yi yazmıştır.

İslâm ahlâk düşüncesi literatürünü genel olarak incelediğimizde şöyle bir tasnifin yapılabileceğini görürüz:

1. Tamamen dinî ve tasavvufî ahlâk.
2. Felsefî teoriye dayalı olmakla birlikte dinî naslarla uyumlu hâle getirilen ve desteklenen ahlâk.
3. Tamamen felsefî ahlâk.

Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 857) *er-Riâye*'si, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 1006) *Kûtu'l-Kulûb*'u, Mâverî'nin (ö. 1058) *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*'i, İbnü'l-Cevzî'nin *Zemmü'l-Hevâ* ve *et-Tıbbu'r-Rûhânî*'si, Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmiddin* ve *Kimyâ-yı Sa'âdet*'i, Tûsî'nin *Ahlâk-ı Muhteşem*'si birinci gruba girer. İbn Hazm'ın *Kitâbü'l-Ahlâk ve's-Siyer fî Müdâvâtî'n-Nüfûs* (Ahlâk ve Davranış Tarzları, Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi) adlı kitabı ile Râgıb İsfahânî'nin *ez-Zer'â ilâ Mekârimi's-Şer'â; Tafsi-lü'n-Neş'eteyn ve Tahsilü's-Sa'âdeteyn* kitaplarını ikinci kategorinin örnekleri olarak zikredebiliriz. Üçüncü grup yani nefis teorisine dayanan felsefî ahlâk daha geniş bir literatüre sahiptir. Kindî'nin *Risâle fî'l-Hile li-Def'i'l-Ahzân*'ı, Ebû Bekir er-Râzî'nin *et-Tıbbu'r-Rûhânî* (Ruh Sağlığı) ve *es-Sîretü'l-Felsefiyye*'si, Fârâbî'nin *et-Tenbih alâ Sebîli's-Sa'âde* ve *Tahsilü's-Sa'âde*'si, İbn Sînâ'nın *İlmü'l-Ahlâk* ve *Kitâbü's-Siyâse* adlı risâleleri, İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk* ve *Tertîbü's-Sa'âde*'si, Gazzâlî'nin *Mizânü'l-Amel*'i, Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si, Adudüddin el-Îcî'nin *el-Ahlâku'l-Adûdiyye*'si, Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'si, Kınalızâde Ali Çelebi'nin (ö. 1572) *Ahlâk-ı Alâî*'si, Muhyî-i Gülşenî'nin (ö. 1606) *Ahlâk-ı Kirâm*'ı bu kategoriye örnek olarak verilebilir.¹

1 İslâm ahlâk düşüncesinin gelişim seyri ve adı geçen literatürle ilgili değerlendirmeler için bk. Murat Demirkol, *Nasreddin Tûsî'nin Ahlak Felsefesine Etkisi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2011); Macid Fahri,

Kelâm âlimi İcî, mutasavvıf Gülşenî ve fakih Kınalızâde'nin felsefi ahlâk teorisine bağlı kalarak ahlâk eseri vermiş olması, filozof Tûsî'nin doğrudan felsefi ahlâk eseri dışında *Ahlâk-ı Muhteşemî* ve *Evsâfî'l-Eşrâf* gibi dinî ahlâk teorisi kapsamında eserler yazmış olması, Müslüman âlim ve düşünürlerin dar kalıplar içine sıkışmadan İslâm düşüncesinin bütün imkân ve kaynaklarını kullanarak eser verdiklerinin çok güzel örnekleridir.

Yukarıda bahsettiğimiz üç grup ahlâk literatürüne ait birçok seçkin örnek, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin yazdığı *Ahlâk-ı Muhsinî*'den önce telif edilmiştir. Kâşifî'nin bütün bu literatürden haberdar olduğunu düşünüyoruz. Yetiştigi Horasan ve Mâverâünnehir ilmî ve entelektüel muhiti buna uygundur. Kâşifî belirgin olarak şer'î ilimler, edebiyat ve hikemiyat alanında uzmanlaşmış olsa da verdiği ürünlerden onun kendisine kadar ulaşan bilgi mirasına vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Edebiyat ve özellikle de şiir sanat yapmak için değil, aynı zamanda bir düşünce, duygu ve değeri ifade etmek için ilgilenilen bir uğraş olmuştur. Kâşifî, hayat hikâyesinden de anlaşıldığı üzere dinî, edebî ve hikemî bilgilerle mücehhez olduğu kadar bilgi, duygu ve düşüncesini son derece yüksek bir retorik ve şiirsel maharetle ifade edebilen ve devrinde bu yönüyle zirveye çıkan bir şahsiyettir. Âlimdir, ediptir, düşünürdür, hatiptir, eğitmendir. Dîbâcedeki imalardan anlaşıldığı üzere, onun büyük bir ihtimalle sarayın talebi üzerine yazdığı bu ahlâk ve siyâset-nâme kitabı, etkili bir eğitim materyalidir. Etkili vaazları zaten onun çok başarılı bir öğretmen olduğunu kanıtlamaktadır.

Şimdi *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin bu üç grup ahlâk literatüründen hangisine dâhil olduğunu araştırabiliriz. Felsefi motifler, içerdiği manzumlar, çekici ve etkili hikâyeler göz önünde bulundurulduğunda onun sırf dinî-tasavvufî nitelikli bir eser olmadığını söyleyebiliriz. Felsefi ahlâk teorisi esas alınıp dinî motiflerle desteklenmiş olduğu söylenebilir. Ama yine de onun İbn Hazm'ın *Kitâbü'l-Ahlâk ve's-Siyer fî Müdâvâti'n-Nüfus*'u¹ ile İsfahânî'nin *ez-Zer'â ilâ Mekârimi's-Şer'â*'sındaki² gibi sırf teorik bilgiler ve öğütler ih-

İslâm Ahlâk Teorileri, çev. M. İskenderoğlu ve A. Arkan (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004).

- 1 İbn Hazm'ın bu kitabı Türkçeye tercüme edilerek yayımlanmıştır: İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları, Nefislerdeki Ahlâki Hastalıkların Tedavisi*, çev. Mustafa Çağrırcı (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012).
- 2 İsfahânî'nin bu kitabı Türkçeye tercüme edilerek yayımlanmıştır: Râgıp İsfahânî, *Erdemli Yol*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019).

tiva eden bir eser olduğunu söyleyemeyiz. *Ahlâk-ı Muhsinî*, İbn Miskeveyh'in *Tebzîbü'l-Ahlâk*'¹, Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî*'si² ve Adudüddin el-Îcî'nin *el-Ahlâku'l-Adûdiyye*'si gibi üçüncü grupta yer alan eserlerin özelliklerine bütünüyle sahip bir eser görüntüsü de vermemektedir. Fakat üçüncü gruba dâhil ettiğimiz *Ahlâk-ı Alâî* ile büyük benzerlikler göstermektedir. Bu nokta üzerinde biraz durabiliriz.

Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*'yi yazma gerekçesini açıklarken yazacağı kitap ile Tûsî ve Devvânî'nin ahlâk kitapları arasında bir bağ kurduktan sonra, kendi döneminde Osmanlı coğrafyasında büyük bir popüleriteye kavuşan *Ahlâk-ı Muhsinî* kitabına dair de bir değerlendirme yapmadan geçemez:

“Onun ardından dünyanın fasîhi ve Horasan'ın edip, nükte-
dan ve vâizi Mevlânâ Hüseyin Vâiz, Hüseyin Baykara'nın oğlu
Mirza Muhsin adına *Ahlâk-ı Muhsinî* kitabını yazmıştır. Bu ese-
rin yazım üslûbu her ne kadar öncekiler gibi felsefî araştırma
ve ilmî tetkiklere dayanmıyorsa da terkinin açık, mânalarının
anlaşılır ve ibarelerinin kolay olması sebebiyle halkın gönlünde
taht kurmuş ve öncekilerden daha çok meşhur olmuştur.”³

Kınalızâde'nin bu tespit ve değerlendirmesi, bizzat Kâşifî ve eseri tara-
fından doğrulanmaktadır:

“Bu kırk haslet, kırk bölümde ele alınacaktır. Farsça bir de-
yişle, burada kâtiplere özgü şaşaalı bir anlatım ve yazarlara mah-
sus edebî bir dil görülmez. Her bölümde gerektiğçe bazı rivayet
ve hikâyelere yer verilmiştir.”⁴

Mehmet Avçin, “Bir Siyâsetnâme Olarak Ahlâk-ı Muhsinî” adlı maka-
lesinde, bu eserin genel bir ahlâk kitabı değil, siyâsetnâme olduğunu is-
patlamaya çalışmaktadır.⁵ Halil İnalçık, siyâsetnâmelerin işlevine dair şu
değerlendirmeyi yapmaktadır:

- 1 Kitap Türkçeye tercüme edilerek yayımlanmıştır: İbn Miskeveyh, *Ahlâk Eğitimi (Tebzîbü'l-Ahlâk)*, çev. A. Şener vd. (Ankara: Büyüyen Ay Yayınları, 2017).
- 2 Kitap Türkçeye tercüme edilerek yayımlanmıştır: Nasîruddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Anar Gafarov ve Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007).
- 3 Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, çev. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), s. 33.
- 4 Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2829, vr. 4b.
- 5 Mehmet Avçin, “Bir Siyâsetnâme Olarak *Ahlâk-ı Muhsinî*”, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7, sy. 2 (2012), s. 145-160.

“Eski Hint-İran nasihatnâme ve siyâsetnâmelerinde devlet, hükümdarın kuvvet ve kudretinden, otoritesinden başka bir şey değildir. Siyaset ise, hükümdarın bu otoritesini koruma ve kuvvetlendirme ve bunun vasıtalarını, yani askeri ve parayı halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmadan sağlama yoludur.”¹

Siyâsetnâmelere göre, bir organizmanın kalbi gibi devletin yapısına hayat veren hükümdarın, onu sıradan insanların üstünde tutan niteliklere sahip olması gerekir. Bir hükümdarın, yeryüzündeki hâkimiyetini sağlayan doğuştan getirdiği vasıflar ve talihin yaver gitmesi gibi değiştirilemez faktörler dışında, pek çok üstün özelliğe ve güçlü bir donanıma sahip olması gerekir. Siyâsetnâmelerin konusu olan nasihatler bu vazifeyi üstlenmiştir.²

Agâh Sırrı Levend, Türk edebiyatındaki ahlâk konulu eserleri genel ahlâk, siyâsetnâmeler, mev‘iza yollu eserler, ahlâkî güzel sözler, fütüvvetnâmeler, *Kâbusnâme* çevirileri, *Kelîle ve Dimne* çevirileri, hikâyelerle süslü ahlâkî eserler, ahlâkî fıkralar ve hikâyeler, atasözleri, türlü eserler şeklinde tasnif etmektedir.³ Görüldüğü üzere siyâsetnâmeler, ahlâk konulu eserler arasında başlı başına bir şube teşkil etmektedir. Ahlâk konulu eserleri birbirinden kesin çizgilerle ayırmak kolay değildir. Levend, tasnifini eserlerin ağırlık noktalarına göre yapmıştır. Çünkü bu tür eserler arasında şekil ve muhteva açısından birçok ortak yön vardır.⁴

Biz, *Ahlâk-ı Muhsinî*’nin kategorik olarak bir siyâsetnâme şeklinde sınırlandırılmasını doğru bulmuyoruz. Bu kitaplarda genel erdem ve erdemsizlikler incelendikten sonra, aile yönetimi ve devlet idaresi konularına da yer verilir. Klasik ahlâk kitaplarının çoğu genellikle bir padişah, şehzade, vezir veya emîrin talebi üzerine yazılmıştır. Aynı şekilde Tûsî *Ahlâk-ı Nâsırî*’yi, Hasan Sabbah’ın kurduğu Nizârî Devleti’nin Hürşah zamanındaki valisi Nâsıruddin Muhteşem’in isteği; Kınalızâde de *Ahlâk-ı Alâî*’yi devrin

1 Halil İnalıcık, “*Kutadgu Biliğ*’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, *Reşit Rahmeti Arat İçin* (Ankara: 1966), s. 259.

2 Melike Gökcan Türkdöğün, “Siyâsetnâmeler ve Bir Siyâsetnâme Örneği Olarak Ahmedî’nin *İskendernâme*’si”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 12 (2010), s. 419.

3 Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), s. 122.

4 Avçın, “Bir Siyâsetnâme Olarak *Ahlâk-ı Muhsinî*”, s. 147.

Osmanlı sadrazamı Semiz Ali Paşa'nın isteği üzerine yazmıştır.¹ Zaten *Ahlâk-ı Muhsinî*'deki "Muhsinî" nisbesi, Sultan Hüseyin Baykar'a'nın oğlu Şehzade Ebü'l-Muhsin'e nispeti gösterdiği gibi, bu iki kitabın adındaki "Nâsırî" Nâsiruddin Muhteşem'e, "Alâî" de Semiz Ali'ye nispeti göstermektedir. Kınalızâde bu talebi açıkça değil de dolaylı olarak ve Osmanlı yönetim hiyerarşisinde yer alan yöneticileri sırasıyla överek ifade etmişken, Tûsî doğrudan ifade etmiştir.

Bazı ahlâk kitapları nefsânî hastalıkların tedavisine odaklanan "tıbb-ı rûhânî" türü içinde mütalaa edilmeye uygundur. Kindî'nin *Risâle fi'l-Hile li-Defi'l-Ahzân*², Zekeriyâ er-Râzî'nin *et-Tıbbu'r-Rûhânî*'si,³ İbn Hazm'ın *Kitâbü'l-Ahlâk ve's-Siyer fi Müdâvâti'n-Nüfus*'u, Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmiddin ve Kimyâ-yı Sa'âdet*'i, İbnü'l-Cevzî'nin *Zemmü'l-Hevâ ve et-Tıbbu'r-Rûhânî*'si böyledir. İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk*⁴, Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si, Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'si ve Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'si ise tıbb-ı rûhânîyi bir bölüm olarak ihtiva eden daha kapsamlı ahlâk eserleridir. İslâm düşünce tarihinde ilk kapsamlı ahlâk kitabının müellifi aslında İbn Miskeveyh'tir. Fakat Tûsî, onun *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ını esas alarak geliştirmiş ve "Tehzîbü'l-Ahlâk", "Tedbîrü'l-Menzil" ve "Siyâsetü'l-Medîne" şeklinde üç ana bölümden oluşan daha sistematik ve felsefi temelleri güçlü bir ahlâk kitabı yazmıştır. Bundan dolayı Tûsî'den sonra ahlâk üzerine kitap yazan müellifler, genellikle onun kaleme aldığı *Ahlâk-ı Nâsırî*'yi model almışlardır.⁴ *Ahlâk-ı Celâlî* ve *Ahlâk-ı Alâî* bu türün iki seçkin örneğidir. *Ahlâk-ı Alâî* ayrıca Osmanlı düşünce tarihinde felsefi yönü de güçlü olan en kapsamlı ve nitelikli ahlâk eseri olma imtiyazına sahiptir.

Ahlâk-ı Alâî, İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ını, Kindî'nin *el-Hile li-Defi'l-Ahzân*'ını, Fârâbî'nin siyasetle ilgili görüşlerini ve İbn Sînâ'nın ev idaresine dair risâlesini, Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si yoluyla ihtiva etmektedir.

1 Bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, s. 12-13; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 32-36.

2 Bu risâle, Türkçeye tercüme edilip yayımlanmıştır: Ya'kub b. İshak el-Kindî, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", Kindî, *Felsefî Risâleler*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), s. 295-312.

3 Kitap Türkçeye tercüme edilip yayımlanmıştır: Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı (et-Tıbbu'r-Rûhânî)*, çev. Hüseyin Karaman (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018).

4 Bu konuda daha kapsamlı bir inceleme ve değerlendirme için bkz. Demirkol, *Nâsireddin Tûsî'nin Ahlâk Felsefesine Etkisi*.

Ahlâk-ı Nâsırî'den sonra onu model alarak *Ahlâk-ı Celâlî* yazılmış olduğu halde, Kınalızâde kendi ahlâk kitabını birkaç atfın dışında *Ahlâk-ı Celâlî*'ye değil, doğrudan *Ahlâk-ı Nâsırî*'ye müracaat ederek yazmıştır. *Ahlâk-ı Alâî*'nin bunlar dışında daha birçok kaynağı vardır, ancak bunlar arasında Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmiddin*'i ve Abdurrahman Câmî'nin eserleri öne çıkmaktadır. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*'de, İbn Miskeveyh, Tûsî ve Devvânî'nin ahlâk kitaplarındaki teorik bilgileri nazım, hikâyeye, dinî nâs ve açıklamalarla geliştirip güçlendirmiştir. *Ahlâk-ı Alâî*'nin özgünlüğü ve metin olarak zenginliği kendisini daha çok “Nefis Hastalıklarının Tedavisi” ve “Devlet Yönetimi” bahislerinde göstermektedir.¹

Biz yukarıda saydığımız bunca ahlâk eseri içinde, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi karşılaştırmaya en uygun eserin *Ahlâk-ı Alâî* olduğunu belirtmiştik. *Ahlâk-ı Alâî* yazarının *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi çok iyi tanıdığını, onun üzerine isabetli bir değerlendirme yaptığını, hatta güzîde öğrencisi Azmî Pîr Mehmed'in *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi Osmanlı Türkçesine tercüme ederek yaptığı katkılarla *Enîsül-Ârifîn* adında özgün bir telif eser vücuda getirdiğini dikkate aldığımızda, *Ahlâk-ı Muhsinî* ile *Ahlâk-ı Alâî* arasında yapılacak mukayese daha önemli ve anlamlı olmaktadır.

Önce bu iki eser arasındaki benzerliğe işaret etmek istiyoruz. *Ahlâk-ı Alâî* gibi *Ahlâk-ı Muhsinî* de konularını nazım ve hikâyelerle süslemiş ve güçlendirmiştir. Bu yöntem, edebî kaygının ötesinde bir pedagojik gerekçeye dayanmaktadır. Çünkü beyitler ve hikâyeler okuyucuyu sürüklemekte ve öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. 16. yüzyılın İslâm tarihinde sanat ve edebiyatın zirvesi oluşu da bu tutumu zorunlu kılmış olabilir. Her iki eser de konuları tanım, teorik bilgi, ilgili âyet ve hadisler, nazım ve hikâyelerle güçlendirme şeklinde işlemektedir. *Ahlâk-ı Alâî*'de bazen bir konu diğerine oranla daha geniş veya dar ele alınırken ya da dolaylı bir bahse yer verilirken *Ahlâk-ı Muhsinî*'de daha dakîk ve standart bir yazım yöntemi takip edilmiştir. Bu standardın istisnası sayılabilecek tek bâb kırkıncı bâbdır. “Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiye ve Âdâbı” başlıklı bu bölüm, aslında diğer herhangi bir konu gibi belli bir erdem

1 *Ahlâk-ı Alâî*'nin kaynakları ve özgünlüğüne dair geniş bilgi için bkz. Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005); Murat Demirkol, “Kınalızâde Ali Çelebi'nin Ahlâk Felsefesine Katkısı”, *Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları*, (Sakarya 2017).

veya hasleti inceleme ve açıklamaya tahsis edilmiş olmayıp neredeyse padişah ile her düzeyden devlet görevlisi arasındaki karşılıklı ilişki, âdâb ve kuralları ihtiva etmektedir. Dolayısıyla burada, yerine göre bağımsız ele alınabilecek birçok fazilet ve rezilet inceleme konusu yapılmıştır.

İki eser arasındaki farklılıklar, benzerliklerden daha çoktur. En önemli fark, *Ahlâk-ı Alâî*'nin nefis teorisine dayalı felsefi erdem ahlâkını esas alarak tehzibü'l-ahlâk (ahlâk eğitimi), tedbîrü'l-menziel (ev idaresi) ve siyâsetü'l-müdün (devlet yönetimi) bölümlerinden oluşan kapsamlı bir amelî hikmet/pratik felsefe kitabı olmasına karşılık *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin bu sistematikten yoksun oluşudur. *Ahlâk-ı Muhsinî*'de incelenen erdem ve hasletler, *Ahlâk-ı Alâî*'nin birinci bölümünde "Erdemler" başlığı altında, kaynaklandıkları nefsânî kuvveye göre sıralanarak daha düzenli işlenmektedir. *Ahlâk-ı Muhsinî*, erdemleri kırk başlık altında tanım ve kısa açıklamanın yanı sıra âyetler, hadisler, nazım ve hikâyelerle destekleyerek öğretmeyi amaçlayan pedagojik bir pratik ahlâk kitabıdır.

Ahlâk-ı Muhsinî'de *Ahlâk-ı Alâî*'deki ev idaresine karşılık gelen bir muhteva yer almazken, devlet yönetimi bahsi biraz eksik olmakla birlikte karşılanmaktadır. Mesela *Ahlâk-ı Muhsinî*'de "Siyâsetü'l-Müdün" bölümünün başında yer alan "Sosyallik İhtiyacı" ve "Sevgi" bahisleri bulunmazken, padişahın yönetimde riayet etmesi gereken kaideler, devlet görevlilerinin terbiyesi, uymaları gereken âdâb ve usûller, padişah ile devlet görevlileri arasında kurulacak ilişkinin edep ve kuralları, dostluk ve düşmanlık konularına yer verilmiştir. *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin "İyilerle Sohbet", "Kötülerin Def'i" ve "Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiye ve Âdâbı" adlarını taşıyan son üç bâbı, *Ahlâk-ı Alâî*'deki "Devlet Yönetimi" bölümünün muhtevasını kısmen karşılamaktadır.

İki kitap arasında önemli bir plan ve sistematik farkı olduğu için bazı hususların karşılaştırılması bile mümkün olmamaktadır. *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin yazılış gayesi göz önüne alındığında bu daha iyi anlaşılacaktır. Kâşifî'nin "Dîbâce"de (Önsöz) kendisini kitabı yazmaya sevk eden süreci anlatırken söyledikleri ve peygamber ile padişahın birbirini tamamlayan misyonlarına yaptığı atıf bu gerçeği anlamamıza yardımcı olmaktadır:

“Fakîr ve hakîr olan Hüseyin Kâşifî de yanlılıkla o Hazret’in yüce sarayında kutsal tavaf ihramını giyerek mutluluğa ve nimetler deryasından nasiplenmeye hazırlandı. Dua ettikten sonra, insan türünün özü olan padişahın hâl levhalarından parlayan rabbânî ahlâk parıltılarını araştırma ve inceleme gözüyle seyretti. Dua etmek ve makam istemek sûretiyle sultan çocuklarına hayat rehberi olması için o Hazret’e ait güzel huy ve vasıflardan oluşan birkaç söz yazmak istedi. Böylece *Ablâk-ı Muhsinî* diye adlandırılan bu kitabı yazmaya başladı. Başarı Allah’tandır.”

“Kitaba başlamadan önce zât-ı âlîlerine şunu arz ederim: İnsanlar doğal olarak medenîdirler, yani onların toplum hâlinde ve birlikte yaşamaktan başka çareleri yoktur. Farklı mizaç ve tabiata sahiptirler. Her mizaç ve tabiatın bir gereği vardır. Bundan dolayı onlar arasında hayatlarını sürdürürken dikkate alacakları bir kanunun bulunması gerekir. Böylece hiç kimse haksızlığa uğramaz. Bu kanun, ilâhî vahiy ile belirlenen şeriattır. Bu kanun koyucuya peygamber denir. Peygamber bu kanun ve kuralı koyunca, birinin de onu kendi güç ve kudretiyle koruması ve kimsenin onu çiğnemesine müsaade etmemesi gerekir. Bu kişiye padişah denir. Öyleyse padişahlık, peygamberlik ile aynı konumdadır. Çünkü peygamber şariat koyucu, padişah ise onun hâmisî ve koruyucusudur. Bundan dolayı, Saltanat ve din ikiz kardeştir, denilmiştir... Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kendisine ve Peygamberine itaati emrettikten sonra sultanlara itaat etmeyi emretti: ‘Allah’a, Peygamber’e ve sizden olan yöneticilere itaat ediniz.’ Bu durumda padişahın şariat kurallarını şartlarına uygun olarak koruyabilmesi için şariat sahibinin ahlâkıyla donanması gerekir... Padişahın, bazısı kendisi ile Hak arasında, bazısı da kendisi ile halk arasında geçerli olan kırk haslete riayet etmesi gerekir. Bu kırk haslet, kırk bölümde ele alınacaktır.”¹

1 Kâşifî, *Ablâk-ı Muhsinî*, 3b-4b.

Bu açıklamalar, Kâşifî'nin bu kitabı başta şehzade ve saray görevlilerinin eğitimini amaçlayarak yazdığını göstermektedir. İnsanların tabiat itibariyle medenî oldukları vurgusu, ahlâkın sosyal hayatın içinde tecellî ettiği gerçeğinin kabul edildiğini ima etmektedir. *Ahlâk-ı Alâî*'deki "Siyâsetü'l-Müdü'n" bahsinin tam olarak karşılanmadığını belirtmiştik. Fakat kırk hasletin önemli bir kısmının yönetici konumundaki kişilerde bulunması gereken vasıflar olduğu dikkate alındığında, yukarıdaki yargımızı biraz esneterek bir bütün olarak bu kitabın aslında *Ahlâk-ı Alâî*'deki "Siyâsetü'l-Müdü'n" bölümünü büyük ölçüde karşıladığı sonucuna ulaşabiliriz.

Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsini*'de kırk hasleti işleyeceğini beyan etse de aslında kırkinci bâbda belli bir erdem veya haslet işlenmemekte, devlet görevlilerinin eğitimi ve uymaları gereken edepler ele alınmaktadır. Dolayısıyla burada, daha önce incelenmiş olan otuz dokuz erdem ve haslete yeri geldikçe değinilmektedir.

Bu otuz küsur hasletin tamamının erdem ismi altında toplanmaya uygun olup olmadığı şüphelidir. Aşağıdaki karşılaştırmalı tablo, bu durumu net olarak anlamamıza yardımcı olacaktır.

Karşılaştırmalı Erdemler Tablosu

<i>Ahlâk-ı Muhsini</i> 'de		<i>Ahlâk-ı Alâî</i> 'de
-	1	Hikmet
-	2	Zekâ
-	3	Çabuk Anlama
-	4	Zihin Açıklığı
-	5	Kolay Öğrenme
-	6	Güzel Düşünme
-	7	Ezberleme
-	8	Hatırlama

(30) Yiğitlik	9	Yiğitlik
-	10	Yüce Ruhluluk
-	11	Cesaret
(11) Yüksek Himmet	12	Yüksek Gayelilik
(14) Sebat	13	Sebat
(17) Hilm	14	Yumuşak Huyluluk
-	15	Soğukkanlılık
-	16	Şehâmet
-	17	Tahammül
(22) Tevazu ve Saygı	18	Tevazu
-	19	Hamiyet
-	20	Yumuşak Kalplilik
(9) İffet	21	İffet
(8) Hayâ	22	Hayâ
(18) Güzel Huyluluk ve Nezaket	23	Nezaket
-	24	Güzel Tutum
-	25	Barışık Olma
-	26	Sükûnet
(5) Sabır	27	Sabır
-	28	Kanaat
(27) Teennî ve Teemmül	29	Vakar
-	30	Takvâ
-	31	Düzenlilik
-	32	Hürriyet
(21) Cömertlik ve İhsan	33	Cömertlik
-	34	Kerem

-	35	Diğerkâmlık
(16) Affetme	36	Affetme
-	37	Mürüvvet
-	38	Asâlet
-	39	Paylaşıcılık
-	40	Bağışlama
-	41	Feragat
(15) Adalet	42	Adalet
(38) İyilerle Sohbet	43	Dostluk
-	44	Birlik
(24) Ahde Vefâ	45	Vefâ
(19) Şefkat ve Merhamet	46	Şefkat
-	47	Sıla-i Rahim
-	48	Mükâfat
-	49	İyi İlişki
-	50	Güzel Yargı
-	51	Sevimlilik
-	52	Teslimiyet
(7) Tevekkül	53	Tevekkül
(1) İbadet	54	İbadet
(2) İhlâs		-
(3) Dua		-
(4) Şükür		-
(6) Rızâ		-
(10) Edep		-
(12) Azîm		(Padişah'ta bulunması gereken yedi hasletten)

(13) Çaba ve Gayret	-
(20) Hayır ve İyilik	-
(23) Emanet ve Diyanet	-
(25) Doğruluk	-
(26) İhtiyaçları Gidermek	-
(28) İstişare ve Tedbir	-
(29) Basîret ve Uzak Görüşlülük	-
(31) Kıskançlık	-
(32) Ceza	-
(33) Teyakkuz ve Haberdarlık	-
(34) Feraset	-
(35) Sır Saklama	-
(36) Fırsatı Ganimet Bilme	-
(37) Hukuka Riayet	(Baba ve Anne Haklarına Riayet)
(39) Kötülerin Def'i	-
(40) Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiye ve Âdâbı	(Devlet Yönetiminde Beşinci Faslın Karşılığı)

Yukarıdaki karşılaştırmadan da anlaşıldığı gibi, *Ahlâk-ı Muhsinî*'deki hasletlerden sadece on sekiz tanesi *Ahlâk-ı Alâî*'deki dolayısıyla *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*'deki erdemlerle örtüşmektedir. Fakat Kâşifi'nin incelediği bazı hasletler, nefsânî kuvvelerin mutedil işleyişiyle ortaya çıkan erdemler arasında yer almasa da bu erdemlerden biri veya birkaçının işlenmesi sonucu ortaya çıkan hasletlerdir. İhlâs, dua, şükür ve rızâ, insanın Allah ile ilişkilerinde görülen erdemlerdir. Erdem ahlâkında bu dört haslet, "İbadet" başlığı altında değerlendirilebilir. *Ahlâk-ı Alâî*'nin erdemler tablosunda yer almayan çaba, istişare, basîret, ceza/siyaset, teyakkuz, feraset, sır saklama ve fırsatı ganîmet bilme, aslında padişahta bulunması gereken hasletler ve yönetim kuralları kapsamında değinilmiş olan hasletlerdir. *Ahlâk-ı*

Muhsinî'nin özel bir madde olarak ele aldığı edep hasleti, *Ahlâk-ı Alâî*'nin erdemler tablosunda bulunan iffet ve hayâ erdemleri içinde mâna olarak mündemiç olan bir erdemdir. Aynı şekilde emanet ve doğruluk “adalet” erdeminin anlam çerçevesi içinde kendisine yer bulabilen iki haslettir. *Ahlâk-ı Muhsinî*'deki “Hukuka Riayet” maddesini *Ahlâk-ı Alâî*'deki “Baba ve Anne Haklarına Riayet” başlığı kısmen karşılamaktadır. “Kötülerin Def'i” maddesi, *Ahlâk-ı Alâî*'de “Düşmanlık” konusu çerçevesinde kendisine yer bulabilmektedir. “İhtiyaçları Gidermek” bahsi de padişahın adaleti icra etmesi kapsamında kendisine yer bulabilmektedir. “Hayr ve İyilik” de aynı şekilde “Cömertlik” ve alt dalları içinde anlam ve işlev olarak kendisine yer bulabilmektedir. *Ahlâk-ı Muhsinî*'deki “Kıskançlık (Gayret)”, *Ahlâk-ı Alâî*'de kısmen “Hamiyet” erdemi ile karşılanmaktadır.

Ahlâk-ı Alâî'nin erdem tablosunda yer alan birçok erdem *Ahlâk-ı Muhsinî*'de gerek bağımsız haslet olarak gerekse mâna olarak yer almadığı görülmektedir. *Ahlâk-ı Muhsinî*'de bağımsız bir başlık altında işlenmeyen bu erdemler; sıla-i rahim, mükâfat, iyi ilişki, güzel yargı, sevimlilik, teslimiyet, birlik, mürüvvet, asalet, paylaşımcılık, bağışlama, feragat, kerem, diğerkâmlık, takvâ, düzenlilik, hürriyet, kanaat, güzel tutum, barışık olma, sükûnet, hamiyet, yumuşak kalplilik, soğukkanlılık, şehâmet, tahammül, yüce ruhluluk, cesaret, hikmet, zekâ, çabuk anlama, zihin açıklığı, kolay öğrenme, güzel düşünme, ezberleme, hatırlamadır.¹

Ahlâk-ı Muhsinî yazarının, nefis teorisine dayalı erdem ahlâkından etkilendiğini gösteren bazı emareler vardır. Yiğitlik tanımı buna örnek olarak verilebilir. Kâşifi yiğitliği şöyle tanımlar:

“Yiğitlik (şecaat) temel erdemlerdendir. Yiğitlik, korkaklık ile atılganlık arasında orta bir melekedir.”²

Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'de yaptığı yiğitlik tanımı da şöyledir:

1 *Ahlâk-ı Muhsinî*'deki erdem ve haslet isimleri için bkz. Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 4b-5b. *Ahlâk-ı Alâî*'deki erdemler için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 90-98.

2 Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî*, 67b.

“Öfke anlamındaki gazap gücünün itidali yığılıktır. Onun hem ifratı olan tehlikeye atılma hem de tefriti olan korkaklık erdemsizliktir.”¹

Ahlâk-ı Muhsinî, ele aldığı birkaç haslet ile ahlâk kitapları arasında öne çıkmaktadır. Bu hasletlerin başında kıskançlık (gayret), cezalandırma (siyaset) ve feraset gelir. Kâşifi bu hasletlere büyük önem vermiştir.

Ahlâk-ı Muhsinî sistematik ve muhteva itibarıyla *Ahlâk-ı Alâî*’ye oranla eksiktir; ama onu *Ahlâk-ı Alâî* ve benzeri ahlâk kitaplarından üstün kılan yönler de vardır. Ahlâkî erdem veya hasletleri tanımlaması, açıklaması, ilgili âyet ve hadislerle desteklemesi, nazım ve hikâyelerle etkili hâle getirmesi bunların başında gelmektedir. Nefis teorisi kaynaklı hiçbir ahlâk kitabında bu kadar bilgi ve açıklama görülmez. Nefis teorisini esas alan *Mizânü’l-Amel* her konuyu âyet ve hadislerle güçlendirmesi bakımından *Ahlâk-ı Muhsinî*’ye benzese de erdemleri daha kısa işlemesi ve nazma çok az yer vermesi, hikâyelere ise neredeyse hiç yer vermemesi yönüyle ondan ayrılır. Bu yönütemi Gazzâlî’nin *İhyâ* isimli eserinin daha çok ahlâkla ilgili “Rub‘u’l-Mühlikât” başlıklı üçüncü cildinde görmek mümkündür.² Fakat orada Gazzâlî, erdemleri değil erdemsizlikleri, yani nefsânî hastalıkları ve bunların tedavisini esas almıştır. Bu açıdan *İhyâ*’nın bu bölümü tam bir tıbb-ı rûhânî örneğidir. İbn Hazm’ın *Kitâbü’l-Ahlâk ve’s-Siyer fî Müdâvâti’n-Nüfûs* adlı eseri, erdemleri sürükleyici bir dil ve üslûpla anlatması açısından *Ahlâk-ı Muhsinî*’ye kısmen benzemekle birlikte bilgi, dostluk ve sevgi gibi erdemler ve alışkanlıklar, kötü huylar ve bunların tedavisi ile sınırlı olması sebebiyle Kâşifi’nin kitabı kadar kapsamlı değildir. Aynı zamanda İbn Hazm metnini ne Gazzâlî ve Mâverdî gibi dinî nasrlara boğar, ne Kâşifi ve Kınalızâde gibi nazım ve hikâyelerle güçlendirme yoluna gider ne de İbn Miskeveyh ve Tûsî gibi teorik kavramlarla örer. Bu açıdan *Kitâbü’l-Ahlâk ve’s-Siyer* nev’i şahsına münhasır bir eser olma özelliği taşır. Ona bu yönüyle en çok benzeyen ahlâk kitabının Ebû Bekir er-Râzî’ye ait *et-Tıbbu’r-Rûhânî* olduğunu söyleyebiliriz.

1 Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 88.

2 Bk. Gazzâlî, *İhyâ Ulûmiddin*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, ty), c. 3.

Sonuç olarak, *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin ahlâk öğretiminde literatürdeki diğer eserlerden daha başarılı olduğunu iddia edebiliriz. Çok sayıda erdemi incelemesi, anlatımını âyet, hadis, nazım ve hikâyelerle süslemesi, nasihatnâme ve siyâsetnâmeleri andırarak derecede yöneticilerin ve saray görevlilerinin eğitimine odaklanması da onun ikinci bir özelliğidir. Sade ama akıcı ve sürükleyici bir dil kullanması, onun popülaritesini arttırmıştır. Yönetici ve görevlilerin uymaları gereken kural ve edep, İslâm düşüncesinde erdem ahlâkı literatürünün en kapsamlı ve gelişmiş örneği olan *Ahlâk-ı Alâî*'de bile *Ahlâk-ı Muhsinî*'deki kadar dakik ve ayrıntılı ele alınmamıştır. Mesela, *Ahlâk-ı Muhsinî*'de vezir, emîr, âmil ve nedimin görev tanımları yapılmış, sınırları çizilmiş ve her birinin uyması gereken edep ve kurallar ayrı ayrı işlenmiştir. Buna karşılık *Ahlâk-ı Alâî*'de bu hususlar birlikte ve ana hatlarıyla ele alınmıştır. *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin en kapsamlı olan kırkıncı bâbı, “Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiyesi” ve “Hizmetçi ve Görevlilerin Âdâbı” şeklinde iki alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci kısımda kimlerin hangi görev için nasıl eğitileceği ortaya konulurken, ikinci kısımda her görev sınıfındaki kişilerin padişaha ve saray görevlilerine karşı nasıl davranmaları gerektiği yani riayet etmeleri gereken edepler ortaya konulmaktadır.

Yöneticilik sanatını yaşanmış hikâyelerle örneklendirmeye çok önem veren Kâşifî, dünya tarihinin üç cihangirinden biri olan, Osmanlı âlim ve bürokratlarından Kınalızâde'nin bile örnek hikâyelerine çokça yer verdiği Timur'dan niçin örnek hikâye ve uygulama nakletmemiştir? Üstelik Hüseyin Baykara, Timur'un torunlarından. Bu bizde, Hüseyin Baykara ile Timur soyundan gelen diğer sultanlar arasındaki siyasi rekâbet sebebiyle onun Timur'a karşı üstü örtük bir tavır almış olabileceği, belki Timur'un kendi dedesi yerine diğer oğlu veya torununun önünü açmasının onda büyük dedesine karşı bir kırgınlık oluşturduğu şüphesini doğurmaktadır.

“Hem annesi Fîrûze Begüm hem babası Mirza Mansûr tarafından Timur'un soyundandır. Yedi yaşında iken kaybettiği babası, daha önce kardeşi Şâhruh tarafından mağlûp edilip yetkisiz bırakıldığı için Hüseyin saltanatın mahrum, fakat asil aile ortamında dedesi Baykara'nın yanında yetişti.”¹

1 Hamid Algar-Ali Alparlan, “Hüseyin Baykara”, *DİA*, c. 18, s. 530.

Hüseyin Baykara hakkındaki bu detay ve verdiği yoğun saltanat mücadelesi, onun Timur hânedanının bazı üyelerine karşı kırgın olabileceği şüphesini kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla Kâşifi de patronunun bu hassasiyetini gözetmiş olmalıdır.

İskender ve Nûşirevân, çoğu ahlâk müellifinin atıf yapmadan geçmediği iki meşhur hükümdardır. Kâşifi, dünya kültürüne mal olmuş bu iki hükümdarın yanı sıra özellikle Sultan Mahmud, Tuğrul Bey, Alparslan, Melikşah ve Sencer gibi Türk hükümdarlarının hikâyelerine çok yer vermiştir. Bunların yanında birkaç Arap halife ve Pers hükümdarı da onun örnek hikâyelerine yer verdiği yöneticilerdendir. Kâşifi sadece siyasi ve askerî şahsiyetlerin değil, filozof ve âlimlerin de görüş ve hikâyelerine yer vermiştir. Platon ve Aristoteles'in görüşlerine yer veren Kâşifi'nin; Ebû Bekir er-Râzî, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Miskeveyh ve Tûsî gibi ahlâk alanında kitap yazan müelliflerin görmezden gelmediği Müslüman filozofların görüş ve açıklamalarına yer vermemesi de dikkatimizi çekmektedir.

AHLÂK-I MUHSİNÎ

HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ

(Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun)

اخلاق محسنى

حسین واعظ کاشفی

رحمة الله عليه

Bu güzel nüshayı yüce sultanımız, büyük hakan,
denizlerin ve karaların mâliki, Harem-i Şerîfeyn'in
hâdimi, sultan oğlu sultan Gazi Mahmûd Han
okuyan ve okutana şer'an sahîh olarak vakfetti.
Allah onun değerli saltanatını dâim kılsın.

Haremeyn-i Şerîfeyn Evkafı müfettişi fakîr
Ahmed Şeyhzâde tarafından yazılmıştır.

Allah her ikisine de rahmet eylesin.

۲۸۲۹

مدد و صف همدی السید الحاکم سید طاسا الام و کما کان اسم
 المرین و البحرین خادم اکبر من یعرف کما فی السلسله
 العسکره فی جمیع ما و فی جمیع ما غیره من طالع و غیره
 و آ و اسعد خلد الله تعالی الی الخدی حرم
 الفهرست احمد سید احمد المعتمد و الف
 اکبر من یعرف
 غیرهما

AHLÂK-I MUHSİNÎ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Sözü yüce ve azameti görkemli olan Mutlak Padişah, peygamberlerin sultanı ve muhsinler ahlâkının tamamlayıcısı olan ümmî ve emin nebî Muhammed'in -Ona ve bütün ailesine salât ve selâm olsun- devlet fermanını “Sen büyük bir ahlâk üzeresin.”¹ şeklindeki güzel tuğra ile imzalayıp süsledi. Zira güzel huy, basîret gözünün aydınlanmasını sağlayan ilâhî bir hikmet ışığı ve padişahlık izzetine ait bir sırdır. Sıfatların güzelliği ancak onunla bilinebilir. Hz. Peygamber'in “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” hadisinden âlemin efendisinin (s.a.v.) gönderiliş gayesinin güzel ahlâkı ve iyi sıfatları tamamlamak olduğu anlaşılmaktadır. Şüphesiz o Hazret'in mucizevî dili “Allah'ın ahlâkına sahip olun!” sözü ile konuşmaktadır. Böylece yüce gayeli ümmet, bu ahlâka sahip olmanın gerekli bir iş ve bu yüksek dereceye çıkmanın kesin bir niyet olduğunu bilecektir.

1 Kalem, 68/4.

اخلاق محمدی

حضرت پادشاه علی الاطلاق غرت کلمه و بخت عظمه منسوره
 دولت سلطان المرسلین و متمم اخلاق المحسنین محمد بنی
 الانی الاین را صلوات الله و سلامه علیه و آله اجمعین بطوای
 نخواستی و اینک علی خلق عظیم مرفوع و عزیزین گردانیده زیرا که حسن
 خلق نذرت از انوار حکمت الهی و پستی از اسرار غرت پادشاهی
 که بدان نور شریعت و دیده بصیرت منوره گردد و در آن سر عزیز
 موفت حسن صفات میسر شود و از مضمون حدیث بعثت لایتم
 مکارم الاخلاق فهم میشود که فایده بعثت سرور عالم صلی الله علیه و آله
 و سلم تمیم مکارم اخلاق و کیتل محاسن او صافیت لاجرم زبان خوشای
 انحضرت بکجا تعلفوا باطلاق الله ناطق شد تا ائت عالی سمت دانند
 که تحقق بدین تخلق امر است لازم دار تقابزین درجه علیا فرضی است متمم

Kıyamet terazisinde ilk tartılacak şey güzel ahlâktır. Salih ameller ondan sonra gelir. Bir hadîs-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “Doğrusu, mü’min güzel ahlâk sayesinde geceleri namaz ve gündüzleri oruç ile geçiren kimsenin derecesine yükselir.” Filozoflar şöyle demişlerdir: “Güzel ahlâk, öyle aydınlık bir yoldur ki o yol tutulmadan mutluluk şerefine ulaşamaz ve hayvanlık çölünden insanlık sarayına geçilemez.”

Beyit: Güzel yaşantısı olan bir kimse
Onun adamlarından bir adamdır
İyilik yüz güzelliği değildir
İyiliğin esası güzel huydur

Övülen huylar ve beğenilen sıfatlar bütün insanlarda, özellikle “Rabbin dilediğini yaratır ve seçer.”¹ âyeti hükmünce seçim dizgini iktidar eline verilen ve “Mülkü dilediğine verirsin.”² âyetinde belirtildiği gibi sınırsız inâyet anahtarı ile önüne saltanat kapıları açılan kimselerde iyi ve güzel durur.

Beyit: Güzel ahlâk dünya ve din ocağının süsüdür
Fakirde iyidir ama şahta daha iyidir

Allah’a hamd olsun ki dinin hâmisi ve ışıkların mazharı olan padişah, Cemşid’in yüceliğine sahip Dârâ ve Allah’ın gölgesi olan sultan, İskender makamlı, muzaffer ve güneş yüzlü Ferîdun, emniyet ve güvenlik dairesinin merkezi, görkemli saltanat temellerini atan ve parlak hilafet binasını diken Hazret,

Beyit: Zaman dizgini muzaffer hükümdar
Ebü’l-Gâzî’nin eline vermiştir

1 Kasas, 28/68.

2 Âl-i İmran, 3/26.

و اول چیزی که در میان قیامت بخجده شود اخلاق حسنه باشد بعد از آن
 اعمال حسنه و در حدیث آمده که بدرستی که مؤمن بواسطه خلق نیکو
 در می یابد و در چه کسانی را که قائم القیاس و محایم الناس باشند و حکما گفته اند
 خوی نیک راسی است که جز با محتاج آن محتاج به شرف و سرف و سروری
 شوان پسید و جز بسوگ آن طریقی رفت از با وی حیوانیت بهار الملک
 انیت شوان کیشد **پیت** هر که در و سیرت نیکو بود
 آدمی از آدمیان او بود **نیک** هر که مردم نکور و بی است
 خوی نکو مایه نیکویی است **و اخلاق** ستوده و او صاف پسندید
 از همه افراد آدمیان زیبا و مستحسن می نماید خصوصا از جماعتی که بحکم **دو کج**
محقق **پیشاو** و **مختیار** زمان اقدار قبضه اختیار ایشان باز داده اند و
 بمحتاج غایت بی غایت **توئی الملک** من شاه ابواب سلطنت بر روی
 ایشان گشاده **پیت** خوبی اخلاق کان دنیا و دین را از پور
 با نقری خوشی و با پادشاهی خوشتر است **و لید** که حضرت پادشاه
 دین پناه منظر انوار سلطان ظل الله و الای حبشید فرخید و ن خوبید
 منظر صاحب زمان سکندر مکن مرکز دایره امن و امان نمند قوا علی السلطنه
 ابتره مشید معاقده الحافه الزامه **پیت**
 ابوالغازی آن شاه صاحب زمان **و** که دامت دوران بد پیش خان

Dünyayı koruyan yüce padişah
Saltanat güneşi Hakk'ın gölgesi
Doğu batı sahibi insan özü
Ufukların şahı Sultan Hüseyin

Yüce Allah onun hilafet gölgesini bâki kılsın, duygu ve şefkat hediyesini insanlar arasında kıyamet gününe ve yeniden diriliş saatine kadar devam ettirsin. O Hazret'in her biri dünyada devlet göğünün güneşi, saltanat ve cihangirlik zirvesinin yıldızı olan, güzel huy ve övülen sıfatlara sahip, çaba dizginlerini yüksek erdemleri kazanma yoluna çeviren mutlu ve ünlü çocukları,

Beyit: Her biri güzel ahlâk bakımından
Dünyayı kaplayan güneş gibidir

Özellikle dünya halkının padişahı, insanlar zümresinin seçkini, saadet ve azamet deryasının biricik incisi, şahlık ve ululuk göğünün ışık saçan yıldızı, din ve devlet bayraklarını yükselten, saltanat ve şeriatın yüzünü aydınlatan hükümdar hazretleri,

Beyit: Harbin kavi şanslı fatih kralı
Bahçenin firuze renkli gül dalı

Büyük sultanların hülasası ve ulu hükümdar ve hakanların özü,

Beyit: Saltanat ve dinin destekçisi Şah Ebül-Hüseyin'e
Güneş hizmetçileriyle aynı safta saygı duyar
Kıymet meydanında yükselişin en iyi binicisi
Devrin alacası hükümlerinin kızgın icracısıdır

جهاندار جم قدر کیستی سپاہ ۰ که خورشید مملکت و ظل آله
 معزز لوری مالک الفیضتین ۰ شنشاه آفاق سلطان حسین
 نمدارہ تعالی طلال خلافتہ وابد نوال عاطفہ ورافتہ بین الانام
 الی قیام الساعۃ و ساعۃ القیام واولاد واولاد کاکارنامہ را آنحضرت
 که سر یک ہر سپہر دولت و جہانبانی و پیماہ اوج سلطنت و کشورستانی
 از اخلاق نبیہ و اوصاف رضیہ مرضیہ یعنی انجزل و سہمی مثل مہرہ یا قندہ
 و عن امت عالی بصوب اکتاب مخاد و معالی یافتہ **بیت**
 سر یکی در حکارم اخلاق ۰ شدہ چون آفتاب عالم کیر ۰ علی الخصوص
 حضرت شانزادہ عالمین نقادہ زمرہ آدمیان کوہر کیتی در یای
 عطف و بختیاری اختر نور فزندی سمای بہت و شہریاری فوازندہ
 اعلام دین و دولت فروزندہ رخسار ملک و ملت **بیت**
 شاہ تومی طالع فیروز حکمت ۰ کلبن این روضہ فیروزہ ربکم
 خلاصہ اعظم السلاطین زبدۃ اماجد الملوک و الخواصین **بیت**
 شاہ ابوالمحسن مین ملک و ملت کافقاب ۰
 در مقام احترام از جملہ خدام او پست
 شہوار عسکرہ رفعت کہ در میدان قدر
 ابلق ایام رام را یعنی احکام او پست

Gönül işareti tevbe imzasıyla yazdığı zaman
Hiç şüphe yok ki şeref bugün onun adına yayılır

Yüce Allah onun krallığını dâim kılsın, gemisini saltanat denizinde yüzdürsün. Tevbe, dönüş, insaf ve adalet şöhretini uzak yakın herkes duymuş ve güzel ahlâkla ilgili tavsiyesi dünyanın her tarafına yayılmıştır.

Mısra: Ne yana kulak versen onun methini duyarsın

Mesela, dünyada başarı ve iyi nam, âhirette itibar ve mutluluk sebebi olabilecek durum, padişah hazretlerinin rızâsını kazanmaya çalışmaktır. Bazı olay ve hallerden dolayı korku ve dehşetin yaşandığı ve Yüce Hazret'in sarayındaki maiyetine ulaşmanın son derece zor görüldüğü zaman Cemşid'in yüceliğine sahip ve Allah'ın gölgesi ile müşerref olan Hazret'ten aldığı bir işaretle o zat izzet ve itibar yeri olan Merv sarayından az sayıda seçkin hizmetkâra yöneldi ve korkusuzca hilafet tahtının olduğu yere geri döndü. Kendisini yolundan vazgeçirmek isteyenlerin sözlerine kulak asmadı, itibarlı atasına "Anne ve babana teşekkür et!" hükmü gereği itaat etti, Yüce Yaratıcı'nın emrine uydu ve bunu herkese emretti. Uzun bir ayrılıktan sonra yetkinlik Ken'an'ındaki Ya'kûb'un gözünün izzet ve ihtişam Yûsuf'unun güzellik ışığı ile aydınlandı ve her taraftan tebrik ve kutlama sesleri duyuldu.

چون نشان دل بتوقع انابت زور تم

لاجرم امر و دستور شرف بر نام او پست
 خدایه تعالی ملکه و احببری فی بجا رسطنه فلکه که او از او توبه و انابت
 و انصاف و عدالت او با سماع اقا صی و ادانی رسیده و وصیت مکارم اخلاق
 و شرافت او و هاشم در اطراف عالم شایع گشته **مصراع** بهر طرف که
 نمی گویش هیچ او شنوی و از جمله صورتی که موجب شرف بزرگی و
 نیجانی دینی و سبب ازدیاد کرامت و سعادت عقیقی تواند بود استرهای
 جانب حضرت سلطت نیاسی است که بوقتی که موجبات وحشت و اسباب
 رعب و دشت بجهت وقوع بعضی وقایع و حالات قایم بود و وصول او
 بجازت بارگاه عالم نپایه پست بعدی نمود بجزر اشارتی که از حضرت جاجم
 ظل الهی شرف صد دریافت انحضرت از در الملک مرو که مستور غر و
 جلال بود توجه نمود و بانه کی از خواص خدمت بی دشتی و وحشتی عازم پایت
 سریر خلافت مصیر گشت و سخن جمعی که در حد ایا و امتناع بودند اوصفا
 ناموده اطاعت و الد بزرگوار رفیع القدر خود را که حکم ان اسکرالی دیو الودیک
 مقرون بفسادمان بر داری حضرت باریت بر همه اختیار نموده و بعد از آن
 متادی مفارقت چون دیده میغوب کسنان کمال بنور جمال آن یوسف مصر عرت
 و حلال روشن شد صدای تنبیت و مبارکباد از سر کوشه بگوش کردون رسیدن گفت

Ezelî Fettâh onun gelişiyile
 Ünlü şehre çokça feyiz yağdırdı
 O müjdeyle dilek bağı şenlendi
 Vuslatıyla ümit ekini yeşerdi

Şehzade bu özelliğiyle akranlarından ayrıлып sultanlara özgü duygu bakışlarıyla dikkat çekince ve hükümdarlara mahsus sınırsız merhamet eserlerinden hissedar olunca bütün insanlar emniyet ve barış müjdesini duydu ve göğüslerine rahatlık ve huzur bahçelerinden sevinç ve mutluluk meltemi esti.

Beyit: Allah'a şükür zamanın ümit akşamlarına
 Coşku sabahı izzet ve şeref ufkundan doğdu
 Velilerin el açarak ettiği dua bir ok gibi
 İhtiyaç kolundan çıkıp tam hedefe ulaştı

Büyük küçük herkes yücelik bağının selvisi için dua etti ve havas ve avam tüm insanlar izzet ve güç dünyasının güneşini övdü.

Fakir ve hakir olan Hüseyin Kâşifi de yanlışlıkla o Hazret'in yüce sarayında kutsal tavaf ihramını giyerek mutluluğa ve nimetler deryasından nasiplenmeye hazırlandı. Dua ettikten sonra insan türünün özü olan padişahın hâl levhalarından parlayan rabbânî ahlâk parıltılarını araştırma ve inceleme gözüyle seyretti. Dua etmek ve makam istemek suretiyle sultan çocuklarına hayat rehberi olması için o Hazret'e ait güzel huy ve vasıflardan oluşan birkaç söz yazmak istedi. Böylece *Ahlâk-ı Muhsinî* diye adlandırılan bu kitabı yazmaya başladı.

فلاح ازل ز رفیق بے اندازه • انداخت ز مقدس بشه آوازه
 شمع باغ مراد ازان بشارت خرم • شکر گشت امید زین سپید تازه
 و چون شانزده بدین صفت از سایه یاقوت سبت امیتا زیادت با نظر
 عواطف سلطانی ملحوظ و از آثار مراحیم بیکانه خاقانی محفوظ گشت ثروه امن
 و امان بمباح عالمیان پسید و نیشیم بهجت و مسرت از ریاض نشاط
 دولت بر صدور آو میان نژید **پت** سگ خد که شام امید زمانه را
 صبح طرب ز مطلع غنم و شرف رسید

• سر ناوک دعا که گشادند اسل راز
 از بازوی نیاز همه بریدف رسید • احسان و اکابر زبان به
 جاندرازی آن سر و چین سرفرازی گشودند و خواص و عوام با دای شتا و
 آرزین آن همه نیک عزت و بیکین نمودند فقیر خیر حسین اکاشفی نیز احرام
 بارگاه سدره اشباه آنحضرت بته سجدات نقل انامل دریای فواصل
 مستحکمت و بعد عرض دعا چون لغات اخلاق ربانی که از صفات
 احوال آن زبده نوح انسانی لامع و ساطع بود بنظر تحقیق و تدقیق مشاهده نمود
 خواست که بطریق دو تنوعی چند کلمه از اخلاق ستوده و اوصاف حمیده
 ملازمان آنحضرت بر ورق بیان مسطور کرد و اند تا دستور العمل اولاد سلطین
 و انبای خواقین باشد • پس سخن بر این رساله که با خلاق محسنی مسمی گشته

Başarı Allah'tandır.

Kitaba başlamadan önce zât-ı âlîlerine şunu arz ederim: İnsanlar doğal olarak medenîdirler, yani onların toplum halinde ve birlikte yaşamaktan başka çareleri yoktur. Farklı mizaç ve tabiata sahiptirler. Her mizaç ve tabiatın bir gereği vardır. Bundan dolayı onlar arasında hayatlarını sürdürürken dikkate alacakları bir kanunun bulunması gerekir. Böylece hiç kimse haksızlığa uğramaz. Bu kanun, ilâhî vahiy ile belirlenen şeriatır. Bu kanun koyucuya peygamber denir. Peygamber bu kanun ve kuralı koyunca birinin de onu kendi güç ve kudretiyle koruması ve kimsenin onu çiğnemesine müsaade etmemesi gerekir. Bu kişiye padişah denir. Öyleyse padişahlık, peygamberlik ile aynı konumdadır. Çünkü peygamber şeriat koyucu, padişah ise onun hâmisî ve koruyucusudur. Bundan dolayı "Saltanat ve din ikiz kardeştir." denmiştir. Nitekim bu mânada şöyle denmiştir.

Beyit: Akıl nezdinde şahlık ve nübüvvet
Aynı yüzükte iki taş gibidir
Büyükler dediler ki bu ikisi
Aynı soydan gelen iki akraba

Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kendisine ve peygamberine itaati emrettikten sonra sultanlara itaat etmeyi emretti. "Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan yöneticilere itaat ediniz."¹ Bu durumda padişahın şeriat kurallarını şartlarına uygun olarak koruyabilmesi için şeriat sahibinin ahlâkıyla donanması gerekir. Ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın ona böyle bir üstünlüğü nasip etmek suretiyle bazı kulları üzerine

1 Nisâ, 4/59.

اقام نمود و التوفیق من الله الملك للعبود و قبل از شروع بموقف
 عرض میرساند که چون آدمیان مدنی باطنی یعنی ایشان را از اجتماع و اشتیاق
 بایکدیگر چاره نیست و از جهه و الجراح مختلفه مزاجی را اقتضای و سرطینی را مقتضای
 پس در میان ایشان قانونی باید که بران قانون بایکدیگر معاش کنند تا بر
 یکجس حیف نرود و آن قانون شریعت است که تعیین او صلاح آن بر وجه الهی
 باشد و وضع آن را پیغمبر گویند و چون پیغمبر قانون و قاعده بنهد
 کسی بایست که آن قاعده را بقوت و شوکت خود می فطت نماید و نگذارد که
 کسی از حد و آن تجاوز نماید و این پس را پادشاه خوانند پس درجه پادشاهی
 تنومر تبه نبوت است که نبی و وضع شریعت و پادشاه حافظ و حامی آن و ارباب
 گفته اند **الملك والدين توامان** و درین معنی فرموده اند **است**
 نزد خردشاهی پیغمبری • چون دو کمینند و یک انگشتری
 گفته آنهاست که آزاده اند • کاین دو نزدیک اصل و نپزاده اند
 و لذا حق سبحانه و تعالی بعد از امر باطاعت خود و اطاعت پیغمبر خود بفرمان
 برداری شوک و سلاطین فرموده که **اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولی**
الامر منکم پس پادشاه بایست که متخلق باخلاق صاحب شریعت باشد
 تا حفظ حد و دشرع بشرایط آن تواند کرده و دیگر بایست که مامل فرمایند
 که چون حق تعالی در باره وی این چنین کرامتی ارزانی داشته و او را بر طایفه

yönetici yaptığını, onun azametini “dilediğini yüceltirsın” sahasında yükselttiğini, ezeli iradesinin seçim tacını başına koyduğunu ve ebedî dilemesinin bazı kullarıyla ilgili emir ve nehiy dizginini onun tasarrufuna verdiği göz önünde bulundurarak zatını daima övülen sıfatlarla nitelemek gerekir.

Padişahın, bazısı kendisi ile Hak arasında, bazısı da kendisi ile halk arasında geçerli olan kırk haslete riayet etmesi gerekir. Bu kırk haslet kırk bölümde ele alınacaktır. Farsça bir deyişle, burada kâtiplere özgü şaşaalı bir anlatım ve yazarlara mahsus edebî bir dil görülmez. Her bölümde gerektiğinde bazı rivayet ve hikâyelere yer verilmiştir. Yardım Allah'tandır.

1. Bâb: İbadet

2. Bâb: İhlâs

3. Bâb: Dua

4. Bâb: Şükür

5. Bâb: Sabır

6. Bâb: Rızâ

7. Bâb: Tevekkül

8. Bâb: Hayâ

از بندگان خود حاکم ساخت و رایت عظمت او را در ساحت تو من است
 بر تراخته ارادت ازلی افسر اختیار بر فسق اندک را و نهاده و مشیت
 لم بزی نام ام و منی جمعی از افسریدگان بقبضه تصرف او باز داده سر این
 باید که ذرات عالی خود را بصفات ستوده و سمات پندیده موصوف
 و موسوم گردانند و پادشاه را رعایت چهل صفت لازم است که بعضی
 از آن میان وی و حق سبحانه باشد و برخی میان وی و خلق و این
 چهل صفت در چهل باب آورده می شود بعبارت پارسی عالی از کتف
 منیان و تعلق مترسکان و در هر باب از روایات و حکایات
 آنچه وقت اقصای فرموده و زبان آبان مساجت نموده رقم ثبت یافت
 و من اسر الاعسانه

۱	باب	۲	باب
	در عبادت		در اخلاص
۳	باب	۴	باب
	در دعا		در شکر
۵	باب	۶	باب
	در صبر		در رضا
۷	باب	۸	باب
	در توکل		در حیا

9. Bâb: İffet
10. Bâb: Edep
11. Bâb: Yüksek Himmet
12. Bâb: Azim
13. Bâb: Çaba ve Gayret
14. Bâb: Sebat
15. Bâb: Adalet
16. Bâb: Affetme
17. Bâb: Hilim
18. Bâb: Güzel Huyluluk ve Nezaket
19. Bâb: Şefkat ve Merhamet
20. Bâb: Hayır ve İyilik
21. Bâb: Cömertlik ve İhsan
22. Bâb: Tevazu ve Saygı
23. Bâb: Emanet ve Diyanet
24. Bâb: Ahde Vefa
25. Bâb: Doğruluk
26. Bâb: İhtiyaçları Gidermek

۱۵	با	در ادب	۹	با	در عفت
۱۲	با	در عنبر	۱۱	با	در عفت
۱۴	با	در شبات و اشتیاق	۱۳	با	در جهد و جهد
۱۶	با	در عفو	۱۵	با	در عدالت
۱۸	با	در خستگاری و رفیق	۱۷	با	در حسم
۲۰	با	در خیرات و برات	۱۹	با	در شفقت و مروت
۲۲	با	در تواضع و انصاف	۲۱	با	در سخاوت و ولع
۲۴	با	در وفا و جهد	۲۳	با	در امانت و دیانت
۲۶	با	در اتمحاح حاجات	۲۵	با	در صدق

27. Bâb: Teennî ve Teemmül
28. Bâb: İstişare ve Tedbir
29. Bâb: Basîret ve Uzak Görüşlülük
30. Bâb: Yiğitlik
31. Bâb: Kıskançlık
32. Bâb: Cezalandırma
33. Bâb: Teyakkuz ve Haberdarlık
34. Bâb: Feraset
35. Bâb: Sır Saklama
36. Bâb: Fırsatı Ganimet Bilme
37. Bâb: Hukuka Riayet
38. Bâb: İyilerle Sohbet
39. Bâb: Kötülerin Def'i
40. Bâb: Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiye ve Âdâbı

۲۸	باب	در شاد و تندرست	۲۷	باب	در تامل و تأمل
۳۵	باب	در شجاعت	۳۹	باب	در حسد و دورشی
۳۲	باب	در سپاس	۳۱	باب	در غیرت
۳۳	باب	در فرات	۳۲	باب	در تقط و خیرت
۳۴	باب	در انعام فرصت	۳۵	باب	در کتمان اسرار
۳۸	باب	در مصاحبت اخیار	۳۷	باب	در رعایت حقوق
۳۵	باب	در زینت خشم و آداب ایشان	۳۹	باب	در دفع اشرار
	باب	باب		باب	باب

1. BÂB: İBADET

İbadet, farz ve vâcipleri yerine getirmek, kötülük ve haramları terk etmek, emir ve yasaklara boyun eğmek ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymak suretiyle Cenâb-ı Hakk'a kulluk etmektir. Cenâb-ı Hakk'a ibadet etmenin dünyada selamet vesilesi ve âhirette kurtuluş ve şeref sebebi olduğu kesindir.

Beyit: Ukbada keramet süsü ibadet
Dünyada saadet sermayesidir

O zaman padişahın, Allah'ın dünya ve âhirette kendisine yararlı olabilecek şeyleri vermesi için kendi hâl sayfasını ibadetle süslemesi, Allah'a itaati kendi yönetimi açısından zorunlu bilmesi ve gündüzleri halkın işleriyle, geceleri kendi işleriyle meşgul olması gerekir.

Rivayete göre, Hz. Murtazâ Ali (r.a.), hilafet döneminde gündüzleri halkın işleriyle, geceleri Allah'a ibadet ve itaatle meşguldü. Ona, "Ey emîr, niçin kendine bu kadar sıkıntıyı reva görüyorsun? Ne gündüz huzurun ne de gece rahatın var!" denilince şöyle cevap vermiştir: "Eğer gündüz rahat edersem halk zarar görür, gece rahat edersem kıyamet günü ben zarar görürüm. Öyleyse gündüz insanların işlerini yaparım, gece Allah'a karşı görevimi yerine getiririm."

Horasan sultanlarından biri, Sincan şahından (k.s.) kendisine nasihat etmesini istedi. Şah dedi ki: "Eğer dünyada kurtuluş ve âhirette mertebeler istiyorsan geceleri Allah'ın dergâhında yalvar ve gündüzleri kendi sarayında fakirlerin imdadına yetiş!"

Beyit:

باب اول در عبادت

و ان پرستش حق سبحانه و تعالی باشد با دای فرا بین و دلجبات و ترک مباح
 و حرمتات و انقیاد او امر و تواسی و اتباع سنت حضرت رسالت پیامی
 و مؤثر است که عبادت حق سبحانه و تعالی در دینی و واسطه سلامت و در عقیقتی
 رابطه نجابت و کرامت **میست** سرمایه سعادت و دینی عبادت است
 پی رایة کرامت عقیقتی عبادت است پس پادشاه باید که صفه احوال خود را
 بر تم عبادت بیاراید تا خداوند تعالی بدید او را آنچه در دنیا و آخرت شاید
 و بکار آید و فرمان برداری خدای برب فرمان دسی خود لازم باید
 شناخت و روزی با بکار مردم و شبها بکار خود باید پرداخت و آورده اند
 که حضرت امیر المومنین علی ابن ابی طالب **علیه السلام** در زمان خلافت خود
 روزی با سخن مهمات مردم و شبها بطاعت و عبادت خالق اشتغال می نمود
 گفته یابا میسر چو این همه رنج بر خود روا میسرداری نه بروز آسایشی و نه شب
 آرامشی و فرمود که اگر در روز بسیار می رعیت من ضایع ماند و اگر شب بسیار
 فر دای قیمت من ضایع جانم پس بروز مهم مردم می سازم و شب کجا
 حق می پردازم یکی از پسران خراسان از شاه سخنان **قدس سره** الهام
 نمود که مراد صیبتی کن شاه گفت اگر نجابت دنیا و درجات آخرت میخواهی
 بشها بر درگاه الهی داد که ای روزی در بارگاه خود بداد که ایان میر **است**

Kullar nasıl sana boyun eğerse
 Sen de Hakk'a boyun eğ ve emre uy
 Şah girer ise Hakk'ın hizmetine
 Halk da girer şahının hizmetine

“İnsanlar krallarının dini üzeredirler.” sözü gereği tebaanın huy ve tabiatı padişahın huyuna tâbidir. Bundan dolayı padişah itaat ve ibadete meylettiği sürece tebaa da aynı işe meyleder ve rağbet gösterir. Tebaanın ibadetlerinin bereketi de onun devletine erişir.

2. BÂB: İHLÂS

Bu, ameli riya ve kin gibi hastalıklardan temizlemek ve Cenâb-ı Allah'a hâlis niyetle yönelmektir.

Beyit: İhlâs ile adım atan her insan
 Ruh üfleyen İsâ'sı olur devrin

Öyleyse yaptığı her işte Hakk'ın rızâsını istemeye niyet etmesi ve nefsânî amaçlarının Allah için yaptığı amelleri boşa çıkarmaması için buna kendi nefsini karıştırmaması gerekir.

Anlatıldığına göre, halifelerden biri, edepsiz bir adamın kırbaçla cezalandırılmasını emretti. Bu sırada o şahıs halifeye kötü söz söyledi ve sövdü. Halife onun bırakılmasını isteyince adamları onu serbest bıraktı. Hilafet sarayının ileri gelenlerinden biri, “Bu utanmaz ve edepsiz adamı daha fazla cezalandırman gerekirken affetmenin sebebi nedir?” diye sordu. Halife şöyle dedi: “Ben onu Allah için cezalandırmak istiyordum. O bana çirkin söz söyleyince nefsim bundan etkilendi ve içimde intikam duygusu uyandı. Allah'ın işine kendi nefsimi karıştırmak istemedim. Bu durum ihlâsa aykırıdır.”

چون بندگان حق همه فرمان تویند • تویند بنده کی کن و زمان حق بر
 سر پادشاه که خدمت حق اگر بهت • بنده حقی هم ز پی خدمتش که
 و چون خوی رعیت تابع خوی پادشاهت که اناس علی دین محکم
 پس سرگناه که پادشاه میسل طاعت و عبادت کند رعیت نیز بران کار
 واجب و مایل شوند و برکات عبادات رعایا نیز بر وزیر کار دولت او
 و اصل کرد و **باب دوم** در اخلاص و آن پاک
 ساختن عمل است از یاد غرض و سایر عمل و راست کردن نیت با خدای
 غر و جل **پیت** سر که با اخلاص قدم منبرند • جیسی وقت که دم منبرند
 پس باید که در سرکاری که سازد نیت او طلب نشود و حق سبحانه باشد و نفس
 خود را در آن دخل ندید که غرضهای نفسانی علمهای حقانی را بپناه کند • آوده
 که یکی از خلق فرموده بود تا بنی ابی راد و موقف سیاست بدشته تا زیاده میزدند
 آن شخص در آشنای آن حال زبان و فاحت بگشاد و خلیفه را دشنام داد
 خلیفه امر کرد تا دست از او باز داشتند و او را آزاد کرد • یکی از خواص بارگنا
 خلافت پرسید که در مجلسی که تا دیب آن شوخ چشم بی شرم زیاده بایشی کرد
 سبب بخشیدن و آزاد کردن چه بود • خلیفه گفت من او را برای خدای است میکردم
 چون مرادش تمام داد نفس من از آن تنبیر و متاثر شد و در صد و اشقام آمد
 نحو اسم که در کار حق غرض نفس را بدخل و سم که این صورت از شیوه اخلاص است

Ameline kin karışmış olan kimse sevaptan mahrum kalır.

Beyit: Onun sözüne sinirlendim
Allah'ın işine kin karıştı
Nefis işin içine girince
Onda ihlâs mânası kalmadı
İhlâssız bir işi terk etmek
Onu yapmaktan daha iyidir

3. BÂB: DUA¹

Dua, ilâhî dergâha yalvarıp yakarmak ve onun sonsuz fa-
zilet feyzinden dilekte bulunmaktır. “Bana dua edin ki size
karşılık vereyim.”² vaadi gereği, elinde dua anahtarı bulunan
nimet sahibinin yüzüne icabet kapısı açılır. Tebaaya bir men-
faati elde etmek ya da bir zararı defetmek için çalışır. Sultanlar
ise her ikisini de yapmak zorundadır. Birincisi, saltanatın dü-
zen ve devamından ibaret olan menfaatlerin bir parçasıdır ve
neticede ihtişam tahtına yerleşebilmek için onu zengin olan
Allah'tan yalvarıp yakararak istemesi gerekir.

Beyit: Gönlü niyaz kapısına kapalı kimse
İsteddiği nimet tahtına nasıl geçer

İkincisi, hasmın hücumu, düşmanın galibiyeti ve acılar ve has-
talıklar gibi diğer belalardan oluşan kötü ve zararlı şeyleri ortadan
kaldırmaktır. Bunlar dua etmeden ve ağlayıp sızlamadan giderile-
mez. Nitekim Hazret-i Mevlânâ (k.s.) *Mesnevî*'de şöyle demiştir:

Beyit: Ey beladan kurtulmak isteyen zat
Bunu ancak yalvararak sağlarsın
Bu yakarış Hak katında kıymetli
Yakarış değerlidir sızlanmadan

1 Esas aldığımız Ayasofya 2829 numaralı nüshada üçüncü bâbin başlığı “Dua” yazılması
gerekirken sehven “İhlâs” yazılmıştır. Hâlbuki ikinci bâb İhlâs olup yerinde doğru
yazılmıştır. Başlık “İhlâs” olsa da içerikte doğru bir şekilde dua konusu anlatılmıştır.
Bkz. Hacı Selim Ağa, 745 numaralı nüsha (6a); Kum baskısı (46). (Çeviren)

2 Mü'min, 40/60.

و صاحب عمل غرض آمیز از فضیلت ثواب محروم و بجز **سب**
 از سخنش آتش من تیز نشد **○** کار الهی غرض آمیز نشد
 و اعین نفس چو بنمود **○** معنی اخلاص رساند اندر
 کارگر اخلاص نشد بهره در **○** ترک جان کار پسند او در تر
باب سوم در روان عرض نیانست

بدرگاه الهی و در خواستن مرادات از فیض فضل نامتناهی و سر
 صاحب دولتی را که کلید دعا بدست آید بر آنیه بوعده ادعوی استجب کلم
 در اجابت بر روی وی کشاده می شود و دعایا برای تحصیل منفعت است
 یا دفع مضرت و سلاطین را ازین سر دو نوع چاره مینت **○** یکی جز منافع
 که نظام مملکت و قوام سلطنت است و بر آنیه آن را بزاری و نیاز حضرت
 یعنی کار ساز در خواست باید نمود تا بظرف اغت بر سر برانست ممکن توان بود
 در پندناز کی نشیند براد **○** آن کس که ره مراد بر دل نکشاد
 و دیم دفع مکاره و مضار که آن بجوم خصم و غلبه دشمن باشد یا بلاهای دیگر
 چون آلام و اسقام و آن مینیز جز بتضرع و گریه و زاری و دعا منفع نکردد
 چنانچه حضرت مولوی **تشریح سوره** در مشنوی فرموده است
 ای که خواهی که بلا جان و آخری **○** جان خود را در تضرع آوری
 کاین تضرع را بر حق تضرع است **○** و آن سببا که بجا است زاری را که بجا است

Mutlu olmak istiyorsan yalvar sen
 Ağızsız gülebilmek için ağla
 Onun için ağlayan göz bahtiyar
 Onun için yanan gönül mesuttur
 Her ağlamanın sonunda gülünür
 Uzak görüşlü mübarek bir kuldur

Rivayet edildiğine göre, âdil padişahın duası kabul edilir. Adaletli sultan, yayına taktığı her oku ihlâs parmağı ile çekerse şüphesiz ok icabet hedefine ulaşır. Yine nakledildiğine göre, İslâm şehirlerinin birinde günlerce insanları çalışmaktan alıkoyacak derecede çok yağmur yağdı. Yollar kapandı, evler yıkılmaya yüz tuttu ve büyük küçük herkesin kalbini korku kapladı. Bazı müneccimler şöyle diyorlardı: Astronomik verilerden hareketle bu şehrin aşırı sel sebebiyle harap olacağı sonucu çıkarılabilir. Halk evden barktan ümidini kesmişti. İnsanlar korkuya ve paniğe kapıldılar. İş çığırından çıkıp insanlar ümitlerini kaybedince sultana müracaat ettiler. O, âdil ve güzel huylu bir adamdı. Şehir halkını teselli etti ve kendisi inzivaya çekildi. Secdeye kapanarak şöyle dua etti: “Allah’ım! Bütün insanlar şehrin harap olacağı konusunda ittifak etmiş durumdalar. Sen onların düşüncesini geçersiz kılacak ve kudretinle onların hayal ettiklerinin tersini yapacak güçtesin.” Dua biter bitmez yağmur kesildi ve güneş göründü. Bu, padişahın sağlam itikatlı ve kalbinin halkıyla birlikte olması sebebiyle

باقتضای حاجت باش تا شادان شوی • کز یک کن تابی و مان خندان شوی
 ای خوشا چینی که آن گریان او پست • وی مایون دل که آن بریان اوست
 آخر سر گریه را خنده است • مرد آخر پین مبارک بنده است
 در اخبار آمده که دعای پادشاه عادل مستجاب است هر تیره و عا که سلطان
 عدالت شکار بر کمان امکان مناده بشیت و رت اخلاص بجشاید بی شک
 بهدف اجابت و نشانه استجابت میرسد • آورده اند که در شهری از بلاد اسلام
 چند شب مانده روز باران متصل آمد بمشایبه که کار با مردم دشوار شد و راه
 آمد شد فرو بسته گشت منزه روی بوی رانی مناد و دغدغه در خاطر خرد و بزرگ
 افتاد جمعی از اسل تخم می گفتند که از نظرات نکلی استلال می توان کرد که
 تمام این شهر بوسط آب خراب خواهد شد مردم دل از جان و مان بر گرفته
 و بجزع و فتنه در خلائق افتاد چون کار از حد در گذشت و طاق طاق شد
 رجوع بسطان کردند و آدم دی داناد حاصل بود و پاکبینه روز کار ایل شهر
 راستی داد و خود بخلوت در آمده روی غر و نیاز بر خاک نداشت نهاد و گفت
 بار خدایا همه خلقی بر جزای این شهر افتاق کرده اند تو قادر می که تصور ایشان را
 باطل کنی و آثار قدرت خود بخلایف آنچه در خیالات مردم میکند و طاهر کردنی
 فی الحال باران منقطع شده آفتاب بر آمد • و این دسیلی روشن است که
 سر پادشاه که پاک اعتقاد بود و دل او بارعیت راپت باشد مرد عا که در باره

kendisi ve halkı için yaptığı her duanın icabete mazhar olduğunu göstermektedir.

Beyit: Lütuf yoluna giren padişahın
Başına şehinşahlık tacı konur
Cenabı Hak'tan her ne dilerse
Bütün dilediklerin sana verilir

4. BÂB: ŞÜKÜR

Şükür, nimet veren kimseye yapılan teşekkür ve övgüdür. Mademki saltanat en büyük nimettir, öyleyse sultanın bu nimetin devamı için sürekli şükür ve hamd etmesi gerekir.

Şükür hem kalp, hem dil hem de bütün uzuvlarla yapılabilir. Kalp ile şükür, hakiki nimet vericiyi, kendisine ulaşan her nimetin geldiği sonsuz feyiz ve sınırsız lütuf kaynağı olarak bilmek ve tanımaktır. Dil ile şükür, Allah'ı sürekli anmak ve çokça "Elhamdülillah" demektir. Bu sözü söylemek, nime-tin şükrünü eda etmektir. Uzuvlarla şükür, o nimetten elde edilen gücü nimet sahibine itaat uğrunda harcamaktır. Her uzvun kendine has bir itaat şekli vardır. Mesela, gözün itaati, yaratılmışlara ibret, âlimler ve salihlere hürmet, zayıflar ve düşkünlere şefkat nazarıyla bakmaktır. Kulağın şükrü, ilâhî kelamı, Hz. Peygamber'in hadislerini, din büyüklerinin kıssalarını ve şeyhlerin ve kesin bilgi sahiplerinin nasihat ve öğütlerini dinlemektir. Elin itaati, fakir ve muhtaçlara iyilik etmektir. Ayağın itaati, mescitlere ve evliya mezarlarına gitmek,

خود و ایشان کند بشرف اجابت اقربان می یابد **بیست و یک**
 پادشاهی که مهادار پسر لطف • بر پست انفرش مناشی
 هر چه میخواهی از او خواه که او • و بدست سر چه از وی خواهی
چهارم در سکر و آن پاس پست تاش
 بود در منعم برابر نام او و چون نعت سلطنت بزرگترین نعمت است
 پس سلطان باید که بشکر گذاری و پاس داری این نعت قنایم
 و سکر هم بدل باشد و هم بزبان و هم با اعضا و جوارح • اما سکر بدل است
 که منعم حقیقی را بشناسد و داند که نعمتی که بدو رسیده از منعم
 بی غایت و لطف بی نهایت او است • و سکر بزبان آن است که
 بیو است یا بحق کند و کلمه الحمد لله را بسیار گوید که کفایت این کلمه در قنایم
 بشکر نعت • اما سکر بجوارح آن است که قوت آن نعت را در طاعت
 منعم صرف کند و هر عضوی را از اعضا بطاعتی که بدان عضو مخصوص
 مشغول گرداند • مثل طاعت چشم آن است که نظر در مخلوقات چشم عبرت
 کند و در علما و صالحی بنظر رحمت بگرد و در ضعیفا و زیر دستان شفق
 نگاه کند • و طاعت گوش استماع کلام الهی و قصص اکابر
 و مواعظ و نصیاح مشایخ اهل یقین است • و طاعت دست احسان یا
 فقیران و محتاجان است • و طاعت پای رفتن بساجد و معاویه و نماز

ihlâslı dervişlerin halini hatırını sormak ve zâhid münzevîleri ziyaret etmektir. Şükretmek, “Eğer şükrederseniz size nimetimi artırırım.”¹ hükmünde belirtildiği gibi nimetin artış sebebidir. Cenâb-ı Hak, şükreden kimsenin mal, mevki ve itibarını artırır.

Beyit: Şükür saadet şehrine götürür
Kim şükrederse çok kazanır

Anlatıldığına göre, Sultan Sencer Mâzî -Allah burhanını aydınlatсын- geçmekteyken yol üstünde duran yırtık elbiseli bir adam ona selâm verdi. Bir şey okumakta olan Sultan, selama sözlü icabet etmeden başını sallamakla yetindi. Derviş dedi ki: “Selam vermek sünnettir ama almak farzdır. Ben sünneti yerine getirdim; peki, sen farzı niçin terk ettin?” Sultan adalet duygusu ve İslâm konusundaki sertliğiyle atını dizginledi ve özür dileyerek şöyle dedi: “Derviş, ben şükürle meşgul olduğum için selamını alamadım.” Derviş şöyle dedi: “Kime şükrediyordun?” Sultan, “Bütün nimetleri veren ve hediyeleri ihsan eden Allah’a şükrediyordum.” dedi.

Beyit: Aydan balığa arştan yere kadar
Her zerre onun nimetlerine mazhardır

Derviş sordu: “Nasıl şükrediyordun?” Sultan cevap verdi: “Âlemlerin Rabbi olan Allah’a hamd olsun diyerek. Bu kelime, bütün nimetlerin şükürünü ihtiva etmektedir.” Derviş şöyle dedi: “Ey sultan, sen şükür yolunu bilmiyorsun ve şükür görevini yerine getirmiyorsun. Sen

1 İbrahim, 14/7.

اولیا و تفضله در ایشان خالص و زیارت گوشه نشینان بی طمع
 و علی بن ابی طالب پس بحکم این شکرتم لازمه حکم شکر که ناری سبب یادتی
 نعت حق سبحانه و تعالی ملک مال و جاه و جلال او را زیاده است
 شکر سوی شکر سعادت برد **○** هر که کند شکر زیادت برد
 آورده اند که سلطان سخر ماضی **○** میکند در ویشی خرقه پوشیده
 بر پیر راه آیتا ده بود سلام کرد سلطان چیزی میخواند پسری در جانبند
 و زبان جواب بادی گفت **○** در ویش گفت ای شاه سلام کردن
 سنت است و جواب سلام باز دادن فرض من سنت بجای آوردم
 تو چرا ترک فریضه کردی **○** سلطان از روی انصاف و صلاحیت اسلام
 عنان باز کشید و با قدر در آمد فرمود که ای در ویش بگر که ناری
 مشغول بودم از جواب تو غافل شدم **○** در ویش گفت که اشکری گفتی
 گفت خدای را که منم مطلق است همه نعمت داد او است و همه عطا او است
 از ماه تا بجای می و از خورشید تا بفرش **○**
 هر ذره از او شد **○** متوق نعم
 در ویش پرسید که بچه نوع شکر می گفتی گفت بجه **○** الحمد لله رب العالمین
 که شکر جمع نعمت درین کلمه مذربت **○** در ویش گفت ای سلطان تو طریقی
 سپاس داری نمیدانی و وظیفه شکر که ناری بجای نمی آردی شکر تو باید که

mazhar olduğun ilâhî nimet ve sürekli kavuştuğün sonsuz ih-san kadar şükretmek zorundasın. Senin devlet ve ihtişamın kapsamlıdır. Senin şükrün, gül bahçesinde şakıyan bülbülün yaptığı gibi ‘Elhamdülillah’ sözünü mırıldanmaktan ibaret olamaz. Öyleyse sultanların ilâhî huzurda kabule şayan olacak ve ‘Şükreden kimse daha fazlasını hak eder.’ sözünde belirtilen dereceye yükselecek şükrü, sahip oldukları şeylere uygun bir şükür olmalıdır.” Sultan Sencer, ondan kendisini bu konuda bilgilendirmesini istedi. Derviş dedi ki: “Saltanatın şükrü, bütün mahlûklara adaletli davranmak ve tüm insanlara iyilik etmektir. Memleket sahası ve idarenin şükrü, tebaanın mallarına göz dikmemektir. Hükümdarlığın şükrü, yönetilenlerin hizmet hakkını tanımaktır. Yüksek bahtlı ve ikbal sahibi olmanın şükrü, zillet toprağına düşenlere âdil ve merhametli davranmaktır. Bayındırlığın şükrü, sadaka ve hayır hazinesini hak edenlere dağıtmaktır. Kuvvet ve kudretin şükrü, zayıflara ve düşkünlere bağışta bulunmaktır. Sıhhatin şükrü, mağdur hastaları adalet kanununa uyarak şifaya kavuşturmaktır. Çok asker sahibi olmanın şükrü, Müslümanları onların zararından korumaktır. Muhteşem binaların, evlerin ve cennet misali bahçelerin şükrü, tebaayı saray görevlileri ve hizmetçilerine ezdirmemektir. Şükrün özü, öfkeli veya razı iken her hâlükârda haktan ayrılmamak ve halkın huzurunu kendi huzuruna tercih etmektir.”

Beyit:

بقدر فیضان نعمت الهی و تراوف مومنت نامتناهی باشد که روزگار
 دولت ترا حاصل و ایام شوکت ترا شاملت و سگند نهیمین باشد که
 یک نفس عذیب نغمه سپهری زبان را بر کلشن الحمد است سر نم داری
 و بس **ه** سگر سلطان که در حضرت مالک الملوک موقع قبول فی یا به
 و بدر **ج** **سپهری** مرتقی میشود آن است که بر سر چه داری شکر می
 که مناب آن باشد بجای آوری **ه** سلطان بنحو التماس نمود که مرابان
 مطلع گردان دور ویش گفت سلطنت عدلت بر عموم عالمیان واحسان
 باجمع آدمیان **ه** شکر فحمت مملکت و سبقت عرصه دلالت طبع ناکردن است
 در املاک رعیت **ه** سگر فرمان روی حق خدمت زمان بران شناختن **ه**
 سگر بلبندی نخت و بیاری اقبال برافق و کمان کجاک نذرت داد بار
 رسم کردن سگر معموری خنوبانه صدقات و واردات جهه ایل استحقاق
 مفور داشتتن **ه** سگر قدرت و قوت بر حاجبندان و ضعیفان نبشیدن **ه**
 سگر صحت چهارم پستم رسیده را از قانون عدل شفاهی کلی ارزانی فرمود
 سگر بیاری لشکر و سپاه آسپ ایشان را از مسلمانان دور ساختن **ه** سگر عمارت
 عالی و باغهای بهشت آیین مسکن و منازل رعیت را از نزول خدم و خشم کفاه
 داشتتن **ه** و خلاصه سگر گذاری آن است که در خشم و رضا جانب حق
 نوز و گذاری و آسایش خلق را بر آسایش خود مقدم داری **بیست**

Sen yalnız rahatını düşünürsen
Ülkende hiç kimse huzur bulamaz

Sultan, dervişin konuşmasından çok etkilendi ve bineğinden inip onu ziyaret etmek istedi. Etrafa baktı ama onu hiçbir yerde göremediği gibi kimse de göstermedi. Bu sözlerin yazılmasını emretti ve onları zamanın prensipleri olarak kabul etti.

Beyit: Gönül aynasına cilâdır bilgenin öğüdü
İki dünya maksadı bu öğütle kazanılır

5. BÂB: SABIR

Sabır, kullara Allah'tan gelen bela ve musibetlere tahammül etmektir. Sabır, çok makbul bir sıfat ve güzel bir huydur. Sabrı anlatmak için “Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.”¹ âyeti yeter. Onlar dünyada ilâhî yardıma mazhar olurlar. “Sabredenlere sınırsız mükâfat verilir.”² Onların âhiretteki mükâfatı daha fazladır.

Rivayet edildiğine göre, Cenâb-ı Hak, Dâvûd'a (a.s.) şöyle vahyetti: “Ey Dâvûd! Benim ahlâkımla süslenmeye çalış ve onu zamanının ilkesi haline getir. Zira benim sıfatlarımdan biri de sabırlı olmaktır.”

Beyit: Dilediği şeye ulaşmasında
Kişiye sabır her şeyden iyidir

Kim âfetlere karşı sabrı siper edinirse çok kısa zamanda ümit ettiği hedefe ulaşır. Çünkü sabır, mutluluğun anahtarıdır. Rahatlık evinin kapısını bu anahtardan başkası açamaz.

Beyit: İstenen hazinenin anahtarı sabır
Kapalı kapısını açan yine sabır

1 Bakara, 2/153.

2 Zümer, 39/10.

نیاسایه اندر دیار تو کس **•** چو آسایش خوش خواهی و پس
 سلطان را ذوق سخنان درویش دریافته خواست که از مرکب فرود آید و
 دیر از یاریت کند چون در نکرت پنج جا درویش را ندید و کس از وی نشان
 نه او بفرمود تا این کلمات را بآب زرنیو شستند و دست و ران را در کار
 خود ساخت **بیت** پنذ حکیم صقیل آینه دل است
 مقصود هر دو عالم از آن پسند حاصل است

باب پنجم در صبر و آن سنجایی باشد بر کاره
 و بیانی که از حق تعالی به بنده میرسد و صبر صفتی بغایت مقبول و مرضی است
 و منبت صبر همین بس که بمجنون **ان الله مع الصابرين** عون آتی در دینی با
 ایشان است و نجوای **انما یوفی الصابرين اجرهم بغير حساب** نزد ایشان
 در عتبی بسیار دینی پایان **•** در اخبار آمده است که حق سبحانه و تعالی وحی فرمود
 بحضرت داود علی نبیا و علیه السلام که ای داود کتف نمای تا اخلاق مرا
 پر آید روزگار خود سازی و از جمله صفات بزرگی من یکی آن است که **صبرم است**
صبر بهتر مرد را از هر چیز است **•** تا باید بر مرد خویش است
 هر که در دست برادران حوادث پسر صبر در روی گذرد هر چند روز و ترخه کن امید
 بهدف مراد برسد زیرا که صبر مفتاح فرج است و در خانه فرج جز بین کلید نگاشاید **بیت**
 کلید در کج مقصود صبر است **•** در پسته آن کس که بگشود صبر است

Ne dünyanın ipeği ne dağın dikenini
Hiç eskimeyen giysi sabır elbisesi

Türkistan krallarına ait hikâyelerin birinde şöyle anlatılmaktadır: Efrâsiyâb, kendi dileğini, insanların kılık, kıyafet, heybet ve ihtişamına aldanmayın; söyledikleri lafa ve ileri sürdükleri iddiaya kanmayın, diyerek ifade etti. Onları sabır ve tahammül açısından imtihan ettiğinizde eğer sabır mihenginde tam ayarlı olduğunu görürseniz onların mertliğine itibar edebilirsiniz.

Beyit: İnsanın kıymeti iddiasında değil
Bilakis kıymeti sabretmesindedir

Hikâye edildiğine göre, günlerden bir gün komutanlardan biri padişahın huzurunda duruyor ve onunla önemli bir konuda istişare ediyordu. Kazara gömleğine bir akrep girmiş, onu durmadan sokuyordu. İğnesi kırılıncaya kadar sokmaya ve zehrini akıtmaya devam etti. Komutan, hiç sözünü kesmedi, bozuntuya vermedi ve konuşurken asla akıl ve hikmet dairesinin dışına çıkmadı. Akrebi elbisesinden ancak eve varınca çıkardı. Haber padişaha ulaşınca çok şaşırıp ve hayret etti. Ertesi gün komutan, padişahın huzuruna geldiğinde sultan dedi ki: “Zararı kendinden uzaklaştırmak vâciptir. Sen dün niçin akrebin verdiği eziyeti kendinden defetmedin?” Şöyle cevap verdi: “Ben, senin gibi bir padişahla konuşma şerefini bir akrep acısı sebebiyle kesecek birisi değilim. Eğer bugün bu mecliste akrebin iğnesine sabredemezsem yarın savaş meydanında düşmanın zehirli kılıcına nasıl sabredebilirim!”

چو چارای کوه و چو دپای کردون • لباسی که سرگشود برود صبر است
 در کلمات ملوک ترکستان آورده اند که از سیاب مرامی خود را گفت
 که بیایات و بیکل مردمان خود و اہمت و شوکت ایشان فرہینتہ شود
 و بلائی کہ زیند و دعوی کہ کنند منور کردید تا وقتی کہ ایشان را نیاید
 بصبر و پایداری اگر بر فلک صبر تمام عیارند ایشان را بعدی و مردانکی اعتبارت
 نہ بہ عورت قدر و قیمت مرد • قیمت مرد صبر تانہ کرد
 آورده اند کہ روزی یکی از امرایش پادشاهی ایستادہ بود و شاہ با او
 در ہمی شادت میکرد و قصہ را کہ ثمنی در پستان وی او فہادہ بود و
 ساعت آن امیر را بنیش سر آلود ضرر میرساند تا وقتی کہ نیش او از کار
 بیفتاد و سر ز سری کہ داشت بکار برد آن امیر مطلقاً در آن سورت قطع
 سخن کرد و تغیر بی در و طائر نشد و سخن از قانون عقل و قاعدہ حکمت
 اینخلاف نیافت تا نجانبہ آمد و آن کہ دم را از جانبہ بیدون کرد • این خبر
 با پادشاہ رسید روزی دیگر چون آن امیر بملازمت آمد سلطان فرمود
 کہ دفع ضرر از نفس واجب است تو چرا دی روز آزار عتوب را از خود منافع
 ساختی • جواب داد کہ من آن نیم کہ شرف کمالہ چون تو پادشاهی را
 بسبب الم زہر کردی قطع کنم و اگر امروز در مجلس بنیم بر نیش کردی صبر تو ہم
 زد و در موکہ رزم بر تن زہر آلود دشمن چسبوندہ صبر تو انہم نمود • پادشاہ را

Bu söz padişahın çok hoşuna gitti ve onun makamını yükseltti. Sabrı kadar mükâfata nâil oldu.

Beit: Nûh'un tufan günü yaptığı gibi sabredersen
Bela gider sen bin yıllık muradına erersin¹

6. BÂB: RIZÂ

Rızâ, kulun Cenâb-ı Hak'tan gelen her şeyden hoşnut olmasıdır. Kaza okuna rızâdan daha uygun bir siperin olmadığını bilmek gerekir. Kim rızâ eşliğine başını koyarsa kısa zamanda liderlik koltuğuna oturur. "Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı oldu."² âyeti bu durumu ve "Kazaya rızâ göstermek Allah'ın en büyük kapısıdır." nüktesi de bu sözü teyit etmektedir.

Önceden takdir edilmişse öğretim faydasız
Kulluk rızâ ve teslimiyetten gayri nafile

Kutlu peygamberlerden (a.s.) biri münâcâtında şöyle diyor: "Allah'ım! Beni senin rızânı kazandıracak bir amele yönelt." İlâhî hitapta şöyle buyruldu: "Benim rızâm, senin benim kazamdan hoşnut olmana bağlıdır. Sen benim kazamdan razı olursan ben de senden razı olurum."

Beit: Allah'ın kazasından razı olan
Onun rızâsından hissedar olur

Rızâ ile aydınlanan gönül, ilâhî takdirden yüz çevirmez ve kazanın gerektirdiği şekilde davranır. Kaderin gerektirdiği her şeyi cân u gönülden kabul eder. Bundan dolayı hiçbir zaman gönlünü üzüntü ve keder kaplamaz ve

1 Esas aldığımız nüshada ikinci mısradaki كَار kelimesi yer almaktayken, Hacı Selim Ağa, 745 ve Ayasofya, 2830 numaralı nüshalarda كَا kelimesi yer almaktadır. Bağlama uygun olan, كَا kelimesidir. (Çeviren)

2 Mâide, 5/119.

این سخن بنایت خوش آمد و مرتب او را بلند گردانید و بدان مقدار
 صبر که فرمود برادر و مقصود خویش رسید **بیت**
 کرت چون فوج نبی صبر مت در غم طوفان

بنا کردد و کار نزار پساله بر آید

باب هشتم در رضا و آن خشودی باشد هر چه

از خدای تعالی بپسندیده رسد و بایده داشت که تیر قصار پنج
 سپری شایسته تر از رضایت سر که پس بر آستانه رضا و تسلیم نهاد
 زود بر صدر مند سرافرازی تواند نشت **رضی الله عنهم و رضوا بؤیدین** حالت

الرضا بقضای الله الا حکم تقدیر چو سابق است تسلیم چه سود

بخریبندگی و رضا و تسلیم چه سوده کی از نبیهای کرام علی نبی و
 علیه الصلوٰة و السلام گفت ای راه نمای مرا بعلمی که سبب خشودی تو باشد

خطاب آمد که خشودی من از تو موقوفست بخشودی تو از رضای من
 چون تو از قضای من راضی باشی من نیز از تو راضی باشم **بیت**

سر که راضی شد از قضای خدا • بهره فی باید از رضای خدا

و کی که بنور رضا روشن شد از مقدرات الهی روی نه چید و با مقتضیات

قضا الفت گیرد و هر چه از قضای قدر بدور رسد بخوشدلی و در عبت تمام

در پذیرد و سرانیه بدین سبب اندوه و غمناک سپردن خاطر او نکردد

kendisini daima mutlu ve neşeli hisseder.

Beyit: Rızâyı huy edinen bir muhterem
Mutluluk ve sevinçle hemhal olur
Kader sayesinde cemal ve saflık
Şeker ile süt misali karışır

7. BÂB: TEVEKKÛL

Tevekkül, kalbi sebeplerden arındırmak, sebeplerin müsebbibi olan Allah'a yönelmek ve ondan işlerinde yeterlilik nasip etmesini dilemektir. Kim işini Allah'a havale eder ve meydana gelen her olayda Allah'ın keremine dayanırsa, işi istediği gibi gelişir ve yolunda gider.

Mısra: İşini Allah'a havale edersen kalbin mutmain olur

Padişah, işlerinin ilâhî inâyet tarafından gerektiği gibi yapılması için tevekkülü hiçbir zaman elden bırakmamalıdır.

Anlatıldığına göre, bir gün padişah bir âlime "Mü'minin başarılı olmasının şartları nelerdir?" diye sordu. Âlim şöyle cevap verdi: "Bunun iki şartı vardır; biri namazı eda etmek, diğeri işleri yapan Allah'ın keremine tevekkül etmektir." Padişah işlerini bu iki esasa dayanarak yaptı ve bu hasletleri âdet haline getirdi. Beklenmedik bir anda düşman ortaya çıktı, güçlü ve kalabalık ordusuyla başkentine saldırdı. O da kendi ordusuyla düşmana karşılık verdi. İki ordu karşı karşıya gelince savaş kaçınılmaz oldu. Savaşın kararlaştırıldığı gece Padişah bütün geceyi namaz kılarak geçirdi. Devlet adamlarından biri, "Yarın savaş yapılacağı için senin şimdi dinlenmen gerekir." dedi. Padişah şöyle karşılık verdi: "Ben bu gece Allah'a karşı görevimi yerine getireceğim. Yarınki Allah'ın işi; o dilediğini yapar.

و عماره خوشدل و شاد کام که زانده **عبیت** بر غنیزی که بار خفا خود کرد
 فرخ و عیش روی با او کرد • خوشتر از این از صفای منسیب
 با قضا و قدر چو سنگ و شیر **بسیار مستقیم**
و توکل و آن دل برداشتن است از اسباب و بجزرت بسبب الاسباب
 توجیه نمودن و هر که کار خود بجدای تقویین نماید و در هر چه پیش آید
 اعتماد بر کم آلی کند همه کار او بر وفق دلخواه پخته کرد **مصراع**
 تو با ندای خود انداز کار و دل خوش **اره** و پادشاه را لازم است که
 در همه حال طریق توکل پیش گیرد تا غایت الهی کارهای او را
 چنانچه بایده و شایده برآورد • او روده اند که روزی پادشاهی از عالمی پرسید که
 حضرت ابل ایمن در چند خیرت گفت در دو چیز کی ادای نماز و دیگری توکل
 بر کم کریم کار ساز آن پادشاه بنای کار خود برین دو خیر نهاد و این دو
 حضرت رعادت کرد تا نگاه او را و همیشگی به پیر آید با بسکه کران و پس
 بیکران روی به الملک وی نهاد او نیز با سپاهی که داشت متوجه خصم شد
 چون نزدیک یکدیگر رسیدند هم بر جوب قرار گرفت • شبی که در روز او
 مصاف نمود بود آن پادشاه همه شب نماز کرد کی از ارکان دولت وی
 گفت ای ملک زمانی بنیاسی که فرود از مصافیت فرمود که من
 امشب کار خدای کنم و خودا کار کار خدایت سر چه خواهد کند مرا با آن

O beni ilgilendirmez. Benim o konuda hiçbir seçim hakkım yok.”¹ Padişah: “Ben tevekkül zırhımı giydim ve işimi vekilim olan Allah’a havale ettim.”

Beyit: Biz işimizi yaratan Hakk’a havale ettik
Artık O keremiyle ne dilerse onu yapar

Ertesi gün savaş safları oluşturuldu ve iki ordu karşı karşıya geldi. “Sizin görmediğiniz ordular gönderdi.”² hükmü gereğince ilâhî yardım geldi.

Mısra: Ona gayb âleminde Hakk’ın yardım ordusu geldi

Düşmanın gözü padişahın bayrak ve çardağındaki tevek-küle ilişince seçim dizginini elinden bıraktı, hezimetini ganimeti saydı ve harp gerçekleşmeden savaş meydanını terk etti. Böylece düşmanın şerri defedilmiş oldu.

Beyit: Ümit şarkından zafer güneşi doğdu
Kindarları karanlık gece kapladı

8. BÂB: HAYÂ

Hayâ, yüksek bir haslet ve güzel bir huysudur. Hz. Peygamber, “Hayâ imandan bir şubedir.” hadisiyle hayâyı iman ağacının bir dalı olarak nitelemiştir. Hayâ, dünya düzeninin şartlarından biridir. Hayâ sıfatı ortadan kalkarsa kimse kimseden utanmaz, dünyanın düzeni bozulur ve insanların birbiriyle hiçbir maslahat ilişkisi kalmaz. Ama hayâ erdemi, herkesin istediğini yapmasına izin vermez.

Beyit: Yasaklar safını kıran hayâdır
Günah yollarını bozan hayâdır

Hayânın havas veya avam herkes için faydalı olduğu bilinmektedir.

1 Hacı Selim Ağa, 745 numaralı nüshada (vr. 10b) bu cümleyi müteakip yazıldığı anlaşılan şöyle bir cümle vardır: “Bunun üzerine devlet adamı dedi ki: O zaman savaş araç gereçlerini hazırla ve harbe hazırlan.” Zira karşılıklı konuşmada bu cümle kaldırıldığında padişahın bundan sonraki cümleyi neye karşı söylediği anlaşılama-maktadır. Yani bir kopukluk olduğu görülmektedir. (Çeviren)

2 Ahzâb, 33/9.

بیج کاری میت و در آن گونه اختیاری کنی گفت زره توکل پوشیده ام و کجا
 خود بویسل حق باز گذاشته **بیت** ما کار خویش را بخند دادند کار ساز
 بکنند آشتیم تا گرم او چه می کنند **ه** علی الصباح که مصافح را پست کردند
 و سر و دست در برابر یکدیگر صف بر کشیدند **ه** و التی اعرصه **وانزل**
بجود الم نزول و در پییده **ه** لشکر تا بیست و حق از ملک خیب آمد بر
 فی اللال که چشم سپاه خصم بر چهر و رایت پادشاه با توکل افتاد و هم برود
 مستولی شده عنان اختیار از قبضه اقدار ایشان بسیر و نرفته
 نزعیت را عنایت شتر دندی آنکه حربی واقع شود و کارزار می دست دیا
 شتر دشمن کفایت شد **بیت** صبح طغوز مشرق آمد بر آمد
 و اصحاب غم در حق رایت سودا بر آمد **ه**
بیت در حیا و آن خصلتی شریف و سیرتی مقبول است و حضرت رست
 صلی الله علیه و آله و سلم حیا را شایسته از درخت ایمان گفته ایجا که فرموده
الحیا ریشه من الایمان و حیا از شرایط نظام عالیت است اگر صفت شرم از
 میان برافتد و میچکس از چکس شرم نباشد منظم جهان خلل می برد
 و مصالح خلایق از یکدیگر فرسود و زیر دما صفت حیا معنی گذارد که سر پس
 هر چه خواهد کند **بیت** صف شکن قلب منای حیا است
 راه زن خسیل ملاهی حیات **ه** پس معلوم شد که خاص و عام را از حیا

Hayâ güneşi ışmadan ahlâk meyveleri olgunlaşmaz.

Beyit: Hayâ olmazsa asla ismet kalmaz
Utanma varsa o da hayâdandır

Hayâ çeşitlerinden biri de gizlenme hayâsıdır. Yani günahkâr, yaptığı işten utanır. Nitekim Hz. Âdem (a.s.) cennette buğday yiyince giydiği elbise üzerinden düştü. Sağa sola kaçtı ve ağacın arkasına saklandı. Allah, “Ey Âdem, bizden mi kaçıyorun?” diye seslendi. Âdem, “Hayır, senden nasıl ve nereye kaçabilirim? Ben günahımdan utanıyorum.” dedi.

Mısra: Günah affedilse bile kişi utanır

Hayânın bir çeşidi de keremdir. Kerim insan, kendisinden bir şey isteyen birinin utanarak geri çekilmesinden utanır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Cenâb-ı Hak, kerem hayâsı ile muttasıftır. Kullarından biri iki elini açıp dua edince ona lütuf ve rahmetinden vermeyerek ellerini boş çevirmekten utanır ve dileğini yerine getirir.”

Beyit: Eğer sen bu yola başını koyarsan
Elinin boş çevrilmesi imkânsızdır

Keremin en üst seviyesi, dilenciye yanından utangaç ve ezik çevirmemektir.

Anlatıldığına göre, Halife Me'mûn zamanında çorak bir yerde yaşayan bir bedevî vardı. Tuzlu ve acı sudan başka bir şey tatmamıştı.

Beyit:

فايده تمام است و بى تاب آفتاب چاشمات اخلاق نارسیده و خام است
 که چنانچه برافت در رسم صحت از میان

که حاجی در میان است از تقاضای جیاست
 و یکی از اقسام جیای جیاست یعنی کس که کار از کردار خود شرم دارد
 چنانچه آدم صغی علی پنا و علیه السلام چون در بشت گندم خورد و لبا سها که
 پوشیده بود از تن او فسر و ریخت و از بر سکنی در پس سر درخت پنهان
 میشد خطاب آمد که ای آدم از ما می گریزی گفت نمی بار خدا یا از تو چون گریزم
 و یکی توان گریخت اما از خطای خود شرم می آید که اگر گناه چشمت شرمساری است
 و قسمی دیگر جیای گریمت که گریزم شرم دارد که خواننده از درگاه او مجل زده
 باز کرد و در حدیث آمده که حضرت حق سبحانه و تعالی بصفه حیاء
 که موصوفت چون یکی از بندگان سرود دست خود را مکام و عا
 بحضرت او نزع کند شرم دارد که او را از فضل و رحمت خود تهی است
 باز کرد و دانند بکلیت در او گرفت از زودی او نهند

حالات اگر برین در نمی که باز آید دست حاجت نمی
 و نهایت کرم است که سایل را از نزد خود شرمسار و منفصل باز نکند
 چنانچه در اخبار آمده که در عهد مامون خلیفه عباسی در شوره راری نشو
 و نمایانست بود و بحر آب شور و تلخ چیزی ندیده و نچشیده است

Saf sudan habersiz kuşun gagası
Yıl boyu tuzlu suyun içindedir

Bedevî, kabilesinde kıtlık baş gösterince yiyecek elde etmek için mecburen yaşamakta olduğu vatanın dışına çıktı. Çorak bölgeden ayrılınca yolu tarıma elverişli bir yere düştü. Biraz yağmur suyu birikmiş olan bir gölet gördü. Rüzgâr esintisi suyun yüzündeki çerçöpü dışarı atmıştı. Su onun gözüne son derece temiz ve berrak göründü. Bedevî, daha önce toprağın üzerinde birikmiş bir yağmur suyu görmemişti. O nedenle buna çok şaşırды. Suya yaklaşıp ondan biraz içti. Suyun çok tatlı olduğunu fark etti. Kendi kendine şöyle dedi: “Ben Cenâb-ı Hakk’ın cennette tadı hiçbir zaman bozulmayan lezzetli bir suyunun olduğunu işitmiştim. Nitekim ‘Orada bozulmayan su ırmakları vardır.’¹ diye buyrulmuştur. Eğer yanlış anlamadıysam Cenâb-ı Hak, benim fakirlik ve yoksulluğuma acıdı, benim açlık ve zavallılığımı görüp bu suyu cennetten dünyaya gönderdi. Şimdi yapılması gereken iş, bu sudan biraz alıp zamanın halifesine götürmektir. O bu hizmetimden dolayı bana mutlaka bir ihsanda bulunacaktır. Böylece biz ailecek halifenin ihsanı sayesinde kıtlıktan kurtuluruz.” Yanındaki tuluma su doldurdu, birine Bağdat’ın yolunu sordu ve halifenin sarayına doğru yola çıktı. Henüz o Bağdat’a varmadan Me’mûn’un ihtişam alayı yetişti. Bedevî, ferasetiyle

¹ Muhammed, 47/15.

مزعی که خبر نداد از آب نلال • منقار در آب می‌شورد و در ده سال
 وقتی در قید وی قحط افتاد و بعضی وقت بجهت تحصیل توشت از وطن مالوف
 و مسکن معهود بیرون آمد • چون از شورپستان در گذشت گذرش
 بر موضعی افتاد که خاک پاکش صالح از زراعت بود و غدیری دید مقداری
 آب در دی جمع شده و بسبب ریاح چسب خاشاک را از دو دور ساخته
 آبی در غایت صافی و لطافت بنظر وی درآمد • عرب بیچاره آب
 شیرین بر روی زمین ندیده بود متعجب شد و پیش آمده قدری از آن
 آب بچشد در مذاقش بغایت شیرین و خوشگوار نمود و با خود گفت من
 شنیده‌ام که خدای تعالی در بهشت آبی دارد شیرین که طعم او سز نمی‌گردد
 چنانچه در قرآن مذکور است که **هنا انهار من ماء غیر آسن** اگر
 غلط گنیم حق تعالی بر نعمت و فائده من بخشوده و بجز ذکر سکنی و پچارگی من
 این آب از بهشت بمن فرستاده مصلحت در آن می‌بینم که قدری ازین آب
 برداشته نزد خلیفه برم و او را ایند در مقابله این خدمت در حق من
 احسانی فرماید من و اسل میت من برکت انعام خلیفه از جنای قحط با
 ربیم پس آن مسکی که همراه داشت از آن آب پیر ساخته راه بغداد پرسید
 و روی به ارباب ممانه نمود میان اعرابی و بغداد سافستی راه
 مانده بود که گو که جهشت و دبدبه عظمت مامون برسد • اعلیٰ نوابت

gelenin halife olduğunu ve ava çıktığını anladı. Hemen yolunun üzerine çıktı, dua ve övgü yağdırmaya başladı. Me'mûn ona dönüp, "Ey bedevî, nereden geliyorsun?" diye sordu. Bedevî: "Ahalisi kıtlık derdine maruz kalmış bir yöreden geliyorum." dedi. Halife, "Nereye gidiyorsun?" diye sordu. "Senin huzuruna geldim. Elim de boş değil; sana bugüne kadar hiç kimsenin elde edemediği ve güzelliğine daha önce hiç kimsenin şahit olmadığı bir hediye getirdim." Halife şaşırıp, "Ver bakayım, ne getirdin?" dedi. Bedevî tulumu ona uzattı ve şöyle dedi: "Bu, bugüne kadar hiç kimsenin görmediği ve tatmadığı cennet suyudur."

Beyit: Su deme şeker suyunun özüdür
Tadında hayat suyunun özü var

Me'mûn, hizmetçisine o sudan derhal bir bardak getirmesini emretti. Suyun kirlî ve pis kokulu olduğunu gördü. Su, içine bedevînin tulumunun yağı karıştığı için çok bozulmuştu. Halife ondan biraz tattı. Halife, kıvrak zekâsıyla işin aslını hemen anladı ve kerem hayâsı gerçeğin üzerindeki perdeyi kaldırmaya izin vermedi. Dedi ki: "Ey bedevî, doğru söylüyorsun; bu, çok tatlı bir su ve ilginç bir şerbet. Bu herkese verilmez." Halife, hizmetçisine, su bardağını özel matarasına koymasını, tulumu bir kenara bırakmasını ve o suyu özenle korumasını emretti. Bedevîye dönerek şöyle dedi: "Ey bedevî, güzel bir armağan ve kıymetli bir hediye getirmişsin. Peki, ihtiyacın ve dileğin nedir?" Bedevî şu cevabı verdi:

معلوم کرد که خلیفه ایت و عنبرم شکار دارد فی الحال بر سپهر راه آمده
 زبان بد جاگویی و شاخوالی بگشا و مامون بد و متوجه شده گفت ای اعرابی
 از کجایی آبی گفت از فلان بادیه که اهل آن سبای قحط و جفای غذا گرفتارند
 دور مانده فرمود که کجا میروی گفت بدر کاه عسرتن اشتباه تو
 می آیدم و دست تهنی نسیم بلکه تحفه آورده ام که دست آرزوی سیح کس
 در دنیا به امن وصال او بر پییده و دیده تمنای بیخ محسوقی طوبه جمال
 او ندیده خلیفه گفت بیا تا چه داری **ع** اعرابی سگت آب پیش آورد
 و گفت ای خلیفه این آب بهشتیست که درین عالم کسی ندیده و نچشیده **بیت**
آب بکوشیره شاخ نبات **و** در فرج عمشیره آب حیات
 مامون رکابدار را فرمود تا قسدی از آن آب نرود وی آورد آبی دید به
 و بد بوی و فرج سگت اعرابی دروازه کرده **و** خلیفه از آن آب بچشید و بغزات
 در یافت که صورت واقعیت شرم گرم رخت نداد که پرده از روی کا
 وی دارد فرمود که ای اعرابی راست گفتی این آبی عجب و شریعتی
 غریب است این را بهر کس توان داد **و** پس رکابدار را گفت تا آن قلع آب
 در مطلق خاصه رحمت و آن سگت را در زاویه انداخت و در محلی فطرت آن
 مبالغه زیاده از حد نمود پس روی اعرابی کرد که با وجود العرب تحفه زیبا
 و تبرکی پسندیده آوردی حاجت توحیت و چه مراد داری **و** گفت

“Ey Müslümanların halifesi! Benim halkım yoksulluk ve açlıktan ölmek üzeredir. Allah’ın lütfunu ve senin cömertliğini ümit ediyorum.” Halife, 1000 dinar hazırlanmasını emretti ve şöyle dedi: “Ey bedevî, şu altınları al, buradan geri dön ve evine git!” Bedevî altınları aldı ve hemen evine döndü. Halifenin seçkin adamlarından biri, “Bu işin hikmeti nedir? Bu sudan kimseye içirmedin ve bedevîyi buradan geri döndürdün.” diye sordu. Me’mûn şöyle dedi: “O, çok bozuk ve pis kokulu bir suydur. Bu, bedevînin iç geldiği suya göre cennet suyu idi. Sizden biri bu sudan biraz içmiş olsaydı işin iç yüzünü anlamadan bedevîyi kınar ve eleştirirdiniz; o zavallı bundan etkilenirdi. Eğer onu buradan geri çevirmeseydim daha ileri gider, Dicle nehrinin tatlı suyunu görür, ondan tadar ve getirdiği şeyden dolayı utanırdı. Biz, birinin yanımıza gelip de cömertliğimizden bir beklenti içine girmesinden ve utanarak dönmesinden hayâ ederiz.

Beyit: Cömert kapısına dilenci gelip
Utanıp dönmesinden hayâ eder

Hayânın bir diğer türü edep hayâsıdır. Yani şeriat ve akla göre yapılması haram olmayan bir iş de olsa edep hayâsı onu bu işle meşgul olmaktan alıkoyar. Nitekim Nûşirevân, nergis bulunan evde hanımları ve câriyeleriyle yakın ilişki içine girmez ve “Nergisin gözü, bakan insanların gözüne benzer.” derdi.

یا خلیفه اولین مردم من از فاقه و بی نوایی در معرض تلفظ امید فضل
 خدای دارم و بگویم تو **○** خلیفه من بودی تا نزد من باز گردی و دادند
 و گفت ای اعرابی این زر پارا بگیر و از هم انجا باز گردیده روی بوطن
 خود **○** اعرابی زر پارا گرفت **○** علی الفور بازگشت **○** کسی از خواص پرسید که
 حکمت درین چه بود که ازین آب کس نچشید و اعرابی را از زمین موضع
 بازگردانید **○** مامون فرمود که آن آبی بود ناخوش مزه و بد بوی
 اما نسبت آبی که اعرابی بدان پرورش یافت بود او را آب سبت می نمود
 شامیستی که چون یکی از شما سدری از آن آب بخوردی بسیر کارزار سب
 اعرابی را علامت کردی و طعمه زدی آن چاره از آن حال منفعلی شدی
 و اگر او را از زمین مقام بازگردانید می چون پیشتر رفتی و آب در جله
 بدیدی و از آن آب بخوردی از کرده و آورده خویش نخل کشی **○** ما
 شرم داشتیم که کسی نزد ما آید و بوسپیله از گرم ما توفقی نماید و گردنجالتی
 بر صفحه حال وی نشسته باز گردد **○** سخنی را شرم می آید که سایل
 نخل از در که او باز گردد **○** قسمی دیگر جای ادبست یعنی با آنکه عملی باشد
 که بحسب شرح و عفتل از کتاب آن ممنوع نبود جای ادب او را از مثال
 بدان مانع شود چنانکه نوشیروان در خانه که کلن بر کس بودی بازمان
 و کینان خود مباشرت نمودی و گفتی چشم ز کس بچشمهای نکرده می ماند

Aslında Nûşirevân'da görülen bu durum hayâ değildir. Zira hayâ, imandan kaynaklanan bir şeydir. O, ateşperest bir kimse idi. Bilakis onun riayet ettiği bu durum, edeptir. Müslüman hükümdarların buna benzer sakınmaları ise edep hayâsıdır.¹

9. BÂB: İFFET

İffet, haramları işlemekten ve özellikle haram arzulara uymaktan kaçınmaktır. Bu, güzel huylardan biridir. Büyükler şöyle demişlerdir: İnsan, melekler ve hayvanlar olmak üzere iki tür varlığa nispet edilir. Meleklerle ilim ve amel bakımından nispet edilir. Hayvanlara yeme ve içme bakımından nispet edilir. Aklın şartı, meleklik yönünü güçlendirmek ve hayvanlık tarafına meyletmemektir.

Beyit: Hem melek hem hayvanlardan payın var
Melek kalmak için hayvanlıktan geç

İnsan açgözlülüğe müptela olunca helal ile haram arasında fark görmez. Aynı şekilde şehveti kabardığında nikâh ile zinayı birbirinden ayırmaz. Öyleyse iffet; iyilik, başarı ve kurtuluş kapılarının açılması için şehvetin kabarması halinde nefsi tutmak, himmet eteğini haramdan korumak, şeriatın çizdiği sınırların dışına çıkmamak ve gözü çirkin fiillere kapatmaktır. Padişah

1 Bu cümleden sonra esas aldığımız nüshada bulunmayıp da Hacı Selim Ağa, 745 nüshasında bulunan (vr. 13a) şu iki beyit yer almaktadır:

دل که پر از وصف حیا می شود آینه نور خدا می شود
دیده بی شرم پسندیده نیست در نظر عقل خود آن دیده نیست

Hayâ sıfatı ile dolu olan kalp
Allah'ın nuru bulunan bir aynadır

Hayâsız göz makbul değildir
Aklın nazarında o göz değildir

بحقیقت این صورت از نویش روان واقع شده بجائیت • زیرا که جای
 آنت که ناشی از ایمان باشد و او آتش پرست بوده بلکه
 صورت ادبلی است که رعایت چون ملوک اسلام
 مثل این صورت مرعی دارند جای ادب باشد **باب**
نهم در عفت و آن احترام باشد از محرمات خصوصاً از سهوت
 حرام و این از جمله مکارم اخلاقی است • بزرگان گفته اند
 آدمی دو نسبت دارد یکی با ملائکه که بدان نسبت مایل است بعلم
 و عمل و دیگری با بهائم که بدان نسبت حرص است بر اکل و شرب
 و شرط عفت آنست که نمی توان نسبت ملکی را قوت داد
 بجانب نسبت بهیمنی مثل **نمایه بیت** از ملائیک بهره داری نور بهایم نبریم
 بگذر از خط بهایم که ملائیک بگذری • پس سرگانه بر سر خود
 مستولی شود آدمی میان حلال و حرام سرق میکند همچنان بوقت
 خلبه سهوت نیز میان کناج و سفاح امتیاز ننماید • پس عفت عبارت
 از آن است که بوقت آنکه سهوت غالب کرد در خنان نفس با کشید
 و امن ستمت از لوث حرام پاک دارد و حسب بوجه شرع برین صورت
 اقدام نماید و نظر از عملهای ناشائیت باز دارد و تا در باقی
 صلاح و فیروزی و فلاح بروی کشده کرد • و چون پادشاه بصفت

iffet hasletiyle süslenince fâsıklık ve günah karanlığı memleketinin üstünden kalkar ve çoluk çocuğu utanç ve kötü ad belasına maruz kalmaz.

Beyit: İffet bayrağı nerede yükselirse
Gönül ve din orada itibar görür
Nefis ondan dolayı horlanırsa
Ruh Hakk'ın rızâsına mazhar olur

Allah'a hamdüsenâlar olsun ki bu yüksek makamlı bahtiyar şehzade şanslı ve devletlidir.

Beyit: İki âlemin temizleri değer verir
Güzel yüzlü tam hünerli ve iffetliye

10. BÂB: EDEP

Edep, kişinin nefsinin çirkin söz ve kötü davranışlardan korunması, hem kendisine hem de diğer insanlara saygı duyması ve hiç kimsenin şerefine ayaklar altına almamasıdır. Edebin hakikati, okul dâhil her alanda yetkin edepli olan ve “Rabbim beni terbiye etti ve edebimi güzelleştirdi.” diyen Hz. Peygamber'e uymaktır. Kimse onun kadar edepli ve terbiyeli değildir.

Beyit: Edebi sen edipten öğren zira
O edebi Allah'tan öğrenmiştir
Sen dersini öyle birinden al ki
O dersini Levh-i Mahfuz'dan alır

Edep herkese ve özellikle cihangir sultanlara yakışır. Çünkü eğer onlar edep caddesinde yürürlerse yanlarında bulunan kimseler de edebe riayet ederler.

عفت آراسته باشد در اینه خلعت فسق و فجور از عرصه حکمت دور
 شود و خایه بدنامی بزن و فرزند بیچسب زسد **بیت**
 عفت آنجا که رایت افروزد ◦ دل و دین را تمام بخواید
 نفس از ونیک خوار و زار ◦ روح مقبول کرد کار شود
 و الهه و المنه که این شانزده کامکار عالمقدر را که از بخت و دولت
 برخوردار با **بیت** روی خوبت و کمال سن و دهن پاک

لا جرم سمت پاکان و دو عالم با او پست

دوم در ادب و آن حیانت نفس است از قول پندیده و

نعل ناپستوده خود را و مردم را در پای حرمت نگاه داشتن و آب روی
 خود و دیگران نارنجتن ◦ و حقیقت ادب آن است که در جمع احوال تمسک
 حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم نمایند که ادیب کامل اوست
 چه در کت خانه **ادبی بی با حسن مادی** کسی مانند او مؤدب

و نمدب نشده **بیت** ادب آموزان ادیب که او

ادب از حضرت خدا آموخت ◦ بر کسی خوان سبق که در همه حال

سبق از لوح کبریا آموخت ◦ و ادب از همه کس نیکو نماید خصوصاً

از ملوک جهاندار و سلاطین بزرگوار چه سرگاه که ایشان بر جاده ادب

استقامت و رزنده ملازمان نیز از ایشان ادب واگیند و بدین

Bu sayede halk da edep yolundan sapmaz. O zaman devlet işleri yoluna girer ve insanların maslahatları hikmete uygun olarak gerçekleşir.

Beyit: Hak'tan edepli olmayı diledik
Onun lütfundan mahrumdur edepsiz
Bu dünya edeple aydınlanmışır
Melek edep sayesinde masumdur

Büyükler şöyle demişlerdir: İnsanların, özellikle dünya padişahlarının en iyi sermayesi ve en güzel süsü edeptir.

Rivayet edildiğine göre, Mısır kralı ile Rum kayseri, biri kendi oğluna diğèrinin kızını alma, öteki de kendi kızını diğèrinin oğluna verme şeklindeki bir plan üzerinde anlaşır. Bu ilişki sebebiyle her iki taraf birbirine elçiler ve mektuplar gönderdi.¹ Genel ve özel işlerde birbirlerine müracaat ettiler ve hiçbir işe diğèrinin görüşünü almadan başlamadılar. Günlerden bir gün, Arap kralı Rum kayserine bir mektup gönderdi: “Çocuklar, hayatın özü ve esasıdır. Öldükten sonra adımız ancak onların yaşamasıyla devam edecektir.

Beyit: Kişi kendi ülkesinde diridir ancak
Yadigâr bir halefi kaldı ise

Öyleyse onların düzenli ve huzurlu yaşamaları için çalışmamız, onları cemiyete doğru yöneltmemiz ve geçimlerini rahatlatmamız gerekir.² Ben kendi çocuğum için çok sayıda erzak, inci, köle, mülk ve tarla hazırladım. O tarafta zât-ı âlî-niz kendi çocuğunun iyiliğè için neleri gerekli görmüştür?” Bu mektup Rum kayserine ulaşıncı

1 Bu cümleden sonra esas aldığımız nüshada olmayıp da Hacı Selim Ağa, 745 nüshasında (14b) bulunan şu cümle yer almaktadır: “İki padişah arasında yapılan anlaşma sayesinde her bir devlet diğèrini kabul etti.”

2 “Geçimlerini rahatlatmamız” anlamına gelen ibare, Hacı Selim Ağa, 745 (14b), Ayasofya 2830 (21b) nüshalarında ve Kum baskısında (68) وسعت معيشت iken, esas aldığımız nüshada geçim anlamına gelen معيشت kelimesi yazılmamıştır.

واسطه رعایایم شوند که از طریق ادب انحراف و زنده پس امور ملک
 مشتمل گردد و مصالح ایل عالم بر وفق حکمت نبیاً شود **میت**
 از خرد اجویم توفیق ادب ◦ بی ادب محروم ماند از لطف رب
 از ادب رنور گشت این نه فلک ◦ و از ادب معصوم و پاک آمد ملک
 و اکابر گشتند بهترین سپر مایه و خوشترین سپر مایه مراد اولاد دوم
 تخصیص پادشایان عالم را ادب است ◦ در اخبار آمده که سلطان مصر با
 پادشاه روم طرح موافقت انداخته سم دختر او را به سپر خود خطبه خواند
 و سم دختر خود را در عفت سپروی در آورد و بسبب این وصلت رسل
 و رسایل از جانبین متواصل گشت و در امور کفلی و جنبه بی مراجعت
 برای یکدیگر نمودندی ◦ روزی ملکه عرب بفقیر روم نوشت که پسران
 زنده حیات و عهده زندگانی اند و نام ما بعد از وفات خدیجات ایشان
 باقی نمی ماند **بیت** زبندت کسی که در دیارش ماند خنثی پاکدانش
 پس مت بر اشقام حال و فرسخ بال ایشان محروم باید داشت
 و عنان عنایت بصوب جمعیت و سعت مویش ایشان معطوف باید داشت
 من بجهت سپر خود چندین ذخایر و نفایس و برده و سپر و صنایع
 عطار میگردم از آن طرف رای جهان آرای آن حضرت در حسن
 اتمام بحال سپر خود چه اقصا فرموده است چون این پیام بسمع قیصر رسید

tebessüm ederek şöyle dedi: “Mal vefasız bir yar ve geçici bir sevgilidir. Ona değer vermemek ve dünyanın fâni metaini aldanmamak gerekir.¹ Ben kendi çocuğumu edeple süsledim ve onun için güzel ahlâk hazineleri biriktirdim. Mal yok olmaya mahkûmdur, ama edep değişmeye ve başkasının eline geçmeye karşı güvendedir.” Bu haber Arap kralına ulaşınca “Doğru söylüyor; edep altından daha değerlidir.” dedi.

Mesnevi: Edep Karun hazinesinden de iyidir
Ferîdun’un tahtından daha değerlidir
Büyükler mala hiç değer vermemişlerdir
Çünkü mal mülk yok olmaya mahkûm bir şeydir
Dizgini ilim ve edebe çevirdiler
Zira ki iyi nâmı edepte buldular

11. BÂB: YÜKSEK HİMMET

“Allah yüksek işleri sever.” rivayetine göre, Cenâb-ı Hak yüksek himmetli insanları sever ve önemli işleri kabul ederek şerefendirir. İtibar ile yüksek himmet arasında birbirinden ayrılması imkânsız bir bağ vardır.

Beyit: Himmet kuşu kanadını açınca
İkbal ve izzet ona yuva olur
Ulu himmet sopasının önünde
Gökyüzü dahi küçük bir top olur

Sultanlar yüksek himmetin öncüleridir. Kendi kendilerine yettikleri gibi başkalarına da çok yardım ederler. Yüksek himmet sahipleri başkalarına göre bir adım öndedirler.

Beyit: Yüksek himmetli ol zira Hakk’ın ve halkın
Nezinde himmetin kadar itibar olur

1 “Dünyanın fâni metai” diye çevirdiğimiz ibare, Hacı Selim Ağa, 745 (14b), Ayasofya, 2830 (22a) nüshalarında ve Kum baskısında (68) متاع فانی دنیا iken, esas aldığımız nüshada دنیا kelimesi yazılmamıştır.

بستی فرموده گفت مال یاری پویا و محبوبی نماید است از حسابی نباید
 گرفت و جماع دنیاوی فریفت نباید شده من پسر خود را بجلیه ادب
 بیار تا ام و خزانهای مکارم اخلاق برای او ذخیره مناده مال در ^{من} ^{من}
 فنا و زوال است و ادب ایمن از تغیر و اسخال چون این خبر بمکعب عرب
 رسید گفت راست می گوید **الادب خیر من الذمب** مشنوی
 ادب بهتر از کج فزون بود **فزونتر از مک فسریدون بود**
 بزرگان بگردند پروای مال که اموال راست رود زوال
 عنان سوی علم و ادب بنشیند **که نام نکو از ادب یافتند**

باید هم در محبت در خبر آمده که

ان اریب علی الامور حق پس جانده و تعالی مردم بلند سمت راود
 میدارد و اعمال بزرگ را بنظر قبول مشرف می سازد و رفعت ارجمند
 با سمت بلند شوند میدارد که جدایی ایشان از یکدیگر محال است **بیت**
 مرغ سمت چو بال بکشاید **عند اقباش آستان باشد**
 پیش چو چکان سمت عالی **کمتترین کوی آسمان باشد**
 سلاطین راست عالی پیکاریت کافی و مددکاریت وافی هر که ا
 از ایشان سمت بیشترت بقدم شوکت از ایشان بیشترت **بیت**
 سمت بلند دار که زود خدا و خلق **باشد بقدر سمت تو اعتبار تو**

Kabile büyüklerinden biri, gençliğinin baharında olan Ya'kûb b. Leys'e dedi ki: "Senin için kaygılıyım. Sen şu anda şehvet ve arzunun baskın olduğu bir çağdasın. Evlilik için hazırlan da sana ileri gelen ailelerden birinin kızını isteyeyim." Ya'kûb şöyle dedi: "Benim hoşlandığım gelin adayı hazır." Yaşlı adam dedi ki: "O gelin adayını göster bakalım, neyin nesidir, kimin fesidir, tanıyalım!" Ya'kûb eve girdi, kılıcını çıkardı ve "Ben doğu ve batı ülkelerinin geliniyle nişanlanacağım. Ben işte bu mücevherli ve coşkun kılıçla sözlendim!" dedi.

Beyit: İyi bahtlı olmayan kişiye hiç kimse kızmaz
Saltanat gelininin mihri keskin kılıçtan iyi değildir

Ayrıca bu anlamda şöyle demişlerdir:

Beyit: Şahlık gelinine koca olacak kişi
Islak kılıcın ağzına buse kondurur

Bu mânada şu beyit de meşhurdur:

Beyit: Saltanat gelinine talip olan adam
Evvela kılıç cevherinden mihir verir

Anlatıldığına göre, Filozof Aristoteles, İskender'in cihangirlik sancağını Rum sınırından fethetmeye niyetlendiği Arap ve Acem ülkelerine kadar dalgalandırmak, imparatorun memleketini egemenliği altına almak ve dünyayı çalkalamak istediği ve bundan dolayı çok kaygılı ve üzgün olduğu günlerde

یعقوب لیث را در مبادی جوانی یکی از سرداران قبا که گفت که خاطر من بحال تو
 بگذاشت چه درین سن که تو بی تکامل استیلا سیئت و علوحت است
 دست چنانی راست کن تا از برای تو که یه بخوام • یعقوب گفت عروسی
 که من خوشش کرده ام دست چنان او آماده است پرگفت آن را بر من
 عرض کن تا به نیم که چت و از عروس نشان ده تا به انم که گیت
 یعقوب لیث بجانم رفت و شمشیری بیرون آورد و گفت من عروس
 شرق و غرب را خطبه خواهم کرد و دست چنان من این شیخ جوهر دار
 و این شمشیر جوین گذارت **بیت** با بخت میکند کسی پستیزت
 مهر عروس ملک بر این شیخ شیرینت و هم درین معنی گفته اند **بیت**
 عرو پس ملک کسی در کنار کیست در چت

که بو پس بر لب شمشیر آید از زند
 و هم درین معنی گفته اند **بیت** عروس مملکت آن مرد در کنار گرفت
 که اول از کس شیخ و او کا پیشش • آورده اند که دران ایام که آنگذرد
 رایت جها بکنیزی از پس مرد روم بر غمیت ضبط ممالک عرب و عجم
 بر افراخت بود و رکاب سها یون بخته نشخیر بر وجه بر عالم حرکت
 داده بنیایت اندیشه ناک و ملول خاطر بود • ارسطو طالیسیس
 حکیم که وزیر انحضرت بود چون علامت نکرت و نشانه حیرت

yüzünde düşünce ve şaşkınlık alameti görünce şöyle dedi: “Ey Dünya Kralı! Devlet imkânları hazır, hizmetçiler ve yardımcıları emrine âmâde ve itaat etmekte, mâmur hazine ve bol şanslı memleket devam etmekte, devlet fidanı istikamet şerefi ile süslenmiş, ikbal beli başarı kemeri ile bağlanmış ve bütün makam ve mevkiler senin hizmetine girmiş iken bu aydınlık gönlünü kaplayan perişanlığın sebebi nedir?” İskender şu cevabı verdi: “Dünya çok küçük ve yedi iklime yayılmış memleketler çok dar iken bu kadarcık saltanat için ata binmekten ve onu egemenliğim altına almak için harekete geçmekten utanıyorum.”

O diyara egemen olmaya niyet etmişsem
Onun gibi bin tane ülke olsa bile azdır
Ben fethetmek için yola çıktuktan sonra
Yedi iklimin genişliği beni ilgilendirmez

Aristoteles şöyle demiştir: “Şüphesiz dünyevî bir varlık olan hükûmet senin ne yüksek himmetine ne de aşırı ihtirasına layıktır. Dünyayı titreten kılıç darbesiyle fânî sarayı egemenliğin altına alabilmen için ona ebedî saltanat sahasını ekle. Dünyayı aydınlatan adaletin bereketiyle ebedî mutluluk krallığı da senin tasarrufuna geçer. Böylece bu eksiklik, o yetkinliğin bereketiyle telafi edilir. Bu az da olsa

نهال دولت

برجسته حال و ناصیه اقوال او مشاهده دید فرمود که ای شاه جهان
 اسباب دولت مینا و اما ده و هشتم و نهم در موقوفه مذکوره و
 فرمان برداری پستانده خزانة معمور و مملکت موفور نخب بصفت
 استقامت آراسته اقبال بشفقت استقامت که موافقت بسته جاوه و جلال
 بر آستانه خدمتگاری نشسته توزیع ضمیر انور و تقسیر قاطع
 اطهر را بسبب چیت اسکندر جواب داد که هر چند تا مل میکنیم عرصه جهان
 بنیات محفوت و ساجت محاکم هفت اقلیم بسیار مختصر شرم میداریم
 از برای این مقدار ملک سوار شدن و توجیه تصرف و تخییر آن نمودن
 نزار عالم ازین کرد بود کم است هنوز

که من بجز ندم تصرف بدان دیار شوم
 گرای آن سخن مد طول عرصه هفت اقلیم

که من به نیت تخییر آن سوار شوم
 ارسطوف فرمود که نیت که ایالت حکومت این مایه در جهان نه لایق
 سمت بلند و نه در خور نعمت از چند نشت عرصه مملکت ابدی را با آن
 نعمت کن تا چینی نچه بضرست شیخ جهان سوز ساجت سرای فانی را در قید
 ضبط می آری برکت عدل عالم اندر روز ملک سعادت باقی سم در
 قبضه تصرف تو آید و این نقصان برکت آن کمال تلافی پذیرد و این اندک

onun güzelliği sayesinde çok görünür.”

Beit: Ebedî mülkü iste güzel olan budur
Bin âleme bedeldir onun bir zerresi
O âlemin ortasına oturabilmek
O sahayı ele geçirmek için çalış

İskender bu sözle teselli oldu ve filozofa çok teşekkür etti. Bugün her yetkin insanın akıl kuşu İskender’i övmek için ona doğru uçar. Onun devlet kuşu küçük bir kemik parçası için dünyaya inmez.

Beit: Ey şahın av kuşu ufak şeyleri bırak
Kendi himmet kuşunu yükseklerde uçur

12. BÂB: AZİM

Azim, dileklerin önderi ve işlerin şartıdır. Hiçbir sultan azmin desteği olmadan ülkesinin yönetimini ele geçiremez. Hiçbir sultan padişahlık makamına ve cihangirlik tahtına azimle çalışıp çabalamadan geçmemiştir.

Beit: Yüksek azim ve çok gayret olmadan
Hiç kimse muradına erişemez

Kişi bir işe tam azimle başladığında hiçbir engel onu imkânsız kılmaz ve azmi hiçbir eksiklik ve gevşekliğe maruz kalmaz. Bir filozofa, “Kralların azmi nerede ve ne zaman işe yarar?” diye sordular. Şöyle cevap verdi: “Azim, memleket düşmanlarını defetmede son derece makbuldür. Çünkü padişah, ‘Azmettiğin zaman Allah’a tevekkül et.’¹ âyetinde belirtildiği gibi tevekkül sayesinde

1 Âl-i İmran, 3/159.

بزین آن بیار زوقی کی بود **بیت** ملک عقیقی خواه کان خرم بود
 ذره زان ملک صد عالم بود **و** جب دکن تا در میان این پشت
 عرصه آن حالت آید **و** اسکندر ازین سخن پستی شده
 بر حکیم آفرین کرد امر و زشام با عزت سل هر کالی در سوای اسکندر چه آن پروا
 می کند که همای تختش با سخنان ریزه دنیا فرسودنیارود **بیت**
 تو باز ساعدش می با پستخوان منکر

و همای سمت خود را بلند کرده پرواز
بیت دوازدهم در غم و آن پیشرو تو فصل
 مرادات و کفایت کننده امور مهمات هیچ پس را از سلاطین بی
 بد و عزم درت ز نام تنخیر مملکت بقصد اقتدار در نیاید **و**
 بی گنا پوی سعی بلیغ بسیر پیش روی و منزه بانداری رسیده **بیت**
 بی عزم درت و سعی کامل سرما کس را نشود مراد حاصل
 غزیت درت آن است که چون بقصد کاری که بندد و با سخن معنی
 استعمال نماید منع هیچ مانعی مشغول نکردد و حضور و فتور بعزم
 خود راه ندهد **و** از هیچی پرسیدند که غم ملوک در چه محل سبکی می نماید
 و در چه وقت بکار می آید فرمود که در دفع احادی مملکت بغایت پسندیده
 چه هرگاه که پادشاه از وی توکل که فاقد غم فتوکل علی الله پستی

azim dizginine kararlılık ayağını koyduğunda kesinlikle fetih ve zafer ordusu daima onun geleceğine doğru yönelir. Zira gerçek azim, galibiyet ve zafer alametidir.”

Beyit: Şah dizgine kararlı basınca
Düşman korkar dizginleri bırakır

Anlatıldığına göre, bir padişah toprak yemeye alışmıştı. Filozoflar ve tabipler onun toprak yemesini engellemek için uğraştıkları ve zararlarını açıkladıkları halde bundan vazgeçmiyordu. Günün birinde Allah dostlarından biri onu görmeye geldi. Onu çok bitkin, kızıl yanakları sararmış ve iriyarı vücudu zayıflamış bir halde buldu. Halini hatırını sorunca padişah olayın içyüzünü anlattı: “Toprak yediğim için şaşırıp kaldım.” Derviş dedi ki: “Onun sana zararlı olduğunu bildiğin halde niçin bırakmıyorsun?” Padişah, “Çok uğraşıyorum, ama başaramıyorum.” dedi. Derviş şöyle dedi: “Padişahların azmi nerede? Hiçbir şey onları bundan alıkoyamaz.” Sultan bu sözlerden çok etkilendi ve bundan sonra toprak yememeye karar verdi. Azmi sayesinde bu tehlikeden kurtuldu.

Beyit: Azim dizgini çekip her yana
Sakın dizgini elinle gevşetme
Tam bir çaba ve azim göstermeden
Hiç kimse hedefine ulaşamaz

در رکاب غریت آرد سرانیه شکر فتح و ظفود و اسبه با سبقال او متوجه سبزو
 زیرا که عنزم در دست نشانه غلبه حضرت است **بیت**
 شه چو عنزم در دست پای کند در رکاب
 دل شمشاد خیم را در کفش اشقیا
 یکی از ملوک بکل خوردن عادت کرده بود چند آنچه حکما و اطبا منع
 میکردند و حضرت آن را بازمی نمودند ازان کار بازمی آمد روزی
 یکی از اسل امه بدین او آمد و او را بنی بیت زار و زار یافت
 رخساره ارغوانی او را و عنسانی دین باتاب و توان در عقده تالی
 گرفتار دید صورت حال استفسار نمود سلطان حقیق واقعه باز گفت
 که ما آنچه خوردن کل پای در کل مانده و دست حیرت بر دل درویش
 فرمود که چون میدانی که ازین کار ضرر تو میرسد چرا ترک نمی کنی گفت
 سر خدیج بد می گنم با خود پس نمی آیم درویش گفت **این غرته من**
غرمات الملوک کجاست آن عنزم که پادشایان راجی باشد که ایشان
 هیچ نوع ازان بازمی توان درشت سلطان ازین سخن متاثر شد
 و عنزم کرد بران که دیگر کل نخورد و برکت این غریت ازان مملکت برت
 عنان عنزم بهر جانبی که بر تالی کن بدت نزد عنان خود را پت
 که کن عنمنزل مقصود ره نمی باید مگر بسو تمام و مگر عنزم در

Her kim azim yoluna koyulursa
Ululuk tahtına en önce çıkar

13. BÂB: ÇABA VE GAYRET

Çaba anlamındaki ced, istenen şeyleri elde etmek için çalışmaktır. Gayret anlamındaki cehd ise amaçlar ve arzulara ulaşmak için sıkıntı çekmektir. Çaba ve gayret, cihangir sultanların huylarındandır. Bu, himmete bağlı bir sıfattır. Himmet ne kadar yüksek ise bir şeyi istemedeki çaba ve gayret de o kadar fazla olur. Yüksek gayeli kişinin sıkıntıya katlanmaktan korkmaması gerekir. Ortada iki durum vardır. Eğer hedeflenen şey çaba ile elde edilirse ne âlâ! Eğer bir engelde durulursa onun mazereti akıllılar tarafından anlaşılır. Onun yüksek gayesi, iftihar ve kahramanlık talebi ise bütün gönüller bunu anlar.

Beyit: Çalışıyorum ne mutlu ulaşırsam arzuma
Elde edemezsem özüüm büyüklerce mâzurdur

Hint filozoflarının darbimesellerinde anlatıldığına göre, bir karınca, büyük çabayı göze almış ve insanların zahmetle taşıyabildiği bir toprak yığını azar azar götürüp başka bir tarafa döküyordu. Bir kuş, yanından geçerken zayıf ve çelimsiz bir karıncanın neşeli bir halde çalıştığını ve toprağı yüksek çaba ve gayretle taşıdığını gördü ve şöyle dedi: “Ey çelimsiz varlık, bu yaptığın iş ve daldığın şey neyin nesidir?” Karınca şöyle dedi:

سراکنه پای طلب در طریق سعی نهند • بختگی • بزرگی که رسد کجا نم نخت
بیر دهم در عهد و عهد جدی کردن است در

تحصیل سر مطالب و جدرغ برون در کتاب مقاصد و آثار ب
 و عهد و عهد از اخلاق ملوک جهان کنیز و سلطان کشور پست است
 و این صفت تابع است می باشد هر چند سمت عالی تر بود عهد و عهد در
 طلب مقصود بیشتر واقع شود • و باید که مرد بلند دست از تحصیل
 مشقت نترسد چه حال از دو بیرون نیست اگر بکشد دهن مقصود بد
 آید فوالمراد و اگر در حجاب توقف ماند عذر او نیست در عقلا و
 و علو سمت او در طلب مفاخر و آثار بر همه ضایر می آید و ایام است

در طلب می گوئیم زهی بخت بلند

• ورنیایم عذ من افتد بزرگان را
 در امثال حکمای منند کورت که موری مگر عهد بسته بود و از توده خاکی که
 نقل آن آدمیان را بکلفت میسر شدی فوره فوره می برد و بطرفی میر
 مرغی بر و کز موری دید ضعیف و نحیف که بنشاط تمام دست و پای میر
 و در نقل کردن آن خاک جدی تمام و جبری لاکلام می نمود
 گفت ای ضعیف بنیه نحیف پیکر این چه کار است که پیش گرفته و این
 چه مهم است که در آن فوض کرده • مورد زبان بچسباده و گفت مرا با یکی از

“Benim kendi kabileme mensup birinde gözüm var. Onu görmek istediğimde bana şu şartı koştı: Eğer bana kavuşmak istiyorsan harekete geç ve yolumuz üzerindeki şu toprak yığınınu kaldır. Şimdi ben bu işe koyuldum. Bu şartı gerçekleştirerek verdiğim sözü yerine getirmiş olacağım.” Kuş dedi ki: “Bu hayal senin boyunun aşmaktadır. Bu hayal, senin gerçekleştirebileceğin bir şey değildir.” Karınca şöyle dedi: “Ben bu işe azimle başladım. Yola koyuldum. Eğer bunu başarabilirsem maksadım zaten budur. Yapamazsam beni mâzur görecekler.”

Beyit: Çalışmak için yola koyuldum ben
İnsan için ancak çabası vardır
Amacıma ulaşacak olursam
Uzaklaşırım hüznün ve kederden
Çabamın sonucuna eremezsem
O zaman özür dileyip geçerim

Anlatıldığına göre, Ferîdun, devlet çiçeklerinin daha yeni açtığı ve mutluluk meltemlerinin esmeye başladığı ilk saltanat günlerinde zorba padişahların yönetimi altındaki ülkeleri ele geçirme düşüncesine kapıldı.

Beyit: Nefis az şeyle yetinmiş olsa da
Dünyayı elde etmek ulu himmet

Bu konuyu devlet adamlarıyla istişare etti. Bazıları dedi ki: “Ey hükümdar, şatafatlı ve güzel bir saltanatın var, boş yere ortalığı birbirine katmak

قوم خود نظر بری است و چون طلب وصال او کردم این شرط پیش
 آورد که اگر سر و وصل ما داری قدم در نه و این توده خاک را بردار
 حالا از وی قبول نموده سقد این کار شده ام و میخواهم که بدان شرط
 قیام نموده از غمده غم بگردانم **○** مرغ گفت این کجاست
 که می بری بگذر آرزوی تو نیست و این کجاست که می گویی بقوت بازوی
 توئی **○** مرغ گفت من غم این کار بستم کرده ام و قدم در ^{جهد}
 پیش نهاده اگر از پیش سر دم قبول مراد والا معذورم خوانند داشت **○**
 من طلبی سعی می آرم بجا **○** لیس لایان الیاسی
 دامن مقصود اگر آمد بگفت **○** از غم و اندوه ماندم بر طرف
 ورنش در سعی من کاری بگام **○** من در آن معذور باشم و السلام
 فریدون را در مبادی ایام سلطنت که ریچین دولت در ریاض سعادت
 زمین داشت و ریاح شادمانی از لب کامرانی و زین اندیشه تسخیر
 بعضی از جاه ملک که بفرغ جمعی متقلبان بود پدید آمد **○**
 گفتی نفس اگر چند اندکست ولی **○**
 جهان بسخ کردن زحمت عایت **○**
 این معنی را بارکان دولت خود مشاورت کرده جمعی گفتند ای
 ملک مملکتی داری آرزوی تو و مبالغی تجسس خواسته بی ضرورت کرده

ve fitne ateşini körüklemek doğru değildir. Elindekilerle yetin, kendini tehlikelere atma!”

Beyit: Keyfine bak hayatın tadını çıkar
Zira arzu etmenin sonu yoktur

Ferîdun şöyle dedi: “Kanaat, başı eğik hayvanlara mahsus-
tur ve bir köşede oturmak çalışmaktan âciz kimselerin işidir.
Bulut gibi geçen vakit fırsatını değerlendirmek ve tehlikelere
atılmaktan korkmamak gerekir.”

Beyit: Beden rahatlığını düşünürsen
Beline şahlık kemeri bağlama
Cihangirliğe önem veren kimse
Meşakkatten nasıl kurtulabilir

Anlatıldığına göre, padişahın biri oğlunu düşmanla sa-
vaşması için göndermişti. Şehzadenin yolda bazen zırhını
çıkarttığı ve iki gece aynı çadırda konakladığı haberi geldi.
Babası ona yazdığı mektupta şöyle dedi: “Oğlum, Yüce Al-
lah izzeti yarattı, külfet ve sıkıntıyı da ona yakın kıldı. Al-
çaklığı yarattığı gibi rahatlık ve huzuru ondan ayırmadı.
Krallara izzeti, tebaaya zilleti layık gördü. Padişahın nasi-
bi memleketin izzeti, tebaanın nasibi ise emniyet ve huzur-
dur. Bir kişi izzet ve emniyetin ikisine birden sahip olamaz.
Padişah rahatlığı tebaaya bırakmak zorundadır. Yoksa

اکمختن و آتش تشویش برافسردن و خن صواب نمی نماید آنچه است
 معنی بر دار و در کتاب مختصره رافسرد که از بیت
 در فراغت کوشش و در لذت که آرزو را هیچ پایانی پدید
 فریدون گفت قناعت مقتضای مہایم سرافکنده است و نشستن
 در کنجی از اقتصای سمیت عجز از کار و امانده فرصت وقت را
 که چون خیال سخای گذرنده است غنیمت باید شمرد و در حصول آمال
 از رکوب احوال اندیشه نباید کرد **بیت** که سلطنت نباید بست
 سرکار غبت تن استانی است • از مشقت کی بر آید
 سرکرامت جهان بینی است • آورده اند که یکی از ملوک پسر خود را
 بجزب نخصی فرستاده بود بوی خیر آوردند که ملک زاده کا کار
 در راه زره از بر بیرون می کند و دوش در یک منزل خیمه ای است
 میزند پدر بد و نوشت که ای پسر حق تعالی که عزت را آفریده کتلف
 و مشقت را با او قسمین ساخته و ندلت را که خلق کرده آرام و راحت را
 با او رفیق گردانیده انگاه عزت را با ملوک داده و ندلت را با رعایا
 یط پادشاه عنده مملکت و قسم رعیت امن و آسودگی است
 و این سر دوشش کی جمع نمی شود و جسم پادشاه باید که آسایش را
 و دواع نماید و راحت را با رعیت گذارد • و اگر چنین نمی کند با سراجت

rahatlığa karşılık izzetten vazgeçmesi gerekir.”

Beyit: Krallık lezzeti yeter başka lezzet arama
Şahlık nimeti varken başka sermaye isteme

Ya ‘kûb b. Leys, başlangıçta kendini tehlikelere atıyor, tehlikeli işler yapıyor, kendi huzurunu ihmal ediyor ve hiçbir ânı sıkıntısız geçmiyordu. Ona dediler ki: “Sen kalaycı bir adam-sın. Seni cefa çekmeye ve tehlikelere atılmaya sürükleyen sebep nedir?” Şöyle cevap verdi: “Değerli ömrümü hep kalaycılıkla geçirirsem bana yazık olur. Çok ortağı bulunan bir mesleği icra etmek çabamı onda tüketmektir. Benim kendimi, türümün hiçbir ferdinin bana ortak olamayacağı derecede yüksek bir işe vermem gerekir.” “Bu çok zor bir iş!” dediler. Dedi ki: “Ben, ölüm şerbetinin mecburen içileceğini ve yokluğun kaçınılmaz olduğunu biliyorum. Yüksek bir işte ölmeyi alçak bir işte ölmeye tercih ederim.”

Böylece bulunduğu makama gayret ve çabayla ulaştı.

Beyit: İşinde çalış her an çaba göster
İstekli olmaktan asla vazgeçme
Canının çektiği her şeyi ancak
Çalışarak elde edebilirsin

“Nasıl ki gayret ve çaba büyük bir binayı süslerse aksine

در باید ساخت و از عنایت حکمت اعراض باید نمود
 لذت شاهی ترا پس راحتی دیگر نجوی
 با وجود سلطنت سرمایه دیگر خواه
 یعقوب لیث در بدایت حال خود را در مهاکت افکنده و خطای
 کلی را از کتاب کردی از آسایش نفس بر طرف بودی و ارکشین
 مشغلتا یک نفس نیا سودی اورا گفته تو مردی روی گری ترا باعث
 برین همه بخت کشیدن و خود را در غرقاب پلاک افکندن چیست
 گفت مراد مرغی آید که عمر نیز خود را در اصلاح روی و پس صرف
 کنم در روی توجه به پیش که در آن شریک بسیار باشد آورم حمدن در
 و حمدن برای آن که خود را بر دینی رسا کنم که از این بی جنس من کسی با
 من شریک نباشد گفتند این می بجای صعب و کاری بسیار
 مشکل است گفت سچن میدانم که شربت مرک چشیدنی و بار قنوت و فنا
 کشیدنی اکتا در کاری بلند نفی شوم به از آن است که در کاری
 پت بمیرم لا جرم بدین جد و جهد رسید بدان منصب که رسید
 می باشی بجد و جهد در کار و امان طلب زودت مگذار
 که جهد کنی بدست آید هر چه پسند که دل بدان گراید
 و چنانکه بجد و جهد ربانی بزرگی عمید می یابد بفضیله این دو صفت

tembellik ve gevşeklik de devletin temelini sarsar.”

Tâhiroğullarından birine sordular: “Devletinizin yıkılma ve başkasının eline geçme sebebi neydi?” Şöyle cevap verdi: “Gece içki içip sabah uyumak idi. Yani tembellikten kendimizi devlet işine veremedik ve tembelliği alışkanlık haline getirdik. Seçim gemimiz yok oluş girdabında battı ve ümit vapurumuz sahile ulaşamadı.”

Beyit: Gece içip sabah uyuyan kimse
Devlet binasını eliyle yıkar

14. BÂB: SEBAT

Sebat ve istikamet; önemli işlerde yeterlilik, kötülük ve musibetleri defetmede süreklilik göstermektir. Aslında sebat, bereketleri artırır ve kurtuluşa vesile olur. Halk tabakasına mensup olan hiçbir zümre sebat sıfatına padişahlar kadar bağlı değildir. Padişah tebaayı gözetme ve isyankârları ortadan kaldırma konusunda sebat göstermedikçe avam ve havas hiç kimse onu tanımaz, hizmetçiler ve yardımcılar ona boyun eğmez ve bozuncular isyan ve inattan kaçınmazlar. Öyleyse padişahın sebatını göstermesi ve ona sarılması gerekir.

Beyit: Sebat cevherinden tacı olan bir kişi
Sebatı sayesinde iktidara gelir

که بطالت و کسالت اساس شوکت و دولت در هم می شکنند
 یکی را آری طاهر سوال کردند که سبب زوال ایالت و اشغال دولت
 شما چه بوده گفت شراب شب و خواب باید یعنی از کما سالی
 بکار ملک نپرداختیم و از کسالت رسم جلالت برانداختیم لا جزئیتم
 اختیار ما در گرداب زوال غرق گشت و گشتی امید ما باطل مرد در سبب
 بنای دولت خویش اکتفی خراب کند

گر شام می خورد و صبحگاه خواب کند

باب چهاردهم در ثبات و آن پایداری باشد

در کیفیت مهمات و مداومت بر دفع مکاره و ملمات و فی الحقیقه
 ثبات شمر می آید و بر کما پست و نسیج فواید فلاح و نجات و نسیج
 زمره را از خطایف خلق بصفت ثبات آن و ابسکتی نیت که ملوک را
 چه با ثبات پادشاه در رعایت فرمان برداری و دفع و دفع متردد
 و به کاران نزدیک خاص و عام روشن نکرده چشم و خدم سر بر خط
 اطاعت نهند و اسل بنی و فساد از مواد عصیان و عناد اتر از نمایند
 پس ملک را ثبات استقامت و ملوک را از دستدادن استقامت
 هر چه که یافت افسری از کوه ثبات

در وقت در بگذرد از چرخ ثباتات

Filozoflardan biri, “Saltanatının yıkılmasını istemeyen kimse işini sebat ve vakarla yapmalıdır.” demiştir.

Beyit: İşini sebata daya hep güvende kal
Temele dayanan bina payidar olur

Sebatlı insan, hiçbir vesvese ve aptallaştırıcı etkenin etkisiyle yolundan sapmayan kimsedir. Onun kurtuluşunu sağlayacak tek yol sebatır. Nitekim metafizikçi filozof şöyle demiştir:

Beyit: Kurtuluşu tereddütte arama
Sebattan başka iyi haslet yoktur
Yüksek dereceli olmak istersen
Yüce sebat makamlarında çalış

Sebatın iki alameti vardır: Biri, başlanan işi itina ile bitirmektir. Rivayet edildiğine göre, Rum kayseri, Nûşirevân’a sordu: “Saltanatın bekası nasıl sağlanır?” Şöyle cevap verdi: “Ben hiçbir zaman boş işle uğraşmam ve emrettiğim her işi de tamamlarım.” Kayser, bütün Yunan filozoflarının şöyle dediklerini söylemiştir:

Beyit: Sen bir işi planladığın zaman
Erkekler gibi çalışıp tamamlama
Bir bayrağı göğe kaldırdığında
Onu bir daha indirmemen lazım

İkinci alamet, ağızından bir söz çıktığında mümkün merteye

حکیمی فرموده است هر که خوابد که در سایه سلطنت او از آمدن نام ایمن
 باشد بایه که بنای کار خود بر ثبات و وقار نباشد **بیت**
 بنای کار نبه بر ثبات و ایمن باش
 که هر بنا که بر اصل است پایدار بود
 مرد ثبات قدم آن است که از راه و روش خود به غده هیچ موسوس
 روی نبرداند و از رسم و طریق خود بوسوسه هیچ موسس انحراف
 نوزد که در رفیق نجات جز در طریق ثبات روی نمی نماید چنانکه
 حکیم الهی می فرماید **بیت** در ترو دره نجات بدان
 برج نعلت بر از ثبات بدان میل داری بر رفعت درجات
 در معانی ثبات و زو ثبات **○** نشان ثبات دو خیرت کی لکن
 در سر کاری که شروع نماید اتمام آن بزرگ است اتمام لازم دانند
 آورده اند که قیصر روم از نوشیروان پرسید که بجای پادشاهی
 در چیست گفت در اینکه هرگز کاری سپوده نماند و هر کسی که بدان
 امر کند با تمام رسانند قیصر فرمود که همه حکمای یونان نیز همین گفته اند **بیت**
 هر طریقی که آن کسی چو مردان **○** جسدی بکن و تمام کردان
 یعنی عملی که بر فریازی **○** بایه که در نکون نماند
 عدالت دویم آن است که سخنش که بر زبان او جاری شود بقیض آن

onun zıddını söylememektir. Nitekim tarih kitaplarında şöyle anlatılmaktadır: Günün birinde Sultan Rızâ, Gazneyn meydanından geçerken bir hamalın büyük bir taşı sırtında zahmetle kendi sarayına doğru taşıdığını gördü. Sultan onun sıkıntısını görünce sahip olduğu fitrî şefkat ve duygu ile hamala o taşı bırakmasını emretti. Hamal da taşı meydanın ortasına bıraktı. Taş bir süre meydanda kaldı. Atlar oraya gelince taştan ürküp kaçıyorlardı. İleri gelenler fırsat bulunca bu konuyu Sultan'a iletiler: "Filan gün hamal, zât-ı âlînizin emriyle sırtındaki taşı meydanın ortasına bıraktı. O günden beri atlar yoldan geçerken zorluk çekmekte. Hamal dışında kimse o taşı kaldıramaz. Taşın oradan kaldırılarak yolun açılmasını emreder misiniz?" Sultan dedi ki: "Bir kere ağzımdan 'koy' emri çıktı. Kaldır desem, halk sebat etmediğimize yorarlar. Taşın yerinde kalmasını söyle!"

Rivayet edildiğine göre, o taş Sultan'ın ömrünün sonuna kadar orada kaldı. Ölümünden sonra da çocukları onun sözüne riayet ederek taşı oradan kaldırmadılar.

Beyit: Padişah sözü sözlerin şahıdır
Ona daima saygı duymalı
Onun zıddı açığa çıkmadıkça
Gönül levhasına nakşedilmeli

تا ممکن باشد تکلم بکنند. چنانچه در بعضی تاریخ مذکور است که سلطان رضی
 روزی در میدان غزنین میگذشت حامی دیدگان کران بردوش نهاده
 جت عمارت او می برد و در بردن آن سکن پنج سیر می کشید. سلطان
 چون شغفت او ملاحظه نمود از روی رافت جسمانی و عاطفت نظری که داشت
 فرمود که اسی حامل این سکن را بنده حامل آن سکن را در میان میدان
 انداخت و مدتی آن سکن در میان میدان بود و اسپهان چون اینجا
 میر رسیدند بد چشمی کرده میر میدند. جمعی از خواص بوقت فرصت
 بعضی رسانیدند که فلان روز حامی را امر عالی سکنی که بر پشت داشت
 در میان میدان انداخته و اسپهان از آن راه بگفت میگذرند و کسی دیگر
 در ای آن حامل آن سکن را بر معنی تواند گرفت اگر حکم شود که آن سکن را
 برداشته راه را حامی سازد مناسب نمی نماید. سلطان فرمود که
 بر زبان ما گذشت است که بنده اگر گویم بردار مردم بر بی ثباتی ما حاصل کند که آن
 سکن ساجی باش. نفقت که آن سکن تا آخر عمر سلطان رضی
 در آن میدان افتاده بود و بعد از وفات سلطان نیز بجهت مراعات
 سخن او هیچ کس از اول و او بر نداشتند.
 سخن شاه شاه سر سخن است. همه حال پاپس باید داشت
 تا آنکه دو نقیض آن خاطر. باید آن را بلوح دل بنگاشت

15. BÂB: ADALET

Adalet, saltanatı süsleyen bir muhafız ve karanlığı yarıp aydınlatan bir kandildir. Yüce Allah, kullarına bu sıfatı emretmektedir: “Allah, adalet ve ihsanı emreder.”¹ Adalet, mazlumlara hakkını vermek; ihsan ise yaralıların yarasına merhem sürmektir.

Padişahın bir saatlik adaletinin itaat terazisinde 60 yıllık ibadetten daha makbul olduğu rivayet edilmiştir. Çünkü ibadetin sonucu, eda edenden başkasına erişmez. Adaletin faydası ise seçkin veya avam, küçük veya büyük herkese erişir. Din ve devlet erbabının yöntemleri, saltanat ve şeriat sahiplerinin maslahatları onunla kaim olur ve onun sayesinde düzene girer. Adaletin sevabı sınırsızdır ve kıyas kabul etmez.

Anlatıldığına göre, sultanlardan biri hacca gidip Kâbe’yi tavaf etmeye ve orada yapacağı bol sa’y ve dua ile benzerlerinden öne geçmeye niyetlendi.

Beit: Allah’ın Harem’ini tavaf etmek
İki cihanda iktidara sebep olur

Memleketin ileri gelenleri ve devlet adamları padişaha şunu arz ettiler: “Ey hükümdar! Haccın eda şartlarından biri yol güvenliğidir. Padişahların düşmanları çoktur. Eğer kalabalık bir grupla yola çıkmaya niyet edersen onlar bu uzun yola iyi hazırlanamazlar. Eğer az bir toplulukla yola çıkarsan tehlikeli olabilir.

¹ Nahl, 16/90.

باب پنجم در عظمت عدل شهنشاه است
 ملک آرای و لمحه است نورافشای و ظلمت زدای و حق سبحانند و
 نقالی بندگان خود را بدین صفت امر می فرماید چنانچه **قال ابن ابراهیم**
یا مقلب الدول و الاحوال عدل آن است که داد مظلومان و دمنده و احسان
 ائمه مردم را حتی بر جراحت مجروحان ننهد در خبر آمده که یک ساعته
 عدل پادشاه در پله میزند آن طاعت راجح تر از عبادت شصت ساله
 زیرا که پنجاه عبادت بخیر بجا می آید و فایده عدل نجاص و عام و خرد
 و بزرگ و حاصل گردد و منافع آری بآب دین و دولت و مصالح
 ملک و ملت برکت آن قایم و مشتمل شود و ثواب آن از حد افزون است
 و از چیز قیاس بیرون آورده اند که یکی از سلاطین را در عینه
 آن شد که چو گذارد و بخدمت حرمت طواف حریم عزت بجای آورد
 و بزمید صفا و اجابت دعا از اشباه و اکف امتاز و سرفراز کرد **چنانچه**
 است طواف حریم کرد کار در دو جهان واسطه اقتدار
 اشرف مملکت و ارکان دولت بموقف عرض رسانیدند که ای ملک
 یکی از شرایط ادای حاکمیت طریق است و سلاطین را دشمن بسیار می باشد
 اگر بنیال و جسم عنایت نمایی ایشان درین راه دور و دراز
 تودری تمام دارد و اگر باندک مردی توجبه فرمای خطری کالی منظور

Ayrıca sultan, yönettiği ülkede, bedendeki can gibidir. Eğer devletin gölgesi tebaanın üzerinden uzaklaşırsa kargaşa doğar; seçkin veya avam bütün halkın işleri düzensiz hale gelir.” Sultan şöyle buyurdu: “Bu yolculuk müyesser olmadığında ne yaparsam hac sevabını alabilirim ve bu ibadetin bereketinden faydalanabilirim?” Dediler ki: “Bu vilayette uzun süredir Har-em’e komşu olan, şartlarına uygun olarak 60 defa hac yapmış ve şimdi de inzivaya çekilip insanlarla ilişkiyi kesmiş bulunan bir derviş vardır.

Beyit: İnsanların gürültüsünden bıkmış
Dağ eteğinde uzlete çekilmiş

Belki ondan hac sevabını satın alabilir ve onun sevabından tam olarak nasiplenebilirsin.”

Padişah, Allah dostlarının sahip olduğu akidenin doğruluğuna inandığı için dervişin yanına gitti. Konuşma esnasında şöyle dedi: “İçimde haccetme arzusu var. Devlet adamları ve âlimler, hacca gitmememin daha yararlı olacağını düşünüyorlar. Senin çok haccettiğini işittim. Bir hac sevabını bana satsan ne olur? Böylece sen mal mülk sahibi olursun, ben de sevap kazanmış olurum.” Derviş: “Bütün haclarımın sevabını sana satarım.” dedi. Padişah, “Her bir haccı kaçaya satıyorsunuz?” diye sordu. Derviş şöyle dedi: “Her hacda attığım her bir adım için bütün dünya mallarını isterim.” Sultan dedi ki: “Ben dünya mallarının ancak çok az bir kısmına sahibim. Benim malım senin bir adımının sevabını bile almaya yetmez. O zaman bir haccı tam olarak nasıl satın alabilirim? Bu durumda

و دیگر آنکه سلطان در بلند حکم جان دار در بند و قستی که سایه دولت
 این حضرت از مغارق رعایا دور شود سرخ و مریخ پدید آید و تمام تمام خواص
 و عوام از سلک اشظام بیرون رود و سلطان فرمود که پس چون
 این سفر میسر نمی شود چه چاره کنیم که ثواب حج در یابیم و از ثواب این عادت
 بهره مند گردیم گفتند درین ولایت دروشی است که در تمام مجاورت
 حرم کرده و شت حج با شریطی بجای آورده حالادر کوشه غزلت نشاءت و
 در آنجا بر روی مردم پیسته **پسته** کشته زخوهای خستایق ستوه
 پایی کشیدت بدانان کوه شاید که از ثواب حجی توان خرید
 و از متوبه آن بجزئی کامل رسیدن و پادشاه از صدق عقیدتی که با بل امر
 داشت بصحبت درویش رفت و در آشنای سخن فرمود که مرا از روی
 حج از ضمیر پر برده ات و ارکان ملک و ملت صلاح در تو نقش
 می بیند و استماع افتاده که تراج بسیار است چه شود اگر ثواب یک حج
 بمن فروشی تا تو بنواسی و من بنواسم رسم و درویش گفت
 من ثواب همه جها بتومی فرموشم شاه پر سپید که سر حجی بچند مقرری فرمای
 گفت سر کانی که برداشته ام در سر حجی مقام دنیا و ما فیها سلطان فرمود
 از دنیا و متاع او مفخاری اندک بیش در تصرف من نیت و آن بهای
 یک قدم نمی شود پس من چگونه حجی توانم خرید و برین تقدیر بهای

senin haclarının pahasını ancak hayalimde görebilirim.” Derviş, “Haclarımın ücretini sen kolay ödeyebilirsin.” dedi. Padişah, “Nasıl yani?” dedi. Derviş şöyle açıkladı: “Bir mazlumun mahkemesinde âdil karar verir ve bir saat adaleti uygular ve onun sevabını da bana bağışlarsan ben de sana 60 haccın sevabını veririm; neticede ben kazançlı çıkarım ve çok kâr ederim.”

Öyleyse sultan için farz ve sünnetleri yerine getirdikten sonra kulların işleriyle ilgilenmesinden, âdil yaşamasından, tebaasına adaletle bakmasından ve onları himaye etmesinden daha gerekli bir ibadet yoktur. Eğer adaleti korumazsa güçlüler zayıfları ezer. Zayıflar helak olduğunda güçlüler yerlerinde kalamazlar. Zira insanların geçimi birbirine bağlıdır. Halkın işlerindeki düzen adaletsiz sağlanamaz.

Beyit: Adalet saltanatı aydınlatan bir ışıktır
 Onun meltemiyle bütün ufuklar güzel kokar
 Adaleti uygula ki dervişin yüzü gülsün
 Böylece sen de muradına erişebilirsin

Adaletin fazileti, âdil kişinin, adaletinden faydalanmasalar bile herkes tarafından sevilmesi şeklinde tecelli eder. Aynı şekilde zalim kişi de zulmünden zarar görmemiş olsa bile hiçbir kimse tarafından sevilmez.

همه چها چون در خیال توانم گذرانید در ویش گفت شاه من این همه
 چها پیش تو بسیار آسایت گفت چگونه گفت چون در قضیه مظلومی عدل
 کنی و کیمیا عت بهم داد خواهی پردازی ثواب آن بمن بخش نام ثواب
 همه چها بنوشتم و شنود صرفه برده باشم و درین سودا سود بسیار کرده
 پس معلوم شد که سلطان را بعد از اقامت نوا یمن و پسن بیج طاعت
 واجب تر از اشتغال بمصالح است که آن خدای میت و بصفت نصف
 زسین و بنظر عدالت و حمایت در رعایا بگریستن چه اگر حمایت
 عدالت نباشد آری باب قوت و شوکت و ما را از ضعفی خلق برارند
 و چون ضعیف حالان هلاک شوند اقویا بر جای نمانند و معیشت خلق
 بکلیه بیکر باز پستی است و استظام احوال جز بجدل ممکن نیست
 عدل نوریست که در ملک منور گردد

و در پیش همه آفاق معطی کردد
 عدل پیش او مودل در ویش برابر

تا ترا آنچه مراد است میسر کردد
 و از فضیلت عدالت یمن نکته بس که شاه عادل نجوب همه مردمان است
 و اگر چه از عدل وی فایده بایشان نرسیده باشد و ظالم منغوض
 جمع جهانیان اگر چه از ظلم او ضرری بدیشان نرسیده باشد و شاید این

Buna, kâfir ve ateşperest olmasına rağmen âdil hükümdar olan Nûşirevân ile Müslüman çocuğu ve Sahâbe, Tâbiîn görmüş birisi olmasına rağmen Zalim Haccâc'ı örnek verebiliriz. Nitekim insanlar Nûşirevân'ı her andıklarında adaletinden dolayı ona aferin derler; Haccâc'ı andıklarında ise zulmünden dolayı ona nefret yağdırırlar.

Beyit: Hükümdarlığın şartı adalettir
Devlet zulmetmez ise bâki kalır
İşlerin adaletle düzen bulur
Ülke adaletle payidar olur
Dünyada bir gece âdil davranan
Âhret yurdunu bayındır eyler

Abdullah b. Tâhir bir gün oğluna dedi ki: “Devlet bizim hanedanımızda ne zamana kadar kalacak?” Oğlu şöyle cevap verdi: “Bu sarayda adalet hâkim ve insaf dâim olduğu sürece.”

Beyit: Padişah âdil olduğu sürece
Hükümdarlık tacı başında kalır
Elini zorbalıktan çeker ise
Ona şahlık madalyası takılır

Nakledildiğine göre, âdil padişah, Allah lütfunun gölgesidir. O, her mazlumun iltica ettiği bir sığınaktır. Öyle ki biri güneşin sıcağından rahatsız olunca serinlemek için gölgeye çekilir. Aynı şekilde mazlum da zulüm ateşinde yanınca Allah'ın gölgesi olan padişaha sığınır.

احوال و متقی پس این مقال قصه نوشیروان عادل و بیحیاطت
 که نوشیروان کافری بوده آتش پرست و بیحیاطت بر نفسش اسلام زاده
 و صحابه و تابعین را دیده سرگناه یابد نوشیروان کند بر او آن فریب گویند
 بسبب عدل او و چون ذکر بیحیاطت کرد بر وی نفس برین کند بواسطه ظلم او بیت
 دادگری شرط جهانذاری است • دولت باقی زکم آزاری است
 کار تو از عدل تو کبر و قزار مملکت از عدل شود پایدار
 سر که درین خانه شبی دلو کرد • خانه فدای خود آباد کرد
 عبده طاهر روزی پسر خود را گفت آیا دولت در خانه ان ماما کی عابد
 پسرش جواب داد ما دانی که نفسش عدل و انصاف درین
 ایوان گسترده باشد بیت ناپای پادشاه بود در بساط عدل
 بر نفس او نهاده بود تاج پیروری

• چون دست از آستین تعجب برون کند
 باشد نصیب کردن او طوقی نه بری • در اخبار وارد است که پادشاه
 عادل سایه لطف خداست در زمین کسی که پناه میگیرد و بوی محرومی
 و فقر است که سر از تاب رنجی رسد پناه بسایه می برد تا رنج او بر است
 مبدل گردد • همچنین مظلوم نیند که از تاب آفتاب ستم و حرارت و
 شرارت ظلم بگت آید پناه بظلال است که عبارت از پادشاه است التجاری

Böylece zalimlerin zulmünden kurtulup o gölge sayesinde huzur ve güvene kavuşur.

Beyit: Âdil şah ilâhî lütfun gölgesi
 Adaletli kimse mutlak lütuftur
 Halkı kendi himayende korursan
 Bu şerefle ta zirveye çıkarsın

Filozoflar, adaletin insanlar arasında eşitliği sağlamak olduğunu söylemişlerdir. Yani âdil padişah bir topluluğu diğerine musallat etmez. Her topluluğu kendi mertebesinde tutar. Sultanların hizmetçileri dört gruba ayrılır: Birincisi, asker ve komutanlar gibi kılıç ehli olup bunlar ateş konumundadır. İkincisi, vezir ve kâtipler gibi kalem ehli olup bunlar hava konumundadır. Üçüncüsü, tacirler ve zanaatkârlar gibi muamele ehli olup bunlar su hükmündedir. Dördüncüsü, ziraatçılar olup bunlar toprak konumundadır. Bu dört sınıftan birinin diğerleri üzerinde egemenlik kurması halkın mizacını bozar. Bu dört sınıf dışındaki bir grubun da üstünlük kurması halinde saltanatın mizacı harap olur, dünya ve insanların düzeni bozulur.

Beyit: Her sınıfın bir mertebesi vardır
 Bu durum daha baştan belirlendi
 Biri haddini aşacak olursa
 Sağdan soldan fitneler baş gösterir
 Herkesi hak ettiği yere oturt
 Devlet olarak layık bir yerde dur

Adaletin faziletlerinden biri, toprağın kabirde âdil sultanın vücut parçalarına etkide bulunmamasıdır. Hikâye edildiğine göre, âlimlerden biri, Me'mûn'un bulunduğu bir mecliste bir hadis rivayet etti:

تا از کلفت پیدا و طالان بگرت آن ظل ظلیل امن و امان آسایشی
 و آراستی یابید **بیت** شاه عادل سایه لطف خجاست
 هر که دارد عدل لطف مطلق است **حسب** رادر سایه خود جای ده
 و ز شرف بر شرفی که درون **حکما** گفته اند عدل سوت نگاه در
 میان خلق یعنی گروسی را بر گروسی مسلط سازد و هر طایفه را در پناه
 خود نگاه دارد و خدام سلاطین در اصل چهار گرومند **اول** اهل شمشیر
 چون امرا و ایشان بمشایه آتشند **دویم** اهل قلم چون وزرا و کتابت
 و ایشان بمشایه سوازند **سیم** مسلحان چون بازرگانان و مخترفات
 و این گروه بمرتب آید **چهارم** اهل زراعت و ایشان بمشایه خاکند
 پس سخنیکه از غلبه یکی از ارکان چهار گانه بر دیگری مزاج خلق تباه
 شود بعبه یک گروه ازین اصناف چهار گانه محاسن ملکه روی
 بتایسی آورد و صلاح عالم و نظام امور بنی آدم منقطع و ناشطلم مانند **بیت**
 هر که را از خلق مرتبه است **پیش** ازین دور یافت تعیین
 هر کس از حد خویش درگذرد **نفسا** چنینند از پاره زمین
 هر کسی را بجای او بنشان **پس** دولت بجای خود بشین
 و یکی از فضیلت عدالت آن است که خاک در اجزای سلطان عادل تصرف
 نمی کند **آورد** اند که یکی از علما در مجلس مامون حدیثی روایت کرد

“Âdil padişahların bedenleri kabirde dağılmaz ve parçalanır birbirinden ayrılmaz.” Me’mûn şöyle dedi: “Bana göre bu hadîs-i şerifin doğruluğunda şüphe yoktur. Aslında âdil olan ve Hz. Peygamber’in kendisi hakkında ‘Ben âdil bir kral zamanında doğdum.’ diye işaret ettiği Nûşirevân’ı görmemi gerektiren bir sebepim var.” Medayin’e yöneldi, oraya varınca Nûşirevân’ın mezarının açılmasını emretti. İçine girince onun canlı bir insan gibi yatmakta olduğunu ve üç yüzüğünün de parmaklarında bulunduğunu gördü. Her yüzüğün taşında bir nasihat yazılı idi.

Birincisi: “Dosta düşmana yardım et!”

İkincisi: “İşlerine bilge insanlarla istişare etmeden başlama!”

Üçüncüsü: “Tebaa ile ilgilenmeyi ihmal etme!”

Başka bir rivayete göre başucunda asılı olan altın levha üzerine şu nasihatler yazılmış idi: “Allah’tan kendi saltanatını güçlendirmesini isteyen kimseye, devrindeki âlimlerin itibarını yükseltmesini söyle! Hükümdarlığının sağlamlaşmasını isteyen kimseye, adalet sıfatıyla donanmasını söyle!” Me’mûn bu nasihatlerin yazılmasını emretti, onlar da yazdılar. Toprağı güzel kokularla karıştırıp kabri kapattılar. Me’mûn’un nedimlerinden biri, orada söz istedi. İzin alınca şöyle dedi: “Adaletin bir özelliği de ölen kişi kâfir bile olsa toprağın ona zarar vermesini önlemesidir. Âdil kişi

کہ اشخاص پادشاهان عادل در قبور متوفی نمی شود. مامون
 گفت مرا در صدق حدیث نبوی شایسته رُپی نیست اما در عیبه دارم
 که نویسنده آن را به بیستم که فی الواقع منکر عدل بوده و بر
 زبان معجز نشان حضرت رسالت **صلی الله علیه و آله وسلم** که شتر
 متولد شد در زمان ملک عادل پس غریت به این کرد چون
 بمذریه رسید بر سر قبر نویسنده آن رفت و فرمود تا دخمه او را
 بکشد و تند و باغی در آید و بر او دید تازه در خاک خفته چنانکه شخصی در
 خواب باشد و در گذشته در دست او بود بر سر کبیله پی نوشته
 اول آنکه بادوت و دشمن به ارکن و دویم آنکه در کارهای مشورت
 خردمندان شروع کن و سیم آنکه رعایت رعیت فرودگذار و
 روانی دیگر آمده که لوحی از زر بر بالای سر وی آویخته بود و بر آن
 نوشته که هر که خواهد که خدای او را بزرگ گرداند که علمای زمان
 خود را بزرگ دارد و هر که خواهد ملک او بسیار شود که صفت عدل خود
 بسیار سازد مامون فرمود تا آن سیدها را بنوشته و خاک را ببط
 آلوده ساخت بر سرش بپوشید و نقل است که در آن دخمه کبیله ازندمای
 اجازت سخن طلبید و بعد از اجازت فرمود که عدل را خاصیت است
 که بعد از وفات ضرر خاک از کافرها عادل باز میدارد اگر عادل بسجاده

İslâm saadeti ile müşerref olmuş ise ne mutlu! Adalet onu bâki âlemde ateşin zararından da korur.” Me’ûn bu sözü beğendi ve nasihatlere bunun da eklenmesini emretti.

Beyit: Adalet sana dünyada iyi nam verir
Kıyamette akıbeti güzelleştirir

Bu dünyada seni ulu bir insan kılar
Âhirette ise rahmet görmeni sağlar

Mazlumların sesine kulak vermek, onlara güler yüzlü davranmak, işlerini görmek ve çok konuştuklarında sıkılmamak adaletin esaslarından. Padişah tabip konumunda, mazlum ise hasta konumundadır. Hasta bütün dertlerini tabibe anlatmak ister. Eğer tabip, hastayı tam olarak dinlemezse hastalığını teşhis edemez. Hastalık öğrenilmeden onun nasıl tedavi edileceği anlaşılamaz.

Beyit: Sen tabipsin ben hastayım
Senden neyi gizleyeyim

Rivayet edildiğine göre, günlerden bir gün adamın biri, bir büyük zata halini anlattı fakat o hiç ilgilenmedi. Tekrar anlattı, yine dinlemedi. Üçüncü defa arz edince o zat, “Başımı ağrıtıp duruyorsun.” dedi. Adam, “Başın ağrıyorsa seni nereye götürüyüm?” dedi. Büyük zat, bu sözü beğendi ve adamın ihtiyacını giderdi.

Beyit: Devletin güçlenince lütüfkâr ol
Allah sana verdi sen düşküne ver

Sultanlardan biri, bir âlime, “Her şeyin bir zekâtı vardır; peki saltanatın zekâtı nedir?”

اسلام مستعد باشد چه عجب که در عقبی ضرراتش از پیش باز دارد
 بامون این سخن را پس بدید فرمود تا در ذیل آن و صایا نوشتند بیت
 عدل در دنیا کموناست کند ◦ در قیامت خوب فرجامت کند
 اندرین عالم منعم سازد ◦ چون آن عالم رسی نواز دست
 و از جبارگان عدل اصغای کلام داد خواه است یعنی گوش بسخن داد
 کردن و روی عاطفت با سخن هم ایشان آوردن و از آن که بسیار
 گویند میگفت نباید آمدن زیرا که پادشاه حکم طیب دارد و مظلوم بمشایبه
 بجبار و مریض میخواهد که تمام احوال خود را بطیب باز گوید ◦ پس اگر
 طیب تمام سخن بجبار گوش نکند بر حقیقت مرض وی مطلع نشود و بجای
 اطلاع چگونه تشخیص مرض نموده علاج تواند کرد
 تو طبیبی و منت بیمارم ◦ حال دل از تو چه پنهان دارم
 روزی یکی حال خود با بزرگی بازی گفت گوش نکرد و دیگر با رکفت
 القعات نفس برمودیم با بر سر من کرد گفت چند درد سر میدی
 گفت سر تویی درد کجا برم آن عزیز را سخن او خوش آمد و حاشی و اگر در
 سر بر آوردی بر رفت پایم روی کن بلطف
 دست رسن دوت خدا افتد با رادت گیر
 یکی از سلاطین بزرگی را پرسید که میکند سر چیزی را زکوة است زکوة

diye sordu. Şöyle cevap verdi: “Padişahlık ve cihangirliğin zekâtı mazlumlara adaletli davranmak, mazlumun biri durumunu arz ettiğinde sonuna kadar dinlemek, ona güler yüz göstermek, sert cevap vermemek, yoksul ve güçsüz insanlarla konuşmayı zillet saymamaktır. Zira küçüklerle konuşmak büyüklere layık bir haslettir. Nitekim saltanat ve nübüvvetle müşerref olan Hz. Süleyman, zayıf karıncanın sözünü dinlemişti.”

Beyit: Dervişlerle ilgilenmek ululuğu artırır
Muhteşem Süleyman karıncayla ilgilenirdi

Çin ülkesinin başkentinde adaletiyle tanınan bir padişahın olduğu nakledilmektedir.

Beyit: Zulmü kaldırdı adalet sağlandı
Ondan hem Hak hem de halk memnun oldu

Aniden kulağı rahatsızlandı ve işitmez oldu. Devlet adamlarını toplamıştı. Onların yanında öyle ağlıyordu ki onun durumuna bakarak onlar da ağlıyor, onu teselli etmek için çözüm yolları arıyorlardı. Kral buyurdu ki: “Siz benim kendi kulağım için ağladığımı sanıyorsunuz. Ben nihayetinde duyularımın zayıflayacağını biliyorum. Akıllı bir insan bu güçlerin zayıflamasına niçin üzülün? Ben, ya bir mazlum sarayımın önüne gelip feryat ederek

مساطت چت جواب داد که زکوة سلطت و جهانذاری آن است که
 اگر مطلوبی داد خواهی نماید و متطلبی حاجت خود عرض کن سخن او صفا
 فرماید و با او بمبارا و مواسا سخن کنند و جواب درشت باز ندهند
 و از سخن گفتن با ضعیفان و فقرا حارندارند که مکالمه با خردان از خصال
 بزرگان است . چه حضرت سلیمان علی نبی و علیه السلام در موبک
 مساطت با شرف نبوت سخن مور ضعیفی استماع فرمود بیت
 نظم کردن بدرویشان بزرگی زبانی ناید .

سلیمان با هم صحبت نظر ما بود با مورس
 آورده اند که پادشاهی بدار الملک چن بزبور داد و عدل آراته و منال
 حالش بصفه نصفت برشته است . ستم رازبان عدل لسود از و
 خداراضی و خلق خوش بود . ناکاه آفتی بحسن سامو و راه
 یافت و گرانی در کوشش او پدید آمد ارکان دولت راجع کرده چنان
 زار بگریست که تمام حاضران بر حال وی بگریه درآمدند و از برای تسکینه او
 تدبیرها کشیدند . یک فرمود که شما کمان بنه برید که من بر فوت حسن سع
 میکنم چه میدانم که عاقبت کار قصور و فمور تقوی و حوا پس راه خواهد یافت
 پس بر بطلان چیزی ازان مرد خردمند چگونه اند و میکن شود که بر من
 از برای آن است که ناکاه مطلوبی داده خواه بر در بارگاه من فریاد کند و

adalet ister de onu duyamazsam diye ağlıyorum. Allah'ın huzurunda sorumlu tutulmamak için aklıma şöyle bir fikir geldi: Ülke çapında kendilerini tanıyacağım bir alamet olması için sadece adalet isteyen mazlumların kırmızı elbise giymelerini ilan edin. Böylece onlar için adaleti sağlarım.”

Beyit: Mazlumlara adalet sağla mahrumları güldür
Adalet ve bağışla din ve dünya mâmur olur

İnsanların adaleti gerçekleştirdikleri ve mazlumların feriyadına kulak verdikleri için âhiret cezasından kurtuldukları çokça görülmüştür.

Anlatıldığına göre, Selçuklu sultanı Melikşah bir gün Zinderud'un kenarında avlanıyordu. Bir süre dinlenmek için çayıra indi. Sultan Melikşah'ın maiyetinden özel muhafızı olan bir hizmetçi onun yanına geldi. Irmak kenarında otlayan bir inek gördü. Onu kesip etinden kebab yapmasını emretti. Bu inek, geçimini onun sütüyle sağlayan dört yetim anası yaşlı bir kadına aitti. Kadın bu haberi alınca kendini kaybetti ve sultanın geçeceği köprüünün üzerine gelerek onu bekledi. Aniden Sultan maiyetiyle birlikte oraya geldi. Kadın yerinden kalkıp atının dizgininden tuttu. Muhafız yaşlı kadına kamçısıyla vurarak onu uzaklaştırmaya yeltendi. Sultan, “Bırak, gelsin, zavallının derdini dinleyeyim, kimden şikâyetçi olduğunu öğreneyim.” dedi

صدای آغشته او بگوشتش من نرسد و او محب مردم باز کرده دیده من خنداسه
 مواخذ باشم • اما درین باب فکری کرده ام نمبر نماید تا درین دنیا
 نماند که کسی غنیمت را ندانند و او خواه جانم پیش من شود تا من بدین علت
 بر حال مظلومان اطلاع یابم و داد ایشان از روی راستی بدسم بیت
 داد مظلومان بده مقصود محب مردمان برابر •

دین و دنیا را بدین داد و درش مهور دار
 و بسیار بوده که بیک داد که داده اند و خبر یاد مظلومی را سپیده
 از حقوق عقبی برات نجات یافتند چنانچه در اخبار آمده که دژی
 سلطان ملک شاه سلجوقی بر کمان زنده رود شکار میکرد زمانه جهت
 اترحت در مرغزاری فرود آمد از ملازمان او خلایقی که حاجب
 خاص بود بدیمی در آمده کاوی دید بر کنار جوی می چرد نمبر مودتا
 او را ذبح کردند و وقت دردی گوشت از وی کباب کرده و آن کاوان
 بخورده بود که معیشت او با چهار تیمیم که داشت از شیر او حاصل میشد
 چون از آن واقعه جزو داشت از خود پنجه کشت میاید و بر سر پلی که گذر
 سلطان بود منظر نهشت ناگو کینه دولت ملک شاهی بر سپید رخت و
 عنان مرکب سلطان بگرفت همان غلام حاجب نمازخانه را آورده خواست
 که بر وزند سلطان گفت بگذار که مظلوم و بیچاره نمی نماید تا بکنم که نظم اوزار

ve yüzünü yaşlı kadına çevirdi. Yaşlı kadının sözü, “Mazlum derdini cesurca anlatsın” mısraında belirtildiği gibidir. Kadın şöyle konuştu: “Ey Alparslan’ın oğlu! Eğer şu Zinderud köprüsü üzerinde benim hakkımı vermezsen Allah’a and olsun ki sırat köprüsünde senden hakkımı alıncaya kadar yakarı bırakmam. Bu iki köprüden hangisini tercih edeceğini sen düşün!”

Beyit: İnsaf et bana hakkımı ver bugün
 Şimdi vermen alınmasından yeğdir

Sultan bu sözden etkilenerek atından indi ve şöyle dedi: “Anacığım, sakın ha, benim sırat köprüsü üzerinde hesap verecek gücüm yok. Sana kimin zulmettiğini söyle, ondan hakkını alayım.” Yaşlı kadın dedi ki: “Padişahım, huzurunda bana kırbaç vurmaya kalkışan şu hizmetçi benim geçim kaynağımı kuruttu, benim ve yetimlerimin geçimini sağlayan ineği kesip kebab yaptı.” Melikşah, hizmetçinin cezalandırılmasını ve bir ineğe karşılık yetmiş inek verilmesini emretti. Sultan’ın emri yerine getirildi. Bir süre sonra sultan vefat etti. Yaşlı kadın hâlâ hayatta idi. Bir gece yarısı Sultan’ın mezarı başına geldi ve kıbleye dönerek onun için dua etti: “Allah’ım! Toprakta yatan bu kulun, yere düştüğümde elimden tutup kaldırdı. Şimdi de onun yardıma ihtiyacı var. Sen kereminle ona yardım et.

و داد او از دست کیت **○** پس روی بدان پسر زن آورد که سخن کجی
 پسر زن بکلمه گفته اند **مصباح** مظلوم و لیسر باشد و چرب زبان
 زبان بگشاؤ که ای پسر اب اسلان اگر داو من بسر پل زنده رود ندی
 بعزت و جلال اجدیت که بر سر پل صراط تا انصاف خود از تو ستانم
 دست نخی صحت از در من تو کو تا نه کنم میکین اندر یک کن که ازین دوسر
 که ام خست باری کنی **سبیت** انصاف خود و داد من امروز بده
 بدی به از ان بود که بپتائندت **○** سلطان از مهابت این سخن
 پیاده شده گفت زهنار ای مادر من طاقت جواب آن سر پل ندارم
 که بر تو ستم کرده است صورت حال باز نمایی تا داد تو از دست بمانم
 پسر زن گفت ای ملک همین غلام که بحضور تو تا زمانه عقوبت بر سر من
 کشید چشمه عیش مرا کند رخت و کاوسی که معیشت من و میمان
 از شیر او میاشدی بگشته و کباب کرده **○** ملک به غیر مودتا
 غلام را سیات کردند و عوض ماده کا و او سفاد کا و از حلال ترین
 و جوی برودادند و بعد از چند گاه که سلطان وفات کرد پسر زن هنوز
 در حمایت بود **○** بشی بسر قبر روی آمده روی نیاز بقبر دعا
 آورد و گفت الهی این بنده تو که درین خاک مدفون است وقتی من درنده
 بودم دست من گرفت عالی او در مانده است تو بگرم و سیکتری او کن

Ben çaresiz bir haldeyken o, mahlûk olarak âcizliğine rağmen bana ihsanda bulundu. Şimdi o çaresiz durumdadır. Sen kendi yaratıcılık kudretinle ona lütufta bulun!” Sultanın hizmetçilerinden biri onu rüyasında gördü. Ona, “Allah sana nasıl muamele etti?” diye sordu. Sultan dedi ki: “Eğer o yaşlı kadının duası imdadıma yetişmeseydi cezadan kurtulamazdım.”

Beyit: Yolcuya dedi ki o yaşlı kadın
 Duasıyla elimden tutmasaydı
 Bana merhametiyle bakmasaydı
 Gayet üzgün ve perişan olurum
 Adaletimden bana dua etti
 Duası açtı rahmet kapısını

Diğer esas, ilâhî hükmü korumaktır. Yani verilen bir hüküm ilâhî şeriatın hükümlerine uygun olmalıdır. Hem öfke hem de rızâ halinde Hakk'ın tarafında yer almalıdır. Onun hükmü bütün hükümlerin üstündedir. Allah'ın hükmüne boyun eğmeyenin hükmüne de başkaları boyun eğmez.

Beyit: Nerede şahlık ve sultanlık varsa
 Herkes onun hükmüne boyun eğer

Anlatıldığına göre, Me'mûn'un hilafeti döneminde bir kişi işlediği suçtan dolayı şehirden kaçtı. Onun kardeşini Me'mûn'un huzuruna getirdiler. Me'mûn, kardeşini getirmesine, yoksa kardeşinin yerine kendisinin öldürülmesine hükmetti. O kişi dedi ki: “Ey halife, senin memurun beni öldürmek istediğinde sen falanı bırak diye emredersen o beni bırakır değil mi?” Halife, “Evet, bırakır.” dedi. Adam,

من سچا رہ بودم او با حاجب نری مخلوقیت خویش بر من بچید این زمان
 او سچا رہ است تو با قوت خالقیت خود بروی عیاشی • یکی از جنبہ عبادت
 ملکشاہ را بنجواب دیدہ پر سپید کہ خدای با تو چه کرد نفس بود کہ اگر
 دعای آن پیر زن داد خواہ بجز یاد من نہ سپیدی از کج حال
 عقاب عقوبت خلاصی بیسج وجہ ممکن نبودی **پست**
 گفت کہ بزیر کندان کندہ پر • کہ بہ عایم نشدی و سپیکتہ
 بی نظر رحمت پادشاہ • حال من غم نرودہ بودی تا ہ
 داد من اورا بہ عارہ نمود • فیض دعایش در رحمت کشود
 رکنی دیگر می فطرت حکم الہی است یعنی دادی کہ دہ باید کہ مطابق احکام
 شرع باشد و در خشم و رضا جانب حق فرو نکند از دہ حکم او با بالی
 ہمہ حکیمات • کہ کہ پس از حکم نہ سجد می جگس تواند کہ از حکم او
 سر بہ سجد **بیت** سر جا کہ پادشاهی و سلطان و سروریت
 محکوم استمان در کبر رایی او پست • نعل است کہ در ایام مامون
 کسی گمانی کردہ بود و فرار نمودہ برادر اورا پیش مامون حاضر کردہ
 مامون حکم کرد کہ برادر خود را پیدا سازد و اگر نہ اورا بقتل رسانند • آن
 شخص گفت ای خلیفہ اگر عامل تو خواہد کہ مرا بکشد و تو بوی نشان درستی
 کہ فغان را بگذارد آن عامل مرا بگذارد یا نہ گفت بل بگذارد گفت من حکمی

“Ben, sayesinde hükümdar olduğun bir padişahın hüküm getirdim.” dedi. Halife, delilini sordu. Adam dedi ki: “Hiçbir kimse başkasının günah yükünü taşımaz.”¹ Me'mûn çok etkilendi ve ağlayarak şöyle dedi: “Bırakın, o bana sağlam bir hüküm getirmiştir. Hüküm ancak Allah'a aittir. O, en iyi hüküm verendir.”

Beyit: Hakk'ın yüce katından gelen hüküm
Niçin nasıl sözlerinden muafur
Levh-i Mahfuz'da yazılmış bir hükme
Kimin karşı gelme cesareti var

Anlatıldığına göre, Amr b. Leys, bir adamı, kindar konuşmasından dolayı hapse attı. O kişinin annesi, bir dilekçe yazıp Amr'ın yolu üzerine çıktı. Amr gelince kadın çabucak vermek için kâğıdı açtı. Amr'ın atı sert mizaçlı olduğu için ürktü. Padişah buna şaşırıp ve kadının uzaklaştırılmasını istedi. Amr oradan ayrıldı, dönünce kadın tekrar önüne çıktı ve ona şikâyette bulundu. Amr, bu kadının kim olduğunu sordu. Hapse atılan filan kişinin annesi olduğunu söylediler. Amr buna bozuldu, kadından yüz çevirdi ve onunla ilgilenmedi. Kadın, “Ey hükümdar, benim suçsuz oğlum hakkındaki hükmün nedir?” diye sordu. Bunun üzerine Padişah, o adama yüz değnek vurulmasını, yüzüne kara çalınmasını ve şehrin etrafında dolaştırılarak “Sultana isyan edenler böyle cezalandırılacaktır.” diye ilan edilmesini emretti.

1 Necm, 53/38.

آورده ام از پادشاهی که تو بفرمان او حاجی که مرا بگذاری گفت نشان تو
 که گفت نشان من این است که خدای تعالی در قرآن فرموده که **لا تزد**
وازره و زراخری یعنی سچکس را بگناه دیگر می گیرند مامون تشار شده
 بکبریت و گفت اورا بگذاریه که حکم محکم و نشان مبرم آورده است
 حکمی که آن زبار که کسب بریا بود
 بالاز از مقول **چون و چس** بود
 حکمی که صادر است ز دیوان لم نزل
 خود ز سره مخالفت آن کرا بود
 آورده اند که عمر و ابن لیث یکی را بنیج صاحب غرضی مجوس رخت
 ما در آن کس عرصه داشتی نوشته بر پر راه عمر و ایستاده بود چون عمر
 برسد آن پسر زنجبیل کا خد باز میکرد که بدت عمر و ده هم کمر عمر
 در رسید عمر و متغیر شده بعضی نمود تا آن ضعیفه را دور کردند و از اینجا در گذشت
 باز عجزه بر پر راه آمده با بیتا دتا عم **باز** نوشت دیگر باره پیش آمد
 و نظم نمود **عمر و پر** پید که این چه کس است گفته مادر فلان مجوس است
 عمر و از و متغیر بود روی بگردانید و بد و **منفت** نشد **پرز** گفت ای
 حکم تو در باره سپری گناه من چیست گفت **اکنه** او را صد جواب بر نند و
 رویش سپاه کنده و کرد شهر بگردانیدند **اکنه** که هر که در سلطان

Kadın, Padişah'a, "Bu hükmü sen mi veriyorsun?" diye sordu. Amr, "Evet, bu hükmü ben veriyorum." dedi. Kadın, "O zaman sen istediğin gibi hüküm veriyorsan Allah'ın hükmüne olacak?" diye sordu. Bu sözün dehşetinden dolayı Amr'ın vücudu titredi ve kendinden geçti. Kendine gelince o adamın hapisten çıkarılmasını emretti ve emir yerine getirildi. Ona özel bir kıyafet giydirdi, özel bir bineğe bindirdi ve onu şehrin etrafında dolaştırarak şöyle ilan edilmesini buyurdu: "Allah'ın verdiği hükme karışmak Amr b. Leys'in haddine mi?"

Beyit: O hükümdar biz hükmüne tâbiyiz
Biz kimiz ki hüküm Onun hükmüdür

Bir diğer esas, tebaa hakkında iyi niyetli olmak, yani onların iyiliğini düşündürmektir. Bu konuda padişahın niyeti çok önemlidir. Eğer adalete niyet ederse bereket ve birliğe sebep olur. Allah korusun, eğer bunun aksine davranırsa mahsulde bereket kalmaz ve toplumsal bağ kopar. Şeyh Muslihuddin Sa'dî-i Şîrâzî (r.a.) bu mânayı manzum olarak şöyle ifade etmiştir:

Beyit: Çalış, niyet ettiğin her bir işin
Halkın iyiliğine olmasına
Sultan eğer kötü niyet taşırsa
Onun dünya işleri alt üst olur

Anlatıldığına göre, Padişah Kubad günün birinde avda iken askerlerinden ayrılmıştı. Hava çok sıcak olduğu için

عاصی شود پندای او این است • سرزن گفت این حکم توئی کنی
گفت آری من این حکم میگویم گفت پس حکم خدا بجا شد که هر حکم که تو خواهی
کنی • از پست این سخن لرزه بر اعضای عم و لث افتاده بهیوش شد
چون با خود آمد بغیر نمودن آن محبوب پس را از زندان پروان آوردند و
خلعت خاص در روی پوشانیده بر مرکب خاصه سلطانی سوار کردند و
گفت در شهر و بازار بگردانیده منادی کنید که هر حکم که خدا کند
عمرو این لیس که باشد که خلاف آن در خاطر نگذرانند **بیت**
او حاکم است و ما همه محکوم حکم او

• مارا چه خست پار بود حکم حکم او پست
رکنی دیگر خلدن نیت است در رعایت رعیت و به نیکوای ایشان
مایل بودن چه نیت پادشاه را در برابر ابتری تمام است • اگر نیت
عدل کند برکت و جمعیت نیت دهد و اگر خود نفوذ بانه بخلاف این باشد
برکت از همه نصولی برود و عفت جمعیت کینه که دهد • شیخ مصدق الدین
سعدی شیرازی رحمه الله تعالی این معنی را در سلک نظم کشیده **بیت**
در آن گوش تا سر چه نیت کنی • نطن در صلاح رعیت کنی
که سلطان اگر نیت بد کند • هم جهان زبسم برزند
آورده اند که پادشاه قباد روزی در شکار از لشکر جدا افتاد و سوگرم شد و او

susuzluktan güçsüz kalmış, etrafa bakınıyordu. Bir gölge ve çeşme arıyordu. Uzaktan gözüne bir karaltı ilişti. Atını o tarafa doğru sürdü. Kırın ortasına kurulmuş eski bir çadır gördü. İçinde yaşlı bir kadın, kızı ile birlikte oturuyordu. Kubad gelince kadın çadırdan koşarak çıktı ve atının dizgininden tutup onu indirdi. Hazırda olan şeyleri ortaya koydu. Kubad yemek yedi, su içti ve sonra uykusu geldi. Bir müddet dinlendi. Uykudan uyanınca akşam olmuştu. Gece orada ikamet etti. Akşam namazından sonra kırdan bir inek geldi. Yaşlı kadının kızı ineği sağdı ve çok süt elde etti. Kubad buna şaşırды ve kendi kendine söylendi: “Demek ki bu topluluk, bu durumdan kimse haberdar olmasın diye sahrada oturuyor. Her gün bu kadar süt sağıyorlar. Haftada bir gün bundan sultana verdiklerinde bir şey eksilmez ve bununla hazine dolar.” Başkente varınca tebaa ile bir anlaşma yapmaya niyetlendi. Sabah olunca küçük kız ineği sağdı, fakat çok az süt alabildi. Feryat ile koşarak annesine geldi. “Anneciğim, çabuk dua et, zira padişahımız zulme niyetlenmiş.” Kubad şaşkın halde “Nereden anladınız?” dedi. Kız, “Her sabah çok süt veren ineğimiz bu sabah az süt verdi. Padişah niyetini bozunca Yüce Allah bereketi kaldırır.” dedi. Kubad, “Doğru söylüyorsun.” deyip niyetinden vazgeçti. Sonra, “Şimdi tekrar işinin başına git!” dedi. Kız kalkıp

از تسکینی بی تاب شده سر طرف می نگریت و سایه و سر پشمه می طلبید
از دور پیمای بنطاش در آمد مگر ب بدان طرف راند خیمه کنه دید
در میان بادیه زده و پسر زنی با دختر خود در سایه آن نشسته چون
قبا و بر سپید پر زن از خانه بیرون دوید و عنانشش گرفته فرود
آورد و ما حضری که داشت حاضر کرد قبا و تناول کرده آبی بیاشا میدخواست
بر و غلبه کرد چون از خواب در آمد بگاه شده بود شب سما بخا امانت
عمود نماز شام گامی از صحرا در آمد و دخترک آن زال او را بدویشد
شیر بیار حاصل شد چنانچه قبا در اعجاب آمد با خود گفت این جماعت
نجد آن در صحرا نشسته اند تا کسی برایشان مطلع نشود هر چند چندین
شیر از گامی می گیرند اگر در سفت میگرد سلطان دمنده مال ایشان را
خللی میزند و خزانه را توفیر می شود دینت کرد که چون بهار الملک
آن مر اضعه بر رعیت نهند چون صبح شد دختر کا و را بدویشد فریاد
بر آورد پیش مادر دوید که ای مادر روی به جا آور که پادشاه نمانت
ظلم کرده است قبا و تعجب عموده گفت از چه دانی گفتی گفت سر با براد
کا و ما بسیار شیر دادی امروز این قدر پیش خاد سر کا که پادشاه
نیت بد کند حق سبحانه و تعالی برکت بردارد قبا و گفت راست گفتی و آن
نیت از دل دور کرد پس گفت باری دیگر ما سر کا و شو دختر بر خاست

ineği sağınca bu sefer çok süt aldı. Kız yine koşarak annesinin yanına gitti ve padişahın iyi niyet gösterdiği müjdesini verdi. Bundan dolayı şöyle demişlerdir: “Âdil sultan, yağmur yüklü bulut ve parlak güneşten daha iyidir.”

Firdevsî şöyle demiştir:

Beyit: Bahar bulutlarından yağın yağmur
Padişahın niyetinde gizlidir
Padişah kötü niyetli olursa
Yer gökten bir damla bile alamaz
Şah âdilse sıkıntıdan inleme
Adli yılın bolluğundan iyidir

Bu mânada Behram Gûr’la ilgili olarak şöyle anlatılmaktadır: Sıcak bir havada bir yaşlının bahçıvanlık yaptığı bir bahçeye gelmişti. “Ey ihtiyar, bu bahçede nar var mı?” diye sordu. Yaşlı, “Evet, var.” diye cevap verdi. Behram, bir bardak nar suyu getirmesini emretti. Yaşlı adam hemen gidip bir bardak nar suyu getirdi ve Behram’ın eline verdi. Behram içtikten sonra “Ey ihtiyar, bu bahçeden ne kadar kazanıyorsun?” diye sordu. Yaşlı, 300 dinar kazandığını söyledi. Sonra “Divana ne kadar veriyorsun?” diye sordu. Yaşlı şöyle cevap verdi: “Bizim padişahımız ağaçlardan vergi almıyor, sadece ziraattan öşür alıyor.” Behram kendi kendine düşündü: “Ülkemde bahçe çok ve her bahçede sayısız ağaç var. Eğer divana bahçelerden de öşür verilerse çok para toplanır ve tebaaya da bir zararı olmaz. Bundan sonra bahçelerden de vergi alınmasını emredebim.” Bahçıvana dedi ki: “Bana bir bardak nar suyu daha getir!” Bahçıvan gitti, bir süre sonra bir bardak su getirdi. Behram dedi ki:

و دیگر باره کا و را به و شید شیر بسیار حاصل کرد و دیگر باره پیش در دود
 و خرده نیکو نیستی پادشاه بوی رسانید و از اینجاکه اندک ملک عادل
 بهترت از بار بار نده و آفتاب تابنده چنانکه حکیم فرمود بی گوید **سیت**
 سران نم کر ابر بهاران بود در اندیشه شمشیر باران بود
 چوپه کرد اندیشه پادشاه نیاید زمین نم بوقت از سوا
 چو عادل بود شه زبختی مثال که حدش است از سفر اخی سال
 و در همین معنی نقل کرده اند از بهرام گور که وقتی در سوای گرم
 بر باغی رسید پیروی که باغبانی کردی اینجاکه حاضر بود گفت ای پردین
 باغ انار است گفت آری بهرام فرمود که قدری آب انار بیار
 پر رفت و سینه الخال قدحی پر آب انار کرده بیرون آورد
 بهرام نبوشید و گفت ای پسر سال ازین باغ چند حاصل میکنی
 گفت سچید و نیار گفت بدیوان خنجر چه میدی گفت پادشاه ما از درخت
 مال نمی ستانند و از زراعت عشر می گیرند بهرام با خود اندیشه کرد که
 در مملکت من باغ بیار و درخت بشمارت اگر از حاصل آن نیز
 ده یکی بدیوان دهم رعیت را چندان زیان نمی رسد بعد ازین بفرمایم تا خراج
 از محصول باغات بگیرند پس باغبان را گفت قدری دیگر آب انار
 بیار باغبان رفت و پس از مدتی برید قدحی پر آب آورد بهرام گفت

“İlk gittiğinde çabucak döndün, fakat bu defa hem beni çok beklettin hem de önceki kadar su getirmedin.” İhtiyar, onun Behram olduğunu bilmiyordu. Dedi ki: “Delikanlı, bu benim suçum değil, padişahın suçudur. Bu esnada o niyetini bozdu ve zulme niyetlendi. Böyle olunca da mecburen meyvenin bereketi kayboldu. Ben ilk defasında bir nardan bu kadar su çıkarmıştım. Bu sefer on tane nardan birincisi kadar su elde edemedim.” Behram bu sözden etkilendi ve o planı kafasından çıkardı. “Ey ihtiyar, biraz nar suyu daha getir!” dedi. Yaşlı adam, bahçeye gitti ve elinde dolu bir bardak nar suyu ile gülümseyerek döndü ve Behram’a verdi. Yaşlı dedi ki: “Ey yolcu, bu ne ilginç bir haldir ki padişahımız zulüm niyetini değiştirdi ve hemen bereket kendini gösterdi. Bir nardan bir bardak su çıktı.” Behram, yaşlıya işin iç yüzünü anlattı ve niyet değişikliğinden bahsetti. Bu söz diğer padişahların öğüt alıp tebaa hakkında iyi niyet taşımaları için o padişahı bir hatıra olarak kaldı.

Beyit: İyi niyetli olan bir padişah
Allah’tan ne dilerse elde eder

Filozoflar şöyle demişlerdir: Adalet, en iyi erdem, zulüm ise en kötü erdemsizliktir. Adalet, saltanatın bekasına, ülkenin gelişmesine, hazinenin dolmasına ve şehir ve kasabaların mâmur olmasına sebep olur.

ای پیرنوبت اول رستی و زود آمدی و این کثرت استظار بسیار
 داوی و برابری آن نوبت آب می آوردی • پرنذانت که آن سوار بهرام است
 گفت ای جوان کنه از من بنود از پادشاه بود که درین وقت نیت خود را
 تغییر داده و اندیشه ظلم فرموده و حرم برکت از میوه بیرون
 من نوبت اول از یک انار آن همه آب گرفته و درین کثرت از ده انار
 برابر آن حاصل شد • بهرام ازین سخن متاثر گشت و آن اندیشه را
 از دل بیرون کرده گفت کیبار و کیمر ممتداری آب انار بیار چه
 باغ درون رفت و بزودی بیرون آمد خندان و شادمانی مال مال
 از آب انار بدست بهرام داد و گفت ای سوار عجب حالتی است که باز
 پادشاه آن نیت ظلم را تغییر داده و نفع الحال اثر برکت ظاهر گشته از
 یک انار این همه آب حاصل شد • بهرام صورت آن حال با پرده
 نهاد و قصه نیت خود و تغییر آن را بازگفت و این سخن از آن ملک دو لقمه
 بر صحنه روزگار یادگار ماند تا سلاطین ازین سخن پند پذیر شوند و نیت
 بر صلاح حال رعیت ممتد سازند **بیت** سر شاه که او نیت خود پرست
 باید ز رخسار آنچه در خویش **•** حکام فرموده اند که عدل خو بهترین
 فضیلتی و ظلم زشت ترین ز دیلتی است نتیجه عدل بقای ملک و سعت
 ملک است و معموری خندان و آبادی فری و دیدن **•** و ظلم

Zulüm ise memleketin harap olmasına yol açar.

Hûşeng b. Siyâmek, oğluna şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Oğlum, zulüm alametlerini sil, haksızlığa teşebbüs etme, mazlumların âhından ve mahrumların inlemesinden sakın! Şöyle demişlerdir:

Beyit: Yaşlı kadının sabah ettiği beddua
Yüz bin balta ve oktan daha etkilidir

Kötü sondan ve zulmün vahametinden sakın! Çünkü zulüm, devlet ve nimetin elden çıkmasına sebep olur. Ayakaltına düşmüş ve değersiz mal uğrunda insanlarla çekişme! Zira şüphesiz kötü bir şeydir.”

Beyit: Halkından makam çalan bir padişah
Duvar kazıp çatı yapan gibidir

Filozoflar bu konuda birtakım ibretli sözler söylemişlerdir. Sözü dış anlamına bakanlar bunları hikâyeleştirmişlerdir. Sultan Mahmud, devlet adamlarına, “İnsanların en aptalını bulun!” dedi. Sarayın ileri gelenleri, bilgeleri, nedimleri ve güzel huylu kişileri ülkenin her tarafına gönderdiler. Onlar böyle birini bulmak ve cahil ve ahmakların hallerini araştırmak için uğraştılar. Sonunda bindiği dalı kesen bir adam gördüler. Dal kesildiğinde onun da yere düşeceği aşikârdır. Bin canı olsa

ذوال مملکت است و خرابی مملکت در وصایای شوکت بن سید
 که پسر خود را فرموده اند کورت که ای پسر باید که آیت ظلم را مطلقا پس
 و آیت جور را منکوس پس داری و از ناله زار محمد رومان تحت کشیده
 بر پیروی که بزرگان گفته اند **آیت** آنچه یک پسر زن کند بحکم
 حکمت صد هزار آیت بدتر و از سوختن دو خاست عاقبت
 ظلم و ستم اندیش کنی که جور سب تغییر دولت و تبدیل نعمت است و
 طلب مال که با عیال هر کس و دست فرسودن هر خست است با رعیت
 مناقشه نمایی که بے شایسته و غایب است **آیت**
 از رعیت کسی که مایه ر بود **آیت** بن دیوار کند و بام اندود
 از باب حکمت درین باب مشی ساخته اند و ابل ظاهر آن را حکایتی
 پادشاه که سلطان محمود بزرگان دولت خود گفت که ابلترین
 مردمان را پیدا کنید **آیت** بزرگان درگاه او حکما و ندما وزیرگان **آیت**
 خوش طبعان را با طراف و اکناف مملکت فرستادند و ایشان متوجه
 شده با استقامت این چنین کسی مشغول بودند و در اکتشاف احوال جمال
 و اجماع مبالغه می نمودند با هر شخصی را دیدند که بر شاخ درختی برآمد و بر سر
 آن شاخ می نشست تا گنجینه کرد و معلوم بود که اگر آن شاخ کبکد گنجینه کرد
 و سرانیه آن کس از سر آن شاخ لب بر زمین افتد و اگر فرضا نر جان در آن

biri bile kurtulamayacaktır. İnsanlar onun en aptal kişi olduğu üzerinde ittifak ettiler ve onu alıp sultana götürdüler. Sultan, “Bundan daha aptalı var mıdır?” diye sordu. Çevresindekiler, “Sultan daha iyi bilir.” dediler. Sultan: “O, zulüm ve haksızlıkla tebaasını sürgün eden ve böylece talihsiz ve perişan olan zalim yöneticidir.”

Beyit: Ağaçta tebaa kök sultan gövdedir
Oğul ağaç kökleriyle sağlamdır
Ağacın dalına çıktıysan eğer
Sakın onun köküne balta vurma
Ağacın kökü zayıf olur ise
Sert bir rüzgâr ile devriliverir
Zulüm ve haksızlık eden bir kimse
Kendi kuyusunu kendisi kazar

Hatib Medenî diye tanınan Hâce İmam'ın *Emâlî*'sinde şöyle anlatılmıştır: Semerkant taraflarında bir zalim vardı. İnsanlar onun elinden çok eziyet ve işkence çekiyorlardı. Mazlumlar onun zulüm ve düşmanlığını Allah'a şikâyet edince duaları makbul oldu. Bir gece yatağında uyumaktayken havadan bir ok gelip sırtından çıkacak şekilde göğsüne saplandı ve zalim oracıkta can verdi. Ertesi sabah göğsünden ok çıkarılınca üzerinde şu beytin yazılı olduğu görüldü:

Şiir: Tebğî ve li'l-mübğî sihâmun yentazır
Enfezü fi'l-adlâ'ı ke-vahzi'l-iber

یکی سلامت بزوجه بران اتفاق کردند که این کس ابله ترین
 خلق عالم است ادر اگر گفته نزد سلطان آوردند و صورت
 حال بموقف عرض رسانیدند سلطان فرمود که از تو البته می
 است گفته حضرت سلطان بیان فرمایند گفت حاکم ظالم که بجز
 و نفعی رعیت خود را براندازد و خود را بهین واسطه مسکوب
 و پریشان حال سازد **بیت** رعیت چون خنجر و سلطان در
 درخت ای سپر باشد از رخ سخت **بیت** تیرین آن درختی مزن
 که بالای شمشیر گرفتگی وطن **بیت** که چون پست کردید رخ درخت
 ز پای اندر آید بیک با سخت **بیت** کسی که جفا و پستی کند
 یعنی پست کوچ خود می کند **بیت** در اهل خواجه امام که خلیف مدنی
 گفته می کند کوریت که در سینه سمرقند ظالمی بود خلیف از جفای او در عهد
 و از نعدی بی نهایتش در بکجه عقاب بودند **بیت** چون کجایت
 ظلم و عدوان او بر درگاه حضرت آفرید کار عینه اسم بسیار شد شبی
 در غره خوش ترخت خوش بود تیری از سواخرو آمده بر پشته می
 نشست چنانچه از پیشش نفوذ کرد و در فی الحال سلاک شد **بیت** صباح آن تیر را
 از پشته وی بیرون کشیدند بران تیر نوشته بود که **بیت**
 بتنی و للمغبی سهام تنظر **بیت** انفس فی الاصلاح کو خیر الابر

Yani: “Sen zulmediyorsun. Zalimler uzva iğneden daha hızlı saplanan oklara hedef olurlar.”

Büyüklerden biri, bu mânada şöyle nazmetmiştir:

Beyit: Ey zulüm yayına cefa oku takan
Pusudaki gönül okundan sakın
Senin okun sert çeliği delerse
Ah oku demirden dağları deler

Hakîm Hâkânî ne güzel söylemiş:

Beyit: Zayıfların gece ağlamasından kork
Zayıfın ağlaması ok darbesinden etkilidir
Seherde kan ağlayan mazlumun âhından kork
Yumuşak yatağına onun gözyaşı seli akar

Allah’a hamd olsun ki mutlu padişahın devleti gelişmiş ve ulu sultan, insanların övünecekleri ve Merv halkının, hatta bütün Horasan ahalisinin onun yüksek bahtiyarlığından kıvanç duyacakları bir makama erişmiştir. Adalet, fazilet, şefkat ve merhameti dünyanın dört bir yanına yayılmıştır. Dostlar onun kalıcı saltanatıyla övünürler, düşmanlar ise onun keskin kılıcından korkarlar.

Beyit: Din ve devletin yardımcısı Şah Ebü’l-Hasan’ın
İktidar sancağı yeşil kubbede dalgalanır

یعنی ستم می‌کنی و برای پستکاری تیر یا متورت که در احضار و دتر از نور
 فرود میرود و بزرگی این معنی بدین سپایق نظم فرموده است
 بان ای مناده تیر خجابر کمان ظلم
 اندیش کن زنا و ک دلد فرور کین
 کرتیر تو ز جوشن فولاد کند و
 پچان آه بکند ز دار چرخ مفتین
 و حکیم خاقانی چه نیکو گفته است **تیر** تیرس از تیر باران ضعیفان در کین
 که هر که ضعف نالان تر قوی تر زخم بچانش
 بر تیرس از آه مظلومی که پیدار فسخان
 تو خوش خفته به باین تو آید سیل بارش و الحمد لله که بدولت حضرت
 شاهزاده کامکار برداشته آفرید کار جای آن دار که جهانیان مبارزه
 و ساکنان دیار مرو بلکه تمام ایای خراسان از کمال شادمانی
 سرافرازند که آثار عدل و انوار نصفتش با قطار جهان رسیده و
 فراز اقبالش بساط شفقت و شادمانی ان عطفت در بساط کستی
 بازگشاید اعالی از مملکت پیدار اومی نازند و احادی از مپت
 سلطوت شیخ آبارش می‌کند از نند
 بین دولت و ملت ابو الحسن شنشای که باشد رایت قدرش فراز قیام خضر

Yer adaletinden zaman feyzinden hissedardır
 Tebaa mutlu devlet mâmur halk kargaşadan uzak
 Ne mutlu din hâmisi Dârâ'ya ezel kâtibi
 Onun ikbal yazgısına hâkimiyet tuğrası çizmiştir
 Bütün devirlerde ve dünyanın her tarafında
 Dünya sana tâbidir ve zaman senin kölendir

16. BÂB: AFFETME

Af, kudretli iken suçluyu cezalandırmaktan vazgeçmektir. Bu haslet, fazilet bakımından diğer bütün hasletlerden üstündür. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e "Sen af yolunu tut!"¹ diyerek affedici olmasını emretmiştir. Affetmeyi ve sana karşı işlenen suçtu bağışlamayı âdet edin. Bundan dolayı Resûlullah (s.a.v.) Mekke'yi fethettiğinde daha önce kendisine eziyet ve işkence yapmış olan bütün Kureyş ileri gelenlerini affetmiştir. "Özgürsünüz, azarlanmayacaksınız!" diyerek onları af müjdesiyle sevindirmiştir.

Âdetimize bakıp bahane aramayalım
 Güzel huydan başkasına itibar etmeyelim
 Eğer biri kalkıp bize kötülük etmiş ise
 İyilikten başkasıyla karşılık vermeyelim

Filozoflar şöyle demişlerdir: Suç ne kadar büyükse affedici-
 nin fazileti o kadar çoktur.

Rivayet edildiğine göre, bir suçlu, bir Arap hükümdarının

1 A'raf, 7/199.

زمین از عدل او تازه زمان از فیض او خرم
 رعیت شاد و ملک آباد و خلق آسوده از عینا

نرمی و آرامی دین پر پوز که بر نشور آفتاب است

نوشته کاتب حکم ازل طفلی ای استلا

همیشه تا بود دوران همیشه تا بود کردون

بود کردون ترا تا بع بود و دران ترا مولا

باشند و هم در عفو و آن ترک عفو است

که نکارت در حال قدرت بر و این خصیت در فضیلت بر جمله خصال یافت

و حق پیجانه و تقالی پیغمبر خود را اصلی امه علیسه و اله و سلم برین خصیت

امر کرد که **خُذُوا الْعَفْوَ** یعنی **فَاكْبِرْ** صفت عفو و تجا و زکن از کنایه ای که

ببیت تو کرده باشند و این بود که حضرت رسالت صلوات الرحمن علیه در

روز فتح که همه ضا دیدت برش که با نواع ایند و آزار به آنحضرت رسانیده

بودند آزار کرد که **انتم اهل الطلقات** و دلماهای ایشان را بشمره عفو نشا و کرد و **انید لشریب علیک**

ما عادت خود بهانه جویی نکنیم

بزرگویی و نیکوئی کنی کنیم

و آنها که بجای ما به بها کردند

با ما ایشان بجز نیکوئی نکنیم

حکما گفته اند هر چند گناه بزرگتر است فضیلت عفو کننده زیاده تر است

آورده اند که یکی از گنده کاران ز نو یک ملکی از ملوک عرب آمد و حال آنکه چند کس

birkaç akrabasını öldürmüş olmasına rağmen yanına gelmişti. Hükümdar dedi ki: “Ne cesaret! Bana ve akrabalarım karşı büyük bir suç işlediğin halde seni cezalandıracağımdan korkmadan yanıma geldin.” Adam şöyle cevap verdi: “Huzuruna beni cezalandırmandan korkmadan geldim; çünkü suçum ne kadar büyük olsa da senin çok affedici olduğunu biliyorum.” Hükümdar onun bu sözünü beğendi, suçunu bağışladı ve inâyetiyle ona ihsanda bulundu. Hükümdarın nedimlerinden biri, “Böyle bir düşmanı ele geçirmişken intikam alacağın yerde onun sözlerine kandın.” dedi. Hükümdar şöyle karşılık verdi: “Hayır, öyle değil, kendi kendime düşündüm. Eğer ondan intikam alırsam içim rahatlar ve mutlu olurum; fakat affedersem onun gönlü rahatlar, böylece hem dünyada iyilikle anılırım hem de âhîret sevabını kazanırım. Biliyorum ki, Aftaki lezzet intikamda yoktur.”

Halife Me'mûn'un şöyle dediği nakledilmiştir: “İnsanlar, bizim suçluyu affetmek ve suçu bağışlamaktan ne kadar çok zevk aldığımızı bilselerdi bize hediye olarak suçtan başka bir şey getirmezlerdi.”

Beyit: Suçluyu affetmekten haz aldığımızı bilse
Bize kesin suçluyum ben suçluyum diye gelir
O zaman daima kasten suç ve kabahat işler
Yanımıza affetmemiz için hep suçlu gelir

İskender, Aristoteles'e, “Filan suçlu hakkında ne diyorsun?” diye sordu. Filozof şöyle cevap verdi: “Ey hükümdar, eğer suç olmasaydı,

راز از قربای آن ملک گزیده بود. ملک گفت بسی جرات است که با وجود
 کنایان از تو بمن و خویشان من واقع شده از عقوبت من سرپسیدی
 و دلیرانه بزدیگ من آمدی. گفت جرات من در آمدن بخدمت تو
 و ناتر پیدن از عقوبت تو عمل آن است که میدانم هر چند گناه من بزرگ
 عفو تو از آن بزرگتر خواهد بود. ملک سخن او را پسندید و کنایان او را
 عفو فرموده بجواب عنایتش مستظهر گردانید. یکی از محبوسان ملک
 از دو سوال کرد که بر چنین خصمی قادر شدی و از او شقام ناکشیده سخن او
 فریفته گشتی گفت نه چنین است با خود تا مل کردم که اگر از او شقام کشم
 من شاد شود و تشنه یابد و اگر عفو کنم دل او شاد گردد و دم اینک فی دینی
 و ثواب عقیقی حاصل شود **بیت** در عفو لذتی است که در شقام نیست
 از مومن خلیفه منقول است که اگر مردمان بدانند که ما را چه لذتی است در
 عفو کردن و از پسر گناه کسی در گذشتن سرانیه تخفیه در گناه ما خبر
 گناه نینارند **بیت** مجرم کرا این دقیقه بدانند که دم من
 ما را چه لذتی است از عفو گناه کار

حواره از کتاب جرایم کند بعد

پوپت نزد ما کن آر دیاخت ندارد. اسکندر از ارسطو پرسید که
 در باب فلان کار چه میگوئی حکیم گفت ای ملک اگر گناه بنودی صفت

en yüksek fazilet olan affedicilik sıfatı hiç kimsede görünmezdi. Öyleyse günah affin aynasıdır. Suçlu sadece bu faziletin ortaya çıkmasına sebep olur. Bu mânânın açığa çıkması için onun affedilmesi gerekir.”

Beyit: Şeyhim günah af ve rahmet aynası
Suçlulara sakın hor gözle bakma

İskender, “Af ne zaman güzeldir?” diye sordu. Filozof, “Düşman karşısında güçlü ve muzaffer olduğun zaman. Çünkü af zaferin şükrüdür.” diye cevap verdi.

Anlatıldığına göre, padişahın biri, düşmanına karşı zafer elde etmiş ve onu esir almıştı. Onu cezalandıracak yerde alı koydu. Padişah “Kendini nasıl görüyorsun?” diye sordu. Hasımı şöyle cevap verdi: “Allah’ın hoşlandığı şey af, senin hoşlandığın şey zaferdir. Böylece Allah senin hoşlandığın zaferi sana kolaylaştırdı. Şimdi sen onun hoşlandığı affi yerine getir!” Padişah bu sözü beğendi ve onu affetti.

Öyleyse cihangir padişahın suçluyu kin gütmeden kolayca bağışlaması gerekir. İntikam gücünün şükrü, utangaç suçluyu af müjdesiyle okşamaktır. Cihangir sultanların âdeti ve dünya hükümdarının yolu budur.

Beyit: Dünyanın başından bugüne kadar
Üste af alta kabahat yakışır

Anlatıldığına göre, padişahın yakınlarından biri suç işlemişti. Padişah onu cezalandırmaya niyetlendiği

عفو که بهترین فضیلتی است از کسی ظاهر نشدی پس گناه آینه عفو است
 و گناه کار سبب ظهور آن صفت شده در باره او باید که آن معنی بطور رسد
 گناه آینه عفو و رحمت است ای شیخ

مبین چشم خجالت گناه کاران را
 اسکندر گفت عفو در چه وقتی نیکوتر است گفت در وقت قدرت و ظفر
 بر خصم تا به آن عفو شکر که از بی ظفر کرده باشد در حکایت آمده که مادری
 بر دشمن خود ظفر یافت و او را اسیر کرده در موضع غناب بازداشتند آن پادشاه
 از او پرسید که خود را چون می بینی جواب داد که فدای چهری دوست
 میدارم که آن عفو است و تو چهری دوست میداشتی که ظفرت بر چهر
 حضرت عزت ظفوی که تو دوست میداشتی تو از آن فرمود عفو
 که او دوست میدارد بجای آن پادشاه این سخن را پسندید و او را آزاد کرد
 پس ملوک جهان را باید که ترک میزات بدی نسبت مجرم بر دل بی عمل آسان
 سازند و سگانه قدرت بر استقامت که کار حجت زنده را بشارت عفو بنوازند
 که عادت سلاطین کشورگشای و طرفدار پادشاهان عالی رای عالم آرای است
 ز اوستدای دور عالم تا به و پادشاه

از بزرگان عفو بودت از فرو و پستان گناه
 آورده اند که یکی از مغربان پادشاهی حسدی کرده بود و در موضع تادیب

gün ileri gelenlerden biri ile bu durumu istişare etti. O kişi, “Ben padişahın yerinde olsaydım cezalandırılmasına karar verirdim.” dedi. Padişah dedi ki: “Sen benim yerimde değilsin. Benim tavrımla senin tavrının bir olmaması gerekir. Ben onu affettim. Suç onu kötü yaptıysa benim affımın onu iyileştirmesi gerekir.”

Beyit: Emir kullarının suçu büyükse
Efendilerin de affı büyüktür

İşlediği günah üzerinde düşünen ve Allah’ın affına muhtaç olduğunu bilen kimsenin ilâhî affa layık olmak için suçlulardan affı esirgememesi gerekir.

Beyit: Allah’tan bağışlanma bekliyorsan
Keremle sen de suçluları affet

Anlatıldığına göre, padişah birini bir işe göndermişti. Adam işi padişahın hoşlanmadığı şekilde yaptı. Padişah onu azletti ve tutuklanarak başkente getirilmesini emretti. Onu azarlamaya başladı. Zavallı dedi ki: “Ey padişah, yarın sen de Allah’ın huzuruna çıkarıldığında sana nasıl muamele edilmesinden hoşlanacağını düşün!” Padişah, “İlâhî af!” dedi. Adam, “Öyleyse sen de beni affet; zira Allah’ın affı padişahın affına bağlıdır.” dedi.

Beyit: Ben senin sen de Hakk’ın yanında suçlusun
Sen affedersen Allah da seni affeder

تغذیب افتاده روزی آن پادشاه با یکی از خواص در باره آن مجرم
مشاورت کرد آن شخص گفت که اگر بنده بجای پادشاه بودی او را
سیات میکردم شاه گفت اکنون تو بجای من نیستی که دارم باید که
بر خلاف کردار تو باشم از او عفو کردم چه اگر گناه از او بد نمود عفو از من
میکنی نمی باید **بیت** که عظیم است از فرود سپندان گناه
عفو کردن از بزرگان اعظم است و هر گاه کسی در گناهی که از او صادر
شده و داند که بعبود خدای محتاج است باید که عفو خود از گناه کار
درغ نثار و تا خدای نیست عفو خود بوی از زان نفی **باید بیت**
اگر توقع بخشایش خدا داری ز روی عفو و گرم بر گناه بخشش
آورده اند که پادشاهی یکی را بمجلسی فرستاده بود و از و طوری که پاد
شاه پند نمود صا در شده بود پادشاه او را عیب دل کرد و بنمود
تا بند کرده بپای تخت آوردند و آغاز عتاب و خطاب کرد آن چاره
گفت ای پادشاه اندیشه کن که ترا هم فریادای قیامت در موقف
عتاب ز در باب الارباب باز خواهند داشت تو دوران وقت چه چیز
دوست میداری گفت عفو الهی گفت در حق من هم عفو فرمای
که عفو است **باید بیت** است بعبود پادشاه **بیت**
من پیش تو بجز هم تو در پیش خدای که عفو کنی حق ز تو هم عفو کند

Padişah bu sözden çok hoşlandı, onu serbest bıraktı ve eğitimi sağladıktan sonra tekrar aynı işe gönderdi.

Affetmek çok mübarek bir haslettir
Her kim affederse devletli olur

Gönül affin ışığıyla parıldar
Göğüs onun meltemiyle ferahlar

Cenâb-ı Hak affetmeyi çok sever
Gel Allah'ın sevdiğini sen de sev

Af ilâhî sınırların dışına çıkmamalıdır. Yoksa öfke baş gösterir.

Beyit: Eğer suçun şer'î cezası varsa
Bu durumda affa hiç mahal yoktur

Orada af cezanın infazıdır
Şer'î ceza bela önünde settir

17. BÂB: HİLİM

İlâhî huylardan biri de hilimdir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allah bağışlayıcı ve halimdir."¹ Bütün peygamberler ve velîler bu sığata sahiptirler. Bu güç sayesinde imanı bozan ve şeytanın askeri olan öfkenin şiddetini kırmışlardır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Sizin en güçlüünüz, insanları yere yıkanınızdır. Ama asıl güçlü, öfkesini yenen ve kendini tutan kimsedir."

Beyit: Atılğanlığı cesaret zannetme
Öfkeni yendiğinde mükemmelsin

İncil'de şöyle buyrulmuştur: "Hükümdarın nefsini hilme alıştırmayı ve ona boyun eğmesi gerekir. Hoşuna gitmeyen bir şey işittiğinde de

1 Mâide, 5/101.

یا شاه را این سخن پسند افتاد و از او بند برداشته تریقت کرده با همه فرساده
 عفو نمودن مبارک خصلتی است **○** سر که دارد عفو صاحب دولتی است
 دل ز نور عفو روشن می شود **○** وزیر پیش سینه گلشن می شود
 دوپت دارد عفو را پروردگار **○** آنچه از بد دوست دارد دوست
 و عفو در حدی از حدود الهی نشاید بلکه در آن محل تهر و غضب کار آید **بیت**
 اگر چه بدم را حدی شرعی **○** نباید داشت ای عفو موعی
 که عفو او در آن اجرای حدیست **○** بلاراجب شرعی همچو پند است
باب نهم در حکم یکی از اخلاق الهی است
 کما قال الله تعالی ان الله عفوود حلیم و جملة انبیاء و اولیاء ازین صفت
 نصیبی داده تا بقوت آن سورت غضب را که مفید ایمان و پیشرو لکشر
 شیطان است بکشتند و در حدیث آمده که توفیق برین شماست آن
 کس است که مردمان را بچینند و از پای در آورند قویترین آن کسی است که در
 حال غضب خود را بچینند و مالک نفس خود باشد **بیت**
○ مردی گمان مسر که بزورت و پردلی
○ با چشم اگر براسی دانم که کاملی
 در کتاب انجیل مذکور است که مملوک را واجب بود که نفس خود را بر یا
 و مندر حکم و رام سازند در فرمان برداری تا هر چه بشوند که خلاف رضای

kızması gerekir. Zira onun gücü ve kudreti vardır. Emri altındakiler ona tâbidir. Eğer hizmetinde çalışanlara yumuşak davranmaz, öfkesi sabra boyun eğmez ve her söz ve eyleme kızarsa insanlar huzurlu olmaz ve devlet gelişmez.” Ne güzel demişler:

Beyit: Sabır sebat aklın hazinesidir
Halim olmayan vahşi bir hayvandır
Bilirsen hilim vahşileri bağlar
Gazap onun elinde bir mahpustur

Halim insan, önüne çıkan öfke selinin yerinden oynatamadığı yüksek bir dağ gibidir. Öfke ateşi, yanmasıyla esir küresini tehlikeye sokabilir, ama halim kişiyi etkisi altına alamaz. Hiçbir sultanın öfke ateşi imdadına hilim yetişmedikçe dinmez ve hiçbir hükümdar sabrın yardımını olmadan tebaasıyla diyalog kuramaz. Âdil padişah, hilmi devrinin süsü haline getiren ve hilim sayesinde dünyayı yakan öfke ateşini söndürür.

Hilim geldiğinde öfke kaybolur¹
Öfkeyi ancak sabır mağlup eder
Aklı ayakta tutan güç sabırdır
Hafifmeşrep daim sefalettedir

Süleyman Varrak'tan şöyle nakledilmiştir: Bir gün Me'mûn'un huzuruna çıkmıştım. Orada dört parmak boyunda ve iki parmak eninde yakuttan yapılmış bir yüzük taşı gördüm. Güneş gibi aydınlık ve Venüs gibi parlaktı.

1 Esas aldığımız nüshada ve Hacı Selim Ağa, 745 numaralı nüshada (31a) birinci beyitteki *خشم* kelimesinin yerine Kum baskısı (107) ve Ayasofya, 2830 (49a) nüshalarında *حلم* kelimesi yazılmıştır. Burada hilim ile öfke karşılaştırıldığı için doğrusu, bu kelimenin hilim olmasıdır. (Çeviren)

ایشان باشد در خشم نشوند. زیرا که ایشان را قوت و توانایی است
 و زبردستان میطیع ایشانند اگر خشم زبردت علم نباشد و غضب
 محکوم بردباری بود و بهر قوتی و فعلی خشم گیرند هر انچه مردم متاصل
 شوند و ملک را رونق بخشد و بس زینا گفته اند **بیت**
 بردباری خریست خرد پت **○** سرگرا سلم نیت دیو و دوت
 دیو بندت حسم کردانی **○** غضب از دیت او پت زندانی
 غضب یا آنکه گوه شاخ اگر در مر او افتد بر خردات او را از جای
 شواند برد و ناپیره خشم با وجود آنکه گوه بسرز از الهتاب او
 در خطرات در وی تصرف شواند کرد بی مدد علم آتش غضب
 بیح سلطانیست یکس نیاید و بی معاونت بردباری بیح حاکمی
 بارگفت و گوئی رعایا بر نیاید **○** پس پادشاه عادل آن است
 که حلم را ز نور روزگار خود سازد و بدستاری او پند خشم عالم سوز را برد
 چون خشم اندر آید غضب کشت پت **○** غضب را همین بردباری کشت
 ستون خرد بردباری بود **○** سبک ستمیست نجواری بود
 از سلیمان و راق نقل کرده اند که گفت روزی در خدمت مأمون
 بودم از بایقوت دیدم طول او معتد را چهار انگشت در عرض دو
 انگشت در صفا و روشنی چون خورشید تابان و نامید درخشان بود

Halife bir kuyumcu çağırıp ona şöyle dedi: “Bana bu yakut taşını yerleştirecek şekilde bir yüzük yap.” Kuyumcu yakutu alıp gitti. Tesadüfen başka bir gün yine halifenin huzurunda bulunuyordum. Söz yüzükten açılınca kuyumcunun getirilmesini emretti. Kuyumcu gelince titrediğini gördüm. Me’mûn, adamın titreme sebebini sordu. Kuyumcu, “Bana güvence verirsen konuşurum.” dedi. Halife güvence verdi. Kuyumcu yakutu dörde bölünmüş halde çıkardı ve şöyle dedi: “Ey halife, yakutu yüzüğe yerleştirirken taşın üzerine düştü ve kırılarak dört parçaya ayrıldı.” Me’mûn tebessüm ederek dedi ki: “Git bunlarla dört ayrı yüzük yap. Zira onun kırılmasında senin kabahatin yoktur.” Me’mûn’un bu tavrı, onun son derece halim ve sabırlı olduğunu göstermektedir.

Beit: Hilim bir yetkinlik sermayesidir
İzzet ve ihtişamın sebebidir¹
Utancı saadet yapan hilimdir
Kırık gönülleri tedavi eder

Nûşirevân, Büzürcmihir’e, “Hilim nedir?” diye sordu. Dedi ki: “Ahlâkta hilim yemeğin tuzu gibidir. Tekrar atarsan acılaşır. Tuzsuz yemeğin tadı olmaz. Aynı şekilde hilimsiz insan iyi olmaz.” Nûşirevân, “Hilmin alameti nedir?” diye sordu. Adam şöyle cevap verdi: “Hilmin üç alameti vardır: Asık suratlı ve sivri dilli biri acı konuştuğunda kişi ona tatlı dille cevap verir ve

1 Esas aldığımız nüshada ikinci mısraın ilk kelimesi شرف iken Hacı Selim Ağa, 745 (31b), Ayasofya, 2830 (49b) nüshaları ve Kum baskısında (108) سبب kelimesi yer almaktadır. Bağlama uygun olan سبب kelimesidir.

پس زرگری را بخواند و گفت خاتمی ساز که این یا قوت نمکین آن
 تواند بود زرگری یا قوت بر گرفت و بر رفت • قضا را روزی دیگر هم
 در خدمت وی بودم که ازان اکثرین یاد کرده بغیر نمود تا زرگر را
 آوردند چون زرگر حاضر شد دیدم که رعشه بر وی افتاده است
 و چون برگ بید میزد • مامون پرسید که سبب تغیر تو چیست گفت
 مرا آن ده تا بگویم فرمود که امان دادم زرگر که نمکین بیرون کرد
 بجایار پاره شده گفت ای خلیفه چون اکثرین ساختم و خواستم که نمکین
 در وی نشانم از دست من بر پندار افتاد و بجایار پاره شد
 مامون تبسمی کرد و گفت برو و این را بجایار اکثرین ساز و ترا درین پنج
 گناه میت و این صورت که از تو واقع شده غایت حلم و نهایت بزرگواریست
 حلم پر باری کمال بودیت شرف عزت و جلال بود
 حلم شادی فضای تحسینات • مویب می سر شکسته دلی است
 نوشیردان از ابو زر جهر پرسید که حلم چیست گفت مکت خوان اخلاقیست
 چه حرف او را چون برگردد اندر رخ شود و چنانچه بیج طغیانی بی طغ
 مزه نه بیج خستنی بی حلم مجال نماید • نوشیردان گفت که حلیم کد است
 گفت حلیم را سه چیز است که یکی آنکه اگر برتش روی سخت گویی
 با او سخن تلخ در میان آرد و در برابر آن جواب شیرین بر زبان راند و اگر

davranışıyla onu incittiğinde ona karşı iyi davranır.

Beyit: Hilim nedir sana anlatacağım
Sana zehir verenlere şeker ver
Sen taş atıldığında meyve veren
Gölgeli ağaçtan aşağı kalma
Yüreğini yaralayan kimseye
Sen bir cömert maden gibi altın ver

Hilmin ikinci alameti, öfke ateşi tuttuğunda kalbinin harareti söner. Bu, gönül huzuru ve ruh dinginliğini gösterir. Büyük dervişler öfkeyi böyle tedavi etmişlerdir. Üçüncü alameti, bir kimse cezayı hak etse bile öfkesini yutar.”

Rivayet edildiğine göre, velayet bahçesinin fidanı ve Hz. Peygamber’in torunu Hüseyin bin Ali (r.a.), Arap ileri gelenlerinden oluşan bir grup misafirle sofraya oturmuştu. Bir tabak sıcak yemekle gelen hizmetçisinin ayağı heyecandan halıya takıldı ve tabaktaki yemek şehzadenin üstüne döküldü. İmam Hüseyin, onun yüzüne cezalandırmak için değilse de edeplendirmek niyetiyle baktı. Hizmetçi, “Onlar öfkelerini yutarlar.”¹ âyetini okudu. Hüseyin, “Öfkemi yuttum.” dedi. Bunun üzerine hizmetçi, âyetin devamı olan “İnsanları affederler.” kısmını okudu. Hüseyin, “Seni affettim.” dedi. Hizmetçi, âyetin “Allah iyilik edenleri sever.” şeklinde biten son kısmını okudu. Hüseyin, “Seni âzat ettim

1 Âl-i İmran, 3/134.

بفعل نیر او را برنجاند بازای آن با وی احسان نماید
 با تو گویم که چیت غایت حلم • سرکه زسرت و پدسکر بخشش
 کم مباشد از درخت سایه کن • سرکه پکت زنده شمر بخشش
 و آنکه بخشدت بگر بجفا • سپوکان کریم زرن بخشش
 علامت دویم آنکه در عین آنکه آتش خشم زبانه زدن کیبرد و صوت
 غضب و سطوت او بنایت رسد خاموشش کردد و این دلیل اطمینان
 دل و تپکین روح است و در ویشان سالک علاج غضب برین وجه
 کرده اند • نشانه نیم سرد خوردن خشم است از کسی که فی الواقع سختی
 عقوبت بوده آورده اند که نوباره نوبستان ولایت و با کوره
 باغستان یہ ایت سبط نبی و نخل ولی یعنی حسین ابن علی **علیهما السلام**
 با جمعی ممانان بر سپر خوانی نشسته بود خادمش با کانه آتش گرم
 مجلس درآمد و از حایت دشت پایش بجایشه سباط برآده کاسه از
 دشنش بر سپر مبارک حضرت شانزده افتاد و آتش بر حصار با کالاش
 فروریخت حسین از روی نادبیه نه از راه خشم و تندیب در وی
 بگریت بر زبان خادم جاری شد که **والکافین لعنہم** حسین فرمود که
 خشم فرو خوردم خادم گفت **والکافین عن الناس** گفت عفو است کردم
 خادم تمکنت بر خواند **انما یحب المبین** حسین گفت از مال خودت

ve geçimini üstlendim.” dedi.

Beit: Kötülüğe kötü karşılık vermek
Zâhir ehli akılsızın işidir
Akıllı insanların tavrı ise
Kötüye iyi karşılık vermektir

Rivayet edildiğine göre, Hz. İsa'ya “En ağır şey nedir?” diye sorulunca “Allah'ın gazabı!” diye cevap verdi. “Allah'ın gazabından ne yaparak güvende olabiliriz?” diye sordular. “Öfkeyi yutarak!” diye cevap verdi.

Mevlânâ Celâleddin, bu mânaya *Mesnevi*'sinde şöyle işaret etmiştir:

Mesnevi: Akıllı biri İsa'ya dedi ki
Dünyadakilerin en zoru nedir
Dedi ki zor Allah'ın gazabıdır
Bizim gibi cehennem bile korkar
Dedi ki ondan nasıl korunuruz
Yerinde öfkeni yuttuğun zaman
Öfke, arzu ve hırsı terk edersen
Bu Peygamber'e has yiğitlik yolu

Öfkenin bazen hilimden daha iyi olduğu bilinmelidir. İhtiras, tamahkârlık, kibirlenme ve övünme amacıyla gösterilen öfke yerilmiştir. Ama dinin şiarlarını yaymak ve şeriatın kurallarını korumak için gösterilen öfke övülmüştür. Mesela, eğer bir kimse haremdeki mahremlere yönelik bir hıyanet karşısında hilim gösterirse hem akıl hem şeriat hem de örf tarafından kınanır ve mürüvvet sahiplerinin gözünden düşer. O zaman öfkesiz bir kıskançlık baş gösterir. Kişinin yetkinliği,

آزاد کردم و موافقت معیت تو بر ذمه کردم خود لازم گردانیدم **چیت**
 بدی را مکنافات کردن بدی • **بیراسل** صورت نبود بگردی
 بمعنی کسی که پئے برده • بدی دیده و نیسکوی کرده اند
 در اخبار آمده که از حضرت عیسی **علی نبی و علیہ السلام** سوال کردند که
 سخنترین همه چیزها چیست گفت خشم گفتند چه چیز از غضب الی امین
 توان شد فرمود که تبرک غضب خویش • و حضرت مولوی
 در مشنوی مغوی اشارت بدین مضمون فرموده **مشنوی**
 گفت عیسی را یکی بسیار سپر • **چیت** در پستی زجه صعب تر
 گفت ای جان صعبتر خشم خدا • که از دوزخ می ترسد چو ما
 گفت ازین خشم خدا چو دانا • گفت ترک خشم خویش اندر زمان
 تبرک خشم و شهوت و حرص آوری • مت مردی در کتب سغری
 و مابیه در آنست که غضب در بسیار مواضع از جمله بهتر است چه غضبی
 که از جهت حرص و طع بود یا بواسطه کبر و خوشتن داری مذموم است
 اما برای اسلام معالم دین متین و حفظ مراسم شرع مبین بسیار
 ستوده و پسندیده است • مثلاً اگر کسی از جنایت بخرمان حرم خویش
 علم در زد و عقلاً و شرعاً و عرفاً مذموم بود و از نظر اهل حروت
 ساقط شود • و چون غیرت بی غضبی و خشونتی در پست مذموم کمال مرد

nerede hilim ve nerede öfke göstereceğini doğru bir şekilde ayırt etmesidir.

Beyit: Öfke ve hilim yerinde güzeldir
Güle gül ol dikene diken gibi

18. BÂB: GÜZEL HUYLULUK VE NEZAKET¹

Bununla güzel huyluluk ve tatlı dillilik kastedilir. İnsanlara güler yüzlü ve tatlı dilli davranmaktır. Güzel huyluluk, en iyi haslettir. Yüce Allah imanı yaratınca iman “Allah’ım, beni güçlendir!” dedi. Cenâb-ı Hak da onu iyi huy ve cömertlikle güçlendirdi. Küfrü yaratınca da o “Allah’ım beni güçlendir!” dedi. Cenâb-ı Hak da onu huysuzluk ve cimrilikle güçlendirdi. Bir hadîs-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “Huysuz ve cimri cennete giremez.”

Beyit: Görmedim araştırma dünyasında
Güzel huydan daha iyi ehliyet

Günün birinde Hz. Îsâ yoldan geçerken adamın biri onunla yüz yüze geldi ve ona bir şey sordu. Hz. Îsâ ona nezaket ve tatlı dille cevap verdi. Ama adam bu cevabı kabul etmediği gibi bağırıp çağırmaya ve Hz. Îsâ’ya beddua etmeye başladı. Adam her ne kadar mücadele etse de Hz. Îsâ hep nazik davranıyordu. Yanına gelen saygın bir adam ona dedi ki: “Ey Îsâ, bu adama niçin yüz veriyorsun? O sana çok sert davrandığı halde sen ona karşı kibâr davranıyorsun. O sana eziyet ettiği halde

1 Esas aldığımız nüshada 35b’nin üçüncü satırında “Güzel Huyluluk ve Nezaket” diye çevirdiğimiz باب هيجدهم در خلق و رفق “bâb” başlığı sehven yazılmamış. Fakat bu bölümün içeriği doğru bir şekilde başlayıp devam etmektedir. Örnek olarak bkz. Hacı Selim Ağa, 745 (32b) numaralı nüsha ve Kum baskısı (111).

آنست که محل حسلم و موضع غضب را بطن ریح صحیح تمیز کند تا سرانجام
 مناسب باشد بکار بردن **بیت** قدر و لطف اندر محل خود نکوشت
 جای کل کل باش و جای خارخا • مراد از خلق خوش خویش است
 و عنرض از رفیق زرع و دجلو سی • کمی سازگاری باشد بملطف
 و دیگری کارسازی بدارا و ملائمت اما خلق نیکوترین نعمتی درین پرتو
 خصلتی است • چون حق تعالی ایمان را باین فریاد کوفت الهی مرقوم
 کرد آن حق جلّت عظمت او را بیک خوبی و سخاوت قوی گردانید
 و چون کفر را باین فریاد کوفت خدا مرقوم ده حق سبحانه و تعالی
 اورا بیک خوبی و بکل قوت داد و در حدیث واردست که سبب
 در نیاید بخیل و بدخوی **بیت** من ندیدم در جهان جنت و جود
 بجز ابلهت بر اخلق نکو • روزی حضرت روح الله علی نبینا
 و علیه السلام میگذاشت ابله باوی دو چار شد و از حضرت عیسی
 سخنی پرسید عیسی بر سپیل تلطف و تخلق جوابش باز داد آن شخص
 مسلم نه است و آغاز عسر برده و سخاوت کرد چه آنچه او نمون میکرد
 عیسی آنسین می نمود و سر چند وی از می بدله در می آمد عیسی طریق ملاطفت
 رعایت می فرمود • عزیز بی انجا رسیده کوفت ای روح الله چرا بون
 آن کس شده سر چند او قدر می کنند تو لطف می نمایی و با آنکه جور و جفا

sen ona sevgi ve şefkatle muamele ediyorsun.” İsa ona şöyle karşılık verdi: “Dostum, küp kendi içindekini sızdırır.

Mısra: Küp ancak içindekini sızdırır

O öyle davranır, ben böyle davranırım. Ben ona kıyamam. Belki o benim davranışım sayesinde edepli olur. Ben onun sözlerine bakarak cahillik edemem. O benim bu nezaketimle terbiyeli olur.”

Beyit: Ben ona kızıp alevlenmez isem
Gelip de o benden edep öğrenir
Ben ki nefesimle on can vermişim
Bendeki bu haslet Allah vergisi
Güzel huy Mesihlere has bir vasıf
Kötü haslet âni gelen ölümdür

Filozoflar şöyle demişlerdir: Güzel huyluluk on şekilde olur: Birincisi, iyi işe karşı çıkmamaktır. İkincisi, kendine âdil davranmaktır. Üçüncüsü, başkasının ayıplarını araştırmamaktır. Dördüncüsü, başkası bir hata yaptığında onu iyiye yormaktır. Beşincisi, suçlu özür dilediğinde özrünü kabul etmektir. Altıncısı, muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamaktır. Yedincisi, insanların derdine ortak olmaktır. Sekizincisi, kendi kusurlarını görmektir. Dokuzuncusu, insanlara güler yüzlü davranmaktır. Onuncusu, insanlara tatlı söz söylemektir.

Beyit: Dünya halkına güzel huylu davran
Ebedî cennete böyle girersin

Bu mânada ne güzel söylenmiştir:

Beyit: Nezaket ve güzel huyluluk ne güzeldir
Eğer cenneti istiyorsan bu yola koyul

Nezaket, uysallık ve güler yüzlülüktür. Nakledildiğine göre, nezaket, dokunduğu her şeyi güzelleştirir.

ش می برد تو لطف و وفا بیش میفرمای عیسی گفت ای رفیق موافق
کل ایندو تیرتخ مجافیه از کوزه همان برون تراود که در دست • از آن
 صفت نبراید و از من این صورت می آید من از وی در غضب نمی شوم
 و او از من صاحب اوب می شود من از سخن او چاسل نمی کردم و او از
 خلق و خوی من کامل میکرد **دو بیت** چون نشوم من زوی افسر زوخته
 او شود از من اوب آموخته • من که زدم بایه ده جان شدم
 این صفتم داد خدایان شدم • خلق کفو وصف میجا بود
 خصلت بدرک منجا بود • حکما گفته اند نشان خوش خویی
 ده چیزت • اول با مردمان در کار نیکی و نیافت ناکردن • دوم از
 نفس خود انصاف دادن • سیم عیب کسان ناحبستن • چهارم چون
 از کسی ذلتی در وجود آید آن را تا دلیل نیکی گوگردن • پنجم چون که کار خدرا
 خواهد آن را در پذیرفتن • ششم حاجت غنا جان روا کردن • هفتم زجر مردمان
 کشیدن • هشتم عیب نفس خود دیدن • نهم با حشمت روی تازه داشتن •
 دهم با مردم سخن خوش گفتن **بیت** با من خلق جهان خلق پسندیده نمی
 که سوی خلد برین را بر آن خواهد بود • و چه زیبا گفت **اند**
 خوشت عالم آراو کی و خوش خویی • بدین مقام در اگر بهشت می جویی
 اما رفق سازکاری و مدارا باشد در خبر آمده که رفق بهج خیرند چونند و الا که آن

Uyumsuzluk dokunduğu her şeyi alt üst eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'i bu sıfatla tanıtmıştır: "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın."¹ Sert söz bağların kopmasına yol açarken yumuşak söz sevgi ve bağlılığa vesile olur.

Beyit: Tatlı dil ve güler yüz sayesinde
Fili saç teliyle çekebilirsin

Saltanatını hikmetle süslemiş olan Erdeşir Bâbek, oğlunun kıymetli elbise giydiğini görünce şöyle dedi: "Oğlum, sultanların hiçbir hazinede benzeri bulunmayan ve kimsenin giymediği elbiseler giymeleri gerekir. Senin giydiğin bu elbise her yerde bulunuyor ve onu herkes giyebiliyor." Çocuk: "O elbisenin kumaşı nedir?" Sultan şöyle dedi: "Onun ipi güzel huyluluk, iyi davranış, uysallık ve sabırdandır." Bu söz üzerinde düşünen kimse onun bütün iyilikleri kapsadığını anlar.

Beyit: Bütün hükümdar ve padişahların
Cenâb-ı Hakk'ın kullarına karşı
Her zaman iş görmeleri iyidir
Uysallık ise her yerde güzeldir

Ferîdun'a hizmetçilerin işte nasıl tutulabileceği sorulunca "Yumuşak davranış ve sabır ile." diye cevap vermiştir. Sıkıntıların ne ile çözülebileceği sorulunca "Yumuşaklık ve uysallıkla." diye cevap verdi. Bu konuda şöyle denmiştir:

Beyit: Çok zor bir işi ancak nezaketle
Güler yüzlülükle yapabilirsin

¹ Âl-i İmran, 3/159.

زینت دید و ناسازگاری بیج کاری مقرر نشود الا که آن را بر هم زند
 و ناخوش گرداند. و حضرت عزت بدین صفت چپ خود را اصلی است علیه و آله
 و سلم تعریف می فرماید **فما رحمت من الله لیت لهم** سخن درشت سبب
 قطیعت است و نرمی و ملائمت و پیمانه مودت و وصلت **بیت**
 بشیرین زبانی و لطف و خوشی. توانی که فیلی بموی کشتی
 اوردی یا بک که مهر بر سلطت را بزبور عدل آراستد بود و فرزند خود را دید
 جای قیستی پوشیده گفت ای پسر سلاطین را جابه باید پوشید که در بیخ
 خزانه نباشد و سچکس شوند که مثل آن پوشد مثل این جابه که تو پوشیده
 ایست می شود و همه پس می تواند پوشید. پرسش پرسید که بچه طریق جابه
 مناسب است گفت جابه که تارش از کجی و نیکو کاری بود و پوشش
 از سازگاری و بردباری باشد و اگر کسی درین کلمه نیک تامل کند و اندک
 جامع همه اقسام خیرت **بیت** پادشاهان و شهبانان را
 با همه آفریده کان خدای. سازگاری نکوت در همه وقت
 کار سازی خوش است در همه جای. فریدون را پرسیدند که ملازمان
 بچه چیز نگاه توان درشت گفت بملاطف و بردباری گفتند مشکها را بچه خرطل
 توان کرد فرمود که بملائمت و سازگاری و درین باب گفته اند **بیت**
 همی که بسپارمشکل بود. برنق و مدارا توان ساختن

Parlak kılıçla yapamadığını
Yumuşak tutumla yapabilirsin

Cemşid, vezirine, sultanların hangi sıfatlara sahip olmaları gerektiğini sordu. “Nezaket ve güler yüzlülük” dedi. Zira tebaa, padişahları için bu sıfatlarla dua ederler. Askerler padişahın rızâsını bu sıfatlar yoluyla kazanmaya çalışırlar. Saltanatın düzeni tebaanın duası ve askerinin rızâsıyla sağlanır. Şiddet kullanarak cezalandırılmayan suçlular yumuşak muameleyle cezalandırılabilir.

Anlatıldığına göre, hükümdarlardan biri nezaket ve yumuşak huyluluğuyla tanınmaktaydı. Aşçısına “Filan yemeği özenle pişir!” dedi. Aşçı o yemeği özenle hazırladı ve diğer yemeklerle birlikte sofraya koydu. Sultan bizzat emrettiği yemeğe bakınca içinde bir sinek gördü ve onu üzerinden alıp attı. Sonra bir lokma alınca yemeğin üzerinde başka bir sineğin daha olduğunu fark etti, fakat onu atmayıp eliyle uzaklaştırdı. Başka bir lokma alınca yine bir sinek gördü. Bu sefer o yemekten elini çekip diğer yemekten yedi. Sofra toplanınca aşçıyı çağırıp şöyle dedi: “Bu yemek çok lezzetliydi. Bu yemeği yarın da pişir, fakat içinde fazla sinek olmasın.” Oradakiler bu söze çok şaşırdılar ve “Aşçıyı utandırdı ama incitmedi.” dediler.

Beyit: Suçuna iyi mukabele gören
Utandırılırsa ona bu yeter

19. BÂB: ŞEFKAT VE MERHAMET

Büyük sultanların tebaaya şefkat ve kullara merhamet göstermeleri gerekir. Çünkü padişahın emri altındakiler onun duacılarıdır.

توان ساخت کاری بنام چنان که شوان بتینغ و سپان سخن
 جیشد از وزیر خود سوال کرد که سلاطین را انصاف بکدام صفت از جمله ضروریات
 فرمود که برقی و نرم خوئی و ملائمت زیرا که رعایا بدین صفت دعای پادشاه
 گویند و سلطنت بدعا گوئی رعیت و رضا جوئی پشاه اشقام می باید
 و دیگر برقی که شمال مجرم بر وجهی توان داد که بعقب مثل آن میسر شود
 آورده اند که یکی از ملوک که بیست رفق و مطلق موسوم بود مطنج خود را
 گفت فلان نوع از طعام بسیار و در آن تکلف بسیار بکار برده مطنج ترتیب داده
 با نوع دیگر از اطعمه بنظیر در آورده سلطان بر آن طعام که خود فرموده بود
 کسی دید برداشت و بچیند انگاه لغت و دیگر گرفت کسی بود در وی دور
 کرد و در لغت و دیگر نیز کسی ملاحظه نمود دست از آن طعام باز کشید از
 طعام دیگر تناول فرمود چون خوان برداشتند مطنجی را طلبید و گفت
 این خوردنی که ساخته بودی نجاست لذیذ بود فردا هم ازین بساز بشرط آنکه
 کس بسیار در وی نباشد حاضران ازین معنی تعجب نمودند که مطنجی را
 شرمساری داد که تقدیمی آن همراه بود پس چو در مقابله جرم لطف پند پس
 شود و خج زده و این نجاست او را پس با **نور دوم**
در شفقت و معرفت شفقت بر عاقله رعایا و معرفت در حق کافه بر ایام بر ملوک
 عظیم الشان و سلاطین ذریع امکان لازم است چو زید و پستان دو ایام

Onlar seçim ve iktidar sahiplerine emanet edilmişlerdir. Onların himaye ve gözetimi sayesinde fakirler ve düşkünler refaha kavuşurlar. O inâyetli ve merhametli padişahın ilgisiyle kırık kalpler zorbarların saldırısından güvende olurlar. Öyleyse padişahın merhametlilerin merhametlisi olan Allah'ın rahmetini ümit ederek zavallılara lütufta bulunması ve saltanatını Allah'ın kullarına şefkat göstererek en iyi şekilde süslemesi gerekir.

Beyit: Şefkat bayrağını dalgalandıran
Hem kendi hem halkın işini görür
Şefkatiyle şeref bulan kimsenin
Önüne devlet kapısı açılır

Dünyada mutluluk ve âhirette kurtuluş, şefkat ve merhamete bağlıdır. Anlatıldığına göre, Simcûr'un¹ yaveri ve Sultan Mahmud'un babası olan Sebük Tegin'in başlangıçta bir attan başka bir şeyi yoktu. Çok geçim sıkıntısı yaşıyordu. Her gün ava gidiyor ve geçimini bununla sağlıyordu. Günün birinde kırdan otlamakta olan bir ceylan ve yavrusunu gördü. Sebük Tegin atını ona doğru sürdü. Ceylan kaçtı. Yavrusu küçük olduğu için annesiyle beraber kaçamadı. Onu yakalayıp atın eyerine bağladı ve şehrin yolunu tuttu. Ceylan, yavrusunun yakalandığını görünce avcının arkasından bağıarak ilerledi. Sebük Tegin onun bu durumuna acıdı, ceylan yavrusunun bağını çözüp serbest bıraktı. Ceylan gelip yavrusunu aldı ve yüzünü göğe çevirerek dua etti.

Mısra:

1 Sultan Simcûr, Sâmânoğullarından İsmâil b. Ahmed'in hizmetçilerinden idi. Sonra komutan oldu ve Gürgan'da Alevilere karşı savaştı. Bk. *Ablâk-ı Muhsini*, haz. Seyyid Hasan Nakibî (Kum: 1393) baskısı, s. 117'deki 3 numaralı dipnot.

حضرت آفرید کارند که بابل اختیار وقت را سپرده تا بر عاتق ایشان عجزه
 و در ایشان بجز باخت و در غایت معقرن باشند و دولهای شکسته با مقام
 رعیت پروری و در حمت کتری از هجوم ملبای جباران و سپهتجاران فارغ
 و مطمئن کرده پس باید که با امید رحمت الهی که ارحم ترحم بر عاخران
 بجایند و در خساره سلطنت را بحال زپای **والشوقه علی خلقه** بیاریند
 در شفقت سر که علم بر فزایدت - کار خود و وجهه خلقان بساخت
 از شفقت سر که سپهر افراز شد - دیده دولت بر خورشید باشد
 سعادت آخرت و سعادت دنیا بر جم و عاشقان باز بسته است - آورده
 که بگین بد پر سلطان محمود که در او ایل حال ملازم سحور بود یک سر لب
 بیش نداشت و اوقات او در غایت عشرت میگذشت هر روز بوزنم
 کشتار بصر ارفستی و اگر میدی بدت وی افتا وی بدان گذرانی
 روزی آموپی دید که با بچه خود را در حرمی چو بگین اب بر بخت
 آمو بگین و بچه او خرد بود از مادر باز ماند آمو بچه را بگفت و دست و پایش
 بر بسته و پیش زین نهاد و راه شهر برگرفت - چون آمو بچه خود را گرفت
 دید باز گشته میدوید و فریاد می کرد و می نالید - بگین را بروی رحم آمد
 دست آمو بچه بگشاد و او را سر سحور داد او مادرش در آمده او را در پیش گرفت
 و روی تابسان کرده بزین بی زبانی مناجاتی کرد **مصرع**

Ey dilsizlerin dilini bilen

Sebük Tegin şehre eli boş döndü. Gece rüyasında Hz. Peygamber'i gördü. Ona şöyle diyordu: "O dilsiz zavallıya gösterdiğin şefkat ve merhametten dolayı Allah'a yaklaştın ve biz senden razı olduk. Şimdi de Cenâb-ı Hak sana hükümdarlık şerefini lutfetti. Tebaana da aynı şekilde şefkatli davran ve hiçbir zaman merhameti elden bırakma."

Büyüklerden biri şöyle buyurmuştur: Bir hayvana şefkatli davranarak padişahlığı elde eden kimsenin insanlara merhametli davrandığında saltanatının bâki kalması hiç de şaşılacak bir durum değildir.

Beyit: Kesme halkından sakın sen ilgini
İşlerini itina ile hallet
O zavallılara sen merhamet et
Senin lütf u keremine muhtaçlar

Filozoflar şöyle demişlerdir: Sultanın şefkat alametlerinden biri, tebaasını oğlunu sevdiği gibi sevmesidir. Böylece onlar da mallarını ve canlarını onun uğrunda feda ederler ve ömrünün uzun ve devletinin bâki olması için çalışırlar. O tebaasına ne kadar şefkat gösterirse Allah da ona öyle inâyette bulunur.

Beyit:

کمانی که زبان فی زبانان وانی • سبکتن تھی دست بستر باز آمد
 شبانه حضرت رسالت را علی علیه و آله و سلم بجزاب دید که باد
 سیکوید ای سبکتن بواسطه آن شفقت و مرحمت که از تو در وجود
 آید و بجهت آن کرم و مهربانی که در حق آن سچاره زبان بسته کردی
 بحضرت حق سبحانه و تعالی تقرب تمام یافتی و ما از تو خوشو شدیم
 و خداوند تعالی ترا شرف بادشاهی کرامت کرد و باید که باینده کان
 وی همین نوع شفقت بجای آردی و در باره رعیت خود طریق مرحمت
 فرو گذاری • بزرگی نفس برموده که چون بواسطه شفقت بر حیوانی بادشاهی
 این جهان فانی می یابند اگر بکبت مرحمت بر انسانی سلطت ملک باقی
 یابند بیع عجب و غریب نباشد • دست رعایت زر رعیت مدار
 کار رعیت بر رعایت پادشاه • مرحمتی کن که بگر خسته اند
 در کرم و لطف تو دل بسته اند • حکما گفته اند یکی از آثار شفقت سلطان
 آنست که چنان رعیت را دوست دارد که پدر فرزندان را سر چه بر خود
 نهند و پایشان نهند و تا ایشان بین مال و جان از وی دروغ ندارند
 و سر چه دارند فدای وی کند و همه سمت خود بر درازی عمر و زیاده
 دولت او بکارند و خنده او را رحم و شفقت بر خلق بیشتر باشد
 حق سبحانه و تعالی را لطف و لطف در رحمت بر او بیشتر بود •

Bağışlarsan sen de bağışlanırsın
Gaybın kapısı açılır önüne

Eğer Allah'tan merhamet istersen
Merhametli davran başkalarına

Erdeşîr Bâbek, oğluna şöyle tavsiyede bulundu: Tebaaya göstereceğin şefkat ve merhametle onları bu mertebeden dost mertebesine çıkarmaya çalış. Onların gönlünü ancak böyle kazanabilirsin. Zira her şey gönlün kazanılmasına bağlıdır. Bir filozofa “Padişahlar için en iyi av nedir?” diye soruldu. Şöyle cevap verdi: “En iyi av, tebaanın gönlünü kazanmaktır. Zira onların kalbini kazanırsan diğer her şey kendiliğinden gelir. Tebaanın gönlüne padişah sevgisi yerleşirse onu hiçbir konuda üzmezler.”

Beyit: Manevî saltanat dilersen gönül kazan
Ordun yoksa saltanatın güvende değil

Şefkat alametlerinden biri de insanları tarım ve inşaata teşvik etmek ve tarlalarını sürmelerine ve su kanalları açmalarına yardımcı olmaktır.

Anlatıldığına göre, Nûşîrevân, valisine şu fermanı yazdı: Eğer senin vilayetinde ekilmemiş bir arazi kalırsa seni idam ettiririm. Bunun hikmeti, padişahın haraçtan faydalanmasıdır. Haraç artarsa memleket gelişir. Bayındırlık ancak ziraatla mümkündür. Tebaaya şefkat ve müsamaha

بخشای بخشاینده بر تو • دری از غیب بخشاینده بر تو
 اگر رحمت زحق داری تنها • تو سهم بردگیران رحمی بنویس
 اردشیر با یک پسر خود را وصیت کرد که ای فرزند جمدکن تا شفقت عام
 و رحمت لا کلام رعیت را از مرتبه رعیتی بمرتبه دوستی رسانی
 تا دلمان از آن تو شود که چهره های دیگر تابع دل است • یکبلی را پرسیدند
 که بهترین شکاری مردمان را که است فرمود که صید دلمای رعیت
 کردن خوبتر شکاری است زیرا که چون دل ایشان را بخود میل دادی
 دیگر همه چیزها در پی دل میسرود و چون دوستی پادشاه در دل
 رعیت جای گرفت در هیچ چیز با وی مضایقه نمی کند

ملک معنی طلبی پیروی دلمان کن

سکنت که نبود ملک مسلم نشود
 و یکی از شفقتا آن است که آن مملکت که تواند مردمان را برزراعت و
 عمارت تحریر کند و در اجرای کارها با واحداث جو ساری ایشان را
 مددکاری نماید • آورده اند که نویسنده آن بابل خود نوشت که اگر یک قطعه
 زمین در ولایت من نامرروع مانده بجز ما میم تا ترا بردار کشند و حکمت درین
 آنست که فایده پادشاه از خراج باشد و خراج وقتی بسیار شود که مملکت آباد
 گردد و آبادانی نبود الا بزراعت و تا با رعیت مساجت نکند و آثار شفقت

gösterilmedikçe ziraat yapılamaz.

Beyit: Mamur ülke istiyorsan halkı mâmur et
Onları zalimlerin sultasından koru

Sultan Ebû Said Hüdâbende zamanında emîrleri tebaaya çok vergi yüklüyorlar ve mallarına el koyuyorlardı. Bir gün Sultan, emîrlere şöyle dedi: “Bugüne kadar tebaanın yanındaydım. Bundan sonra bu tutumumu değiştireceğim. Eğer siz de uygun buluyorsanız gelin, hepsinin mallarını yağmalayalım ve onlara hiçbir şey bırakmayalım. Ama bu durumda benden hiçbir ulûfe ve yardım istemeyeceksiniz. Eğer bundan sonra biriniz bu konuda benden bir şey isteyecek olursa onu cezalandırırım.” Emîrlere şöyle dediler: “Biz vergi ve para olmadan nasıl yapabilir ve görevimizi nasıl yerine getirebiliriz?” Sultan dedi ki: “Bizim bütün maslahatlarımız tebaanın imaret, ziraat, zanaat ve ticaret alanlarındaki çalışmasına bağlıdır. Onları yağmalarsak beklentilerimiz nasıl karşılanacak? Düşünün bakalım, tebaanın öküzünü, tohumunu ve diğer araç gereçlerini ellerinden alırsanız ve tahıllarını yerseniz onları mecburen tarımı bırakmaya zorlamış olursunuz. Onlar tarımı bıraktığı için mahsul elde edilmediğinde siz ne yiyeceksiniz?” Emîrlere bu sözü duyunca tebaaya iyi davranmaya ve ilgi göstermeye başladılar.

Beyit: Sözü muteber büyüklerden duydum
Sultan için halk hazineden mühim
Haraç çok olsa da bir gün tükenir
Tebaadan hazineye akar gelir

و در حق ایشان بظهور رسانند زراعت میسر نشود
 مملکت معمور خواست خست را معمور دار

در سپه ایشان بجای ظلمان را دور دار
 در زمان سلطان بوسعید خدا بنده امرای او بار عایا زیادت میگردند و بمجسما در
 مال از ایشان می گرفتند روزی سلطان با امر گفت که من تا امر و مال
 از رعیت نمی گرفتم و رعایت ایشان می کردم من بعد این رعایت را بر طرف
 می کنم اگر مصلحت است بیاید تا بنده ایشان را عارت کنیم و بیخ نیر از امتهم و غیر
 ایشان گذاریم اما بشرط آنکه دیگر از من علوفه و مر سوم نطلبند و اگر بود الیوم
 یکی از شما از من این نوع کند او را بیست رسانم اگر آغشته با بی علوم
 و مر سوم چگونگی توانیم بود و وظیفه خدمت چه نوع بجای توانیم آورد گفت مرتب
 مصالح ما و شما از سعی رعایا باشد در عمارت و زراعت و حرفه و تجارت
 چون ایشان را عارت کنیم آن زمان این توقعات از که توان کرد شما
 اندیشه کنید که اگر کاد و تخم از رعایا بستانید و غلات ایشان بخورید ایشان را
 بضرورت ترک زراعت بایر کرد و بعد از آن که زراعت نکند و محصول نباشد
 شما چه خواهید خورد ام چون این سخنان استماع کردند روی نوارش و رعایت
 رعیت آوردند **بیت** شنیدم از بزرگان سخن پسند که سلطان را رعیت بهتر از کج
 کران خست ار شود آخر پشتر **○** دزین هر لحظه و خسی نودر اید

Bir diğerk şefkat alameti, tebaanın yanına gelip adalet açısından durumunu arz edeceği bir gün belirlemesidir. Böylece sultan mazlumların hallerinden bizzat haberdar olacağı için muhafızlar ve kapıcılar halka kindar ve tamahkâr davranamazlar.

Anlatıldığına göre, Hameyn'in ileri gelenleri, Halife Nâsır'a şöyle bir mektup yazdılar: "Sana halifelik yakışmıyor. Sen sultanlık yapamıyorsun. Çünkü senin nâiblerin ve vekillerin halka değişik şekillerde zulmediyorlar." Halife onlara şu cevabı yazdı: "Bu söylediklerinizden haberdar değilim." Bu defa ileri gelenler şu mektubu yazdılar: "Senin özrün kabahatinden büyük. Cevap verecek yerde suçu başkasına atma! Mademki tebaanın işlerini üstüne aldın, soru sorulduğunda da cevap verebilmen gerekir. Habersiz olduğunu söylemek de ne demek? Bu bahaneyi kim dinler ve kim kabul eder?"

Büyüklerden biri şöyle demiştir: "Benim yönettiğim bir vilayette eğer bir köprü bozulur ve üzerinden bir koyun sürüsü geçerken bir koyunun ayağı deliğe girdiği için acı çekerse yarın kıyamet günü bunu bana sorarlar. Bunu benim bugün halletmem gerekir." Saltanat makamına geçip devleti yöneten kimsenin herkese hakkını vermesi ve tebaaya şefkat, merhamet ve sevgi göstererek hukuku koruması gerekir.

Beyit: İktidara gelmek kolay değildir
Orada dikkatli olmak gerekir
Mağdur muradına erdirilmeli
Fakir sıkıntıdan kurtarılmalı

و از جمله شفقت آن است که سرور پادشاه باید که با رعایا دین و بخودتخص حال
 دادخواه کند تا هر کس سخن خود بادی گوید و او بچس خود بر کجای احوال
 مظلومان و توقیف یا بد و نواب و عجب شوند بنوض و طع بر کسی حکم کردن
 آورده اند که اگر بر حرمین با صبر خلیفه نوشتند که خلافت ترا زید و سلطنت
 ترا نشاید که ناپان و متعلقان تو بر مردم ظلم می کنند و انواع جور و ستم از ایشان
 ظاهر میشود و در جواب نوشت که من ازینجا که شما می گوید خبر ندارم ایشان
 دیگر باره پیغام کردند که عند تو بدتر از کن است **•** بزرگان کوشاند آنچه ترا
 جواب باید گفت به یکی حواله کن زیرا که نهات رعایا بر ذمه گرفت و ترا بوقت
 سوال از عده جواب آن بیرون باید آمد چغزری و غفلت در میان بی کار
 دارد و این عذر از تو که خواهد شنید و کی قبول خواهند کرد **•** یکی از صحابه فرمود که
 در روایتی که بمن تلقن دارد اگر پل ویرانی باشد و رویه کوفته ای بران که روی پای
 کوفته ای بسورانی فرود رود و الهی بوی رسید فردای قیامت از من خواهند
 پرسید و از عده جواب آن بیرون باید آمد **•** پس هر که منصب سلطنت قبول
 و پای ممکن بر سر حکومت نهد با دای حقوق این امر قیام باید کرد و حفظ حدود و رسوم
 آن از روی شفقت و رحمت و نیکی و رعیت بجای باید آورد **•**
 و از تحت حکومت نشستن آسان نیست **•** و در آن مقام بسی احتیاط باید کرد
 مراد حاجت رسیدن باید **•** غم فقیه مشقت کشیده با خرید

20. BÂB: HAYIR VE İYİLİK

Hayır kurallarını ve iyilik esaslarını hazırlamak, her devlet yöneticisinin üzerine düşen bir görevdir. Ölümden sonra feyiz ve bereketi işleyenin ruhuna ulaşan amellerden biri, sadaka-i câriyedir. Bu, mescit, mabet, okul, tekke, kervansaray, havuz ve köprü gibi hayır kurumlarının yapılmasıdır. Bunların faydası devam ettiği sürece sahibinin ruhuna sevap ulaşır.

Beyit: Hayır yapan kişi âhirete göçünce
Ruhuna her an başka bir feyiz ulaşır

Akıllı insanın gönül aynasını tevbe ederek gaflet kirinden arındırması ve dünya mal ve makamının gelip geçici olduğunu bilmesi gerekir. Bu fâni dünyaya gelip gidenler, bâki bir hatıradan başka bir şey elde edemeyeceklerini anlarlar. Her memleketin kral, bey, devlet erkânı ve zenginlerinden kalan yüksek imaret ve değerli yerler, o devirlerin tarihî belgelerinde kayıtlıdır. Bu gerçek, akıl ve nakil erbabı, hatta büyük küçük herkes tarafından bilinmektedir.

Beyit: Bu dünya kimseye asla yar olmaz
İyi nam bırakmak daha iyidir

Özellikle hayır binalarının yazısı, sonraki devirlerde levhalarından hiçbir şekilde silinmez. Öncekilerden kalan hayır kurumları zincirleme tevarüs yoluyla sonrakilere ulaşır.

Beyit:

بسم در خیرات و برکت تمیذ تو اعد خیرات تو ایس
 مبنای برکت برزده هر صاحب دلتی و رحمت چه کی از ان اعمال که بعد از نشاء حیات
 آثار فیض و برکت او بروج حامل پس صدقه جاریه است چون مساجد و معابد
 و مدارس و خانق و رباطلا و جوضها و جهرها و امثال آن از ابواب البر که
 ما دام که اثران باقی باشد پدیه ثواب بروج بانی آن در حصل است **بیت**
 هر که خیری کرد چون محصل بدان عالم کشید

روح او را نفس فیضی در خواهد رسید
 در حائل شیار که بصیقل انابت زکین غفلت از اینینه خاطر برزاید و
 بدانند که جاه و دنیا و مال و متاع آن برصد و زوال و اشغال است سر اینینه این معنی را
 در خواب یافت که حاصل از آئیندگان در روندگان این سپهری فانی جز یاد کاری
 باقی نخواهد ماند و در عمارتی عالی و موضعی شریف که از طبقات ملوک و اربکان
 و توانگران سر مملکت واقع شده اثران بر جسم را برودن کار و صحیف ادوار
 بیل و نهار مشیت و مسطورت و نام ایشان نزد همه در باب عقل و نفس
 بیکد پیش اگر اکی بر و اصغیر عالم معروف و مشهور **بیت**
 چون نمی ماند جهان بی مدار نام نیکو بهر که ماند یاد کار
 خصوصاً رقم مبنای خیر که هیچ نوع از انواع ایام مخومی شود و حدیث نقل خیر که از
 مسقمان واقع شده بتسل و تقعن بسمع متاخران میرسد **بیت**

Kisrâ ölür eyvan kıssası kalır
Nu'mân gider Hurnek hâlâ anılır

Büyükler şöyle demişlerdir: “Bizim katımızda daha fazlası vardır.” buyrulduğu gibi, onlar başarı gösterir ve destek verirlerse başlarına mutluluk tacı konur, ebedî feyiz göğünden uçup gelen rabbânî lütuflar hareketlenir ve mutlu insanın kolunda huzura kavuşur. Onun hâl sayfaları “İyilik ederseniz ancak kendiniz için iyilik etmiş olursunuz.”¹ mânasıyla süslenmeye layıktır. Âhiret yolculuğunun azığı ancak sadaka-i câriye türünden iyilikler yapmak ve salih ameller işlemek suretiyle hazırlanır. Böylece onun nimetler karşısındaki şükürü dünyanın her tarafına yayılır ve insanlar onu her zaman övgüyle anarlar.

Beyit: Süslü revaka altınla şu söz yazıldı
Yalnız cömertlerin iyiliği kalacak

Bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: “Bir insan ölünce şu üç amel dışındaki bütün amelleri sona erer. Bunlar, sadaka-i câriye, faydalanılan ilim ve babasına dua eden salih evlattır.” Sadaka-i câriye, mescit, okul, tekke, köprü, kervansaray ve havuz gibi insanların genel olarak faydalandıkları hayır kurumlarıdır. Bu tür hayır kurumlarını yapmak, mescitleri tamir etmek ve mabetler kurmak daha çok hükümdar ve halifelere yakışır. Yüce Allah, “Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve âhiret gününe inananlar imar ederler.”² diye buyurmuştur. Bir hadîs-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “Kim Allah için bir mescit yaparsa Cenâb-ı Hak ona merhamet eder.”

1 İsrâ, 17/7.

2 Tevbe, 9/18.

کسری نماند و قصه ایوان او بماند • نغان برفت و ذکر خورنق منور پست
 بزرگان گفته اند چون حمای توفیق و تاسید از اشیا **وله یا خیر** سایه دولت
 برفق کامکاری حکمت و باز بلند پرواز مواب ربانی از قصای فیض جادو
 جلوه مساحت فرموده بر ساعد سعادتمندی آرام گیر در این حال آن است
 که صحیف احوال خود را با رقم **ان احسنتم احسنکم لانکم** بیارید و زاد سواد آخرت
 از تعلیم خیرات و مبرات تربیت باقیات حاصلات که عبارت از خیر عام
 و صدقه جاریه است بیاید تا ذکر نعم و شکر کرم او با طرف و اکناف عالم
 رسیده در سر زمانی بهر زبانی شایسته بین او جاری گردد

برین رواق متون پس نوشت تا بند بند

که حبس نکوی اسل کرم نخواهد ماند
 در حدیث آمده که چون آدمی بمسئول آخرت رود همه اعمال از او منقطع گردد
 الا سه چیز اول صدقه جاریه • دویم علمی که بدان نفع کیسند • سیم فرزندی
 صالح که او را دها کند و بخیر و صدقه جاریه که عبارت است از مسجد و مدرسه و خانقاه
 و پل و رباط و مانند آن امداد نماید • پس از و الیان خط سبط و تحت نشینان
 بارگاه خلافت چنان زپد که معارضت ایشان اولاد و تعمیر مساجد و تاسیس
اما بعد مساجد و مناسک و در شان ایشان واقع است سعی نمایند چه در صد
 آمده که هر که برای خدای سجدی بنا کند حق سپساجانه و تقالی بر او رحمت فرماید و مساجد

Eski mescitleri tamir etmek de bu hükme tâbidir. Mescit yapılıncaya oraya imam ve müezzinler tayin edilmeli ve rızık temini yolunda çalışarak namaz kıldırma görevini aksatmaması için onların geçimleri sağlanmalıdır. Yüksek medreseler inşa edilmeli ve şer'î ilimlerin yayılması için ders verecek müderrisler atanmalıdır. Dönemin padişahı bunun sevabına nâil olur. “Biliniz ki Allah’ın dostları için korku ve üzüntü yoktur.”¹ âyetinde işaret edilen saf gönüllü dervişler ve sûfiler için temiz tekkeler yapılmalıdır. Böylece hakikatleri öğrenmek ve incelikleri keşfetmek isteyenler onların yüce nefislerinin bereketi sayesinde amaçlarına ulaşırlar. Onların vakit ve hâl ışıkları maddî ve manevî mutluluğa katkıda bulunur. Öğrencilerin ilim tahsilinden ve dervişlerin zikir ve virtlerinden geri kalmamaları için buralara yönetici tayin edilmelidir.

Ayrıca fakir ve muhtaçların öğle ve akşam yemeklerini yiyecekleri zâviyelerin yapılması gönül birliğine vesile olur. Hastane yapılması ve uzman tabiplerin görevlendirilmesi, ilaç, şurup, yiyecek ve ihtiyaç duyulan her şeyin sağlanması sıhhat ve afiyete sebep olur. Mazlum yolcular ve dara düşmüş garipler için sığınak olacak tam donanımlı kervansarayların inşa edilmesi,

1 Yûnus, 10/62.

نیز تجدد کردن همین حکم دارد و بعد از عمارت مسجد امام و مؤذن تعیین باید کرد
 و اسباب معیشت ایشان میا باید داشت تا از روی فراغت بهم خود قیام توانستند
 نمود و بجهت طلب قوت از اوقات این امر بازمانند و دیگر مدار پس از تقصیر
 بنا باید کرد و مدرسان افادت نصاب و حلل و فصلهای افاضت امت با
 معین باید ساخت تا نشر علوم شرعی نمایند و برکات ثواب بر دیگران رود
 آثار ایشان برسد و دیگر خوانق پاکیزه و باصفی جهت پاکیزه دکان
 دولت پناه و صوفیان صفت اخلاقی **الان اولیاده تربیت**
 باید داد تا طالبان حقایق و قاصدان دقایق بمیمن انفا پس شریفه ایشان
 بمقاصد و مطالب برسند و آثار انوار اوقات و احوال ایشان ضمیمه سعادت
 صورتی و معمولی گردد و وظایف و ادوارات از باب مدرسه و خانقاه نیز
 تعیین باید نمود تا طلبه از مطالعه علوم و درویشان از ادکار و اوراد خود
 بازمانند و دیگر احداث تراویها که در آن برای فقیران و درویشان و محتاجان
 رابطه چاشت و شام از غلور و نان مرتب و میا باید درشت تا موجب جمعیت
 باطن ایشان شود و دیگر ابداع دارالشفای تعیین طیب حاذق مشفق و
 تربیت ادویه و اغذیه و آشپزیه و آنچه ضروری باشد و سیه صحت و سلامت
 و رابطه عافیت و کرامت میگردد و دیگر ساختن ریاضهای مرتبه باسککام تمام
 که یکی بر سفردان ستم رسیده و پناه غم سپان محنت کشیده باشد نموده بسا

son derece faydalıdır. Yolcuların kolayca geçebilmeleri için hızlı akan ve bol sulu ırmakların üzerine köprülerin yapılması çok makbuldür. Şöyle rivayet edilmiştir: “Kim Müslümanların geçebilmeleri için bir köprü yaparsa Allah da onun sırat köprüsünden geçişini kolaylaştırır.”

Ayrıca suyu az olan yol ve mahallelerde havuz yapılması ve kuyu açılması, kıyamet susuzluğundan kurtulmaya vesile olur. Rivayet edildiğine göre, sahâbeden biri Hz. Peygamber’e dedi ki: “Annemin ruhu için sadaka vermek istiyorum. Ne yapmamı emredersin?” Hz. Peygamber, “En iyi sadaka sudur.” dedi. O sahâbî de bir kuyuyu satın alarak Müslümanlara vakfetti ve sevabını annesinin ruhuna bağışladı.

Ayrıca türbe ve mezarların onarılması, o mezarlardaki mukaddes ruhların daima rahat ve huzurlu olmalarına sebep olur.

Genel hayırlardan biri de hayır yerlerindeki vakıfların ve iyilik kapılarının zorbaların elinden alınıp güvenilir ve dindar insanların eline teslim edilmesi ve gelirlerinin vakıf şartları gereği orada çalışan görevlilere ve hak edenlere verilmesidir. Temiz, dindar ve iyi huylu vakıf çalışanlarına maaş bağlanmalıdır. Her şeye rağmen onlara tam güvenmemeli, sadece işleriyle uğraşmaları için belli aralıklarla denetlenmelidir. vakıf işlerinde asla müsamaha gösterilmemelidir. Çünkü bu, şeriatın desteklenmesi mânâsına gelir. vakıf işlerini şeriata uygun olarak yürüten kimse, “Bir hayra öncülük eden onu yapmış gibi olur.”

و آنچه بی شمار دارد و دیگر پستن قنطاریا بر آنها بی تند و بسیار که مسخران را
 بران حور و سسل و آسان باشد بغایت پسندیده است و چه در اخبار آمده که
 هر که پی بنا کند در راهی تا مسلمانی بران بگذرد خدای تعالی کند شستن حرط را
 بروی آسان گرداند و عمارت حوضهای بزرگ و چیز چاهها در راهها و چاهها
 که آب کمی نمی کند سبب یعنی باشد از تسکینی قیامت منقول است که یکی از
 صحابه بجهت رسالت **صلوات الرحمن علیه** عرض کرد که میخواهم که
 برای روح مادر خود خیریه کنم و صدقه بدم مراد آن چه می فرماید حضرت
 فرمود که بهترین صدقه ای آب است آن صحابی چنانی بخسرید و بر مسلمانان وقف کرد
 و ثواب آن را بروح مادر خود بخشید و دیگر عمارت مشایخ مبارکه در ترویج خیرات
 بمنزله سبب آن می شود که ارواح مقدسه آسودگان آن خیرات همه روزگار
 سعادت آثار عام و مروج گردند و از جمله خیرات کلیه آن است که موقوفات
 بقاع خیر و ابواب البر را از دست متاکله و متغلبان آنتساع نموده بخدمت
 بپارند و محصول آن را بار باب و طایفه و استحقاق چنانچه شرط باشد برسانند
 و بر اعمال وقف عمل با دیانت پاکیزه معاشش تعیین نمایند و بران
 اعمال و وقف بوده بهر چند وقت بعض امور با شران وقف مشغولی کنند
 و در هم وقف اصدا و مطلق مسامله و مسامله روایت چه مثبت این معنی
 بقوت شریعت و هر که هم وقف بدست و شرح فیصل در حکم **الدال علی الخیر**

hükmü gereği vakıf sahibinin sevap ve mükâfatına ortak olur.

Beyit: Hayır yap ya da hayra vesile ol
Sevabına sen de nâil olursun

Hayır konusunda söz uzatıldı. Zira sadaka-i câriyenin sayılamayacak kadar çok sevabı vardır.

Rivayet edildiğine göre, bir kişi rüyasında, bu dünyadan âhirete irtihal eden birini görmüştü. Öldükten sonra başına nelerin geldiğini sordu. Şöyle dedi: “Bana bir süre azap edildi. Ceza kartalının pençesiyle parçalanıyordum. Ansızın Allah’ın huzurundan kurtuluş fermanı geldi ve Cenâb-ı Hak günahlarımı affetti.” Rüya gören kişi, “Hangi vesileyle kurtulduğunu anladsın mı?” diye sordu. Şöyle cevap verdi: “Evet, ben bir çölde bir kervansaray yaptırmıştım. Dervişin biri sıcak bir günde gelip o kervansarayın gölgesinde dinlenmişti. İyice rahatladıktan sonra ellerini açarak şöyle dua etmişti: Ey Allah’ım, burayı yapanın günahlarını bağışla! Duası derhal kabul edildi ve bu dua benim kurtuluşuma sebep oldu. Böylece cehennem çukurundan cennet bahçesine nakledildim.”

Beyit: Ne kadar iş yaparsam yapayım ben
Yalnız iyilik iyi boş gerisi

21. BÂB: CÖMERTLİK VE İHSAN

Cömertlik, iyilikle anılmaya;

گفتند در اجود ثواب آن با واقف شریک باشد
 خیر کن یا دلیل خیری باش **○** تا از سهم در آن ثواب دهنده
 و آنکه در باب خیرات اطباء بی زحمت نظر بر آن است که مشوبات
 صدقات جاریه بی پایان است **○** آورده اند که یکی از بزرگان که
 در دینت حیات بموکل اجل سپرده بود و رخت ازین مردمانی
 بسراسی جاودانی برده او را در خواب دیدند و از حالتی که بعد از وفات
 دست داده بود پرسیدند گفت مدتی در شکنجه عذاب گرفتار بودم
 و در چنگل عقاب عقوبت می فرودم تا گاه پروانچه نجاست
 از دیوان گرم آبی در رسید و حق سبحانه و تعالی گمانان مرا بسیار زیاده
 سایل از وی استفسار نمود که هیچ دانستی که سبب آزارش چه بود و بچه سلیقه
 صورت خلاصی روی نموده جواب داد که آری در بسیار باطنی رباطی
 ساخته بودم که در روشی در کجا هر روز بسیار آن رباط پناه آورده بوده و
 زمانی استراحت کرده چون مشقت او راحت مبدل شده بوده از روی نیاز زمان
 مرا کشته برین وجه گفت که خدایا بانی این موضع را بسیار زنی الحال تیر عاچی
 نشان اجابت رسیده مرا بسیار زیندوار حوض تجیم بر وضه نعیم رسانیدند
 هر چند بروی کار در نمی بگردم **○** نیکی است که نیکت در گمانه سیج
باب **یکم** در سخاوت و چارن سخاوت سبب نیکی

ihsan, makam sahibi ve mutlu olmaya sebep olur. İnsanlar, özellikle ileri gelenler cömertlikten daha iyi bir sıfata sahip değillerdir.

Beyit: Şeref cömertlikten kerem kulluktan
Bunlar yoksa yokluk daha iyidir

Rivayet edildiğine göre, cömertlik cennette bir ağaçtır; daha doğrusu Cenâb-ı Hakk'ın rızâ ırmağı kenarında bir fidandır. Onun dalı İlliyyîn cennetine kadar yükselir. Onun tomurcuğu dünyada iyi namlı olmak, meyvesi ise âhirette yücelik ve fazilettir.

Beyit: Cömertlik cennet bahçesinde olan bir dal
Onu kinle büyütene yazıklar olsun

Bir filozofa, “Bütün sanatların üstünü örten ayıp nedir?” diye sordular. Filozof, “Cimrilik!” diye cevap verdi. Bu defa “Bütün ayıpları örten sanat nedir?” diye sordular. “Cömertlik!” diye cevap verdi.

Beyit: Sanat cömertliktir gerisi araç gereç
Her parmağında yüz marifet olsa ne ki

Cimrilikten kurtulmadıkça iftihar ve yüceliğin serkeş atının bağlanamayacağı kesin olarak bilinmelidir.

Beyit: Ben her fikri tecrübe ettim ama
Cömertlikten iyisini görmedim
Kapıma kerem için geldi seçkin
İşte bu gelip geçene cömertlik

İskender, Aristoteles'e, “Din ve dünya mutluluğu ne sayesinde elde edilir?” diye sordu. Aristoteles, “Cömertlik sayesinde!” dedi.

و احسان موجب دوستی و منتج خجسته فرجانی است • و بی‌صفت
 آدمیان را خصوصاً اشرف و امجاد انسان را با وجود و سخاوت **بیست**
 شرف مرد بجدت و کرامت سجود

• هر که این سرودند اراده‌اش بر وجود
 در خیر آمده که سخا در خستت در بهشت و بجهت نهالت در کنار چوپا
 خشودی حق سبحانه و تعالی رفته و شاخ او در سر فراری با علی‌علین
 پسته سگوفه او بکنی می‌دینت و میوه او کرامت و نصیحت عقی **بیست**
 این سخا سخا است از باغ بهشت • و ای آن کین را از کف بهشت
 از یکمی پر پیدند که عیبی که مجموع منزه به و مخفی مانده است جواب داد که نخل
 باز سوال کردند که منری که تمام عیبها را بپوشد که است گفت سخا **بیست**
 منر سخا است در کجاست دست افزارند

• زیرا اگر مهربان نباشد خویش صد منر است
 و بی‌یقین نباید دانست که تا مال از قفسه اساک مطلق نکرده‌اند تو سن مغاخر
 و معالی بدست در نیاید **بیست** بخت بر به کردم ز سر اندیشه
 نیت به از وجود و سخا پیشه • خاص ز بهر کردم آمد در م
 بگذر قافیسه اینک کردم • اکمن در بازار سلطو رسید که
 سعادت دین و دنیا در چند خیرت گفت در دو خیر کی وجود و دیگری کردم

Din mutluluğu, Allah'ın, "Kim bir iyilik yaparsa ona bunun on katı verilir."¹ diye bahsettiği şeydir.

Beyit: Sana yol azığı lütfeden Allah
Senden bir isterken sana on verir
Bundan iyi bir ticaret olamaz
Kazanmaya bak sonunda zarar yok

Dünya mutluluğuna gelince, halkın gönlünü "İnsan ihसानın kölesidir." hükmü gereği cömertlikle kazanabilirsin. Çünkü kalp sultandır. Sultan olan gönül birine ancak kalıbın kalbe uyarak tuzağa düşmesiyle esir olur. Cömertlik ile efendilik bir kişide toplanınca yüzüne mutluluk kapıları açılır ve dilediği her şey onun için hazırlanır.

Anlatıldığına göre, Hüsrev Perviz'in iyi ordu kumandası ve düşman öldürmesiyle meşhur olan, memlekette sağlam görüşlü, azimli, padişaha yakın ve devletin direği olmasıyla tanınan bir komutanı vardı. Hüsrev Perviz, onun dirayet ve doğru görüşlülüğü sayesinde haktan sapmıyordu.

Beyit: Sayesinde taze Hüsrev merası
Pazısıyla devletin sırtı sağlam

Casuslar, Padişah'a, "Böyle giderse senin komutanın itaat caddesinden çıkacak ve inatçılık, isyankârlık ve azgınlık yoluna girecek; o isyana kalkışmadan tedbirini al ve bunun çaresine bak!" diye haber ulaştırdı.

Beyit: Tedbir al tehlike baş göstermeden
İş işten geçtikten sonra sızlanma

Hüsrev bu söz üzerinde düşündü ve şöyle dedi: "Eğer o kararlı bir şekilde memleketin her tarafında isyana kalkışır

1 En'âm, 8/160.

اما سعادت دین آن است که حق سبحانه فی نفس بر ما که من جاره باطنه فله
صفت اول که هر که یک چپ نه بیارد و آوراده چپ نه که است کمین **بیت**
 آنکه ترا تو شیره میدرخد • از تو کی خواهد دوده میدرخد
 بهتر ازین مایه پستانیت نیست • سود کن آخر که زیانیت نیست
 اما سعادت دنیا آن است که مرغ دل خستنی بحکم **الانسان علی لاجیان**
 بگرم صید توان کرد و چون دل که سلطان بدین است در قید کسی افتاد
 غالب بر جمعیت قلب در دام می افتد • و چون کریم مالک رقاب شخصی
 ابواب سعادت بر وی او گشوده و ابواب مرادات برای وی آماوه شود
 در اخبار آمده که خسر و پروریز را سپه لاری بود بلکه کشتی موصوف و به شمن کشتی
 مشهور و موصوف مقرب ملک و عمده مالک بودی و خسر و از تهر و کوبان
 او عدول نمودی **بیت** از و تازه بد کلشن خیر روی
 باز روی او پشت دولت قوی • وقتی صاحب غرمان بسع ملک رسانیدند
 که سپه لار شما از جاوه فرمان برداری انحراف خواهد ورزید و پسل عماد
 و عصیان و طریق سرکشی و طغیان مسکوک خواهد داشت پیش از آنکه این
 صورت از قوت بفضل آید تبارک و تعالی آن اشتغال باید نمود
بیت
 علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد • دروغ سود ندارد و چورفت کار از دست
 خسر و ازین خبرانه ریشه مندا شده گفت اگر او عنان غریمت ارزوی می گفت

صواب دید

ve ordu komutanları da onunla işbirliği yaparsa bu isyan devlet adamlarını zayıflatabilir ve saltanatın temellerini sarsabilir.”

Beyit: Eğer zulme kapı aralanırsa
Memlekette kargaşa baş gösterir

Bu hususta devlet adamları, ileri gelenlerle istişare etti. Oybirliğiyle bu komutanın hapse atılmasına karar verildi. Hüsrev, onların bu tedbirini çok beğendi. Başka bir gün onu yanına çağırarak öncekinden daha yüksek bir makama getirdi. Onun güzel huylarını ve iyi hasletlerini övdü ve ona hak ettiğinden fazla para ve hediye verdi. Onun tutuklanıp hapse atılmasında yarar gören devlet adamları, bir fırsat bulunca padişaha karardan niçin vazgeçtiğini sordular. Gülümseyerek şöyle dedi: “Ben ne görüşünüze ters davrandım ne de kararımdan vazgeçtim. Siz hapsedilmesini istemiştiniz. Ben de onu kendisinden daha güçlü bir zincir olmayan ihsan zinciriyle bağlamak istedim. Her zincirin belli bir uzvu bağladığını ve her uzvu bağlayan zincirin ne tür bir bağ olduğunun bilindiğini düşündüm. Ben de gönlünü bağlamak istedim. Zira gönül, vücutta sultan; uzuvlar da onun hizmetçi ve uşakları konumundadır.

بطرفی از اطراف بگرداند بسیاری از سپه داران لشکر و سپاه با وی راه
 موافقت پیش گیرند و میکنند که از باغی شدن او تصور می درارگان ملک
 پیدا آید و از دید باغی و طاعنی کشتن او فتوری بقواعد سلطنت راه یابد **پس**
 مبادا بر ارد به بیاد سپرد **○** که در ملک پیدا شود و ش
 پس با خواص دولت و شیران ملک درین باب مشاورت فرمود رای
 حکیمان بران متفق شد که او را بند باید کرد **○** خسرو چپن تیر ایشان
 آفرین گفت روزی دیگر آن امیر را طلب کرده بموضعی بالاتر از محمود او
 نشاند و ذکر نماید و منافع و میرتهای سپشوده و فصلتهای پسیده او
 بر زبان راند و از تعالیس خزاین و نقود و فاین خویشش یاده از
 استحقاق او بوی عطا فرمود **○** شیران نیکو رای که صلاح و صواب در
 بند کردن او دیده بودند در محل فرصت عرضه داشتند که سب تکلف
 از منت غریمت سما یون چه بود **○** شاه تبسم نموده گفت من رای شما را خلاص
 نکردم و از عزم خود انحراف نوزدیدم شما گفته بودید که او را بند باید کرد
 من خواستم که او را محکم ترین بندی مقید سازم بجز قیدی قویتر از
 قید احسان ندیدم **○** دیگر تا مل نمودم که مثل هر قیدی عضوی معنی است و
 بندی که بر یک عضو است که چه نوع بندی باشد خواستم که بند
 بر او شش نهم که دل سلطان بدن است و اعضا و جوارح خدام و چشم و بند

Vücudun asıl uzvu bir bağ ile bağlanınca ona tâbi olan bütün uzuvlar da bağlanmış olur. Diğer uzuvlara takılan demir zincir kopar ama gönle takılan ihsan ve kerem zinciri kopmaz.” Bu durum şu temsil ile anlatılmıştır: Vahşi bir kuşu kapan ile avlarsın ama insanı ancak ihsan ve cömertlik ile avlayabilirsin.

Beyit: Cömertliği meslek edin ihsanla insan
Avlanabilir kapan ile vahşi hayvan
Kılıç ile dize gelmeyen düşmanları
Ancak lütfunla zincire vurabilirsin
Kerem, lütuf ve cömertlik gören düşmandan
Sana bu dünyada asla kötülük gelmez

Hüsrev’in aklına geldiği gibi, onun muhalefet ateşi, padişahın ihsan pınarından akan su ile söner ve düşmanlık fidanının kökü saltanatın kerem pençesiyle göğüs zemininden koparılır. Ondan sonra saf niyetli ve temiz kalpli kullar hizmet kemerini bağlar ve kalan ömürlerinde ona itaatten geri durmazlar.

Beyit: Eğer padişahı şefkat görmüşse
Bir daha ondan asla yüz çevirmez

Bu konuda çok güzel bir rubâî nazmedilmiştir:

Rubâî: Kime cömertlik edersen ondansın
Her zaman senin sofranı metheder
Düşmanına cömertlik gösterirsen
O kesin sana sevgili dost olur

Cömertliğin faziletlerinden biri de insanların kendilerine bir faydası olmasa da civanmert kimseleri sevmeleridir. Horesan halkı,

و چون اصل بقیه می میقد کرد و در سراسر تمام اعضا و جوارح که شیخ و نیکو بنده کردند
 دیگر آنکه بنده آمین بر سر عضو که نهند بسوی آن سوده کرده و بسند کرم و احسان که
 بر دل نهادند به هیچ چیز سوده نشود و در امثال آمده که مرغ وحشی را بام
 توان گرفت و آدمی را با احسان و اکرام صید توان کرد **دست**
 کرم پیش کن کاوی زاده صید با احسان توان کرد و وحشی بقیه
 سده در باطاف کردن به بند که توان پریدن بتسبیغ آن کند
 چو دشمن کرم بیند و لطف و جو نیاید از وی هیچ بد در وجود
 چنانچه بخاطر حسرت و در سپیده بود آتش فدا نشد با بی که از سر مشه احسان
 پادشاهی مترشح شد فرو نشت و بیخ نهال کینه از صمیم پینه او بقوت سرخ
 کرم سلطان منقطع و منقطع گشت و بعد از آن چون بنده کان صافی نیت بخاوس
 طوحت بر که جانپاری بر میان خدمتکاری بسته بقیه عمر از منج زمان بردا
 روی بر ناست **پست** زان نوازش کرمی که یافت از
 بعد از آن روی بر ناست از و درین باب این رباعی نیکو افتاده **رباعی**
 با سر که کرم کنی از آن تو شود و اندر وقت مدح خوان تو شود
 با دشمن خویش اگر سخاوتمند دوزخی سگ نیت که یار هر مردمان تو شود
 و از فضیلت جو دگی آنت که دلنای حقایق جو اندران را دوست دار و
 سر چند از احسان ایشان بهن مردم ز سپیده باشد مثلاً اگر مردم خراسان

Irak'ta cömert bir adamın olduğunu duysa hepsi onu sevecek ve ona aferin diyecektir. Âhirete irtihal etmiş bir cömerdi duysa herkes onu övecektir. Nitekim bu kitabın yazıldığı hicrî 907 tarihinde Hâtem-i Tâî'nin vefatından yaklaşık 945 yıl geçmesine rağmen onun adı hâlâ güzel bir bahar çiçeği gibi anılmakta ve iyi namı övülmektedir.

Beyit: Hâtem-i Tâî ebedî yaşamaz ama
Yüce adı daima hayırla anılır

Rivayet edildiğine göre, Hâtem-i Tâî'nin civanmertlik şöhreti Arap Yarımadası'ndan Yemen'in başkentine kadar her tarafa yayılmıştı. Onun cömertlik şöhreti Şam vilayetine ve Rum ülkesine ulaştınca Şam valisi ve Yemen Kralı onu kıskanarak her biri cömertlik ve civanmertlik iddiasında bulundular. Onun namı bütün dillerde dolaşmakta ve cömertliği her tarafa yayılmış bulunmakta idi.

Beyit: Gönül deryası cömertliğiyle kaynamaktadır
Dünya malı ayağı altında çiğnenmektedir

Bunun üzerine her biri onun cömertliğini denemeye kalkıştı. Önce Şam valisi, onun yanına bir adam gönderdi ve ondan kızıl tüylü, kara gözlü ve yüksek hörgüçlü yüz deve istedi. Bu tür develer Arap Yarımadası'nda çok az bulunurdu. Bulunan da çok pahalı idi. Aslında Hâtem'in sürüsünde böyle deve yoktu. Şam valisinin elçisi Hâtem'e geldi ve ona valinin mektubunu verdi.

شنونده که در عداق مردی کریم و جوانمزد است همه او را دوست خوانند گرفت
 و بر او آفرین خوانند گفت بلکه اگر کریمی را که در قیام حیات باشد یاد کنند همه
 کس شاهی او گویند چنانچه حاتم طایی را که در تاریخ تالیف این رساله که سنه ۹۰۷ است
 از وفات او قریب نصد و چهل و پنج سال گذشته هنوز به یادگوش بریاچین
 آفرین آرزوست و چنین سخنهایش به پراشنا و تحسین پراشته است
 نمائند حاتم طایی و لیک نباید • بمائند نام طیندش به نیکویی مشهور
 آورده اند که چون آوازه جوانمزدی حاتم جزیره عرب را تا دارالملک عین
 زو گرفت و صیبت سخاوت او بولایت شام و مملکت روم رسید دالی
 شام و حاکم مین و پادشاه روم بعداوت او برخاستند • چه هر یک از ایشان
 دعوی سخاوت کردند و لاف جوانمزدی زدندی اما ذکر حاتم بر زبان این
 زمان بیشتر جاری بود و وطنه گرم وجود وی در همه آفاق سایر و ساری
 ابر در یاد دل ز دوست جوید او در انفعال

مال عالم زیر پای صمت او پایمال
 اولی و اسلم شام خواست که او را بیا ز مایه پس فرستاد و از وی صد
 سنج موی سیاه چشم طلبد که گویان طلبید و مثل آن در بوادی عرب نادر بود
 و اگر یافت میشد بغایت گرانمایه میکردید و فی الواقع در آن وقت
 این نوع شتران در روم حاتم نبود • چون کس شاه شام بجایتم رسید و پنجاه گز را نید

Hâtem talebi “Baş üstüne!” diyerek kabul etti ve şöyle cevap verdi:

Beyit: Ne emredilirse onun hizmetkârıyım
Hüküm neyse o devletlinin kölesiyim

Elçiyi evine getirdi ve şanına yakışır biçimde sofru hazırladı. Bütün Arap kabilelerine “Kim böyle bir deve getirirse istediği fiyattan alacağım ve ücretini iki ay sonra ödeyeceğim.” diye duyurulmasını emretti. Böylece kızıl tüylü, kara gözlü ve yüksek hörgüçlü 100 deveyi ödünç olarak Şam sultanına gönderdi. Şam valisi bu durumu öğrenince şaşkınlıktan parmaklarını ısırıldı. Şöyle dedi: “Biz Arap bedevîsini denemeye kalktık, o da bizim için kendisini borca soktu.” Vali, bu develere Mısır ve Şam malları yükleyerek elçiyle Hâtem’e geri gönderdi. Elçi develeri yükleriyle Hâtem’e getirdi. Hâtem, kabilelere tekrar haber salarak kim deve verdiyse gelip yüküyle birlikte almasını istedi. Yüz devenin yükleriyle birlikte sahiplerine verilmesini emretti; emri yerine getirildi. Bu haber Şam sultanına ulaşınca “Bu mürüvvet, insanoğlunun yapabileceği bir iş değildir.” diyerek Hâtem’in cömertliğini kabul etti.

Beyit: Hâtem’in ihsan ve cömertlik ünü
Dünyada boşuna yayılmamıştır

Herakl adlı Rum kralı, Hâtem’in cömertliğini duyunca onun durumunu araştırdı.

دست قبول برپسینه مناده در جواب آن سبوی و طاقه بر زبان رانده گفت **بیت**
 بهر چه ام بود چاکریم و خد مکار
 بهر چه حکم شود بنده ایم و دو تنخواه
 پس ایلمی را بمنزل نمیکونم و د آورده و اسباب ضیافت چنانکه فراخور
 حال او بود میاگردانید و فرمود تا در قبایل عرب منادی کردند که هر که مثل
 این شتر میبارد بهای تمام از و بخیرم و دو ماه دیگر را به با و سپارم
 القصه بدین طریقه صد شتر قرض کرده نزد سلطان شام فرستاده چون
 ملک شام برین حال اطلاع یافت آنکشت بخت بدندان نخر گرفت فرمود
 که ما این امر را بیایز مودیم و او بواسطه ما خود را در وام انداخت
 پس همان شتران را مناع مصر و شام بار کرده بدینت همان ایلمی باز کرد
 و چون شتران را بسند و حاتم آوردند باز بفرمود تا منادی کردند
 که هر کس شتری بمن داده بیاید و همان شتر خود را با آنچه بار دارد بگیرد
 و برده پس آن صد شتر را با برنج او تندان داد و هیچ برای خود نگاه نداشت
 چون خبر سلطان شام رسید گفت این مروت نه حد آدمی زاد است
 و سخاوت حاتم را مسلم داشت **بیت** آوازه سخاوت و احسان حامی
 آخر درین جهان بعث بر نیامده دیگر عظیم الروم که نقل گفتندی
 چون در بیابان حاتم شنید منقح اخبار و تجسس احوال وی کشت سبغ وی

Ona Hâtem'in yüküyle dünyayı ok gibi dolaşan ve ömür gibi değerli bir bineğinin ve sıcak gidişiyile ateşe benzeyen ve hızlılığıyla rüzgâra eşlik eden bir atının olduğu haberini ulaştırdılar.

Mesnevi: Güzel âşıkların gözyaşı gibi akar
Hüsrev'in kara atından da hızlı koşar
Hücum vakti gelince şimşek gibi çakar
Gün olur bazen de kasırğa gibi koşar

Kayser, vezirine dedi ki: "Hâtem'in cömertliği Arap ve Acem arasında şöhret bulmuş, yiğitlik ve mürüvveti dünyanın bir ucundan diğer ucuna yayılmıştır. Ben, onun böyle bir atının olduğunu duydum. Ben onu itibar mihengiyle denemek, mâna mahkemesinde imtihan etmek ve onun cömertliğini ortaya çıkarmak için onun bineğini almak üzere Tay kabilesine birini göndermek istiyorum."

Hâtem'den Arap atını isterim
Eğer lütfeder de verirse onu

Hayli cömert olduğunu anlarım
Reddederse davul gibi tamtakır

O bineği almak için elçiyi Hâtem'e kıymetli hediyelerle gönderdi. Rum kralının elçisi kısa sürede Tay kabilesine ulaştı ve Hâtem'in evine vardı. Elçinin gelişiyle birlikte birden yağmur ve kar yağmaya başladı. Hâtem, misafirini iyi bir şekilde karşıladı ve evine getirdi. Derhal o atın kesilmesini, onunla yemek hazırlanmasını ve misafirin önüne konulmasını emretti. Yemek bittikten sonra dinlenmesi için yatağı hazırlandı ve Hâtem çadırdan çıktı.

رسانیدند که حاتم اسپسی دار و باد پای و باره جهان سپای چون تیر
 خدنگ دور دو و چون عمر کرامی ز دور و مرکب مکر روی باقی
 دم مشابت زده و از سینه کانی با باد طریقی هم ای پرده **بیت**
 چو اسگ عاشقان کلگون و خوش رو • جهان چو ترازو شد بد نیر خسرو
 بوقت حمله برق آسا جنده • بگاه پویه چون صرصر روزند
 قیصر وزیر خود را گفت که خبر سخاوت حاتم در عرب و عجم فاش شده
 و صیت جوایز دی و مردش از قاف تا قاف فرو گرفت و من شنیده ام
 که بدین صفت ایسی دارد منجوا هم که نفت را در آب ریخت اجبار بر ما میام و صورت
 و عوی او را در محکم معنی امتحان نمایم و کس از پی آن مرکب عقیده طی فرستم
 من از حاتم آن آب نازی را د • بخوا هم که او کرمت کرد و داد
 بدانم که در وی شکوه شمایست • و کرد گفتد بانگ طبل تسمی است
 پس ای طبعی جت آن مرکب با بخت و پدایا که لایق حاتم بود بوی فرست
 و اندک زمانی زار رسول ملک دویم عقیده طریقی پدید در حوالی منزل حاتم
 نزول فرمود • قصار امقادن رسیدن ایلی ابر پدید و باران و برف باریدن
 گرفت حاتم همان را در لاری تمام نموده بمسخری نیکو فرود آورد و در حال
 بنمود تا اسپس بکشند و طعنه میا کرد و نزد میهمان آمد و بعد از فرست
 طعام اسباب استراحت آماده ساخته از آن خیمه بیدرون رفت و آن شب

O gece atla ilgili hiçbir şey konuşulmadı. Hâtem sabah özür dilemek için gelince elçi, Kayser'in gönderdiği ferman ve hediyeleri ona arz etti. Hâtem mektubun içeriğinden haberdar olunca çok üzüldü. Elçi, ferasetiyle Hâtem'in yüzündeki sıkıntı belirtilerini görünce şöyle dedi: "Ey yiğit insan, eğer atı veremediğine üzülyorsan bu bizim için çok da önemli değildir." Hâtem şöyle karşılık verdi: "Benim bu nitelikte 1000 atım olsa ve en düşük mertebedeki insan bile istese ona vermekten dolayı hiç sıkıntı çekmezdim. Özellikle ulu sultan bu atı isteyerek beni yüceltmişken ve bu küçük iş için büyük bir elçiyi göndermişken hiç tereddüt etmezdim. Benim bu hayret ve hayıflanmamın sebebi, bu durumu atı kesmeden önce öğrenmemiş olmamdır."

Beyit: Ben o hızlı koşan atı dün gece
 Senin onuruna kebab yapmıştım
 Artık tek çarem o atı kesmekti
 Çünkü evimde başka bir şey yoktu
 Etrafı kaplayan kara buluttan
 Ulaşamıyordu kimse sürüye
 Benim töremde hiç görülmemiştir
 Misafiri akşamdan aç uyutmak
 Her tarafta adım böyle yayılsın
 Artık ünlü bir bineğim var deme

Bunun üzerine Rum kralına Arap atları ve Hicaz hediyeleri gönderdi.

انزان باب گفت پوشیند نشد **•** علی الصبح که حاتم بعد از خواستی
 همان آمد ایچی منشور قیصر باید ای که فرسپ تاوه بود بجایتم نمود و چون
 حاتم بر مضمون آن فرمان اطلاع یافت بنیایت اندیشه ناک گشت
 ایچی بنواست اثر ملالت بر چنین حاتم مشاهده فرموده گفت ای
 جوانمزد اگر در وادون اسب مضایعت داری از عایب نماید چند
 مبالغه نیست **•** حاتم جواب داد که مرا ازین جنبه پس اسب اگر هزار باشد
 و گسترین کسی از ایل روزگار ازین طلب نماید هیچ وجه مضایقه
 در چیز تصور من نیاید خصوصاً که سلطان عظیم الشان مرا بطلب کیا
 منگز ساخت و بجهت این خربی خدمت چون تو رسولی بزیر کوار ارسال
 نموده اندیشه من از تفکرت و تفکر من از عایت تحیر و تحیر که چرا
 زودتر خبر نیافتیم تا آن اسب تلف نشد **•**
 من آن باور رفتار و دل شتاب **•** ز بهر شما دوشس کردم کباب
 بنوعی و کز روی در اتم نبود **•** جنز او بر در بار کاسم نبود
 که بد ظلت ابرار پیش و پس **•** بسوی ره ره نمی یافت کس
 مروت ندیدم در این خویش **•** که همان بچپ بدول از جوع ریش
 مرا نام باید در تسلیم فاش **•** و کرم کب نامور کو میاش
 پس ای پان تازی و تبرکات حجازی جبت سلطان روم فرستاد

Elçiye de memleketinin hediyelerinden armağan etti ve onu güzel bir şekilde uğurladı. Kayser için iç yüzünü öğrenince insafa gelip Hâtem'in mürüvvet ve fütüvvet töresini tasdik etti.

Beyit: Bugün dünyada mürüvvet şehrinin
Şehzadesinden başka cömert yoktur
Cömertlik ve şefkatiyle birlikte
Sona erdi fütüvvet geleneği

Yemen padişahı, son derece cömert, iyiliksever ve mürüvvet sahibi bir yönetici idi. İleri gelen veya halk avamdan herkesi sofrasına davet eder ve muhtaçlara ikramda bulunurdu.

Beyit: Cömertlik bahşiş eli açılınca
Dünyadan dilenme âdeti kalktı

Yemen padişahı, kendisinden başka kimsenin cömertlikte ün salmasını istemiyordu. Bundan dolayı yanında Hâtem'in cömertliğinden bahseden herkese kızarak azarlıyordu. Diyordu ki: "Hâtem bir bedevîdir. Benim tebaam onu ne memleket sahibi, ne sözü geçen biri, ne cihangir ne de güçlü bir fatih olarak tanır."

Beyit: Ne hazine ne de tahtı tacı var
Ne bahşiş verilir ona ne haraç

Sahip olduğu birkaç at, deve ve koyun ile o ne cömertliği yapabilir ki! Onun bir yılda elde ettiği mahsulü ben bir günde dilencilere veririm ve onun yüz katıyla

و رسول را اینند از تحفای آن دیار بهره مند ساخته بجز بهترین و جلی کبیل
 کرده و چون فیض از فوای حال خیر یافت صفت انصاف پیش آورده گفت
 که آیین مروت و قاعده فوت حاتم را مسلم است
 توان گفت کام و زب بود بنام **ه** جز او شش دیار دیار مروت
 ز روی جوانمردی و مسربانی **ه** بر و ختم شد کار و بار فوت
 دیگر حاکم مین پادشاهی بود صفت کرم و سخاوت بر و غالب و خلعت
 احسان و مروت بر و پیستولی همواره مواید احسان و انعام او برای
 خاص و عام مناده بود و نواید اگر اش بجهت محتاجان و در ماندگان آمده **ه**
 چودت جو و بخشش بر کشادی **ه** ز عالم رسم خویش بر بقا می
 نیخواست که جز نام کرم او بر زبانها نذکور نشود و غیر از صفت جو و سخای
 وی در اطراف عالم مشهور نکرده و بدین سبب نکر که در پیش وی
 صفت حاتم کردی آتش غضبش اشغال یافته بایزای وی اشغال فرمود
 و گفتی حاتم مردی صحرانشین است از جمله رجیت ولایت من نه او را رتبه مملکت
 داری و نه منصب فرمان روی نه فوت جهاکیزی و نه بازوی کشور کشایی **ه**
 نه او را خزانه است نه تخت و تاج **ه** نه جایش کسی میدید نه خراج
 میپا از دست او چه آید و باب و شتر و گو سفیدی چند که دارد چه مقدار کرم
 نمایه من آنچه در سالی حاصل حاتم باشد در روزی بسایل میدهم و صد برابر

bir öğle yemeğinde ziyafet çekerim.¹

[Yemen kralı] bir gün büyük bir şölen düzenlemiş ve ziyafet vermişti.² O sırada ansızın,

Beyit: Biri Hâtem'i anmaya kalkıştı
Diğeri de methetmeye başladı

Yemen kralı bu durumdan rahatsız oldu ve kıskançlığı depreşti. Kendi kendine bu zamanda hiçbir dilin Hâtem'i anmaktan geri durmayacağını ve insanların onun iyilik ve misafirperverliğini unutmayacağını düşündü. En iyisi, ben bir akıl hocasının yardımıyla onun ömür gemisini yokluk denizinde batırayım ve adını hayat levhasından sileyim.

Beyit: Bu zaman Hâtem olduğu müddetçe
Adım ihsanla şöhret bulmayacak

Onun başkentinde bir dirhem karşılığında haksız yere yüz kişinin canına kıyan ve azıcık bir menfaat için nice insanların gönül kadehini cefa taşıyla kıran bir kiralık katil vardı.

Beyit: Nazenin gözlü gibi kan dökücü
Güzelin saçları gibi fitneci

Yemen kralı, onu çağırды, şahlara yakışır bir şekilde donattı ve ondan Tay kabilesine gidip bildiği her hile ve yöntemle Hâtem'i ortadan kaldırmasını istedi. Kiralık katil, Hâtem'i öldüreceğine söz verdi. Tay kabilesine doğru yola çıktı. Bir süre sonra Hâtem'in evine ulaşınca güzel yüzlü, iyi huylu ve alnından ululuk parlayan bir gençle karşılaştı. Genç, güler yüzlü ve tatlı dilli bir eda ile ona,

1 Hacı Selim Ağa, 745 ve Ayasofya, 2830 nüshaları ile Kum baskısında bu cümleden sonra aşağıdaki mısra ve başlayacak kıssanın ilk iki kelimesi yer almaktadır: Mısra: *بین تفاوت ره از کجا است تا به کجا* "Bak aramızdaki farkın ne kadar olduğunu gör!" Yemen kralı ... (Çeviren)

2 Hacı Selim Ağa, 745 ve Ayasofya, 2830 nüshaları ile Kum baskısında bulunan şu cümle, esas aldığımız nüshada yer almamaktadır: "Gün boyu güneş gibi altın dağıtıyor ve bulut gibi inci saçıyordu." (Çeviren)

خون او در یک چاشت پیش مہمان می نهم روزی ہستی ساخته بود و
 طرح مہمانی انداختہ در آن اثناء **بیت** در ذکر حاتم کسی باز کرد
 و کردہ شناختن آغاز کرد **بک** ازان برنجید و عسرق جہدیش
 در حرکت آمدہ با خود اندیشید کہ در کج کونہ زبان ایل زمان از ذکر حاتم خاموش
 نیت و صفت نیکوکاری و مہمان داری او بر دل مردمان فراموشی نمی جان
 بہتر کہ بہ پستیاری ملاح فکر کشتی او را در غم قاب فنا حکیم و
 بہدکاری استا دانندیشہ رقم نام او را از لوح زندگانی محو کنم **بیت**
 کہ تا پت حاتم در ایام من **ہ** زینبکی نخواہ شد نام من
 و در پای تخت وی عیار پیشہ بود کہ برای سکیدرم صد خون ناحق را گردن
 گرفتہ میان برستی و با میداندک فایده شیشہ دل بسیار کسان اسبک جنابکشتی **بیت**
 چو چشم نازنیان بود خوریز **ہ** چو لطف خور و بیان فتنہ اکینر
 شاہ میں اور بجلوت طلبید و بموعید خسروانہ مستطہ ساخته بران آورد
 کہ خود را بقیدہ نچی طے رسانند و بہر حلیہ کہ داند و سر مشبکہ کہ تواند حاتم
 نیت و نا بود کہ داند **ہ** آن عیار مستعد قتل حاتم شدہ متوجہ قیدہ طی کشت
 و بدان سر منزل رسیدہ با جوانی خوش خوی نی کوروی کہ سیامی
 بزرگی از جہت او تاقان و فر فرخندگی در نا صیب او در خان بود ملاقات کرد
 جوان از روی مہربانے و شیرین زبانے او را پرس کہم نمودہ رسید کہ

“Nereden geliyorsun, nereye gidiyorsun?” diye sordu. Kiralık katil, “Yemen’den geliyorum, Şam’a gidiyorum.” diye cevap verdi. Genç rica etti: “Bir gece kereminle hanemi şereflendirsen de sana yemek ikram etsem. Böylece gelişinle evimi aydınlatırsın, ben de sana minnettar olurum.”

Mısra: Buyur gel aydınlat konağımızı

Kiralık katil, bu iyi huylu ve güler yüzlü gencin tavrına hayran kaldı ve evine girdi. Gençten daha önce hiç görmediği kadar büyük bir misafirperverlik gördü. Ev sahibi her an farklı bir yiyecek ve rengârenk içecekler getiriyordu.

Beyit: Onun sofrasına her baktığımda
Birbirinden leziz yemekler gördüm

Misafir de onu içinden sürekli övüyordu.

Beyit: Allah bu adamı güzel huyuyla
Mübarek kılsın hayırda öndedir

Böylece karanlık gece son bulup gün ağardı. Misafir, ağlamaklı gözlerle ev sahibine veda etti. Ev sahibi yalvarırcasına şu yürek yakan beyti söyledi:

Beyit: Gönlüm senden ayrıldığına yanar
Keşke biz hiç tanışmamış olsaydık

Genç çok ısrar ederek birkaç gece daha kalmasını istedi. Kiralık katil de bin bir mazeret ileri sürerek şöyle dedi:

Beyit: Burada kalmam artık mümkün değil
Zira yapacak büyük bir işim var

از کجای آبی و کجای می روی. عیار پیشه جواب داد که از زمین می آیم و غریب
 شام دارم چون القاسم نمود که چه شود که یک امشب وثاق مرا بقدم گرم مشرف
 سازی تا ما حضری که باشد بنظر شریف رسانم و بدین مطلق که کلبه مرا
 بنور حضور خود بیارای منت دار سوم **سفر** زور در او بستان من منور کن
 آن عیار بد بجوی و خوش خوئی بپوش آن جوان شده روی بمنزل می آورد
 نیز بان لطف بلطف تکلفی دیگری نمود و مضمومات کونا کون و مشروبات
 رکنا کن ترتیبی فرمود **بیت** هر نفسی بر سپهر خوانش نکر
 خورد و نه خوبتر از کید کر. میان آن جوان را ساعت بساعت
 سخن میگرد و بعد زبان شاد و آفرین می گفت **بیت**
 تبارک است ازین مردی و خوش خوئی

که شسته ز همه نیکوان به نیکویی

برین منوال تا شب تیره پایان رسید و صبح روشن روی از افق مشرق آغاز
 طلوع کرد و همان بادیده گریان و داغ میسر زبان را میان دربت و زبان
 نیاز مضمون این بیت جگر سوز جا کند از او اسے نمود **بیت**
 و لم میسوزد از داغ جدایی چه بودی که نبودی آشنایی. جوان بمبانه بسیار
 در خواست میکرد که دوسر روزی اپنی اقامت نماید و مردی پیشه بانواع عذر ممتنع شده
 می گفت **بیت** نیارم شد البته اینجا میقیم که در پیش خرم مہی عطسیم

Genç, “Beni sırdaş kabul et, işini benimle paylaş, belki sana yardımcı olurum ve işini birlikte hallederiz.” dedi. Misafir onun güler yüzlülüğü ve cömertliğini gördüğü için kendi kendine düşündü: Böyle iyiliksever, güler yüzlü, mürüvvet sahibi ve garip hâmisi bir dostun yardımı olmadan bu önemli işi yapamam. Bu adamdan daha iyi bir sırdaş ve yardımcı bulamam.

Beyit: Bu bahçeden dost yardımı olmadan
Deremem asla istediğim gülü
Eğer sana bir dost yardım ederse
İşin içinden rahatça çıkarsın
İşin dostlarınla tümünden görülür
Sıkıntını arkadaşların çözer

Önce gence bu sırrı gizli tutacağına dair yemin ettirdi ve sıkı sıkıya tembihleyerek sırrını açtı: “Bu bölgede cömertlik ve yardımseverlik iddiasında bulunan Hâtem adlı birinin olduğunu duydum. Yemen padişahı bu adamdan çok rahatsızdır. Ben geçimini hırsızlık ve para karşılığı adam öldürmekle sağlayan perişan bir adamım. Yemen sultanı, beni çağırdı ve bana Hâtem’i bulup öldürmem ve kafasını hediye olarak kendisine getirmem karşılığında çok miktarda mal vâdetti. Ben geçim derdimle bu teklifi kabul ettim ve bu kabileye geldim.

چون گفت مرا شریف حرمت ارزانی دار و مسمی که مپت با من در میان آر
 شاید حسب المعذور مدعی توانم کرده همان چون دلنوازی بسیار و جوانمردی
 بسیار از او ملاحظه کرده بود با خود مامل نمود که این مهم کلی که مرادش است
 بی امد او چنین یاری و بی دست یاری این گونه مددکاری سرانجام نخواهد یافت
 که مردی با همت و کار ساز و دلجوی غریب نواز است هیچ به از آن نیست که
 برده از روی کار بردارم بجا و رایز و محرم خود ساخته روی مباحث آن مهم کم است
 یک کل مقصود درین بوستان ◦ چیده نشد بی مدد و بوستان
 دامن یاری کرت افتد پست ◦ فارغ و آزاده توانست نشت
 کار تو از یار تکمیل شود مسکنت از معنیان جل شود ◦ پس جوان راجت
 انجمنی آن پرسو کند داد و بعد از مبالغه بسیار و تاکید بسیار بر سر خود را
 با وی در میان نهادند گفت شنیده ام که درین نواحی حاتم نام کسی است که با
 جوانمردی میزند و دعوی احسان و مردم نوازی می کند شاه عین را از او
 و غنچه در دل و غنچه در خاطر است و من مردی پریشان روزگارم و
 معاش من از زدی و عیاری میکند ◦ درین ولا سلطان ولایت عین
 مرا طلب نموده و وعده مال و منال فراوان فرموده بشرط آنکه حاتم را
 پیدا کرده بقبول رسانم و سر او را تخمه پیش ملک برم و من بجهت ضرورت
 وجهیست این کار را قبول کرده بدین شهر آمده ام نه حاتم را

Ne Hâtem'i tanıyorum ne de evini biliyorum. Senin garip-
lere yardım edeceğinden şüphem yok. Eğer Hâtem'i gösterir
ve onu öldürmem için bana yardımcı olursan verdiğim sözü
yerine getirir ve sayende Yemen kralının vereceği ödülü alabi-
lirim." Hâtem bu sözleri duyunca,

Beyit: Gülümseyerek "Hâtem benim" dedi
İşte başım bedenden ayır gitsin

"Ey misafir, çabuk ol, akrabalarım haberdar olmadan kafa-
mı kopar ve başımı al git! Böylece hem Yemen kralı maksadına
kavuşur hem de sen muradına erersin."

Beyit: Hâtem başını ortaya koyunca
Genç kendini tutamayıp konuştu

Kiralık katil, hemen Hâtem'in önünde diz çöktü, yere ka-
pandı ve elini ayağını öpmeye başladı. Şöyle dedi:

Beyit: Vücutuna gülle vurduğum zaman
Mertlikten dem vurursam ben namerdim
Gözlerinden öptü ve kucakladı
Yemen'in yolunu tuttu ardından

Hâtem onun yol azığını hazırlayıp yolcu etti. Kiralık katil,
uzun bir yol katettikten sonra padişahın huzuruna vardı ve
başından geçenleri anlattı. Yemen kralı, doğal keremiyle insafa
gelip dünyada bu kadar cömert başka bir insanın olamayaca-
ğını mertçe itiraf etti.

Beyit: Yiğidin yüz bin dirhemi olsa da
Yiğitlik canı ortaya koymaktır

Cevâhiru'l-İmâre kitabında rivayet edildiğine göre, Hâtem
vefat edince onu defnettiler.

می شناسم و نه راه بر من نزل اونی برم از درویش نوازی تو غیب
 نباشد که حاتم را بمن نمایی و در قتل او شرط مددکاری بجای آری تا من
 از عهدۀ عهد خود بیرون آمده باشم و بدولت تو از مواجید شاه عین
 بهره مند گردم • جوان که این سخنان استماع نمود **بیت**
 بخندید و گفتا که حاتم منم • سراینک جداکن روان از تم
 ای میان بر خیز و پیش از آن که متعلقان من جزو ارگردند سر من جدا
 کن و برو سپرد خود کیر تا مقصود شاه عین فصل و مدعای تو میسر کرد **بیت**
 چو حاتم بازادسکے پہنہاد • جوان را بر اہ خند و ش از نہاد
 فی الحال پیش حاتم بر زمین افتاد و بوسہ بردت و پای او داده می گفت **بیت**
 اگر من سکلے بر وجودت زغم • نہ مردم کہ در گیش مردان زغم
 دو چشمت ہو پید و در بر گرفت • ذرا بجای طریقی من بر گرفت
 حاتم اسباب راه او از زاد و راجلہ تیزہ نموده او را کیل کرد • وان عیار شہ
 پیش پادشاہ عین آمدہ صورت حال بوض رسانید ملک عین از روی
 کرم طبعی منصف شد و از زلہ آزادسکے معترف کشت کہ کرنی درن مرتبہ
 مدد بچس از عالمیان نیت و سخاوتی بدین شایہ عقد و بیج یک از آدمیان نی **بیت**
 پت جو انم در دم صد نزار • کار چو با جان فستہ آن است کار
 در کتابت جو اسرارہ آورده اند کہ چون حاتم وفات کرد و او را دفن کردند

Mezarı tesadüfen bir sel yatağında yer alıyordu. Zamanın birinde çok yağmur yağdı ve korkunç bir sel aktı. Neredeyse Hâtem'in kabri yıkılacaktı. Oğlu, âfete maruz kalmaması için naaşını başka bir yere nakletmek istedi. Türbesini açtıklarında sağ eli dışında bütün vücudunun bozulduğunu gördüler. Duruma çok şaşırdılar. Bu durumu görenler arasında gönül ehli bir yaşlı vardı. Dedi ki: “Ey insanlar! Bu duruma şaşırmayın ve Hâtem'in sağ elinin sapasağlam kalmış olmasına hayret etmeyin. Zira o bu eliyle fakirlere çok yardım ederdi. Eli bu hayır ve cömertliği sayesinde sağlam kaldı.” Putperest bir kâfirin eli cömertlik ve ihsan sayesinde bozulmayıp kurtulabiliyorsa Allah'a inanan bir mü'minin Cenâb-ı Hakk'ın kullarına cömertlik ve ihsan sayesinde cehennem ateşinden kurtulacağına şaşırmamak gerekir. Çünkü ebedî saltanatı elde edebilmek hayır ve cömertliğe bağlıdır.¹

Dârâ bir filozofa, “Saltanatın süsü nedir?” diye sordu. Filozof, “İzzetle yaşamaktır.” dedi. “İzzeti nasıl koruyabiliriz?” diye sorduklarında şu cevabı verdi: “Parayı önemsememekle!” Parayı değersiz ve küçük gören kimseyi herkes değerli ve büyük görür. Parayı değerli kabul eden kimseyi herkes değersiz ve hor bilir.

Beyit: Dünyada mal sadece bu can için
Siper olma işinde fayda verir
Kim canını mala feda ederse
Hem malından hem de canından olur

1 Esas aldığımız nüshada olmadığı halde Hacı Selim Ağa nüshasında (47a) bu cümleden sonra şu beyit yer almaktadır: دولت باقی زکرم یافتند دولتیان رخ زجهان تافتند

Devlet adamı ebedî devleti
Ancak kerem ile kazanabilir

قصار اقبه او در مجلسی واقع شد که مرسل بود و قستی از اوقات
 باران عظیم بارید و سیلی بایل بیاید و نزدیک بود که قبر حاتم ویران گردد
 سپرش خوارت تا قاب او را بموضعی دیگر که ازین آفت امین باشد نقل کند
 چون سرتربت او را باز کردند همه اعضا و اجزای او از هم فرسود و ریخته
 و لادت رات او که هیچ نوع تغییری نداشت مردمان ازان حال
 متعجب شدند و از چنان صورستی سگفت مانده سپیدی صاحب دل در
 میان نظر کین بود فرمود که ای مردمان ازین معنی متعجب مشوید و از
 سلامتی دست حاتم عجب مدارید که او باین دست عطای بسیار بیایا
 و او در لاجرم در حمایت خیر و کرم سلامت مانده است
 کافری بت پرستی بواسطه عطا از خلل رنجین تن سالم می مانده چه عجب که
 تن مؤمن خدای پرست بوسیله سخا و احسان از آفت سوختن امین گردد
 دولت باقی نرگرم یافتند
 دارا از حکیمی پرسید که پرای سلطنت چیست
 گفت در عزت زمین گفت عزت را چگونه نگاه توان داشت فرمود که
 بخوار داشتن زر که زر در نظر او خوار است همه کس او را عزیز و مکرم
 دارند و هر که زر را عزیز دارد و همگان او را خوار و بی مقدار شمارند
 مال از بهر آن بکار آید
 تاز بهر تنفت سپر گردد
 هر که تن را فدای مال کند
 مال و تن عرصه خطر گردد

Parayı hakir gören cömert insan
Her zaman değerli ve azîz olur

Allah'a hamd olsun ki cömertlik ve mürüvvet geleneği, ih-
san ve fütüvvet kanunu; dünya şehzadesi, lütuf ve cömertlik
abidesi, saltanat göğünün güneşi, insanların hâmisi, cihan-
gir, dünyayı süsleyen, düşmanı esir alan ve ülkeler fetheden
Ebü'l-Muhsin ile devam etmektedir.

Beyit: Muînü'd-devle Ebü'l-Muhsin'in cömertliği
İlkbahar bulutu gibi dünyayı tazeledi
Dünyada yoksulluk ve ihtiyaç kalmayın diye
Lütuf, ihsan ve merhameti şahsında topladı

Hâtem-i Tâî'nin cömertlik mektubu, Ma'n bin Zâide'nin
kerem defterini sildi.

Hem devrin Keyhüsrev'i hem zamanın Ferîdun'u
Adalet sultanı ve cömertlik padişahıdır
Adlin âleme nizam hilmin mülke güç veriyor
Muhtaç cömertliğine cömertlik eline bakar

Cenâb-ı Hak, onun ihsan fermanını "Kim bir muhsin ola-
rak Allah'a yönelirse Rabbi katında onun için bir mükâfat var-
dır."¹ âyetiyle imzasıyla tasdik etti ve cömertlik nişanını "İşte
biz muhsinleri böyle ödüllendiririz."² âyetiyle süsledi.

22. BÂB: TEVAZU VE SAYGI

Tevazu, yükseliş sebebidir. Bir hadîs-i şerifte şöyle buyrul-
muştur: "Kim Allah için mütevazı olursa Allah onun derece-
sini yükseltir."

Beyit: Tevazu seni itibarlı kılar
Şeref sayesinde iftihar verir

1 Bakara, 2/112.

2 Yûsuf, 12/22.

سر کر سچے کہ خوار وارد زر • مرزما نے عزیزتر کر دو
 والحمد لله والنتہ کہ آہین سخاوت و مردت و قوانین احسان و نفوت
 حضرت شانزادہ عالم مظہر انوار لطف و کرم مہر سہر سلطنت و جہا بنانی
 شاہ بارگاہ اہلبیت و کیتی پستانی دارای جهان آرای عد و بند کشور کشای پت
 معین الملک والحدہ ابو الحسن کہ جو داو

جو پر نوبہ ساری عالمی راتا زہ میا زہ
 زانعام و عطا و مرحمت نزدیک آن آمد

کہ رسم احتیاج از عہدہ عالم براندا زہ
 بارناہ جو د حاتم طی کردہ و دفت سخاوت معن بن زایدہ رار تم مجبور کشید
 کچھ روزمان و فریدون روزگا • سم شہ یار عدلی و سم پادشاہ جو
 عدلت نظام عالم و جلالت توأم ملک • جو دت پناہ سایل دست پناہ جو
 حق سبحانہ و تعالیٰ منشور احسان شامل اورا بتوقع و موہمن فلا اجر •
 ختمہ دہر موشح دار و نشان انعام کاملش بطولای کہ کذک نجری الحسنین
 موقع و مزین باد باب **بیت** و دویم در تواضع لکرم تواضع
 سبب رفعت چہ در حدیث آمدہ کہ من تواضع مدہ رفوعہ اسدہ سر کہ فرو تنی
 نماید برای خدای خدا اورا بردار دہ در چہ اورا بلند کرد اند **بیت**
 تواضع ترا از جندی دید • ز روی شرف سر بلند می دید

Sâmânoğulları sultanlarından Nasr bin Ahmed, oğluna şu tavsiyede bulundu: “Sevgili oğlum! Eğer meşakkatle elde ettiğimiz memleketin ve uğrunda bir ömür harcadığımız saltanatın yıllarca devam etmesini istiyorsan hazineye güvenme! Zira o, yok olmaya mahkûmdur. Orduya da güvenme! Çünkü o, duruma göre değişir. Saltanat ve hükümranlığının devamı çok cömertlik etmeye ve tevazu göstermeye bağlıdır. Zira tevazu ve cömertlik iki tuzaktır. İnsanların gönülleri eğer bu iki tuzaktan biriyle fethedilirse hiçbir zaman kurtulamaz. Nitekim Hz. Peygamber, ‘İnsanların efendisi, onlara hizmet eden kimsedir.’ hadisiyle bu gerçeğe işaret etmiştir. Yani ne zaman bir kimseye tevazu göstererek hizmette bulunursan onun kalbi senin avın olur ve senin sevgi tuzağında bağlı kalır. Böylece o senin mahkûmun olur, sen de onun mahdûmu olursun. O senin avın olur, sen de onun avı olursun.”

Beyit: Aydınlığından tevazu gösterir
 Yabancılara da yakın davranır
 Mütevazı bir kimse mutlu olur
 Yüzüne ikbal kapısı açılır

Tevazu, kişinin kendisini başkalarından küçük görmesidir. Kendi izzet ve hürmetini yok sayıp başkalarını izzetli ve saygın kabul etmesidir. Bundan kaçınan kimse şeref ve yücelikten mahrum kalır.

Değerli ve yüksek dereceli kimse aslında tevazudan korkmaz. Çünkü tevazu onun ululuk ve ihtişamından bir şey eksiltmez, aksine

نصرت احمد از ملوک سامانیه پسر خود را وصیت کرد که ای فرزند دلبنده اگر میخواهی
 که مملکتی که با مشقت بسیار بدست آورده ایم و سلطنتی که عمر عزیز در نمشید
 تو بعد آن صرف کرده ایم سالها با تو بماند بر خزینه اعتماد مکن که مال در معرض
 زوال است و بر لشکر دل منده که مرد سپاهی منقلب الحال کتیه در دوام ملک
 و تو امام حکم بر گرم غمهای و در تواضع افنداری که تواضع و گرم دوداهند
 مرد لهای مردمان را و مردی که صید کبی ازین دودام شود روی رنای
 نثارده و گویا اشارت حضرت سید عالم **صلی الله علیه و آله وسلم**
 درین عبارت که **سید التوم خادمهم** بدین معنی است چه سرگاه که
 کسی را بخدمت تواضع نمودی دل او صید تو گشت و در دمام محبت تو
 متخذه گشت پس او محکوم تو و تو مخدوم او باشی و او صید تو و تو
 صید او شوئی **بیت** تواضع مید چارز و شنایی • بسی بجا کفان را آشنایی
 تواضع سر که دارد سر فرزندت • بروی او در اقبال باز است
 و تواضع آن است که کسی مقدار خود از محبت دار کسی کمتر بیند پس عزت
 و حرمت خود بر طرف مهناده دیگران را عزیز و محترم سازد و ازین معنی
 کسی اجتناب نمی نماید که شرف ذات و علو قدر را در معرض اشتباه مانده
 نماید آنکه فرقی پس لام نبرک قدر و عالی مرتبه باشد او از تواضع سرند
 زیرا که تواضع از بزرگی و جلالت او بیج کم نمی کند بلکه شوکت و عظمت او

hem yaratıcı hem de kullar nezdinde onun hikmet ve şevketini artırır.

Tevazu ulu insana yakışır¹

Buradan, kibrin eksik ve hafifmeşrep insanların özelliği olduğu ve bununla kendi eksikliklerini örtmeyi amaçladıkları anlaşılmaktadır. Ama gerçekte kibirli davranmakla kendi kötülüklerini ortaya koymaktadırlar. Çünkü kibir insanı küçük düşürür.

Beyit: Gücün yettiğince kibirden kaçın
Kibirli bu yolla sonuç alamaz
Kibir ve riyadan uzak durursan
İlâhî dergâhta seçkin olursun

Tevazu herkes için güzeldir ama devlet adamlarına daha çok yakışır. Zira tevazu büyüklük alametidir.

Anlatıldığına göre, İbn Semmâk, bir gün Hârûnürreşîd'in meclisine geldi. Harun, ona saygısından ayağa kalktı. İbn Semmâk şöyle dedi: "Ey halife! Senin padişahlıktaki tevazuun, padişahlığından daha büyüktür." Harun, "Güzel konuştun, buyur, devam et!" dedi. İbn Semmâk şöyle devam etti: "Yüce Allah kime mal, güzellik ve büyüklük verir ve o da malını onun kullarıyla paylaşır, güzelliğini belli etmekten çekinir ve büyüklüğünde tevazu gösterirse Allah da onu ihlâslı kulları arasına katar." Harun, kâğıt ve kalem isteyip bu sözü kendi eliyle yazdı. Bu şekilde yazması da halifenin tevazuunu gösterir.

Beyit: Tevazudan kimse zarar görmedi
Bunu akıllılar tecrübe etti
Tevazu yoluyla namın yükselir
Tevazu muradına eriştirir
Mütevazı insanlar yüce olur
Allah'ın ihsanına layık olur

1 Tevazu ulu insana yakışır

Not: Esas aldığımız nüshada beyit veya mısra kaydı belirtilmeden sadece bu mısra verilmiş, Hacı Selim Ağa, 745 ve Fatih, 3452 nüshalarında mısra kaydıyla sadece bu mısra verilmiştir. Fakat Ayasofya, 2830 nüshasında ve Kum baskısında beyit adı altında bu mısranın devamında şu mısra da verilerek beyit tamamlanmıştır:
گدا گر تواضع کند خوی اوست "Dilencide tevazu zaten huydur." (Çeviren)

نزدیک خالق و خلائق می افشاید • تواضع نکردن فرمانروا نیکوست
 و از انچه معلوم می شود که کبتر از خصایص نامتجان و مساطقان است و غرض
 ایشان از ان پوشیدن نصرت خویش است با بحقیقت قبیح خود را ظاهر میگردانند
 چه که بر دمی را خوار و بی مقدار می سازد **بیت** تا تو آن تکبر بگرد
 تکبر بر بی کبر نچورد • هر تو بکبر بی ریای باشی
 خاص درگاه کبر ریای باشی • و تواضع از همه چیز سپاسی نماید و از
 ابل دولت زیبا تر چه پسندیدند برای بزرگی تواضع است • آورده اند که ابن
 سماک مجلس یارون رشید آمد خلیفه از برای او برخاست و تعظیم کرد •
 گفت ای خلیفه تواضع تو در پادشاهی تو بزرگتر است از پادشاهی تو
 خلیفه گفت سخنی نیک گوئی زیادت کن گفت هر که حق تعالی او را مالی و جاهلی
 و بزرگی دهد و او با مال باندگان حق بجا نهد و تقاضای موالفان و احسان
 نماید و در مجال خود پارسایی ورزد و در بزرگی تواضع نماید حق تعالی او را از خصوصاً
 مؤتلف نوید یارون دولت و قلم طلبید و بدست خود این سخن را نوشت
 و این نوشتن نیز علامت تواضع خلیفه بود **بیت**
 زیرگان آزموده اند بے • بر تواضع زبایان نکرده کے
 از تواضع بلند کرده نام • و از تواضع رسیده اند بکام
 متواضع بزرگوار بود • منظم لطف کرد کار بود

Efendiler, âlimler ve şeyhler gibi toplumun ileri gelenlerine gösterilen saygı ve tevazu çok değerlidir ve devlet sancağının yükselmesine vesile olur.

İmam Muhammed bin Hasan Şeybânî, Halife Hârûnürreşîd'in yanına gelince halife ona büyük saygı göstererek ayağa kalktı ve onu kendi yerine oturttu. Kalkınca onunla birkaç adım yürüdü. Yakın adamlarından biri dedi ki: "Halifenin gösterdiği böyle bir tevazu hilafetin heybetine yakışmaz." Hârûnürreşîd şöyle cevap verdi: "Tevazu ile kaybolan heybetin yokluğu varlığından, büyüklere saygı göstermekle eksilen değer eksikliğı fazlalığından iyidir."

Beyit: Kişi başkasına gösterdiğinde
Eksilen tazimle nasıl süslenir

Anlatıldığına göre, günün birinde Horasan padişahı ve çok düzenli bir sultan olan Sâmânoğlu İsmâil'in huzuruna bir iş için bir âlim gelmişti. İsmâil ona çok saygı gösterdi. Giderken onun yedi adım gerisinden yürüdü. Gece rüyasında Hz. Peygamber'in kendisine şöyle dediğini gördü: "Ey İsmâil! Ümmetimin âlimlerinden birine çok saygı gösterdin. Allah'tan seni iki cihanda da aziz kılmasını istedim. Sen onun yedi adım gerisinden yürüdün. Senin soyundan yedi kişinin padişah olması için dua ettim. Senin hakkında ettiğim her iki dua da kabul edildi."

Tevazuun alametlerinden biri de kendini insanlara rabbânî âlim ve hakikat şeyhi gibi gösteren ve fâni dünya malına tamah ederek Hakk'ın sözlerini beğenilmek için kullanan kimselerin değil,

و تواضع و احترام در باره اشرف انام و سادات عظام و علمای اعلام
 و شیخ کرام اعتساری تمام دارد و موجب ارتقاء لوای دولت متواضع
 باشد. امام محمد حسن شیخانی **رحمه الله تعالی** نزدیک رشید آمد رشید او را
 تعظیم بسیار کرد و چنانچه بر پای خاست و او را بجای خود نشاند و چون بر
 خاست چند قدم با وی برسم شایسته برفت کی از خواص گفت با چنین
 تواضعی که خلیفه نمود مهابت خلافت تبه نمی ماند. رشید جواب داد که
 مهابتی که متواضع زایل شود نابودن او اولی و قدری که با احترام بزرگان
 بجای کاسته و نخورده بهتر **بیت** قدری که بتعظیم کسان کاسته کرد
 مردم بچنان قدر کی آراسته کرده آورده اند که اسماعیل سامانی
 پادشاه خراسان بود و سلطان بیس با سامان روزی عالمی نزد وی آمد او را
 تعظیم بسیار نمود و چون برفت شفقت کام از عجب وی برفت شبانه حضرت
 رسالت را **صلی الله علیه و آله و سلم** در وقت دید که با او یکوید ای اسماعیل
 کی از علمای امت مرا عزیز داشتی من از حضرت حق سبحانه درخواستم
 تا ترا در دو جهان عزیز دارم تو شفقت قدم در عجب وی رفتی دعا
 کردم تا شفقت تن از نسل تو پادشاهی کند و در باره تو این سرود دعا مستجاب
 شد. و کی از علمای متواضع میسر کردن است صحبت علما و صلحای دین
 و درویشان صاحب یقین نه عجبستی که خود را بصورت علمای ربانی و

iyi insanların, din âlimlerinin ve hakikat âşığı dervişlerin sohbetine meylettir. Bilakis halk ile sohbet eden kimsenin sohbetine gitmeli ve hiç kimseyi inandırmak istemeyen kimseye inanmalıdır.

Rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Tâhir, Horasan padişahı olup da Nişâbur'da konaklamayı emredince ileri gelenler onu selamlayarak karşılamaya geldiler. Bir hafta sonra “Beni sormayan ve bana selâm vermeyen kimse kaldı mı?” diye sordu. Dediler ki: “Bu şehirde bilinen herkes meclisinize sizi sormak ve size selâm vermek için geldi. Fakat sadece kendi köşelerine çekilen, ona buna bakmaktan geri duran, halkın gürültü patırtısından uzak kalan ve kendini Hakk'ın zikrine adanmış kimselerle birlikte olan iki derviş gelmedi.”

Beyit: İlâhî dergâhta itikâf duran
Kibir ve riyadan arınmış olur
Kimseye bakmadan dünyayı görür
Kanatsız iki cihanı fetheder
Mülkü olmadan şahlığa erişir
Allah katında da tahta oturur

Abdullah, “Bu iki kişi kimdir?” diye sordu. “Bunlar, rab-bânî âlimlerden olan ve sultan ve beylerin sarayına gidip gelmeyen Ahmed Harb ve Muhammed Eslem Tûsî'dir.” dediler. Padişah şöyle dedi: “Eğer onlar bize selâm vermeye gelmeyeceklerse biz onlara selâm vermeye gidelim.” Bunun üzerine hemen atına binip Ahmed Harb'in yanına gitti. Önden biri Abdullah b. Tâhir'in gelmekte olduğunu haber vermek için koştu. Ahmed kaçmaya yeltenmedi. Abdullah onun evine girdi, Ahmed ayağa kalktı ve bir süre başı öne eğik halde durdu. Abdullah da aynı şekilde durdu.

مثل خانی بخلق نمایند و بطبع خام حطام خانی سخنان حق را بزبور خوش آمد
 میارند بکجه صحبت کسی باید رفت و کبسی اعتقاد بیاپیکر دکه نخواپیکه او را
 اعتقاد کنند **○** آورده اند که چون عبدالله طاهر حکومت خراسان آمد مشهور
 نیشابور نزول نمود بعد از یک هفته فرمود که هیچ کس درین شهر مانده است
 که بر ما سلام نکند باشد و ما را نیز سپیده گفتند سر که درین شهر سخی در سخی
 داشتند شمارا پر سپیده و مجلس شمارا سپیده الا و درویش که سر یک
 ازیشان در گوشه نشسته اند و دیده از مشایخ این و آن بسته اند از
 عوفای خلق باز پرسیده اند و بسودای ذکر حق پو پسته
○ مستغفان جسم کبریا **○** شسته ز دل صورت کبر دریا
 دیده نه و کون و مکان در نظر **○** بال نه و سر دو جهان زیر پر
 ملک نه و نوبت شای زده **○** تحت درایوان الهی زده
 عبدالله پرسید که این دو تن کیانند گفتند یکی احمد حُرَب و دیگری
 محمد اسلم طوسی **○** محمد اسلم خانی که علمای ربانی اند و جبرکاه امر او سلاطین
 تر و دمنی نمایند گفت اگر ایشان بسلام ما نمایند ما بسلام ایشان دویم
 پس سوار شد و نزد یک احمد حُرَب رفت یکی دو دیده رسید که عبدالله طاهر
 می آید احمد را مجال فرار شد و عبدالله بخانه وی درون شد **○** احمد بر پای
 خاست و دلتی سر در پیشان کشید و با تیا دو عبدالله نیز بر پای ایستاده بود

Ahmed başını kaldırıp ona baktı ve şöyle dedi: “Ey Tâhir’in oğlu! İyi huylu ve güzel yüzlü birisi olduğuna işitmişim. Ama anlatıldığından daha iyi olduğuna görüyorum. Şimdi bu güzel yüzünü Allah’a itaatsizlik ederek çirkinleştirme ve böyle bir yanağı cehennem ateşine odun yapma!” Bunu dedikten sonra kibleye dönerek namaza durdu. Abdullah ağlaya ağlaya onun evinden çıkıp Muhammed Eslem’in yanına gitti. Muhammed onunla görüşmeyi kabul etmedi. Çok uğraştıysa da fayda vermedi. Dediler ki: “Cuma günü evinden namaza gitmek için çıkacağı vakit görüşmek üzere beklemen lazım. Abdullah cuma günü geldi ve sokağının başında bekledi. Şeyh namaz için dışarı çıktığında atlıların beklemekte olduğunu gördü. Derhal olduğu yerde durdu. Abdullah atından inip Muhammed Eslem’in yanına vardı ve ona selâm verdi. Muhammed, “Kimsin, derdin ne?” diye sordu. Abdullah, “Ben Abdullah Tâhir’im ve seni ziyaret etmeye geldim.” dedi. Muhammed: “Hayret, senin benimle ne işin olabilir? Ben seninle ne konuşabilirim ki?” Yüzünü duvara çevirdi ve ona bakmadı. Abdullah önüne varıp yere kapandı ve şöyle yalvardı: “Allah’ım! Bu adam senin rızân için bu kötü kulunu düşman kabul ediyor. Ben ise senin rızân için bu iyi kulunu dost kabul ediyorum. Senin rızân için gösterilen o düşmanlık ve bu dostluk hürmetine o iyinin yanında bu kötüyü de iyileştir!” Gayptan bir ses geldi: “Başını kaldır, onun itaati hürmetine senin günahını bağışladık!”

Beyit:

احمد سر بر آورده در فکرت و گفت ای سپهر طاهر شنیده بودم که تو مردی
 نیکو روی و خوش منقلبی حال که می نگرم از آن خوب روی تری که
 خبر داده بودند اکنون این روی نیکو را بنام فرمانی خدای زشت
 گردان و خپن رخساره را میته آتش و دوزخ مساز پس روی مقابله دعا
 آورده نماز در سپوت **عبدالله** گریان گریان از خانه وی بیرون
 و بزودیک محمد اسلم رفت او را با رندا و و سر چند جسد که دسود نداشت
 کشفه جبر باید کرد تا روز آدین که وی از خانه بجه نماز بیرون آید
 شاید ملاقات واقع شود **عبدالله** روز آدینه باید و بر سر کوه وی
 بایستد تا شیخ بنماز بیرون آمد و چون دید که سواران ایستاده اند
 سماحاً توقف نمود **عبدالله** از مرکب فرود آمد پیش محمد اسلم رفت
 و سلام کرد و پرسید که چه کسی و چه کار داری گفت عبدالله طاهرم و
 بزایرت تو آمده ام **شیخ** فرمود حاشا ترا بمن چه کار و مرا با تو
 چه گفتار پس روی بدیوار آورده در وی نگریت **عبدالله** پیش آمد و روی
 بر خاک قدم وی نهاد و مناجات کرد که الهی این مرد برای رضای تو مرا که
 بنده بدم و سخن میدارد و من برای رضای تو او را که بنده بکنیت و دست میدارم
 بکرمت آن دشمنی و این دو پستی که خاصه برای نت که این بدکار
 این سبک کن **یا** یعنی آواز داد که سر بردار که کخانه ترا در کار طاعت از کردیم **پس**

Biz zamanın kötöleri olsak da
İyi insanları sever sayarız
Ne olur iyilerin hatırına
Kötöleri affetse kıyamette

Anlatıldığına göre, sultanlardan biri bir dervişi ziyaret etmeye gitti. Derviş hemen secdeye kapandı. Padişahın veziri, “Ey derviş, bu ne secdesidir?” diye sordu. Derviş, “Şükür secdesidir.” dedi. Bu defa “Niçin şükrediyorsun?” diye sordu. Derviş dedi ki: “Allah’a sultanı benim ayağıma getirdiği ve beni sultanların ayağına götürmediği için şükrediyorum. Çünkü sultanların dervişlerin ayağına gelmesi ibadet iken, dervişlerin sultanların ayağına gitmesi günahdır. Sultanın itaatte bulunması ve benim de günahıtan kaçınmam şükretmem için yeterlidir.”

Beyit: Sen dervişin hatırını sorarsan
Makamın kürsiye kadar yükselir
Bir derviştten yardım isteyen kimse
Ferîdun’unkinden daha çok alır

23. BÂB: EMANET VE DİYANET

Din âlimleri ve kesin bilgi sahibi ârifler demişlerdir ki: Emanet, bütün güzel hasletlerden daha büyük bir esastır. Diyanet ise övülen huyların sağlam temelidir. İman binası emanet ile tamamlanır. Şöyle buyrulmuştur: “Güvenilir olmayanın imanı yoktur.” Şeriatın esası ancak diyanet esaslarının korunmasıyla düzenlenebilir.

Beyit: Takva temelini atan şeriat
Dini de diyanete dayandırır
Gönlünde emanete meyil varsa
Cehennem ateşinden korunursun

Düşündüğün her söz ve davranışın, işittiğin ve gördüğün her şeyin

اگر چه ما بدان روز کاریم ○ و لیکن میگویند را دوست داریم
 چه باشت که بدان را در قیامت ○ بر یکن شب از راه کرامت
 آورده اند که یکی از سلاطین به بدین درویشی رفت آن درویش فی الحال
 سجده می بجای آورد وزیر شاه پرسید که این چه سجده بود که وی گفت سجده
 سکر دیگر باره سوال کرد که برای چه شکر کردی گفت برای آنکه سلطان را
 نزد من آورد و مرا نزد سلطان برد که آمدن شایان نزد درویشان
 عبادت و زنت درویشان بهرگاه شایان معصیت ○ پس چون سلطان را
 طاعتی حاصل شد و از من معصیتی حاصل گشت محل شکر کردی و پرسید ای شاه
 اگر دم زرد ویش برسی زنی ○ ز رفت قدم فوق کسی زنی
 کسی کا ستانست بدرویش ○ اگر بر سر بیرون زرد او پیش

باب بیستم در امانت و دیانت علمای دین

و عرفای صاحب یقین چنین فرموده اند که امانت رکنی اعظم است
 از خصال حمیده و دیانت اصلی حکم از اخلاق پسندیده بنیاد ایمان با امانت
 تمام کرد که **لا امان لمن لا امان له** ○ قواعدی شرح معجز دیانت نظام میبرد
 شرح که بنیاد حیانت نهاد ○ قاعده دین بی امانت نهاد
 در دولت از میل امانت بود ○ از شر و فتنه امانت بود
 سرگرداری و گفتاری که در آن نگرانی و سردی نی و شنیدنی که اطراف آن را

bir emanet bir de hıyanet derecesi vardır. Kişi bir konuda emanete riayet etmezse hıyanet etmiş olur. Allah'ın kullarına teslim ettiği her şey, hıyanetin caiz olmadığı bir emanettir. Mesele, göz, kudret eserlerine bakmaya yarayan bir emanet; kulak, Hakk'ın sözlerini işitmeye yarayan bir emanet; dil, Allah'ı zikretmeye yarayan bir emanet; el, Allah'ın kullarına fayda sağlayan bir emanettir. Buna rağmen bir kimse gözünü harama açar, kulağıyla nahoş sözleri dinler, diliyle iftira ve yalan söyler ve eliyle Müslümanları incitir ise kesinlikle o zaman ilâhî emanete hıyanet etmiş olur ve şu rabbânî sözü dinlememiş olur: “Ey mü'minler, Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin!”¹

Beyit: Ey emanet ve imanı olmayan
Eğer dinin diyanetten uzaksa
Senin hiç fânilikten korkun yok mu?
Allah'ından sen hiç utanmaz mısın?

Sultanlar, bu emanetleri korumanın yanında başka bir emaneti daha korumakla yükümlüdürler. Bu, her şeyi yaratan Allah'ın emaneti olan tebaanın durumlarını gözetmektir. Eğer onları korumada bir ihmal gösterirse emanete hıyanet etmiş olur.

Filozoflar şöyle demişlerdir: Eğer bir padişah zalim bir memuru işe gönderir ve halkın işlerini bir zorbaya teslim ederse bu tebaa hakkında yapılmış bir hıyanettir. Çünkü bir zalimi zayıf ve çaresizlerin üzerine göndermek, gece koyun sürüsünün üzerine kurt salmak gibidir.

Beyit: Zalim yaptığıyla bir kurt gibidir
Tebaa önünde zavallı bir koyun

1 Enfal, 8/27.

تامل کنی حدی بامانت دارد و وجدی بخیانت چون کسی دران امانت نگاه ندارد
 خیانت کرده باشد و سرچند خدای تعالی به سبده داده است امانتی است
 که دران خیانت روانیت مثلاً دیده امانتی است که در آثار قدرت بکمرند
 و کوشش امانتی که بدان سخن حق استماع نکنند و زبان امانتی که بدان ذکر
 خدای گویند و دست امانتی که بدان نفع رسانند و علی بن ابی طالب پس چون
 کسی دیده بنظر جرم بکشد و کوشش بر جمیع اقوال ناشایست بزند
 و زبان دروغ و بهتان گوید و دست بآزار مسلمانان دراز کند سرانیز در
 امانت آتی خیانت نموده باشد و منی ربانی را که یا ایها الذین آمنوا
 لا تخونوا الله نشوده **بیست** ای شده زامیمان و امانت بری
 و بین تو فارغ ز دیانت کری **○** تر پس نداری که خفایت پست
 سرزم نداری که خدایت **○** و سلاطین را بعد از می فطت
 این امانت حفظ امانتی دیگر لازم است یعنی ملاحظه حال رعایا که و دایع حضرت
 خالق البر را بایانند و اگر در می فطت ایشان تقصیری رود و فتوری با رعایان
 امانت راه یابد **○** حکما فرموده اند که اگر پادشاه عالمی ظالمی را بعمل فرستد
 و مهم رعیت بجزاری بکند و حواله کند علامات خیانت در حق رعیت
 چه بکند را برضعف و عبثه پستی ساختن چنان باشد که شبانی کوشند آن
 بجزک پیرن **پ** بکند که گریست با دار و کسیر **○** رعیت همه کوشند حقیر

Koyunları kurda teslim edersen
Büyük bir belaya düşmüş olurlar

Ayrıca diyanetin de gözetilmesi gerekir. Diyanet, kul ile Allah arasındaki emanetin korunmasıdır. Bir kimse onu ancak açıklandıktan sonra bilir ve diyanet kanununu korursa her iki dünyada da mutlu olur ve Allah'ın rızasını kazanır.

Beyit: Diyanet uğrunda çalış din ve dünyanın parasın
Diyanet olmadan ne din kazanılır ne dünya

Dindar kişi her zaman değerli ve bütün insanlar nezdinde saygındır. Anlatıldığına göre, Nûşirevân'ın henüz adaletiyle şöhret bulmadığı ve eğlenmekten halkın işleriyle ilgilenmeye fırsat bulamadığı bir zamanda cömertliği ve misafirperverliğiyle meşhur bir komşusu vardı.

Beyit: İhsanıyla fakirler mutlu oldu
Ve ihtiyaç zincirinden kurtuldu

Avam ve havas herkese daima ziyafet verirdi. Yiğitlik ve cömertliği dillere destan olmuştu. Nûşirevân onu denemek için tacir kıyafetiyle evine gitti. Ev sahibi onu tanımadı. Âdeti olduğu üzere gereken özeni gösterdi, mürüvvet ve ziyafette hiçbir inceliği ihmal etmedi. Onu penceresi olgunlaşmış üzüm bağına bakan bir salona götürdü. Orada sohbet ettiler. Mihmandar, Nûşirevân'ı şaşırtacak kadar mükellef bir sofraya kurmuştu. Ziyafetin sonunda şöyle dedi:

چو سپردی این کو سخندان بگرد ○ فغاندا نذر بلا سیی بزرگ
 دیگر ملاحظه دیانت لازم است و دیانت می نطق امانتی است که میان بنده
 و خدا باشد و کسی بران اطلاع نیابد مگر بعد از اظہار آن و حیانت قانون
 دیانت موجب سعادت هر دوسرای بلکه سبب حصول ضای خدای است پست
○ و دیانت کوشش تا دنیا و دین کیسے و فروغ

○ بی دیانت رانہ دنیا بر باد است و نہ دین
 و همیشه مردم متدین مکرّم باشند و نزد همه کس عزیز و محترم ○ آورده
 کہ در اول زمان نو شیروان کہ منورایت عدالت نیز اختہ بود و از اشتغال بعض
 و عشرت بکار رعیت پر و اختہ در سہمی او مردی بود و بکرّم مشہور و بر حایت
 مہمانان و رعایات ایشان موصوف و مذکور پست با جانش فیضان شاد کشتہ
 ز بندہ اجتناب آراؤ کشتہ ○ پوپتہ خوان انعام کمبتہ دی و خواص و عوام را
 بہمانی آردی چون آوازہ او بہر دی و صحبت او بخواہم دی برآمدہ در افواہ
 اہلہ افواہ نو شیروان بخت امتحان لباس بازرگانان پوشیدہ بجائہ اوست
 و میزبان اورا شختہ چنانچہ عادت او بود طہریتی کلفت کجاہ داشت
 و از دقایق مرّت و لوازم حیافت بیخ فسر و کنداشت و اورا در صفحہ آورده بود
 کہ چرخ او در باغ پرآمیز بود و اکمورمای لطیف رسیدہ بر تانگہ می نمود انجی صحبت
 داشتند و میسر بان چندان کلفت کرد کہ نو شیروان متعجب شد و در آخر مجلس گفت

“Efendi, ben bir tâcirim. Sana cömertlik ve fütüvvetteki şöhretin sebebiyle sıkıntı verdim. Senin ihsan ve cömertliğini duymuştum ama gördüğüm duyduklarımın bin katı.¹ Şimdi gidiyorum. Söyle, sana nasıl bir hediye göndereyim.” Mihmandar şöyle dedi: “Efendim, sen her türlü imkâna sahipsin. Aramızdaki resmiyet kalktığına göre söyleyeyim. Ben taze üzümü çok seviyorum. Eğer sizi bir üzüm bağına götürürlerse veya size üzüm getirirlerse bana biraz gönderin.” Nûşirevân dedi ki: “Senin bağında çok üzüm görüyorum. Niçin ondan yemiyorsun?” Ev sahibi şöyle cevapladı: “Efendim, padişahımız zalim ve gafil biridir; tebaanın işleriyle ilgilenmiyor. Halkın üzümleri olgunlaştığı halde öşrü alması için bir memur görevlendirmiyor. Diğer insanlar öşrü dikkate almadan yiyorlar. Bu bağda öşür hakkı olduğu halde henüz almadığı için ben dokunmuyorum. Eğer üzüm yersem hıyanet etmiş olurum. Benim dinimde hıyanet haram olup dindarlıkla bağdaşmaz. Üzüm taneleri çıkmaya başlayınca bağın kapısını kapatıp mühürlüyorum ve padişah öşrünü alıncaya kadar hiç kimsenin girmesine müsaade etmiyorum. Ancak öşür alındıktan sonra üzümden yiyorum.” Nûşirevân anlatılanları dinleyince ağladı ve şöyle dedi: “O zalim ve gafil padişah benim. Senin dindarlığın sayesinde gaflet uykusundan uyandım.” Ondan sonra adalet yolunu tuttu ve bu adama büyük iltifatta bulundu.

Beyit: Diyanetle düzene girer işler
İnsan emanetle mükemmel olur

1 Hacı Selim Ağa, 745 ve Ayasofya, 2830 nüshaları ile Kum baskısında bu mısranın mısra olduğu belirtildiği halde esas aldığımız nüshada mısra olduğu belirtilmemiş, cümlelerin bir parçası imiş gibi yazılmıştır. (Çeviren)

ای خواجه من مردی بازرگانم و با وازه فتوت و جوانمردی تو را تصدیق نمودم
 آنچه در باره تو از گرم و احسان شنیده بودم چون بدیدم نهر چندان کنون
 میروم بر من حکمی فرمای که از برای تو چه تحفه دهم و چه پیه تربت نمایم
 نیز بان گفت ای خواجه بدولت تو همه اسباب میاست چون پرده داشت
 از میان برخاست و رسم تکلف بر طرف شد مرا میل انکوز تازه اپت
 اگر شمار با باسخ بر ندیا از برای شما برسم تبرک انکوز بیا رند برای من قدری
 بنوشید • نوشیروان گفت در باغ تو انکوز بسیار دیدم چرا از آن نخوری گفت
 ای خواجه پادشاه مردی ظالمی غافل است پر دای رعیت ندارد و انکوزهای
 مردم پسیده و کسی تعیین نمی کند که جز کیسند مردم دیگر بی ملاحظه جز
 انکوز میخورند و من مجبورم جهت آنکه حق او درین باغ میست و منور جز
 نکرده اند اگر ازین انکوز بخورم خیانت کرده باشم و در ندب من خیانت
 دلی و پانتهی روانیت • چون غوره پدید آید در باغ بر بندم و مهر کنم و بگردم
 که هیچ آفریده در آن باغ رود تا وقتی که پادشاه عشر خود بگیرد
 انگاه من دست با انکوز کنم • نوشیروان که این حکایت شنید کبریت و گفت
 آن پادشاه ظالم غافل منم سب و بیست تو از خواب غفلت بیدار گشتم پس
 طریق عدل پیش گرفت و آن مرد را مؤز و منظم ساخت **بیت**
 از دیانت کاری باید نظام • وز دیانت مرد کامل می شود

Âdil devlet kurulabilir ancak
Samimi dindarlığıyla milletin

Anlatıldığına göre, günlerden bir gün Belh emîrinin oğlu zemine çıkmıştı. Yolu küçük bir bahçeye düştü. İçeri bakınca beline kuşak bağlamış ve elindeki bel ile fidan dikmeye çalışan bir yaşlı gördü. Emîrin kibirli oğlu, “Meyvesini yiyemeyeceğin ağacı niçin dikiyorsun?” dedi. İhtiyar şöyle cevap verdi: “Daha önce başkaları dikmiş, biz yiyoruz. Şimdi de gelecek nesillerin yemesi için biz dikelim. Belki biz de yiyebiliriz.”

Beyzâde, onun bu bağı meyvesinden yiyemeyeceğini ısrarla anlatmak için talakla yemin etti. Bunu dedikten sonra atını sürüp gitti. Yaşlı çevresindekilere, “Bu kimdi?” diye sordu. Belh emîrinin oğlu olduğunu söylediler. Aradan belli bir zaman geçtikten sonra beyzâde muhafızlarıyla tekrar etrafı seyrederken giderken son derece güzel ve çekici bir bahçeye vardı.

Beyit: Hepsi gökyüzüne doğru boy vermiş
Ve güzel meyveleri olgunlaşmış
O yüksek ağaçların tepesinde
Güzel nağmeli kuşlar ötmektedir

Beyzâde bu bahçeyi çok beğendi ve atını dizginleyip aşağı indi, bahçeye girdi. Orada dolaşmakta olan beli kuşaklı bir yaşlı gördü. Yaşlı adam beyzâdeyi, beyzâde de onu tanımadı. İhtiyar, bir tabak olgun meyve toplayıp onun önüne getirdi. Emîrin oğlu yemeye başladı. Bu arada yemesi için yaşlı adama da uzattı. Yaşlı, meyveyi oradaki muhafızlardan birine verdi.

بی کلفت از تین خستی را ه دولت دارین حاصل می شود
 در اجزا آمده است که پسر میر پنج روزی بتاجا شبیه برون آمده بود
 گذرش بر دیوار بستی افتاد پری دید ز ناری بر میان بسته و پستی در دست
 گرفت درخت می نشاند امیر زاده گفت ای پر درختی که از میوه آن
 نخوامی خورد چرا می کاری پر گفت دیگران کاشتند و ما خوردیم ما نیز
 میکاریم تا دیگران بخورند و شاید که ما نیز بخوریم ه امیر زاده جوانی نورس
 و مغرور بود بطلاق سوگند خورد که تو از میوه این باغ نخوای خورد ه
 این یکبخت و مرکب براند پر پر سپید که این چه پس بود گفت پسر امیر پنج
 بعد از نده تنی امیر زاده باز بتاجا سوار شده باکو که خود میراند باغی رسید
 نهایت دلکشا و چون روضه فردوس خوش سوا بیت
 درختانش همه بالا کشیده ه برایشان میوه های خوش رسیده
 ز باهای درختان سرفراز ه نواخوان کشته مرغان خوش آواز
 امیر زاده را آن باغ خوش آمد عیان باز کشیده از مرکب پاده شد و باغ درون
 رفت پری دید ز ناری بست که در آن باغ می کشت چون امیر زاده را دید شگفت
 و امیر زاده نیز باوراند است ه پر طبقه از میوه های لطیف چه پسته
 امیر زاده آغاز خوردن کرد و در آشنای خوردن قندری بدت پر داد که تو هم
 در تناول با ما اتفاق نمایی پس آن میوه را بدست کی از نماز زمان که استیاده بودند

“Ben bu meyveden yiyemem!” dedi. Beyzâde, “Niçin yemiyorsun?” dedi. Yaşlı şöyle açıkladı: “Ben bu ağaçları dikerken Belh emîrinin oğlu buraya gelmişti. ‘Sen bu kadar yaşlı ve bir ayağın mezardayken hangi ümitle ancak birkaç sene sonra meyve verecek olan ağaçları dikiyorsun?’ diyerek beni kınamıştı. Ben ona cevap vermiştim. O da ‘Bu meyveden yiyemezsin!’ diye talakla yemin etmişti. Ben hayatta olduğunu düşünerek hem o boşanmak zorunda kalmasın hem de ben dindarlık görevimi yerine getireyim diye bu meyveden yemiyorum.” Beyzâde: “Ey ihtiyar, o yemin eden emîr oğlu benim. Bu dindarlığından dolayı sana bir vezirlik görevi vereceğim. Seninle istişare etmeden hiçbir işe başlamayacağım.” Yaşlı başını eğip biraz düşündü, sonra başını kaldırıp şöyle dedi: “Kabul ettim, ama Müslüman bir padişahın veziri Zerdüşti olamaz.” Derhal kuşağı kesti, kelime-i şهادet getirdi, diyanetin bereketiyle İslâm nimetine kavuştu ve yüksek bir makama ulaştı.

Beyit: Yüksek mevki istiyorsan diyanetten ayrılma
Diyeceğimi dedim ben doğruyu Allah bilir

24. BÂB: AHDE VEFA

Yiğit vefakâr, yetkin kimsedir. Büyüklere mahsus güzel bir haslet olan ahde vefa, her ahdin vefa beni ile süslenen yanığıdır.

و او گفت مرا ازین نشاید خوردن امیرزاده پرسید که چرا گفت تجده کنه
 وقتی که من این درختان می‌نشانیدم سپهر می‌بویخ اینچرا رسید و مرا در
 نشاندن درخت سز نش کرد که عمری گذرانیده و بلب کوز نزدیک رسید
 چه ایلی دور و دراز داری که درین سن درختی که چندین سال دیگر میوه
 خواهد پرسید می‌نشانی من سخن اورا جوابی گفتم و او بطلاق سوگند خور
 از میوه این باغ نمی‌خوری من از حرمت آنکه نشاید زنده باشد و که خدا
 میوه این باغ نمی‌خورد تا طلاق واقع نشود و من از عهده دیانت
 برود آمده باشم جوان ازین سخن متأثر شده گفت آن امیرزاده منم و
 آن سوگند من خورده ام از بهر این دیانت که ورزیدی من وزارت
 خود را بنوعی تو یمن کردم و در بیج هم بی‌سار ورت تو شروع نمودم
 بر زمانه سردر پیش انداخت و تاملی کرد پس از آن پسر را آورد و گفت
 قبول کردم اما پادشاه مسلمان و وزیر کبر و امانت پس زمانه بسید
 و کلمه شادت بر زبان و برکت دیانت بدولت اسلام رسید و مرتبه عالی
 و منصبی بزرگ یافت **پت** که عسکرت در خواهی از دیانت رخ متا
 با تو گفتم **سنی** و الله اعلم بالصواب **با**
بت و چهارم در وفا به عهد و نفا کار جو انمردان صاحب کمال است و حسن
 از خصال بزرگان است و در حال حساب به عهدی که آرایش از حال و نایاب

Hiç kimsenin gönül kuşu, boynunu sevgi tuzağından kurtaramaz. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Ey iman edenler, sözleşmelerinizi yerine getirin!”¹ Başka bir âyette ise şöyle buyrulmaktadır: “Siz bana verdiğiniz sözde durun ki ben de size verdiğim sözde durayım.”² Bir hadîs-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “Sözünde durmayanın dini yoktur.”

Beyit: Ulu insanların nezdinde yoktur
Ahde vefadan daha güzel haslet

Bir gün İsmâil (a.s.), bir arkadaşıyla birlikte yolda yürürken onun evine vardılar. İsmâil’e (a.s.) dedi ki: “Ben de seninle birlikte gelmek istiyorum. Ben eve girip işimi gördükten sonra gelinceye kadar burada bekleyeceğine söz ver!” İsmâil söz verdi ve orada oturdu. Arkadaşı içeri girdi, ama işi uzayınca İsmâil’e verdiği sözü unuttu. Evde işleriyle uğraştı. Evinin başka bir kapısı daha vardı. Adam oradan çıktı. Üç gün sonra tekrar bu kapıya gelince İsmâil’in oturduğunu gördü. Dedi ki: “Ey dostluk ağacının meyvesi ve din atasının oğlu, burada niçin oturuyorsun?” İsmâil şöyle cevap verdi: “Sana verdiğim söz gereği burada oturuyor ve dönüşünü bekliyordum.” Adam dedi ki: “Benim gelmediğimi görünce niçin gitmedin?” İsmâil şöyle dedi: “Söz vermiştim. Sözüm-den dönmeyi doğru bulmadım. Uzun süre gelmeseydin bile

1 Mâide, 5/1.

2 Bakara, 2/40.

مرغ دل بچکس کردن ارزش شسته محبت او برناتابد و حق سبحانه و تعالی در کلام
 مجید خود فرموده **یا ایها الذین آمنوا اذقوا باطنکم و اذقوا باطنکم** و فاکیند
 بعد تا که با یکدیگر می بنیدید و جای دیگر میگوید که **اذقوا بعدکما اذقتمکم**
 و فاکیند بعد من تا و فاکینم بعد شما یعنی جزای خیر بعوض آن شما هم
 و در حدیث آمده که **لا دین لمن لا عهده له** کمال دین داری نیت کسی را
 که رعایت عهد نکند **بیت** نیت بر مردم صاحب نظر
 خدمتی از عهد سپندیده تر روزی حضرت اسماعیل علی نبیا و علیه السلام
 با دوستی همراه افتاد آن دوست او بر خانه خود رسید اسماعیل را گفت
 من همراهی تو دوست میدارم و عهده کن با من که درین موضع نشینی تا من
 بجانه در دن روم و همی که دارم بپازم و فی الحال بیرون آیم **اسماعیل**
 و عهده کرد و در آن موضع نشست آن مرد بجانه رفت و او را همی دیگر کئی افتاد
 از اسماعیل فراموش کرده بچاره خود مشغول شد و خانه او را همی دیگر داشت
 از آنجا بیرون رفت بعد از سه روز بدان جانب باز آمد اسماعیل **علیه السلام**
 بر در خانه خود نشسته دید گفت ای شیخ **بشره خلعت** و ای پسر **پر ملت**
 چرا اینجا نشسته **گفت** از آن وقت باز که مرا بوجه اینجا نشاندند نشستم و دوست
 اظهار بر راه معاودت تو نموده گفت چون من نیادم چرا رفتی فرمود
 که عهده کرده بودیم روانه داشتیم که خلاف و عهده کنیم و اگر بدستمان نمی آید

ben buradan bir yere gitmezdim.” Nitekim Yüce Allah onun bu hasletine şu âyetle işaret etmiştir: “O, sözünde duran biriydi.”¹

Beyit: Verdiği sözde durabilen kişi
Sanıldığından da çok mert biridir

Ahde vefa beğenilen bir huy olduktan sonra Allah’a verilen sözü yerine getirmek öncelikle beğenilen bir huydur.

Salih kullarla ilgili hikâyelerde anlatıldığına göre, bir efendinin zâhid ve takvalı bir kölesi vardı. Adam birden hastalanınca Allah’a şu adakta bulundu: “Eğer iyileşirsem bu köleyi âzâd edeceğim.” Cenâb-ı Hak ona şifa verdi. Efendi, bu köleyi çok sevdiği için âzâd etmedi. Tekrar hastalanınca köleye, “Git, beni tedavi etmesi için tabip getir!” dedi. Köle gitti, sonra dönüp gelince efendi, “Tabip nerede?” diye sordu. Köle, tabibin şöyle dediğini nakletti: “O verdiği sözde durmuyor. Ben onu tedavi edemem.” Efendi durumu fark etti ve şöyle dedi: “Git, tabibe söyle! Karşı çıkmaktan vazgeçtim ve vefasızlığımdan dolayı tevbe ettim. Bundan sonra

Mısra: Başım gidecek olsa da sözümden dönmem”

Köle dedi ki: “Efendim, tabip şöyle diyor: Eğer sen sözünde durursan biz de sana şifa şerbetini layık görürüz.” Bunun üzerine efendi, köleyi âzâd etti ve hemen iyileşti.

Beyit: Eğer halka verdiğin sevgi sözünü tutarsan
İyiliğin için sana vefakâr davranırlar

Anlatıldığına göre, bir padişah zor bir işle karşılaşınca Allah’a şöyle söz verdi:

1 Meryem, 19/54.

من از سپید کوی غیر ختم لاجرم حق سبحانه و تعالی در کلام خود بدین نوع
 اورا صفت کرده کہ **ان کان صادقاً لہ وعدہ** یعنی بدستی کہ او سپیدی
 رات و عدہ در پست عهد پوشت از عهدہ عمدہ اگر برون آید و
 از هر چه کمان بری نزنون آید و **و بعد از آنکہ وفا بعد خلق پسندیدہ**
 بعد خدای پسندیدہ تر باشد **و در حکایات الصالحین آورده است**
 کہ خوابہ غلام پارسای خدای تر پس داشت ناکاہ خوابہ چار شد عهد
 کرد و با خدای کہ اگر ازین بیماری شفایا بم این غلام را آزاد کنم حق سبحانه
 اورا برودی شفا داد خوابہ دل در غلام بستہ بود و اورا آزاد نکرد
 و یک بارہ چار شد غلام را گفت برو طبیب را بسیار تا مرا علاج کند غلام
 بیرون رفت و علی الفور باز آمد خوابہ گفت طبیب کو گفت طبیب میکوی کہ
 او منی لغت من می کند و بد آنچہ میکویید و فغانی نماید من اورا
 علاج نمی کنم **خوابہ متنہ شد و گفت ای غلام طبیب را بگوئی کہ از منی**
بزرگ شستم و از بعضی عهد تو بہ کردم و من بعد علاج اگر م سر برو و از سر چنان نروم
غلام گفت ای خوابہ طبیب میکویید اگر تو صفت و فاپشش از من نیر شربت
شفا از زانی دارم خوابہ غلام را آزاد کرد و دینی الحال شفا یافت
اگر تعب در محبت و فاکشی با حق **و زروی لطف و کرامت و فاکند باتو**
آورده اند کہ با پوششی را بمی صعب شش آمد نمود کہ اگر خدای مهم مرا

“Eğer Allah bu işimin istediğim gibi olmasını sağlarsa hazinemdeki bütün paraları fakirlere dağıtacağım.” Allah da derhal onun sıkıntısını giderdi. Padişah, sözünü yerine getirmek istedi ve hazinedarı çağırıp ona hazinedeki paraların hesabını çıkarmasını emretti. Hesap ortaya çıkınca beyler ve devlet adamları şöyle dediler: “Ey padişah! Bu paranın hepsini fakirlere verirsen askerler maaşsız kalır.” Padişah: “Ben bütün parayı fakirlere vereceğime dair söz verdim.” Âlimler şu fetvayı verdiler: “Sultanın muhafızları da ‘bu işte çalışanlar’ hükmünde olduğu için bu parayı hak edenler kapsamındadır.” Padişah bu hükme çok şaşırды. Padişah, odasında otururken yoldan bir divanenin geçtiğini gördü ve kendisiyle müşavere etmek için yanına getirilmesini emretti. Divaneyi çağırdılar, gelince padişah ona şöyle dedi: “Ey divane! Ben filan işimin gerçekleşmesi şartıyla Allah’a bütün paramı infak edeceğime dair söz vermiştim. Şimdi işim halloldu. Param çok. Devlet adamları bunun hepsinin verilmesine razı değiller. Âlimler ise bu parada askerlerin de hakkının olduğunu söylüyorlar. Sen ne dersin?” Divane dedi ki: “Ey hükümdar! Sen parayı fakirlere vereceğini söylerken zihninden askerler de geçiyor muydu?” Padişah, “Hayır, zihnimden sadece fakirler ve muhtaçlar geçiyordu.” dedi. Divane, “Öyleyse sadece zihninden geçenlere ver.” dedi. Emîrlerden biri şöyle dedi: “Para çoktur. Ordu da maaşsızdır.”

به نوازه من بسازد و نقدی که در خزانه دارم بفرقاً دمساین قسمت نمایم
 حق سجانه بزودی و خوبی مهم اورا کفایت کرد پادشاه خواست که بعد
 خود و فایده خازن را طلبید و فرمود تا نفوذ خزان را حساب کند
 مبنی کلگی براند امر او ارکان دولت کفایت ای ملک این مقدمه مال
 بدرویشان نشاید داد که لشکریان بی برک و نوا بمانند پادشاه گفت
 من عهد کرده ام که این همه مال باسل اسحاق رسانم علماء فتویٰ نوشتند
 که ملازمان ملوک نیز حکم **والعالمین صیما** از جمله اهل اسحاقند ملک
 درین قضیه متحیر شد بر غرض نوشته بود تا نگاه دیوانه دید که می گذرد
 گفت آن دیوانه را بطلبید تا درین باب با وی مشورت کنم آن دیوانه
 را او از دادند ملک گفت ای دیوانه من شرطی و عهدی با جدی
 بسته بودم که چون مهم من کفایت شود نقدی که دارم در راه او تصدق
 کنم این زمان مهم من کفایت شده و مال نقد بسیارست امر با اتفاق
 آن را رضی نمی شوند و علماء پامیان اسحاق آن ثابت می کنند تو در
 باب چه می گویی دیوانه گفت ای ملک در وقت عهد و نذر که می کفایت
 مال بدرویشان هم پامیان در خاطر تو می گذشتند گفت فی همین
 که ایمان و محتاجان می گذشتند گفت پس ما بنده ده که در خاطر گذرانیده
 کمی از امر گفت ای دیوانه مال بحیثیت و پاسه بی برک و نوا دیوانه

Divane yüzünü emîrden padişaha çevirip, “Ey hükümdar! Söz verirken dikkate aldığın kimselerle tekrar işin olur mu, olmaz mı?” diye sordu. “Eğer onlarla tekrar işin olacaksa sözünde dur. Eğer onlarla işin olmayacak ve onlara tekrar ihtiyaç duymayacaksan istediğini yap.” Padişah ağladı ve bütün parasını fakirlere dağıttı.

Beyit: Sonunda muhtaç olduğun kişiye
Verdiğin sözü tut sakın çiğneme
Padişahlık makamına gelenler
Ahde vefa süsüyle yücelirler
Vefakârlık şahlığın şanındandır
Ancak akıllılar ahde sadıktır

Ahde vefa en çok sultanlara yakışır. Zira onların sözleri herkes tarafından işitilir ve durumları her yerde anlatılır. Bütün insanlar onların verdikleri sözden haberdar olurlar. Eğer verdikleri sözü yerine getirmezlerse dost veya düşman hiç kimse onlara güvenmez.

Hûşeng’in vasiyetlerinde şu tavsiyeler yer almaktadır: “Oğlum! İnsanlara verdiğin sözden dönme! Yoksa onun kötü sonucu sana çok çabuk erişir.”

Beyit: Sen ahde vefa erdemine sarıl
Verdiğin sözü tam tutmaya çalış

Saltanat ahdinin gereğini yapmak padişahların üzerine bir borçtur. Rivayet edildiğine göre, Efrâsiyâb, zalimlerin yaptıklarını bilmeye ve mazlumların hallerinden haberdar olmaya çok önem verirdi. Bir gün bazı nedimleri şöyle dediler: “Ey kral! Sen bu konuyu çok abartıyorsun ve kendini mutluluk ve eğlenceden mahrum bırakıyorsun.” Efrâsiyâb şöyle dedi:

روی ازان کس بر تافت و گفت ای ملک تو دیگر با آن کس که عهد و
 نذر برای او کرده کار داری یا نه اگر دیگر ترا با او کار خواهد بود عهد خود
 وفا کن و اگر با او کار نداری و محتاج او نخواهی شد سر چه خواهی مکن **○**
 پادشاه بگریست و همه اموال را بر پشت راست کرد **بیت**
 چو محتاج خواهی شد آخر ما و **○** متاب از وفاداری خویش زود
 کسی ز که فرمان روا گشته **○** مگر مژ چمن وفا گشته اند
 وفاداری آیین شاهنشاهی است **○** غم عهد خوردن ز کار آگهی است
 و حسن عهد آری بیج کس چنان خوب نمی نماید که از سلاطین زیرا که سخن ایشان
 بمساع همه پس رسد و احوال ایشان در همه جای مکتب شود و بمساع
 بر عهد و پیمان ایشان اطلاع می یابند و چون عهد خود را پایان نرسانند
 دوست و دشمن را برایشان اعتماد نماند **○** و در وصایای سوسنگ مذکور است
 که ای فرزندان تقصیر عهد و خلاف و عداجت با کن که شایسته آن زود
 میرسد **بیت** دست و فکرت **○** تا نشوی عهد شکن عهد کن
 و ملوک را خود از عهد عهد سلطت بیرون آمدن از عهد لوازم است
 آورده اند که از بیاب در توف احوال ظالم و شخص حالات مظلوم
 مبالغه بسیار میکرد و در پنج چید می کشید **○** روزی جمعی از مذنبان
 ای ملک درین باب بسیار مبالغه می نمایی و از خرمی و تماشای بازی مالی گفت

“Verdiğim sözden dönemem.” Nedimler, “Biz senin söz verdiğini hiç duymadık.” dediler. Padişah: “Padişahlık bizzat söz vermektir. Padişahın bu sözünde durması gerekir. Vefa, mazlumun hakkını zalimlerden almaktır. Bu yolda yürümeyen kimse sözünde durmamış olur.”

Mısra: Dindarlar verdiği sözden dönmezler

Padişahın biri bir filozofa, “İnsanı değerli kılan haslet nedir?” diye sordu. Filozof şöyle cevap verdi: “Verdiği sözü yerine getirmektir. Zira ahde vefanın faziletlerinden biri, dünyanın bekasını sağlamasıdır. Çünkü dünya saltanatın etrafında, saltanat da ordunun etrafında dönmektedir. Dünya sultanları, hazinelerini, hizmetçi ve askerlerine düşman saldırısı baş gösterdiğinde kendilerine vefakâr davranmaları için harcarlar. Eğer vefa ortadan kalkarsa hiç kimse orduya itimat etmez ve saltanat zarar görür.” Muamele, ticaret ve ziraatte ahde vefaya çok ihtiyaç duyulur. Vefa olmazsa dünyanın düzeni bozulur. Öyleyse vefadan ayrılmamalı ve vefakârlarla dostluğa önem vermelidir.

Beyit: Vefalı dostu meylet o kendini
Gelecek musibete siper eder
Dostlukla can karşılaştırılınca
Böyle dostluk candan da değerlidir
Bu dünyada can ile dost bir değil
Vefasız olan kimse değersizdir
Bu dünyada çok dost bulursun ama
Vefakâr dostu asla bulamazsın

وعده خود را خلاف نمی توانم کرد گفتند ما از تو بیج وعده نشنیدیم گفت
 پادشاه در ذات خود وعده ایت و در ذمّه پادشاه لازم است
 که بدین وعده وفا کند و وفا آن است که داد مظلوم از ظالم
 بستاند هر که بدین طریق عمل نماید خلاف وعده کرده باشد **مصراع**
 خلاف وعده نیاید ز اهل دین و طریقت • پادشاهی از حکیمی سوال کرد
 که مردی که ام صفت عزیز میگرداند فرمود که بوعده وفا کردن
 و یکی از خصایل حسن عهد آن است که معنای جهان بآن باز بسته است
 زیرا که در عالم رب سلطنت است و مدار سلطنت بر بسک و ملوک عالم خزان
 جو خود بر چشم و کسر بدان امید صرف نمی کنند که بسکام خروج دشمن و فغان نماید
 اگر رسم و وفا برستد بر هیچ کس از سپاهیان اعتماد نماند و ارکان ملک
 خلل پذیر شود و دیگر در سودا و معاملات و زراعت و تجارت بسی عقود
 و عیود واقع است که اگر بوفاز پس دست و نظام جهان محو و نابود گردد
 پس از طریق وفای بر بنیاد نافت و صحبت و فاداران باید شایسته است
 میسر گشته کن که وفایت کند • جان پد فی تی سربلایت کند
 بهر چن بین دو پت که جانی بود • دو پستی جان ز کرائی بود
 جان که از و بر بچسان باریت • بیج نیسرد چو وفاداریت
 باریتوان یافت کجستی بسی • لیک وفادار نه بینی کسی

Doğru sözlü temiz kalpli kimseyle
Dost ol zira o ahdine sadıktır

Horasan Vilayeti Tarihi'nde anlatıldığına göre, Ya'kûb b. Leys, Nişâbur'a vardığında Nişâbur valisi olan Muhammed Tâhir ona isyan etti. Ya'kûb şehri kuşattı. Muhammed Tâhir'in devlet adamları Ya'kûb'a gizlice mektup yazıp gönderdiler. Abartılı ifadelerle ona bağlılıklarını bildirdiler. Sadece İbrahim Hâcib ona mektup göndermedi. Ya'kûb Nişâbur'u ele geçirdikten ve tebaayı yönetimi altına aldıktan sonra İbrahim Hâcib'i yanına çağırıldı. Dedi ki: "Bütün arkadaşların bize mektup gönderdikleri halde sen onlara uymadın. Bu neyin nesidir?" İbrahim şöyle cevap verdi: "Ey hükümdar! Seninle ahdimi yenilememi gerektirecek eski bir tanışıklığım yok. Ayrıca Muhammed Tâhir'den ona muhalefet etmemi gerektirecek bir şikâyetim de yok. Aynı şekilde onun lütfuna karşı nankörlük etmemi ve vefasızlık göstermemi gerektirecek bir mazeretim de yok."

Beyit: Etimi kemiğimden ayırsalar
Ben verdiğim sözden asla vazgeçmem

Ya'kûb dedi ki: "Sen iyi muamele ve işlerini görmeye layıksın."

Mısra: Aferin o vefakâr insanlara

Padişah ona özel muamelede bulundu ve münafıklık yaparak kendisine yaklaşmaya çalışanları

صحبت آن کس که بصدق و صفا ◦ در من او کیس که ز ایل و ناست
 در تاریخ دولات خراسان مذکورست که در آن وقت که یعقوب پیش
 بنیاد بود رسید محمد طاهر حاکم نیشابور بود با او یامعی شد و شهر را
 محاصره کرد در کان دولت محمد طاهر همه پنهانی کتابها کرد و به یعقوب
 فرستادند و در اظهار خلوص و مواداری مبالغه نمودند مگر ابراهیم صاحب
 که او بیخ کتابتی نکرد و کسی نفرستاد ◦ و چون یعقوب نیشابور را بگریز
 در جای و چشم را در ضبط ایالت خود در آورد ابراهیم صاحب را
 طلبیده گفت چون بود که همه یاران تو کتابتها بمن فرستادند و تو با ایشان
 موافقت نکردی ◦ گفت ای ملک مرا شام سائنه موفقی است و خود
 که تجدید آن عهد کردی و از محمد طاهر نیز شکایتی نداشتم که طریق
 مخالفت او سپردی و از خود رخصت آن نیافتم که حق انعام و پرورش
 نعمت او بشکستن عهد و پیمان بر طرف نهادی سبب
 من نه آنم که سپهر از خط وفا بردارم ◦

و در چه سازند حد چون قلم نندازند
 یعقوب گفت تو لایق آنی که ترا تربیت کند و مستحق آنکه بهم ترا تمییزت
 و مندر مصاحف فرسین باد بر وفاداران ◦ پس او را از جمله آن مردم
 مقبول و اقبال اختصاص داد و آنها که جانب ولی نعمت خود زدند که نشانه بود

çeşitli şekillerde cezalandırdı.

Beyit: Ümit besleme hak tanımayana
Vefasız kimselerle dostluk kurma
Vefa örneği olursan dünyaya
İyilik namın arşa dek yükselir

25. BÂB: DOĞRULUK

Doğruluk, kurtuluş sebebidir.

Beyit: Doğrular hesap günü kurtulurlar
Sen de onlardan biri olmaya bak
Bu toplulukta doğru iş yaparsan
Kurtuluşa erenlerden olursun

Büyükler şöyle demişlerdir: Konuşmak, muhalefetten iyidir. Böylece doğruluk gülü söz çimenine güzel koku verir. İnsan nefsi bir diken destesiyle yalana bağlanamaz.

Beyit: Tertemiz diline çok yazık olur
Eğer onu yalanla kirletirsen
Doğruluktan ayrılmadığın süre
Her an çıkış yolu bulabilirsin

Din âlimlerinden biri şöyle demiştir: Yalan söylediğinde cezalandırılacağı korkusu ve doğru söylediğinde sevap kazanacağı ümidi olmasa da akıllı insanın yalandan kaçınması ve doğruluğa yönelmesi gerekir. Çünkü yalan, insanı alçaltır

؛ نواع عقوبات و تہذیبات عرصہ تلف ساخت **بیت**
 کسی کہ حق نشناسد از و امید بر
 کسی کہ نیت و فائش بد و مکن چونند
 ز چین عهد بجا لم اگر علم کردی
 لوی رفعت تو بگذرد ز چرخ مہند
بیت و پنجم در صدق رات کوی
 و رات کاری سبب ایمنی و رستگاری است **بیت**
 راستن رستہ اند روز شمار • جب دکن تا ازان شمار شوی
 اندرین رستہ را پستگاری کن • تا دران رستہ رستگار شوی
 بزیر کان کعبہ اند عرصہ سخن ازان فرسخ ترست کہ گویندہ را
 پای بیان در سکن خلاف آید و تا کل صدق در چین بوی بر خورداری
 میدید نفس ناطقہ را دپتہ خار دروغ بر بستن نشاید **بیت**
 زبان پاک راجعت بسیار • کہ از لوث دروغ آلودہ سازی
 اگر پا بر گذاری از رہ صدق • سر از گردون گردان بر بازی
 کی از بزگان دین فرمودہ کہ برقتدیری کہ در دروغ گفتن خوف
 عتاب و دزدانستی امید ثواب بودی بایستی کہ عاقل در دروغ
 اثر از کردی و بجای راستی میل نمودی • زیرا کہ دروغ مرد را خوا

ve değersizleştirir.

Beyit: Eğri olursan hemen tökezlersin
Doğru olursan dertten kurtulursun

Anlatıldığına göre, Halife Müsterşid, vasiyetnâmesinde oğluna şöyle yazmıştı: “Eğer halkın senden korkmasını istiyorsan yalan söyleme! Zira yalancı insanlar bin kılıçlı muhafızları da olsa saygı görmezler. Kişinin devlet alayında bin kılıç sallansa bile onun dil kılıcında doğruluk cevheri olmadıktan sonra hiç kimsenin gözünde heybeti olmaz.”

Beyit: Sen doğruluğu şiar edinirsen
Kurtuluşa erer felah bulursun
Doğruluktan ne kadar saparsan sap
Sonunda doğrulara kul olursun
Yay ne kadar sert olur ise olsun
Attığı oka boyun eğmektedir

Anlatıldığına göre, Haccâc-ı Zâlim, bir grup insanı cezalandırıyordu. Sıra onlardan birine gelince adam şöyle dedi: “Ey emîr, bana senin üzerindeki hakkımı ispatlama fırsatı ver.” Haccâc, “Senin bende ne hakkın olabilir?” dedi. Adam dedi ki: “Filan düşman, gıybetinde sana küfredince ona mani oldum ve küfretmesini engelledim. Haccâc, “Bu iddiana şahidin var mı?” diye sordu. Eliyle o ortamda hazır bulunan diğer esire işaret ederek “Var!” dedi. O kişi şöyle dedi: “Evet, doğru söylüyor. Ben onun sana söven ve hakkında gıybet eden bir kimseye engel olduğunu gördüm.” Haccâc dedi ki: “Madem sen oradaydın, niçin onun düşmanı engellemesine yardımcı olmadın?” Adam şöyle cevap verdi: “Ben senin düşmanın idim. Bu durumda senin tarafını tutamazdım.”

و بی مقدار می سازد **بیت** از بکے فستی بکم و کا پستی
 از همه غم رستی اگر راپستی • آورده اند که تر شد خلیفه در
 وصیت نامه پسر خود نوشت نه بود که اگر خواهی که مردم از تو ترسند رات کو بی
 شمار خود ساز که مردم در روغ کوی بے مہابت بود و اگر چه نرا شمشیر در گردا
 برای بی نظمت او باشد یعنی اگر نرا شمع بر بنہ در کو کہ دولت او
 می بر نہ و شمشیر زبانش جو بر صدق ندارد در نظرم دم پنج سگوشی نیارد **بیت**
 تو در کار خود را پستی بر بکار • کہ ہم رپتہ کردی و ہم رپتگا
 بود کہ چه مردم بے کج خادم • باخبر شود در اپستان را غلام
 اگر چند باشد کمان سخت گیر • باخبر تو اضع کنند پیش تیر
 آورده اند کہ حج ظالم جمعی را سیات میکرد چون نوبت سگی از ایشان
 رسید گفت ای امیر بر کوشش کہ بر تو حقی ثابت کرده ام حجاج گفت
 ترا بر من چه حق است گفت فلان دشمن تو ترا و قحمت میکرد و نسبت تو
 سخنان بخشش می گفت من او را منع کردم و از دشنام تو باز داشتیم حجاج گفت
 برین معنی گواہی داری گفت دارم و با سیری دیگر اشارت کرد اکمن گفت
 آری رات میکویہ من شنیدم کہ او آن کس را از عنیت و سیت تو منع میکرد
 حجاج گفت چون تو اینجا بودی چرا با وی در ان باب مشارکت و موافقت نمودی
 در منع دشمن من • گفت من ترا دشمن میدانم بر من لازم نبود کہ جانب تو

Haccâc, birinin haklı olduğu, diğerinin ise doğru söylediği için âzâd edilmesini emretti. Buradan şu darbimesel ortaya çıkmıştır: “Yalan kurtarıcı ise doğru söz kurtarmaya ondan daha layıktır.”

Beyit: Doğruluğun hüküm sürdüğu yerde
Hakk'ın yardım eli imdada gelir

Hiçbir zaman doğruluk gizli kalmaz
Kimse doğruluktan bir zarar görmez

Doğru ol ki kurtuluşa eresin
Doğruluk sendendir zafer Allah'tan

Sen sözüne eğer sadık kalırsan
İşinde Allah sana yardım eder

Yalan nasıl itibarı zedelerse mizah, şaka, hafifmeşreplik, oyun ve eğlence de aynı şekilde insanın şerefine halel getirir. Özellikle ileri gelenlerden biri şaka yaparsa maiyetindekiler onu hafife alırlar ve saygı göstermezler. şaka yaptığı kimse ona gönlünde kin besleyebilir. Bu kin zamanla intikama dönüşür ve fitne baş gösterir. *Rüşinâtnâme*'de şöyle geçmektedir:

Beyit: Küfür, yalan, şakayı huy edinme
Baltayı kendi ayağına vurma

şaka şahtan itibarı kaldırır
Ayı ise kara bir toprak yapar

Ayrıca gybet etmek, iktidar sahiplerine yakışmaz. Çünkü onların dilediklerini istedikleri kimseye söyleyebilecek kudretleri vardır. Öyleyse hem kendileri gybetten uzak dursunlar hem de emirleri altında çalışanları gybetten alıkoysunlar.

رعایت کردی بجاچ فرمود که سر دور آزاد گردند یکی را بوا سبطه خنجر می دیکری
 بجهت صدق وی بعد از آن این مثل در میان مردم پیدا شد که **ان کان**
الکذیب یخفی فالصدق ابخی اگر دروغ کسی را میرماند پس راست را مانند تربت
 راستی آنجا که علم برزند • یاری حق دست بهرم درزند
 راستی خویش نماند پس نکرد • بر سخن راست زبان پس نکرد
 راستی آور که شوی ریشکا • راستی از تو طغ نراز که دکار
 چون سخن راستی آری بجای • ناصر که گفتار تو باشد خدای
 و چنانکه کذب آب روی رانی برود مزاج و نزل و مطایبه و لود و لب نیز مسقط
 اعضا است خصوصاً از ارباب اختیار که مزاج کردن ملازمان ایشان و بر شوی
 و او را دفعه در دل ایشان نماند • و میکن که چون با کسی مزاج کنند
 کینه در دل گیرد و بهر روزمان در صد و اشتقام آید و از آن صورت
 فتنه زاید و در رو شنای نامه نده کوریت که **بیست**
 کمن فحش و دروغ و نزل پیش • سخن بر پای خود ز منهارتیش
 که گرشای برود نزل آب رویت • و گمهای کند چون خاک کویت
 و بیکر عینت کردن از دومی الاقتدار مناسب نمی نماید چه ایشان را قدرت آن
 مت که مواجهه سر چه خوانند با سر که خوانند بگویند • پس خود را در حساب اهل عینت
 نباید داشت و ملازمان را هم از عینت دیگران منع باید فرمود که شیامت

Gıybet çok çirkin bir huysdur ve hem dünyada hem de âhrette birçok zararı vardır.

Beyit: Gücün yettiğince sakın gıybetten
Gıybet senin itibarını sarsar
Gıybet edenlere hiç kulak asma
Yoksa sen de buna ortak olursun

26. BÂB: İHTİYAÇLARI GİDERMEK

Allah katında ihtiyaçlarının karşılanmasını isteyen kimsenin gücü yettiği ölçüde insanların ihtiyaçlarını karşılaması gerekir. Bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: “Yüce Allah, kendi kullarına yardım eden kimseye yardım eder.”

Beyit: Eğer Allah’tan ihsan bekliyorsan
Sen de yoksullara ihsanda bulun

Şöyle rivayet edilmiştir: Kim Allah’ın lütuf ve ihsanına mazhar olursa muhtaçlara yiyecek sağlaması ve fakirlerin haklarını koruması gerekir. Çünkü kişi, ihtiyaçları gidermekten gücü ölçüsünde sorumludur. Varlıklılar ve iktidar sahipleri daha çok imkâna sahip oldukları için onların fakirlerin isteklerini ve zayıfların ihtiyaçlarını karşılamadaki sorumlulukları daha fazladır. Kendisine saltanat verilmiş ve ihtişamı her tarafa yayılmış olan devlet başkanının gücü nispetinde halkın sıkıntılarını gidermesi ve muhtaçların ihtiyacını karşılamayı ganimet bilmesi gerekir. Hiçbir hak sahibini geri çevirmesi reva değildir. İkbâl gülü

عینت بسیار و مضرت او در دنیا و آخرت بی شمارت **بیت**
 عینت کس تا بتوانی مکوی • زانکه در عینت برود آب روی
 کوشش مندر لب عینت کران • تا تو هم اینها نباشی در آن
باب بیستم در ایجاب حاجات هر که خواهد حاجتی
 او زود خداوند تعالی رود باید که بدینچه تواند حاجت خلق برآرد
 و در حدیث آمده که حق سبحانه و تعالی یاری میدهد بنده خود را مادام
 که یاری میدهد بندهکان او را **بیت** اگر توقع نجشیش خداواری
 ز روی لطف و کرم برکشپگان نجشای • در اخبار آمده است که هر که انعام
 ربانی روی بوی آرد و انضال سجانی در حق او بسیار شود کثرت احتمال
 مومنات محتاجان و ادای حقوق فرسروماندگان بروی لازم باشد زیرا
 که وجوب سده فاقه ابل ایجاب بر بقدر نیت است و هر چند نیت اختیار
 و اقدار بیشتر باشد ایجاب مرادات فتواورد و اگر در حاجات ضعیفا
 بیشتر باشد • پس صاحب سعادتی که دولت سلطت بوی ارزانی
 داشته باشد و لو ای عینت او را در عرصه جهانداری و کامکاری
 برانزاشته باید که مونت خلق را تجمل نماید و در حالت قدرت قضای
 حاجت محتاجان را عنایت سمزد و صورت مطلوب و چهره معصوم
 بیخ سخن را در نقاب تعویق و حجاب توقف رواند و چون کل اقبال

bahçesinde yetiştiği ve dilek tomurcuğu saltanat çimeninde açtığı için çaresizlerin isteklerini yerine getirmeyi büyük bir ganimet sayar ve muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamayı ihtişam vesilesi bilir.

Beyit: Ümitlere keremle karşılık ver
 Senin de kendince ümidin vardır
 Fakirlere lütfunla iyilik et
 Allah seni muradına erdirdin

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Bir mü’minin gönlünü eden kimseye bütün insan ve cinlerin ameli kadar sevap verilir.” Saltanatın şartı, muhtaçların ihtiyaçlarını gidermek ve onların gönüllerini almaktır. Böyle kişi o büyük sevaba nâil olur.

İskender Zülkarneyn, bir gün gece geç vakitlere kadar hükûmet meclisinde oturduğu halde hiç kimse bir ihtiyacının karşılanması talebinde bulunmadı. Kalkma vakti gelince nedimlerine, “Bugünü ben ömrümden saymam.” dedi. Nedimlerden biri sordu: “Günü sıhhat ve afiyet içinde geçtiği, geceye selamete eriştiği, işler yolunda gittiği, her şey gönlüne göre gerçekleştiği, hazine mâmur ve ordu donatılmış olduğu halde kral bu günü ömründen saymayacaksa başka hangi günü sayabilir?” Şöyle dedi: “Padişahın rahatlığının tebaaya erişmediği

شکستی یابد و شکوئذ مراد در چمن مملکت بر پسر شاه خارا بت جلوه
 می پذیر آوردن مرادات در ماندگان را غنیمت بزرگ شمر دور و اگر دن
 حاجات مجرمان و سحارگان را درت آویز شکوف شانسد **بیت**
 امید خلق رو کن تمکرت که تو نیز

مقصدت که با خود امید داری

بهر مراد فقیران ببطفت تا بدی

مرادها که تو از حضرت خدا داری

در حدیث آمده که شادی بدل مومنان رسانیدن برابر عمل آدمیان
 و پریان است پس شرط سلطنت آن باشد که پوخته مشط حاجات
 محتاجان بود و دل ایشان را بر و اگر دن حاجات ایشان شاد سازد
 اسکندر ذی القدر نهین روزی تا شب در مجلس حکومت نشسته بود
 مچکس بوی التماس حاجت می نمود چون وقت برخاستن آمد ندمای خود
 گفت من امروز را در حساب عمر نمی شمارم **ه** کی از ایشان پرسید که روزی
 که در صحت و فراغت گذرد و در سلامت و کرامت بشت رسد امور برینج
 مراد و نعمات بر او کام فراغت خاطر میسر فصل خندانه مهور و
 سپاه کمل و پر حضور اگر ملک این روز را از عمر حساب نکند که ام روز را
 در حساب عمر نتوان آورد و فرمود که روزی که از پادشاه راجتی مبطول می

ve mahrumların ihtiyaçlarının giderilmediği bir gün nasıl mrden sayılabilir!”

Beyit: Kullara fayda sağlanmayan günler
O kadar da çok mrden sayılmaz
Heva heves için geçen hayattan
Ne hâsıl olur ve ne kazanılır

Anlatıldığına göre, Çin padişahı, İskender’e sordu: “Saltanatın lezzetini nede buldun?” İskender, “ Şeyde buldum.” dedi. “Birincisi, düşmanları yenip ezmek; ikincisi, dostlarım ve taraftarlarımı yükseltmek; üçüncüsü, muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamak ve gönüllerini almaktır. Bunlar dışındaki hiçbir lezzetin değeri yoktur.”

Beyit: Yönetimi düşmandan arındırmak
Mutluluk ve krallık için yeter
Ayrıca dostların gönlünü almak
Tebaanın işlerini halletmek
Bir de mitvârın ihtiyaını
Onu utandırmaksızın gidermek
Nice ulu şahlar bu yoldan geçti
Bu fâni âlemden geçip gittiler
Layıkıyla devlet yöneten kişi
Halkın huzurunu ancak o sağlar

27. BÂB: TEENNÎ VE TEEMMÜL

“Teennî Rahmân’dan, acelecilik Őeytandandır.” haberinin hükmüne göre, teennî ve düşünceyle hareket etmek Rahmân’a, acelecilik ise Őeytana nispet edilmiştir. Teennî bütün işleri güzelleştirir, acelecilik ise her işi zarara sürükler. Düşünerek ve yavaşça başlanan her iş genellikle arzu edildiği gibi

نرسد و حاجت بخرد می راز و انکر و اندک چون از غم توان شمرد **سیت**
 ز غم آن قدر بیش ناید بکار • که در نفع خلق خدا بگذرد
 و زان زندگانی چه حاصل بود • که در کار نفس سوا بگذرد
 او در ده اندک پادشاه چمن از آن کند در پر سپید که لذت سلطنت در چند
 چیز یافتنی گفت در سه چیز • اول دشمنان را منکوب و مغلوب ساختن
 و دویم دوستان را نواختن • سیم حاجت محتاجان روگردانیدن
 سر لذتی که باشد اعتباری ندارد و **سیت** چمن پس ز شاهی و فرمانی
 که از دشمنان ملک سازد سستی • دویم دوستان را بود و دلنوازان
 در حمایت خود را شود کار ساز • سیم حاجت مرد امیدوار
 برادر و نمکداندش شمر پار • پس پادشایان گردن نهد از
 که نشند ازین کارگاه • مجاز • ازیشان کسی گوی دولت ربود
 که در بنده آسایش خلق نوباد

بیت و منعم در تامل و تامل حکم این خبر که ات فی الرحمن و الحمد للشیطان

نسبت تاملی و تامل فرمودن در کار یا بحضرت رحمان است و نسبت
 بچل کردن و شتاب کاری نمودن در امور شیطان تا سنی همه کار را را
 بیاراید و سب تجلیل بی مهمات بزبان آید هر صبی که تامل و استی در آن
 شروع نمایند غالب آن است که بر حسب دلخواه پس انجام یابد و سرکاری

sonuçlanır.

Hızlı ve düşünmeden başlanan her iş de istenildiği şekilde gerçekleşmez, aksine kötü sonuçlara ve utanmaya sebep olur.

Beit: Dünya işlerini gayet yavaş yap
Doğru değil aceleyle iş yapmak
Lambayı eğer sıcakta yakmazsan
Ne sen yanarsın ne de kelebek
Sabır anahtardır tüm kullar için
Sabredenin pişmanlığı görülmez

Anlatıldığına göre, Perviz, oğluna şu tavsiyede bulunmuştur: “Senin tebaayı yönettiğin gibi akıl da seni yönetir. Nasıl tebaayı emrin altında tutuyorsan aynı şekilde sen de aklın emrinden çıkma! Yapacağın her iş üzerinde düşün ve özellikle insanların canına ve malına zarar veren işler konusunda akıl yöneticisine danış!”

Beit: Hiçbir zaman düşünmeden iş yapma
Aceleyle iş yapmaktan uzak dur
Teennî ile davranan bir kişi
Kesinlikle her muradına erer

Hûşeng'in vasiyetnâmesinde geçtiği üzere, siyasi işleri yürütürken “Adalette acele olmaz.” hükmü gereği acele etmemek gerekir. Öfkeli, hiddetli ve kızgın iken seçim dizginini elden bırakmamak ve işin sonunu düşünerek hareket etmek gerekir. Sonunda pişman olacağın bir işi yapma! O zaman pişmanlık fayda vermez.

Beit: Siyasi işlerde hızlı davranma
Teennîyi elden bırakma sakın

و بکناری درو خوش کند اگر آن است که بدخواه و مراد از پیش نرود
 و یکن که سبب و یال عقیبی و خجالت دینی شود **بیت**
 بآپستگی کار عالم برار • که در کار کسی نیاید بکار
 چرخ از بگردی نیفر و ختی • نه خود را نه پروانه را سوختی
 شخب آوردند با را کلید • سچکنده را کس پشیمان ندید
 آوردند آنکه خسر و پذیر سپهر خود را و صیت میکرد که چاکمه تو بر عت هاکمی
 عقل تو بر تو حاکم است چون رعایا را بعبیرمان برداری خودنی فرمای
 تو هم از فرمان عمتل پرور مرد و در سر کاری که پیش آید دران تا مل خرمای
 و با حاکم عقل مشورت نمای خصوصاً در منی که ضرری بنفیس مردمان
 یا مال ایشان میرسد **بیت** بی تا مل میباش در سه حال
 بگذارد از طریق استتقیال • هر که دارد تا منی اندر کار
 بمراد است دل سپدنا چار • در و صایای سوگند مذکور است
 که در تیشتم امور سی بر مقتضای لیس من العدل سرعه شتاب زدگی نباید
 و مکنام سورت خشم و جدت غضب زمام اختیار بدت نفعی نماید و داد
 و از سر نظر بر پایان کار باید انداخت مباد که بعد از وقوع مهم پشیمانی
 روی دهد و دران حال از مذمت بیج فایده حاصل نیاید **بیت**
 مکن در امور سپی شتاب • ز راه تا منی عنان برتاب

Bir anda yüz cana kıyabilirsin
Ama can veremezsin bir ölüye

Acelecilik, yaydan çıktıktan sonra geri dönmeyen oka benzer. Düşünerek ve yavaş hareket etmek ise bir kılıç gibi dileğinde iş yapar, dilemezsen zarar vermez. Hafiflik, özellikle hiddetliyen devlet adamlarının mizacına asla uygun değildir. O zaman hüküm dizginini tekrar çekmesi ve işin sonunu düşünce aynasında görmesi gerekir.

Anlatıldığına göre, zamanın muzaffer padişahlarından Erdeşir Bâbek, üç ayrı kâğıda üç yazı yazılmasını ve özel hizmetçilerinden birine teslim edilmesini emretti ve şöyle dedi: “Hüküm meclisinde alnımda bir mizaç değişikliği görünecek, gözümde ve yüzümde öfke belirtileri ortaya çıkacak olursa hüküm vermeden önce bana birinci kâğıdı göster; öfke ateşimin dinmediğini görürsen bu defa ikinci kâğıdı arz et; ihtiyaç olursa üçüncü kâğıdı göster!” Birinci kâğıtta şu sözler yazılı idi: “Düşünerek davran, irade dizginini tasarruf elinden bırakma! Çünkü sen âciz bir kulsun. Seni yaratan Allah ise güçlüdür.” İkinci kâğıdın muhtevası şöyle idi: “Teennî ile hareket et! Allah’ın sana emanet ettiği kullarına aceleyle muamele etme! Sen kendi emrin altındakilere merhamet et ki senin üzerinde hükümran olan Allah da sana merhamet ile karşılık versin!” Üçüncü kâğıdın içinde ise şu sözler bulunmaktaydı:

که صد خون بیگم تو ان ریختن • ولی کشته موآن بر کف دست
 بسکاری همچون برت که چون از کمان پروان رفت باز شو ان رفت
 باز شو ان آورد و آسکتی چون شمشیرت در دست اگر خواه کار فرست
 و اگر نه سیج ضرز کند • و در سیج و قتی خفت بر مزاج ایل حکومت غلبه
 نکند چنانچه در وقت غضب پس لازم بود در ان زمان عنان حکم باز کشیدن
 و صورت حایت آن هم با در آینه فکرت دیدن • آورده اند که ار دیش
 بایک که از سلاطین نامدار و پادشاهان کارمکار بود غضب نمود تا بر سر رفته
 بر خط نوشتند و یکی از عظامان خاصه خود سپرد و گفت چون در مجلس حکم
 نشانه تغیر مزاج بر نامه من ظاهر کرد و در اثر خشم و غضب در چشم و روی
 من پدید آید پیش از آنکه حکم کنم یک رفته بر من عرض کن و اگر پنی
 که آتش غضب فرو نشست متعاقب آن رفته دویم را بعد فرست و اگر
 احتیاج افه سیم رفته را بنظر در آور • مضمون رفته اول این بود
 که تامل کن و عنان ارادت در قبضه تصرف نفس اماره منه که تو
 مخلوق عاجز بی و خالق قوی پت که تراست کرده • و فحوی
 رفته دویم آنکه تا نه پیش آر و با زیر و پستان که و در بیت رود
 بشا بکاری معامله کن و بر ایشان که مخلوب تواند رحم غای تا آنکه بر تو
 غالبت مکافات آن را بر تو رحمت کند • و بر رفته سیم نوشته بود که

“Vereceğin hiçbir hükümde şeriatın sınırlarını çiğneme ve adaletten ayrılma!”

Beyit: Hükmederken öyle doğru hükmet ki
Hükümün Hakk'ın hükmü ile uyuşsun
Atını sakın ola hızlı sürme
Dizginleyemezsin yoksa kolayca

Tarih kitaplarında anlatıldığına göre, Ahmed Samânî vefat ettiği oğlu Nasr sekiz yaşında idi. Sâmânoğulları devlet adamları Nasr'ı tahta oturtular ve bulûğ çağına erip kendi kendine babasının devletini yönetebilecek yaşa gelinceye ve çeşitli faziletleri kazanıncaya kadar kendileri adaletle hükmettiler. Ama yeni yetme padişah, tecrübesiz ve saltanat gururuna kapılmış olduğu için çok çabuk öfkeleniyor, düşünmeden hareket ediyor ve küçük suça büyük ceza veriyordu. Bir gün kendi vezirine şöyle dedi: “Bende düzeltilmesi gereken bir kusur görüyor musun?” Vezir dedi ki: “Allah'a hamd olsun ki zâtîâlîniz birçok üstün hasletle bezenmiştir. Ey şehzade! Avam ve havas herkesin önüne çok faydalı bir sofraya kurdun. Kerem ve mürüvvetinle ziyafetler verdin. Lezzetli yemekler ve güzel çorbalar hazırlattın. Ama sofrada sadece tuz eksik. Tuzsuz hiçbir yemeğin tadı olmaz.” Nasr: “Bu sofranın tuzu ne olabilir?” Vezir, “Hükûmet sofrasının tuzu, teennî ve sabırdır. Bu sofrayı dağıtan şey ise öfke ve aceleciliktir.” diye cevap verdi. Nasr şöyle dedi: “Bu kusurumun farkındayım.

که درین حکم که خواستی کرد از شرع بجا و زکمن و از انصاف در گذریت
 تو سن خودت بساز آن چنان که کشش توان باز کشیدن عمان
 حکم چنان کن که ز روی نسق که رات بود حکم تو با حکم حق
 در تواریج نه گورت که چون احمد سامانی وفات یافت پسر او نصرت سال
 بود که ارکان دولت سامانیه او را بر تخت نشاندند و خود از روی عدالت
 حکم میراندند تا آن پسر سهر صدر شد رسید به آغاز فرماندهی کرد
 و مملکت پر را در ضبط آورد و انواع فضایل و اوصاف مناسبت او را
 حاصل بود اما از روی حدیث سن و عدم بختیه و غرور سلطنت
 زود در خشم شدی و بی تا مل حکم کردی و کینا اندک عقوبت
 بسیار متورساختی که روزی وزیر خود را گفت در من بیج عیسی می بینی
 تا تبارک آن مشول شوم گفت الحمد لله که ذات عالی آراست با انواع
 معالی ای شانزده و مایه پرفایده برای خاص و عام مناده
 صلاهای گرم و مروت در داده و نعمتای لطیف و اما نای طریب
 میباشد اما بر سپر این خوان بمن کمترت و بی نمک بیج طعام غره نه
 نصیر پر سپید که بمن این خوان چه تواند بود که وزیر گفت بمن خوان
 حکومت تالی و تا مل و بر دبار سیت و آنچه این خوان را بغارت و پ
 شتم و بکار حق امید نصیر گفت دانستم و مرا معلوم بود که این عیب دارم

Âdet edinmişim ve tabiatımda huy haline gelmiş. Nasıl tedbir alabilirim?” Vezir dedi ki: “Düşünerek hüküm vermen ve acele hareket etmemen gerekir. Senin çevrende güzel huylu büyük insanlar vardır. Seni öfke kapladığında bu işi tekrar ele alman için sana yardımcı olabilirler. Padişah, nedimlik ehliyeti olan büyükleri yanına çağırdı, onları kendi yakınlığıyla şeref lendirdi ve şöyle dedi. “Bir kimsenin cezalandırılmasına karar verdiğimde o hükmü üç güne kadar uygulamayın ve bana üç defa arz edin. Kimin cezalandırılmasına hüküm verirsem yüz değnekten az vurun.” Nedimlere dedi ki: “Affa layık kişiler lehinde şefaati olun.” Hükümet işleri bu şekilde yürütülünce kısa zamanda onun adalet ve yönetimi dünyanın her tarafına yayıldı.

Beit: Sen şahsın, şahin gibi hızlı uçma
Erkek aslan gibi ağır davran
Düşünce atının dizginini çek
Bu mesleğin çok tehlikesi vardır
Sıkıntılı işle karşılaşınca
Yavaş değil çok çabuk hareket et

28. BÂB: İSTİŞARE VE TEDBİR

Cenâb-ı Hak, sevgili Peygamberine, “İş konusunda onlarla istişare et!”¹ diye buyurmuştur. Büyükler şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber bütün insanlardan daha bilgili olmasına ve ilâhî vahiy ile desteklenmesine rağmen

1 Âl-i İmran, 3/159.

اما چون عادت شده و طبیعت برین خوی گرفته چه بدسپسرتوان کرد
 وزیر گفت تو در نفیس خود باید که بوقت حکم متامل باشی و شتاب کاری
 ننمایی و در خدمت تو بزرگان پاکیزه اخلاق باشند که در وقت
 استیقای غضب رتوشاعت تو مانند ماین کار بجوار باز آید. نصر بزرگان را
 که اعلیت آن کار داشته خلیفه بشرت تقرب نمود ساخت و فرمود
 که هر کس را من سیات فرمایم تا سه روز در توقف داری و سه بار
 بر من عرض کنی و هر که ابعقوبت حکم کنم از حد چوب کمر بزنید و ندما
 گفت شما گناه کاری را که مستحق عفو باشند بر وجه امن شفاعت
 کنید. چون امور حکومت برین وجه تمهید یافت اندک زمانی را بدین
 عدالت و طمئنه ایات او در اطراف و اکناف جهان منتشر گشت
 توشاهی چو شاهین شوی تیر. در آپسگی گوشش چون شیر ز
 عنایمش و ان اب اندیشه را که در خطبه یاست این بشیر را
 بجاری که غم را دسی بپسکتی. شتابندگی کن نه آپسکتی
باب دهم در شادمانی و تفریح و باده و غیره
 حضرت چپ خود را اصلی از علی و سلم فرموده که ما خوب است که
 یعنی شادمانی کن با اصحاب خود در کاری که واقع شود. بزرگان فرمودند
 که حضرت پیغمبر صلوات الله و سلامه علیه با آنکه از همه خلق دانا تر بود و بوجی الهی

سوره حم انعام
 سوره حم انعام

ümme arasında gelenek haline gelmesi için istişare etmekle emrolunmuştur. Zira istişarenin birçok faydası vardır. Bunlardan biri, işlerin doğruya yakın bir şekilde yapılmasıdır. Diğeri, bir kişinin istişare etmeden bir iş yapıp da iyi olmaması halinde onu eleştirme hakkının doğmasıdır. Eğer istişare etmesine rağmen iş faydasız ve sonuçsuz olursa onu mâzur görürler. Bir diğer faydası, bir kişinin zihninin işin bütün yönlerini ihata edememesidir. Bir araya gelirler ve zihinleri bir konu üzerinde odaklanırsa her birinin aklına farklı bir şey gelir ve böylece doğru fikir ortaya çıkar. Öyleyse söz sahiplerinin “Meşveret terk edilirse doğruya ulaşılmaz.” sözü gereği, yapılacak hiçbir işe istişare etmeden başlamamaları, işlerin hallinde meşvereti âdil ve hakkı bâtıldan ayıran hâkim olarak kabul etmeleri ve birkaç aklın tedbirinin tek aklın tedbirinden daha doğru ve daha faydalı olacağını kesin olarak bilmeleri gerekir.

Beyit: Şûrâ kapısını niçin kapattın
Akıl yolunu inkâr mı edersin

Nitekim hikmet sahipleri, “İki görüş bir görüşten daha iyidir.” demişlerdir. Olayların gerçekleşmesi esnasında meşveretten kaçılmayacağı için hikmet ehli, tecrübe sahipleri, ileri görüşlü insanlar ve işin sonunu bilen yaşlılar ile istişare edilmesi gerekir. Bu kişilerin tedbiri doğrudur. Doğru tedbiri takip etmek ise zorunludur.

Behram Gûr, oğluna şu tavsiyede bulunmuştur: “Akıllı insanlarla meşveret et!

استغری کلّی داشت حق تعالی اور ابشا و رست فرمود تا در میان است
 سستی شود بعد از وی چه در مشا و رست فواید بسیارست • یکی آنکه کار یا
 را بصلاح نزدیک گرداند و دیگر کسی که بے مشورت کاری کند اگر سبکو بنیاید
 زبان طعن بر وی بجشایند و اگر بعد از مشا و رست آن کار را فایده و
 نفعی نباشد او را معذور دانند • دیگر آنکه ذمن شخص واحد یا طراف
 و جواب هم احاطه معنی تواند کرد چون جمع باشند و ذمها بر یک
 ترکیب را چندی دیگر بخاطر پیرو را می که صواب باشد بر همه ظاهر کرد
 پس بر اصل اختیار لازم است که معقتضای **اصواب مع ترک المشورۃ**
 • در هر کاری که پیش آید و در هر نهی که روی نماید بی مشورت عقلاً
 شروع کند و مشورت را در حل مشکلات حاکم عدل و نیزه بخت شناسد
 و یقین داند که تدبیر چندان عاقل از تدبیر یک عقل صایب تر و پُر
 فایده تر خواهد بود • **در مشورت را چنانچه** مکر مذنب عقل را جاحدی
 نه از باب حکمت خزن گفته اند • که رایان خیر من الواجد • و چون در حدیث
 واقعات و وقوع حادثات از مشا و رست که بیعت باید که مشا و رست
 با اهل حکمت و اصحاب تجربت و مردم دور اندیش و پیران عاقبت بین
 واقع شود که تدبیر این طایفه حمایت و تبع تدبیر صایب گردون و در
 برام کور سپر خود را وصیت کرد که در امور ملک مشورت کن با جزو مندان

Zira doğru tedbir, bir kişinin tek başına ele geçiremeyeceği bir av gibidir. Eğer birlikte hareket ederlerse ellerinden kaçamaz. Tedbirle üstesinden gelinebilecek zor bir işi başka bir şekilde yapmaya kalkışma! Zira tedbirle yapılabilen bir iş kılıç ve ok ile yapılamaz.”

Beyit: Akıllının söz ile yaptığını
Yüz mahir asker birlikte yapamaz

Anlatıldığına göre, Rum kayseri ile Mısır azizi anlaşmazlığa düşünce asker çıkardılar ve birbirlerine karşı harekete geçtiler. Rum ordusu içinde, her hadiseyi Mısır azizine haber veren bir casus vardı. Verdiği haberler hep doğru çıktığı için aziz ona güvenirdi. Bu durumu kaysere haber verdiler. Kayser bununla ilgilenmedi ve o kişiyle karşı karşıya gelinceye kadar bir söz söylemedi. Kayser, casusluk yapan adamı yanına çağırdı ve onu bir işle meşgul etti. Bu esnada ordu komutanlarını ve beyleri çağırarak onlara şöyle dedi: “Azizin kıymetli beyleri ve saray seçkinleri bana bir mektup yazdılar. Ordular karşı karşıya gelince azizi tutuklayıp bana teslim edeceklerine dair yemin ettiler. İçiniz rahat olsun, siz işinizi yapmaya bakın.” Casus bu sözü işitince çok şaşırıp ve meclisten çıkınca bu durumu azize ilettiler. Aziz bu durumu haber alınca korktu, beklemekte yarar görmedi ve savaşmadan kaçmayı tercih etti. Kayser de onun ordusunu takip etti ve mallarına el koydu. Böyle bir tedbirle bir orduyu mağlup etti.

Beyit:

که تیر پر جواب چون حدیث بدست یک کس بر نیاید و اگر جماعتی باشند
 از دست ایشان بیرون نرود و در حادته صعب که پیش آید تا تیر
 پیش توان برد چرخ می دیگر میل نباید کرد که آنچه تند بیبر میر شود
 بششیر و تیر تیر نیز باشد **تیر** کار بار است کند مردم حاصل سخن
 که بعدش که جزا میسر نشود **۵** آورده اند که سلطان روم را با عزیز
 مخالفت واقع شد و لشکر کشیده قصد مکه کرد و در لشکر رومیان کسی بود
 که هر صورت که حادث شدی عزیز مصر را از آن آگاه کردی و چون
 اخبار او سمع راست بود عزیز بر او اعتماد داشت **۵** این سخن بقیصر رسانید
 مطلقاً بدان التفات نکرد و با روی آن کس نیاورد تا مصاف نزدیک آید
 قیصر او را بخواند و در پیش خود بمبهمی مشغول ساخت و در آشنای آن حال
 سران لشکر و امرای سپاه خود را اطلسیده گفت امرای عزیز تو خواص ما بگما
 او بمن نامه نوشته اند و سوگند خورده که چون صف مصاف راست شود
 عزیز را گردن بسته پیش من آرند شما دل فارغ دارید و مقبوت تمام روی
 بکارزار آید **۵** آن مرد چون این سخن بشنید متحیر شده در حال این معنی را
 نوشته بغیر مصر فرستاد و چون عزیز این حال معلوم کرد تیر پر سپید توقف
 کردن مصلحت ندید و مصاف نگارده روی بگریز نهاد **۵** قیصر در عقب لشکر او
 و بنه و اموال ایشان را بدست آورد و بدین یک تیر پر سپی را منزه ساخت **تیر**

Tedbirsizlikte devlet elden gider
 Tedbirli davran saltanat istersen
 Memleket fethinde ordu gerekir
 Ama tedbir hepsinden de iyidir

Hükümdarlardan biri bir filozofa, “Tedbir mi, yoksa cesaret mi daha iyidir?” diye sordu. Filozof, “Cesaret keskin kılıca, akıl ise onu kullanan güçlü ele benzer.” diye cevap verdi. Bir kimsenin elinde kılıç olmasa da bir işi yapabilir, ama el olmadan kılıç işe yaramaz. Büyükler bu konuda “Düşünce cesurların cesaretinden önceliklidir.” demişler. Bir azize, “En güzel görüş ve en iyi tedbir nedir?” diye sordular. O da “Fitneyi yok eden tedbirdir.” dedi. Hükümdar, gücü yettiği ölçüde fitneyi yok etmek için çalışmalıdır.

Heyâtıla kralının başına bir olay gelmiş ve durum şöyle gelişmişti: Horasan’dan gelen büyük bir düşman ordusu Heyâtıla kralının üzerine yürüyünce o da büyük bir ordu hazırlayarak düşmanı defetmeye çalıştı. Devlet adamları işin sonunu düşündüler ve bir tedbir aldılar. Düşmana mektuplar yazarak bağlılıklarını bildirdiler. Kralın düşmanı bu tavrını beğendi ve mektupları bir torbada topladı, üzerini mühürleyip hazineye teslim etti. Kazara savaşta Heyâtıla kralı muzaffer oldu. Düşman hezimete uğradı ve bütün hazine ve silahları kralın eline geçti.¹

1 Bu cümleden sonra esas aldığımız nüshada bulunmadığı halde Hacı Selim Ağa, 745 (62b), Ayasofya, 2830 (97a) numaralı nüshalarda ve Kum baskısında (180) bulunan bir cümle yer almaktadır. Bir sonraki cümlelerin anlamlı olabilmesi için bu cümlelerin zikredilmesi gerekir: “Bunların içinde devlet adamlarının düşmana yazdıkları mektupların bulunduğu torba da vardı.” (Çeviren)

هر که بے تدبیر بکاری کرد ملک از دست داد
 ملک منجوسی بنای کار بر تپه سپهر نه
 بهر تنخیه مالک لشکر خویش و جستم
 جمله در کارت لیکن از همه تند بیسره
 یکی از ملوک کجی را پر سپید که تدبیر مبرت یا شجاعت حکیم جواب داد
 که شجاعت شاه تعینت و رای مجانبه دست قوی که آن را کار فرماید سرگرا
 دست بی شجاعت کاری تواند کرد اما شخ را اگر دست نباشد صنایع تا
 و بزرگان درین باب مشکلی گفته اند **مثلاً** ارای قبل شجاعته السجحان
 غریزی را پر سپیدند که بهترین راهبها و صایب ترین تدبیر پاکدام است گفت
 آنکه فتنه را زو نشاندند و بر ملوک لازم است که جب المعد و در سگین فتنه
 کوشش نمایند چنانکه ملک میاطله را واقع شد و صورت حال بران سوال
 بود که و همشخی عظیم از خراسان قصد پادشاه میاطله کرد و او نیز لشکری عظیم
 ترتیب داده روی بدفع او آورد و ارکان دولت ملک میاطله ملاحظه قوت
 کرده و طریق پیش بینی پیش گرفت نامها بدشمن ملک نوشتند و اخص
 و اخصاص ظاهر کردند و دشمن ملک را خوش آمد و همه را در خیطه کرده و مهر
 بران نهاد و در خیمه بسر و قضا را بوقت مصاف ملک میاطله حاضر
 شد و دشمن وی نیز بنیت نهاد و جزا نه او بدست ملک افتاد ملک چون

Kral, torbadakilerin ne olduğunu öğrenince ağzını açmadı, mühürlendiği gibi bıraktı. Kendi kendine şöyle dedi: “Eğer bu mektupları okursam, mecburen kendi devlet adamlarımdan nefret ederim, onlar da bu durumumdan haberdar olunca benden korkarlar ve kendilerinden zararı defetmek için benim canıma kastederler, fitne ateşi yükselir ve onu söndürmek iyice zorlaşır.” Hemen sarayın ileri gelenlerini ve seçkinleri çağırıp onlara torbadan bahsetti. Dedi ki: “Bunlar, bizim ordu komutanlarımızın savaşın sonucunu düşünerek düşmana yazdıkları mektuplardır. Düşman da hepsini torbada toplayıp mühürlemiştir. Şimdi bunlar mühürlü halde elime geçti. Eğer torbayı açıp mektuplarda ne yazıldığını ve kimler tarafından yazıldığını öğrendiysem, bana Allah’ın evini yaya olarak ziyaret etmek borç olsun.” Ardından ateş yakmalarını emretti ve bütün mektupları yakıp yok etti. Devlet adamları hükümdarın bu lütuf ve keremini görünce kendi kararlarından vazgeçip ona itaat etme konusunda birleştiler. Padişah bu güzel tutumu sayesinde herkesin kendisine itaat etmesini sağladı.

Beyit: At ve kılıçla yapamadığını
Tebdir ile yapabilirsin ancak
Malına ve orduna hiç güvenme
Bilgelerden görüş ve tedbir iste

Emin ve güvenilir olan büyükler, küçükler ve bütün devlet adamlarıyla istişare edilmesi gerektiği söylenmiştir. Zira büyüklerin aklına gelmeyen bir şey küçüklerin aklından geçebilir. Hiç kimse istişareden zarar görmemiştir.

Merv kadılarında birinin çok güzel bir kızı vardı.¹

1 “Çok güzel” diye çevirdiğimiz sıfat tamlamasının Farsçası بغایت جميله dir. Esas aldığımız nüshada جميله kelimesi düşmüştür. Hacı Selim Ağa, 745 (63a), Ayasofya, 2830 (98a) numaralı nüshalarda ve Kum baskısında tamlama tam olarak yer almaktadır. (Çeviren)

معلوم کرد که در آن خریطه چپ مهر باز ما کرده همچنان بمهر بگذشت و بنا
گفت که اگر مکیب را بنحو نام بصورت با ارکان دولت خود بد شوم
و ایشان که این حال معلوم کنند از من مراسن کردند و برای دفع ضرر خود
فقد من کنند و آتش فشا بالا گیرند و بکن آن بغایت مشکل بود در حال
خواص درگاه و مقربان با نگاه خود را طلید و آن خریطه را ایشان نمود
و گفت این خریطه ایت پرنا نما که بزیرکان شکر ما از روی حاجت اندیشی
بخشم ما نوشته بودند و او همه راجع کرده بران مناده و حالا بمهر او
برت من افتاده و خدای راج سپاده بگردن من اگر سپر کشته باشم و خود
و در آستانه که درین نامه حاجت و نویسنده زمانه کیت پس آتشی را بود
و آن مکیب را تمام سوخت چون ارکان دولت وی آن لطف و کرم
بر بیند همه توار باز آیدند و در متابعت او کید شدند و بدین رای شود
جلد را بیطع فرمان و درین منت خود ساخت

تبدیل کاری توان ساختن که شوان به تیغ و پستان ساختن
کن بختی که بکن و شیخ و سپا ز فرزانگان رای و تند پس خود
و گفته اند که با همه پس از اکابر و اصاغر که امین و معتد باشند مشورت باید کرد
شاید که خردان را چیزی بخاطر سپد که بزیرکان را در ضمیر کند شسته باشد و چکن
مشورت زبان کمزده آورده اند که یکی از قصه مرود ذری داشت بغایت

Şehrin bütün ileri gelenleri ona talip olmuştu. Kadı, kızını kime vereceğini şaşırды. Zerdüşti bir komşusu vardı. Ona dedi ki: “Benim bir kızım var; insanlar onunla nişanlanmak istiyor. Ne yapmamı önerirsin?” Zerdüşti şöyle cevap verdi: “Ben İslâm’a yabancı Zerdüşti bir adamım. Bunu niçin danışmaya layık görüp de bana soruyorsun ki!” Kadı şöyle dedi: “Sen yabancısin, ama güvenilir bir insansın. Büyük insanlar ısrarla dediler ki: Senin güvenilir biriyle istişare etmen gerekir. Zira istişare edilen kimse güvenilirdir. Şimdi dediğin her şeyi yapacağım.” Zerdüşti dedi ki: “Evlilikte denklik şarttır. Denklik, Müslümanların dinine göre dinde, bize göre nesepte, günümüz insanlarına göre mal ve makamda aranır. Şimdi düşün; eğer kendi dinine göre davranacaksan dini tercih et, bizim geçmişlerimize göre davranacaksan nesebe itibar et, günümüz insanların âdetine göre davranacaksan mal ve makamı dikkate al!” Bu söz, Kadı’nın çok hoşuna gitti ve “Din hepsinden üstündür.” dedi. Onun Mübarek adlı son derece âlim ve dindar bir kölesi vardı. Kadı dedi ki: “Mübarek’ten daha dindar birinin olduğunu görmüyorum.” Kızını ona verdi. Bir müddet sonra Yüce Allah, Mübarek’e Müslümanların imamı, zamanın zâhidi ve biricik ârif olan Abdullah Mübarek gibi bir oğlan lutfetti.

Beyit: Meşvereti bırakma zira akıllılar
Onu devlet adamı mesleği saydılar

Öyleyse sultanların atılan her düğümü tedbir parmağı ile çözmeleri ve devrin âfetlerini meşveret ve

و چند معارف شہر در صد و خواہ پستکاری وی بودند و قاضی متحیر بود کہ اورا
 بکہام دید و در مساجد او کبھی بود قاضی با وی گفت مراد ختری است
 و خلقی اورا خطبہ می کنند درین باب چہ صواب می بینی • کبر گفت
 من مردی ام از دین اسلام بچانہ چہ لایق مشورت شایم کہ این سخن از من می
 قاضی گفت اگر چہ از دین بچانہ اما مردی امیسی و بزرگان مبالغہ کردہ اند
 کہ با مردم امین مشورت باید کرد کہ **لست اشراؤن** حالہ چہ تو خواهی گفت
 من در پی آن خواہم رفت کبر گفت در تزویج نکاحات شرط است و نکاحات
 در مذہب مسلمانان بدین ملت می باشد و در روش ما حاصل و نوب
 و نزدیک اسل روزگار بمال جاہ اکنون تا مل فرمای کہ اگر بدین خود میرد
 دین اختیار کن و اگر بر سنت اسلاف عمل میکنی منب را اعتباری نمای
 و اگر بر عادت اہل مانہ جاہ و مال طلب • قاضی را این سخن عظیم خوش آمد
 و گفت دین بر ہمہ غالب است و اورا غلامی بود مبارک نام نجابت عالم و
 متدین قاضی گفت چکس را از مبارک دین دار تر نمی بینم پس ختر خود را بقصدی
 در آورد خداوند تعالی اورا فرزندی دلجو چون عبدانہ کہ امام اہل اسلام فرایہ زمانہ
 و عارف بچانہ بود **رومی** از مشورت ذہر کہ را باب خرد
 مشورت را پیشکار اہل دولت کہند • پس بر سلاطین لازم است کہ ہر عقدہ
 کہ پیش آید بر آنختند پرخبا نید و ہر خللی کہ از حوادث ایام براید ہمیت شاد

doğru görüş ile gidermeleri gerekir.

Beyit: Kılıcınla birkaç kişi kırarken
Düşünceyle bir orduyu yenersin
Akıl ve bilginle gururlanma hiç
Tebdiri sakın elinden bırakma
Akıllılardan yardım iste daim
Maksadına ancak böyle erersin

Bu konuda ayrıca şöyle denmiştir:

Beyit: İşleri sakın danışmadan yapma
İstişarede sonsuz fayda vardır
Her neyi danışmadan yapar isen
Kesin bil ki ondan zarar görürsün

29. BÂB: BASÎRET VE UZAK GÖRÜŞLÜLÜK

Basîret, mevhum ve muhayyel bir işin sonunu düşünmek, zarardan ve ayağın kaymasından mümkün olduğunca kaçınmaktır. Bu haslet, yöneticilerin en iyi faziletidir.

Efrâsiyâb şöyle demiştir: “Basîret zırhı giyinen kimse düşmanın tuzak okundan güvende olur.” Basîret gerçekten uzak ve ileri görüşlülüktür. Akıllı insan, kötülük ve fesat alametini fark edince derhal onu gidermekle meşgul olur. Cahil ise bela girdabına düşmeden uyanmaz. Akıllı kimse, birinin taş ile demiri birbirine sürttüğünü görünce ateşin yanacağını anlar ve ondan nasıl kurtulacağını düşünmeye başlar. Cahil adamsa ateşin içine düşmeden yangını fark etmez.

Mısra: Bir olay olmadan önce kendini düşün

Büyüklerden birine “Basîret nedir?” diye soruldu. Şöyle buyurdu: “Basîretin aslı kötü zandır.” Nitekim “Basîret suizandır.” denmiştir. Bir bilge şöyle demiştir:

و معاذت رای حایب تدارک و تلافی آن نمایند **بیت**
 برای شکر رابشکنی پست • بشیریه یکی یا صد توان کشت
 مشغول و عقل و دانش خویش • بنه این تدریس در پیش
 به دجوی از خردمند ان آگاه • که تا باب سوی مقصود خود راه
 و هم درین باب گفته اند **بیت** • کارها بے مشا و رت بکنی
 تا دران سود بی کران یابی • هر چه آن بی مشا و رت سازی
 جرم میدان کران زین یابی **بیت** و **نهم**

جمله دهم و دویست و نهم جرم اندیشه کردن است در حاجت امری موسوم
 و تمیخ و احتراز نمودن بقدر امکان و خلل ذرمل آن و این خصلت را باب
 حکم و فرمان را خوبترین خصلتی است از کلمات از ایاست که هر که زره جرم
 در پوشد از پیشه کید و دشمن ایمین باشد و حقیقت جرم دور اندیشی و پیش بینی
 مرد عاقل چون علامت شرف و توهم کند فی الحال تدارک آن مشغول
 شود و جایل تا در ورطه بلا نغیت متنبد نکردد • مثلا چون خردمند پند که کسی
 سکت و آمن بر هم میریزد تصور کند که آتشی ظاهر خواهد شد در اندیشه تدارک آن افند

و نادان تا در میان آتش نماز از سوزشش آن خبر نیابد **بیت**
 پیش از وقوع واقعه در فکر خویش باش • بزرگی را پر پیدند که جرم حمت فرمود
 که اصل جرم بدگمانی است چنانکه در حدیث آمده که **الجرم سور الظن** و یکی فرموده

Kötü ruhlu olma ama şüphe et
Fitne ve tuzaktan emin olursun

Hız. Mevlânâ'nın *Mesnevî-yi Mânevî*'sinde şöyle denmektedir:

Kötülükten uzak durmak istersen
Şüphe ederek basîretli davran

Bu sığfata sahip olan kimse, kesinlikle olaylar meydana gelmeden önce doğru düşünce ve sağlam görüş ile düşünür, hadiselerin önünü daha ortaya çıkmadan önce açık görüş ile kapatır, zamanın insanların arkadaşlığına güvenmez, devrin dostlarının muvafakatine fazla değer vermez ve fesatçıların şerrinden ve hasetçilerin fitnesinden korunmak için sırlarını kimseye açmaz.

Beyit: Din ve dünya emniyeti isteyen
Menzile ancak basîretle varır
Fikir aynanı basîretle parlat
Muradına ancak böyle erersin

İlk davet sahibi olan ve Ebû Müslim'i Horasan'a gönderen İmam İbrahim'in son tavsiyesi şuydu: "Eğer sözünün davetini le uyumlu olmasını ve işinin arzu ettiğın gibi gerçekleşmesini istersen şüphelendiğın kimseyi hemen yok etmeye çalış. Zira sultanların şüphe ettikleri kişiyi ortadan kaldırmaları basîretin gereğidir." Bu konuda şöyle denmiştir:

Beyit: Gönlün kimden uzaklaşmak isterse
Onu derhal ortadan kaldır, durma

Selamî Tarihi'nde şöyle anlatılmaktadır:

Esfâr bin Şîrûye, Rey'e doğru giderken Semnan'da konaklayınca ondan Ebû Ca'fer'i öldürmesini istediler. Ebû Ca'fer korktu ve sağlam bir kaleye sığındı. Esfâr, Rey şehrini

بر نفس مباحش بدگمان باش **•** و زلفش در درامان باش **•** و در شوی مذکرت
 جرم آن باشد که خلق بد بری **•** تاگریزی و شوی از خود بری
 و کسی که این صفت بر او غالب شد سر اینہ برای مواقع حوادث پیش از مجرم
 از فکر حایب سدھی حکم فرک کند و راه آفات را قبل از وقوع برای
 روشن در بندد و بر مصداقت انبای روزگار اعتماد کند و مرافت و موافقت
 اخوان زمان را زیادت و قی ننهد و برمانی الضمیر خود کسی را مجال
 اطلاع ندید تا از شرارت مفسدان و وقیقت حاسدان بیگمالت ماند **بیت**
 هر کس که امان دین و دینا طلبد **•** بی بدقت جرم بمنزل زبید
 آئینہ فکر از بن صفتل جرم **•** تا روی مراد اندر و ہتوان دید
 ابراہیم امام کت اول کہ صاحب الدعویہ ابو مسلم را بنجر اسان می فرستاد وصیت
 آخرش این بود کہ اگر می خواست کہ کلمہ دعوت منہشی شود و مهم تو بموجب دلخوا
 از پیش رود و در سر کہ ترا شکی و ہمتی از بدبل سپد در ینلاک اوسعی نمای کہ یکی
 از جرم سلاطین آنت کہ ربر کہ بدگمان شوندہ اورا از پیش بردارند و در ین
 باب گفتہ اند **بیت** از سر کہ دلت کرانہ کیست
 اورا بک از میانہ بردار **•** و تاریخ سلطانی مذکورست کہ اسفاد بن شیر و یہ
 بر قصد ہی سببان نزول کرد اورا بران داشتند کہ ابو جعفر سمنانی را سلاک کند
 ابو جعفر برتسید و قلعہ محکم داشت در ان قلعہ محقق شد چون اسفار ولایت ری را

ele geçirince Deylemî'yi askerlerle birlikte o kaleye gönderdi. Kaleyi almak istedilerse de başaramadılar. Sonunda Deylemî, birini kendisi ile Ebû Ca'fer arasında anlaşmayı gerçekleştirmesi için aracı olarak görevlendirdi. Ebû Ca'fer'in Deylemî'yi kaleye götürüp orada ev sahipliği yapmasının faydalı olacağını düşündüler. Ebû Ca'fer bir ziyafet hazırladı ve Deylemî'yi davet etti. Deylemî, ordu komutanları ve kahraman askerleri ile birlikte kaleye girince Ebû Ca'fer'i öldürmeye karar verdiler. Deylemî hisara varınca Ebû Ca'fer, Deylemî'nin hisara tek başına gelmesini istedi. Bunun üzerine o içeri yalnız girdi ve adamları dışarıda kaldı. Ebû Ca'fer nikris hastalığına yakalanmıştı ve hareket etmeye dermanı yoktu. Pencerelelerinden hendek ve sahra görünen bir odaya oturmuştu. Deylemî'yi oraya çağırırdı. Bir süre çeşitli konularda konuştular. Deylemî, bu esnada Ebû Ca'fer'e şöyle dedi: "Baş başa kalalım da sana bir memleket sırrı vereyim." Ebû Ca'fer, ihtiyaçlarını gören yaşlı küçük bir hizmetçi dışında bütün hizmetçilerinin dışarı çıkmasını emretti. Baş başa kalınca Deylemî kapıyı kapattı ve hançerini çekerek Ebû Ca'fer'i öldürdü. Hizmetçi korkudan bayıldı ve nefes alamaz oldu. Deylemî, çizmesindeki ince ipek ipliği pencereye sağlamca bağladı ve odadan hendeğe indi. Hendekten yüzerek geçti ve askerlerinin bulunduğu yere ulaştı.

Ebû Ca'fer ihtiyatlı davransaydı onunla baş başa kalmaz, dolayısıyla düşmanın kendisini tuzağa düşürüp

بخود تکیه در آورد و دیلمی را با سپاه کران بدان قلعه فرستاد و خریدن خواستند که
 آن قلعه را بکس ندهند میرنشاه با خود دیلمی یکی را واسطه ساخت تا میان وی
 و ابو جعفر صلح انداخت و تا کید صلح را مصلحت در آن دیدند که ابو جعفر دیلمی را
 بقلعه برد و همایون نکند. ابو جعفر ضایفستی ترتیب کرده دیلمی را طلب
 دیلمی با بران سپاه و دلبران لشکر خود مواضع کرد که چون با ایشان
 بقلعه درآید همه اتفاق کرده ابو جعفر را قبل رساند چون بدر حصار رسیدند
 ابو جعفر حکم کرد که دیلمی تنها بحصار درآید مردم او بر بیرون ماندند و دیلمی
 بحصار درآمد و ابو جعفر حاضر شد تقوی پس پدید آمد بود و مجال حرکت نداشت
 و بر غنم زنده بود که از در چهای آن غنم خندق و صحرا بنظر درآمدی
 دیلمی را این طلبیده زمانی از سر نوع با هم سخنان گفتند. دیلمی در آشنای آن حال
 ابو جعفر گفت خلوت کن تا سری از اسرار مملکت ما تو بگویم ابو جعفر فرمود
 تا جمله خدمت از آن غنم گرفتند جز غنمی فرود سال که جوانی ایشان میان کردی
 چون غنم خلوت شد دیلمی در غنم راه فرودت و خبر کشید ابو جعفر
 سلاک کرد و آن عملاک از ترس بچو شده بود و مجال دم زدن نداشت. پس
 رسن باریک ابریشین که در ساق موزه با خود آورده بود در موضعی از آن در چهای
 محکم کرد و از غنم زنده بلب خندق فرود آمد و با شش خندق بکشت و بلب کشت
 خود آمد و اگر ابو جعفر حرم در زبیدی و با او خلوت نکردی خصم را راجه دوست
 ندادی

öldürmesine fırsat vermezdi. Tarih kitaplarında ihtiyatsızlık yüzünden nice başların verildiğine ve fitneye kapı aralandığına dair birçok hikâye anlatılır. Akıllı kimse iyi düşünürse hiçbir hisarın dikkat ve ihtiyattan daha sağlam ve hiçbir tehlikenin gaflet ve gevşeklikten daha korkunç olmadığını anlar.

Beyit: Dikkatli ol çok tehlikeli bu yol
İhtiyatlı ol burası çok kötü
Yağmur yağdığında hele bir düşün
Sanki evin sel yatağı üstünde
Gafil olma basîretten ayrılma
Devrin bela oklarına siperdir
Sonu düşünen ileri görüşlü
Kendinden her zaman haberdar olur
Kendini bilen devlet fidanı
Arzu bağında her an meyve verir¹

30. BÂB: YİĞİTLİK

Yiğitlik (şecaat) temel erdemlerdendir. Yiğitlik, korkaklık ile atılganlık arasında orta bir melekedir. Bir hadiste, “Allah yiğitleri sever.” buyurulmuştur. Bir haberde şöyle anlatılmıştır: Yiğit insanların duası ile teberrük arayın.

¹ Dokuzuncu mısranın son kelimesi esas aldığımız nüshada ve Fatih, 3452’de (90a) تو iken, Kum baskısı, Hacı Selim Ağa, 745 (65b) ve Ayasofya 2830 (101b) nüshalarında او dur. Bağlama او zamiri daha uygun olsa da تو zamiri anlam bozukluğuna yol açmamaktadır. (Çeviren)

در ورطه سلاک میفتادی • در اخبار و آثار ازین حکایات بسیارست
 که بواسطه ترک حزم پسر بر باد داده اند و در نای فته بر خود کشته
 اگر خردمند تامل کند داند که بیج حصاری حکمت از حزم و احتیاط
 نیست و بیج مملکت مخوف تر از غفلت و هماون نیست
 بجز کم کوشش که این ره رسی پراز خطاست
 با احتیاط قدم نه که دور شود و شسته
 همین که ابر ببارد چنان تصور کن
 که پیل میرسد و خانه تو بر کزرت
 مباش غافل و از حزم برگردانده شو
 که حزم تیر بلای زمانه را سپرد
 کسی که حاجت اندیش و دور بین باشد
 مقتدرست که از خود همیشه باخبرست
 چو با خنجر بود از خود نهال دولت تو

علی الدوام ببلاغ مراد باورست
بای سی ام در شجاعت شجاعت از امانت
 فضایل است و او قوی است متوسط میان جن و تمور و حکم ان الله یحب الشجاع
 حق سبحانه و تعالی مردم شجاع را دوست میدارد در خبر آمده که بزرگ جوید عای

Zira onlar Rableri hakkında hüsnüzan beslerler. Savaş meydanında korkaklık gösteren insanlar kaçmaya çalışırlar. Yiğitler ise öyle bir çıkmazda lütufkârın ihsanına dayanırlar. Hz. Peygamber, kendi değerli nefsinin şecaatine işarette bulunarak şöyle demiştir: “Rızkım mızrağımın gölgesi altındadır.” Bu söz, savaşmaya ve savaşta harp aletleri kullanmaya teşvik etmektedir.

Beyit: Dünya şecaat ile fethedilir
O zaman korkak insanlar ne yapsın
İşlerinde cesaret gösterenler
Yüksek makamlara kadar çıkarlar

İslâm ordusunda yüksek cesaretiyle tanınan Hâlid bin Velîd, ölüm döşeginde iken gözlerinden hasret yaşları akıyor ve şöyle diyordu: “Ah ah! Nice harp safında şecaat gösterdim ve nice savaş meydanında ok ve mızrak darbesine katlandım. Şimdi ise yatakta yaşlı kadınlar gibi ölüyorum. Ecelin çaresi yok, ama hiç olmazsa iyi nam uğrunda can verseydim ve şehadet mutluluğuna erseydim.” Yine o şöyle demiştir: “Korkak, canının kurtuluşunu kaçmakta görür. Hayal yanlış, tasavvur bâtıldır. Zira mert adamın hamiyet ve tahammül gücü düşmanların tamahkârlık dişlerini kırar ve hasmın gevşekliliğini yiğit kimsenin üzerine çevirir. Bundan dolayı daha çok korkak insan kılıç yer;

مردم شجاع که ایشان بسپرد کار خود کمان سینه که دارند چه مردم بد دل
 در کارزار اعتماد بر کمر بکنند دارند و دلیران کیمه بر فضل خداوند و
 و حضرت رسالت صلوات الرحمن علیه شجاعت نفس نفیس خود اشارتی
 نموده اینجا که فرموده **ندقی تحت ظل ریحی** روزی من در زیر سایه نیزی
 من است و درین سخن بخت بر بیست برادری کاتب کارزار و استعمل آت جنگ
 در وقت حرب و بیکار **بیت** شجاعت تون گرفت جهان
 سر که بد دل بود چه کار کند و آنکه جرات نماید اندر کار
 خویش تن را بزرگوار کند و خالد دلیر بجرات تمام در لشکر اسلام
 موصوف و موصوف بود و در وقت رحلت ازین عالم است حضرت
 از دیده می بارید و می گفت و احسرتاه که در چندین مصاف شجاعت نمودم
 و چندین الم ضرب و طعن را تحمل کردم و حالا بروی خورشید میبزم
 چنانچه پسران می میرند و چون از اجل چاره نیست باری بایستی
 که جان در مهای بیگناهی برادنی و سعادت شهادت در ریاستی و سم
 سخن اوست که آنکه بد دل حمایت جان در گزینی کند چنانکه و تصور
 باطل است زیرا که قوت حیت و شوکت جلالت مرددند ان طلع دشمنان را بر
 می کند و ضعف و ترس و پستی و بددلی خصم را برین کس دلیر می گرداند
 و ازین است که اکثر بددلتان و ترسندگان علف شمشیر می شوند و دلیران

cesur ve mücadeleci insanlar telef olmaktan kurtulurlar.”

Beyit: Savaşta korkaklık gösteren kimse
Ruhu kararsız olup daim ağlar
Cenkte mertler arasında cesur ol
Böylece yiğit diye nam salarsın

Sultanlardan biri savaş meydanında nara atıyor ve kendi komutanlarına şöyle diyordu: Bugün imtihan günüdür ve erler ocağının harp meydanıdır. Ocaktan saf altından başkası kurtulamaz. Bozulmuş olan şey ocakta sağlam kalmaz.

Beyit: Tecrübe mihenk olursa iyidir
Yalan söz söyleyen kara yüzlüdür

Yiğit, tatlı canını tehlikeli işlere teşvik eden ve gönlü ululuk ve ihtişam merdivenlerinde yükselmek için sıkıntı ve acılara katlanmaya rağbet eden kimsedir. Böylece onun şöhreti her tarafa yayılır ve şevket ve saltanatı dünyanın bütün bölgelerinde dolaşır.

Beyit: Yükselmek için bana nam gerekir
Kişi ancak nam ile saygın olur
Mertliğiyle ün salar insan ancak
İyi namlı ol da dalkavuk olma

Efrâsiyâb, askerlerine şöyle emrediyordu: “Daha çok yaşamak için ölümü arzu edin; devlet ve izzet sermayesine kavuşmak için ölüme hazırlanın. İnsan ya iyi namla ölürek ya da muradına ermiş halde yaşayarak ulu olur.”

Beyit: Kimin gözünde ölüm hakir ise
Şecaatte yüksek bir insan olur
Canı çok kıymetli olan kimsenin
Cihangirlikle asla işi olmaz

و با زبان از ورطه تعجب بیرون نیاید **پیت** هر که ببول تر بود در کارزار
 باشد شش جان بختیار و کارزار **ه** جرات کن پیش مردان و برز
 تا بر آید نامت از مردان مرد **ه** کجی از سلاطین در مصاف نفع نبرد
 و امر ای سپاه خود را می گفت امروز در امتحان و حرب کوره مردان است
 و از کوره جز رزق خالص بسلامت بیرون نیاید و آنچه نموشش باشد
 در درون کوره سالم نماند **حیت** خوش بود که کجک بجز آب میان
 تا پی روی شود هر که دروغش باشد **ه** مرد شجاع آن است که نفس را
 بر آید کتاب امور عظام بر وی کرده اند و دل بر بخشش آید آلام بختی ترقی
 بر مدارج عظمت و احتشام ترعین نماید تا بصیرت صولتش در همه آفاق منتشر
 کرده و آوازه سلطنت و شوکتش در اقطار عالم چون مثل سایه دایر شود **پیت**
 مرانام بایه که گردد بلند **ه** که از نام گردد که از جسد
 بمرده می شود ذکر آزاده فاش **ه** چنانم بگویند که جوان مباحث
 از آسایب لشکر خود را می فرمود که بر مرکب جویب باشد تا زنده گانی بیشتر نماید
 و مردن را آمانده شوید تا سرمایه دولت و عزت بدست آید **ه** چه بزرگی دو
 چیز است یا بنام میکند مردن باید و سپک نام زمین **پیت**
 مرک در چشم هر که خوار بود **ه** در شجاعت بزرگوار بود
 هر که جان را عزیز نمی دارد **ه** با جهانداریش چه کار بود

Ali Murtazâ, savaş zamanı kendisini kâfirlerin safına atar, düşman askeri nerede çok bulunuyorsa o tarafa gider, saflara korkusuzca dalar ve bir an bile kendi canını düşünmezdi. Biri şöyle sordu: “Ey Arap, nasıl bir cüret gösteriyor ve kendini tehlikeye atıyorsun?” Emîr şöyle buyurdu: “Kesin olarak biliyorum ki eğer ecel gelmişse kaderden sakınmanın faydası olmaz. Eğer kaza divanından ölüm fermanı çıkmamışsa bu cüretin bana bir zararı olmaz.” Bu konuda şöyle denmiştir:

Şiir: Ölümünden ben hangi günde kaçayım
Takdir edilmeyen mi edilen mi
Takdir edilmeyende kaza gelmez
Takdir edilende korku beyhûde

Bu iki beytin Farsça tercümesi şöyledir:

Dû rûz hazer kerden ez-merg revâ nîst
Rûzî ki kazâ bâşed ve rûzî ki kazâ nîst
Rûzî ki kazâ bâşed kûşeş ne-kuned sûd
Rûzî ki kazâ nîst derû mer revâ nîst¹

Şecaatin hakikati, kişi canından vazgeçemedikçe savaş günü tekrarladığı için ondan beklenmemesidir.

Beyit: Gönlün cana can bedene esirse
Muradına ne zaman ereceksin

Anlatıldığına göre, Habeş ordusu Yemen vilayetini istila edince Seyf Zilyezn

1 Bu beyitler, Arapçasından Türkçeye tercüme ettiğimiz beyitlerin Farsça tercümesidir. Tekrar çevirme gereği duymadık. (Çeviren)

رضی علی **علیه السلام** بوقت کارزار خود را بر صفت کفایت روزی و سرجا بگذر
 و شمن بشیر بودی روی بدان آوردی و دلیرانه بمصاف در آمده ملاحظه
 احوال خود نکردی کی پرسید که یا امیر عجب جراتی می نمایی و از حفظ حال
 خود تغافل می فرمایی حضرت امیرالمؤمنین **علیه السلام** فرمود که چنین
 میدانم که اگر اجل سپید است قدر جگر سود ندارد و اگر حکم فوت از
 دیوان قضا صادر نشده است مرا این جرات زبانی کند و در میان فرموده **سور**
 ای یونانی لمن اللوات ایزه **یوم لم یغیر ام یوم قدر** **یوم لا یغیر لای القضا**
یوم قدر در لغت المعنی اللذ **و ترجمه این دو بیت بخت فارسی این است**
دور و در گذر کردن از عمر که روز است

روزی که قضا باشد در روزی که قضا نیست
 روزی که قضا باشد کوشش نکند سود

روزی که قضا نیست در دم که روز است
 و حقیقت آنست که تا کسی از سپهر جان برنجیزد روز مصاف کاری که از د
 باز توان گفت از وی توقع نباید داشت
 تا تو دل در بند جان داری و جان در بند تن

کی مراد خویش یابی در کنار خویش تن
 آورده اند که در وقتی که لشکر حیره بر ولایت مین مستولی شد و سیف ذی الکر

zaruri olarak geri çekildi, Nûşirevân'a sığındı ve ondan yardım istedi. Nûşirevân, hapisteki hırsız, ayyar ve fitnecilerden bir birlik oluşturup onları silahlandırdı. Onlar 1800 kişi idiler. Seyf Zilyezn bu adamlarla gemiye bindi. Sahile varıp gemiden inince bütün gemileri kırmalarını ve yemekleri dökmelerini emretti. Dedi ki: "Dostlar, Yemen ülkesine girdik. Savaşmamız gerekiyor. Şimdi siz iki iş arasında kaldınız. İyi düşünün; ya galip geleceksiniz ya da öldürüleceksiniz." O topluluk mecburen canlarından vazgeçtiler ve savaşa daldılar. Az sayıda olan bu topluluk kalabalık olan Habeş ordusunu mağlup etti. Öyleyse savaşçının kendinde korkuya yer vermemesi gerekir. Rüstem şu destanı söylemiştir: Yaşlı kadın gibi hasta yatağında ölmektense bin yara almayı tercih ederim.

Beyit: İyi namla ölürsem ne âlâdır
Bana nam gerek ten ölümlü

Sultan ne kadar cesur ve yiğit olur ve sıkıntılara ne kadar çok tahammül ederse maksada o kadar çabuk ulaşır ve muradı kendi azimet aynasında görünür.

Anlatıldığına göre, Ya'kûb b. Leys'in şansı yaver gitmiş ve Horasan'ı hâkimiyeti altına almak istemişti. Bir gün savaşa niyetlenmişti. Ordu komutanları sarayın önünde toplandılar. Ya'kûb silah kuşanarak dama çıktı. Münecimler

بضرورت جلایه بانه با نویسروان بوده از وسه و ظلمه نویسروان
 بنمود تا جمع را از دزدان و عیاران و ایل فتنه که در زندان بود
 سلاح داده همراه او ساختند و ایشان هزار و شصت تن بودند پس
 سیف ذبی الیسن با آن مردمان در کشتی نشسته چون بساط رسیدند و از
 کشتی بیرون آمدند سیف بنمود تا غارت کشتی را بشکستند و مجموع
 طعنا را بر نیشد و گفت ای یاران بملکت عین در آیدیم و با دشمنان حرب
 می باید کرد حالا شما در میان دو کار افتاده اید سکنی تامل کنید که درین
 اوقات غالب می باید شد یا گشته می باید گشت بضرورت آن گروه
 دل از جان بر گرفتند و مردانه بجای در آمدند و آن مردم اندک بر بسیاری
 از لشکر جسته فکر کردند پس مردکار زار باید که ترس بجوز راه ندهد که
 رستم و سپهتان کوفت که نزار زخم برین آید و دستدارم که بر دستر بخوری
باید خردیت بنام نکو گشتی که دم روایت مرانام باید که تن مرک را
 و سر که از سلاطین جرات و شجاعت بیشتر بوده و در تحمل شداید پایداری
 زیاده نموده زودتر بمنزل معصوم در سپیده و چیره مراد در آمیزه غمیت
 خویش بموجب دلخواه دیده آورده اند که چون کار بعقوب لیث
 بالا گرفت و داعیه کرد که خراسان بجوزده تسخیر وی در اید روزی غمیت
 حربی کرده بود اما سی لشکر بر درگاه جمع شده بعقوب بمام بر آمد سخنان

yıldızların durumunu değerlendirip şöyle dediler: “Şimdi doğan yıldızın uğursuzluk vaktidir. Ata binmekten vazgeçin. Sekiz saat sonrası daha iyidir. O zaman doğan yıldız tam da arzu ettiğiniz vakitte olacaktır.” Ya’kûb da bu şekilde silah kuşandı ve yazın damda güneşin altında sekiz saat bekledi. Öyle ki devlet adamları onun sabır gücüne hayran kaldılar. Vakit gelip doğan yıldız şanslı olunca damdan inip ata bindi. Bazıları, “Emîrin güneş altında beklemesinin sebebi nedir?” diye sordular. Dedi ki: “Önümde büyük bir iş var. Yöneldiğim işteki incelik ve maksadın gerçekleşmesindeki sorumluluk büyük bir zararla karşı karşıyadır. Ben güneş altında silah kuşanmış olarak dayanıp dayanamayacağım konusunda kendimi imtihan ettim. Dayanabileceğimi gördüm. Böylece maksadımın gerçekleşeceğini anladım.” Ya’kûb, devlet isteğinde bu kadar çok çalıştı ve amacına ulaştı.

Beyit: Kılıç ve hançer ile eli kucağında
 Cehdiyle akit yapan kimse melik olur
 Naz ve nimetin başına ayak koyanlar
 Allah’ın lütfuyla dünyada başkan olur
 Çimende çiçeğe padişahlık verilir
 Nazikliğine rağmen yatağı dikendir

Yine Ya’kûb b. Leys’le ilgili olarak anlatıldığına göre, Sicistanlı bir grup genç oturmuş,

ارتضاع گرفتند و کفشد حالا طلوع وقت سخوت دارد سوار شدن در توفیق
 دارید که شت ساعت دیگر را میل سعادت می نماید و کعب دلخواه میشود
 یعقوب همچنان سلاح پوشیده شت ساعت بفضلت تابستان بر بالای بام
 بایستد و چنانچه ارکان دولت از قوت مصابرت او عجب داشتند چون وقت
 رسید و طلوع سعادت از بام فرود آمده سوار شد جمع پر سپیدند که
 موجب ایستادن امیر در آفتاب چه بود گفت من کاری بزرگ در پیش دارم
 و بدین مهم که روی آورده ام نازکی دکاسلی در حصول مقصود خلی کللی می آرد
 من نفس خود را امتحان میکنم که در تاب آفتاب با سلاح کران طاقت دارد یا نی
 که طاقت دارد بر اینست که حصول مقصود روی خواستند نمودند چون تعویب
 در طلب دولت تا این غایت جهد نمودند رسید بدرجه که رسید **بیت**
 شایه ملکوت در عتد کسی که روی جهد
 دست در آغوشش باشمیرد و منبخر می کند
 آنکه او پاپر سپرد ناز و تنم می نهد
 کرد کارش در جهان سپرد و سرور می کند
 پادشاهی در چمن دادند کل راز آنکه کل
 با وجود ناز که از خاک بیستر می کند
 و هم از تعقد بایش حکایت کند که وقتی جمعی از جوانان حجتان نشسته بودند

birtakım nükte ve latifeler konuşmaktayken Ya'kûb da orada bulunuyordu. Henüz iktidar talebine kalkışmamış ve yiğitlik bayrağını dalgalandırmamıştı. Biri dedi ki: En yumuşak elbise Hatay atlasıdır. Diğeri dedi ki: En zarif taç, Rum takkesidir. Bir başkası şöyle dedi: Gül ve reyhan bahçeleri konaklardan daha güzeldir. Bir diğeri dedi ki: Saf şarap, diğer içkilerden daha iyidir. Diğeri şöyle dedi: Bid ağacının gölgesi diğer gölgelerden daha güzeldir. Bir başkası dedi ki: Ud sesi, diğer ezgi ve sazlardan daha hoştur. Bir diğeri şöyle dedi: Güzel yüzlü ve iyi davranışlı gençlerin meclisi nedimlik için daha uygundur. Sıra Ya'kûb'a gelince "Sen de konuş!" dediler. Dedi ki: "En iyi elbise zırh, en güzel taç miğfer, en güzel menzil savaş meydanı, en lezzetli içki düşman kanı, en hoş gölge mızrak gölgesi, en zarif ses atların semer gıcirtısı, en değerli nedim, çalışan kimse ve savaşçı mücahittir." Mü'minlerin emîri, muttakîlerin imamı ve Allah'ın muzaffer aslanı olan Hz. Ali'nin şiirlerinde şöyle geçer:

Kılıç ve hançer bizim reyhanımız
Nergis ve mersin bizim neyimize
Düşman kanı bizim şarabımızdır
Kadehimiz ise kafatasından

Bu Arapça şiirin Farsça tercümesi şöyledir:

Gul u reyhân-ı mâ tîh est ve hançer
Be-kâr-i mâ ni-yâyed nergis u es
Şerâb-ı mâst hûn-i düşmen-i mâ
Esâs-ı kelle-i û behterîn ke's¹

Öyleyse hükümdar olmak isteyen kimsenin,

1 Bu Farsça şiir, yukarıdaki Arapça şiirin tercümesiyle aynı olduğu için tekrar vermedik. (Çeviren)

و از طریف و لطایف خیر با بازی گفتند و یعقوب نیز انجا بود مشهور مطرب
 ملک نپرداخته و رایت مردی و مردانگی بر نفس بسته • کجی گفت لطیفترین
 لبها اطلس خطای است و کبری فرمود نظر فقیرن تا جها طاویه رومی است
 و کبری ادا نمود که از من زل بوسپ تا منهای پر کل و در بیان مبهت • و کبری
 تفریر کرد که از مشروبات خمر حاصله مناسب ترست و کبری بر زبان راند
 که از سایه سایه بید ساز کار ترست • و کبری چنین ذکر کرد که از نغمات
 ساز با آواز عود ملائم ترست و کبری بیان کرد که از برای ندیمی محفل جوانان
 خوب صورت زیبا سیرت لایق ترست • چون نوبت بمعقوب رسید گفتند تو هم
 سخنی بگوی فرمود که بهترین لبها سازه است و خوبترین تا جها خود
 و خوشترین منزهامو که حرب و زیبا ترین شراهها خون دشمنان و لطیفترین سایهها
 سایه نینزه و ظریفترین آواز یا صیبل اسپان کجیم پوشیده و کرامی ترین
 ندیمان مردان کاری و مبارزان کارزاری • و در اشعار امیر المؤمنین و امام المسقین
 اسد العباب علی ابن ابی طالب علیه السلام آمده که • السیف والخنجر ریحاننا
 اوف علی النرجس و اللیس • شربنا من دم عدائنا • و کاسپنا تخم الازاس
 و تزخما بن دو پست نجاری این است بیت کل در میان ماتینت و فخر
 کجرا بنیاید ز کس و اسپس • شرب مات خون دشمن ما
 اساس کلاه او بهترین کاس • پس طالب ملک باید که نوک

mızrak ucuyla ruh cevherini almak için düşmanın göğsünde gece gibi delik açması ve zehirli kılıcıyla ayyar huylu askerler gibi ruh cevherine yönelerek hasmın vücut sandığından kafa mührünü koparması gerekir. Bizzat yiğit olan padişah, askerlerini cesaretlendirir. Yüreksiz padişahın cihan devleti olmaz.

Krallara verilen nasihatler arasında şöyle anlatılmaktadır: Akılsız ihtiyar susuz çeşmeye, edepsiz genç çiçeksiz bahçeye, bilgisiz derviş ışıksız göze, takvasız âlim dizginsiz ata, iyilik etmeyen zengin meyvesiz ağaca, hayâsız güzel tuzsuz yemeğe, adaletsiz sultan yağmursuz buluta ve cesaretsiz cihangir sermayesiz tüccara benzer.

Anlatıldığına göre, Arap sultanlarından biri günün birinde düşmanı ile savaşmak için karşı karşıya geldi. Her iki ordu safalarını düzenleyince devlet adamları Arap kralına şöyle dediler: “Ey hükümdar! Savaşın sonunda ya zafer ya da hezimet vardır. Eğer kaza ve kaderin hükmüyle ordumuz mağlup olursa seni nerede arayalım?” Şöyle cevap verdi: “Eğer kaçarsam beni aradığınız her yerde Allah’ın inâyetinden mahrum olayım. Fakat eğer düşman galip olursa beni meydan ortasında atların altında arayın. Yani ya galip olurum ya da öldürülürüm.”

Beyit: Ya elde ederim ben bu dünyayı
Ya da onun altında ezilirim

Anlatıldığına göre, o savaşta

نشان آیدارش چون شب روان برای جوهر جان نعت و خزینه سینہ دشمن زند
 و شمیر زمر بارشش مانند سر مکان عیار پیش بفضله که سر روح سر از درج بدن
 خصم بر بار و پادشاه که خودد لیسد باشد لکرا و اجرات بنویاید و پادشا
 بیدل را دولت عالم کبری مسلم نشود در رضای الملوک آورده اند که
 بر پیری که اورا خرد نیت همچون چشمه است که آب ندارد و جوانی که اورا آذ
 نیت چون بوستانی است که گل ندارد و دورویی که اورا موفت نیت
 چون دیده است که نور ندارد و تو انکر و عاقلی که اورا بقوی نیت چون
 اسی است که جام ندارد و خواجه که اورا احسان نیت چون درختی است که میوه
 ندارد و صاحب جمالی که اورا حی نیت چون طغیانی است که نمک ندارد و مسلطانی
 که اورا عدل نیت چون ابریت که باران ندارد و عالم کبری که اورا شجاعت
 نیت چون بازو کانی است که سر مایه ندارد آورده اند که یکی از سلاطین عرب
 روزی با دشمنی اتفاق محاربت افتاد چون سردوش که صرف کشته ام ای
 دولت ملک عرب کفشد ای ملک هم حرب از دو بیدون نیت یافتت
 باین نیت اگر بکلمه قضا و قدر کشتی بر لشکر ما نیت در آنجا جویم فرمود که
 اگر من بجزیم سر که مرا جوید از غنایت آفرید کار خودم باد لیکن اگر غلبه خصم را باشد
 مرا در میدان در زیریم سپاهان جوید یعنی غالب نی شوم یا کشته میگردم
 یا بر ایم پیسرخ گردنده یا شوم زیر پا پاره افکننده آورده اند که در آن حرب

durmadan kılıç çalıyor ve düşman ordusuna saldırıyordu. Güneş gün ortasına vardığı, hararet savaşçıların yüreklerini kapladığı, dudaklar susuzluktan kuruduğu ve savaş meydanının tozu yüzlere oturduğu zaman Arap sultanın seçkin hizmetçilerinden biri, elinde su kabıyla kralın arkasından koşuyordu. Ona yaklaşınca şöyle dedi: “Sultanım, susadın, biraz su içecek kadar dur!” Kral dedi ki: “Keskin kılıcım benden daha çok susamıştır. Allah’a yemin olsun ki o düşman kanıyla suya kanmadıkça ben kendi susuzluğumu gideremem.” Cenâb-ı Hak, bu dürüst azmi, tam cesareti ve yetkin şecaati sayesinde onu düşmanına karşı muzaffer kıldı.

Beyit: Allah’ın yardım ettiği kimseyi
Mahkûm etmeye kimin gücü yeter

İskender Zülkarneyn’e “Cesur padişahın alameti nedir?” diye sordular. Dedi ki: “Düşmanın ne kadar olduğunu sormaz, bilakis nerede olduğunu araştırır. Kesinlikle böyle yapar.”

Beyit: Eline Hint kılıcını geçiren
Bir düşman ordusunu mağlup eder
Keskin kılıçlar ve ağır topuzlar
Bu dünyada kıyameti koparır

Nüşirevân, Büzürcmihr’e “Yiğitlik nedir?” diye sordu. “Kalp gücüdür.” diye cevap verdi. “Niçin el gücü demiyorsun?” diye sorunca şu cevabı aldı: “Eğer kalp kuvvetli değilse elde kuvvet kalmaz.” İştittiğime göre, Arap savaşçılarından biri yaşlanmıştı. Yaşlılık zaafına rağmen kalp gücü yerindeydi. Bir gün ata binmek istedi. İki kişi kolundan tutup bindirdi. Edepsizin biri onu eleştirmeye başladı: Bu adamdan ne hayır gelecek ki iki kişi onu ata bindiriyor? İhtiyar bu sözü işitti ve şöyle dedi:

شیر میزد و بر شکم حمله می برد تا آفتاب بجزف النهار پدید و حرارت
 بر دل مبارزان غلبه کرد و لبها از تشنگی خشک شد و غبار کارزار بر رخسار پاشت
 یکی از خواص خدا مان سلطان عرب با طریقی آب بر عجب ملک می تاخت تا نزدیک
 ملک رسید گفت ایها الملک تشنه شدی باشی زمانی توقف فرمای تا قدری آب
 بیاشامی • ملک گفت شیخ آید این از من تشنه ترست عجب ای که تا از خون
 دشمنان سیراب نشود من تشنگی خود را تشنگی مندم دیو بسط این غریمت در
 وجوه نام و شجاعت کامل حق سبحانه و تعالی اورا بر دشمن ظفر بخشد **بیت**
 کسی را که از یزید کند یاوری • که یار دگر با وی کند داوری
 از آنکه زوی العسر زین رسیدند که نشان پادشایان و بی رحمت دین دگر که
 پزند لشکر دشمن چیهت بمکه تخلص کنند که کجاست و در این چنین سرداری **بیت**
 چو شمشیر زنده ای بگیرد بهت • بصفت اعادای در ارد پشخت
 بگزاران سنگ و شمشیرتیند • روان در جهان آنکند در تیغز
 نوی روان از ابو زهره رسید که شجاعت حجت گفت قوت دل زبود که چرافوت
 دست نمی گوی گفت اگر دل قوی میت قوت در دست نمی ماند و من شینه ام کم
 یکی از مبارزان عرب پر شده بود و با وجود ضعف پری قوت دل داشت روزی
 میخواست که سوار شود و کس بازوی او گرفتند تا سوار شد بی ادبی آغاز طعنه
 زدن کرد که ازین کس چه کار آید که دو کس باید که اورا سوار کنند • سخن او بشنید و

“Evet, onu bindirmeye iki kişi, ama indirmeye bin kişi gerekir.” Nûşirevân bilgenin sözünü tasdik ederek dedi ki: “Doğru söylüyorsun, elin gücü yürek gücüne bağlıdır.”

Beit: Bilek gücü gönül gücünden gelir
Yüreklinin pazısı da güçlüdür

İskender dünyanın her tarafını hâkimiyeti altına almaya niyetlenince Aristoteles’i çağırıp dedi ki: “Ey filozof! Koyduğum bu işte, çıktığım bu meydanda daima dostlarım ve düşmanlarım olacak. Onlara nasıl davranayım?” Dedi ki: “Ey kral! Mümkün mertebe düşmanı tahrik etme, dostunu horlama! Eğer biri düşmanlık ederse dost olması için onu kendine çek ve gönlünü al; dostuna da dostluğundan vazgeçmemesi için saygı ve ikramda bulun.” İskender, “Devam et!” dedi. Aristoteles devamla dedi ki: “Düşman az olsa da faaliyetinden gafil olma! Ordun kalabalık da olsa güvenme! Bir işi yumuşak söz ile halledebildiğin müddetçe sert ve kaba konuşma! Kırbaçla halledeceğin meseleyi kılıçla çözmeye kalkışma!” İskender dedi ki: “Peki, düşmanla savaşmak zorunda kalırsam nasıl bir yol izleyeyim?” Filozof şöyle cevap verdi: “Savaşta şu iki ihtimalden biri gerçekleşir: Ya sen düşmana savaş açarsın ya da düşman sana savaş açar.

Eğer sen düşmana savaş açarsan şu on şarta riayet etmelisin:

Birinci şart, savaşmaktaki amacın sadece iyilik, hak dini savunma ve zulüm ile fesadı ortadan kaldırma olmalıdır.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk’a yönelmen,

آری دو کس بایک که اورا سوار کند اما نه از کس بایک که اورا فرو آورند نوشیروان
 سخن حکیم را مسلم داشت و فرمود که راست گفتی قوت دست تابع قوت دست است
 آدنی را قوت دست از دل است **•** هر که اورا دل قوی باز و قوی
 در وقتی که اسکن در نوعیت تنجیر اقلیم عالم سوار میشد ارسطو را طلبیده گفت
 ای حکیم درین میدان که قدم نهاده ام و این بهم که پیش گرفته ام هر انچه را
 دوستان و دشمنان پیدا آیند با هر یک از ایشان چگونه معاش کنم گفت
 اصل آن است که تا ممکن و معتد در باشد دشمن آئین نری کنی و برود
 خواری روانداری و اگر دشمنی پیدا شود اورا با ستادت و دولواری اختصاص
 دسی تا دوست شود و دوست را بجزمت و عزت خاص کردالی تا از دوستی
 برنگردد اسکن فرمود که زیادت کن حکیم گفت از کار دشمن غافل
 نشوی و اگر چه اندک باشد و بر لشکرا عتاد کنی و اگر چه بسیار باشد و تا مهم سخن نرم
 و آسته ساخته تواند شد کلام درشت بر زبان زالی و ناکار تا زیاده برای شمشیر از نیام
 بر نیاری **•** اسکن در فرمود که شاید کار من با خصم محاربت اجابه در آن بچگت
 مدخل توان کرد و بچ نوع اقدام توان نمود حکیم گفت حال حرب از دو بیرون
 نیت یا تو بجز کسی میسر وی یا کسی بحرب تو می آید اگر تو بعضه حرب کسی
 توجیه نموده ده شرط رعایت یاید کرد **•** اول بایک که غرض از آن جنگ نخص
 خیر باشد و طلب دین حق و دفع ظلم و فساد **•** دویم توجیه باید نمود بجهت عزت تعالی شای

ondan yardım istemen, dua, hayır ve sadaka uğrunda çalışman, kalp ve kabir ehlinde yardım istemen gerekir.

Üçüncüsü, kararlılık ve suizan şartlarına riayet etmen, ulak ve casus istihdam etmen, düşmanın durumunu ve asker sayısını araştırman gerekir.

Dördüncüsü, askerlerin gönül ve ağız birliği içinde olmasını sağlamalısın. Zira ordunun padişah ile uyumlu olması fetih, zafer ve başarının anahtarıdır.

Beit: Cesarete tek yürek olan ordu
Zafer üstüne zaferler kazanır
Zaferle müşerref olan orduya
Dostları yüce gönüllü davranır

Bu hususta büyüklerin muvafakati ve özellikle akrabaların uyumu zaruridir.

Beşincisi, askerlere güzel vaatlerde bulunmak, onları büyük ümitlerle desteklemek ve vaatleri de yerine getirmek gerekir.

Altıncısı, mümkün mertebe doğrudan harp ortamına girme; çünkü yenilgiye uğrarsan onu telafi yolları ararsın.

Yedincisi, asker ve subayların işleriyle ilgilenecek bir kişiyi görevlendirmelisin. O kişi şu üç niteliği hâiz olmalıdır: Birinci nitelik, hem yiğit ve cesur olması hem de yiğitliğiyle şöhret kazanmış olmasıdır. Ünü düşmanın kalbine korku salacak ölçüde yayılmış olmalıdır. İkinci nitelik, çok tedbirli olması ve savaşa giriş ve çıkış zamanlarını ve yerlerini iyi bilmesidir. Çünkü isabetli görüş yiğitlikten daha faydalıdır. Hile ve kurnazlığa başvurmalıdır. Çünkü harpte hile kötü değil, iyidir. Rivayet edildiği üzere,

واز و باری طلبیدن و در دعا و خیرات صدقات کوشیدن و ارا بمل قلوب
 و قبول استمداد سمعت فرمودن • سیم شرایط جسم و سواد الظن مقدم باید
 رسانیده و مہنہیان • چاسوسان بکار باید داشت و شخص لشکر خضم و کیفیت حال
 و کیت رجال ایشان باید نمود • چهارم باشکری توجہ باید کرد کہ ہم کیدل
 و یک زبان باشد کہ اتفاق سپاہ با حضرت پادشاہ موجب فتح و نصرت
 و سب ظفر و قوت چنانکہ گفته اند **بیت** کسی را ظفر بر ظفر حاصل است
 کہ در پردلی شکرش کیدل است • سپہ را کہ فیروز سندی رسد
 زیاریان کیدل بلندی رسد • و موافقت اکابر و اتفاق بزرگان
 خصوصاً اقبیہ بادین باب ضرورت • پنجم شکر را بعد بای خوب باید داد
 و بنویسد بزرگ امیدوار کرد اینست و نیت باید کرد کہ آن مواعید بوفار رسد
 ششم تا توان نبی پس خود مباحث حرب نباید شد کہ اگر شکستی روی نماید آن را
 تدارک نتوان نمود • منہم در تہ سپہ بای لشکر کشی و سپہ لاری کسی را اختیار
 بانیہ بود کہ بہ صفت آراستہ باشد • اول شجاع و قوی دل بود و بدان شہرت
 یافتہ و نام و او از ہ سپہ اگر دہ تا از ور تپس و سراس در دل دشمن افتد •
 دیگر رای صایب و تند پر تمام داشتہ باشد و بہ اعلیٰ و فخر حکت را دانستہ
 کہ جاسیہ باشد کہ رای باز شجاعت بکار آید و انواع حیل و ضلع بکار آید
 بر د کہ عذہ در حرب بکودہ نیت عکبہ مستحسن است چنانکہ در خبر واقع شدہ کہ

‘Harp hiledir.’ Üçüncü nitelik, harpte maharetli ve tecrübeli olmasıdır. Zira tecrübenin çok faydası vardır.

Sekizinci şart, bir askerın savaş esnasında düelloya girip kahramanlık göstererek arkadaşları arasında öne çıkması halinde ona bol mükâfat vermeli, onu çokça övmeli, hatta bu hususta mübalağa göstermeli ki diğer askerler de canlarını feda etmek için öne atılsınlar.

Dokuzuncusu, savaş günü asla gaflet göstermemek gerekir. Zira zafere çok yaklaşıldığı sırada gösterilecek bir anlık gaflet yüzünden zaferin hezimete döndüğü durumlar çok yaşanmıştır.

Onuncusu, mağlup edilen düşman ordusunun ardından gitmemeli ve arkalarından hemen bir kişiyi göndermemelidir. Çünkü tecrübe edildiği üzere, çoğu defa mağlup ordu geri dönmüş, gönderilen askerleri öldürmüş, kuvvetlenmiş ve dönüp muzaffer orduyu hezimete uğratmıştır.

Eğer düşman sana savaş açarsa ve sen de onu defetme konumunda olursan ya ona karşı direnme gücüne sahipsindir ya da sahip değilsindir. Eğer mukavemet gücün varsa uygun tavır, elindeki bütün tedbirleri kullanarak onu düşmanlıktan vazgeçirmendir. Eğer bunu başaramazsan savaş şartları nasıl olursa olsun ona riayet etmelisin. Eğer direnme gücün yoksa casus ve gözcüler kullanmalısın. Yolları ve geçitleri koruma, kaleleri sağlamlaştırma ve yığınak yapma konusunda ihmal göstermemelisin. Barış ancak çok para harcayarak ve hilelere başvurarak sağlanabilir. Eğer düşman barış isterse bu teklifi asla reddetmemek gerekir. Kesinlikle inatçılık etmemelidir; zira inatçılık yerilmiştir. Barış isteyen sonunda galip ve muzaffer olur.”

Beyit:

لا ب **توجه** دیگر تار تار خوب کرده باشد و مهابت تجارب شده که فواید
 بجز تیر بیریست **•** شرط ششم آن است که چون کسی در آشنای حرب مبارزت و
 شجاعستی از او آن و اکثراً متاثر شود در عطا و صلت و سخا و عدت او افزایند
 بلکه در آن باب مبالغه باید نمود تا دیگران را این سبیل جان سپاری و سوداگر
 شود **•** نهم در روز حرب از غفلت دور باید بود که بسیار بوده که ظنون نزدیک
 و یک نفس از جانب غافل شده اند و بدان کار و دیگرگون شده **•** دهم اگر
 لشکر ختم گشته که در دور پی ایشان نباید رفت و از عجب ایشان شایسته بر خیزت
 کسی نباید ز پس تا و که چندین واقع شده که آن لشکر بازگشته آن وقت دکان را
 زده اند و قوت یافته معاودت نموده اند و لشکر غالب را مغلوب ساخته
 و اگر کسی بحرب تومی آید و تودر صد و دفعه او بی از دو بیرون میت یا طاقت
 مقاومت او داری یا نه زاکرت اوست آن است که بهر نوع از انواع تیر
 که ممکن باشد او را از مقام دشمنی بگذرانی و اگر این صورت دست نده
 شرایط حرب چنانچه مذکور شده بجای آری **•** و اگر طاقت مقاومت میت
 جاسوس پس دیده بان بر کار باید کرد و در حقیقت راهما و بند با و اسکاگام
 علوما و ذخیره ننمادن تعیین نباید نمود و در طلب صلح بذل اموال و استمال جلی
 و مکایه ضرورتست **•** و اگر دشمن طلب صلح کند ابا نباید کرد و اصلاً ستیزه
 و بلج پیش نباید گرفت چه بلج فرعون است و طالب صلح با فرعون منظور کرد **•**

İnatlaşma inatçılık rüzgârı
Adalet bağında yaprak bırakmaz
İnatçılık öyle bir hâl alır ki
Köklü saltanatı yerle bir eder

İskender bu öğüdü düstur edindi ve savaş ve barış stratejisini onun üzerine kurdu. Yiğitlik ve kahramanlık devlet adamları için en iyi sıfattır. Bu konuda sözü uzatmak sıkıcı olur. Allah'a şükürler olsun ki Şehzade Cihangir talihli ve çok tedbirli bir gençtir.

Beyit: Ebü'l-Muhsin temiz kalpli bir şahıtır
Eski devir onunla tazelendi
Cihangir şah savaş günü gelince
Heybetiyle Kaf dağını devirir
Savaşta keskin kılıcı çekince
Cevher yapar dağın çakıl taşını

Muradına ermiş pazı ve uyanık bahtın desteğiyle zafer bayrağının dalgalandığı her tarafta hümayun alayının iki istikbal atı olan fetih ve zafer görüldü. Yüksek himmet ve saygın isteğin yöneldiği her yerde yüksek ilim topluluğunun muvafakat ve dostluğunun çabucak gelmesi sayesinde ikbal ve saadet belirdi.

Beyit: Cihangir üzeniyi ne yana çekerse
Fetih ve zafer dizgini o yana döner
Şahlık mızrağı din ve devletin hâmisi
Zafer mumuyla şeriat ve mülk güvende

Muzaffer askerleri savaş günü ateş gibi erittiler ve savaş meydanında sebat ve kararlılıkları sayesinde

تیزه کمن زاکمه باد پتیز • کن باغ انصاف را برک ریز
 تیزه بجای رسا سخن • که ویران کند خان مان کن
 اگه در این سخنان را دستور العمل خود ساخت و نهای حکم و صلح برین
 نهاد و چون صفت شجاعت مرا ایل دولت را بهترین صفتی است سخن
 در میان بسر حد اطناب رسیده و الحمد لله که شانه زاده جوانخت پرتی پرتی
 ابوالمحسن آن شاه روشن ضمیر • که زو تا زکے پانیت دوران پر
 جهاندار شایسته که روز مصاف • فروردین در انصافش که کوفت
 چو در محراب برکشید شیخ تیز • بگو سر کنده کوه را کن ریز
 بمعاذت بازوی کامکار و مساعدت نجات بیدار هر طرف که روی
 رایت نظر میکشش متوجه کرد دفع و نصرت دو ابر استیصال موب
 مایون نمایند و بهر جانب که مقصد بلند و مطمح نظر نعمت ارجمندش باشد
 انقبال و سعادت بر طریق استیصال عنزم مرافعت و موافقت چشم عالی
 علم فرمایند **بیت** سر کجا عنزم چه بگیرش کران سازد رکاب
 فتح و دولت را بدان جانب بک کرد و عنان
 بی باک و بی باک
 بیخ دولت پرورشش انکس ملت در پیش
 شیخ نصرت کسرتش را دین و دینا در سخنان • دعا که نصرت ما پیش
 بر دژ کار چون آتش حمله گذارند و در میدان حکم از روی ثبات و در حکمت

Elburz Dağı gibi dimdik ayakta kaldılar.

Beit: Mâşukun gözü gibi kılıç sallar
Yârin zülfü gibi safları yarar
Dostun iyiliği gibi cihangir
Rakîbin cevri gibi toz koparır
Hepsi aşk kuru gibi yürek yakar
Hep dilber nazı gibi ciğer deler

Yüce Allah, o Hazret'in şefkat gölgesini şerefli ve ihlâslı kulları hürmetine taraftarlarının üzerinden eksik etmesin!

31. BÂB: KISKANÇLIK¹

Kıskançlık (gayret), insanın koruması gereken şeyi korumasıdır. İşleri yönetme ve siyasetleri pekiştirmede sultanların mutlaka bu sifata sahip olması gerekir. Bu, hem din işleri hem de dünya işlerinde lazımdır. Zira iki tür kıskanma vardır: Biri dinle ilgili kıskanma, diğeri dünya ile ilgili kıskanmadır. Her ikisine riayet etmek de zaruridir. Dinle ilgili kıskanma, mârufu emretme ve münkerden alıkoymayı uygulamaya çalışmak, padişahın tebaasına ve ülke vatandaşlarına itaati emretmek, günah ve yasaklardan alıkoymaktır.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Sizden biri bir münker yani şeriata aykırı bir durum görürse değiştirsin, yani dinin gerektirdiği şekilde kırbaçla veya kılıçla engellesin. Bu, iktidar ve ihtiyar sahiplerinin mertebesidir. Eğer eliyle engelleyemezse diliyle engelleme lidir. Tabii nasihat şiddete ve ağır söze sebep olmazsa. Bu, âlimler, zâhidler ve muttakilerin mertebesidir. Eğer diliyle önlemeye de muvaffak olamazsa kalbinde ona düşmanlık beslemelidir.”

1 Gayret, Arapçada kıskançlık, kıskanma anlamına gelir. Gayret, Türkçede çaba ve çalışma anlamında kullanıldığı için yanlış anlaşılmasına meydan vermemek adına kıskançlık kelimesiyle karşılanmıştır. Kıskançlık, çoğunlukla çekememezlik mânâsındaki haset ile karıştırılmaktadır. Hâlbuki haset, başkasındaki iyilik ve nimetleri ona layık görmemek ve çekememek olup kötü bir huydur. Kıskançlık ise sevgiliyi, dostu maruz kalacağı kötülüklerden sakınma, himaye etme, namusu koruma çabasıdır. Bu yönüyle kıskanma iyi bir huy ve olumlu bir tutumdur. Dost ve sevgiliyi himaye ve korumaya yönelik bir hassasiyettir. (Çeviren)

چون کوه البدر پدید آید **بیت** یکایک شیخ زن چون ز کس یار
 سرسره صف شکن چون زلف دلدار • ولایت کبر چون چمن چیان
 غبار اکین چون جور ریان • همه چون شگلهای عشق جان سوز
 همه چون غمزه لب بر کج دوز • حق سبحانه و تعالی ظل ظلیل عاطفت
 انحضرت را بر مفارقت عالمیان محله دار اوجرته محمد وآله خیر العباد و العباد

باب سی و یکم در غیرت غیرت یادداشت چیز است

که حیثیت آن انسان را لازم باشد در تدبیر مهمات و تاکید سیاسات
 و سلاطین را ازین صفت چاره نباشد هم در امور ملت و هم در تمام مملکت
 زیرا که غیرت دو نوع است غیرت دین و غیرت دنیا و رعایت مردود
 نوع ضروری است • اما غیرت دین آن است که در تمییز امور مسموم
 دنی منکر سعی نماید و ملازمان حضرت و رعایای مملکت خود را بطاعت فرماید
 و از معاشرت و تماس منع کند • و در حدیث آمده که هر که از شما
 منکری یعنی آنچه مخالفت شریعت باشد بایستد که آن را تغییر دهد بهت یعنی منع
 بنماید یا که عبارت از درجه است یا شمشیر چنانچه مقتضای شرع باشد و این
 مرتبه اهل اقدار و اختیار است پس اگر تواند که بدست منع کند بزبان منع فرماید
 اول بصیحت اگر منکر نشود بعنف و سختی گوید و این مرتبه اهل علم و ارباب
 ذی و ورع است • و اگر بزبان نیند منع میسر نشود بدل آن را دشمن دارد

Bu, halk tabakasındaki zayıfların mertebesidir. Bazı âlimler hadisin sonunda şöyle demişlerdir: Bunun ötesinde İslâm yoktur. Yani eliyle ve diliyle engelleyemediği gibi kalbinde düşmanlık dahi beslemezse o kimsenin Müslümanlıktan nasibi yoktur.

Beyit: Kötülüğü ilkin önle elinle
 Buna gücün yetmez ise dilinle

 Buna da gücün yetmez ise eğer
 Failini kalbinde inkâr eyle

Şeriat kanunlarını uygulama ve dini icra yolunda çalışan her sultan Hakk'ın nâibi ve Allah'ın gölgesidir. İdari işlerinin çokluğu sebebiyle padişahın ayrıntıları görmesi imkânsızdır. Memleketinde mutlaka emr-i bilmâruf ve nehy-i anilmünker görevi yapacak muhtesipler atamalıdır. Muhtesibin İslâm konusunda dayanıklı ve hamiyet sahibi, iffetli, muttakî, güvenilir, doğru ve kanaatkâr olması gerekir. Yaptığı her şeyi dini kuvvetlendirmek için yapmalı ve sözünün kalpleri etkilemesi için kin, riya, bencillik ve hevadan uzak durmalıdır.

Beyit: Kin ve tamahtan arınmış güzel söz
 Taşa söylense onu da etkiler

Nakledildiğine göre, Şeyh Ebü'l-Hasen Nûrî'nin¹ bir münker gördüğünde ucunda ölüm bile olsa ondan alıkoymak âdeti idi. Bir gün Dicle kenarına abdest bozmak için gittiğinde içinde ağızları mühürlü ve üzerlerinde "latif" yazılı 30 küp (hum) bulunan küçük bir gemi gördü. Şeyh buna çok şaşırды. Çünkü ticarete hiç latif adlı bir mal duymamıştı. Kaptana,

1 Bu şeyhin ismi nüshada Ebü'l-Hasen olarak yazılmış olmakla birlikte kaynaklarda Ebü'l-Huseyn olarak geçmektedir. Bkz. *Tezkiratu'l-Evliyâ*, c. 2, s. 39 (Kum baskısının dipnotundan naklen, s. 201).

و این مرتبه ضعیفان است از عوام انیس و بعضی از علما شمه این حد
 برین وجه آورده اند که لیس و رازدک **الاسلام** یعنی سرکه در منع کردن پت
 و زبان عاجز گردد و بدل آزار دشمن نداد آن کس را از سلمانی نصی نباشد **مین**
 نهی منکر بدست باید کرد **ه** در میسر نباشد است این کار
 بزبان منع کن و کر نموان **ه** در دل خویش کنش اشکار
 و در سلطانے که در اوقات حدود شرع و اجرای احکام دین گوشت
 نایب حق و جل آس باشد و چون پادشاه را بواسطه کثرت مهمات
 یکی نخبیات این امر رسید مستند است سرانیه محبتان در مملکت خود نصب آما
 کرد که در اسلام صلح بود و حجت دین بروی غالب باشد و بصفت عفت
 و پر نیر کاری و امانت و راستی و کم طمی از آسته و سر چه کند برای تقویت
 دین کند و از عنرض در یاد و دواست عتق پس موا بر طرف باشد تا قول
 وی در دلها تاثیر کند **بیت** سخن که آن زرع عن پاک در طلع خالی است
 اگر سبک بکوی در و آرد آرد **ه** آورده اند که شیخ ابوالسن نوری رحمة الله تعالی
 عادلی داشت که سر کاه منکری دیدی ازان شیخ کردی اگر چه خوف قتل بودی
 روزی بر کنار دجله نمود بحجت طهارت نماز میرفت زورتی دیدی هم سر عمر در
 وی مناده و بر سر یک نوشت که لطیف **ه** شیخ ازان عجب داشت چه در میان
 و تجارت چیزی که لطیف نام داشت **ه** باشد نشینده بود از ملاح سوال کرد که در

“Bu küplerin içinde ne var?” diye sordu. Kaptan, “Sen derviş bir adamsın, bunlarla ne işin olabilir? Git işine!” dedi.

Şeyhin merakı daha da arttı ve kaptana sordu: “Bu küplerde ne olduğunu, malın cinsini bilmek istiyorum.” Kaptan, “Lüzumsuz derviş, bu küplerde içki var. Halife Mu‘tazid için getirdiler.” dedi.

Şeyh baktı, geminin içinde ağır bir tahta gördü. Kaptana dedi ki: “Şu tahtayı elime ver!” Kaptan öfkelenmiş ve çırağına, “Şu tahtayı eline ver bakalım ne yapacak?” dedi. Çırak tahtayı şeyhin eline verdi. Şeyh, tahtayı mübarek eline aldı ve küpleri tek tek kırdı. Kaptan korkudan titriyor ve bağıırıyordu. Nihayet Bağdat Köprüsü’nün muhafızı (Şahne) Yunus Eflâh, adamlarıyla birlikte geldi. Şeyhi tutuklayıp halifenin huzuruna götürdü. Olayı rapor etti. Mu‘tazid çok zorba ve zalim idi, daha çok kılıç ile cezalandırırdı. Bağdatlılar şeyhin halifenin huzuruna götürüldüğünü görünce çok üzüldüler ve onun kesinlikle şeyhi şehîd edeceğini düşündüler. Şeyh içeri alındığında Mu‘tazid demir tahta oturmuş, demir güzü eline almış ve kırmızı elbisesini giymişti. Bu onun zorbalık ve cezalandırma alametiydi. Yüksek sesle Şeyhe, “Sen kimsin ki böyle bir saygısızlık yapabiliyorsun?” dedi.

Şeyh, “Ben muhtesibim.” dedi. “Kimin emriyle muhtesiplik yapıyorsun?” diye sordu. Şeyh, “Allah ve Resûlü’nün emriyle.” dedi. Halife, “Seni kim muhtesip yaptı?” dedi. Şeyh, “Seni padişah yapan kimse beni de muhtesip yaptı.” dedi.

Mu‘tazid bir an başını önüne eğdi, sonra başını kaldırıp, “Seni o küpleri kırmaya sevk eden sebep neydi?” diye sordu. “Sana ve tebaana gösterdiğim şefkat.” diye cevap verdi.

نهایت ملاح گفت تو مردی درویشی با این چه کار داری برو در پی نعم خود باش
 شغف شیخ به اینست آن زیادت شد ملاح را گفت البته میخواهم که بدانم **۵**
 ملاح گفت ای درویش فضولی کن در نماز خجرت و برای معتقد خلیفه آورده
 شیخ نگاه کرد چو بی کران در آن زورق افتاده بود ملاح را گفت آن چوب را
 بدست من داده ملاح در خشم شده شاگرد خود را گفت آن چوب را بدست
 وی ده تا به بیستم که چه کار خواهد کرد چوب بدست شیخ نوار شیخ آن چوب
 بدست مبارک گرفته یک یک خم را می سکت و ملاح از ترس میزدید و فریاد
 میکرد تا یونیس افک که شمه جبر نهد بود با کسان خود رسیده و شیخ را گرفته
 پیش معتقد برود و صورت حال گفت بر کرد و معتقد جباری بنایت غرور
 و ستمکار بود و بیشتر سیاست بشمیر کردی **۵** چون اهل نبود دیدند که شیخ را بد
 حال پیش معتقد می برند بنایت اند و شاک شدند و شک نکردند در آنکه شیخ را
 فی الحال سید خواهد کرد **۵** اما چون شیخ را آوردند معتقد بر کسی آیین نشسته
 و کزنی از آن بدست گرفته و جبار شیخ پوشیده و این علامت تهر و سیات او
 بود با یکم بر شیخ زد که تو کیستی که چنین کتافی می کنی فرمود که من محبت گفت
 بام که احتیاط می کنی گفت بام خدا و رسول گفت ترا که محبت ساخته گفت آنگه
 ترا و شای داده مرا محبتی داده **۵** معتقد ساعتی سر در پیش گفت پس سر
 بر آورد و گفت ترا چه بران داشت که این نماز انگشتی جواب داد که شفت در حق تو

“Sen bana nasıl şefkat gösterdin?” dedi.

“Senin ortadan kaldıramadığın münkeri senden alıkoyarak ve seni kıyamet sorumluluğundan kurtararak.” dedi.

“Tebaama nasıl şefkat gösterdin?” diye sordu.

“Sen haramları işlersen halk günah işlemede daha çok cesaretlenir. Sen haramdan uzak durursan başkası cesaret edemez. Halk, iyi ve kötü muamelede padişahı takip eder. Onun doğru yolda yürüdüğünü görürlerse hepsi doğru yola girerler. Dolayısıyla hepsinin sevabı onun divanına döner. Eğer onun yanlış yolda olduğunu görürlerse onlar da fâsıklık ve günaha dalarlar. Dolayısıyla hepsinin günahı ve vebali ona döner. Böylece hem sana hem de tebaaya şefkat göstermiş oldum. Bu işte Cenâb-ı Hakk'ın rızâsından başka amacım yoktur.” Mu'tazîd ağlayarak dedi ki: “Bu iş sana uygundur. Bundan böyle gördüğün her çirkin işi değiştir. Hiç kimsenin sana engel olmaması yönünde hüküm verdim.”

Bu hikâyeden anlaşıldığı üzere, muhtesip dürüst olursa hiç kimse ona zarar veremez.

Mesnevi: Adamın biri hocasına dedi
Ben çirkin işten alıkoyacağım
Korkuyorum ama ben hasetçiden
Belki bir gün bir zararı dokunur
Dedi ki bunu Hak için yaparsan
Her iki âlemde de korunursun

Üç çeşit dünya kıskançlığı vardır: Birincisi akranlarına karşı; ikincisi kendi yakınlarına karşı; üçüncüsü genel olarak halka karşı. Akranları karşısında hiçbirinin kendisinden daha başarılı olamayacağı derecede bir üstünlüğe sahip olmalıdır. Makam, heybet, ululuk, şevket

و رعیت تو گفت در حق من چگونه فرمود که مکنی را که تو در از آن آن مقصود را
 میداشتی از تو منع کردم و ترا از گرفتاری قیامت خلاصی دادم. گفت
 در حق رعیت من چگونه گفت چنانچه با کتاب تو محرمات را مردم بر معاصی
 دلبری میکردند چون تو از حرام باز ایستی دیگران دلبری شوندند کرد
 چه جاه خلق در صلاح و فساد تابع پادشاهند اگر او را برین صلاح بنهند همه طریق
 صلاح پیش گیرند و ثواب آن همه بدیوان او راجع گردد. و اگر فساد باشد
 نمایند ایشان نیستند در فسق و فجور کوشند و وزیر و و بال آن همه بدیوان او
 باز گردد پس هم در حق تو مهربانی کردم و هم در حق رعیت تو و عنده ضعی دیگر
 نه اشتم مگر خشنودی حق عنده و جل. معتقد بگیرد در آمد و گفت این کار ترا
 زمیند است بعد ازین هر مکنی که بیستی تغییر کن حکم کردیم که بچکس ترا منع نکند
 و از فجوای این حکایت ممدوم می شود که چون محبت حقانی باشد بچکس آفتی
 بوی شوند رسانند **مشنوی** آن یکی با سپر خود گفت که من
 نمی شنم یکم اند زمین. لیک می رسم که از اهل جسد. آفتی در روزگار من رسد
 گفت اگر این کار بهر حق کنی از بنای دو عالم امینی. اما غیرت دینی سرت
 اول بنت پادشاه و در آن دویم بنت با خاضه خود سیم بنت با عوم خلق
 اما آنچه بنت با مثال خود پست چنان باید که تعوق برایشان بمرتب باشد که هیچ که ام
 را بر و سر از می رسد و محب جاه و صولت و قدر و شوکت و صفت و عظمت

ve iktidarıyla hepsinden daha üstün ve daha önde olmalıdır. Bu yüksek kıskançlık ve hamiyet sayesinde işler yoluna girer. Bu, himmet erbabının özelliklerindedir. Himmet ne kadar yüksek olursa kıskanma da o ölçüde artar.

Anlatıldığına göre, sultan çocuklarından biri bir filozofa sorar: “Kardeşlerimden ve akranlarımdan daha üstün olmak ve devlet yönetimini ele geçirmek istiyorum. Bu amacıma nasıl ulaşabilirim?” Filozof dedi ki: “Şehzadem, saltanatı ele geçirmede himmet ve kıskançlıktan daha iyi bir yol yoktur.”

Beyit: Kıskançlıkla kılıç kaldıran kişi
Onun ucunu buluttan geçirir
Kıskançlıkla nam ve şöhret kazanır
Çabasıyla her muradına erer
Şöyle dedi o bahtı açık adam
Kıskançlıkla taç ve taht ele geçer

Kişinin kendi yakınlarına karşı kıskançlığı, özel haremını nâmahrem gözlerden sakınması ve onları ismet ve iffeti sınırları içinde korumasıdır. Bunu gözetmek için şer’î ve örfî olarak ne gerekiyorsa onları buna alıştırmalı ki bunun bereketiyle tebaa da iyileşsin ve yanlıştan uzak dursun. Ulu zatlardan biri, kendi iffet haremının örtülülerine şu tavsiyede bulunmuştur:

Beyit: Mahremlerin helalden başkasına
Görünmesi kesinlikle haramdır
Her tarafa dönüp de bakmamalı
Ulu orta her yere gitmemeli
Bedene dokunan bütün âfetler
Tövbe tutmayan bakışlardan gelir

و اقتدار و اہمیت از ہمہ بیش و از ہمہ در پیش باشد و سرانہ از طور این غیرت
 و وفور این خیرت کار نای کلی کشاید و نعمات حیا المراد براید و این از ضایعی
 اہل امت است و سرچہ مت بگذرد باشد این غیرت را غلبہ بیشتر بود **• آورده اند**
 کہ یکی از اولاد سلطین حکیمی را پرسید کہ من میخواہم کہ از قسطنطنیہ و اخوان خود
 بر سپر آیم و کوی دولت از میدان اختیار بچوگان اقتدار بر بایم ما از اسباب این
 چہ چیز بہت باید آورد حکیم گفت ای ملک زادہ هیچ سہی مراکت بہ دولت
 بہ از مت و غیرت نیست **•** کسی کو ز غیرت بر فستخاش
 پر شیخ را بگذرانند زینغ **•** ز غیرت بہت آیت نام و سنگ
 ز غیرت مراد خود آری بچکن **•** چنین گفت آن مرد و بیدار بہت
 کہ از غیرت آید بگفت تاج و تخت **•** اما غیرتے کہ نسبت بخاصہ خودت
 آن چنان باشد کہ خواص جسم خود را از چشم نامحرم پوشیدہ دارد
 و ایشان را دور می فطنت حد و عصمت و عفت مبالغہ نماید و سر رعایت آن شرعا
 و عند فکار زہم باشد ایشان را بران معاد سازد تا بہرکت آن اناالی رعیت نیز
 بصلاح موصوف و از مناد دور باشند **•** بزرگے در وصیت کی از پر و کیان حرم
 عفت خود فرمودہ **•** پر و کیان را بمقام جلال
 جلوہ بہ اہم است بکر با عدال **•** ویدہ بہ سر روی نباید کشاد
 پای بہ سر کوی نباید مناد **•** این همه آفت کہ تہن میر سپد

از غلبہ ترسیدن ترس

Yum gözünü sedefte inci gibi
 O zaman belaya maruz kalmazsın
 Helalin ve eşinden başkasına
 Dayın da olsa sakın dönüp bakma

Genel halk kesimine karşı gösterilen kıskançlık, saltanat haremî kadınlarına gösterilen kıskançlık gibidir. Bu görevi bütün Müslümanlar haremîlerine karşı yerine getirmeli ve halkın sığındığı saray görevlilerinin insanların namusuna hâle getirmesine fırsat vermemelidir. Müslümanların günah ve ayıplarını ifşa etmemeli, üzerini örtmelidir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Kim bir Müslümanın ayıbını örterse Yüce Allah da onun ayıplarını örter.” Diğer bir rivayette, “Onun günahlarını dünya ve âhirette örter.” denmektedir.

Be-yit: Allah nasıl ayıbını örttüyse sen de başkasının ayıbını ört
 Sen kimsenin perdesini yırtma ki kimse de senin perdeni yırtmasın

Hamiyet, kişinin kendi durumunu başkasıyla birlikte korumasında kıskançlıkla aynı şeydir. Üstün kıskançlık, bir kimse sana sığındığında onu koruman ve en iyi şekilde himaye etmelidir. Hatta onun kendi kendisini heba etmesine fırsat vermemek için korursun. Araplarda bugün Hicaz vilayetinde hâlâ geçerli olan şöyle bir düstur vardır: Bir kimse başkasının duvar veya çadır gölgesine sığındığında ona hiçbir istekte bulunmaksızın izin verirler, sığınan kişiyi başkasına teslim etmezlerdi. Bu uğurda çok mal harcarlar, hatta kan dökerler ama ondan vazgeçmezlerdi. Çadırlarına sığınan veya meralarına giren bazı hayvanları da himaye ederlerdi.

Anlatıldığına göre, Behram Gûr, Arap ülkesinde

دیدہ فرو پوشش چو در در صد **۵** تانوشی تیر ملازید **۵** سر که بزخمت حالات بود
 رخ سنا که رسمه حالت بود **۵** اما غیرت نسبت بموم خلق چنان است که
 که غیرتی که بر مخدرات حرم سلطنت دارد نسبت با جرم همه مسلمان بجای آرد
 و مگذارد که از ملازمان در گاه عالم پناه بدنامی بخاندان مردم بانامو پس رسد
 و در استکشاف کند مسلمان سنی نماید و عیوب رعایای مملکت خود تقدر ایکن
 پوشیده دارد که سر که عیب مسلمان پوشد خدای غرور جل عیوب او را بهتر مبدل کرده
 و در روایتی است که کنان او را در دنیا و آخرت پوشیده دارد **۵**
 مشکی است که استرتر است علیک

روده کس ندری کس ندر و پرده تو
 و حمت همان غیرت در حمایت حال خود با دیگر می و کمال غیرت است
 که چون کسی پناه بوی آرد او را زهنار داده بخصن حمایت خود در آرد و تا ممکن بود
 زهنار داده خود فرود کند آرد و در عرب دستور بوده و حالا نیز در ولایت
 حجاز دستورت که چون کسی در سایه دیوار یا ظل خیم ایشان در آید می
 او را عیبی دادندی بے آنکه زهنار خواستی و زهناری خود را بے کسی
 باز نه ادندی و بیار مال و انفس درین کار صرف کردندی و این کار
 در مکنده شندی و بعضی جانوران را نیز که بچینی ایشان پناه بر روی می پر ایکن
 در آید می حمایت کردندی **۵** آورده اند که بهرام کوروستی در دیار عرب بانجام

Nu'mân Münzir ile birlikte olduğu ve Nu'mân'ın kendisini babası Yezdicerd'in emri üzerine yetiştirdiği bir sırada bir gün ceylan avına çıkmıştı. Ceylan ondan ürküp oraya buraya kaçıyor, Behram da onun ardından koşuyordu. Hava ısınmış, ceylan susuzluktan takatsiz kalmış, bir kabilenin yanına ulaşmış, Kubeya adlı bir bedevînin çadırına girmişti. Bedevî onu yakalayıp bağladı. Onu takip eden Behram çadıra varınca yayına ok yerleştirip bağırdı: "Ey hane sahibi, benim avım buraya girdi, onu dışarı sal!" Kubeya onun kim olduğunu bilmeden şöyle dedi: "Ey yakışıklı süvari, bu çadıra sığınmış olan bir hayvanı öldürsün diye bir kimsenin eline teslim etmek mertlik ve mürüvete sığmaz." Behram ağzını bozarak konuşmaya başlayınca Kubeya dedi ki:

"Lafı uzatma! Yayındaki ok göğsüme saplanmadıkça ve beni öldürmedikçe bu ceylanı alamazsın. Sen beni öldürdüğünde ise kabilem seni bu ceylanın yanında sağ bırakmazlar. Canına acı ve bu ceylanın peşini bırak! İstersen ona karşılık çadırımın önünde yaldızlı yularla bağlı şu soylu Arap atını sana vereyim, bin, git, kendi atını da yedeğine alarak yurduna dön!"

Bu söz Behram'ın çok hoşuna gitti, onun atına iltifat etmedi, dizgini çevirip kafilesine katıldı. Saltanat tacını himmet başına taktıkları ve Acem'in onun ferman gerdanlığını itaat boynuna geçirdiği gün Behram, Kubeya'yı çağırtdı, terbiye etti ve onu "Arapların ceylan hâmisî" diye adlandırdı.

Beyit:

شندرنی بود و نمان اورا بام پدرش نبرد و در تپت می فرمود روزی
 در شکار قصد آسویج کرد و آن آسوار پیش او در رسید به طرف میکیخت
 و بهرام از عفت او می تاخت سو اگر م شد و آن آسوار سگی شیطانت شده بکنار پیله
 پسید و بجنیه عرب قتیبه نام در آمد اعرابی اورا بگرفت و بر سنی باز بست
 مستقبت آن بهرام بد آن خیمه پسید تری بر کمان سنانده لغره زد که ای
 صاحب خانه شکاری من اینجا بیرون آر قتیبه ندانست که آن سواریت
 گفت ای جوان زیار روی از مردوت نباشد که جانوری را که پناه بدین خیمه آورده
 بدست تو باز دم تا کنجی بهرام در شتی آغاز کرد قتیبه گفت سخن بد را از کن
 تا این تیر که بر کمان داری بر پینه من زنی و مرا کنجی دست تصرف تو
 بکردن این آسوخواید پسید و آن دم که مرا کشته باشی مردم قتیبه من ترا ندان
 نخواهند که داشت پس بر جان خود رحم کن و از پنهان آسودر گذرد اگر توفیق داری
 این اب تازی ترا که بر در این خیمه است بازمین و جام مطلقا تو بدادم سواریت
 و اب خود را جنیت ساخته بمقام خود باز کرد بهرام را این حمایت
 نجات خوش آمد و باب اول التفات نام نموده همان بگردانید و بگو ب خود
 سویت و آن روز که تاج سلطنت بر سر او نهادند و عجم طوق فرمان او در
 کردن اطاعت انکندند بهرام قتیبه را طلبیده تربیت بسیار کرد و او را در ع
 بخیر العسکران نام کردند یعنی زینهار دهنده آمو و حمایت گشته بود

Birini himayene aldığında
 Onu da kendin gibi himaye et
 Onu korumaktan sakın vazgeçme
 Onun işini mertçe deruhte et
 Sığındığında bir damla denize
 Deniz onu sedef içinde korur
 Yüz terbiye onu namlı yaparken
 Biri ona şahlık tacını verir

32. BÂB: CEZALANDIRMA

Cezalandırma (siyaset)¹ kontrol etmek ve düzenlemektir. İki tür ceza vardır: Biri kendine yönelik ceza, diğeri başkalarına yönelik cezadır. Kendine yönelik ceza, kötü huyları atıp güzel huylara sahip olmaktır. Başkasına yönelik ceza iki kısma ayrılır: Birincisi, saraydaki seçkinlerin ve yakınların cezalandırılması, kontrol altında tutulması ve düzene sokulmasıdır. İkincisi ise avam ve tebaanın cezalandırılmasıdır. Birinci kısım kırkıncı bölümde açıklanacaktır. İkinci kısım cezada daima kötüler ve kötü davranışlı kimseleri korkutmak; iyileri, iyi davranışlı kimseleri ve günahsızları ümitlendirmek gerekir.

Büzürçmihr'e, "Hangi padişah daha büyüktür?" diye sordular. Şöyle cevap verdi: "Günahsızların emin olduğu ve günahkârların korktuğu kimsedir. Şimşek nişanlı kılıcının gülümsemesi zalimleri ağlatır; feyz saçan meltem bulutu, müstahak dervişler üzerine yağan ihsan yağmurlarıyla buluşur."

Nakledildiğine göre, Kral Hûşeng şöyle diyordu: "Ben, iyi ve salih kullar üzerinde Allah'ın rahmeti; kötüler ve bozguncular üzerinde Cenâb-ı Hakk'ın gazabı, lütuf içeceğine karışmış kahır iğnesi ve merhamet şekerıyla birleşmiş heybet zehriyim."

Beyit: Panzehir de zehir de hazinemde
 Bunu dosta onu düşmana verdim

1 Siyaset kelimesi, yönetim anlamı dışında cezalandırmak anlamına da gelmektedir. Burada özellikle suçluyu cezalandırma anlamında kullanılmaktadır. Siyasetin ceza anlamı için bkz. Muhammed Muin, *Ferheng-i Fârisî*, "Siyaset" maddesi, Tahran 1375, c. 2, s. 1966-1967.

کسی را که آردی بر بنهار خویش ◦ بکنه دارانند از ده کار خویش
 بر روی حمایت از خود اگمیر ◦ بر دانه کار او در پذیر
 یکی قطره آرد بدریا پناه ◦ ز صدر صدف سازدش تکیه گاه
 بعد تر پت نامدارش کند ◦ سگی گوشتی شاموارش کند
باب سی و دوم در سیات و آن ضبط کردن است

و از فسق بازداشتن و سیات و نوح باشد یکی سیات نفس خود و دیگری
 سیات غیر خود اما سیات نفس بر نع اخلاق و میمات و کب اوصاف حمیه
 و سیات غیر دو قسم است یکی سیات خواص و مقربان درگاه و ضبط فسق
 از ایشان ◦ دویم سیات عوام و قسم اول در باب جهلم مذکور خواهد شد اما قسم دوم
 بران وجه است که بدان و بدفعان را باید که چو پسته ترسان و سرسان در
 و کجانی و بی گنایان را امیدوار و ایمن سازد ◦ از ابو زر جبر بر سپید کند که کلام
 پادشاه بزرگوار ترست گفت آنکه بی گنایان از و ایمن باشند و گناه کاران ترسان
 خنده شع برق شانش با کبری سپهنگاران بد بر مقربان باشد و بارقه نیم برق رسان
 با باران انعام بر سختی درویشان معقران ◦ سوکت ملک کی گفته که من رحمتی ام
 از خدای بر بخیان و مصلحان و خشم خدایم بر بدبان و مفیدان نیست مژدم بانوش
 لطف در آتشی است و ز سر میتم با سگ مر جت الیف شده **بیت**
 تریاق و زهر دود را در خنند از پت ◦ آن را بد و پستان و دم این را بستان

Filozoflar şöyle demişlerdir: Kararlılık ekseni, ceza üzerindeki dünya karargâhıdır. Onu oluş ve bozuluş âlemi üzerine bekçi adayı yapmışlardır. Eğer ceza kontrolü olmazsa dünya işlerinde düzen kalmaz. Ceza kanunu olmazsa işler altüst olur.

Düzen bulur saltanat ceza ile
Ceza yoksa saltanat zarar görür
Düzen vermek dünyanın işlerine
Ceza olmadan hiç mümkün değildir

Her ne kadar “Adaletsiz krallık olmaz.” gelini makbul ise de onu “Adalet ancak ceza ile olur.” ziyneti ile süslemek gerekir. Ne zaman padişah “Başkanlığın âfeti cezanın terk edilmesidir.” düsturu gereği zayıf ve gafil olursa memleketin sütunları çabucak sarsılır ve saltanatın temeli yıkılır. Çünkü krallık ile şeriatın emniyeti ve din ile devletin maslahatı cezalandırmadadır.

Beyit: Ceza kılıcı şahlığın yüzünü
Parlatır dünyada güneş misali
Ceza mimarı yardım etmez ise
Âlem cefa ve zulümle yıkılır

Şeriat temeli olmadan hiçbir hak kendi merkezinde istikrarlı duramaz ve siyaset kontrolü olmadan da din ve şeriat işi düzene kavuşmaz. Öyleyse kralların cezası şeriatı güçlendirir; şeriatın hükümleri de saltanatı yaygınlaştırır.

Beyit: Dünya bağında saadet fidanı
Yeşermez şeriat suyu olmadan
Akar mı hiç din çeşmesi saf duru
Bahtiyar şahın cezası olmadan

حکما گفته اند به از روی عالم برسیاست و اورا بشخص کی جهان کون و فنا نامزد
 کرده اند اگر ضعیف سیاست نباشد همت جهان برشق نماند و اگر قانون مادیب
 و تعذیب بود کار ماروی بیبای مهند **از سیاست نظام مایه ملک**
بی سیاست خلل پذیر هجو • شقی کارهای عالم را
 از سیاست ناکزیر بود **اگر چه عروس لایعقل**
 و پذیرت اما اورا از پیسه **لا عدل الا بالیاسه** چاره نیت برپاوش
 که از مقصای **از الیاسه ضعف الیاسه** چیر بوده بزودی ارکان مملکت تنزل
 پذیرد و اساس سلطنت خلل مایه چرنیت ملک و ملت و مصلحت دین و دولت
 درسیاست **بیست** شیخ سیاست که رخسار ملک را
 سازد جهان سرور و درخشان چو آفتاب
 معماری سیاست اگر فی بد کنند
 سازد جهان زریں جلا و پستم خراب **بی قاعده شریعت بی حق**
 در مرکز خود قرار نگیرد و بی ضابطه سیاست کار شرع و دین استقامت پذیرد
 پس سیاست ملوک متوی شرع باشد و احکام شرع مرفوع ملک
سبزی شمال سعادت باغ ملک
بی چشمه سار شرع مطهر مطیع مدار
 لیکن زلال چشمه دین کی سوخورون **بی سایه سیاست شامان کاسکار**

Gerçekte dinin ekseni onun üzerinde ve memleketin istikrarı ondandır.

Beyit: Sultanın ceza kılıcı olmazsa
Dünyada kimse tatlı su içemez

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Padişah olmasaydı insanlar birbirini yerdı.” Memleket ancak cezalandırma (siyaset) ile kontrol edilebilir ve aynı şekilde fitne yalnızca cezalandırma ile sakinleştirilebilir. Rivayet edildiğine göre, halifelerden biri, kılıç çekilmiş ve Mushaf elinde minbere çıkar. Hutbe esnasında şöyle der: “Ey insanlar! İyilerinize şu Mushaf yeter; kötüleriniz de ancak şu kılıca layıktır.”

Beyit: Cezalandırma bir ateştir onu
Kötü kişiler yüzünden yakarlar

Onlar zulüm ateşini yakınca
İçinde kendileri de yanarlar

Tamgaç Han büyük bir padişahı. Ceza mimarı memleketi mâmur hale getirmiş, heybet kılıcı zulüm ve haksızlığın temelini şehir ve vilayetten kaldırıp atmıştır.

Beyit: Kahrının korkusundan kaçtı fitne
Yokluk yönünde yüz fersah öteye
Şu ceza parlaklığı sayesinde
İki renkli dünyadan zulüm kalktı

Bir gün aşâğılık ve kurnaz adamlardan biri Tamgaç Han’a bir çiçek buketi getirdi. Sultan durup, “Bu çiçekleri nereden getirdin?” diye sordu. “Gül bahçelerinden kopardım.” dedi. “Gül bahçeleri senin mi yoksa sahibinden mi satın aldın?” diye sordu. “Hayır, çünkü bu şehirde kimse çiçek satmaz. Çok sayıda değersiz çiçek vardır.” dedi.

Sultan uzun süre düşündükten sonra şu emri verdi:

“Birinin bahçesine izinsiz girip çiçek koparan kimse, aynı şekilde sahibinin izni olmadan

و فی نفس الامر مدارت بدو و قسرا مملکت از دست
 کشید سپیات سلاطین بود • در عالم خاک آب خوش کسپ نمی خورد
 در حدیث آمده که اگر پادشاه بودی آدمیان بعضی را بعضی را بخوردند ی
 مملکت را جز سپیات ضبط توان کرد و قسمتی را جز سپیات آرام و
 سکون توان داد • آورده اند که یکی از خلفا بمنبر برآمد با تکی کشته و مصحفی بر
 دست گرفت پس در اشانی خطبه گفت ای مردمان کسان شمار این
 برات یعنی مصحف و بدان شما جز بدین راست نشوند یعنی شمشیر
 سپیات آتشی باشد که آن را • در بهر بهر بکالان بر سر روزنه
 چوایش نمی فرودند آتش ظلم • همان بهتر که ایشان را بنور
 طغیان خوان پادشاهی بزرگ بوده است معمار سپیاتش عرصه مملکت را مملو ساخت
 و شمشیر میس میاید بیدای و سمکاری از شهر و ولایت برانداخت
 ناخست از پیم قدم برافروخته • زان سوی نیستی بعد و سکند
 رفت از صیقل سپیات او • زنگ ظلم از رخ جهان دور کند
 روزی یکی از نو دواو با شش کلده تہ بخدمت او آورد سلطان سبده و گفت
 این کلده را از کجا آورده گفت از کلدار ما چیده ام پر سپید که آن کلدار ملک تو بود
 گفت کی درین شهر کل خشنه و بسیار بی قیمت باشد • سلطان ساعتی تأمل کرد
 و گفت هر کی بدستور کسی در باغ او رود و کلن بچسند می تواند بود که بی اذن

meyve de koparabilir. Buna benzer başka işler de düşünebilir.”

Elinin kesilmesine hükmetti. İleri gelenler sadece bir parmağının kesilmesi için aracılık ettiler. Tamgaç Han sürekli kurnaz ve pervasız kimseleri öldürürdü. Bir gün bu grup şehrin giriş kapısının üzerine şu cümleyi yazdılar: “Biz başı kesildikçe çoğalan bitkileriz.” Bu haber sultana ulaştınca o, yanına şu cümlenin yazılmasını emretti: “Biz de başını çıkarani kesmek üzere bekleyen bahçıvanlarız.”

Beyit: Devlet bağında biten her dikenini
Koparmak lazım kılıç ile hemen

Derler ki: Nûşirevân'ın oğlu Hürmüz, adaletini siyasetle, lütfunu kahırla birleştirmiş ve şöyle emretmişti: “İyilerin gönünü alın, kötülerini rezil rüsva edin!”

Beyit: Cezasıyla zulüm kervanının önü kesilmiş
Merhameti âleme adalet sofrası yaymış

Hürmüz'ün yaveri bir gün bir bağa girdi ve bahçe sahibinin izni olmadan bir salkım üzüm kopardı. Bahçe sahibi, atının dizgininden tutup şöyle dedi: “Beni memnun et, yoksa Şah Hürmüz'e senin bana haksızlık ettiğini söylerim.” Hizmetçi ona bir şey verdi, ama razı olmadı. Hikâye edildiğine göre, Hürmüz'ün cezalandırmasından korktuğu için ona 1000 dinar verdi.

Filozoflar şöyle demişlerdir: Saltanat fidan, siyaset su konumundadır. Öyleyse saltanat ağacının emniyet meyvesi vermesi için kökünün siyaset suyu ile tazelenmesi gerekir.

Beyit: Ne iyi şah bilgisi sayesinde
Ceza kitabı hakkında düşünür
Kılıcı ceza suyu ile her an
Taze tutar devlet gülistanını

صاحب نیز در ایام میوه باز کند و ازین عملها صورتهای دیگر نیز بصورت حکم
 کرد تا هفتاد و شش برسند. اکابر شفاعت کردند تا یک انگشتر بر بینه و طعناج خان
 سپخته برندان و بی باکان را می کشتی روزی این جماعت بر در دروازه شهر نوشتند
 که ما آن کیسیم که هر چند ما را سپه زنند بیشتر شویم این خبر به سلطان رسید فرمود
 تا در پس روی آن خط نوشتند که ما نیز باغبانیم مشغول استاده که هر چند
 سر بر آوریید بدویم **پیت** سر خار که سپهر برزند از گلشن **پیت**
 فی الحال پیش شیخ بر باید داشت. کویند سر مغربن نوشیروان عدل
 خود را با سیات اقران داده بود و لطف خود را با قمر انصاف فرموده بکنان
 بنواختی و بدان راه سواستی **میت** زده پیات او راه کاروان سپیم
 کشیده حمتش خوان عدل در عالم. وقتی رکابدار با باغی در وقت
 و یک خوشه انکور بے اجازت باغبان باز کرد باغبان غمان اسب گرفت
 و گفت مرا حشود سازد الا نزد سر فر شاه از تو نطفم کنم. عمام خیزی بوی
 میداد و ادراخی نمی شد. **القصه** هزار دینار زر بوی داد از میت سیات سر مغرب
 حکما گفت از سلطنت بمشایه منالیت و سیات بمنزل آب پس لازم است
 بخ درخت سلطنت را با آب سیات تازه داشتن تا شمره امن و امان حاصل شود **پیت**
 خوش آن شهر یاری که از روی دانش. تامل کنند در کتاب سیات
 پیش او گلشن سلطنت را. **تروانه** دارد با آب سیات

Cezanın, bunu hak eden ve yılan ve akrep gibi özel veya genel, küçük veya büyük herkese zarar veren kötü düşünceli ve eziyeti meslek edinmiş bir topluluk hakkında geçerli bir şey olduğunu bilmek gerekir.

Padişahlardan biri bir filozofa sorar:

“Hangi insan cezalandırılmayı hak eder?” Şöyle cevap verir:

“Cezalandırılmayı hak eden hiçbir insan yoktur. Bilakis sadece yırtıcı ve zehirli iğnesiyle sokan hayvanlara ceza uygulamak gerekir.” Padişah der ki:

“Bu sözün ne anlama geldiğini açıklar mısınız?” Filozof şöyle der:

“Ey hükümdar! Bazı mahlûklar melekler gibi sırf iyidirler; herkese faydaları dokunur ve onlardan kimseye zarar gelmez. Bazıları da kurt, kaplan, yılan ve akrep gibi sırf kötüdürler; onlardan herkese zarar gelir, hiç kimseye faydaları dokunmaz. Buna göre, melekler has huy ve hasletlere sahip olan kimseler insan türünün en faziletlieleridir. Yırtıcı hayvanlar ve zehirli sürüngenlerin huy ve hasletlerine sahip kimseler ise en kötü mahlûklardır. Cezaya müstahak olanlar insanlar değil, bunlardır.”

Beyit: Beğenilen bir ceza yeterlidir
Fakat herkese uygulanmamalı
Zalimin kanını malını emer
Bir tüy eşinen tavuktan iyidir

Anlatıldığına göre, Nüşirevân zamanında bir zalim bir zayıf adama tokat atmıştı. Nüşirevân, zalimin cezalandırılmasını emretti. İleri gelenlerden biri dedi ki:

“Âdil kralın bir insanı şu kâdarcık hıyanetten dolayı öldürmesine şaşırımdım.” Kral dedi ki:

“Yanılıyorsun, hayır, ben bir insanı değil,

و باید دانست که سیات بموقع آن است که در باره جمعی واقع شود که استحقاق
 آن داشته باشند و آن کردی اندازار پیشه و بدانند شیئه که چون مار دم زده ضرر
 ایشان نجاصی و عام و خرد و بزرگ میرسد. **○** یکی از نسل طین کلیمی را پرسید
 که از آدو میان پستی سیات کیانند گفت حج او آتی استحقاق سیات ندارد
 بلکه سیات بر سباع و سوام باید کرد یعنی درندگان و کزندگان پادشاه گفت
 معنی این سخن را روشن کردان گفت ای ملک از مخلوقات جمعی آنکه خیر
 نمهند و بعضی خیر و از ایشان همه نفع رسد و ضرری و ایشان عاکیه اند
 و بعضی دیگر که ایشان شتر نمهند و بعضی شترند چون کرک و بکند و مار و گوسفند
 و از ایشان همه ضرر رسد و نفع نماند. **○** پس از آدو میان هر که بر خوبی و خدمت
 و شکرگزار است افضل نوع انسان است و هر که بر طبع و سیرت سوام
 و سباع باشد بدترین درندگان و کزندگان است و مستحق پیایست
 ایشانند آدو میان **بیت** پیایست پسندیده باشد بسی
 و لیکن نکویم که باسد کسی **○** بخود مردم آزار را خون و مال
 که از مرغ بدکنده به پَر و مال **○** آورده اند که در عهد نویسنده و ان ظالمی
 ضعیفی را طبع آنچه زد نویسنده و ان حسب مودت آن ظالم را سیات رسانیدند
 یکی از خواص گفت عجب دوا شتم از عدل سلطان که آدمی را بدین قدر خجاست
 بی جان ساخت **○** نویسنده و ان گفت غلط کردی من آدمی را بی جان نپنتم بلکه

bir kurt ve köpeği, bir yılan ve akrebi öldürdüm.”

Beyit: Halka eziyeti meslek edinen
Yılan ve akrepten daha kötüdür

Hikâye edildiğine göre, Hüsrev Perviz, [hocası] Büzürg Ümid'e sorar: “İnsanlar arasında kim cezaya layıktır?” Şöyle cevap verir:

“Beş sınıf insan vardır. Birincisi, bizzat iyi olup halka daima iyi davranan insanlar sınıfıdır. Onları desteklemek ve onlarla sohbet etmek gerekir. İkincisi, kendi kendilerine iyi oldukları halde başkasına iyiliği dokunmayan insanlar sınıfıdır. Bunları güçlendirmek ve iyiliğe teşvik etmek gerekir. Üçüncüsü, orta halli, yani ne iyiliği ne kötülüğü dokunan, özünde iyi de kötü de olmayan insanlar sınıfıdır. Onlara iyi yolu göstermek ve kötülükten sakındırmak gerekir. Dördüncüsü, kötü oldukları halde kimseye kötülüğü dokunmayan insanlar sınıfıdır. Onları kötülükten vazgeçmeleri için aşağılamak gerekir. Beşincisi, hem kötü olan hem de başkasına kötülüğü dokunan insanlar sınıfıdır. Onlara önce vaat ve tehdit, sonra dövme, sonra hapis, en sonunda öldürme yoluyla ceza uygulamak gerekir.”

Beyit: İnsanları yakan bir ateş ancak
Tutuşturan öldürülünce söner

Cezalandırmanın bir diğer faydası, fitneyi durdurmaktır. Çünkü fitneci insanlar ceza ateşinin alevli olduğunu görünce bir köşeye kaçarlar; eğer cezanın uygulanmasında biraz gevşeme olduğunu görürlerse binlerce fitne çıkarırlar ve her tarafta isyanı tahrik ederler.

Beyit:

سنگ و درک را بی جان کردم و مار و کزدم را کشتتم **بیت**
 کسی کو پیشه کرد آزار مردم • بمعنی بدترت از مار و کزدم
 آورده اند که خسر و پرویز از بزرگ امید پر سپید که از طبعات خلق لایق
 سیاحت کیت گفت ای ملک خلائق بیخ طبعه اند • اول آنها که در دواست
 خود نمیکند و از شان نیکی بخلق میرسد ایشان را تقویت و تربیت
 باید کرد و با ایشان صحبت باید داشت • دویم جمعی که بخود نمیکند اما نیکی
 ایشان سبب نمیرسد ایشان را عزیز باید داشت و بر خیر تخصیص باید
 کرده • سیم گروهی که میانه حال باشند یعنی از ایشان نه خیری رسد بغیر نه خیری
 بخش خود یعنی در ذات خود نه خیر باشند و نه شری ایشان را راه
 خیر باید نمود و از شر تخدیر باید فرمود • چهارم طایفه که ایشان بد باشند اما
 بکسی بدی نرسانند ایشان را خوار باید داشت تا ترک بدی نکنند • پنجم
 فرقه اند که هم بد باشند و هم بدی ایشان بمردم رسد ایشان را سیاحت باید
 کرد بوجه دو وعید پس بتهنید انگاه ضرب پس جس و در آخر قتل **بیت**
 آتشی را که خنق از و سوزند • جنبه کمترین علاج شوان کرد
 و کسی دیگر از فواید سیاحت بکننفته است چه مردم فغان شورانگیزند چون شنند
 که آتش سیاحت تیزت در گوشه گزینند و اگر اندک تنها و بی درکار سیاحت مشا
 رود در رفتن نه بر پای کنند و از هر جبهتی شورشی بظنور رسانند **بیت**

Eğer sultan cezayı emretmezse
 Alçaklar başkanlık davası güder
 Yeryüzünde her yanı bela kaplar
 Ortada ne saltanat kalır ne din
 İnsanlar ülkede kontrol görmezse
 Fitneden başka bir yol göremezler

Ayrıca bu konuda şöyle demişlerdir:

Beyit: Şah kılıcının heybeti olmazsa
 Şehirde hemen isyan baş gösterir
 Sağını solundan ayıramayan
 Kişi binlerce fitneye yol açar

Allah daha iyi bilir.

33. BÂB: TEYAKKUZ VE HABERDARLIK

Teyakkuz, memleket işlerinde uyanık olmaktır. Haberdarlık ise tebaanın halini bilmektir. Âdil hükümdarların, iş işten geçmeden memleketteki durumları casus marifetiyle araştırıp tebaanın işlerinden haberdar olmak suretiyle kendilerine bilgi ulaştırmaları, ardından adalet sisteminde görülen kusur ve bozuklukların onarımı ve düzelmesi uğrunda çalışmaları için gizlice güvenilir istihbaratçılar ve emin araştırmacılar görevlendirdikleri bilinmektedir.

Beyit: İhtiyar hakkı henüz elde iken
 İşleri yerli yerinde yapmalı

Sultanların gece tebdil-i kıyafet ederek memleket ve tebaanın işlerini araştırıp incelemeleri yaygın bir uygulamadır. Saltanat sarayına yakın olanların çoğu zaman uyanık olmadıklarına ve önemli bir haber aldıklarında da kendi menfaatlerini gözeterek genellikle

اگر سلطان نفس بر مایه سیات • زنده مرنا کے لاف ریاست
 بلا برسم زنده روی زمین را • نہ دولت را بقا مانده دین را
 چو مردم ضبط در کشور نه بینند • بخرفت نہ ہی دیگر نہ بینند
 دسم درین باب گفته اند **ت** اگر نہ مپست شمشیر بادشاہ بود
 چہ شور ماکہ بیکدم ز شمشیر بر خیزد
 کسی کہ دست چپ از دست راست شناسد
 نہ از رفت نہ جو دستش دہا بر آکینیزد

ب **سی و سیم در تخیط و جہرت** تخیط مہ پار ہی
 باشد در کار مملکت و جہرت اکامی از حال رعیت و از ملوک عادل محمود
 و متعارفیت کہ سخنران معتدب فرمایند و متخصان امین را بر کار ند بہ نہ پانی
 تا تفضیح و تجسس حالات مملکت و ہمات رعیت نمودہ بموقف اخبار و
 اعلام رسانند و بعد از اطلاع بران سعی نمایند تا سر خلی و وزلی کہ در میان
 معدت ظاهر شدہ باشد مرمت یابد و اصلاح پذیرد پیش ازان کہ دست تدارک
 بہ امن تمام آن رسید **بیت** باول تو ان کرد و اصلاح کار
 ازان پیش کن گرفت رود و اختیار • و بسیار بودہ کہ سلاطین در شب
 بلباس محول می کشند و تفضیح احوال مملکت و رعیت میگردہ چہ بسیار اخبار باشد
 کہ متروبان در کاہ سلطنت نشوند و اگر بسع ایشان رسد بختہ مصلحت خود یا ما حاکم

padişaha haber vermediklerine veya veremediklerine dair birçok haber nakledilir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Dâvûd (a.s.) geceleri tebdil-i kıyafet yaparak şehri ve ülkeyi dolaşır ve yabancı bir adam kıyafetinde herkese Dâvûd'un kendilerine nasıl davrandığını sorar, hizmetçi ve memurlarının nasıl muamele ettiklerini öğrenmek isterdi. Eğer bir yerde bir problem çıktığını görürse onu telafi etmeye çalışırdı.

Gâzî Sultan Mahmud'un da benzer bir uygulama yaptığı nakledilmektedir. Geceleri dışarı çıkar, halkın durumunu araştırırdı. Padişahın bizzat dışarı çıkarak araştırma yapması tehlikeli olduğu için büyükler ve akıllı insanlar bunun yerine sultanın güvenilir, vatanperver, kin gütmeyen, sağlam inançlı ve yüksek gayeli istihbaratçı görevlendirmesini tavsiye etmişlerdir. Zira kimse onu tanıyamaz, o görevini kalbine nakşetmiştir. Biri buna vâkıf olsa bile onu para ve güç ile aldatamaz. İstihbaratçı istediği zaman padişahın huzuruna çıkabilir.

Belki onun vâkıf olmadığı bir haber olabilir. Durum böyle olunca sultan mutlaka genel ve özel her şeyden haberdar olur. Sonra devlet erkânı ve vilayet âyanı ile padişahın her birinin hallerinden haberdar olacağı şekilde haberdar olur. Geçimleri gerektiği gibi olur ve onlardan uygunsuz hiçbir davranış sâdır olmaz.

Beyit: Haberdar olmak ne güzel metâdır
Dünya bu nakitten hiç mahrum kalmaz

وقت و زمان پادشاه نگویند یا بشویند گفت از حضرت داود علی نبیا
 و هله ایسلام منقول است که بشا جابه بدل کردی و در شهر و بازار گشتی و
 بصورت مردم غریب برآمده از هر کس چیزی پرسیدی و گفتی داود
 باشا چه نوع معامله می کند و ملازمان و کارکنان او بر چه وجه سلوک می نمایند
 پس اگر جایی دیدی که خلقی پدید آمده بتلاش آن مشغول گشتی و از سلطان
 محمود غازی نینسند مثل این صورتها منقول است که بشا بیرون آمده شخص
 احوال مردم کردی و چون درین صورت که پادشاه بخود پیرون آید و مختص
 کرد و امکان خطرات است بزرگان و وزیرکان و پستوری سناوه اند که سلط
 بایه که منسی امین معتمد و توخواه بی عرض پاک اعتقاد بلند است تعیین نماید
 بروجی که کس بران و قوف نیاید و هر سوم او به خواه او مقدر سازد
 نا اگر کسی بر احوال او در قوف شود او را شوا نه که بزرگ بیاید و چنان تیا
 که منسی بر وقت که تواند پیش تواند رفت شاید خبری باشد که توقف بر ناست
 و چون حال برین منوال بود در اینه سلطان بر خبری و کلی صاحب و قوف کرد
 و بعد ما که ارکان دولت و ایمان و ولایت برین صورت که پادشاه بر
 احوال هر یک مطلع است اطلاع یابند بی شبهه معاش ایشان بروجی باشد که
 بایه و عملهای ناشایسته از ایشان در وجود نیاید
 پیشکوستای است کارا کئی که زین نقتد عالم مبادا استی

Başını kaldırıp dünyaya bakan
Dünya işlerinde hep akıllıdır

Anlatıldığına göre, Harezmşah, gönül sayfasına “Allah’ın emrine saygı” resmi çizilmiş ve merhamet meydanına “Allah’ın kullarına şefkat” bayrağı dikilmiş olan âdil bir hükümdardı.

Beyaz kuş adaleti sayesinde turna oldu
Kara aslan emniyetiyle çakalla dost oldu

Ne o havada buna pençesi ile yaklaştı
Ne bu yerde ona kalkıp pençesini uzattı

Onun devrinde hiç kimse açıktan günah işlemeye ve kötü davranışlarda bulunmaya cesaret edemezdi. Ancak onun hizmetinde çalışan kıdemli ve sarayda çok yetkili bir emîr vardı. O kendisini sultana iyi biri olarak gösterdi. Gizlice içki, çalgı ve her türlü günah ile meşgul oluyordu. Kimse onu şikâyet etme cesareti gösteremiyordu. Sultan bu durumdan haberdar oldu ama bu konuda onunla açıktan konuşmak istemedi. Çünkü bu tür sözleri açıktan söylemek büyüklerin ihtişam örtüsünü kaldırır ve saltanat heybetine zarar verir. Sultan günün birinde o emîri çağırttı ve şöyle dedi:

“Bana gagası kırmızı, kanat uçları siyah ama kanadının geri kalan kısmı beyaz olan bir kuş lazım. Bu kuşu senden başkası bulamaz.” Emîr dedi ki:

“Onu araştırır ve her halükârda bulabilirim ama bana üç gün mühlet verilmesi gerekir.”

Sultan mühlet verdi. Yönetici bu kuşu araştırmakla meşgul oldu.

ز عالم کے سر برابر بلند • کہ در کار عالم بود بوسند
 آوروہ اندکہ در خواندزم با پوشش بود عادل نقش **التقظیم لامر اید**
 بر صحیفہ خاطر نگاشتہ درایت و **شفقت علی خلق اید** در میدان رحمت برافرا
 ز عدل او شدہ باز سفید جنت کلنگ
 زہم او شدہ شیر پیہ رفیق شغال
 نہ آن فرزند در سو ابدان چشکل
 ز این دراز کند در زمین بدین کج حال
 و در زمان او نہرہ نبود کہ با تکار اسکے عمل ناپسندیدہ از فسق و فجور توستی
 کہ دیکھی بود از ام اورا کان دولت او کہ حقوق خدمت قدیمی داشت و در
 بارگاہ باخیزار او کس نبود خود را بر صورت صلاح سلطان محمودی و در خفیہ
 بحر و زم و انواع فسق مشغول بودی و کسی نہرہ آن نہ داشت کہ از و کفایت کند
 سلطان برین حال و قوف پایتہ خواست کہ در ان باب مجاہرہ سخن گوید
 یہ اظہار این نوع کلمات از اکابر رنج حجاب احتشام کند و آن ہمای سلطت را
 مضرت • پس روزی از روز نا آن امیر را طلبید و فرمود کہ مرا مرغی می تابد
 کہ مغز او سرخ باشد و سر نیای بال او سیاہ و باقی بال او سفید و جز تو کسی این
 نوع مرغ پیدا نہ کند • امیر گفت بطلب آن استخال نمایم و بہر وجہ کہ تو نام بر این نام
 امام اسہ روز غلت باید داد • سلطان اورا غلت داد و امیر کت داد و جوئی مرغ مشغول

Şehirde ve civarda böyle bir kuş bulunamadı. Üç gün sonra sultanın huzuruna çıktı. Şöyle özür beyanında bulundu:

“Padişahım, bu kadar sürede böyle bir kuşu araştırdım, fakat bulamadım. Zât-ı âlîniz her neye işaret ederse onun karşılığında güç yetirilemeyen şeyi hazırlarım.” Sultan dedi ki:

“Ben böyle bir kuş istiyorum. Ben şehrin ve vilayetin tasarrufunu senin eline verdim. Sen bu kadarlık şeyi elde edemedin. Hadi git, sana üç gün mühlet daha verdim. Bu defa kuşu bulmadan dönme!”

Emîr tekrar gitti, üç gün sonra yine eli boş döndü. Sultan şöyle dedi:

“Senin şehirden haberin yok. Bu nitelikteki dört kuş bir evde olduğu halde sen onları bulamıyor musun? Şehrin çarşısına git, Doğu pazarından geç, filan mescidin kapısına var, sağ tarafta bir mahalle vardır, o mahallede şöyle bir sokak bulunur, o sokağın önünde kapısı batıya bakan bir ev vardır. O eve gir ve güney tarafındaki eyvana yönel. Onun solunda bir ev vardır, o evin içinde bir kulübe vardır. O kulübenin kapısını aç, orada üzeri sarı kumaşla örtülmüş bir kafes görürsün. O kafeste benim tarif ettiğim şekilde dört kuş var; onları getir!”

Emîr şaşırды, sultanın huzurundan çıktı, onun tarif ettiği şekilde gitti, kafesi içindeki kuşlarla birlikte getirdi. Hükümdar dedi ki:

“Devlet adamının kendi şehriden ve vilayetinden benim gibi haberdar olması gerekir.”

کشت در شهر و نواحی چنین مرغی بهت نیامد. امیر بعد از سه روز پانیه
 سریر سلطت آمد. مراسم اعتزاز عمیق داد که ای ملک به آن مقدار که امکان
 بود و جهد بود در تقصیر چنین مرغی مسح نمودم و پنداشد اشارت اعلیٰ بهر چه حاصل
 شود در عوض آن میباید که دانم. سلطان فرمود که مطلوب من مثل این
 مرغ است و من اختیار شهر و ولایت بهت تو داده ام و تو از تحصیل این تعداد
 خیر عاجز نبوی بر سه روز دیگرت مصلحت دادم و این نوبت بی این چنین
 مرغی بازمینایی. دیگر باره آن امیر رفت و بعد از سه روز دیگر دست می
 باز آمد. سلطان فرمود که تو از شهر چنین خبر داری باشی که چهار مرغ بدین
 شکل و معیات در خانه است و تو پیدا کنی تو آنرا که در بر در چهار سوی
 شهر و از بازار شترانی گذر کن چون بحدین مسجد رسی محله ایت بردت است
 و در آن محله کوچ ایت بدین نشانی در پیشان آن کوچ خانه ایت درش
 در جانب خوب به آن خانه در ای و در صغفه که در طرف جنوب است توجه کن.
 بردت چپ او خانه ایت و در درون آن خانه خانه خرد است در آن خانه
 بجاشی در آن خانه تقصیر بینی نمزد در آن پوشیده در آن تقصیر چهار
 مرغ است به آن نوع که من گفتم ام بیار. امیر حیران شده از نزد سلطان
 بیرون آمد و بهر چه توری که ملک نشان داده بود تقصیر را با هر خان حاضر
 ملک فرمود که اهل حکومت باید که از شهر و ولایت خود چنین با خبر باشند که مرغ هم

Bu sözü duyan emîr, kendi kendine düşündü: “Ev, sokak, pazar ve şehirden bu derece haberdar olan bir padişah benim gizli yaptığım işlerden de haberdar olabilir. Ben bundan sonra yaşantımı değiştirmeliyim.” Sonra günahlarından tevbe etti ve doğru yola döndü.

Bu hikâye, sultanların insanların hallerinden haberdar olmalarının çok yararlı olduğunu anlatmaktadır.

Beyit: İran ülkesi şahları hakkında
Övgüyle konuşan adam dedi ki
Veda ederken Hürmüz bu dünyaya
Hüsrev’e dedi ki ey delikanlı
Senin şahsına birçok şey verdiler
Hüküm ve fermanına bağladılar
Uyanık ol sakın gaflete dalma
Dünyanın hallerinden haberdar ol
Çünkü tasarrufundadır bu âlem
Gafil olma işinden hiç vesselam

Hükümdar her vilayetin durumundan ancak istihbaratçının verdiği kesin bilgi sayesinde haberdar olur.

Halife Mansûr dedi ki: “Benim üç tür insana ihtiyacım var: Birincisi, tebaanın malını bana, benim malımı tebaaya vermeyen bilgili âmil; ikincisi, zalimlerden mazlumların hakkını alan ve kin gütmeden ve tamahkârlık etmeden hüküm veren polis.” Sonra derin bir âh çekip şöyle dedi: “Üçüncüsü maalesef!” “O kimdir?” diye sordular. Dedi ki: “O, insanların hallerini bana olduğu gibi haber veren kişidir.”¹

Anlatıldığına göre, Erdeşîr Bâbek, memur ve yakınlarını araştırma işini emîr, vezir, âmil ve diğer görevlilere her gün önceki gece ne halde olduğunu, ne yediğini, nerede uyduğunu,

1 Bu cümlelerin devamında, esas aldığımız nüshada bulunmadığı halde Hacı Selim Ağa, 745 numaralı nüshada (82b) bulunan şu cümle yer almaktadır: “Doğrusu, eğer padişahın böyle adamları olursa halk arasında iyilik ve huzur yayılır.”

امیر که این سخن شنید با خود اندیشه کرد که پادشاهی که از بازار و کوچه و خانه شهر
 چنین با خبرت امکان دارد که بر اعمال پنهانی من عم و توف داشته باشد
 من بعد معاش خود را تغییر باید داد پس از معاصی توبه کرده و براه راست باز
 و ازین حکایت مفهوم می شود که اطلاع سلطان بر احوال مردم فواید بسیار دارد
 چنین گفت مرد سخن آفرین ◦ ز اخبارش یان ایران زمین
 که سرزب بکام نزع روان ◦ بچند و چنین گفت کای نوجوان
 جبانے نجات تو داپتہ اند ◦ بفرمان و حکم تو پاپتہ اند
 پنعلت کن خواب و پیدار باش ◦ ز احوال کیتی خبر دار باش
 چو در عده است عالم تمام ◦ مشو غافل از کار خود و پیام
 و دفع غفلت بتعین صاحب خبران است تا بر احوال سر ولایتی اطلاع یا بند
 منصور خلیفہ گفتی من به کس مختاجم ◦ اول عالمی که مال رعیت بمن نده
 و من نیز پیش رعیت تکم دار و دویم شمس که داد مظلوم از ظالم ستاند
 و حکم بی طمع و عنبر من کند پس آتی سر و از دل بر کشیده گفت ای درین
 از بیم رسیدند که آن کیت گفت شخصی که احوال صورت ایمان را چنانکه
 است بمن باز نماید ◦ منقول است که اردیشتر بابک از بس که تضحی حال کماشکان
 و زدیگان کردی به این رسیده بود که سر روز با امر او و ذرا و اعمال و سایر
 ملازمان گفتی که دوش حال تو برین وجه بود چه خوردی و کجی خفتی و با که

kiminle konuştuğunu ve ne yaptığını söyleyecek kadar ileri götürmüştü. Halk bu duruma şaşırıyor, hatta şöyle diyordu: “Ona melekler haber veriyor.” Hâlbuki bunlar, istihbaratçısının verdiği bilgilerden ibaretti.

Rubâî: Haberciler şahların emînidir
Dünyanın en makbul hâmleridir
Zalimin ciğerine şiş batırır
Mazlumun yarasına merhem sürer

Saltanat makamına istihbaratçının bilgisi olmadan bir haber ulaşırsa çabuk hüküm vermemek bilgili olmanın şartıdır. Çünkü büyükler şöyle demişlerdir: Padişahın hükmü kaza ve kadere benzer. Meşîet âleminde beşeriyet âlemine yönelince artık hiçbir şekilde geri çevrilemez ve önlenemez, ondan sakin olmak imkân dâhilinde değildir.

Beyit: Kaza ve kader yayından çıkan ok
Hiçbir tedbirle asla geri dönmez

Öyleyse saltanat ülkesi yöneticilerinin ve krallık havzası hâmlerinin şartı, halkın işlerinde kesin delil ve açık burhan olmadan hiçbir hükmü icra etmemek ve iyice düşünüp taşınmadan emir vermemektir. Düşünürler demişlerdir ki:

Beyit: Padişahın delilsiz hükmetmesi
Şeriat ve akla uygun değildir
Çünkü hükmü olup bitmiş bir kaza
Bazen can alır bazen de verir can

Diğer şart, zanna dayanarak günahsız bir kimseyi zarar ve tehlikeye atmamaktır. Çünkü zanların çoğu günahtır.

سخن گفتی و چه کردی مردم ازین صورت عجب نموده می گفتند که ویران شوگان
 خبر میدهند آن بودا را با اعلام صاحب خبری **رباعی** صاحب خیران امن شایان باشند
 مقبول دل جهان پناهان باشند **○** هم بر بکر سگهان نیش زنده
 هم مرم ریش سینه چاکان باشند **○** و اگر بے اعلام صاحب خبری مہی
 بموقف عرض رسد شرط اتکاس آن است که زود زود حکم فرمایند چه
 زریکان گفته اند حکم پاوشه نیاز له قضا و تقدیر نی مانده که چون از عالم
 شیت غم عالم بشریت کند زود منع آن بهیج نوع مسیر نشود
 و آخر از واجبات ازان در حین اسکان بگذرد **پیت**
 چو از کمان قضا و قدر رسد تیری

یقین که باز کند و بهیج پند سیر
 پس شرط والیان خط سلطت و عامیان حوزه حکمت آن است که در امور
 مصالح جمهور بے محبتی قاطع و دلسلی ساطع و بینة روشن و بر تالی
 واضح هیچ حکم با بھار نمانند ولی تأمل و امان و تدبیر و ایقان پروانه بند
 که خردمندان فرموده اند **○** نباشد پسندیده شرح و عقل
 که بی بینند شاه فرمان دیا **○** که همچون قضا و قدر حکم او
 کسی جان پستانه کسی جان دیا **○** و شرط دیگر آن است که از روی
 کمان بی کنی را در مضیق ضرر و مومن خط نمیکند که بیشتر کماهنای بوبال و بزہ باز کرد

Nitekim Cenâb-ı Hak, “Bazı zanlar günahdır.”¹ buyurmuştur. Bir kimse bir konuda eğer araştırma yapmadan sırf zannına göre hüküm verir ve bu zan da yanlış çıkarsa maazallah Yüce Yaratıcı'nın gazabına uğrar.

Beyit: Bâtıl zanna uyarak hiç kimseyi
Cezalandırma pişman olmayasın
Şüphe kesinlikten daha açıktır
Pişman olmak fayda vermez o zaman

Anlatıldığına göre, Kubad Şah'ın zamanında bir kişi bir viraneye girdi, orada birinin yere düşmüş olduğunu gördü. İyice baktı. Kafası kesilmiş ve göğsünün üzerine bıçak konmuştu. Adam hayretten dehşete kapıldı.

Mısra: Ne kalmaya gücü var ne gitmeye

Bu esnada o vilayet valisinin bir memuru oraya geldi. Onun elinin ve boynunun bağlı, kanlı bıçağın boynuna asılı olduğunu gördü. Onu aldı, valinin evine götürdü ve hadiseyi rapor etti. Vali ona,

“Bu adamı niçin öldürdün?” diye bağırdı. Dedi ki:

“Ey emîr! Ben o viraneye gitmiştim. Onun öldürülmüş olduğunu gördüm, hayret ve şaşkınlık içinde kaldım. Bu haldeyken bu adam beni aldı, sizin huzurunuz getirdi. Benim ne maktulden ne katilden haberim var.” Vali şöyle dedi:

“Senin onu öldürdüğünü ve elimden kurtulmak için böyle konuştuğunu zannediyorum.” Zavallı dedi ki:

“Ey emîr! Bana zannına göre muamele etme! Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *Zan asla doğru bilgi vermez.*”²

Vali onun sözünü dinlemedi ve

1 Hucurât, 49/12.

2 Yûnus, 10/36.

چنانچه حق سبحانه و تعالی فرموده **ان بعض الظن اعم** و اگر کسی مجرد کمانی
 بی تحقیق و اقیانے در می حکم فرماید و آن کمان خطاب بیرون آید خود را
 نخل سخط و منقلب غضب آفرید کار ساختن باشد نمودن با بد من ذک **بیت**
 مکن کس را با بزرگ ظن باطل • عقوبت تاشیما فی نیار و
 که چون کشت از زمین کرد و سودی • پشیمان کردی و سودی ندارد
 آورد خانه که در روزگار قباد شهریار شخصی بویران در آمد یکی دید افتاده نیک
 در کفایت سرش بودند و کار در پینه اش مناده آن شخص از غایت تحیر
 بهبوط و دسوسش بماند **صریح** فی قوت استاد و نه جرأت رفتن
 در زمین نخل کی از ملازمان حاکم آن ولایت بر سید و آن صورت مشاهده
 کرد و نه الحال اورادت و کردن بر پسته و کار در خون از کوشش در آن
 در خانه حاکم آورد و واقعه تقرر کرد • حاکم با بکند بر دزد که این شخص را
 چاکشتی گفت امیر الامیر من بدان ویرانه رسیدم و او را کشته دیدم
 متحیر و متعجب گشتم در انسانی آن حال این شخص مرا گرفت نزد شما آورد و من نه
 از مقول خبر دارم و نه از قاتل • حاکم گفت کمان من آن است که تو او را کشته و بد
 سخنان میجوای که از من جان سلامت بری گفت ای امیر من کمان خود
 کار مکن که حق تعالی فرموده **ان الظن لا یغنی عن العلم شیئاً** کمان
 بجای یقین نمی نیشد حاکم کوشش سخن وی نکرد و فرمود تا بر او شمشیر کشند در محلی که

boynuna ip geçirerek darağacında idam etmelerini emretti. Onu öldürmek istiyorlar ve şöyle sesleniyorlardı: “Bu adam, filancayı viranede öldürmüştür!”

Bir genç öne atılıp şöyle dedi:

“Cellat! Biraz sabret. Ben valinin huzuruna çıkıp işin iç yüzünü anlatacağım. Sakın acele etme. Bu kişi suçsuzdur. Suçsuz birinin kanını dökmek kötü bir iştir.”

Cellat durdu. Onu valinin huzuruna götürdüler. Şöyle dedi:

“Ey emîr! O viranedeki cinayeti ben işledim. O kişi benim düşmanımdı, fırsatını bulup onu öldürdüm. Cezalandırmaya kalkıştığınız bu gencin bu durumdan haberi yoktur.”

Vali uzun uzun düşündü ve artık sadece zan ile hükmetmeye söz verdi. O genci hapse attı. Durumu Padişah Kubad’a arz ettiler. O bu meseleyi zamanının âlimlerine sordu. Dediler ki: “Onu öldürmemek gerekir. Çünkü birini öldürdüyse de başkasının yaşamasına sebep olmuştur.” Bunun üzerine Şah Kubad o genci çağırtdı ve ona işin içyüzünü sordu. Ona hil’at verdi ve özgürlüğüne kavuşturdu. Vasiyetleri arasına, bir padişahın sadece zan ve vehim ile insanların kanını dökmemesini yazmalarını emretti.

Be-yit: Zanla siyaset hiç âdil değildir
Kesinlik olmadan kan dökmemeli
Zan ile hüküm verilen ülkeden
Hiç durmadan çabuk kaçmak gerekir

Hikâye edildiğine göre, krallardan biri, genel kabul günü ilan etmiş, düşük ve yüksek tabakadan herkese kapısını açmıştı.

رسن و رکرون او کرده بخوابتند که برکشند و نندایندند که وی در فلان
 ویرانه کسی رگشت است جوانی از خطه کیان پیش آمد که ای جلاد صبر کن چندین
 که من پیش حاکم روم و صورت حال باز نمایم که این شخص کی کناه است
 و خون کی کناه رعیتن عملی تباہ جلاد توقفت کرد و او را پیش حاکم بردند
 گفت خوبی که دران ویرانه واقع شده من کرده ام و آن کس دشمن من بود
 تو صستی یافتم و او را بخت سل رسانیدم و این جوان که او را سیست فرمود
 ازین حال بچیرت حاکم مامل بسیار فرموده نذر کرد که دیگر بجز دکان
 حکم کند پس آن جوان را بچو پس ساخته صورت حال بپادشاه قباد
 عرض کردند و وی از علمای زمان پرسید کفش او را بنا بیکشت زیرا که اگر کسی
 کشتات اما سب حیات دیگری شده پس قباد آن جوان را طلبید و صورت
 حال از وی پرسید و خلوت داده از او کرد و فرمود تا در وصایای
 وی نوشتند که بر پادشاه لازم است که بجز دکان خون مردمان نریزد
 سیاست بکمان رسیم مودت نبود
 که تا تفتین نشود خون پس تباہ نیست
 بهر دیار که خشکم از زده کمان باشد
 بزود زود بیاید از ان دیار که بخت
 آورده اند که یکی از ملوک یار هام داده بود در بر وی و منع و شریف کشاده

Büyük küçük herkes, padişahlarını ziyaret ederek müşerref olmak ve parıltılı taciyla gözlerini aydınlatmak istiyordu.

Mısra: Sultanların yüzünü görmek gözü aydınlatır

Halkın içinden yaşlı bir adam sözü alıp şöyle dedi:

“Kim kral ile buluştuğu için bahtiyar olursa ona değerli bir hediye vermek gerekir. Benim altın ve gümüş türünden bir şey vermeye gücüm yok, ama hikmet cevherlerinden şahlara layık bir incim var. Bu mecliste onu saçmak istiyorum.” Padişah dedi ki:

“Bizim lütuf ve kerem pazarımızın kurulduğu günde söz sermayesi bütün sermayelerden daha değerlidir. Neyin varsa getir bakalım.” Yaşlı şöyle dedi:

“Ey kral! Şüphe ile kesin bilgi arasında dört parmakdan fazla mesafe yoktur. Göz ile görülen şey kesinlikle doğrudur. Kulak ile işitilen şeyin doğru ve yanlış oluşunda zan ve şüphe vardır.” Hatta yanıltır.

Mısra: Duyulan şey ne zaman görülen şey gibi oldu

Padişahın emri ne olursa olsun uygulandığı için verdiği hükmün zan yoluyla değil, kesin bilgi yoluyla oluşması gerekir. Eğer ansızın zan ortadan kalkıp kesin bilgi başka bir şekilde ortaya çıkarsa dünyada kötü nâma, âhirette vebale sebep olur.” Hükümdar onu övdü ve bu sözü kabul etti.

Beyit: Kesin bilgiye dayanan her hüküm
Saltanat ziyneti dinin süsüdür
Zanna dayanarak verilen hüküm
Gönül fesadı ve can ziyandır

Bir filozofa sordular: “Bazı kralların gaflet sebebi nedir?” Dedi ki: “Padişahın memleket ve tebaasından habersiz olmasının üç sebebi vardır: Birincisi, şehvet ve nefsin hevasına uymaktır.

اکار و احسان بریدیدار مبارکش بتر که می چسبند و دیده بگو سر تاج و دروغ
 انحرشش موز می ساختند **مصراع** دیدن روی سلاطین دیده روشن میکنند
 پری از میان آن قوم سخن آغاز کرده گفت سر که بلقی ملوک مستعد کرد
 پیونیس قحطی عییز باید که زانید و دست امکان من مهدید که از حسن زرد
 نطق باشد نیر سپد اما از جو اسر حکمت در ری شاموار میجو اسم که درین مجلس
 نثار کنیم • پادشاه فرمود که بیصاحت سخن در روز بازار لطف و کرم ما
 از جمله بیصاحتی رایج ترست بیارتا چه داری • سپهر فرمود که ای ملک
 میان سگ و یقین چهار است بیش نیست هر چه چشم نهند یقین حق بود و آنچه
 بکوشش شوند در حقیقت و بطلان او سگ و کمان مدخل دار و شاید که باطل
 باشد • شنیده کی بود سر که چو دیده • و چون فرمان شاه بهر چه فرماید نافذ
 پس در آنچه حکم شود باید که از روی یقین وجود کی سردنه از راه کمان که اگر
 با کما این کمان مرتفع شود و یقین سوچی دیگر روی نماید سبب بدنامی
 دنیا و وبال آخرت ملک اورا محتسین فرمود و این سخن را بملتی قبول نمود
 هر حکم که از سر یقین است • آرایش ملک و زیب دین است
 حکمی که نسا بش بر کمان است • آشوب دل و بلا ی جان است
 از حکمی بر سپیدند که غفلت بعضی از ملوک است • گفت سر حضرت که پادشاه
 را از حکمت و رعیت بخر میکردانند اول سهوت و متابعت سوامی نفس که

Nefsinin arzu ve isteklerine kapılan kişi hiç kimseden korkmaz ve hiçbir haberdan feragat etmez.

Beyit: Şehvet sevdasıyla mest olan kişi
Elinde ne varsa hemen kaybeder

Bir adamın İskender'e şöyle dediği meşhurdur: Sen çok büyük bir hükümdarsın. Çok sayıda çocuğunun olup senden yadigâr kalması için çok sayıda kadınla evlen. Dedi ki: Benim yadigârım adalet ve iyi şöretli olmaktır. Bir kimsenin erkeklerle galip gelip de kadınların kölesi olması ne kötüdür!

Beyit: Kahrolası bir anlık şehvet için
Kadına zebun olmak mertlik değil

Gaflet sebeplerinin ikincisi, mal toplama ve hazine bırakma hırsıdır. Bir kralın servet yığma hırsından daha çirkin sıfatı olamaz. Çünkü mal toplamaya düşkün olan kimse haram-helal korkusu taşımaz, saltanat ve tebaayı dert etmez. Hatta kendisi dışında başka hiç kimsenin mal ve mülkünün olmasını istemez. Sadece kendi menfaatini düşünür. Buna rağmen gözü doymaz.

Beyit: İhtiraslıların gözleri hiçbir zaman doymaz
Sedef kanaat etmedikçe hiç inciye doymaz

Anlatıldığına göre, bir zâhid, sultana şöyle tavsiyede bulunuyordu: Ey kral! Şimdi senin tebaan güçlüdür. Sen güçlülerin padişahısın. Eğer tebaadan mal alırsan onlar muhtaç olurlar. O zaman da sen muhtaçların padişahı olursun. Bilge Firdevsî şöyle demiştir:

Beyit: Padişah hazine yığmak isterse
Dar gelirli insan bundan incinir
Fakir düşmana teslim edilirse
Hazinenin yerinde yeller eser

Padişahın birine dediler ki: Tebaadan mal al ve hazineye koy! Şöyle karşılık verdi: Mal için hazine tebaadan daha iyi değildir.

بسودای نفس و آرزوهای او در ماندن بر وای محکم پس فراغت بیخیر ندارد
 هر که از سودای مشورت مت شده **○** کار او بیچاره کے از دست شد
 و مشورت که شخصی اسکن بر رکفت تو پادشاهی بغایت بزرگی زمان
 بسیار بعقد در آن فرزند آن تو بسیار شوند و از تو یادگار مانند گفت یا کار من
 و یکنجائی وزشت باشد که کسی که بر مردان غالب آمده باشد زبون زمان **○**
 برای یکده مشورت که خاک بر او **○** زبون زن شدن آیین شیر مردان
 دویم از اسباب غفلت حرص باشد بر جمع کردن مال و مناد کنج و بیخ صفتی م
 بلوک رانا پس نیده ترا جمع کردن مال نیت زیرا که حرص در جمع مال پرا
 حرام و حلال کند و غم ملک و رعیت نخورد بلکه نخواهد که خیر او را مالی و منالی
 باشد همه خود را خواهد و با این همه منور سیر نشود
 کار چشم حریبان پر شد **○** تا حدف قانع نشد بر پدر نشد
 آورده اند که زایدی سلطانی را وصیت میکرد گفت ای ملک حالاریت
 تو آنگر نه و تو پادشاه تو آنگر آنی پس اگر مال از رعیت بتالی محتاج شوند
 و آن زمان تو پادشاه محتاجان باشی و حکیم فرموده **○**
 اگر پادشاهی کج آورده دل زیر دستان بیخ آورده **○** چوناکام باید بدین سپرد
 پس آن بیخ را باد باید شمرده پادشاه سے رکفتند مال از رعیت بتان و
 در زمانه نه فرمود که خنده برای مال به از رعیت نیت سرگامه میخواهم

Malımı istediğim zaman o hazineden alabilirim.

Üçüncü gaflet sebebi, içki içmek ve eğlenceye dalmaktır. Padişahın sarhoşluktan kaçınması gerekir. Çünkü sarhoş olduğu zaman malından mülkünden habersiz kalır ve görevlileri gafil bulduklarında ona istedikleri şeyi yaparlar.

Beyit: Habersiz adam bir şey tattığında
Kader kalemini habersiz çeker

Çokça görüldüğü gibi, sarhoşlukta ayıkken telafi edilemeyen birkaç durum ve zarar meydana gelir.”

Beyit: Sarhoş olmak sultanlara layık bir huy değildir
Saltanatta şah için uygun yol uyanıklıktır
Şah devletin bekçisidir sarhoşluk tatlı uyku
Bekçiye uyku yakışmaz uyanık olmak gerek

Tevbeleri kabul eden Allah’a hamd olsun ki bu şehzade, görkemli ülkesi olan Dârâ gibi mutlu, Ferîdun gibi bahtlı, İskender gibi tahtlı, Hurşid gibi yakışıklı ve Cemşid gibi heybetlidir.

Beyit: Ebü'l-Muhsin Hüsrev namı bir şaktır
Yakışır ona başkanlık koltuğu
Adalette o İkinci Sencer'dir
Hak ona Sencer'in tahtını verdi

İtaat edilmesi vâcip olan “Allah’a samimiyetle tevbe edin!”¹ emri gereği, tevbe âlemine ayak bastı, istiğfar karpısı “Günahın için tevbe et!”² anahtarı ile açıldı, “Rabbimize dönün!”³ mânasını güzel bir şekilde kabul etti, doymuş lale gibi şarap kadehini taşa vurdu, özgür zambak gibi

1 Tahrir, 66/8.

2 Muhammed, 47/19.

3 Zümer, 39/54.

مال خود را از آن خشنانه بر میدارم • سیم از آنکه غفلت آرد شراب خود را
 و بهلای و ملاعب میل کردن و پادشاه باید که از مستی برپیزد زیرا که چون
 مست شود از ملک و مال بخرک دهد و ملازمان او بخت آنکه او را غافل بیاورند
 هر چه خواهند با هر که خواهند بکنند **پیت** پخیر آن مرد که چیزی چشید
 کشتن قلم بخیری در کشید • و بسیار باشد که در پستی صورتی چند وجود
 گیرد و خلقی چند وقوع یابد که در شایاری تدرک و تلافی آن توان کرد **پیت**
 مست بودن نیت داب و پشته ار باب ملک

شاه را در سلطت آهین شایاری خوش

شاه باشد با سپان ملک و مستی خواب خوش

پا سپان را خواب لاتی نیت پداری خوش
 و الحمد لله الملك الوهاب که این شانزده کامیاب در ای حالک آرای
 زین و ن بخت سکندر تحت خود **پیت** طلعت جمشید حصول **پیت**

ابوالمحسن آن چیره و نادر • که نازد با و پند سپروری
 چو در مملکت شانی بخوشت • به و داده حق مملکت بخری
 بر مختصای فرمان لازم الاذعان **توبه الی الله توبه نصوحا** قدم در عالم

توبه بناده و باب استغفار بمحتاج • **استغفر لذنوبک** کس شده معصوم • **اینبیوا الی ربکم** را
 بقول معنی نموده و مانند لاله سیراب ساعو شراب ربکت زده و چون سوسن آرد

on dilde “Estağfirullah” sözünü okumaya başladı. Şarap kadehi gibi parlayan mübarek yüzü dindarların simasına döndü, “Rableri onlara temiz bir şarap içirecektir.”¹ vaadi üzerine günah şarabı -daha doğrusu gurur şarabı- içmekten vazgeçti. Bu zamanda hümayun meclisinde sarhoşların sabah narası yerine dindarların dua sesi işitilir. Ayyaş gürültüsünün yerini ibadet edenlerin tekbir ve tehlil sedası alır.

Beyit: Ney nağmesinin yerini hâfızın yanık sesi
Mey yudumunun yerini dostluk badesi aldı

Cenâb-ı Hak, Peygamber ve ailesinin yüzü suyu hürmetine, tevbenin bereketini ve o hazretin yönelişini bütün insanların zamanına ulaştırsın ve bu uğurlu hali onların mübarek devlet günlerine eriştirsın.

34. BÂB: FERASET

Bu, hükûmette genel şart olup yetkililerde bulunması zorunludur. Meydana gelen her hadisenin geçmişine ve eklenmelerine basîret gözüyle bakmalıdır. Eğer olay gayet açık ise o meselede şeriat ve adaletin gerektirdiği şekilde hüküm vermelidir. Eğer onun sırrı çok açık değilse feraset nuruyla kavramak ve nakilcilerin sözüne itimat etmemek gerekir. Büyükler, “Hükûmetin süsü ferasettir.” demişlerdir.

Nakledildiğine göre, iki zayıf kadın, Hz. Süleyman’ın (a.s.) mahkemesine gittiler ve bir çocuk konusunda davacı oldular. Her biri bu çocuğun kendisine ait olduğunu söylüyordu. Her ikisi de iddiasını ispat edemedi. Hz. Süleyman, çocuğun kılıçla ikiye bölünmesini ve her birine birer yarısının verilmesini emretti. Kılıç çekilince kadınlardan biri kararsız kaldı, ağlayarak şöyle dedi:

¹ İnsan, 76/21.

به زبان کلام **استغفر** خواندن آغاز کرده چهره مبارکش که افزونتر جامه بام
 بود پیمای متبینه آن گرفت و بر وعده **سجده** **بهم** **مهر** **با** **طوبه** **از** **کار**
 شراب فخور که سینه لطیفه سراب غرور است در گذشته این زمان در مجلس
 سالیون بجای کلبا بک میخواران صدای دعای دین داران است و عوض های
 و سویی نمیه تکمیر و تهلیل خدا پرستان **بجای** **نعمه** **نی** **صوت** **دک** **کش** **حفاظ**
بجای **جر** **می** **باده** **مجت** **دوست** **حق** **سجانه** **برکت** **توبه** **و** **انابت** **انصر**
 را بر دوز کار کا نه انام و وصل در ادا و میمنت این حالت با ایم **حجبه** **ذجام**
 ایشان **تمو** **صل** **با** **د** **ب** **س** **ی** **و** **پیام** **در** **فراست** **و** **ان** **س** **طی**
 کلی باشد در حکومت و برای اختیار و اجابت در بعین بصیرت در سوابق
 و لواحق سر حادثه که واقع شود نطفه کنه اگر آن واقعه نبایت روشن و سوبه
 بر آنچه مقتضای شرع و عدالت بان حکم فرمایند و اگر **سپه** **آن** **نیک** **ظلمت**
 بنور فرات درک آن بایکد و اعتماد بر قول نافتان نیاید نمود و بر بزرگان
 گفته اند زیب حکومت بر یور فراست **در** **اخبار** **آمده** **که** **دو** **ضعیفه** **حکمه** **علیه**
 حضرت سلیمان **علی** **س** **و** **علیه** **پیام** **رفتند** **و** **در** **کودکی** **دعوی** **میکردند**
 سر یک می گفت این کودک از ان من است و مرد و از اثبات عاجز بودند
 سلیمان **علیه** **پیام** فرمود تا آن طفل را بشمشیر دو نیمه کنند و هر ضعیفه یک نیمه بریند
 چون شمشیر بر کشیدند یکی از ان دو ضعیفه **مجت** **را** **گشت** **و** **بگفت** **من**

“Ben hakkımdan vazgeçiyorum, onu kesmeyin!” Diğer kadın hiç etkilenmedi. Hz. Süleyman, çocuğun, kesme işlemine razı olmayan kadına verilmesini emretti. Çünkü feraset bunu gerektirmektedir. Bu kadın, çocuğa gösterdiği şefkatten de anlaşıldığı üzere onun annesidir.

Feraset, Cenâb-ı Hakk'ın mü'min kuluna lutfettiği bir nurdur. Nitekim şu hadisin mazmunu bunu anlatmaktadır: “Mü'minin ferasetinden korkun; zira o, Allah'ın nuruyla bakar.” O zaman hiçbir şey ona gizli kalmaz. Müfessirler, “Bunda derin düşünenler (mütevessimîn) için ibretler vardır.”¹ âyetindeki “tevessüm”e feraset anlamı vermişlerdir. Feraset, şer'î feraset ve hükmi feraset olmak üzere iki kısımdır. Şer'î feraset, gaflet örtüsünün basîret gözünden nefsin tezkiyesi ve kalbin arındırılması yoluyla kaldırılmasından ibarettir. Böylece mü'min, kesinlik nuruyla görür ve hakiki ferasetle baktığı her şeyde onun hallerine vâkıf olur.

Beit: Adını uzaktan duysalar bile
Senin her haline vâkıf olurlar

Anlatıldığına göre, İmam Şâfiî ve İmam Muhammed, Kâbe'nin önünde oturmuşlardı. Mescidin kapısından bir adam girdi. İmam Şâfiî, “Bu adam marangozdur.” dedi; İmam Muhammed, “Bana göre demircidir.” dedi. Onu yanlarına çağırarak mesleğini sordular. Adam şöyle dedi: “Ben daha önce demircilik yapıyordum. Şimdi marangozluk yapıyorum.” Buradan her iki büyüğün de ferasetli olduğu anlaşılmaktadır.

Beit: Hakk'ın nazargâhı olan her gönül
Feraset kemali onda görünür
De feraset cemali isteyene
Aynayı tecrid cilâsıyla pakla

1 Hicr, 15/75.

از حق خود در گذشتیم اورا کشید و در آن ضعیفہ و کمزیر سیج اثری پدید نیامد
 حضرت سلیمان فرمود تا آن طفل را بہ آن زن دادند کہ بکشتن اورا رضی نشد
 چہ زوات اقتضای آن می کند کہ آن زن ، در وی بودہ بکشت آن شفقتی کہ از او
 برو ظاهر شدہ • و زوات نوزبت کہ حق سبحانہ و تعالی بہ بندہ مؤمن عطا
 فرمودہ چنانچہ مضمون این حدیث کہ **اَلزَّوَاتُ لِلْمُؤْمِنِ فَانظُرْ مَبْرُؤَہِ**
 برین معنی دلالت میکند و معنی این حدیث آن است کہ تبرئید از زوات
 مؤمن کہ او بنور خدا می سرخس نمی کند و پس میج برد پوشیدہ نمائند
 و زوات دو نوع است زوات شرعی و زوات حکمی • زوات شرعی عبارت
 از آنکہ بواسطہ تزکیہ نفیس و تصفیہ قلب حجاب خفت از عین بصیرت ارتفاع
 پذیرد تا مؤمن بنور یقین پنا کہ در او در سر کہ نکند و نفس است حقیقی بر احوال او
 اطلاع یابد **بیت** بلکہ کہ از دور نامت بشوند • بر ہمہ حالات تو واقف شوند
 در اخبار آمدہ کہ امام شافعی و امام محمد در پیش جرم کہبہ نشسته بودند
 مردی از دور مسجد درآمد امام شافعی فرمود کہ این مرد در و در نمی نماید امام
 گفت آنکہ نظرت من در می آید • پس اورا طلبیدند و از جرئت وی پرسیدند
 گفت قبل ازین آنکہ می میکردم حالا در و در نمی کنم و از این صحت زوات
 آن دو بزرگ معلوم میشود **بیت** سردل کہ منظر نظرت کہر با بود
 سوتہ جلوہ کاہ کمال زوات است کہ آئینہ بصیرت تجرید پاک سازد • آنرا کہ از زوی جمال پذیرد

Hikâye edildiğine göre, iyilerin kutbu olan Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî'nin bir gün marifet hakkında konuştuğu esnada meclisine âniden sırtında hırka, omuzunda seccade, elinde tespih olan zâhid görünümlü bir genç girdi ve bir köşeye oturdu. Bir süre sonra kalkıp dedi ki: "Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Mü'minin ferasetinden korkun. Zira o, Allah'ın nuruyla bakar. Bu hadisin sırrı nedir?" Hâce şöyle cevap verdi: "Bu hadisin sırrı, Hıristiyanlara özgü kuşağı¹ kesip iman etmendir." Genç dedi ki: "Kuşaklı olmaktan Allah'a sığınırım." Hâce, hizmetçiye gencin başından hırkayı çekmesini emredince o hırkanın altında kuşak görüldü.

Beyit: Tozdan arındırılmış gönüllerde
Gaybın nakışı açık seçik görünür

Genç derhal kuşağı kesip iman etti. Hâce dedi ki: "Dostlar, gelin, görünür kuşağı kesen bu gence uyararak siz de bâtil kuşaklarınızı kesin." Meclistikilerden bir feryat yükseldi ve Hâce'nin ayağına kapanarak tevbelerini yenilediler.

Beyit: Tevbe nedir pişman olmak ve Hakk'ın
Kapısına yeni Müslüman gelmek
Avamın tevbesi kötü istendir
Havassın tevbesi kendi gözünden
Bu yolda önder olan bir pîr dedi
Tevbe et Hak dışındaki her şeyden

İkinci kısım, hükmî ferasettir. Hükmî feraset, filozofların tecrübe ile tespit ettikleri ve delillerini şekil ve görünüm yoluyla buldukları bir feraset olup çoğu doğrudur.

1 Hıristiyanların bellerine taktıkları bu kuşak, zünnar kelimesiyle ifade edilmiştir.

آورده اند که حضرت خواجه بزرگوار قطب الاخیار خواجه عبدالخالق عجمی **قدس سره**
روح روزی در صوفی سخن می گفت ندانم کاه جوانی مجلس ایشان
 در این صورت زایدان حضرت در بر و سجاده برودت در گوشه نشست
 و بعد از آن بنی برخواست که گفت حضرت رسالت **صلوات الرحمن علیه**
 فرموده اند که **التوا فراتة المؤمن فانه نسیط مؤبر** **سره** این حدیث چیت
 حضرت خواجه روح **سره** فرمودند که **سره** این حدیث آن است که زنا را
 بری و ایمان آری جوان گفت نعوذ بآیه که مرانار باشد و خواجه کجادی اشارت
 فرمود تا حرف از سر آن جوان بر کشید زنا را در زبان پیدا آمد **سره**
 خفیری که آن روشن است از غما **سره** شود نقش غیبی در او آشکار
 جوان نفسی لال ناز بر آید و ایمان آورد حضرت خواجه **قدس سره** فرمودند که
 ای یار این بیاید تا بر موافقت این نوع عهد که نماز ظاهر **سره** بیدمانیست زنا را
 رافع کنیم خروش از مجلس بر آمد و در تمام خواجه افتاده تجدید توبه کردند **سره**
 توبه چون باشد پشیمان آمدن **سره** بر در حق نوسپان آمدن
سره خاص را توبه زکار بود **سره** خاص را توبه زد دید خود بود
 گفت پسیری کا ندرین ره پیشوا **سره** توبه کن از سر چه آن غیب خداست
 قسم دویم که نوات حکمی است چنان باشد که حکما آن را تجربه دریا قیامند و در سکنا
 آن را از شکل میات شایه کرده و غلب آن راست آید **سره** و حکمای زمان توبه **سره**

Devrin filozofları Nûşirevân için feraset hakkında bir kitap yazmışlardı. Sürekli onu okur ve ferasetle hüküm verirdi.

Hikâye edildiğine göre, günün birinde kısa boylu bir adam, Nûşirevân'ın mezalim meclisine çıkageldi. "Ben haksızlığa uğradım." diye şikâyette bulundu. Nûşirevân dedi ki: "Yalan söylüyorsun. Çünkü feraset ilminde söylendiğine göre kısa boylular inatçı, hilekâr ve zalim olurmuş." Öyleyse bu adam mazlum değil, zalimdir. Araştırılınca onun gerçekten böyle olduğu anlaşıldı.

Beyit: Feraset bir gözdür ki gönül açar
Her halükârda kendini gösterir

Tarih kitaplarında anlatıldığına göre, bir başka sefer başka bir kısa boylu adam Nûşirevân'ın huzuruna hakkını aramak için geldi ve dedi ki: "Bir kişi bana zulmetti." Nûşirevân dedi ki: "Kimse kısa boylu bir adama zulmedemez, aksine o başkasına zulmeder." Kısa boylu adam sesini yükseltti: "Ey padişah! Bana zulmeden adam benden daha kısa boylu." Nûşirevân tebessüm etti ve haksızlığını giderdi.

Emîr Seyyid Ali Hemedânî, *Zehîratü'l-Mülûk* adlı kitabında filozofların feraset delilleri hakkında söyledikleri sözlere bir bölüm ayırmıştır. Zayıf hâfizama ulaştığına göre, onun tamamı sultanlara talimatnâme olsun diye aynı ifadelerle bu kâğıtlara kaydedilmiştir. Bu kitap da Hakikatli İmam ve İkinci Ali'nin bereketiyle güzelleşmiştir.

Beyit: Bir demet gül ota eklendiğinde
Diğerini süsle güzelleştirdi

Filozoflar yazılarında şöyle demişlerdir: Aşırı beyaz renk, mor ve yeşil gözle birlikte öfke, hayâsızlık, hıyanet, fâsıklık, kıt akıllılık ve

جبهه دی کتابی در زوات ساخته بودند پس پسته آن را مطلقه کردی و از روی
 زوات حکم فرمودی **○** آورده اند که روزی مردی کوتاه بالا مجلس مظالم
 نوشیروان درآمد و نظم نمود که مردی پستم رسیده ام نوشیروان گفت دروغ میگوید
 جبهه آنکه در علم و ادب که اندک نرکاه کسی کوتاه قامت بود خیره و پر حیل
 دستگیر باشد پس این مرد سگرت نه پستم نیست چون شخص که دند چنان بود **بیت**
فراست دیده دل برکشاید **○ بران حال که باشد و انانید**
 در تواریخ نه گورست که نوبتی دیگر هم مردی کوتاه قامت در پیش نوشیروان
 داد و خواست که ده گفت کسی برین شتم کرده است نوشیروان فرمود که کسی بر مردم
 کوتاه قدم شتم تواند کرد بلکه او شتم کند و تو کوتاه بالایستی گفت ای آن کس که برین
 شتم کرده بسیار ازین کوتاه ترست **○** نوشیروان شتم کرد و داد او بداد
 و حضرت مرشد محمد اسفندیار پدید علی محمدی **قدسی سیره** در کتاب
 ذخیره الملوک فضلی از اقوال ایل حکمت در باب دلایل زوات آورده اند
 بخاطر فائز رسید که تمام آن مہمان عبارت که آنحضرت نوشته اند درین اورا
 مثبت کرد تا حضرات سلاطین را دستور العملی باشد و این کتاب از برکت
 ان امام خفانی و علی ثانی زینت وزپی **بیت** **دسته کل چو برکیا بندند**
ز یوری دیگرش بغینہ لبید **○ بد آنکه حکما در معالجات خود گفته اند لون بیاض موقوف**
با کبودی و سبزی چشم دلیل است بر سخت روی و بی شرمی و فسق و خجالت و عطف

zayıf görüşlülüğe delalet eder. Bu alametlere ilaveten ince çeneli, köse, keskin bakışlı, geniş alınlı ve sırma saçlı ise filozoflar böyle bir kimseden sakınmak gerektiğini söylemişlerdir. Böyle biri, engerek yılanından daha tehlikelidir.

Saç delilleri: Sert, kızıl ve mutedil saç, yiğitlik ve sağlıklı beyin alametidir. Yumuşak saç, korkaklık, ödleklilik, kıt akıllılık ve kavrayışsızlık alametidir. Omuz, karın, göğüs ve boyunun çok kıllı olması, cüret ve ahmaklık alametidir. Göğüs ve karın üzerindeki fazla kıl, vahşi tabiatlılık, kalın kafalılık ve zulme meyilli olma alametidir. Sarı saç, ahmaklık, otoriterlik ve çabuk öfkelenme alametidir. Siyah saç, akıl, idrak ve sevgi alametidir. Siyah ile kızıl arası kumral saç itidal alametidir.

Alın delilleri: Kırışık olmayan açık alın, husumet, aptallık, fitnecilik ve gevezelik alametidir. İnce alın, âdililik, alçaklık ve âcizlik alametidir. Orta genişlikteki kırışık alın, doğruluk, sevgi, bilgi, anlayış, zekâ ve tedbir alametidir.

Kulak delilleri: Büyük kulak, cehalet alametidir, fakat büyük kulaklılar aynı zamanda güçlü hâfızaya sahip ve bazen asabidirler. Küçük kulak, ahmaklık ve hırsızlık alametidir. Orta büyüklükteki kulak, bütün hallerde itidale işaret eder.

Kaş delilleri: Kalın kaş, konuşmada kabalık alametidir.

و رکاکت رای و اگر باین علامت باریک نزع باشد و کوش
 و تیز نطق و پهن پشانی و بر سپرموی بیار دارد حکما گفته اند
 که حذر کردن از چنین کس لازم تر است که از نار افعی **دلایل حیوانی**
 حکما گفته اند که موی درشت میگون معتدل اللون نشان شجاعت
 و صحت و دماغ است و موی نرم نشان بیدلی و ترسندگی باشد
 و برودت دماغ علت کم فہمی و بیماری موی برکتف نشان جرات
 و حماقت و بیماری موی بر پینه و شکم نشان دخت طبع و
 کتد فہمی و میل بحورت و زردی موی نشان حماقت است و تسلط و
 زود خشم گرفتن و موی سیاه نشان عقل و ادراک بود موی متوسط میان
 سرخ و سپیای نشان اعتدال صفات بود و **دلایل پشانی** حکما گفته اند
 که پشانی فراخ که بروی خطوط و غصون نباشد نشان خصومت و بلا
 و شغف و لاف و کراف بود و پشانی باریک و نحیف نشان فرومایگی
 و خاست و عاجزی بود و پشانی متوسط که بروی غصون باشد نشان
 صدق و محبت و فہم و علم و شیری و تندی بود **بیت**
 کوش بزرگ نشان جرات لیکن صاحب او را قوت حفظ بود و تند خوی
 باشد در بعضی احوال و کوش خرد نشان و زردی بود و کوش معتدل
 نشان اعتدال احوال **دلایل ابرو** ابروی بزرگ بسیار موی نشان درشتی

Şakaklara doğru çekilmiş kaş, palavracılık ve büyülenme alametidir. Ne uzun ne de kısa olan kara kaş, kavrayış ve dindarlık alametidir.

Göz delilleri:¹ Keskin bakışlı iri göz, haset, hıyanet, hayâsızlık ve tembellik alametidir. Sönük ve hareketsiz göz, cahillik ve aptallık alametidir. Çok hareketli ve keskin bakışlı göz, hile, tuzak kurma ve hırsızlık alametidir. Kızıl göz, yiğitlik ve şecaat alametidir. Gözbebeği etrafındaki sarı benekler, fitne ve iftira alametidir. Ne büyük ne küçük, ne siyah ne kızıl, her açıdan mutedil olan göz, kavrayış, zekâ, doğruluk ve diyanet alametidir.

Burun delilleri: İnce burun, kurnazlık, dalkavukluk ve gevşeklik alametidir. Eğri burun, yiğitlik alametidir. Geniş burun, şehvet düşkünlüğü alametidir. Geniş delikli burun, öfke ve haset alametidir. Burun ile burun ucu arasındaki kalınlık, gevezelik ve yalancılık alametidir. Ne kalın ne ince, ne uzun ne geniş her açıdan mutedil olan burun, kavrayış ve akıl alametidir.

Dudak ve ağız delilleri: Geniş ağız, doğru görüşlülük ve yiğitlik alametidir. Kalın dudak, ahmaklık alametidir. Mutedil ve kırmızı dudak, doğruluk ve dürüstlük alametidir.

Diş delilleri: Eğri ve düzensiz dişler, hile, kurnazlık ve hıyanet alametidir. Açık ve düzgün dişler, adalet, güvenilirlik ve tedbir alametidir.

Yüz delilleri: Ablak yüz, cehalet ve çirkin huyluluk alametidir.

1 Hacı Selim Ağa, 745 numaralı nüshada (88b) ve Kum baskısında (231) bu konudaki ilk cümle şudur: “En kötü göz, mavi gözdür.” Bu cümle, esas aldığımız nüshada yer almaz. (Çeviren)

بود در سخن و ابروی کشیده تا نزدیک صغیر نشان لاف و تکبر
 و ابروی سپیاه متوسط در کوتاهی و درازی نشان فهم و دیانت
 باشد **دلیل چشم** چشم کلان تیز نظر نشان حسودی و خائنی و پچیایی و
 کاسلی بود و وجودت چشم و قلت حرکت آن نشان نادانی و کند طبعی
 بود و سرعت حرکت چشم و تیزی نظر نشان حیل و مکر و دزدی باشد
 و سرخ چشم نشان شجاعت و دلیری بود و نقطهای زرد بر گردن
 نشان فتنه و شرک مخفی و چشمی که متوسط بود میان بزرگی و خردی و سی
 و سرخی نشان فهم و شجاری و راستی و دیانت باشد و بدترین چشمها
 از رقابت **دلیل بینی** باریکی بینی نشان مدانند و ملائمت و نیت باشد
 پهنی کج نشان شجاعت بود پنی مین نشان شهوت و دوستی بود و فراخی
 سوراخ بینی نشان غضب باشد سطرعی میان بینی با پنی پنی نشان
 بسیار سخنی و دروغ گوئی بود بیشنی متوسط در درازی و باریکی و پنی
 و سطرعی نشان فهم و عقل بود **دلیل دهن** و من فرسخ نشان شجاعت
 و سطرعی لب علامات حماقت و اعتدال لب با سرخی نشان رای صواب
 بود **دلیل دندان** دندانهای کج و نامنظم نشان مکر و حیله و خیانت بود
 و دندانهای کش و هموار نشان امانت و عدالت و حسن به پسر بود
دلیل ریش در خار و پرکشت مشغ نشان حبس و درخت خوبی بود و زاری و

Hastalığa bağlı olmayan zayıf ve sararmış yüz, iç pisliği ve çirkin karakter alamettir. Her açıdan mutedil olan yüz ise itidal alamettir.

Ses delilleri: Yüksek ses, yiğitlik alamettir. İnce ses, suizan ve vehim alamettir. Mutedil ses, yeterlilik ve tedbir alamettir. Genizden gelen ses, kibir, ahmaklık ve kavrayışsızlık alamettir.

Konuşma delilleri: Ağırbaşlı konuşma, iyilik alamettir. Konuşurken el hareketleri yapma, zekâ ve tedbir alamettir.

Boyun alametleri: Kısa boyun, kötü niyet ve kurnazlık alamettir. Uzun ince boyun, aptallık ve acımasızlık alamettir. Kalın boyun, cehalet ve oburluk alamettir. Orta halli boyun, doğruluk, adalet ve tedbir alamettir.

Göğüs ve karın delilleri: Büyük karın, cehalet, alçaklık, aptallık, korkaklık ve fitne alamettir. Dengeli göğüs ve karın, güzel görüşlülük ve duru akıl alamettir.

Omuz ve sırt delilleri: Geniş omuz ve sırt, yiğitlik ve hafif akıllılık alamettir. Cılız omuz, ahlâksızlık ve kötü düşüncelik alamettir.

Avuç ve parmak delilleri: Uzun avuç ve parmaklar, sıfatlarda zekilik ve işlerde tedbirlilik alamettir.

Bacak delilleri: Kalın bacak, bilgisizlik ve asık suratlılık alamettir. Mutedil bacak, hallerdeki itidalin alamettir.

Bu kadar alamet, insanların iç yüzünü anlamak isteyen akıllı bilgeye yeter. Bunlar, *Zehîra* yazarının verdiği bilgilerdir. Bu konuda şu hususun bilinmesi gerekir: Filozofların bu deliller hakkında

و ز روی رخساره بے علقی نشان خست باطن و توج سریره بود و
 توسط این معنی نشان اعتدال بود **دلیل آواز** آواز بلند نشان شجاعت
 بود آواز باریک نشان به کمالی بود تو سم آواز منقش دل نشان حین کفایت
 و بدبیه باشد غمخه در آواز نشان حماقت و کبر و کم فہمی باشد **دلیل**
مشق کتف و قاز در سخن نشانه خوب است و حرکت دست در سخن کفایت
 نشان زیر کے و بدبیه بود **دلیل کون** کون کردن کوتاه نشان کم و خست
 بود کون دراز و باریک نشان بیدلی و حماقت باشد کون سطر
 نشان جہل و پر خورون بود کون متوسط نشان صدق و عقل و
 شہر بود **دلیل شکم** و **پسینہ** شکم بزرگ نشان جہل و نادانی و جن بود
 لطافت شکم و پسینہ در اعتدال نشان حسن رای و صفای عقل باشد
دلیل کتف و پست عسری کتف و پست نشان شجاعت و خفت عقل بود
 زاری کتف نشان توج سیرت باشد و سوزند **دلیل کف و نکست**
 کف و نکستان دراز نشان زیرکی بود در ضعتها و علامت حسن تدبیر در
 کار **دلیل ساق** غلط ساق نشان سخت روی باشد و اعدا ال آن
 نشان اعتدال حال این مقدار از علامات فرات حکمی حائل اور بنوس
 احوال خلق کفایت بود تا انچا سخن صاحب ذخیرہ است و درین باب
 کلمہ در پستی است و آن چنان باشد کہ او صاحبی کہ حکما برین **دلیل**

zikrettikleri sıfatlar, huylarını değiştirme yönünde hiçbir çaba göstermeyen, yırtıcı ve behimî sıfatlardan vazgeçmeyen ve insanlık mertebesine yükselmeyen kimselere ve avama aittir. Eğer bir kimse kendi huy ve sıfatlarını riyazet, şeyhlerin telkini, âlimlerin terbiye ve takviyesi, eskilerin haberlerini öğrenme yoluyla düzeltirse söz konusu kötü delillere rağmen onun kötülüğüne hükmedilemez. Nitekim Yunanlıların haberlerinde şöyle anlatılmıştır:

Metafizikçi filozof Platon, yüksek bir dağda ikamet ediyordu. O dağın sadece bir yolu vardı ve bu yolun başında da bir ressam otururdu. şu kesin emri vermişti: Benimle konuşmak isteyen kimsenin önce resmini çizip bana getir ki onun görünüş delillerinden iç yüzünü anlayayım. Eğer benimle sohbet etmeye layık bulursam çağırırım, yoksa ona iltifat etmem. Böylece ressam, filozofla görüşmek isteyen kişinin resmini çizip ona götürür, filozof o resmi iyice inceler, sonunda ya onu çağırır ya da görüşmeden geri çevirirdi. Günün birinde ileri gelenlerden biri geldi. Resmi çizilip filozofa arz edildi. Filozof, “Bu adam benimle görüşmeye layık değildir.” dedi. Bu haber ona ulaşınca filozofa şu bilgiyi ilette: “Feraset ilmine göre benim ahlâkım böyledir ama ben riyazet sayesinde hepsini tedavi ettim ve değiştirdim.” Bunun üzerine filozof onu çağırıldı ve sohbetiyle şereflendirdi. Öyleyse kişinin işi tamamen feraset delillerine dayandırmaması, kendi zihin ve zekâsıyla,

ذکر کرده اند برای عوام الناس و کسانی است که در تبدیل اخلاق نکو
 باشند و لازماً صفات بهیمی و بعضی نمکدشته و برتبه ان نیت نرسیده و اگر
 کسی اوصاف را و ضلع خود را بب ریاضت و یقین شیخ یا تربیت
 و تقویت علماء و اطلاع بر اخبار و آثار قدما بصلاح آورده باشد با خود
 دلاالت شر حکم بر شراعت او شوان کرد **۵** چنانچه در اخبار یونانیان
 آمده است که حکیم **آلفی** سلاطون بر بالای کوهی مسکن داشت که
 که آن کوه را یک راه بیش نبود و بر پسر آن راه نقاشی نشاندند بود
 و با او معتاد کرده که هر که خواهد که صحبت من آید اول صورت او کشیده
 پیش من آرد تا از دلایل میات بر احوال او تفسیر کنم اگر دانم که لایق
 محبت من است او را بطلبم و الا بوی گفتنشوم **۵** پس سر کار آرد وی
 صحبت حکیم بود آن مصور صورت او را کشیده نزد او می برد و حکیم در آن
 صورت تا نامل کرده او را می طلبد یا نا دیده بازمی گردانید **۵** روزی
 یکی از اکابر میاید و صورت او را بر حکیم عرض کردند فرمود که این کس
 لایق صحبت نیت من است که این خبر بوی پسید پنجم پیش حکیم فرستاد که
 که آنچه از اخلاق من بحب فرات فهم فرموده چنان بوده اما من بر ریاضت
 همه را علاج کرده ام و تبدیل داده **۵** حکیم او را طلبد و صحبت خود منور کرد
 پس بکلی نهای کار بر دلایل فرات بنیاید مناد و بندگی ذم من خود نیز تصرف

devlet adamlarının destek alması gereken ilâhî feyiz ve ilhamla da tasarrufta bulunması gerekir.

Beyit: Din ve devlet ehlinin pak gönlüne
Cenâb-ı Hak'tan ilham feyzi gelir
Hakk'ın yolunda asla yanlış yapmaz
Onun nurunu rehber edinenler

35. BÂB: SIR SAKLAMA

Krallık âdâbından biri de sır saklamaktır. Devlet sırlarını ifşa etmenin birçok tehlikesi vardır. Anlatıldığına göre, Hz. Peygamber, bazı seferlerinde hedef saptırırdı, yani dinleyenlere bir yöne gideceğini söyler, ancak onun zıddı bir yöne giderdi. Geçmişte büyükler özellikle savaşlarda bu yola başvurmuşlardır.

Beyit: Öyle bir davranışta bulun ki sen
Kimse sırrına hiç yol bulamasın
İskender doğuya savaş açınca
Çadıra batıdan kapı açardı
Bu işte kimse sana ortak olmaz
Sırrına senden başkası nâmahrem
Fikrini senden başkası bilirse
O fikre artık ağlaman gerekir

Hadisin anlamı meşhurdur.¹ Üç şeyi kendine saklamalısın: Birincisi, seferden yani gideceğin yoldan kimseye haber vermemen gerekir. Çünkü düşmanlar pusudadır. İkincisi, malını saklı tutman gerekir. Zira tamahkârlar ve hasetçiler çoktur. Üçüncüsü, din ve inancını ortalıkta kimseye açmamalısın.

¹ Esas aldığımız nüshada "Hadisin mazmunu meşhurdur." denmiş, fakat hadis yazılmamıştır. Ancak Hacı Selim Ağa, 745 numaralı nüsha (90a) ve Kum baskısında bu şöyle ifade edilmiştir: "Zehabını, mezhebini ve zehebini gizli tut!" sözü meşhurdur.

باید فرمود و بعضی اسکی که از باب التذلل و التواضع مستظهر باید بود پت
 بر دل پاک اسل دولت و دین ◦ فیض المام میرپند ز خدای
 در ره حق غلط نخواست کرد ◦ هر که انوار است را سنا کا
باب سی و پنجم در کتمان اسرار کی از آداب ملک داری
 پوشیدن اسرار است و در افشای امور ملکی خطی بسیار در اخبار آمد
 که حضرت رسالت **صلوات الرحمن علیه** و بعضی سوغای خود توریه فرمودی
 یعنی پوشیده داشتی بران وجه که کسی بران مطلع نکشتی و لفظی بر زبان
 که سرشان آنحضرت جاری نشدی که فهم مستعجبان اطراف آن زلفی
 و آنحضرت بجای توجیه نمودی که خالف سخن وی بودی و اکابر سلف برین
 وجه سلوک می نمودند خصوصاً در محاربات پت چنان باید آیین کردار تو
 که پس ره نباید با سپرار تو ◦ سخن در که با شرفیان جرب داشت
 در خیمه گویند در غیب داشت ◦ درین کار کس با تو انباز نیست
 بجز تو ترا محرم راز نیست ◦ اگر جبر تو داند که رای تو چیست
 بران رای و دانشش مبادیت ◦ و مضمون حدیث مشهور است که هر چه
 خود را پوشیده باید داشت اول سفر را یعنی از مقصد و راه خود کسی را
 خبر نباید کرد که دشمن در کارند ◦ دویم مال خود را پستور باید داشت که
 که ایل طبع بے شمارند ◦ سیم دین و معتقد خود را کسی در میان نباید آورد که

Zira gammaz ve hasetçiler vardır. Sırrı saklamak daha iyidir. Çünkü dünyada sır verilecek mahrem insan azdır.

Beyit: Sırrını kimseyle paylaşma sakın
Dünyada mahrem kimse bulamazsın
Dünyanın her tarafını dolaştım
Dostlardan mahrem kimse bulamadım

Filozoflar şöyle demişlerdir: İnsanın içindeki sır ya nimet alameti ya mihnet beyanıdır. Her ikisi de gizli tutulması gereken şeydir. Eğer nimet ve ihsan ise hasetçilerin göz dikmemesi ve tamahkârların zararından güvende olması için gizli tutulması gerekir. Eğer mihnet ve bela ise de dostu üzmemek ve düşmanı sevindirmemek için gizli tutmak gerekir.

Beyit: Sakın sırrını kimseye söyleme
Çünkü sır ya mutlu eder ya üzer
Hüzün varsa gönüller melül olur
Sevinç varsa sana kemal erişir
Öyleyse sırların içinde kalsın
Hiçbir zaman kimseye fırsat verme

Bir kişi bir filozofa sorar: “Zihnimde bir sır titrediğinde onu ifşa etmeden koruması için kime söyleyeyim?” Filozof şöyle cevap verir: “Senin için lazım olup da bizzat koruyamadığın sırrı kendisine lazım olmayan kimse niçin korusun ki?”

Beyit: Yükünü sen kendin çekemiyorsan
Dostun çekmedi diye ona kızma

Anlatıldığına göre, İskender bir sırrını bir kişiyle paylaşmıştı. Onun korunmasını çok önemsemi.

غمازان و حدودان پیازند بلکه سرپسری که داری نغنی متهرت زیرا که
 محرم پسر در عالم کثرت **بیت** منبر بر خود باس که در میان
 که محرم نه بیخی زایل حبان • بکشم در اطراف عالم بسی
 ندیم زیاران محرم کسی • آدمی را اسرار او از دو بیرون
 نیت یا نشان نعمت یا بیان محنت و این سر و سپان داشتی است اگر
 مواجب نعمت سپان باید داشت تا چشم حدودان بران کارکنند و از
 آفت ایل طلع امین ماند • و اگر نواب محنت سم نغنی باید کرد اند تا دوستان
 بسبب مال نشود و دشمنان را موجب شامت نکود و درین معنی گفته اند **بیت**
 تا توانی سر خود با پس کوی • زانکه آن پسر شادی آر دی مال
 کر غم باشد شود و لاملول • و ر بود شادی رسد عین اکمال
 پس درون خلوت اسرار خویش • بچکس راه مدد در هیچ حال
 کبی از چیکمی رسید که اگر مر اسیری در خاطر غلبان کند با که گویم که آن را نگاه
 وارد و فاش نکند • حکیم جواب داد که پسری که ترا با آن کارت
 خود نگاه شو آنی داشت و ظاهر کنی کسی را که آن در کار نیت چرا
 نگاه دارد و بگوید **بیت** چون تو شوانی کشیدن بار خویش
 بیا اگر نکشد مرغ از بار خویش • آورده اند که اکثرا در سرری از
 از اسرار خود با کسی در میان مناده بود و در محافل آن مبالغه بسیار کرده

Ansızın sır o kişiden çıktı ve İskender'in kulağına geldi. İskender, filozof Polinas'a, "Başkasının sırrını ifşa eden kimse- nin cezası nedir?" diye sordu. Filozof, "Bunu biraz daha açar mısın?" dedi. İskender şöyle dedi: "Ben sırrımı filanca ile pay- laşmışım; o bunu ifşa etti ve ben bundan incindim. Ben onu cezalandırmak istiyorum." Filozof dedi ki:

"Ey hükümdar! Ona kırılma ve onu cezalandırma. Zira sır- rını sen kendin ifşa ettin. Sen önemli olmasına rağmen kendi sırrını taşıyamıyorsun da başkası taşıyamadığında bunu niçin yadırgıyorsun?"

Beyit: Sırrına kendin mahrem ol mahrem bulunmaz
Kendi kendine dost ol zira dost bulunmaz
Pire bir yüz ve gönlün dostluğunu sordum
Dedi vazgeç, aradığın âlemde yoktur

36. BÂB: FIRSATI GANİMET BİLME

Gönül aynalarında güneş etkili, zeki ve bilgili kimselerin ışığı görünürdür. Değerli ömür şimşek gibi geçer. Hayatın an- ları, durmayan deniz dalgası gibi geçtiği saatte bedelsiz bir cev- herdir. Onun değerini bilmek, geçip giden ve paha biçilmez ganimet olan her fırsatı zayi etmemek lazım.

Beyit: Geçmişte sen artık bir iz arama
Geçer ömür elçin iz bırakmadan

Hayatta kaybedileni geri getirmek imkânsızdır. Geride ka- lan da

نامکاه آن سرپر از وی برزد و بکوشش آکنند در رسید آکنند بایناس
 حکیم گفت عقوبت کسی که سر کسی فاش کند چیت گفت روشن ازین
 بفرمای **۵** آکنند فرمود که من با فلان کپس سبزی در میان منادم
 و او افش کرده من از نور بجنیده ام و میخواهم که او را بسزا و جنس از نام حکیم
 گفت ای ملک از مرنج و او را عقوبت کنن که سهر خود را خود افش کرده با وجود
 آن که سر تو را بهم بوده تو بار او نتوانستی کشید اگر دیگری تخلی بار او کند
 غریب و بعید نباشد **بیت** سر خود را هم تو محرم شوم که محرم یافت
 محرم خود باشی خود زیرا که محرم یافت نیست

و دستت بگیری و کیدل ختم از پسر خود
 گفت بگذر کا نچه مچوے بعالم یافت نیست
بسم الله الرحمن الرحیم در افتخار وقت بر مرا ای میخیز خورشید
 آثار ابل فطرت و ارباب خبرت ظاهر و واضح است که غم غریز چون
 برق در گذارت و اوقات زنده گانی چون موج بکار ناپاید سر ساعتی
 که میکند و جوهری بے یل است قیمت آن باید شناخت و سر فرصتی که مرور
 می کند غنیمتی بے عوض است آن را ضایع شوان ساخت **بیت**
 وحی که میکند روز و نشان نجوی دگر **۵** چرا که ای طمع بر بی نشان که نزد
 از زنده گانی آنچه رفت باز آوردن آن از چیز امکان دور است و آنچه مانده آن نیز

gayb perdesinde saklıdır. Geçmiş ile gelecek arasında şimdiki zaman vardır. Ömrünün bu vakitten ibaret olduğunu bilmelisin ve işini işte o anda yapmalısın.

Beyit: Fırsat ganimettir ömrünü ganimet say
Daha elinden ansızın çıkmadan önce
Akıllı bırakır zamane dilberini
Ömrü tanıyan kimse dünyaya bağlanmaz

Böyle bir geçici zaman ve muvakkat ömürde asıl devletli, iyilik eserlerini ortaya çıkaran ve merhametli davranan kimse-
dir. O, geride iyi bir ad ve güzel bir anı bırakır. Çünkü ikinci hayat iyi namdan ibarettir.

Beyit: Ey beka ve uzun ömür isteyen kimse
Adın ancak iyi anıyla bâki kalır
İtibar, mal mülk ve mevki makam bir hiçtir
Âkıbet kötü olunca ömrün sonunda
Ne kadar düşünsem de dünyadakileri
İnsana ömründen kalan tek iyi namdır

Anlatıldığına göre, padişahın huzurunda bir büyüğü öyle bir tasvir ettiler ve onun fesahat, belagat, fazilet ve mânalarını o kadar çok anlattılar ki

دور پر وہ غیبِ نفی و پست و در میان ماضی و مستقبل و قہی است کہ آن حال کو نیند
 حاصل عمر خویش ان وقت رامی باید داپت و کار خود در ان حال می باید کرد
 فرصت غینت است غینت شمار وقت

زان پیش کو برون رود از دست ناکمان
 دل بزمائے کے نہ دآن کس کہ عاقل است

دانا ہمہ نہ خود کند تکیہ بر جهان
 پس در چنین روز کاری گذرانند و اوقاتی ناپائیدہ صاحب دولت آن کسی است
 کہ با ظہار آثار کموت و اجرای امنار مرحمت نام نیک و ذکر جمیل با دیگر
 گذار د کہ حیات ثانیہ عبارت از شیکن می است بیت
 ای طالبِ خلود بقا و دوام عمر

بانتے بکر خیرہ بود نام آدمی
 بیج است قدر حثت و مال و سنال و جہا

چون عاقبت فنایت سر غم نام آدمی
 سر چند نکل می کم از سر چپہ در جہان

نام نکوت حاصل ایام آدمی
 آورده اند کہ بزسر کے را در مجلس پادشاہی توفیق بسیار کردند و از
 فصاحت و بلاغت و فصایل و کمالات ادبی شرح دادند بہر تہ کہ شوق

sonunda padişahı tarif edilemez derecede onunla buluşma arzusu uyandı. Kendisiyle konuşmak için huzuruna getirilmesini emretti. O değerli insan huzura çıktı ve selâm verdikten sonra şöyle dedi: “Padişahım bin yıl yaşa!” Sultan dedi ki: “Birincisi, imkânsız bir söz söyledin. Bu, senin gibi bir fâzıldan duyduğumuz acayip ve garip bir sözdür.” Adam şöyle cevap verdi: “İnsanın hayatı şu bedenın bekasında değildir. İnsan ömrünün bin yıla varmadığını herkes bilir, ancak iyi ad, öldükten sonra başka bir hayattır. Bununla, zât-ı âlînin iyi nam yazısının tarih sayfasında bin yıl bâki kalacağını kastediyorum.”

Beyit: İyi nâmıyla meşhur olan kişi
Öldükten sonra da diri bilinir
Kötü fiil ve adıyla tanınan
Yaşasa da ölü diye bilinir

Şu beyit de bu türdendir:

İyi namlı kişi ölmez ey Sa'dî
Asıl ölü iyi anılmayandır

Büyüklerden biri, mektubunda şöyle yazmıştır: Nûşî-
revân'ın eyvanı ve Kısra'nın revakı ne kadar yüksek ve dünya
çapında ne kadar meşhur olursa olsun, hayranlık uyandırma
ne şerefe yüksekliğinde, ne oda ve pencere güzelliğindedir.
Ha kerpiçten örülmüş, ha geniş kapılı olmuş, o kadar
önemli değildir. Aklın bakış açısı, yaşlı kadının şahlık ey-
vanındaki bir köşede yer alan dar zaviyesini düşünenlerin
bakış açısıdır. Onunla ilgili şu haber anlatılır: Kısra'nın
eyvanı bitip köşkün imaret ve manzarası tamamlanınca

پادشاه بجای او از سپهر پانجا و زعمود و با چهار او مشال عالی
 از زانے فرموده آن عزیز که مجلس در آمد بعد از ادای سلام گفت
 پادشاه را نرسال بجای و سلطان گفت باری سخن حال گفتی و این ارفضل تو
 عجب بود و او مشال چون تو کسی غریب نمود جواب داد که حیات مردم
 نه همین بجای بدن است همه پس دانند که نهایت بجای آدمی نرسال
 نرسد اما چون نام نیکو بعد از وفات حیات دیگر غرض من آن بود که رقم
 یکنجانی آنحضرت نرسال بر صحیفه روزگار باقی ماند **بیت**
 کسی گوشت دنیا نمیکشود پس از مرگش بزرگان زنده و او
 دلی آن را که فعل است و پیام اگر چه زنده باشد مرده خواهد
 و از همین مقوله است این بیت **بیت** سعدیام دنگونام نمیدرسد سرگز
 مرده آن است که نامش بنگویی نرسند کجی از اکابر در رساله آورده
 که ایوان نوشیروان و طاق کسری اگر چه رفعتی دارد و در اطراف عالم
 بلند آوازه است اما استیجاب نه در علو نگذرد است و نه در حسن عشرت
 و پیغمبره چو خشتی چند بر هم نهادن و در می چند در هم کشادن چندان کاری
 نیست نظاره گاه عقل آن است که در زاویه است آن پسر زن تامل
 کنند که در گوشه ایوان شاهی واقع شده بود و خبر آن چنان است که وقتی
 که ایوان کسری تمام شد و عمارت و کاخ و منظره سمیت تمام پذیرفت

Nûşirevân bir grup filozof ve nedime şöyle dedi: “Bir inceleyin bakalım, bu eyvanın herhangi bir ayıp ve kusuru var mı? Eğer varsa gidermeye çalışalım.” Etrafını biraz inceledikten sonra şöyle dediler: “Ey kral! Bu, yüksekliği ikizler burcu kemerine erişen, ulu şerefesi Satürn gezegeninin başına değen bir yapıdır.

Beyit: Böyle bir şah binasını felek görmedi
Dünya böyle yüksek bir yapı tanımadı
İkbal kapısını ilk defa ona açtı
Açıldı halkın yüzüne ebedî kapı

Yapısında hiçbir ayıp ve çevresinde hiçbir kusur yoktur. Ancak eyvanın köşesinde bacasından tüten dumanla duvarı kararmış olan çok değersiz bir kulübe vardır. Bu şekli bertaraf etmek gayet münasip ve bu eyvandan böyle bir yarayı uzaklaştırmak kaçınılmazdır.” Nûşirevân şöyle dedi: “Bu ev, ömrü geçmiş ve hayat güneşi batmaya yüz tutmuş bir yaşlı kadının mülküdür. Ben bu eyvanın temelini attırırken mimarlar onu planladılar, fakat bu ev mani oldu. Eyvan alanının düzgün olmasını sağlamak için yaşlı kadına birini gönderdim. Bu kulübeyi bana istediğin fiyata sat, sana ister altın vereyim istersen senin için bundan daha güzel bir ev yaptırayım, dedim.

نوشیروان جمعی از حکما و فضلا فندما را گفت نظر کنید که درین عمارت بیج عیبی
 و خللی است تا تبارک آن پروازم ایشان بعد از نظر در اطراف و جویاب
 آن بوضوح رسیده اند که ای ملک این عمارت است که دست از تقاضای
 که میندجو را می کشاید و شرف و سعادتش پای شرف بر سر ایوان کیوان می نهد
 چنین بنای عالی و نیکو فلک چشم نپذیرد

چنین عمارت عالی جهان ندارد
 نچست بار که اقبال باز کرد درش

دری ز خسل بروی جهانیان کیشاد

بیج خللی در ارکان این ایوان و بیج عیبی در اطراف آن نیست الا یک
 در گوشه ایوان خانه است محتر و کلبه محتر و دوی از وزن آن
 ایوان بر می آید و بویوان آن را سیاه و تیره می سازد اگر این صورت
 بواجب شود بغایت مناسب و چنین چشم زحمتی ازین ایوان کردن لازم بود
 نوشیروان فرمود که این ملک پر زنی است که عمری گذرانیده و
 و آفتاب زنده کاشیش بر سر حد غروب رسیده من در وقتی که بنای این
 ایوان می نهادم و مهاران طرح آن می کشیدند این خانه مانع بود از آن
 که سطح پیش ایوان هموار باشد کسی بدان سپردن فرستادم که آن
 کلبه را بر بهایی که خواهی بمن فروش تا ز بدسم یا مترلی ازین خوشتر از برای تو

Yaşlı kadın şu haberi gönderdi: Ey kral! Ben bu evde doğdum ve bu kulübeye alıştım. Ben sana bütün dünyanın mülkünü verebilirim ama sen bu zavallı dilenciye şu hakir eşiği ve basit viraneyi veremezsin. Ben bu sözden etkilendim ve eyvan tamamlanıncaya kadar hiçbir şey söylemedim. Bacasından her zaman duman tütüyor, bu duman duvarları karartıyor ve burunları sızlatıyordu. Niçin duman tütürüyorsun, diye haber gönderdim. Yemek pişirmek için, dedi. Hiçbir şey demedim. Akşam olunca ona büryan tavukla süslenmiş bir sofraya gönderdim. Dedim ki: Ey yaşlı kadın! Biz her akşam sana çeşit çeşit yemeklerle donatılmış sofraya göndeririz. Sen bu daracık kulübede ateş yakma, zira onun dumanı eyvanımızı karartıyor. Şu cevabı verdi: Dünyada bu kadar gözü yaşlı ve yüreği yanık aç ve muhtaç varken ben nasıl büryan tavuk yiyebilirim? Yetmiş yıldır helal arpa ve kurut yerken şimdi haram tavuk ve badem ezmesi yerim diye Rabbimden korkuyorum. Bu kulübeyi bana bırak. Adalet süsü senin eyvanındır. Vali ve komutanlar, senin yüksek adaletin sebebiyle benim karanlık kulübemi elimden almayı reva görmediğini görünce onlar da halkın emlakine ellerini uzatmazlar. Senin eyvanın uzun yıllar kalmayacak ama benim evimin hikâyesi tarih sayfalarında yıllarca yazılı kalacaktır.

میاں سادم پسر زین بھن پیغام فرستتا کہ من درین خانہ متولد
 شدہ ام و بدین کلبہ متاثر گشتہ سمۂ عالم ملک تو می توانم دید
 تو این آستانہ محقر و ویرانہ مختصر بدین گدای بی توانی توانی
 دید من ازین سخن متاثر شدہ دیگر بیج مکلفتم تا و فتنی کہ این ایوان تمام
 سر زمان دودی از روزنہ او برنی آمد و دیوار مارا تیرہ و دماغا
 را خیرہ می ساخت پیغام دادم کہ این دو در چرامی کنی ۵ گفت برای خود
 چیزی می بینم بیج مکلفتم تا شب در آمد خواستہ آری تہ ما منع بریا
 برای وی فرستادم و کفتم ای ما در سرب خواری با انواع اطعمہ برای تو
 بنورستم تو دیگر درین کلبہ سنگ آتش بر میغیر روز کہ از دو آن ایوان
 ماسیہ می شود ۵ بھن جواب فرستاد کہ درین شہر چندین کرسنہ و فاقہ
 زدہ با چشم گریان و دل بر میان ہاشمند و من منع بر میان خورم کی و
 باشد از آفت بید کار خود می ترسم کہ بعد از نھا و سال کہ جوئیہ و کینہ
 حلال خوردہ باشم منع و لوزہینہ جرم خورم این کلبہ برابر
 کہ زینت ایوان عدالت است ۵ امر چون بینند کہ تو از کمال
 رو ہمبیداری کہ کلبہ تاریک من از من بپامانی دست تصرف
 یا ملک رعایا در از نمی کنند و دیگر اکثرا ایوان تو دیر سال نخواہد ماند
 و قصہ خانہ من مدتنا بر صفت اورا تی روز کار مرقوم و مسطور خواہد

Bu sözü beğendim ve onun komşuluğundan hoşnut oldum.”

Anlatıldığına göre, yaşlı kadının zayıf bir ineği vardı. Her sabah evden çıkarıp kıra götürüyor ve akşam geri getiriyordu. İnek bu iki vakit arasında eyvanın önüne serilmiş olan rengârenk halıların üstünde dolaşıyordu. Bir gün nedimlerden biri şöyle dedi: “Ey yaşlı kadın! Böyle yapma. Krallığın namusunu çiğniyorsun ve saltanatın heybetini sarsıyorsun.” Yaşlı kadın şöyle cevap verdi: “Krallığın namusu adaletle değil, zulümle çiğnenir; saltanat otoritesi akıl ile değil, cehaletle sarsılır. Ben ne yapıyorsam padişahın iyi nâmı için yapıyorum ve onun hayırla anılmasını istiyorum.”

Doğru söylemiş. Zira bin yıl geçmesine rağmen yaşlı kadının kulübesi ve Nüşirevân’ın eyvanı hâlâ tarih sayfalarında kayıtlı ve dilden dile dolaşmaktadır.

Beyit: İyi amel karşılığı bil zaman
Harap etmedi Kisrâ sarayını

Menûcihrî’nin sözlerinden şunlar nakledilmiştir: Dünyaya güvenilemez. Akıllı insan, ödünç almaya bel bağlamaz ve Allah’ın padişahlık verdiği kimsenin üzerinde o nimetin hakkının olduğunu bilir. Onun hakkı, dünyada iyi namlı oluncaya kadar hayat ve mead işlerini bir arada tutmak ve âhirette güzel bir âkıbete nâil olmak için mürüvvet ve fütüvveti elden bırakmamaktır.

من این سخن پندیدم و همی یکی اورا ضعی شدم • آورده اند که
 پرن کا ولا غیری داشت سر صبح از خانه بیرون کردی
 و بجه برودی و شا نگاه باز آوردی و درین دو وقت آن کا و
 بر روی فرشتهای ملون که در پیش ایوان ترکیب و ترتیب یافته بود
 میگذشت • روزی یکی از بندها با وی گفت ای پرن زن این حرکت
 کن که ناموس ملک را می سکنی و اساس مپست سلطنت را خراب
 میکنی عجزه جواب داد که ناموس ملک بی علم می سگشتند نه بعد ل
 و نیای سلطت پادشاهی بحبل خراب می شود نه بغفلت من آنچه می گم
 برای سنجنامه پادشاه می گم و خوب فرجامی او می طلبم • و لایق را
 گفته زیرا که ازین صورت ترار سال گذشته و حکایت کلیه پرن و
 ایوان نوشیروان منور در دفتر ثابتت و در زبانها جاری است
 خرابی پس عمل من که روزگار سنوز •

خراب می میکنند بارگاه پری را
 در کلمات منوچهر آمده است که دینا اعتما در انشاید عاقل ان است
 که بر اقبال عارستنی دل نهند و بدانند که سر کرا خدا می معالی پادشاهی داد
 حق نعت بر و فوض گشت و حق آن چنان است که میان مصالح معاش
 و معاد جمع کنند تا در دنیا سنجنام باشد و طریق مروت و تقوت فرود گذارد

Beyit: Fütüvvet ve mürüvvet ile arkadaş olursan
İşte o zaman taç ve tahtınla mutlu olursun

Anlatıldığına göre, Keykubad, doğru düşünce sayesinde memleketini kontrolü altında tuttu ve iyi kanunlar koydu. Zamanının iftihar vesilelerinden biri de şair ve meddahları sevmesi ve iyi namın ancak övgü ve imaretle bâki kalacağını söylemesidir.

Beyit: Firdevsî'nin nazmı olmasaydı kim ne bilirdi
Keykâvus meclisi Rüstem ve İsfendiyar harbi
Behram'ın nâmı Nizâmî'nin nazmıyla yükseldi
Sencer'in evsafıysa Enverî'nin şiiiriyle

Anlatıldığına göre, Gâzî Sultan Mahmud, gönül alıcı Rıdvan ravzası ve zevk u safa mutluluğu yayan yüksek Firdevs gibi bir bahçe yaptırdı: Cennet bahçesi gibi taze ve gülümser; İrem bağı gibi gayet nazik ve yumuşak.

Beyit: Bahçenin içinde çiçekler açmış
Her çiçek lamba gibi parlamakta
Çayın her yanında fesleğen bitmiş
Saba ıtır, hava misk gibi kokar
Ağacı tubadan daha caziptir
Bitkisi zambaktan daha keskindir

Babası Nâsiruddin Sebük Tegin'e bir ziyafet verdi. Eğlence meclisinin sofracı başı böyle mükellef bir sofraya görmemiş ve böyle güzel bir ziyafet işitmemişti.

تا در عقبی تخت فرجام بود پست بانقوت نمیشین شو با مروت یار باش
 و از مکی از تاج و تخت خویش بر خور دار باش **○** آورده اند که کعبه و
 مملکت را بقوت رای صایب ضبط کرد و نسفهای نیک و نهاد و از آثار
 او کی آن بوده که شاعران و مداحان را در دست داشتی و کفنی تمام
 بدو چرباقتی می ماند یکی مع و دیگری عمارت **بیت**
 که بنودی نظم فرود سی چه دانستی کسی **○**

بزم کیکاووس و رزم رستم **○** سخندان
 کشت از نظم نظامی نام بر می یلند **○**
 شد شعرا انوری او صاف سخنر **○**
 آورده اند که سلطان محمود باغی ساخت چون در وضع رضوان دلگشای و
 دمانند فرود پس برین بخت انورای از زراعت و صفا مانند تو **○**
 بهشت تازه و حرم و از غایت طراوت رسک کلستان لرم **بیت**
 بسی گل شکفته بر اطران بیغ **○** بر از خست بر کلی چون چرخ
 ریاحین دمیده بر اطرانی حوی **○** صبا عطس بریز و هوا مشکبوی
 درختش بر طوس دل و لایز تر **○** کماش ز سوسن زبان تین تر
 و پدر خود ناصر الدین سلجوقی را این فستی کرد که خوان سالار فلک نرمی
 بدان زیبایی ندیده بود و کوشش زمان سماطی بدان آرایش نشینده

Ebedîliğe işaret eden lezzetli yemekler ve temiz şarap zevki veren tatlı şerbetler hazırlatmıştı.

Beyit: Amber gibi kokan lezzetli aşlar
Cennet yiyeceklerini andırır
Semiz tavuklarla donanmış sofrâ
Kuşkanadı gibi neşe getirdi
Taze tatlı ve badem ezmeleri
Şeker kokularını etrafa saçtı

Ziyafet bittikten sonra babasına sordu: “Bu bahçeyi nasıl buldunuz?” Nâsıruddevle şu cevabı verdi: “Baba can, bahçe son derece güzel ve iç açıcı ama devlet adamları ve görevlilerden isteyen herkes böyle bir bahçe yapabilir. Padişahların başka kimsenin yapamayacağı ve meyveleri başka hiçbir yerde bulunmayan bir bahçe yapmaları gerekir.” Sultan, “O hangi bahçe olabilir?” diye sordu. Şöyle cevap verdi: “Kış soğuğu ve yaz sıcağından¹ etkilenmeyecek bir meyve elde edebilmek için fâzıllar, filozoflar ve şairler bahçesinde terbiye ve ihsan fidanı dik!” Nitekim Nizâmî-yi Arûzî şöyle demiştir:

Beyit: Sultan Mahmud yüksek binalar yaptı
Hepsi dokuzuncu feleğe komşu
Şimdi onlardan bir kerpiç kalmadı
Senâî-yi Unsurî kaldı yalnız

Bu konuda şu kıta meşhurdur:

Beyit: Bahçe yapmak isteyince Nüşirevân
Büzürcmihr dedi ki ey mutlu sultan

1 Esas aldığımız nüshada yaz sıcağı kastedilmek istenirken yanlışlıkla soğukluk anlamındaki “serdi” kelimesi yazılmıştır. Mesela, Hacı Selim Ağa, 745 nüshasında (94b) burada sıcaklık anlamında “germî” kelimesi kullanılmıştır. (Çeviren)

طعمهای لذیذ که از مواید خلد برین نشان میداد حاضر کرد و شربت های
 خوشگوار که از جلالت شراب ظهور حکایت مکرده بنظر آورد **بیت**
 خبر داده از خرد و دایه شبت **•** اما های نوشین عین سرشت
 ز مغان فربه تو کوی باط **•** بر آورده پر مرغ و اراز نشاط
 ز لوز بهین و ز حبس و ای تر **•** تنگ آمده سکنای شکر
 سپرس از فراغت از پدر پر سپید که این باغ در ظرف انور چینه
 می نماید ناصرالدوله گفت ای جان پدر باغی عظیم زیبا و روضه بغایت
 دلگشا است اما ازارگان دولت و ملازمان حضرت ماهر کس خواهد مثل
 این باغی تواند ساخت ما پشایان باید که باغ چنان سازند که دیگری را
 مثل آن ساختن میسر نشود و میوهای آن در هیچ بوستان بدست نیاید
 سلطان پرسید که آن کدام باغ تواند بود **•** جواب داد که منال ترسید
 واحسان در بوستان فضا و حکما و شعوانشان تا شمع حاصل کنی
 که سردی زمستان و سردی تابستان در آن تصرف شوند کرد
 نظامی عرضی گفته است **بیت** **•** عمارتهای عالی ساخت نمود
 که هر یک همسرخسب رخ برین بود **•** ز بیستی زان همه یک خست بر پای
 شای عشق بری ماندت بر جای **•** و برین قطعه مشهور است **بیت**
 نوشیروان عمارت باغی خیال داشت **•** بوز جهب گفت که ای شاه کاران

Ülken şimdi tamamen elindedir
 Irmağın kenarına bir bahçe yap
 Kök dik de devletin meyveye dursun
 Ömür bağı kâh bahardır kâh hazan

37. BÂB: HUKUKA RİAYET

Hakları eda etmek, genel olarak tüm insanların, özellikle de devlet adamları ve iktidar sahiplerinin üzerine bir borçtur. Çünkü bu mâna, zâtın temizliği, sıfatların letafeti ve nispet ve hasebin yüksekliğine açıkça delalet etmektedir. İlâhî nimetin hakkını eda ettikten sonra anne babanın şefkat haklarını yerine getirmek gerekir. Zira Cenâb-ı Hak, kendi rızâsını onların rızâsına bağlamıştır. Nitekim hadîs-i kudsîde şöyle buyrulmuştur: “Anne babasının razı olduğu kimseden ben de razı olurum.” Onlara iyi davranmayı kendisine ibadetle aynı derecede önemsemiştir: “Rabbin, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi ve anne babaya iyi davranmanızı emretmiştir.”¹ Babanın hoşnutluğu, dünyada devlet, âhirette kurtuluş ve sadet sebebidir.

Beyit: Hürmüz hoşnut olduğunda Perviz'den
 Devlet ve ihtişamı çok parladı
 Şîreveyh Hüsrev'i saymadığında
 Felaket yeli esti etrafında

1 İsrâ, 17/23.

آب و زمین و ملک اکنون بدست پست
 باغی باز و بر طرفی جو پار آن
 بچی نشان که دولت باقیمت برد
 کاین باغ عمر گاه بهار است که خزان
باب سی و نهم در رعایت حقوق ادا ای حقوق بر دست
 سمّت کافه بریت عموماً وارباب دولت خصوصاً لازم است چنین
 معنی بر طهارت ذات و لطافت صفات و علون و شجوب
 دیلی ظاهر و حجتی با برت و بعد از ادا ای حق نیت آئی ادا ای حقوق
 شفقت والدین باید نمود که حق سپیانه و تقالی رحمانی خود را بر رضای
 ایشان باز بپسند چنانچه در حدیث قدسی است که **من رضى عنه والديه**
فان عنه راض یعنی هر که پدر و مادر از خوشنود باشد من از خوشنودم
 و احسان کردن با ایشان بعبادت خود قسیرین ساخته است که
قضى ربك ان لا تعبدوا الا اياه و بالوالدين احسانا و حکم کرد بر پروردگار تو که سپیسته
 مگر او را و نیک گوئی کینه با مادر و پدر و مقتدر است که خوشنودی پدر هم در دنیا
 موجب دولت و هم در عقبی سبب نجات و سعادت است
 چو سر فرزند پرور خوشنود بود • بشی دولت و شمتش رو نمود
 چو شیر و یه نعلیم چو رو نکرد • اذو باز نکبت بر آورد کرد

Anlatıldığına göre, Mâlik b. Dînâr (r.a.) yılın birinde hacca gitmişti. İnsanlar Arafat'tan dönerken Mâlik gece şöyle bir rüya gördü: Gökten iki melek indi. Biri diğerine, “Bu yıl kimin haccı kabul edildi?” diye sordu. O şöyle cevap verdi: “Bu sene bütün hacıların haccı kabul oldu ama bu kadar yol katederek gelen ve sefer meşakkati çeken Ahmed b. Muhammed Belhî bundan mahrum kaldı.”

Mısra: Senin huzurundan mahrum kalan kimse zavallıdır

Mâlik uyandı ve bu düşüncenin etkisiyle gün ağarınca ya kadar bir daha uyuyamadı. Sabah olunca gidip Horasan kafilesini buldu. Onların arasında dolaşarak Ahmed Belhî'yi aradı. Aniden büyük bir çadıra vardı. Çadır aralanınca güzel yüzlü bir gencin çul ile örtülmüş, ayağına zincir vurulmuş ve boynuna bukağı geçirilmiş olduğunu gördü. Gencin gözü Mâlik'e ilişince selâm verip şöyle dedi:

“Ey Mâlik, rüyanda haccının kabul edilmediğini gördüğün genç benim. Bu çul, zincir ve bukağı, mahrumiyetimin alame-tidir.” Mâlik dedi ki:

“Çok şaşırıdım ve ‘Allahuekber’ dedim. Böylesine aydınlık bir kalbe ve saf gönle sahip olan sen mi? Niçin mahrum olduğunu biliyor musun?” Şöyle cevap verdi:

“Evet, babam benden hoşnut olmadığı için.”

“Baban nerede?” dedim.

“Bu kafiide.” dedi. Dedim ki:

“Biri beni babanın yanına götürürse belki şefaet ederim de senden hoşnut olmasını sağlarım.”

Beni birisiyle babasının yanına gönderdi.

آورده اند که مالک دینار **رضی الله عنه** سالی یک بار رفت بود چون
 مردم از عرفات بازگشتند شبانه در خواب دید که دو فرشته از آسمان
 فرود آمدند یکی از آن دیگری پرسید که امسال حج که پذیرفته شد
 جواب داد که حج همه حاجیان بدرجه قبول رسید الحاج احمد بن محمد
 بلخی که این همه راه آمده و مشقت بسیار کشیده و او را از قبول حج محروم
 کرده اند **اصح** بچاره کسی که شود از کوی تو محروم **مالک** بپارشد
 و از آن اندیشه تا روز خواب نکرد علی الصبح رفت و قافله حجاجان
 سپارد و در میان قافله میگردید و اجب بلخی را می طلبید تا کجا بکنیم
 بزرگ رسید دید که در من آن خمیره برانداخته اند و جوانی زیباروی
 پلاسی پوشیده و بندی بر پای و غلی بر گردن مناده چون چشمش بر
 مالک افتاد سلام کرد و گفت ای مالک آن جوان که در خواب
 دیدی که حج او قبول نکرده اند منم و این پلاسی و غل نشانه محرومی
 من است **مالک** گوید تخمیر شد و گفتم الله اکبر این چند صمیری
 روشن و دل صاف کنی که تراست میخند است که **سید** تو چراست
 گفت آری بخت اکنه پیر از من ناهشودست گفتم پدر تو کجاست گفت
 درین قافله است گفتم کسی با من نفرت تا نزد پدرت روم شاید او را
 بشعاعت از تو خوشنود کرد و انتم کسی با من نرسپ تا دانا نزدیک وی رفتم

Varınca güneşlik kurulduğunu, yere krallara layık kilimler serildiğini, hoşsohbet bir ihtiyarın kürsüye oturmuş olduğunu ve huzurunda çok sayıda insanın saf durduğunu gördüm. İleri atılıp selâm verdim, selâmıma karşılık verdi. Dedim ki:

“Ey şeyh, senin hiç oğlun var mı?” Dedi ki:

“Evet, hayırsız bir evlat. Ben ondan razı değilim.” Şöyle dedim:

“Ey ihtiyar! Bugün gönülde kin beslemenin zamanı değil. Bugün, haksızlıkların bağışlandığı, hasımların affedildiği bir gündür. Böyle bir günde kendi oğluna nasıl eziyet edersin? Ben Mâlik b. Dînâr'ım. Dün gece rüyamda şöyle bir rüya gördüm, senin yanına geldim, oğlunu cezalandırmaktan vazgeçip affetmen için sana Allah ve Resûlünün şefaati getirdim.” İhtiyar bu sözü duyunca ayağa kalkıp şöyle dedi:

“Ey şeyh, benim ondan hoşnut olmaya asla niyetim yoktu. Senin gibi büyük bir insan geldi ve şefaatte bulundu. Kabul ettim ve suçunu bağışlayıp ona gönlümü açtım.”

Mâlik şöyle anlatır: İhtiyara dua ettim ve onu övdüm. Genci müjdeleyeyim diye çadırın önüne getirmek istedim. Bir de ne göreyim! Ayağında zincir, boynunda bukağı, üstünde çul kalmamış ve temiz elbiseler giyinmiş. Çadırdan çıktı ve gözlerini bana dikerek şöyle dedi:

“Ey Mâlik, Allah senden razı olsun ve seni hayırla mükâfatlandırсын. Beni babam ile barıştırdın ve babamın hoşnutluğu sayesinde haccımızın kabulüne vesile oldun.”

دیدم خمیه عالی زده و فرستای ملوکانه انداخته و پیری خوش
 می دونه برگری نشسته و مردم بسیار در پیش روی صف کشیده
 و پیش زقم و سلام کردم جواب داد و گفتم ای شیخ ترا هیچ پیری
 است **○** گفت آری ما خلفی است که من از وی راضی نیستم گفتم ای پیر
 میدانی که امر وزنه وقت آن است که کسی آزار کسی در دل نگاه دارد
 روز بخشیدن مظالم است و بکل کردن خصمان شاید که تو فرزند
 بنده خدا مبتلا سازی و من مالک دینارم و دوش چنین چنین
 خوابی دیده ام و خدا و رسول را شفاعت آورده تا از سر کفاه او
 درگذری و او را بکل کنی **○** پیر که این سخن بشنید بر خات و گفت ای
 شیخ من نیت نداشتم که سرگز از وی بشنود کردم اکنون تو مردی عزیز
 آمدی و شفاعت بزرگ آوردی قبول کردم و از سر کفاه وی درگذشتم
 و دلم با او خوش شد **○** مالک **رضی الله تعالی عنه** گوید آن پسر را دعا و
 شام گفتم و روی بخیمه آن جوان آوردم تا او را بشارت دهم جوان را دیدم
 خل از گردن برداشته و بند از پای بر گرفت و پلاس از بر بیرون
 و جامه پاکینه پوشیده از حیمه بیرون آمد چون چشمش بر من افتاد
 گفت که ای مالک **خبرکند الله تعالی خیر** **○** خدای ترا جز برای خیر نداند که
 میان من و پدر صلح افکندهی و برکت نشود ای پدر چرا من را زقم قبول

Beyit: Bedenin onun canından bir parça
 Onun canlı çeşmesinden bir damla
 Hizmet et ona bir yere gelesin
 İltifat et ki rahata eresin

Annenin dua ve hoşnutluğu, babanınkinden daha çok ve daha çabuk netice verir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Cennet annelerin ayakları altındadır.” Kim onlara hizmet eder ve şefkatlerinin hakkını verirse cennete girer.

Beyit: Annelerin rızâsı olan cennet
 Onların ayakları altındadır

Ayrıca akrabaların haklarına da riayet etmek ve sıla-i rahmi yerine getirmek gerekir. Zira sıla-i rahim İslâm’ın vâciplerindedir. Sıla-i rahim ömrü uzatır ve günün sevinçli geçmesini sağlar. Hadîs-i kudsîde şöyle buyrulmuştur: “Ben Rahmân’ım, rahim benim ismimden türemiştir. Kim rahmi sıkı tutarsa ben onu rahmetime eriştiririm. Kim de koparır ve kabul etmezse rahmetimden mahrum ederim.”

Nakledildiğine göre, Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ’ya (a.s.) şöyle vahyetmiştir: “Akrabalarına iyi davran!” Mûsâ (a.s.) şöyle dedi: “Allah’ım, senin rızânı kazanabilmek için ne yapmam gerekir?” Şu hitap geldi: “Yanında olmayanlara selâm ve dua ederek, yanında olanların fakirlerine yardım ederek, zenginlerini ziyaret edip överek onlara ihsanda bulun.”

Beyit: Kendine ulaşılabilecek bir yol aç
 Herkesten çok ve hep önde olasın

Bir diğer hak, öğretmen ve hocanın hakkıdır. Öğretmen ve hocasının hakkını bilen ve onlara hürmet eden kimse

برکشید **بیت** آنکه نت پاره از جان اوست • قطع ارپشمه حیوان اوست
 خدمت او کن که بجای رسی • برک و شش تا بنوایی رسی
 و دعای خوشنودی مادر زودتر پنجه میدید • و در حدیث آمده
 که بهشت در زیر قدمگاه مادران است یعنی سرکه ایشان را خدمت کند
 و حق که آری شفقتی ایشان نماید بهشت برسد
بیت جنت که رضای مادران است • اندر ته پای مادران است
 و کبر حقوق ذوی القربی رعایت باید کرد و جمله رجم بجای باید
 آورد که آن از جمله واجبات اسلام است و جمله رجم در عسر بنفراید
 و روزی رانج کر و اندر در احادیث قدسیه مت که خدای
 تعالی فرموده که من رحانم و اشفاق رجم از اسم من است سرکه آن را
 بپزند کند بمن او را برحمت خود وصل سازم و سرکه آن را بر دراز رحمت
 خودش منقطع گردانم • آورده اند که حضرت حق سبحانه و تعالی وحی
 کرد و موسی که باقی رهای خود نکوی کن موسی **علیه السلام** گفت الی
 چکنم که آن موافق رضای تو باشد خطاب رسید که احسان نمایی با ایشان
 اگر غایبند سلام و دعا و اگر حاضرند با فقیران بصدقه و عطا و با تو انکران زیارت
 و **بیت** بر خویش کشاوه کن ره و صلح خویش • تا از همه شاشی و از همه میش
 و کبر حق است و معلم است سرکه حق معلم و استاد بداند و بجزمت ایشان قیام

dünya ve âhirette bahtiyar olur. Şöyle denmiştir: Hocaya hürmet, tarikat önderlerinin (evtad) davranış tarzıdır. Tarikat önderleri, bir evliya topluluğudur. Dünyanın düzeni onların bereketiyle ayakta durur.

Beyit: Hocanın hakkını sakın unutma
Himmeti ilim yapısını kurdu
Gönlünde üstad sevgisi olmazsa
Eline rüzgârdan başka şey geçmez
Üstadın mahkûmu olan bir kimse
Mahdum olarak bir sonuç alamaz

Bir diğer hak, evi, barkı, bahçesi etrafında olan komşuların hakkıdır.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Allah’a ve kıyamet gününe iman eden kimse komşusuna güzel söz söylesin ve değer versin.” Komşuya değer vermek; ona mümkün mertebe faydalı olmak, onu hem kendi hem de başkalarının zararından korumaktır. Eğer fakir ve yoksul ise daima halini hatırını sormaktır.

Anlatıldığına göre, bir yoksulun zengin bir komşusu vardı. Bir gün o zenginın çocuğu yoksul komşunun evine girdi. Yoksul adamın çoluk çocuğuyla yemek yediklerini gördü. Çocuk bir süre durdu, yemeğe baktı. Kimse ona insanlık etmedi. Ağlaya ağlaya dönüp kendi evine girdi. Anne babası onun ağlamasına üzüldüler ve sebebini sordular. “Ben komşunun evine gitmişim. Yemek yiyorlardı, fakat bana vermediler.” Babası çeşit çeşit yemekler hazırlanmasını emretti. O bu yemeklere iltifat etmedi. Çocuklarda görüldüğü üzere ağlayıp şöyle diyordu: “Bana komşu evde yenen yemekten verilmesi gerekir.”

نماید درونی و عصبی بر خوردار کرد و گوشت اندر جرت است و پیر
 او تا دست و او تا و جمعی از او میباشند که قوام عالم برکت وجود ایشان بود
 و ایشان کمن حتی است تا علم که برعت اوست پنا و علم
 اگر در وقت هر است و نیت بهت امید تو جز با نیت
 هر است تا در سر که محکوم شد بسی بر نیاید که مخدوم شد
 دیگر آنها که قرب جوار ثابت دارند یعنی منازل ایشان در حوالی قصر و
 باغ و درگاه و بارگاه تو واقع شده باشد و در حدیث آمده که سر که بخدا
 و روز قیامت ایمان دارد که هم پای خود را گرامی دارد و گرامی داشتن است
 آن است که بدان متفکر که مقدور باشد نفع بدو رساند و ضرر خود و دیگران
 از او باز دارد و اگر در ویش بی نوا بود پسته از احوال وی استخار
 نماید و آورده اند که در ویشی در مسامکی تو آنکری خانه داشت روزی
 که کودک آن تو آنکه بجان در ویش آمد دید که آن در ویش با عیال و اطفال
 خود طعمی میخوردند آن کودک زمانه بانی دو میل طعام داشت
 کسی مرد مرد می کرد که باین گریان بازگشته بجان آمد پدر و مادر از گریه وی متالم
 شدند و بسبب پرسیدند گفت بجان سمایه فرستم و ایشان طعام میخوردند
 و مانند آن پدرش فرمود تا طعام بای کونا کون حاضر کردند و چنانچه طریقه کودک
 بدخوی باشد سیریت و می گفت مرا از آن طعام می باید که در خانه سمایه میخوردند

Çaresiz baba, komşu eve gitti ve komşusunu dışarı çağırıp şöyle dedi:

“Bizi niçin incitiyorsun?” Derviş şöyle cevap verdi:

“Haşa, ben kimseyi incitmiyorum.” Zengin dedi ki:

“Benim oğlum senin evine geliyor ve sen ailen ile beraber yediğin halde ona vermiyorsun. Bundan daha kötü incitme mi olur? Çocuk ağlaya ağlaya eve döndü. Şimdi hiçbir şey onu susturmuyor. Sizin yemeğinizden istiyor.” Yoksul bir süre başını önüne eğip şöyle dedi:

“Efendi! Bunun içinde bir sır var, bana sorma, yoksa üzeri açılır, hatta üzülmene sebep olabilir.”

Beyit: Ey hızlı binek süvarisi bil ki
Fakirin yük eşeği çamurludur
Yoksul komşudan gel ateş isteme
Bacasından tüten yürek dumanı

Efendi ısrar etti:

“Sırrını söyle!” Dedi ki:

“Yediğimiz o yemek bize helal ama senin çocuğuna haramdır. Ona haram yemek vermek istemedik.” Efendi şöyle dedi:

“Sübhânallah! Şeriatta birine helal olup da diğerine haram olan bir yiyecek olur mu?” Yoksul dedi ki:

“Kur’ân-ı Kerîm’de ‘Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin yerse şüphesiz Allah bağışlayıcı ve merhametlidir.’¹ âyetini okumadın mı? Yani zorda kalan kimseye murdar helaldir. Zorda kalmamışsa haramdır. Ailem ve çocuklarım üç gündür yemek yememişti. Başka bir şeye gücüm yetmiyordu. Bugün filan viraneye gittim. Yerde bir eşek ölüsü gördüm. Ondan biraz et kesip eve getirdim.

1 Mâide, 5/3.

چو درمانده و بدرخانه همایه آمد و اورا بسیرون طلبیده گفت ای دروش
 چرا میاید که از تور بنجی بهار سپید دروش گفت حاشا که از من پنج کبسی
 رسد خواجه گفت برخی ازین بدتر چه تواند بود که سپهر من بخانه تو آید و تو با کسان
 خود طعام خوری و اورانده می تا که به کسان بازگردود و حال هیچ وجه آرام نمیکند
 و طعام شما می طلبید دروش زبانی سر در پیش انداخته گفت ای خواجه در
 این سیرت از من پرس پس که پروه من دریده می شود
 ای که بر مرکب تازنده سواری شش دار

که خرابار کش میکنی در آب و گل است

آتش از خانه همپایه دروش فحواه

کاخچه بر روزن او میسرود و دزد و دلد است

خواجه مبالغه کرد که بازگویی گفت بدان که آن طعام که می خوردیم بر ما حلال بود
 و بر فرزند تو حرام نخواهیم که طعام حرام بزنند تو و میم خواجه گفت سبحان
 طعامی است در شرع که بر یکی حلال باشد و بر دیگری حرام دروش گفت
 در قرآن خوانده که **فَمَنْ أَضَلُّ فِي مَخْطِئِهِ** سرکه درمانده به چارکی و سگدستی مردار
 بر و حلال است و بر آنکه در مانده نباشد حرام بدانکه سه روز بود که
 عیال و اطفال من طعام بخورده بودند و هیچ نوع چاره آن نمی توانستیم کردن
 امروز در فلان ویرانه درازگوشی مرده دیدم قدری از گوشت وی بریم

Onu pişirmiş yiyorduk ki tam o sırada oğlunuz girdi. İşin iç yüzü işittiğiniz gibidir.”

Efendi bu sözleri duyunca çok ağladı ve şöyle dedi: “Yazıklar olsun bana! Eğer Cenâb-ı Hak kıyamet günü, komşun bu haldeyken sen ondan haberdar değildin, diyerek beni azarlarsa ne cevap veririm?” Hemen yoksulun elinden tutup kendi evine götürdü ve sahip olduğu para ve malın yarısını ona verdi. Gece rüyasında Hz. Peygamber’in kendisine şöyle dediğini gördü: “Efendi! Komşuna gösterdiğin şefkat sayesinde günahların bağışlandı, malına mülküne bereket geldi. Yarın cennette benim arkadaşım olacaksın.”

Beyit: Fakir komşunun elinden tutarsan
Cennette Resûl’e komşu olursun

Başkent, padişahın evi konumunda olduğu için orada yaşayan her yoksul ve muhtacın komşuluk hakkı sabittir ve onların halinden haberdar olmak sultanın üzerine vâciptir.

Şu haber meşhurdur: Hz. Yûsuf, Mısır’da kıtlık yıllarında padişah idi. Gün geçtikçe zayıflıyordu. Ona bunun sebebi soruldu. Cevap vermedi. Çok ısrar edilince şöyle dedi: “Gizli bir hastalığım var.” Hekimler dediler ki: “Siz ne hastalığınız olduğunu söyleyin, tedavi edelim.” Şöyle dedi: “Yedi yıldır padişahlık tahtında oturuyor

و آوردم و طعمی نپخت میخوردیم که کودک تو در این صورت حال این بود که
 بسمع تو رسانیدم. **○** خواجہ چون این سخن بشنید بسیار بکبریت و کت و اوینا
 اگر حضرت حق سبحانہ و تعالی روز قیامت با من مخاب کند کہ در مسایلی تو
 چنین شخصی بود و تواز حال وی خافل بودی چه جواب گویم. **○** پس دست
 درویش گرفتہ نجانبہ خود آورد و از لغت دیدید و متاعی کہ داشت نیمہ
 بوی داد شبانہ حضرت رسالت **راصلی اللہ علیہ و آلہ وسلم** در واقعہ دید کہ
 با وی گفت ای خواجہ بدان شفت کہ در حق ہمپایہ کردی کنایات آمرزیدہ
 شد و در مال و منال برکت پیدا آمدہ فردا در شب نهمین مرغواپی بود **پست**
 و سپیکتری کر کنی مسایہ درویش را **○**

بہمپہ در جان مسایہ منی خویش را
 و چون دار السلطنہ مر بادشاہ را بمنزلہ خانہ ایت پس سر بے نوا و محتاجی کہ
 در آن شہر باشند ایشان را حق جوار ثبات است و سلطان را از حال ایشان
 با خبر بودن واجب **○** و این خبری مشہور است کہ حضرت یوسف **علیٰ پنا و علیہ**
السلام در سالہای قحط بوقت آنکہ در مصر بادشاہ بود سرور و ضعیف و
 ذلیل تر شدی سبب این حال از وی سوال کردند جواب نداد بعد از آن کہ
 الخاج بسیار نمودند فرمود کہ مرضی دارم منہانی حکما گفتند شمار من را
 تقریر فرمایید تا ما بمنجاہ مشغول شویم. گفت منقہ سال است کہ بر مند شامی ممکن

ve Mısır halkını yönetiyorum. Bu süre zarfında nefsimi arpa ekmeğiyle doyurmak istedim ama başaramadım.” “Bunca meşakkati niçin çekiyorsun?” diye sordular. Dedi ki: “Muhtaçlar ve açların haline ortak olmak istiyorum. Mısır vilayetinde biri açken ben o gece tok olmaktan korkuyorum. Bu benim için kıyamet felaketi olur.”

Şeyhu'l-âlem, Buhara kıtlığı hakkında şöyle der:

Rubâî: Ey türlü yemeklerle karnını doyuran
Hatırla o huzursuz olan aç insanı
Sen gece uyurken o her gece inliyor
Söyle bakalım bu İslâm'da câiz midir?

Derler ki: Şam hükümdarlarından Kral Salih geceleri uşağı ile birlikte dışarı çıkar, mescitleri ve mezarlıkları dolaşır, insanların hallerini araştırırdı. Bir kış gecesi dolaşırken bir mescide vardı. Çıplaklıktan titremekte olan bir dervişin şöyle dediğini duydu: “Allah'ım! Dünya padişahları senin nimetini kendi arzularına sermaye yaptılar, zayıf ve muhtaçların hallerinden gafil kaldılar. Eğer kıyamet günü onlar cennette olacaklarsa izzet ve celaline yemin olsun ki ben oraya adım atmayacağım.” Kral Salih bu sözü işitince mescide girdi, dervişin önüne elbise ile birlikte bir kese altın koydu ve ağlayarak şöyle dedi: “Ben dervişlerin cennette padişah olacaklarını duydum. Bugün padişah olarak biz sizinle barışmaya geldik. Yarın siz padişah olduğunuzda yüzümüze husumet kapısını kapatmayın ve himayenizi bizden esirgemeyin.”

Beyit: Ben bugün açtım barış kapısını
Yarın da sen aç kapıyı yüzüme

شده ام و ز نام اختیار رعایای مصر بدست من باز داده اند درین مدت
 نفس من در آرزوی آن است که او را از زمان جو سپیر کنم و بکروم ام گفتند
 این مشت چراست کشتی فرمود که بکسکان و محتاجان موافقت می کنم
 و فی رسم که یک کس در ولایت من کرپنه باشد و من آن شب سیزدهم
 را بقیامت گرفتاری باشد و شیخ العالم در نقطه بخارا فرموده **رباعی**
 ای کرده شکم سیر ز انواع طعام • یاد آرزان کرپنه بی آرام
 توش همه شب بخواب و او ناله کن • خود گو که چنین رو بود در اسلام
 کونیند ملک حلال از ملوک شام شهاب یک غلام سرون آمدی و نفس و
 تجش کرده در ساجد و مقابر و خمرات کبشتی و احوال برپس معلوم کردی
 شی در ز پستان می کشت بمسجدی رسید در ویشی را دید که از بر سکی میگذرد
 و می گفت آئی پادشاهان دنیا نعمت ترا سرمایه جلاظت نفس و سوا سخته اند
 و از احوال ضعیفان و محتاجان غافل شده اگر ایشان فریاد می تپست
 در بهشت خواستند بگزت و جلال تو که قدم در بهشت نخواستم نهاد
 ملک حلال بمسجد درآمد و جابه با بده درم پیش در ویش نهاد بکریت و گفت
 من شنیده ام که در ویش پادشاه بهشت خوانند بود امر فرزند پادشاه میم
 پادشاه از در صلح در آمدیم فردا که شما پادشاه باشید با در خصومت گشاید و نظر حاجت
 از ما باز دارید **بیت** من امر و ز کردم در صلح باز • تو فردا کن در برویم **بیت**

Varlık gururuyla ben yoksullara
Kapı kapatacak biri değilim
Benim gibi kötü huyu bırak da
Cennette işler hep yolunda gitsin

Aynı zamanda misafirlerin haklarına da riayet etmek gerekir. Çünkü misafir Yüce Allah tarafından gönderilmiş bir hediyedir. Sahih bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Allah’a ve kıyamet gününe inanan kimse misafire ikramda bulunsun.” Misafire ikram, ona değer vermek, onun itibarına uygun şekilde davranmak ve ona karşı yapılması gereken ne görev varsa yerine getirmektir.

Misafirle müşerref olduğunda
Neyin varsa feda et misafire
Mürüvvet ve teselli yolunu tut
Ne isterse hemen yerine getir

Bu konuda şöyle bir hikâye anlatılır: Talhatü’t-Talhat’ın tek başına Kays kabilesine konuk olması hadisesi meşhurdur. Kabile reisi Mâlik b. Avf idi. Onu tanımıyordu ve onun büyüklüğünden haberdar değildi. Ona yapılan mihmandarlık ve ikramda kusur edildi. Talha, zillet zehrini yudumladı ve bu ağır yüke sahip olduğu fitrî kerem ve nesep sayesinde tahammül etti. O kabileden ayrılınca Mâlik, misafirin kim olduğunu öğrendi ve çok utandı; özür dilemek için ona bir mektup yazdı ve arkasından gönderdi. İçinde şunlar yazılıydı: “Sizi tanımadım ve size layık olduğunuz şekilde hizmet edemedim. Gönlüm bu muameleden dolayı acılı ve başım bu utançtan ötürü eğiktir.

Beyit: Başımı utançtan öne eğirim
Hizmette size layık olamadım

من ان کس نیم کرغز و در شتم • نرچسارکان روی درسم کستم
 توتم باین از نپس نه خوبی زشت • که ناسازکاری رود در شست
 دیگر رعایت حقوق مهمانان لازم است چه مهمان پیر باشد در پیش خدای
 در حدیث آمده که هر که بخندد ای در روز قیامت ایمان دارد و که مهمان را
 کرامی دارد و اگر ام مهمان آن است که او را عزیز دارند و با او نبوغی سکون
 نمایند که سبب آب روی وی شود و سرچه تواند در کفالت بجای آوردند نسبت
 چون شرف شوی بمهمانی • هر چه داری فدای مهمان کن
 و زره مردوم و دوله داری • هر چه دلخواه او بود آن کن
 حکایتی مشهورست که طلحه الطحطیات را در اقیه افتاد که تنها بقیله میس
 نزول کرد و دیده قبیله مالک بن عوف بود او را نشناخت و بر بزرگی و
 شرف او اطلاع نیافت و در مهمان داری و کرامت او تقصیری واقع شد
 طلحه آن جام زهر نیت تجرع کرد و آن بار کران را بقوت گرم بلی و غیر
 و جب که داشت بچکل نمود • چون از آن قبیله رجعت کرد مالک را معلوم شد
 که مهمان چه کس بوده بغایت شرمزده شد • و ز روی اعتذار بوی نامه نوشت
 منخوشتر آنکه شمارش ختم و اسباب خدمتکاری بر وجهی که لایق خدام باشد
 میباشد ختم این زمان مراد ازین معامله ریش است و سرزنجرات در پیش
 چگونه سرزنجرات بر آورم برود • که خدمتی بسزای بر نیاید از دستم

İşlediğim kusurdan dolayı senden özür diliyorum. Senin keremine yakışan özür dileyenleri affetmektir. İşlediğim hatayı affeder misin?”

Beyit: Sana hizmette kusur etti isem
Geniş fazlından hâlâ ümitvârim

Talha ona şu cevabı yazdı: “Özrünün kabulü noktasındaki beklentinden dolayı tasalanma. Benim mürüvvetim, bin küsur kabahat da işlense bir özür dilemeyle affetmemi gerektirir.”

Beyit: Özür ufukta belirdiği zaman
Kabahat gölge gibi kalkıp gider

“Seni tanımadım” sözü doğru bir söz değildir ve kerem âdâbına aykırıdır. Misafirlikte sadece eşraf ve büyüklere izzet ve ikramda bulunmak mürüvvet ve fütüvvet âdâbına uygun değildir. Bundan dolayı mihmandarlığın şartı, güneş gibi herkesi aynı şekilde ısıtmak ve yağmur gibi her yere ayırt etmeden yağmaktır. Eğer misafir ileri gelenlerden biri ise onun büyüklüğünün hakkı zaten yerine getirilir. Eğer alt tabakadan biri ise ihsan ve ikramını göstermesi gerekir. Çünkü büyüklere hizmette kusur etmek pişmanlık ve utanç sebebidir. Layık olmayana daha iyi muamele etmek ise kişinin adını kötüye çıkarmaz ve pişmanlık doğurmaz. Bu mânâyı ifade etmek için şöyle demişlerdir:

Beyit: Misafire izzet ve ikram gerek
Mürüvvet ve civanmertlik yoluyla
Eğer büyük ve hizmete layıkça
Hizmet görmek zaten onun hakkıdır
Alt tabakadan biriye de sana
Kimse niçin ikram ettin diyemez

Hasmına bile misafirperverlik gösteren nice büyük insan vardır.

توقع آن دارم که در تقصیری که از من واقع شده مرا معذور داری و چون
 شیوه کرم تو مقصنی قبول عذر خوانان است این خطا از من گذرانی **بیت**
 اگر در خدمت تقصیر دارم • بفضل سلامت امید دارم
 طلحه در جواب نوشت که آنچه بمن توقع کرده از قبول عذر و غنچه کن که
 مدت من اقصای آن می کند که نزار چندان گناه را بیک عذر خواهی در که زانند **بیت**
 چون پر تو عذر از افاق برسد نمود • ناپس داشت چو سایه سر جرم که بود
 اما آن سخن که نشناختم سخنی نامستقیم است و از شیوه کرم دور قبه آن که در
 همانی رسوم غرانه و اکرام با شرافت و اعظام مخصوص داشتند تقصیر موت
 و شیمه ایل فوتیت شرط مینماید آن است که چون آفتاب بر همه پس
 کمان تابد و مانند باران بر همه جا بیک طریق بارد • اگر همان مردی ز برکت
 حق بزرگی ادبجای آورده باشد و اگر فردی با کرام و احسان خود ظاهر کرده
 چه تقصیر در خدمت بزرگان موجب مذمت و واسطه خجالت است و
 بفضل در باره سستی سب بدنامی و پشیمانی است و در همین معنی گفته اند **بیت**
 مهیا را بزرگ باید داشت • از ره مردی و جوانمردی
 که بزرکت و قابل خدمت • خود حق ادبجای آوردی
 در بود غنچه کس نخواهد گفت • که چه با بادی این کرم کردی
 و جعی بزرگان بوده اند که در باره خصم خود رعایت مهیا داری نموده اند

Nitekim tarih kitaplarında şöyle anlatılmaktadır:

Kirman'da çok cömert ve misafirperver bir hükümdar vardı. Misafirhanesi herkese açıktı ve özel veya sıradan kim gelirse gelsin önüne sofra kurulurdu. Onun şehrine gelen herkes kerem sofrasından ekmek yedi ve şehirde olduğu müddetçe sabah ve akşam öğünlerini onun ziyafetlerinden alırdı. Adûdüddeve, onun vilayetini egemenliği altına almak için ordu hazırlığında idi, hükümdarın ise onunla savaşacak gücü yoktu. Adûdüddeve her gün askerleriyle hisarın önüne gelip şiddetli saldırılarda bulunurdu. Kirman hükümdarı her gece Adûdüddeve'nin ordusuna yetecek kadar yemek gönderirdi. Adûdüddeve şu mesajı gönderdi: "Gündüz savaşıp da gece ekmek vermek ne demek?" Şöyle cevap verdi: "Savaş, mertlik gereği; ekmek vermek ise mürüvvet görevidir. Onlar düşman olsalar da bu şehrin garibi ve vilayetimin misafiridir. Benim evimde kendi ekmeklerini yemeleri mürüvvetime yakışmaz." Adûdüddeve ağladı ve şöyle dedi: "Bu kadar mürüvvet gösteren biriyle savaşmak nâmertliktir." Askerini geri çekti ve gitti.

Beyit: Dosta ve düşmana insanlık göster
Mürüvvetten kimse zarar etmedi

Mihmandarlığın bir diğer şartı şudur: Eğer misafir bir kabahat işler veya hata ederse onun ikram sofrasından lokma yediği için affetmek gerekir.

Anlatıldığına göre, Ma'n b. Zâide'nin düşmanlarından 300 asker esir alınarak

چنانچه در تواریخ مذکور است که در کرمان مکی بود نجابت سخی و همان دار
 پوستانه در همان خانه او کشته شده بودی و خوان احسان او بهر سر خاص
 و عام بنامه سر که بشه روی آمدی بر صفت کرم او نان خوردی و تا در آن شهر
 بودی وظیفه چاشت و راتبه شام از حیثیافت خانه وی بردی وقتی
 عضدالدوله لاسکر کشیده مقتدر ولایت وی کرد ملک طاعت حرب او
 نداشت بجماری در آمد سر روز لاسکر عضد بدر حصار آمد ندی و جنگ سخت
 کردند وی و سرش ملک کرمان آن مقدار طعام که لاسکر عضد را کفایت بودی
 فرستاد وی **○** عضد بوی پیام فرستاد که روز حرب کردن و شب طعام
 و اوان چه معنی دارد و جواب داد که جنگ کردن اظهار مردی است و نان داد
 و وظیفه مردی ایشان اگر چه دشمنند اما غریب شهر و همان ولایت شدند
 از مردوت نباشد که ایشان در منزل من نان خود خوردند **○** عضدالدوله
 کبریت و گفت کسی را که چندین مردوت باشد با وی حرب کردن از بی
 مردوتی است همان لطف لاسکر خود باز کرد این سده تعهن دی در باقی کرد **○**
 مرد می کن بجای دشمن و دوست **○** که مردوت زیان نکرده کسی
 و شرطی دیگر در همان داری آن است که اگر از همان جریمه صادر شود یا میل
 ازین خطایی واقع شده باشد چون از خوان احسان او نواله تناول نماید
 از سر آن کخانه در که زند **○** چنانچه منقول است که سید اسیر از دشمنان من بن

cezalandırılmaları talebiyle huzuruna getirildi. Esirler arasından bir çocuk kalkıp şöyle dedi: “Ey emîr! Allah hakkı için bana su ver, beni susuzluktan öldürme.” Ma’n, çocuğun eline su bardağı verilmesini emretti. Çocuk yine dedi ki: “Ey emîr, bütün esirler susuz. Eğer ben su içerim de onlar susuz kalırsa bu, mürüvvete sığmaz. Eğer su içmezsem susuz kalırım. Cezalandıracağın için herkese su ver.” Ma’n herkese su verilmesini emretti. Herkes su içince çocuk kalkıp şöyle dedi: “Ey emîr! Biz şu anda senin misafirin olduk. Misafire ikramda bulunmak vâciptir. Misafiri öldürmek kerem ehlinin âdeti değildir.” Ma’n onun fesahatine hayran kaldı ve bütün esirleri âzâd etti.

Bu konuda anlatılan bir başka hikâye de şöyledir: Emîrlerden birinin bir miktar parası bir kişinin zimmetine geçmiş ve o da bunu ödemeyi geciktirmişti. Bu parayı alması için onu tahsildara havale etti. Tahsildar onu evine götürüp baskı uyguladı. Adam, her şey tamam olmasına rağmen yalvararak tahsildardan kendisini emîrin yanına götürmesini istedi. Bir arzuhalinin olduğunu, bunu ona açıklayacağını söyledi. Tahsildar ona acıdı ve onu emîrin evine götürdü. Kazara sofraya kurulmuştu. Tahsildar sofraya oturdu ve o adamı da yanına da sofraya oturttu. Yemek bitince emîrin gözü o adama ilişti. Tahsildara dedi ki: “Bu adam misafirimiz oldu, soframıza oturdu ve ekmeğimizden yedi. Bundan dolayı onu

پیش او آوردند و خواست که بیات ایشان حکم فرماید. کودکی از
 میان آن اسیران برخاست و گفت ای امیر نجیبی بر تو سوگند که مرا آب می
 و تشنه بکشی. معنی فرمود تا جام آب بدست آن کودک دادند
 گفت ای امیر قوم من همه تشنه اند اگر من آب خورم و ایشان تشنه
 باشد از مرگت دور باشد و اگر آب نخورم تشنه مانم و چون البته سیاه
 خواستی که دسمه را آب دهی فرمود تا سه رات دادند و چون سه رات
 بیایا میدند آن کودک برخاست و گفت ای امیر اکنون ما سه همان شویم
 و اگر ام صیغف واجب است و همان کشتن رسم ایل گرمیت. معنی
 از مضاحت وی متوجه شد و سه آن اسیران را خلعت داده آزاد کرد
 و هم مانند این حکایتی آورده که یکی از ائمه اهل بیت مال در زنده کسی داشت
 و آن کس در او ای آن محاطت می نمود او را بخصی سرده که آن مال از وی
 بتاند. **محصل** او را بجان خود برده شد و می نمود آن کس پس بخرعی هر چه
 تا متر از فصل التماس کرد که مرا نزد امیر بر که غنی واجب الوض دارم
 تا بخدمت وی بفرستم آن فصل را بر او رحم آمده او را بجان امیر آورد
 خون کشیده بودند فصل بر سر خون نبشت و آن مرد را نیز بر سر
 خون با خود بنشانند چون طعام خورده شد امیر را چشم بر آن کس افتاد
محصل را گفت حالا این مرد همان باشد و بر خون ما زنا نماند و او را

incitmek mürüvvete sığmaz. Ben o parayı buna bağışladım. Onu bırak gitsin.”

Beyit: Mihmandarlık âdâbı gereğince
Misafire saygı göstermek lazım
Misafir ırmağının kenarına
Sadece kerem fidanı dikilir

Riayet edilmesi gereken bir diğer hak dilencilerin hakkıdır. İster îmâlî, ister açıktan istesinler, Yüce Allah’ın “Dilenciye azarlama!”¹ emrine göre onları mahrum etmek yasaklanmıştır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “At üzerinde de gelse dilencinin hakkı vardır.” Bu, dilenci hakkının zayi edilmemesi için yapılmış olan bir vurgudur. İsevî sözler arasından şöyle bir söz gelmiştir: “Kim bir dilenciye geri çevirirse rahmet melekleri onun evine bir hafta uğramazlar.”

Sultan İbrahim Edhem (k.s.) kendi saltanatı döneminde iyiliksever olmayı emretmiştir: Bu dilenciler, evimizin kapısına gelip “Bize verecek hiçbir şeyiniz yok mu, alıp âhîret sarayına götürelim, orada size on katı verilsin.” derler.

Beyit: İki âlemde mutlu olmak istiyorsan
Dilencilerin gönlünü ihsanla şâd et
Muradın her beladan âzâd olmak ise
Bir fakiri üzüntü zincirinden kurtar

Bir diğer hak, şefaathçilerin isteklerine riayet etmektir. Şefaatin yalvararak yapılan bir istek olduğu ifade edilmiştir. Elbette şefaathçi, eşraf ve ileri gelenlerden biri olacaktır. Elbette böyle bir adamın konuşmasına saygı göstermek ve

1 Duhâ, 93/10.

رنجائیدن از مروت نباشد من آن مال را بوی نجشتم مکذارتا برود پست
 اندر آیین مہمان داری • حرمت مہمان نباید داشت
 بر لب جو بیار مہمانی • جز نماند کرم نشاید کاشت
 دیگر رعایت حق سایمان از لوازم است اگر بتولین خوانند و اگر بتخصیص
 و حرمان ایشان بقول حق سجائند کہ **دل السانی** **فانہ منہی عنہ** است
 و در حدیث آمده کہ **لسان حق و لو کان علی فرس** مر سائل است حق پست
 و اگر چہ در بر سب سوار باشد و این مبالغہ برای آن است تا حق سوال
 ضایع نشود • و در کلمات عبوی سلام اندہ علی مصدر تا آمدہ کہ سر کہ تالی
 رانا امید کرداند تا یک سوختہ خوشکشان رحمت در من نزل او نزول کنند
 و سلطان ابراہیم ادم **فبسی سخرہ** در زمان سلطنت خود فی فرمودہ کہ
 کہ سیکو دو پستاند این سایمان بدرئای خانہنای مامی آیند کہ بہ دارید
 با د میدتا برای شمارد ابریم و سبرای آخرت بریم و انجا وہ بر آن تسلیم سمانیم
 کرت شادی ہر دو کون آرزوت • با حسان دل سایمان شاد کن
 و راز ادیت باید ابرہ بلبل • فقیری زبند غم آزاد کن
 دیگر حق در خواست شغیان رعایت باید کہ وجہ مؤثر است کہ شفاعت
 سوالی است بزبان تصریح و البہ شغنی کی از اشرف واعیان خواهد بود
 پس احترام کلام این نوع مردم فرمودن و سخن ایشان کہ در بارہ عفو و

suçluların kabahatinin affi konusunda söyledikleri sözü dinlemek bahtiyar insanların âdetlerindedir.

Anlatıldığına göre, ileri gelenlerden biri, bir suçlu ile ilgili olarak Mu'tazîd'a gidip şefaatchi oldu. Mu'tazîd dedi ki: "Bu adamın büyük bir suçu var." Değerli aracı şöyle dedi: "Ben de büyük suçu istiyorum. Zira küçük kabahatlerden şefaatsiz de vazgeçilebilir." Bu söz halifenin hoşuna gitti, onun şefaatinin kabul etti ve o suçluyu bağışladı. "Eğer bir kimse şefaatchi olursa işte böyle davranmak gerekir." dedi.

Beyit: Böyle şefaatchisi olan kişi
Her zaman her yerde itibarlıdır

Nigaristan'da anlatıldığına göre, güçlü kimsenin emri altındakilerin hatalarını affetmesi, yüksek itibar ve yüce himmet alametidir. Şefaatchinin sözü, merhametin ortaya çıkmasına sebep olan bir bahanedir.

Anlatıldığına göre, bir kişi suçlandı ve davası vilayet mahkemesine taşındı. Hapsine hükmedildi. O mahpus uzun süre gönüllerden silindi, hiç kimse onu hatırlamadı. O günlerde çok hatırı sayılan, yüksek vefakârlığıyla tanınan ve mahpusu seven bir büyük, valiye şöyle bir mektup yazdı: "Suçluların hata ve kabahatlerini affetmek, yetkililerin merhamet ve iktidar sahiplerinin şefkat görevidir. O mahpus fakir, sıkıntıya düşmüş ve helake yaklaşmış bir zavalıdır. Keremi her tarafı kaplamış olan zât-ı âlî'niz tutukluları âzâd etmek için bahane aramaktadır. Eğer o mahpusun ismet eteği suç kirinden arınmış ise onun kurtuluşuna

از گناه بجرمان گویند شزدن عادت اهل سعادت باشد • آورده اند که
 وقتی یکی از اکابر در باب بخرمی نزد منصور خلیفه شفاعت کرد خلیفه گفت
 این کس را گناه بزرگ است آن عزیز گفت من هم آن گناه بزرگ را در خواست
 چه از سر گناه خردم بشفاعت می توان گذشت خلیفه این خوش آمد و از
 سر گناه او در گذشت و فرمود که اگر کسی شفاعت کند برین گناه باید که دست
 آن را که چنین شفع باشد • قدرش همه جا رفع باشد
 در بخارستان آورده که خداوندان قدرت را عفو کردن از خطای زبردستان
 نشان رفعت قدرت و علامت سمت بلند و سخن شفع مهبانه است که
 سبب طهور محبت ایشان گردد • آورده اند که یکی را بجنایتی موسوم کردند
 و قصه او را در محکمه و اسل و ولایت بومن رسانیدند بحسب اواشارت فرمود
 و مدتی مدید نوکر آن مجوس از صفات ضمایر فحوشد و سیجکس از دایه و مکود
 بزرگ که در آن روز کار که بجزیه حق گذاری مخصوص بود و با آن مجوس محبتی
 داشت بوالی رفته نوشت مضمون آنکه در گذشته از ذنات بجرمان
 و ذنات اقدام ایشان از وظیفه مراحم اهل اختیار و عواطف ارباب اقتدار است
 و آن فقیر مجوس در مانده است محبت گرفتار شده و مملکت نزدیک رسیده
 و مدینه آنکه گرم عیم آن جناب در خلاصی گرفتاران مهبانه جوی است • اگر دهن
 عصمت آن زندان از لوث این جرمیه پاکت بجان و نجات او

işaret etmeniz gerekir. Eğer temizlik cebine günah kiri çöreklenmiş ise onu af ve kerem suyu ile yıkamak gerekir. Eğer bu ikisi dışında bir durum söz konusu ise onun kabahatini şefaatchilere bağışlamak gerekir.”

Beyit: Engin cömertlik ve ihsanın ile
Güneş gibi ısıt yağmur gibi yağ
Fikir ateşinde suçsuz bırakma
Suçlu nâmesini affınla yıka
Bunların dışında bir durum varsa
Dostun şefaatine bırak onu

Mektup valiye ulaşıp da o tatlı söz ve güzel şefaatten haberdar olunca şu cevabı yazdı:

Beyit: “Affını talep ettiğin kişinin
Yolu açık olsun işi rast gitsin

Kelimelerinden sevgi ve vefa kokusu esen ve söz ufuklarından doğruluk ve safa ışığı parlayan müşfik ve sadık dostun şefaati sayesinde onun işlediği ve işlemediği suçları affettik, intikam dizginini kabahat tarafından çevirdik ve onu hapisten kurtardık.”

Beyit: Emrinle candan geçmek mümkün iken
Başkasının suçu bağışlanmaz mı

Şer‘î had cezalarının uygulanmasında şefaatin rolünün olmayacağı kesindir. Daha doğrusu, bu konuda iman, emanet, din ve diyanet erbabı şefaatte bulunmaz.

اشارت باید فرموده و اگر غبار کنسی بر چپ طهارت او نشسته است
 باب عفو بیاید نشست و اگر غیر ازین دو معنی صورتی دیگر متکناه
 او بشقیقان باینچه **بیت** بجودش ملخ و انعام عام با همه پس
 زیادت فعلی چون خوردش پدید و فیض چون باران

مسوز از آتشش اندیشه بی کنایان را
 باب عفو بشونانیه کنه کاران

و در کرب این دو صفت متحالی دیگر

بود برای چنین کس شفاعت یارین • چون رفته بوالی رسید
 و بران لطف مقامات و حسن شفاعت اطلاع یافت در جواب نوشت
 کمان را که ز روی لطف در خوابت کنی • کارش بصلاح آوردی در آن کنی
 بوساطت شفاعت آن عزیز مشفق و شفیق صادق که از دریا
 کلماتش ریواج نهد و فایده میدد و از مطالع مقالاتش لوا مع
 صدق و صفای میدرخشید از سر جرم کرده و ناکرده او در گذشتیم
 و عنان شفاعت از صوب کناه او معطوف ساخته او را از ننگه حس آزاد کردیم
 بفرمانت توان از جان گذشتن • ز جرم کس جراثیمان گذشتن
 و مقررست که شفاعت را در اجرای حدود شرعی بدخلی نیست بلکه شفاعت
 دران باب از ایل ایمان و امانت دار باب زین دو دیانت نیاید • و

Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmuştur: “Onlara Allah’ın hükmünü uygulamada sakın acıma duygusunun etkisinde kalmayın!”¹

Tamgaç Han’ın cezaları arasında şu olay anlatılmaktadır: Bir genç hırsızlık suçlamasıyla yakalanarak onun huzuruna götürülür. Son derece güzel olan bu genç çizgi, ben ve zarafet ile süslenmiş; yüz aynası “Size şekil verdi ve suretinizi güzelleştirdi.”² âyetinin cilâsı ile parlatılmış ve ilâhî sanatın suret verdiği yüz sayfasına “Biz insanı en güzel şekilde yarattık.”³ âyetinin güzellik kalemi çekilmiştir.

Beyit: Hayal kalemi zihnine her ne çizerse çizsin
Doğal suretin ondan daha güzel yaratılmış

Padişah, şehrin çarşısında onun elinin kesilmesini emretti. Devlet adamları figan ettiler ve ileri gelenler birden sarıklarını başlarından çıkardılar: “Ey hükümdar! Bu gencin suçunu affet ve eski görevlilerinin şefaatiyle onun cezasını durdur.” Hükümdar dedi ki: “Benim bu konuda bir tasarrufum olamaz. Yüce Allah, hırsızın elinin kesilmesini emretmiştir.” Dediler ki: “Ey hükümdar! Böyle bir ele kıyılmaz. Biz o ele acıyoruz.” Hükümdar şöyle dedi: “Siz hırsızın ince eline değil, mal sahibinin kanlı gönlüne bakın. Böylece yüreğinizdeki acı hafifler.”

Riayet edilmesi gereken bir diğer hak, aranızda birazcık tanışıklık olan ve size günün birinde küçük bir hizmeti dokunmuş bulunan kimsenin hakkıdır.

1 Nur, 24/2.

2 Mü’min, 40/64.

3 Tin, 95/4.

قرآن مجید آید که در آن تا خدمت مہارافتہ باید کہ در حد و دالتی شفقت و
 مہربانی شمارا در دنیا بد در سیاست محتاج خوانی مذکور است کہ جوانی
 را بزدوی گرفتہ نزد وی آوردند بغایت صاحب جمال و آراستہ
 زیب خط و خال لطف ابداع ربانی بصیقل **صورتکم فاضل صورتکم**
 آئینہ رویش را جلادادہ و مصور صنع الہی صفحہ رویش را بقلم ربنا
 رقم **کہ خلق الان فی احسن توویم** چہرہ کشایی کردہ
 چہرہ بر صفحہ اندیشہ کشد کجاکہ خیال
 شکل مطبوع توزیساترازان ساخته اند
 پادشاہ فرمود تا بر پچہا رسوی شہر دست او را بر بندار چکان
 دولت فغان در گرفتہ و اعیان حضرت پیکار عا نما از سر برد آ
 در خواست کردند کہ ای ملک از سر گماہ این جوان در کد رویت
 او را بشغافت ملازمان دیرینہ موقوف فرمای **ملک فرمود**
 کہ ما درین دغلی نیت خدای تعالی حکم فرمودہ کہ دست دزد بر نہ
 کفش چنان دستی کہ او دارد بریدن حیفاست گفت شمارا در دست
 نازک دزد دنیا بد نکرت در دل بر خون صاحب کالا نظر باید کرد
 تا این غم بر دل شاہل کہ نزد **کمی دیگر رعایت حق کسایت**
 کہ اندک آتش نمایی داشته باشد یا خدمت ریزہ کردہ اگر چہ این وسیلہ

Bu sebep çok önemsiz de olsa bakışınız o bahaneyle bir fakiri okşamak için onu büyütür.

Anlatıldığına göre, bir kişi evini bir adama kiraya vermişti. Adam birkaç gün kaldıktan sonra evi ansızın bırakıp gitti. O şehirden başka bir şehre göçtü ve orada vezirlik makamına geldi. Evini ona kiraya veren fakir kalktı, vezirin sarayına gitmek üzere yola çıktı. Şehre ulaşınca onun sarayına girmek istedi. Orada duran kâhya şöyle dedi: “Sen kimsin ve ne cüretle bu saraya giriyorsun?” Şu cevabı verdi: “Vezirle tanışıyorum. Bu cesareti tanışıklığımdan alıyorum.” Kâhya sordu: “Nasıl bir tanışıklığın var?” Şöyle cevap verdi: “Vaktiyle ben ona bir ev kiraya vermiştim. Şimdi benimle ilgilenmesi ve beni şu zilletten kurtarıp izzet ve itibar makamına yükseltmesini istiyorum.” Kâhya güldü ve şöyle dedi: “Zavallı, sen cahil bir adamsın. Evini kiraya vermek, bunda bir hak tasavvur etmek ve dolayısıyla ilgi beklemek önemsiz bir bahanedir. Çek git buradan, başka işin yok mu?” Vezir perdenin arkasından bu konuşulanlara kulak misafiri oldu. Kâhyayı çağırdı ve kiminle konuştuğunu sordu. Kâhya, şaşkınlık dolu tebessümle şöyle dedi: “Bir adam geldi. Vezirin tanışıyım, vaktiyle ona bir ev kiraya verdim, diyor.

بنایت آنکه است اما نطف کرم آن را بزرگ می سازد تا بدان مهیا نفعی
 بنوازد. آورده اند که شخصی خانه بگردید بگرایه گرفت بود روزی
 چند آنجا بسر برده ناگاه از آن خانه بیرون رفت و از آن شهر سفر
 کرده بولاستی دیگر افتاد و آنجا بمحض وزارت رسید آن فقیر که خانه
 بر داده برخاست و در روی بخت وی نهاد چون بان شهر رسید از
 که در راه روی ببارگاه وزیر آورد تا بر رسید خواست که ببارگاہی
 در آید حاجی ای تاده بود گفت چه کسی و چه جرات بدین بارگاه
 در می آیی گفت آشنای وزیرم و مرا آن آشنای برین کتخی میدارد
 حاج پرسید که چه آشنای داری گفت وقتی خانه بگرایه بوی
 داده بودم حالا آمده ام تا نظر عنایت در کار من کند و مرا از خصیض
 مذلت برداشته با بوج غرّت و حرمت رساند. حاج بجنید
 و گفت ای سچاره تو بیارم دی نادان بوده این سهل و سلیات
 که می گوئی خانه بگرایه بوی داده بودم و این را حق تصور کردی
 و آمده که حق گذاری این را رعایتی یا لی برو سر خویش گیر و نهی دیگر در
 پیش. قضا را وزیر از پس برده این گفت و شنید استماع نمود
 حاج را طلبیده گفت با که سخن می گفتی حاج تبسم گمان از روی
 نقب گفت مردی آمده که من آشنای وزیرم و وقتی خانه بگرایه بوی

Ben onu, böyle konuşma, böyle önemsiz bir bahaneyle vezire yaklaşmaya çalışma, ihsan ve iltifat arayışına girme, diyerek azarladım.” Vezir dedi ki: “Hata etmişsin, git, onu getir. Zira onunla eskiden beri tanışıyorum ve onun üzerimde hizmet hakkı var.” Kâhya gidip onu getirdi. Vezir ona saygı gösterdi, güzel sözlerle gönlünü aldı, aile efradının halini hatırını sordu, her biri için değerli hediyeler hazırlattı ve onu muradına erişmiş mutlu bir dost olarak evine uğurladı.

Beyit: Sevgi ve vefanla göğsü aydınlat
Eski dostluğu hiç hafife alma
Sakın ha dostlarından yüz çevirme
Yâd et eski dostların hizmetini

Anlatıldığına göre, Abdullah b. Tâhir bir gün genel kabul alıyordu. İhtiyaç sahipleri dileklerini arz ediyorlar ve isteklerine kavuşmak için müracaatta bulunuyorlardı. Bir şahıs gelip şöyle dedi: “Ey emîr! Benim senin üzerinde nimet hakkım var. Ayrıca hizmet hakkımı da bekliyorum. Bu iki hakka riayet ederek beni unutulmuşluktan kabul makamına çıkar.” Abdullah, “Nimet hakkın nedir?” diye sordu. Şöyle cevap verdi: “Filan gün sen Bağdat’ta devlet erkânıyla birlikte evimin önünden geçerken üstün başın tozlanmasın diye kapımın önüne su serptim. Nimet hakkım, senin için toprağa serptiğim bu sudur. İşte onun hakkını istiyorum.”

Beyit:

داده بودم من او ملاست کردم که این سخن مکوی دیدن و سلیقه سهل
 قرب وزیرنجوی و توقع التفات و انعام مداره و زیرکفت غلط کرد
 برود او را بیار که اشتهای قدیم من است و حقوق خدمت برای
 دارد و عجب برفت و او را آواز داد و وزیر او را تعظیم بسیار کرد و در نوا
 بشمار بجای آورد و از احوال عیال و اطفال او پرسید و از برای
 سر یک تحفه و تبرکی بزرگانه ترتیب داد و او را دو سگام و همراهِ
 تمام عیال و مقام خود باز کرد و ایند **بیت**
 نوزده از من سر و وفا سینه را • سهل بدان صحبت دیرین را
 روی کردان ز رفیقان خویش • یاد کن از صحبت یاران پیش
 آورده اند که روزی عبدالله طاهر با رعام داده بود و در باب حاجات
 مرادات خود عرض میکردند و با حصول مراد ماحبت نمی نمودند
 در آن میان شخصی در آمد که ای امیر مرا بر تو سم حق نعمت و سم حق خدمت
 توقع آن دارم که هر دو حق را رعایت کنی و مرا از در که خمول بدرجه
 قبول رسانی • عبدالله طاهر گفت حق نعمت کدام است گفت
 فلان روز در بغداد با کوبه دولت بر در خانه من گذر می کردی
 من در خانه خود را آب زدم تا کرد بر خانه تو نشیند نعمت آن
 آبت که برای تو بر خاک ریختم ام و حق آن میخواستم **بیت**

Üstünde su hakkı olan kimseyi
Sakın ha hiçbir konuda unutma

Abdullah b. Tâhir yine sordu: “Peki, hizmet hakkın nedir?” Şöyle cevap verdi: “Ata binmekte olduğun filan yerde kolayca binebilmen için koşup kolundan tuttum.” Emîr dedi ki: “Doğru söylüyorsun. İki hakkın da sabittir.” Bunun üzerine onun isteğini yerine getirdi.

Beyit: İktidar sahibi olan büyükler
Miskinleri korur hak gözetirler
Makamla şımaran iyi değildir
Yoldaşlarını unutan da öyle
Keremin esası hakşinaslıktır
Hakşinas olmayan kişi nankördür

Bir diğeri, himmet ehlinin zimmetinde olan kerem haklarına riayet etmek olup bu bir çeşit farzdır. Kişinin bunu başkasının keremiyle değil, kendi keremiyle yapması gerekir. Bu şöyle olur: Kişi, sahip olmadığı hakkı onlara gösterme konusunda hileye başvurur ve bu sayede tehlikeden kurtulur. Onlar bunu bildikleri halde yüzüne vurmazlar, kerem hakkı gözetirler, yalanı bilmezden, aldatmayı anlamazdan gelirler. Bu, son derece yüksek bir kerem ve mürüvettir.

Anlatıldığına göre, bir adamı Ziyâd-ı Basrî'nin huzuruna götürürler. Ziyâd, onun öldürülmesine işaret eder. Cellat kılıcı çeker, onun gözünü bağlamak ister. Zavallı bela deryasını görür, heyecanlanır, ecel timsahı ağzını açar. Ağlayıp yalvarmaya başlar. Fayda vermeyince tevbe ve istiğfara tutunur. O da işe yaramayınca şöyle der: “Ey emîr! Aramızda komşuluk hukuğu vardır. Şeriatla komşuluğun mürüvvet ve fütüvvet itibarı tamdır.

کسی کو بر تو وارد حق آبی • فراموشش کمند در سحر بآبی
 عبدالمہ پر سید کہ حق خدمت کہ ام است گفت در فلان محل سوار
 میشدی من بدو دیدم و باز وی تو گرفتیم تا سوار شدی • امیر گفت
 راست میگویی هر دو حق تو ثابت پس اورا رتبت تمام کرد **بیت**
 بزدگانے کہ اصل افتد • همه پکین نواز و حق گذارند
 ز جام جاہ پہوشی نہ نیکوت • ز سرایان فراموشی نہ نیکوت
 اساس کرم در حق شناسی • بصورت ناشناسی ناپستی
 دیگر رعایت اہل کرم بردہ از باب ہم ار قسمل فرایض است یعنی
 کرم خود نہ کرم دیگری و این صورت چنان باشد کہ شخصی خواہد کہ ایشان
 حیاتی پیش برد و از ممکنہ خلاصی یابد ایشان آن را داند و باروی
 دی نیارده و رعایت حق کرم کرده چنان فرمائند کہ آن فریب را
 ندانند و این رعایت کرم و مہنایت مروت است • آوردہ اند کہ
 یکی را از دنیا و بصری آوردند و قبل او اشارت فرمود جلا دہ شرح بر کشیدہ
 خواست کہ چشم او را بر بند و سپارہ دریای غضب جلا را دید در شور آمدہ
 و نمک اجل دمن باز کردہ تضرع و زاری آغاز کرد و غیب سفیاد و بتوبہ
 و استغفار اعتراف نمود سو ذلت گفت ای امیر میان ما و شما حرمت دیار
 و قرب جوہر و سما کی را در شرح مروت و مذہب از باب فتوت اقبالی

Eğer hakkıma riayette kusur edersen ayıp arayanlar eleştiri dilini uzatırlar, kınayanlar itiraz kapısını açarlar ve emîrin, komşuluk hukukunu gözetmediğini, komşularını ayakları altına aldığı söylerler. Emîr, kendisi gibi bir zayıfın kanını dökmen ve kendini azar oklarına hedef yapmanın sonucunu düşünmeli, böyle bir davranışın, kendisi gibi ahlâk bahçesine azar diken dikmemiş ve haslet eteğine toz konmamış birine yakışmayacağını anlamalıdır.”

Beit: Canımdan vazgeçmek bana kolaydır
Benim gibi yüz kişi yok olsa da
Kâtipler önünde ne diyeceksin
Elbise yenin kirlenmiş olursa

Ziyâd uzun uzun düşündükten sonra ülkenin her yanına haberci gönderdi. Tanışıklık sokağında hiçbir iz bırakmadı. Dedi ki: “Komşuluğun hangi mahallede, komşuluk hakkının hangi bölgede sabit olduğunu açıkla.” Şöyle cevap verdi: “Babamın Basra’daki evi ile emîrin evinin eşikleri yan yanadır. Babam çoğu zaman emîrin görevlileri ile sohbet ederdi.” Ziyâd, “Babanın adı nedir?” diye sordu. Adam dedi ki: “Ey emîr! Ben can havlinden kendi adımları unuttum; babamın adını nereden bileyim!” Ziyâd güldü ve zavallıyı affetti.

Beit: Alçak bin özürle yarım suç bağışlamaz
Kerimler bir latifeye bin suç bağışlar

Bir başkası, tebaanın haklarına adalet ve ihsanla riayet etmektir. Çocuklar, komutanlar, vezirler, görevliler, askerler ve hizmetçilerin hakları son bölümde anlatılacaktır.

38. BÂB: İYİLERLE SOHBET

İyilerle dostluk ve

تمام است اگر در رعایت جانب من یقصری رو و عیب جوین زبان طعن
 و خرده گیری آن در اعراض بکشایند که همی سر حق مسایکی کجا
 نه است و مسایه خود را پایمال بجا کرد دیگر امیز فکر فرماید که در خون چون
 من ضعیفی و خود را نشانه تیر علامت کردن از چمن تویی که در گلشن اخلاق
 تو خار از رسته بر دامن ادعای تو بخار تسم تشنه بعید و غمیت **بیت**
 مرا سهل است از جان و شستن **○** چه غم کرده چون ما بوده کرد
 چه خواهی گفت پیش نکت کبریا **○** ترا که آستین آلوده کرد
 زیاد در فکر دور و دراز افتاد و پیک اندیشه را با طراف و جوانب **○**
 هیچ وجه پی سپه گوی آشنای بزرگت بیان کن تا مسایکی در کدام محله
 بوده و حق جوار در کدام دیار ثابت **○** گفته خانه پدر من در بصره با خانه
 امیر هم آستان و پدرم بیشتر وقت با ملازمان امیر محمد آستان بود
 زیاد پرسید که پدر ترا چه نام بود گفت ای امیر من از سول جان نام
 خود را فراموش کرده ام چه جای نام پدر است **○** زیاد بجنید و آن چاره را بگوشید
 سیم نیم کسه با نزار عند خمش **○ ○ ○** بیک لطیفه کریمان نزار خرم خمش
 در رعایت حقوق رعایا بعد از احسان است و حقوق اولاد و دوزرا
 و امر و ملازمان و سپاهیان در باب آن حضرت ذکر خواهد یافت
باب سی و هشتم در صحبت اعیان مصاحبت یگان و مجازت

bilginlerle sohbet etmek, ebedî mutluluğun kimyası ve daimi devletin rehberidir.

Beyit: Pak olanların sevgisini gönlüne koy
Ancak sarhoşlar topluluğuna gönül ver
Bahçeyi de güldürür nar eğer gülerse
Erkeklerle sohbet edersen mert olursun
Taş ister mermer isterse granit olsun
Gönül ehline ulaşınca cevher olur

Fars krallarının şöyle bir kuralı vardı: Sohbetlerinde kesinlikle filozoflar ve fâzıllar bulunurdu ve onlarla istişare etmeden asla bir karar almazlardı. Saltanatları adalet ve doğruluğa dayandığı için iktidarları dört bin küsur yıl devam etmiştir. Sultan Sencer (r.a.), filozof Ömer Hayyam'ı yanında tahta oturturdu. Abbâsî halifeleri bizzat bilgin oldukları gibi, işlerini ilim ve takva sahiplerinin görüşlerine başvurarak yaparlardı. *Hilafetnâme-i İlâhî*'de şöyle bahsedilmektedir: Padişahın ihtisamlı bir kimse olduğu söylenebilir. Onun hükmü hikmete uygundur. Öyleyse yetkin kudret sahibinin yüksek hikmet ile donanması gerekir. Bu donanım şöyle gerçekleşir: Bu dünyanın yönetim ve tasarruf şeklini öğrenmek, bu bilgiye göre kullanmak, âlimler, fâzıllar, filozoflar ve âriflerle dostluk ve işbirliğine yönelmek ve cahiller, gafiller ve kötü huylulardan uzak durmak gerekir.

Beyit: Arkadaşın iyi ve kâmil ise
Ruhun rahat gönlün huzurlu olur
Cahil ve gafil kimselerle dostluk
Öldürücü zehir gibi mahveder

و انبیا ن کمی می سعادت آیت و راه سنجای دولت سرمدی است
 مهر پاکان در درون جان نشان ◦ دل مده الا بمعسر خوشان
 نارخندان باغ را خندان کند ◦ صحبت مردانت از مردان کند
 سگ اگر خارا و کرم بود ◦ چون بصاحب دل رسد گوشت
 ملوک ذس را قاعده آن بود که مرکز صحبت ایشان از حکما و فضلا
 بودی و بیج حکم بی برای دستور ایشان نکرده ندی و ازین جهت که
 نبای سلطت بر عدالت و راستی نهاده بودند مملکت ایشان بچهار هزار
 و کسری رسید ◦ و سلطان سخر ماضی **اناراده بر بانه حکیم عمیر خیام را**
 با خود بر تخت نشاندی و خلفای عباس با وجود آنکه خود را نمیشد بودند
 و عقده کار ایشان بتنی بر کلام اسل علم دور بودی ◦ و در خلافت نامه
 مذکور است که پادشاه کسی را توان گفت که صاحب شوکت باشد و حکم او
 بر وفق حکمت بود پس لازم است خداوند قدرت کامله متصف شدن
 بحکمت بآئین انصاف برین وجه دست دید که چگونه می تواند
 این جهان بیاورد و بر وجه آموخته بکار برد برین تقدیر او را بمصاحبت
 و بی نطت علما و فضلا و عسرها و حکمای میل باید نمود و از جا سلمان و غافلان
 و بدخویان اتر از باید فرمود **بیت** سمنشینی کو لطیف و کامل است
 راحت زو جت و آرام دولت ◦ و آنکه نادانی و غفلت و صوابت ◦ صحبتش نند ز سر قانت

Yunanlıların uygulaması şöyleydi: Onların yöneticisi, zamanın âlim ve fâzıllarından daha çok bilgi ve hikmet sahibi bir kimse idi ya da düşünencinin amacı ve hükmün mahkûmu bilgin ve filozof bir adam idi. Böylece sohbetinin etkisiyle onun hâl sayfalarına fazilet ışıkları yayılırdı. Zira sohbetin büyük etkisi vardır.

Bir haberde nakledildiğine göre, iyi arkadaş güzel koku satıcısına benzer. Sana güzel koku vermese bile onun kokusu üstüne siner. Kötü arkadaş da demirci körüğüne benzer. Ateşle yanmasan da onun duman ve buharıyla acı çekersin.

Beyit: Demirci körüğünden geçer isen
Her tarafın ateş ve duman kokar
Attar dükkânına giren kimsenin
Elbisesine güzel koku siner

Padişah için lazım olan ilim ve hikmet sahiplerinden biri, bilgin ve dindar fakihdir. O, şeriat hükümlerine tam olarak hâkimdir, usûl ve fûrûu iyi bilir. Hümayun meclisinde fırsat buldukça helal, haram, had ve ahkâmdan bahseder; ferâiz, vâcip, âdâb, sünnet, namaz, oruç, gusûl ve abdesti çok güzel açıklar. Böylece fikhî meselelerin bereketi sultân-ı devletin zamanına kadar ulaşır.

Beyit: Fıkıh ve fetva nükteleri ortaya gelmezse
Şeriat ve dinin temeli yıkılır dünyada

Diğeri, güvenilir nasihatçi ve kesin bilgi sahibi mürşittir. Ona uhrevî işleri öğretir, ona dinî öğütte bulunur, yeterli ibare ve işaretlerle onu

یونانیان را رسم آن بوده که حاکم ایشان کسی باشد که علم و حکمت او از همه علماء
 بیشتر بود یا کسی که منظوم نظم و محکوم حکم مردی حلیم حکیم باشد تا از اثر
 صحبت او انوار خفیت بر صفحات حال او لایح گردد چه صحبت را اثری عظیم
 در خیر آدمی که مثل نمشین نیک مثل عطارت اگر از عطرها خود چیزی توی
 ندید باری از رایج آن بهره مند کردی و مثل قسین بدمانند کوز
 اسکت اگر آتش آن نوزی اماند و در آن متادی شوی
 در که راز کوره اسکان کاتش و دودی بود از سر کران و بر عطار که بپلوی او
 جابه معطر شود از بوی او و از جبه ابل علم و حکمت که پادشاه را از ایشان
 ناکزیرت یکی فیتی بود عالم عامل متدین که احکام شرع را بیک داند و سایل
 اصول و فروع را بیک ضبط کرده باشد تا بوقت ذمت در مجلس سهایون از
 حلال و حرام و حدود و احکام سخن در اندازد و فرض و واجب و آداب و
 سنن نماز و روزه و غسل و وضو را ببارتلی روشن مودعی سازد تا بارت
 سایل و فتوی بر روزگار دولت سلطانی وصول پذیرد

کرنیایه نگین از فقه و فتوی در میان

مقدم کرد و اساس پس شرح و ملت در جهان
 و کیرناهی امین و مرشدی صاحب یقین که امور اخروی را با یاد وی دچ و
 بیفت دینی را از وی باز گیرد و ببارت کانی و اشارت و اتی او را از احوال

çirkin söz ve davranışlardan alıkoyar ve haram işlemekten men eder. Nasihatçinin nasihat ve irşadında yumuşak üslûba riayet etmesi, mecliste sohbet esnasında öğüt vermemesi, bilakis baş başa olduğu sırada, konuşmanın uygun olduğu ortamda yumuşak bir dille söz söylemesi gerekir. Çünkü günümüzde iyilik, tatlı dil ve güler yüzedir. Eskiden halifeler ve krallar âlimlerden ve şeyhlerden acı sözler işitirler ve bunları ihlâsla kabul ederlerdi.

Kitaplarda zikredildiğine göre, Hârûnürreşîd, Şakîk-i Belhî'ye, "Bana öğüt ver!" dedi. Belhî dedi ki: "Ey emîr! Allah'ın cehennem adında bir sarayı vardır. Seni o sarayın bekçisi yapmıştır. Halkı cehennemden uzak tutabilmen için sana üç şey bağışlamıştır: Mal, kılıç ve kırbaç. Mecbur kalıp da yasakları çiğnememeleri için mal ile muhtaçları yoksulluktan kurtarman; şerlerinden Müslümanların emin olmaları için zalimleri kılıçla öldürmen; günahattan uzak durmaları için fâsıkları kırbaçla cezalandırman gerekir. Eğer böyle yaparsan hem kendin kurtuluşa erersin hem de halkı kurtarırın. Aksi halde herkesten önce sen cehennemi boylarsın, ardından da diğerleri cehenneme girer." Harun çok ağladı ve Şakîk'in elini öptü.

Beyit: Nasihat eğer doğru söylenirse
Dinleyen herkesçe kabul edilir
Gönül ehlinin sözü canlı gibi
Gider o gönül ve cana yerleşir

و افعال قبیح باز دارد و از اکتساب منیات و از کتاب محرمات
 منع کند. و ناصح باید که در نصیحت و ارشاد و تطبیق مطلق رعایت فرماید
 و در صحبت و مجلس ننهد بلکه در خلوت و فرصتی که داند سخن جا بگیرد
 می افتد کله چندان روی ملامت بگوید چه درین زمان صلاح وقت در نرم
 گویی و خوش خوئی است. و خلفا و ملوک در قدیم الایام از علماء و شیخ
 سخنان تلخ نمی شنیدند و از روی اخلاص قبول میکردند چنانچه در کت
 مذکور است که بارون رشید شفق سبلی را در پیس سرگفت مرانیدی
 مره فرمود که ای امیر خدای را سرامیت که آن را در وزخ خوانند و ترا در میان
 آن کرده اند است و در خیر تو از آن نه داشته تا بان سر خیر خلق را
 از وزخ باز داری. مال دشمن و تازیانه یعنی دَره پس باید که بحال محتاجا
 از غایت خلاص کنی تا بواسطه ضرورت متوجه سببات و محرمات نشوند
 و طالبان را بیشتر قطع کنی تا مسلمانان از شرارت ایشان امین شوند و تازیانه
 فاسقان را ادب نهایی تا از فسق و فجور باز آیند. اگر چنین کردی هم تو
 نجات یافتی و هم خلق را نجات دادی و اگر بخلاف این باشی تو پیش از همه
 بد وزخ روی و دیگران از پی تو در آیند. بارون بیاد کبریت
 و دست شفق را در پیس سرگفت نصیحت کان ز روی صدق گویند
 کبوش سرگزاید و زیندیرد. چو جان دارد حدیث صاحب دل. روان اندول جان بی

Bir diğeri, tedavi yöntemlerini bilen, hekimlerin amaçlarını zihin azığı edinen, hastalıkları iyileştirmede ve illetleri gidermede tıp sanatının genel kurallarını öğrenmiş olan ve şifa dağıtırken İsâ'nın nefesi, Mûsâ'nın beyaz eli olan uzman ve müşfik doktordur.

Beyit: Nefesiyle hasta can yenilenir
Gelişiyse ruh huzura kavuşur

Kişinin mübarek mizacı sürekli mülâhaza etmek için hıfzı sıhha kuralını gözetmesi gerekir. Allah muhafaza, değerli tabiatı sapma alameti belirirse derhal onu gidermekle meşgul olmalıdır.

Bir diğeri, astronomi cetveli (zîc) sembollerini ve takvimi çözmüş, astronomi ve astroloji hazinelerinin anahtarını elde etmiş, ihtiyarat ilminde, meşrutat ve mahzuratın inceliklerini düşünme konusunda yüksek dereceye ulaşmış olan araştırmacı münecimdir.

Beyit: Güneşin dakikaları göğün zîc resmi
Kalemin muhasibi onu tasvir eder

Sultanın kutlu şansına bakmak ve direk ve delillerin seyrini araştırmak için her birinin talih ve talihsizlik sınırlarına geçişinden haberdar olur. Devlet ve ihtişam alametlerinin ortaya çıkış vaktinde sultanı şükür ve teşekkür yoluna yöneltir. Böylece o sıfat sayesinde "Nimetler şükürle devam eder." hükmü gereği o nimetin devamlılık ve kalıcılığı gerçekleşir. Tehlike ve sıkıntı emareleri görüldüğünde onu dua, sadaka ve çok hayır yapmaya teşvik eder. Böylece "Sadaka belayı geri çevirir ve ömrü uzatır." hadisinde belirtildiği gibi

دیگر پس حاذق شفق که قانون علاج را نیک دانسته باشد و اغراض حکما را ذخیره
 خاطر داشته در شفای امراض و ازاله اعراض حاوی کلیات فن باشد

و در افاضه انفا پس عیوی بدیچنای موسوی نماید **بیت**

تازه کرد جان پیم از دوش روح بر احوال رسد از توحش

تا سواره ملاحظه فرج مبارک نموده قاعده حفظ صحت مرعی وارد

و اگر عیاد باشد علامت انحراف در طبع اشرف ملاحظه نماید فی الحال تبارک

آن مشغول گردد • دیگر منجمی محقق مدقق که رقوم صحیفه زیچ و تقویم حل

کرده و منتح کنوز علمیات و تخنیم بدست آورده و در باب اختیارات و ملاحظه

و فائق شروط طات و مخذورات آن بدرجه اعلیٰ پسیده **بیت**

دقایق کرده هر نقش زیچ سپهر

مخاطب نقش درونی کند تصویر

تا در طالع مبارک سلطان نشین فرموده و تیسرات او تا دو و دایم را

تحقیق نموده از مرد سر یک بجهد و دوا شوه سعود و ونجو پس با خبر باشد و در

وقت ظهور علامات و شوکت سلطان را بر آه شکر که آری و سپاس داری

دولت کند تا بواسطه آن صفت بحکم **باب شکر** و م التعم آن نعت را دوام توانی

پدید آید و در زمان مشاهدات امارات خطر و محنت او را بر دعوات و صدقات

و از ویاد خیرات ترغیب نماید تا بوسیده آن صوته معنون الصدق نزد البلاد و ترمین

bela ve sıkıntı ortadan kalkar.

Beyit: Eğer beladan kurtulmak istersen
Kendi ruhunu yakarıŖa ada
Elini cömertçe iyiliğe aç
Önünden üzüntü perdesi kalksın

Bir diğeri, fesahat sanatında konuşmacılar meydanından söz çalan ve belagatte zamanın söz ustalarından müsabaka kamışını kapan tatlı dilli ve güzel sözlü Ŗairdir.

Beyit: Fesahatin pazar günü nazmıyla revaç buldu
Ŗiiriyle belagat bahçesi boyandı, koktu

Hatta sultânî sıfat cevherleri nazım ipliğine dizilir, Ŗöhret pazarında dalgaların ve övgüye layık adını güzel Ŗiirlerle devrin sayfasına yadigâr olarak kazır.

Beyit: Ŗairlere değer vermek gerekir
Onların sayesinde bâki nâmın
Selman'dan yeni gelen Ŗiire bak
Sultanın adı Üveys'ti o zaman

Bir diğeri, renkli nüktelerle mahfilleri süsleyen ve tatlı latifelerle meclistekilerin yüzüne sevinç kapılarını açan güzel yüz-lü ve hoşsohbet nedimdir.

Beyit: Güzelliği tabiat için lezzet
Latifeleri ruha mutluluktur

En iyi sohbet arkadaşı ve en güzel dost, büyüklerin törensiz arkadaşlık eden ve nazlanıp cilvelenmeden meclise katılan kitap ve risâleleridir.

Mısra: Günümüzde en iyi arkadaş kitaptır

Ondan ne okuyanın içi daralır ne de dinleyen bıkkınlık duyar.

Beyit: Kitaptan iyi arkadaş arama
Ne zaman istersen hep arkadaşdır

آن بیت مدقع و آن تحت مرتفع کرد و **بیت** ای که خواستی که ملابجان دلخیزی
 جان خود را در قفس شرح آوری • پس با حسان بر کشای دست خویش
 تا حجاب قفس بر خیزد و پیش • دیگر شاعر سمری شیرین زبان ز سپاس
 که در فصاحت نظم کوی از میدان سخن که نری بر بوده باشد و در بلاغت
 قطب البقی از سخن دوران زمان برده **بیت** روز بازار فصاحت را در پنج از نظم او
 سخن کلزار بلاغت را از شوش رکعت و بوی • تا جواهر فصاحت سلطانی در رشته
 نظم کشیده بر سپهر بازار اشتنا رجب سلوه در اردو با سقا را آید با نام مدوح را
 بر صحنه روزگار باید کار که کار و **بیت** شاعران را عسیر باید داشت
 که از ایشان بقا پذیرد نام • شعر سلمان مگر که تازه از دست
 نام سلطان او پس در ایام • دیگر نه می تازه روی بنده کوی که
 سبکتای زینکن می قفل را بیاراید و بلطیفهای شیرین ابواب انباط
 بر روی حاضران مجلس بگشاید **بیت** طبع الذات از طرایف او
 روح را بهجت از طرایف او • و مبرن جلیسی و خوشترین اینی گشت کباب
 دین و رسائل بزرگان صاحب یقین است که بی مرسوم و طیفه مصاحبت می کند
 ولی ناز و کرشمه حاجت می نماید • و خیر جلیس فی الزمان کتاب ز صغیر
 خواننده را از و ملالی است دند خاطر شو ننده را کمالی **بیت**
 هم نشینی به از کتاب فحواه • که مصاحب بود که و چکا •

Ruha neşe gönle rahatlık verir
 Canın ne isterse ondan alırsın
 O senin gördüğün en latif dosttur
 Ne incitir seni ne de incinir

Büyükler şöyle demişlerdir: İnsanlar akla, akıl da tecrübeye muhtaçtır. Tecrübe aklın aynasıdır ve onda maslahatların suretleri müşahede edilir. Tecrübeler, geniş zaman, uzun ömür ve boş vakit ister. Filozoflar, sınırlı insan ömrünün bu mânanı kavramaya yetmediğini gördükleri için çareler aramışlar ve cebrin bunu kısaltması ve zamanın geçmesiyle genel tecrübelerin elde edilmesi için şefkat yoluyla tedbirler geliştirmişlerdir. Bu amaçla kral ve sultanların haberlerini, komutan ve vezirlerin hallerini, bilgin ve filozofların sözlerini kitaplarda kaydetmişlerdir. Geçmişlerin hikâye ve tarihlerini devlet adamlarının talimat edinmeleri, her birinin istidat ve himmeti ölçüsünde o hikâye ve rivayetlerin mütalaa ve mülahazasından faydalanması ve faydalandırması için geleceklerin nasibi itibarıyla kayıt altına almışlardır. “Mutlu insan, başkası vasıtasıyla öğüt alan kimsedir.” mânası gereği başkalarının tecrübelerinden istifade eder ve diğerlerinin nasihatlerini öğüt olarak alır.

Beyit: Padişahların hâl hikâyeleri
 Bilgelerin rivayet haberleri
 Gönlü açar ve gözü aydınlatır
 Bilgiyle akla tanışıklık verir
 Her çeşit konudan bahsetmişlerdir
 Tahkik elmasıyla inci delmişler

بخت آشنای جان و دولت دل ◦ سر چه مقصود است از و حاصل
 این چنین هم مدنی لطیف که دید ◦ که زنجبید و هم زنجانیست
 بزرگان چنین فرموده اند که همه خلائق بعقل ممتا جنه و عقل تجربه احتیاج
 دارد چه کجاست تجربه آینه عقل است که در و صور مصابا مشاهده می کند و
 تجارب روزگار و عمر مند و فراغت تمام می یابد ◦ و چون حکا دیدند
 که مدت بقای عمر مستقار با دراک این معنی و فانی گشت چاره ای نماند
 از روی مهربانی تدبیری ساختند که جبر این نقصان کند و هم در زمان
 تجربه های کلی بهت آید پس اخبار ملوک و سلاطین و احوال امرا و وزرا و
 کلمات علماء و حکما را در کتب ثبت کردند و قصص و تواریخ که در کتب
 راجت خطوط آیند کان را در قیام تعلیق کشیدند تا آینه کان اصحاب
 دولت و ارباب کنت آن را دستور العمل روزگار خود سازند و هر یک بقدر
 استعداد و بقوت سمت خود از مطالعه آن حکایات و ملاحظه آن روایات
 افاده و استفاضه نمایند تا بمضمون السعید من و غط لغیره از تجربیه دیگران
 فایده گرفت باشند و بموجب دیگران پذیرفته **است**
 حکایات و احوال شامشمان ◦ روایات و اخبار کار اکمان
 دل و دیده را روشنایی ده ◦ بعلم و خرد آشنایی ده
 ز سر کونه باب سخن گفتند ◦ بالما پس تحقیق در سفت اند

Birçok devirle tecrübe etmişler
Her işte birçok sıkıntı çekmişler

Onların sözüne göre gidelim
Eskilerin sözlerini duyalım

Zamanında diktikleri o ağaç
Çok sayıda lezzetli meyve verdi

Gel de bu bahçeleri anlayalım
Sürekli meyvelerinden yiyelim

39. BÂB: KÖTÜLERİN DEF'İ¹

İyilerle oturup sohbet etmeye yönelmek nasıl gerekli ise kötülerle oturup sohbet etmekten kaçınmak da aynı şekilde gereklidir. Çünkü sohbet, özelliğe göre etkilidir. Öyleyse iyilerle oturup kalkmanın faydaları gibi kötülerle oturup kalkmanın da uygunsuz kötü sonuçları vardır. İyilerle sohbet ve arkadaşlık, devlet ve sevincin artmasına vesile olur, kötülerle içli dışlı olmak da üzüntü ve pişmanlığa sebep olur.

Beyit: Devletli ile otur çünkü diken
Gülle sohbet edince bahar olur
Makbul olmayan kimseyle oturma
Çünkü sirke ile ağız tatlanmaz

Kötüler iki kısımdır. Birisi, uzaklaştırılması gereken kötü, diğeri engellenmesi gereken kötüdür. Müslümanların faydası ve iyiliği için uzaklaştırılması ve yok edilmesi gereken üç grup kötü vardır:

Birinci grup, hırsızlardır. Onları uzaklaştırmak İslâm'ın velayetini üzerine alan kimselere vâciptir. Hüşeng'in üçüncü vasiyeti şöyledir: "Ey oğul! Fâsıkları azarla ve kov; şerlileri ve fesatçıları alçalt; hırsızları, eşkıyaları ve yankesicileri yol üzerinden uzaklaştır. Böylece yol güvenliği sağlanır ve tüccarlar her taraftan

¹ Bu bâbin adı, esas aldığımız nüshada istinsah esnasındaki bir hatadan dolayı bir önceki bâbin adı tekrarlanarak "Der Sohbet-i Ahyâr" şeklinde yazılmıştır. Doğrusu "Der Def-i Eşrâr"dır. Bkz. Hacı Selim Ağa, 745 numaralı nüsha (107a) ve Kum baskısı (272).

به دوران بسی تجسسه کرده اند • بهر کار پس رنجنا برده اند
 همان که بر قول ایشان بریم • سخنانی پیشینان بشنویم
 درختی که گشته در روزگار • بس میوه نهند آور و بار
 بیایا بدان باغسای بریم • و ما دم ازان میونا بر خویریم
باب بیست و هشتم در صحبت اجیار و خیاچ میسل محبت

اجیار و ارباب و اجابت لقب و احترام از اجابت اشرا و فخر هم لازم است
 چه صحبت محبت خاصیت مؤثر می باشد • پس همچنانچه از منشیان کجانی
 فواید کلی محمول می شوند و از احتیاط با بدان نتایج نامایق طلور می یابد صحبت
 کجانی سبب مزید دولت و مسرتت و مخالفت بدان موجب ملالند است **پست**
 با دولتیان نشین که خاری • در صحبت کل شود بهاری
 با هر که نه مقبل است منشین • کز نپ که نکشت کام شیرین
 و اشرا و دو قسم اند کجی واجب الدفع و دیگری واجب التبع اما کنه دفع
 ایشان سبب نفع مسلمانان است و صلاح کلی درنا بودن ایشان که در وقت
 اول دزدان و دافع کردن ایشان بر ذمه است و لات اسلام لازم است
 و هیئت سیم سوکت این بوده که ای فرزند باید که از باب فق را مالیده
 ز جور داری و شیر و معذرا نکوب و معذور و ضرر دزد و دزدان
 و جابه کن از سر راه که زبان دور سازی تا راه امن کرد و در تجارت از اطراف جواز

senin ÷lkene gelirler, her çeşit ticaret malını alıp satarlar, bu da halkın refahına yol açar.”

Beit: Çalışmadıkça adalet sağlanmaz
Saltanat ve memleket mutlu olmaz
Bayındırlık istiyorsan ÷lkende
Yolları kuru hırsızlara karşı

Cevâhiru'l-İmâre kitabında Hz. Ömer'den şu hikâye nakledilmektedir: Şöyle anlatır: Cahiliye devrinde Medayin tarafına ticaret için gittiğimde yanımda Yemânî kumaşından üretilmiş kırk elbise vardı. Medayin yakınlarına varınca hırsızlar yolumu kestiler, beni soydular ve kumaşları yağmaladılar. Kendimi güç bela Medayin'e attım ve Nûşirevân'ın adalet sarayına gittim. Nûşirevân uğradığım haksızlığı işitip başımdan geçenleri haber alınca bana bir güvenlik görevlisi gönderdi, o da elimden tutup beni bir odaya indirdi. Dedi ki: Seni soyan hırsız yakalanıp kumaşların geri alıninceya kadar burada dur. Ben o odada bulunduğum sürece her gün kisrânın özel mutfağında krallara layık yemekler getirip önüme koydular. Ben her gün kisrânın sarayına gidiyor ve memleketi nasıl yönettiğini ve tebaasına nasıl davrandığını izliyordum. Nihayet kırk gün sonra odaya girince elbiselerin konulduğunu, yere kesik bir elin düşmüş olduğunu ve oraya bir kâğıt ile kırk kızıl altın bırakıldığını gördüm. Kâğıtta şunlar yazılıydı: “Hırsızın yakalanmasının ve elbiselelerinin iade edilmesinin üzerinden kırk gün geçti. Bu kırk altın,

بولایت تو توجہ تو مانند خود و انواع امت و رخت تہہ خرید و رخت
 پدید آید و این معنی سبب رفاعت خلق کرد **دوبیت** تا مکنوشی مجددت نشوی
 سرگز از ملک تہذیبک و سلطت شادان **○** را سہارا زوز دایمین سپاز
 کر تو خواستہ مالک آبادان **○** کجایتی از یکی از صحابہ در کتاب
 جواسر الامارہ آورده اند کہ آن صحابہ کثرتی در ایام جاہلیت تجارت
 جانب مدین میرفتیم و چہل جاہ از برد یانی با من بود چون کجالی مدین
 رسیدم و زوان سر راہ گرفتہ و مرا عمارت کردہ برد تا از بردن من بعد
 محنت خود را بمدین رسانیدم و بعد از خواہی بدرگاہ بارگاہ نوشیردان
 زقم **○** چون صورت ظلم من بسمع نوشیردان رسید و بر کجای حال
 من اطلاع یافت حاجی را فرستاد تا دست من گرفتہ را بوثاقی فرود
 آورد و گفت ایچا باش تا دوز ترا طلب کنند و بردای ترا باہرستانند
 من دران وثاق بودم و سر روز خوانچہ طعام ملوکانہ فی آوردند و پیش من
 فی نهادند و من سر روز بدر بارگاہ کسری میرفتم و نظارہ مراسم مملکت دلیہی
 و رعیت پروری وی می کردم **○** تا بعد از چہل روز بوثاق درآمدیم
 کہ جاہمی برد دران وثاق نهادہ و دستی بریدہ ایچا فتادہ و کاغذی چہل
 سکہ سنخ در وی بر ایچا نوشتہ کہ چہل روز استایدی تا وزوز تہہ پست
 و رخت تو بنند و تو رسید این چہل سکہ مرد چہل روزہ انتظار پست **○** چون

vilâyetine vardığında bizden şikâyetçi olmaman için kırk gün beklemenin karşılığıdır.”

Bundan, büyük kralların hırsızları ve yol kesenleri etkisiz hale getirmeye çok önem verdikleri anlaşılmaktadır. Öyleyse âdil yöneticinin Müslümanların yollarını siyaset ve ceza gücüyle hırsız ve yol kesenlerin korkusundan emin kılması gerekir. Yolda Müslümana eziyet veren kimse, ibret-i âlem için cezalandırılmalıdır.

Beyit: Hırsızın elini kes, eşkıyanın başını
Emîn olsun yol herkese
Yol güvenli olunca kervan revan
Ticaret yapmak için her tarafa
Ondan sonra çok fayda bulur millet
Hemen koşar alışveriş yapmaya
Şehir ve köy her taraf mâmur olur
Gönül aynasından keder silinir¹

İkinci grup, belde ve köylerde utanmadan ve ahlâksızca halkın malına, ırzına ve evladına el uzatan kan dökücü hilekârlar ve fitneci haydutlardır. Hiç kimse kendisini korumak için onlara karşı duramaz. Kudretli yöneticiden başka kimse- nin onlara gücü yetmez. Öyleyse onların kökünü kazımak ve kurutmak gerekir.

Anlatıldığına göre, Halep şehrinde hilekârlar ve haydutlar çoğalmıştı. Halk onlardan iyice mustarip olunca Mısır sultanından adalet istediler. Sultan haydutları etkisiz hale getirmesi için onlara Muslih adlı bir yöneticiyi gönderdi. Muslih geldi ve o fesatçıların bir kısmını cezalandırdı. Haydutlar bıkmadılar, yaptıkları işten vazgeçemediler.

1 Not: Esas aldığımız nüshada ikinci beyitteki آسان kelimesinin yerinde Hacı Selim Ağa, 745 (108b) ve Fatih, 3452 (145b) numaralı nüshalar ile Kum baskısında (274) güvenli mânâsındaki أيمن kelimesi yazılmış bulunmaktadır. Bağlama uygun olan, أيمن kelimesidir. (Çeviren)

بولایت خودرسی باید که از ناسکثایت نکنی • و ازین حکایت معلوم میشود
 که ملوک رفیع المقت را در باب دفع دزدان و راه زنان استقام بسیار بود
 پس والی عادل باید که راههای مسلمانان را از خوف دزدان و راه زنان
 بطولت سیاست امین سازد و هر که در راهی بایندهی متوطن مسلمان
 کرد و او را بیکال عقوبت عبرت دیگران گرداند **بیت**
 بردست دزد و پسر راهزن • که آسان شود راه بر مردوزن
 چو ره گشت امین رود کاروان • ز بهر تجارت بهر سو روان
 وزان پس بسی نفع یابند خلق • و ما دم بهر سوشت بند خلق
 شود شهر معور و دهنه نیرم • ز آینه دل رود ز کف غم
 و ویم رونود خوزیز و او باش نیتنه آیکیز که در بلاد و قسری بجزیره تو
 و تنه خویمی دست لغرض مجال و زن و فرزند مردم دراز کند و کسی بکنه
 حفظ حال خود متوطن ایشان نکند و جز حاکم صاحب قدرت را برایشان
 دست نباشد • پس قلع و قمع ایشان ضرورت است • در اخبار آمده
 که در شهر حلب رونود و او باش بسیار شدند و مردم از ایشان تبکن آمده
 نزد سلطان مصر دادخواستی کردند سلطان حاکمی مصلح نام را فرستاد
 تا بدفع او باش و رونود اشتغال نماید مصلح بیاید و بعضی ازان مفسدان را
 سبایت کرد آن جماعت منزه بر نشدند و از کاری که میکردند باز نماند

İş öyle bir noktaya vardı ki Muslih'in namaz kıldığı mes-cidin mihrabına şunu yazdılar: "Muslih! Kendini yorma. Biz öyle bir topluluğuz ki birimizi öldürsen diğer onumuz başı-mızı çıkarırız. Biz öldürülmekle iftihar ederiz ve bu işi hiç bı-rakmayız.

Beyit: Dünyayı terk etmeyiz aşk kılıcını yemeden
Yarasız meydan bırakmak bizim için utançtır

Sen öldürmekten bıkabilirsin ama biz öldürülmekten bı-kamayız."

Bu yazıyı okuyan Muslih, onlarla ancak hile ve tedbirle baş edilebileceğini anladı. O yazının altına şunun yazılmasını em-retti: "Biz sizin mert ve soylu kimseler olduğunuzu anladık. Sizin birbirinizle gönül ve amaç birliği içinde olduğunuzu öğ-rendik.

Beyit: Yiğit ve yürekliyseniz benzeriniz yok
Böylesine tek vücut erlere aferin

Şimdi olan biten her şeyden pişmanız. Özür dilemek ve sizi eğitip desteklemek için huzurunuzda geldik."

Meclistekiler bu cevaba çok şaşırdılar. Muslih, biraz kapalı biraz açık o hırsız ve haydutları tarif ve tasvir etti ve onları hapsedip öldürmekten vazgeçti. Ertesi gün şehrin ileri gelen-leri onun yanına geldiler ve haydutlar hakkında konuşmak is-tediler. O, onlardan önce davranıp şöyle dedi: "Ey azizler, biz o gençleri öldürdüğümüze pişman olduk. Yiğit ve çevik insan-ları öldürmek yazıktır. Bu tür insanlar her çağda az bulunur.

القصه حال بان رسید و کار به آن انجامید که مصلح در مسجدهای که نماز کرده
 در پیش خواب وی نوشتند که ای مصلح خود را مر بجان که ما ازان جمله ایم
 که اگر یک تن را از ما قبل رسانی ده و یکدس بر بر ایم و کشتن را فر خود
 میداییم و ازان عاری نداییم **بیت** بی زخم شیخ عشق ز عالم نمیردیم
 بیرون شدن ز مو که بی زخم جادماست **○** بکن که تو از کشتن ما سبک آیی
 و ما از کشته شدن خود سبک نیاییم مصلح که این خط بر خواند دانست که
 با ایشان از در حیل و تدبیر در باید آمد بفرمود تا در زیر خط ایشان
 نوشتند که مردانگی و فرزادگی شمارا دانستیم و یکدی و یکجیبی شمارا معلوم کردیم **بیت**
 در جگرداری و سر بازی شمارا مثل میت **○**

بر چنین مردان یکدل آفرین یاد آرد
 حالا از هر چه رفت پشیمانیم و بمقام عذر خواهی در آمده در صد و تقویت
 و تربیت ایشانیم و ایسلام **○** حصار مجلس ازین جواب متجرب شدند و او
 در خلا و ملا تبویف و توصیف میان مشغول شده دست از جس و قید
 و قتل ایشان گونا گه در روزی دیگر از اشرف و ایمن شهر نزد یک
 وی آمده خوابتند که در باب او باش سخن گویند برایشان سبقت گرفته
 فرمود که ای عزیزان ما از کشتن آن جوانان پشیمانیم و بنایت حیفات
 مردم و لیس و چالاک را کشتن **○** چه در سر بی ازین طایفه اندکی میدادند

Ben bugün âsi Rumlara karşı bunlara muhtacım. Onları uzaklaştırmak için becerikli adamlar lazım. Eğer istemiyorsanız bana milletin önderi ve başkanı olacak bir topluluk getirin ki onları eğitim nazarıyla gözeteyim ve desteğimle nasiplendireyim.”

Beyit: Bu akıllı ve namlı topluluktan
Bir kişiyi savaşa layık görüp
Ona binek, zırh ve miğfer vereyim
Yücelteyim göklere çıkarayım

Halep'in ileri gelenleri dediler ki: “Onların reisi, dört oğlu olan bir ihtiyardır. Şimdi iş ve kazanç peşindedirler ve sizin cezalandırıcı hamlenizden dolayı bir köşeye çekilmişlerdir.” Muslih, onların getirilmesini emretti. Ona çok saygı gösterdi ve sayısız iltifatlarda bulundu. İhtiyarı kendi koruması, çocuklarını da saray muhafızları olarak görevlendirdi. Hepsine hil'at verdi, şefkat ve itina ile hepsini kendine çekti. Aradan birkaç gün geçip yöneticiden yana kalpleri iyice mutmain ve gönülleri müsterih olduktan sonra Muslih şöyle dedi: “Benim yetiştirmek için hunhar ve serseri bir topluluğa ihtiyacım var. Siz bu topluluğu tanırırsınız. Becerikli ve savaş meydanına layık tanıdığınız kim varsa getirin, hil'at vereyim ve onları istedikleri gibi destekleyeyim.”

Baba ve çocukları çok mutlu oldular ve dışarı çıktılar. Etraftan kurnaz ve hunhar 300 haydudu toplayıp yanına getirdiler. Hil'atler ancak ertesi gün hazır olacağı için onların

و من امر در بدشان محتاجم که اسل قلعه الروم باغی شده اند و مرد دروغ
 ایشان مردان کاری می باید شما اگر هوادار میند جا عتی را که پیشوا
 و سردار این قومند بنزد من آید تا بنظرت برتبت ملحوظ و از اثر
 تقویت ملحوظ سازم **بیت** ازین نامداران با موش و سگ
 کسی را که پسندم نرود از جانب **•** و هم مرگ و جوشن و مغزش
 بگردون کردن رسانم سرش **•** اکار بجای کفش که سردار ایشان
 برتبت با چهار سر و حال در پی کب و کاری رفت اند و از سطوت
 سات ایشان گوشت گرفته مصلح مغب بود تا ایشان را طایفه
 و تعظیم بیار و منطف پشمار عموده جانباری خود بدان سرداد و سیاه
 در بارگاه مغب بر زندان او از زالی داشت و هم را حلفت داده تا
 و عاقت مستال گردانید و بعد از چند روز که خاطر ایشان مطین
 و دل ایشان از جانب حاکم امین شد **•** مصلح فرمود که مراجعی مردان
 خونخواره عیار پیشه احتیاجت تا ایشان را تریت کنم و شما این
 جماعت را می شناسید سرگرا دادیند که از دکاری می آید و مو که
 حرب را میشاید بسیارید تا حلفت و هم و ایشان را به لخواه ایشان تقویت
 پیر و فرزندان بغایت خوش مل بیرون آمده از اطراف و جوان
 سینه مینم جبار در بند خونخوار در هم کشیده نزد وی آوردند **•** فرمود که ایشان را

yarın getirilmesini emretti. Aynı zamanda terzileri çağırdı, 300 tane kaliteli elbise dikmelerini emretti. Saray görevlileri, şehrin ileri gelenleri ve tüm halk bu işe hayret ettiler. Hâlbuki Mısır sultanı onu bu adamların defedilmesi için göndermişti. O ise sultanın emrinin aksine onların elini güçlendiriyordu.

Beyit: Diken yerine gül dalı veriyor
Zehir yerine şeker tattırıyor

Gece olunca 300 yiğit ve zeki adamın silah kuşanıp terzi dükkânında etrafı gözetleyerek beklemelerini kararlaştırdı. Haydutlar içeri girince her birinin bir haydudu öldürmesi planlandı. Ertesi gün o grup geldi ve el öptüler. İçeri girmeleri ve hil'at giymeleri işaret edildi. Sıraya girdiler ve arzu beline mülazemet kemerini bağladılar. Haydutlar terzi dükkânına girer girmez öldürüldüler. İhtiyarı da dört oğluyla birlikte öldürdüler. Talihsiz grubun kafalarını mızraklara takıp şehrin etrafında dolaştırdılar. Böylece vilayet onların şer ve fesadından temizlendi.

Beyit: Kötü düşüncelinin başı kesilmeli
Kötü ağaç ise kökten koparılmalı

Üçüncüsü, kara günün gönül yıkanı zalimdir. “Zulüm, kıyamet gününün karanlıklarıdır.” karanlığında çaresiz bir halde Müslümanların malına ve servetine kasteder. “Dikkat edin, Allah’ın laneti zalimleredir.”¹ tehdidini düşünmez, ne Allah’ın azabından ne de sultanın cezasından korkar.

1 Hud, 11/18.

فردا ببار که خلعتا میباشده باشد و هم در زمان فرمود تا خطابان ^{طلبند}
 و سیصد جابه سگلف بریدند و بدو ختن مشغول گشتند ملازمان درگاه وی
 و اعیان شهر و ولایت درین کار حیران که سلطان او را بدفع ایشان
 فرستاده و او بجنگانف امر سلطانی دست ایشان قوی میدارد **بیت**
 بجای خار گلبن نمی‌شاند • بجای زهر شکر نمی‌چشاند • اما چون شب در آمد
 سجدم و بجای نه فرزانه را مقرر کرد که سلاح پوشیده در جابه خانه مقرر صد
 ایستاده باشند که چون آن جماعت با بنجا در آیند سر کبی یکی را گرفته و قتل
 رسانند • دیگر روز که آن جماعت آمدند و بدستوس مشرف گشتند
 فرمود که بجابه خانه روند و خلعت پوشیده بیرون آیند و صف خدمت
 بر کشیده که ملازمت بر میان هوا داری بزنند و در آمدن بجابه خانه همان
 بود و وقتل رسیدن همان آن پیر را با چهار سپردی گشتند و سرهای
 آن قوتم بی سر انجام تمام برینند • کرده کرد شهر بگردانیدند و عرصه
 آن ولایت از شهر و منا و ایشان پاک شد
 بدانند شش مردم سرانگن ده به • درخت پرازیخ بر کسره
 سیم سبکتران دل آزار که در تیزی **الظلم ظلمات** یوم القیمة در مانده نهفته
 مال و منال مسلمانان کنند و از تمهید **اللغو لغو** **الله علی الظالمین** نماند میشد
 دونه از عقوبت خدای ترسند دونه از زیاست سلطان باک دارند

Uğursuzluğunun memlekete yayılmaması ve vilayette vahim bir akıbetin ortaya çıkmaması için padişaha düşen görev, böyle birini defetmektir. Zira zulmün sonu vahim ve zalimin cezası acıklıdır.

Be-yit: Zalimin işi mülkü viran etmek
 Âlemin gözünü kanla doldurmak
 Yaya zulüm oku takan ne zaman
 Bela kılıcından güvende olur?

Kötülerin engellenmesi gereken kısmı, yerilen sıfatlara ve beğenilmeyen davranışlara sahip olan ve konuşma ve görüşmeleri mutlaka devlet adamlarına zarar veren gruptur.

Onlardan biri, halk arasında fitne çıkarmak ve dostları birbirine düşman etmek için doğru yalan her haberi yayan dedikoduculardır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Dedikoducu cennete giremez.” Tevrat’ta Cenâb-ı Hakk’ın Hz. Mûsâ’ya (a.s.) şöyle dediği yazılıdır: “Ey Mûsâ! Kıyamet günü dedikoducunun alnında ‘Allah’ın rahmetinden ümidini kesmiş napsiz’ diye yazılı olduğunu görürsün.” Allah, dedikodu yapan ve laf taşıyan kimseyi Kur’ân-ı Kerîm’de fâsık olarak adlandırmıştır: “Eğer bir fâsık size haber getirirse...”¹

Büyükler şöyle demişlerdir: Bir kimse sana “Filan senin hakkında şöyle dedi veya senin yerine şöyle yaptı” diye bir haber getirirse senin şu beş şeyi yapman gerekir: Birincisi, onu doğru sözlü kabul etmemektir. Çünkü Allah onu fâsık saymıştır. Fâsığın sözü doğru değildir.

1 Hucurât, 49/6.

وضع چنین کس بر پادشاه و اجبات تا اثر شامت آن بمبکت
 نزد دو فحاشت عاقبت آن دران ولایت نطوڑ کند کہ خامت
 ظلم و خیم است و جزای ظالم غدا بلیم **پت** کار ظالم ملک درین کردن است
 عالمی را دیده گریان کردن است **○** ای مہناده تیب ظلم اندر کمان
 کنی رشم شیر بلا یایے امان **○** اما قسم دوم کہ واجب المنع اند
 ظالیفہ باشند کہ بصفتای نامی پتوڑہ معروف و سیر متای نام پدیدہ
 موصوف باشند و ہرانیہ ملاقات و مقالات ایشان ایل دولت
 رازبان دارد و کی از امن سخن چنانند کہ ماجبار در دوع و راست میان جمعی
 کردفت نہ را بیکترند و دو پستان را با یکدیگر دشمن سازند **○** و در
 حدیث آمدہ کہ سخن چن در بہت نزد و حق سبحانہ و تعالی در توتیہ با
 حضرت موسی **علیہ السلام** و **علیہ السلام** کفہ کہ ای موسی روز تیبیست
 مرد سخن چن را بیسی بر پیشانی دی نوشته کہ **آیس من رحمہ** او نومیست
 و بی پیرہ از رحمت خدای و خدای سخن چن را در قرآن مجید فاسق
 خواندہ انجا کہ می فرماید کہ **وان جارکم فاسق مبین** و بزیر کان کفہ اند کہ
 چون کسی نزد تو چیزی آرد کہ فاسقان ترا چنین گفت بایبای تو چنین کرد
 بر تو شش خیرہ **○** اول اکندہ او را راست گوی نہ الی کہ حق
 سبحانہ و تعالی او را فاسق خواندہ و سخن فاسق راست نباشد

İkincisi, onu dedikodudan alıkoymaktır. Dedikodu ve kovuculuk münkerdir. Münkerden alıkoymak ise vâciptir. Üçüncüsü, Yüce Allah'ın onu düşman sayması sebebiyle senin de onu düşman kabul etmen gerekir. Nitekim bir haberde şöyle gelmiştir: “Sizin en düşmanınız, dedikodu yaparak dostlar arasına düşmanlık yayanınızdır.” Dördüncüsü, Müslüman kardeşler hakkında suizanda bulunmamaktır. Zira bazı zanlar vebal ve günahdır. Beşincisi, o haberi casus gibi araştırmamaktır. Çünkü tecessüs nehyedilmiştir. Altıncısı, dedikoducunun dediğini yapmamaktır. Daha doğrusu, dedikoducuyu yanına yaklaştırmamak ve sözünü kesinlikle dinlememek gerekir.

Beyit: Laf taşıyana yanında yer verme
Durmaz bir anda yüz fitne çıkarır
Dedikoducuya sakın yüz verme
Sonunda sana da kötü söz söyler

Anlatıldığına göre, İsfahan ileri gelenlerinden biri köle satın almaktayken satıcı ona şöyle dedi: “Bu kölenin laf taşıma gibi bir kusuru vardır.” Müşteri, “Kölenin dedikodusundan da ne olacak?” diyerek onu satın aldı. Aradan birkaç gün geçtikten sonra bu köle, evin hanımına şöyle dedi: “Efendim seni sevmiyor. Başka bir kadın alacaktım.” Hanımefendi bu sözden dolayı çok bozuldu ve üzüldü. Köle, sözünün işe yaradığını ve tedbir okunun hedefine ulaştığını anladı. Ona, “Seni sevmesini ister misin?” dedi. “Evet, isterim.” dedi. “Ben tılsım ve büyü işini biliyorum. Seni sevmesi için büyü yapacağım. Efendi uyuyunca keskin usturasını al, sakalının altından biraz kıl kesip bana getir. Bununla onun seni tekrar sevmesi için büyü yapayım.” Bu fikir kadının aklına yattı ve “Bugün kesinlikle

دویم آنکه او را منع کنی از عینمه که آن مسکرت دهنی مسکرت واجب بود
 سیم آنکه او را دشمن داری که خدای او را دشمن دارد چنانچه در خبر
 آمده که دشمن ترین شمانزد خدای آنها اند که سخن چینی میان دوستان
 دشمنی می کنند. چهارم برادر مسلمان کمان بد بیزی که بعضی کمانها بود
 و وبال کشد. پنجم تجسس آن خبر نمکئی که تجسس منتهی است. ششم چه
 سخن چینی گوید چنان بکنی و اصل آنست که سخن چینی را نزد خود راه
 ندی و سخن او را مطلقاً گوش نکنی **سیت** سخن چینی را مدینه نزدیک خود جایی
 که در یکدم کند صفت نه بر پای. سخن چینی را کمن نزدیک خود رام
 که بد گوید ترا هم در سه انجام. یکی از خواجگان اصفایان علانی
 میخیزد فرو شده گفت این غلام عیبی دارد که سخن چینی است خرد گفت
 چه خواهد بود او را بخرید چون روزی چند بر آمد این غلام کد با نوراکت که
 خواجه من ترا دوست بخیزد دوزنی دیگر خواهد خواست که با نوارین
 خبر متغیر شد غلام دید که این سخن او کارگر آمد و پست بر تیر فاسد او بر شانه
 رسید گفت میخواهی که ترا دوست او که دائم گفت آری میخواهم گفت من
 طلسمی میدانم و افسوئی جبت محبت میخواهم. چون خواجه بخند استر تیز در
 و از مویهایی که زیر جی سن او است قدری با بکن و بمن ده تا افسون کنم
 و محبت ترا در دل دی افکنم زن برین غریمت راسخ شده گفت البته مرد چنین

böyle yapacağım.” dedi. Bu sefer köle, efendinin yanına gelerek şöyle dedi: “Efendim, üzerimdeki hakkınız ortadadır. Ben bir haber duydum. Gafil avlanmayasınız diye sizi bilgilendirmek istedim.” Efendi, “O haber nedir?” diye sordu. Köle şöyle dedi: “Karının bir dostu var ve seni öldürmek istiyor. Eğer sözümün doğru olduğunu anlamak istiyorsan eve gidince yatakta uyuyormuş gibi yap, ne göreceksin bakalım.” Adam eve gitti, yemeğini yedi ve yaslanarak uyuma numarası yaptı, gözlerini tarassut halinde yarı açık tuttu. Kadın, efendinin uyuduğunu zannederek usturayı alıp yanına geldi, boğazının altından birkaç kıl kesmek için sakalını tuttu. Efendi gözlerini açınca bu durumu gördü. Kendisini öldürmeye niyetlendiğini zannederek hemen sıçradı, kadının elini sıkıca tuttu ve usturayı elinden alıp onun başını kopardı. Kadının akrabalarına haber ulaştı. Efendiyi yakaladılar ve kısas olarak öldürdüler. Dedikoducunun fitnesi yüzünden o azizin hanesi viran oldu.

Beyit: İki kişi arasında cenk ateş
Bedbaht kovucu odun taşıyıcısı
Kara kuyuda ayaktan asılmak
Laf götürüp getirmekten iyidir

Engellenmesi gereken bir diğer grup, yüzleri görülmeye ve sözleri dinlenmeye değmeyen gammazlardır.

Beyit: Görmedim gammazdan derbederini
Talihi ve bahtı ters yüz olanı

Gammazın meşru çocuk olmadığı bildirilmiştir.

Anlatıldığına göre, İsrailoğullarında bir yıl kuraklık baş göstermiş ve kıtlık alametleri ortaya çıkmıştı. Hz. Mûsâ (a.s.), İsrailoğullarının ileri gelenleriyle birlikte yağmur duasına çıktı. Dört gün dört gece dua ettiler ama duaları karşılık görmedi. Hz. Mûsâ

خواهم کرد پس عظام نزدیک خواجه آمد و گفت ای خواجه حق نان و نمک
 در میان است و من خبری شنیده ام در ازان آگاه می سازم
 تا از خود غافل نشوی **○** خواجه گفت آن چه حضرت عظام گفت زن تو
 دوستی دارد و قصد پلماکت تو کرده است و اگر میخواهی که راستی سخن من
 برانی چون بخانه روی خود را بخواب ساز و نیکو که چه می بینی **○** خواجه بخانه رفت
 و طعام جاشت تناول نمود و نیکو که گفته خود را بخواب ساخت و دیده
 ترشد برکتش و زن پنداشت که خواجه در خوابت استره بدست گرفته بیاید
 و می سن خواجه بابا گرفت تا مویسی حسد تبر شد **○** خواجه دیده باز کرد و آن
 حال شاهه نموده پنداشت که مقصد کشتن او دارد بر جیت و دست زن محکم
 گرفت و استره از دست وی بستند و سرش را زبرد او بسای آن زن را
 جهر شد خواجه را بگرفتند و بعضا ص آن زن بگشتند و بشومی سخن چن خان
 و مان آن عن زور آن شد **بیت** میان دو کس چکن چون آتش است
 سخن چن بد بخت میزد کشت است **○** سیه چاه دم داند رو بستیه پای
 بر رفتن برون ز جایی مجای **○** و یکر غم آنند و دیدار ایشان
 ناید بی و کفتر ایشان ناشیند **بیت** ندیدم ز غم از سر کشته تر
 بکمون طالع و بخت بر کشته تر **○** در آنا را آمده که غماز حلال زاده ناشد آورده
 که در بنی اسرائیل حکت سالی پدید آمد و آثار قط طاهر شد حضرت موسی علیه السلام

şöyle yalvardı: “Allah’ım, dört gündür dua ediyorum, hâlâ kabul edilmedi.” Şu hitap geldi: “Kırk gün kırk gece dua etsen bile kabul edilmeyecektir. Çünkü kavminin içinde uğursuzluğu duanın kabulünü engelleyen bir gammaz vardır.” Mûsâ (a.s.) dedi ki: “Allah’ım, bana o gammazın kim olduğunu söyle ki tevbe ettireyim.” Nida geldi: “Ben gammaza düşman olduğum halde nasıl gammazlık edebilirim? Sen kavmine gammazlıktan tevbe etmelerini söyle, bu arada o da tevbe etmiş olur.” Hz. Mûsâ’nın emriyle kavmin hepsi gammazlıktan tevbe etti ve Cenâb-ı Hak yağmur yağdırdı.

Büyük sultanlar gammazın sözüne asla kulak vermemişler ve gammazları düşman kabul etmişlerdir.

Bir hikâyede anlatıldığına göre, birini eğitmeye çalışan padişah ona şöyle dedi: “Eğer işinin günden güne gelişmesini, mertebenin anbean yükselmesini ve nazarımda diğer görevlilerden daha yakın olmayı istiyorsan şu üç şeyi yapmaman gerekir: Birincisi, yalan söyleme! Çünkü yalancı, halkın gözünde alçak ve değersizdir. İkincisi, beni bana karşı övme! Zira ben kendimi senden daha iyi biliyorum. Üçüncüsü, laf taşıma, gammazlıktan uzak dur ve huzurumda ordumun ve tebaamın kötülüğünü söyleme! Çünkü ben onların kötülüğünü iştirsem onlarla kötü olurum. Benim kötü haberim ordu ve tebaam tarafından öğrenilirse benden korkarlar ve başkasına sığınır. Halk duyunca korkup başka bir padişah isterler. Böylece saltanatım zarar görür.”

Beit: Gammaz yüzünden aralar açılır
Hizmetçi ve avâne zarar görür
Gammazla dünya tepetakla olur
Onun ruhu kirli içi karanlık

بنالید که الهی چهار شبانه روز است که دعائی کنم و اثر اجابت ظاهر نمی شود
 خطاب آمد بوی که اگر چهل شبانه روز دعا خواهی کرد و مستجاب نخواهد شد زیرا
 که در قوم تو نماز است که شومی او نمی گذارد که دعا محصل اجابت رسد • موسی
 علیه السلام گفت بار خدا یا پامن بگوی که آن نماز که ام است ما در او توبه و هم خطاب
 بوسی که من نماز را دشمن میدانم چگونه نمازی کنم تو تمام قوم خود را مگوی
 تا از نمازی توبه کنند • موسی علیه السلام بفرمود تا همه آن قوم از غم بگردند
 همان ساعت حق سبحانه و تعالی باران فرستاد • و سلاطین سرافراز مطلقا گوش
 بشنن نماز نکرده اند و ایشان را دشمن داشته اند • در حکایات آمده که
 پادشاهی یکی را زپت میکرد گفت اگر می خواهی که روز بروز کار تو بالا گیرد
 و ساعت ساعت مرتبه تو پیشتر آید و نزد من از همه ملازمان مویب تر باشی
 باید که سه کار کنی • اول دروغ نگوئی که دروغ گویی نزد مردم خوار و بی اعتبار
 باشد • دوم هر پیش من تاش کنی که من خود را به از تو میدانم • سیم سجایه
 نجوی و از نمازی بر حذر باشی و بد مشتم و رعیت پیش من نگوئی که چون من بدعت
 بشوم با ایشان بدشوم و خبر بدی من با مشتم ظاهر گردد در ترسان شوند و انتخا بگیری
 کنند و چون رعیت بشوند خایف گردند و پادشاهی دیگر طلبند و خلل کلی ملک من
 راه یابد پت ز نماز عالم بر آید بهم • خلل راه یابد بخیل چشم
 ز غم از کرد و جهان پند بگون • که ناپاک جان است و تیره درون

Gammaz ile karşılaştığın zaman
Ceza kılıcıyla kopar dilini

Anlatıldığına göre, Nûşirevân'ın görevlilerinden biri onun huzurunda bir kişiyi gammazladı. Nûşirevân dedi ki: "Ben bu sözü araştıracağım. Eğer doğru ise seni gammazlığın sebebiyle düşman bileceğim; yalan ise seni yalancılığın sebebiyle cezalandıracağım. Eğer tevbe edersen seni affedeceğim." O tevbe ettiğini söyledi, Nûşirevân da onu affetti.

Beyit: Şahın yanında gammazlık yapanın
Yüzü kara çıkar onun önünde
Dünya onun ateşiyle kavrulur
Ne Hak razı olur ondan ne de halk

Anlatıldığına göre, adamın biri, gammazlık yoluyla Halife Mu'tasım'a bir mektup yazdı: "Tanınmış kişilerden biri vefat etti ve ondan geriye önemli miktarda bir mal kaldı. Onun bir oğlu var. Eğer emir buyurulursa çocuğa yetecek kadar mal ayrılıp geri kalan kısmı çocuk büyüdüğünde teslim edilmek üzere hazineye borç olarak emanet edilir. Böylece hazine artar ve güçlenir." Mu'tasım, mektubun arkasına şu cevabı yazdı: "Allah, vefat eden kişiyi bağışlasın, malına ve mirasına bereket versin, yetimi hayır niyetleriyle yetiştiresin ve gammaz da Allah ve Resûlünün lanetine uğrasın."

Beyit: Şah yanında kimseyi çekistirme
Kork artık günahsızların âhından
Günahsızların âhi fena çarpar
Kişiyi bahtından tahtından eder

Bir diğer topluluk, kin (garez) güdenlerdir. Yaptıkları her iş ve söyledikleri her sözde kindardırlar. Hiç ihlâs ve samimiyetle konuşmazlar.

چو غماز را بیسی اندر زمان ○ تیغ سیات برش زبان
 آورده اند که یکی از ملازمان نو شیروان شخصی را در پیش وی غم کرد نو شیروان
 گفت این سخن را تحقیق میکنم اگر راست ترا سبب غمازی دشمن خواهم گرفت
 و اگر دروغ است ترا عجزه دروغ عقوبت خواهم کرد و اگر توبه می کنی از تو خواهم
 گذر ایند گفت توبه کردم نو شیروان گفت من هم از تو عفو فرمودم پست
 سر که غمازی کند نزدیک شاه ○ هم بنده شاه کرد و در و پشیا
 عالی در آتش دو دند از دو ○ نه خداست منستی مشو و نه از دو
 آورده اند که کسی از وی غم نرود سبب پست نوشت بمقتضی خلیفه که فلان
 کس از معارف وفات یافته و از و مال و غیره مانده و یک پسر طفل دارد
 اگر فرمان شود تا کف طفل بگذراند و باقی برسم قرض بجز نیه سپارند تا چون
 بزرگ شود تقسیم او نمایند حال آنکه راز و نیک و توفیق بی می باشد
 مستقیم بر پشت رفو او بهر سبب جوابی نوشت که ترجمه اش این بود متوفی را
 خدا بیا مرزاد و بر مال میراث برکت کند و تقسیم را بنبات حسن پرورش
 دیا و و نماز بعلت خدای گرفتار پست مشو غماز پس نزدیک شایان
 بر پس آخر آه بے کنان ○ که آه بے کنان پخت کیم کرد
 بسی پس از سخت و بخت کیم کرد ○ و کیم کرد وی صاحب غرضانند که در سر چه
 و گویند غرضی داشته باشند و نه از وی اعلاص و سواداری سخنی بهر نفس رسانند

Kral Hûşeng, oğluna vasiyetinde şöyle demiştir: “Kin güden kimseleri takip etmekten ve onaylamaktan kaçınınız. Kinci kimse, anlamsız iddiasıyla boş konuşur, iyilik cevherlerini kötülük ipine dizer, güzel iş ve iyi davranışı çirkin surette gösterir.”

Beyit: Kin güdene sakın hiç fırsat verme
Kindar kimse sineye dert doldurur
Hile, tuzak, düzenbazlık ondadır
Dışı dost görünür içi düşmandır

Kindar kimselerin tedbir diye adlandırdıkları yalan dolanlarıyla kötüyü iyi, iyiyi kötü gösterdikleri anlaşıldığına göre iyice araştırmadan onların sözleriyle hüküm vermemek gerekir. Bu grubun sözleri aşırı derecede dikkat ve itina ile araştırılmalıdır.

Beyit: Kindar kişi ağzını açtığında
İyi şeyi çirkin diye gösterir
Tam açıklık kazanmadıkça sözü
Olmamak lazım kimsenin yanında

İskender, Aristoteles’e sorar: “Kralın yanında görev yapmaya hangi grup layık, hangi grup layık değildir?” Filozof şöyle cevap verir: “Sultana hizmet etmeye layık olan, hain değil, güvenilir kimsedir. Çünkü güvenilirlik yükselmeye, hıyanet ise alçalmaya sebep olur. Tamahkâr değil, kanaatkâr olması gerekir. Zira kanaat, uçsuz bucaksız bir hazine; açgözlülük ise sonsuz derttir.”

Beyit: Kanaatkâr kimse büyük adamdır
Tamahkârsa alçak ve rezil biri

Öyleyse güzel söz söylemek ve kusur aramamak gerekir. İyi konuşan kimse her yerde sevilir ve takdir görür. Kusur arayan kimse

موشتن ملک در وصایای فرزند خود فرموده که از مطابت و موافقت
 اصحاب اغراض و امن اغراض در باید چید که صاحب غرضان از سر و عوی
 بی معنی ناف موافقت زنند و جو امر خبات را در رشته سیات کش
 و فعل حبیل و کردار نیکو را در کسوت قبح و صورت زشت باز نمایند **بیت**
 ده راه صاحب غرض پیش خویش **○** ز صاحب غرض میشود پسندیش
 که او جبهه نیرین و مکر و فن است **○** بدون دوپسته را در درون دشمن است
 و چون معلوم شود که غرض کویان بتسب و یری که تدریس نام مشاهده اند
 به بی رای بنیکویی و رکندار می کنند و خوبی را زبشتی در شمار نمی آورند **○** پس
 بی محقق سخن ایشان را حکمی نباید فرمود و در تفحص کلام این جمع مبالغه تمام باید نمود **بیت**
 چو از باب غرض لب برکشیند **○** نیکویی را زبشتی دانمایند
 بکحلگی تا سخن روشن مکرود **○** که باید که سپهر امن مکرود
 اسکندر از ازار سطور پدید که ملازمت ملوک را کدام طایفه موافقت و کدام کرده نالایق
 حکیم فرمود که لایق خدمت سلاطین کسی است که امین باشد نه فاین زیرا که امانت
 سب غرّت و حیانت موجب ندرت و امانت و باید که قانع باشد نه طامع
 که قناعت کجاست بی کران و طمع برنجی است بی پایان **بیت**
 مرد قانع نزر کو ارب بود **○** طامع البته خوار و زار بود **○** دیگر باید که نیکوگوی باشد
 ز عیب جوئی که آدمی به نیکوگویی همه جا محبوب و مقبول است و عیب جوئی

herkes tarafından kınanır ve aşağılanır. Lafazan değil, çalışan olmak gerekir. Çalışkan insan saygı görür, gevezelik yapan suçlanır. Münafık değil, muvafık olmak gerekir. Uyumun sonucu sevgi ve vefadır. Nifakın meyvesi zulüm ve cefadır. Bid'at değil, sünnet yolunda olmak gerekir. Sünnet önderi insanı cennet bahçesine sevk eder, bid'at davetçisi de dalalet ve çirkinlik cehennemine sürükler.

Kralların kendi hizmetlerinde şu yedi gruba görev vermeleri gerekir:

Birincisi hasetçidir. Haset zehri hiçbir panzehirle tedavi edilemez. Hasetçinin derdine hiçbir ilaç deva olmaz.

Beyit: Haset ruha ateş salan yakıcı bir hastalık
Hasetçi sadece canı değil tüm cihanı yakar

Hasedin âfeti, bilinen tüm kötülüklerdendir. Bundan dolayı hasetçi ruh, çok habistir. Habis ruh sahiplerinin vehimleri nimetin kaybında çok etkilidir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Haset ettiğinde hasetçinin şerrinden (O'na sığınırım).” Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Haset, kulun sevaplarını tıpkı ateşin odunu yakıp kül etmesi gibi yiyip bitirir.” Aslında haset, en rezil sıfat ve en âdi haslettir. Haset, himmet alçaklığı ve tabiat düşüklüğü sebebiyle meydana gelir. Bunlar cehaletin sonuçlarıdır. Bundan dolayı bu sıfatın gösterilmesi açıkça akıl noksanlığına delalet eder. Hasetçinin her zaman başkasının rahatlığından acı çektiğini görmez misin?

Beyit: Küçük adam şu tasayla can verir
Diğerleri bu dünyada niçin var

Her an bu türden binlerce zehirli keder ve üzüntü şerbeti yudumlar. Biri nerede neşeden ayağını yere vursa

نزد همه پس مردود و فذول و باید که کارکننده باشد نه لاف زننده
 که مرد مصاف محترم است و صاحب لاف و کراف مہتمم • و موافق باشد نه منافق
 که نتیجہ وفاق ہمسرد و وفات و شغ و نفاق جو روحنا و برطریہ سنت
 باشد نہ بر راہ بدعت کہ قاید سنت آدمی را بر وضہ خبت کشتہ و داعی بدعت
 بہاویہ خلالت و شاعت امکانہ • و باید کہ ملوک سخت طایفہ را در خدمت
 خود راہ نہ مند • اول مسود را کہ زمر حدیج تریاتی علاج یعنی پذیرد و در حج
 بہج دار و داعی پذیرد **پیت** حدیجی است سوزندہ کرد آتش کجاں افندہ
 چہ جای جان کہ از حسا و آتش در جہان افندہ • و غایب حدیج از جملہ خاصہ عادیہ
 بران سبب کہ نفس حسود بنیابت خست است و او یام اصحاب نفوس خستہ را
 در زوال نفست اثری تمام است • و انہین سبب حق تعالی در کلام حمد خود فرمود
 کہ **و من شبر عاصد او حمید پناہ** آریہ بخدای از ضرر عاصد و در حدیث آمدہ کہ حدیج
 حسات بندہ را میجو رد یعنی ناخیر سیکہ داند چنانچہ آتش میمیرا • و فی نفس الام
 حدیج ذولترین صفتی و خوارترین خصلتی است و اصلا از دنارت بہت ذمات
 طبعیت در وجود آید کہ نتیجہ جہلندہ و از اینچاست کہ اطہار این صفت بر نقصان عقل
 و لیبی روشن است نہ بیسی کہ حسود ہمیشہ از راحت چیزی در شرف باشد •
 درین غصہ جان میدہم دگی • کہ بہرچہ دارد وجود آن کمی • ازین نوع ساعتی
 نزار شربت زہر آلود غم و غصہ بجمع می کنند و سرگشای نشاط بر زمین

o hasetten elini başına vurur. Nitekim şu söz meşhurdur:

Beyit: Hasetçiye hasedi yeter bu âlemde
Kederli, tasalı ve dertlidir her zaman
Hasetçi başkası üstünde ateş yakar
Dikkatle bakarsa onda kendi de yanar

Hasetçinin kendi hasediyle helak olduğuna dair bir hikâye anlatılır: İskender zamanında bir canavar ortaya çıkar. Ona bakan kimse derhal helak olur. İskender filozoflardan ne kadar çare bulmalarını istediye de kimse bu belaya bir çare bulamaz ve bu derdi hiçbir şekilde ortadan kaldıramaz. Nihayet Aristoteles, uzun süre düşündükten sonra şöyle der: “Ben bu belayı ortadan kaldıracak ve halkı bu âfetten kurtaracak bir çare ve tedbir buldum. Bir insanın arkasında saklanabileceği kadar bir ayna yapılmalı, bir çark düzenlenmeli, çarkın önüne ayna bağlanmalı. Kişi çarklı aynanın arkasına oturur ve çarkın yüzünü canavarın bulunduğu yere doğru çevirerek ilerler. Canavar, insanın kokusunu alınca o tarafa döner, gözü aynaya takılır ve orada kendi suretini görür. Çarkın yanına varınca düşer ve ölür.” Bu durum İskender’e bildirilince şaşırıp ve filozofa sordu: “Bu işin hikmeti nedir?” Dedi ki: “Ey kral! Bu canlı, birkaç yıl sonra dünyada ilâhî kudretten

می نهد اودت حسرت بر سر میزند و مشلی مشهور است که بیت

حسود را چپ د او بس است در عالم

که در بلا و غم و رنج دارد شش مردم

حسود در دو جهان آتشی برافروزد

چو سبک در زمکی خورد در آن میان سوزد

و در باب مملاک حسود و مجذوب حکایتی نقل کرده اند که در زمان اسکندر

جانوری پدید آمده بود که سر کراچشم بر روی افتاد و فی الحال پلاک شدی

اسکندر چند آنچه از حکما چاره جوی کرد هیچ کس چاره این بلا ندانست و دفع این

غایله به هیچ نوع نتوانست با جزار سطا طلب پس بعد از تا مل بسیار فرمود

که من چاره آنکه بچشم و تدبیری کردم که این بلا منفع و این آفت از خلق منقطع

کرد پس بفرمود تا آینه ساخته بمقدار آنکه آدمی در پس آن نغنی تواند بود

و کردونی ترتیب داد و آینه را در پیش کرد و نبت و خود در پس آینه

بر کردون نشت و روی کردون را به ان موضع که آن جانور بود روان کرد

چون آن جانور بوی آدمی شنید بدان جانب متوجه شد نظر بر آینه

افتاده صورت خود را دید چون نزدیک کردون رسید نخواست و بگرد اسکندر

از ان حال اعلام دادند متعجب شد و از حکیم پرسید که درین کار که کردی

چه حکمت بود گفت ای ملک این جانور بعد چندین سال در عالم از قدرت الهی

yer altında hapsolmuş halde bulunan kokuşmuş buhar sayesinde var olmuştur. Onun gözünde öldürücü zehir vardır. Baktığı kişi derhal ölür. Ben onun önüne baktığında kendini görüp de ölsün diye ayna koydum.” İskender, filozofa dua etti.

Bu hikâye aynen hasetçinin durumu için de geçerlidir. Onun hasedinin kötülüğü kendisine döner. Nitekim şöyle denmiştir: “Ateş, yiyecek bir şey bulamadığında kendi kendisini yer.”

Krala hizmet etmeye layık olmayan ikinci grup, cimrilerdir. Çünkü halk, cimriyi kabul etmez ve sevmez. Cömertliğin ayıpları örtmesi gibi cimrilik de hünerleri örter.

Beit: Kişi hünerinde çok çalışsa da
Cimrilik hepsinin üstünü örter
Kara kalpli cimrilerden uzak dur
Temiz ruhlu cömertlere yakın ol

Câmiu'l-Hikâyât'ta şöyle nakledilmiştir: Sultanların cimri adamlara görev vermemeleri gerekir. Çünkü onlar insanı mahcup ederler. Anlatıldığına göre, Amr b. Leys'in cimri bir vekili vardı. Meyvelere soğuk vurunca Amr, “Nerede meyve bulursanız satın alın ve harcayın.” dedi. Bir gün Amr bir ziyafet tertip etmiş ve meclis kurmuştu. Çevreden gelen elçiler orada toplandılar. Az bulunan bir meyve dışında bütün yiyecek ve içecek çeşitleri ziyafette hazırlanmıştı. Amr, vekiline, “Meyve getir, çok getir.” dedi. Vekil gitti, fakat az getirdi. Amr incindi ve,

بواسطه تجارت متوقفه که در زیر زمین بنوعی پوسیده تولد نموده و در چشم او زهر
 قاتل است که نظیرش بر سر چه افتد فی الحال پلاک شود من آینه پیش روی
 بروم تا چون نظری بر آینه افند عکس آن نظرم بوی راجع گردد و اثر آن در وی
 اثر نکند. **○** اسکناس را حکیم رادی گفت و این بعینه حال مسودت که شرح داده
 ام با در راجع میشود که انار تا کُل نفسنا ان لم تحبنا کله آتش که میسوزد
 خود را میخورد تا میسوزد **○** دویم از آنها که قابل خدمت ملوک نمیشد کسی است
 که بنیال و شک باشد چنانچه بنیال مردود خلق و مبغوض ایشان است
 چنانچه سخنی پوشنده چه سات بخل پوشنده منرا پست **بیت**
 مرد هر چند در منر کوشد **○** بخل آن حبله را زود پوشد
 از لیبیان تیره دل بگریزد **○** در کریمیان پاک جان آید
 در جامع الکفایت آورده که سادین باید که مردم بخل را ملازم خود سازند
 که از ایشان تجارت رسد چنانچه منقول است که عمر بن ابی سفيان گفت
 که مردی بنیال بود سالی میوه را پس را باز و عمر گفت سر کی میوه پدید
 بخرید و بصرفه خرج کنید **○** روزی عمر و خشنی ساخته بود و محضی آراسته و
 رسولان که از اطراف و جوانب رسیده بودند همه در آن مجلس جمع آمدند
 و مجموع اسباب خیانت مرتب و دنیا بود چنانچه میوه که بسیار اندک بنظر در آمد
 عمر و کبیر خود را گفت میوه بسیار برفت و اندکی آورد عمر و بر بنیال گفت

“Git, meyve getir!” dedi. Vekil dedi ki: “Meyve kokmuş ve çürümüş. Getir dersen gidip getireyim.” Amr çok utandı ve onu vekâlet görevinden azletti. Sürekli şöyle diyordu: “O cimri beni hiçbir zaman telafi edemeyeceğim derecede utandırdı.”

Beyit: Hünerli büyüklerin huzurunda
Cimrilikten daha ayıp bir şey yok

Göreve layık olmayan üçüncü grup, himmetsiz ve alçak insanlardır. Yüksek himmetli olması gereken sultanların hizmetlerinde alçak ve aşâğılık kimseleri bulundurmaları uygun değildir. Aşâğılık kimsenin cimriden daha kötü olduğu söylenmiştir. Çünkü cimri kimseye iyilik yapmasa da malından kendisi faydalanır. Pinti ise başkasına iyiliği dokunmadığı gibi kendisi de yemez. Alçak ise hem kendisi yemez hem kimseye iyilik etmez hem de kimsenin kimseye iyilik etmesini istemez.

Anlatıldığına göre, çok yiğit ve cömert bir padişah vardı. Bir gün yakınlarından birine şöyle dedi: “Birine 1.000.000 (bir milyon) dirhem bağışlamak istiyorum. Ne dersin?” Adam, “Bu kadarı çok. Bu meblağın 100 kişiye bağışlanması gerekir.” dedi. Padişah, “Yarisını bağışlasam nasıl olur?” dedi. Adam, “Yine çok.” dedi. Padişah, “Üçte biri verilebilir mi?” diye sordu. Adam, “Bu da fazla.” diye cevap verdi. Padişah, “Dörtte birine ne dersin?” dedi. Adam, “Hâlâ çok.” dedi. Neyse, onda biri olan 100.000 dirhemde karar kıldı. Adam, “Çok olsa da birine bağışlanabilir.” dedi. Bunun üzerine padişah şöyle dedi: “Ey nasipsiz! Ben bu meblağı sana bağışlamak istiyordum. Hem kendini bundan mahrum ettin hem de benim cömertliğime mani oldun.”

برود میوه بیار گفت میوه متعفن پو سپیده مانده است اگر گویی بروم
 و پارم **○** عمده و نخل زده شد و او را از دکالت معزول ساخت
 و بار نامی گفت مرا آن مسک انفعالی داد که سرگزندارک آن بمنی توانم کرد **○**
 نزد یک اکابر منور **○** عیبی نبود بخسب بهتر **○** سیم از آن جماعت که
 لایق ملازمت نیتند مردم دون سمت و سفله باشند و چون سمت
 سلاطین عالی باید پس مردودن و سفله خدمت ایشان را نشاید
 و گفته اند سفله از بخسب و مسک بهتر باشد زیرا که نخل آن است که گرم
 نزارد با کسی اما خود از مال خود بهره دارد **○** و مسک آن که خود نخورد
 با کسی هم گرم کند **○** و سفله آن که نخورد و گرم نکند و نخورده که کسی دیگر
 هم با کسی گرم کند **○** آورده اند که پادشاهی بود بنفایت جوانمرد
 و بنجده روزی با یکی از زردیگان خود گفت که مرا آرزوست که هزار هزار
 درم بگی بخشم تو چه میگوئی گفت این مقدار بسیار است این مبلغ را بصد پس
 باید بخشید گفت اگر نصف این بخشم چون باشد گفت منور بسیار است
 گفت ثلثی توان بخشید گفت زیادت باشد فرمود که در ربع چه میگوئی
 گفت منور روی در کثرت دارد **○** الغصه بر فشر قرار داد گفت که خیار
 درم اگر چه بسیار است اما بیک کسی نمی توان بخشید **○** پادشاه فرمود که ای پادشاه
 من میخواهم که این مبلغ تو بخشم خود را بخشم مردم کردی و مرا از سخاوت بازداشتی

Adam yalvarıp yakarmaya başladı: “Padişahım! Ben hata ettim, beni kereminden mahrum etme.” Hükümdar dedi ki: “Sen aşağılık birisin. İhsana değil, cezaya layıksın. Hem kendin kaybettin hem de bana kaybettirdin. Benim ziyanım şu ki eğer bu kadar malı sana bağışlasaydım dünyada cömertlik sembolü olurdu. Kıyamet kopuncaya kadar cömertlik ve mürüvvet şöhreti bende kalırdı. Senin ziyanın ise bu kadar maldan mahrum kalmaktır. Şimdi git, bağışlanmasına karar verdiğin 100.000 dirhemi al ve artık meclisimizde bir daha böyle bir alçaklık yapma. Bu hiç hoş değil.”

Beyit: Kara yüzlü pis yapılı alçağın
Başına kara toprak serpilmeli
Başkasına mutluluğu çok görür
Saman sineği bardağa bırakmaz

Görev verilmemesi gereken dördüncü grup, bir kişi anıldığında onun kusurlarını ortaya dökmek isteyen gıybetçilerdir. Onun anlattığı şey meydana gelmiş ise bu gıybettir. Eğer meydana gelmemiş ise hem iftira hem de gıybettir. Bildirildiğine göre, gıybetin cezası, zinanın cezasından daha ağırdır. Cenâb-ı Hak Kur’an’da şöyle buyurmaktadır. “Birbirinizin gıybetini yapmayın. Ölü kardeşinizin etini yemekten hoşlanırmısınız?”¹ Bu büyük bir tehdittir. Burada gıybet edenler, ölü eti yiyenlere benzetilmiştir. İnsanlıktan nasibi olan bir kimse ölüden çekinmez ve murdardan kaçmaz mı?

Beyit: İnsanları gıybet etmekten kaçın
Uzak dur kusur arayan adamdan

Anlatıldığına göre, risalet görevi olmayan peygamberlerden biri, rüyasında birtakım şeyler görüyor ve

1 Hucurât, 49/12.

آن مرد بتضرع در آمد که ای ملک من خطا کردم شما از کرم خود در کمزریه
 ملک گفت تو مسکله و یقین عقوبت نه سزاوار تربیت و عطیت
 هم خود را زبانی کردی و هم مرا زبانی من آن است که اگر این مقدار مال تو
 بخشیدی بسجاوت در عالم علم شدی و تا اعتراض او در لیس نه
 حیثیت کرم در دوت من باقی ماندی • و زبانی تو آن است که از خیر
 مال محروم بروی و حد نزار درم که خود بخش بران قدر اوای بیست
 و من بعد در مجلس من چندین سنگلی مکن **بیت** سفله نخوهد دگری را بجام
 خاک سیر بر سپهر سفله با • چهارم از آن جماعت عنایت کرانند
 خپس نکند و سکنه را بجام • چهارم از آن جماعت عنایت کرانند
 که ذکر هر کس در میان آید خوانند که از مسواهی او چیزی باز گویند اگر آن
 عنایت باشد و اگر غیر واقع است هم عنایت باشد و هم مهتان • در خبر آمده که
 عقوبت زنا شمرت و حق سبحانه و تعالی در قرآن فرموده که بعضی ارشاد
 که بعضی را عنایت کند آیا دوست دارد کسی که گوشت برادر مرده خود را بخورد
 و این خاتمه است • و از آنجا معلوم میشود که عنایت کرمانند مرده خوا
 و هر که ریجس است و از مرده برپیزد و از مرده در خواب بگریزد **بیت**
 از عنایت مردمان پیریز • و ز مردم غیب جوی بگریزد
 او روه اند که یکی از پیغمبران که نه مرسل بوده خیر با در خواب بر وی نمودند

gaybdan bazı sesler işitiyordu. Bir gece şöyle bir rüya gördü: “Sabah kalkınca filan sahraya git, karşılaştığın ilk şeyi ye, gördüğün ikinci şeyi sakla, önüne çıkan üçüncü şeyi koru, dördüncü şeyden ümidini kesme, gözüne çarpan beşinci şeyden kaç.” Sabah olunca kalktı ve emredilen sahraya gitti. Önüne çıkan ilk şey, siyah renkli yüksek ve büyük bir dağ idi. Peygamber, bu lokmayı nasıl yiyebilirim, diye şaşırды. Ama bu, Allah’ın hükmü olduğu için mecbur idi. Yemek için dağa doğru ilerledi. Yaklaşınca o kocaman lokma küçüldü. Onu alıp yedi. Baldan daha tatlı ve miskten daha güzel kokulu idi. Allah’a şükretti ve oradan ayrıldı. Giderken ikinci olarak yola atılmış altın bir leğen gördü. “Bunu saklamam emredildi.” dedi. Yere bir çukur kazdı, leğeni oraya gömdü ve üzerine bol toprak doldurup gitti. Daha birkaç adım atar atmaz o leğenin yerin üzerinde olduğunu gördü. Tekrar gelip daha uzağa bir çukur kazdı ve onu sakladı. Daha ayrılmadan leğen tekrar ortaya çıktı. Üçüncüsünde onu daha özenle sakladı ama leğen yine açığa çıktı. Peygamber kendi kendine şöyle dedi: “Bana sakla dediler, ben görevimi yaptım, emri yerine getirdim.” Oradan ayrıldı.

دندایا از غیب می شنید شبی در واقعه دید که با وی گفتند که چون باد
 برین خیزی بفرمان صحرا گذر کن و نخستین چیزی که پیش آید بخورد و دوم چیزی
 که منی پنهان کن و سیم که پیش از سد نگاه دار و چهارم را ناسید کردن
 و پنجم چیزی که در غلظت آید از او بگریز چون باد و شد بر خاست و بدان صحرا که دور
 بود روان شد اول چیزی که پیش آید کوسه بلند بزرگ بود سیاه رنگ
 آن سفیر مختبر شد که این چنین لغت را چگونه توان خورد اما چون حکم خدا بدست
 گرفت ازین چاره ندارم بطرف آن کوه روان شد که او را تنها ول کند چون
 نزدیک رسید دید که کوهی بدان عظمت لغت خرد شده بود برداشت و بخورد
 شیرین تر از آن کبیرین و خوش بوی تر از مسک بود سکه خدای جای آورد و
 از اینجا در گذشت طشتی زرین دید در راه انکند ده گفت مرا امر کرده اند که
 این را پنهان کن پس در زمین خنج می کند و آن طشت را در آن خنج نهاد
 و خاک بسیار بر بالای آن خنجره ریخت و بگذشت منور دو قدم
 ز رفتن بود دید که آن طشت بر روی زمین است • دیگر باره بیاید و حجره
 دورتر بکند و آن را پنهان ساخت منور تمام فارغ نشده بود که باز
 آن طشت آشکارا گشت • سیم نوبت در اخیان آن مبالغه کرد و باز ظاهر شد
 پیغمبر با خود گفت مرا فرموده بودند که آن طشت را پنهان کن مگر
 خود که دم و آنچه بان مامور بودم بجای آوردم از اینجا نیست در گذشت ناگاه

Şahinden korkmuş olan ve acele uçan bir kuş gördü. Dedi ki: “Ey Allah’ın peygamberi! Başımın üzerinde düşman var, beni koru.” Peygamber onu yakasına sakladı. Aç ve kızgın şahin sordu: “Ey Allah’ın nebîsi! Günlerdir bu avın peşindeyim. Avım sana sığındı. Çok açım, beni öğünümden mahrum etme.” Peygamber kendi kendine dedi ki: “Bana onu koru dediler, ötekini ümitsiz bırakma dediler. Şimdi ne yapmam ki?” Bıçağı çekti ve baldırından biraz et kesip şahine attı. Şahin eti kaptı, kuştan vazgeçti ve dönüp gitti. Peygamber biraz daha gitti, yere atılmış ve kokuşmuş bir leş gördü. Ondan kaçtı. Gece olunca Peygamber, Allah’a şöyle yalvardı: “Allah’ım! Emrini yerine getirdim. Onların hikmetini bana bildir.” Şöyle nida geldi: “Gördüğün ve bir lokma olarak yediğin o büyük dağ öfkedir. Önce büyük görünür, kendine hâkim olduğunda bütün tatlılardan daha tatlı olur. İkincisi, yani sakladıkça ortaya çıkan altın leğen hayırdır. Kişi yaptığı iyiliği gizledikçe o gün yüzüne çıkar. Üçüncüsünün mânası, sana sığınan herkesi himaye etmen, emanete hıyaneti reva görmemendir. Böylece herkes seni emin kabul eder. Dördüncünün anlamı, bir kimse senden bir şey istediğinde onun ihtiyacını gidermeye çalışmandır. Beşincisi, yani gördüğün kokmuş leş gyibettir. Gyibetten uzak dur. Zira gyibet iyi ameli boşa çıkarır.”

Beyit:

مرغی دید از بازی سرسان شده شتاب می پرید گفت یا بنی آدم ازین باز
 می نغظت کن پنجه او را در کمر سپان خود پنهان ساخت فی الحال باز در رید
 با وی گفت یا بنی آدم هر روز در طلب این صید بودم و صید من پنا
 بتو آورد من نجابت گرسنه ام مرا نامید کردان از روزی من **•** پنجه
 با خود گرفت مرا فرموده اند آن را نگاه دار و این را بنویسد کردان
 اکنون حکیم پس کار و برکشیده قدری گوشت از آن خود برید بوی
 باز نداشت باز آن گوشت برداشت و آن مرغ را بکنداشت **•** پیشتر رفت
 مرداری دید آنکس ده و کنده شده از وی بگریخت اما چون شب در آمد
 مناجات کرد که الهی آنچه فرمودی بجای آوردم حکمت آهنا معلوم
 نداد بوی که آن عظیم که دیدی و یک تو شد و بخوردی خشم است در اول
 عظیم می نماید و چون فرود خوردند از همه چیز تا شرین تر باشد **•** دویم
 آن طشت که هر چند پنهان میکردی و باز آشکار میشد خیرت هر چند کسی
 خواهد که نیکی را پنهان دارد البته ظاهر میشود **•** و آن معنیش آن است
 که هر که پناه بتو آورد در پناه گیری و سرسوز این کند خیانت در امانت
 روانداری **•** معنی چهارم آن است که چون کسی از تو چیزی طلبد چه کنی تا نجات
 او را و اسازی **•** پنجم آن مردار کنده که دیدی عنایت است ز منار که از
 بگریزی که عنایت کردار نیگوار باطل میگرداند **•**

Gıybetini yapma kimsenin sakın
 Gıybet yoluyla taatin kaybolur
 Gıybet edersen taatin azalır
 Gıybetle alt üst olur tüm işlerin

Hükümdar sohbetinin gıybet ve iftira kirinden arınmış olması gerekir. Gıybet haramsa onu dinlemek de câiz değildir. Gıybet eden ile onu dinleyenin azabı eşittir. Gıybet konusunda daha önce şu nükte zikredilmiştir:

Beyit: Kulak ve dilini gıybetten sakın
 Kulağı ve dili şerden arındır

Kralların sarayında hizmete layık olmayan beşinci grup, velinimetinin haklarını tanımayan ve nimet sahibine teşekkür etmeyen nankör ve vefasız insanlardır. Bu topluluk daima talihsizlik yaşar ve horlanır. Tanıdık veya yabancı herkes tarafından sevilmez. Bahtları açık, devletleri payidar olmaz.

Beyit: Eğer biri nimeti unutmuşsa
 Senin de onu unutman sevaptır
 Hakşinas olmayan kimseden kaçın
 Ruh onun sohbetinden azap çeker

Halife Mu'tazid şöyle demiştir: "Hakşinaslıkta dil kılıcı kullanan kimseye kılıcın diliyle karşılık vermek gerekir."

Beyit: Ekmeğin tuzun hakkını bilmeyen
 Kişinin başı boynu koparılır
 Velinimetine karşı gelirse
 Başı göğe erse dahi mahvolur
 Hakşinaslık kişiyi yüceltirken
 Nankörlük zillete düşürür onu

Görev verilmemesi gereken altıncı grup yalan söyleyenlerdir. Yalanı hiç kimse sevmez. Yalancı, sultanlar nezdinde çok itibarsızdır.

مردان عینت بیج پس بر زبان • که طاعت ز عینت فتنه در زبان
 بهر عینت بی طاعتی کم شود • ز عینت کرمی کار در رسم شود
 و صحت ملوک باید که از کرد و میان کوی و لو ش عینت پاک باشد و چنانچه
 گفتن عینت حرام است شنیدن آن مینزد و انیت که عذاب عینت شنوند
 برابر است با عذاب عینت کننده **بیت** کوشش بر زبان در ره عینت منه
 که زبند پس کوش و زبان پاک به • و قبل ازین سخنتم در باب عینت
 نیکو کرده پنجم از کسانست که پس از او درگاه ملوک نباشد مردم حق نباشد
 و عذار و ناپاس اند که حقوق و نعمت شناسند و شکرم بگفزان
 مبدل سازند همیشه این جماعت مکذوب و مقهور باشند و از دلهای آشا و
 بیکانه دور نه بخت ایشان بیدار باشد و دولت ایشان پایدار **بیت**
 کسی کوفی کند نعمت و اموش • از و کردن فسر اموشی ثواب است
 از آن کو حق بنی داند بهر نینر • که رفیع از صحبت او در عذاب است
 معتضد خلیفه گفته است که مرشح زبان که در حق که آری کند باشد او را بر زبان شیخ شیر سزا
 باید و او **بیت** حق نان و نمک ننه کردن • بشکند مردم در اسپر و کردن
 باولی نعمت از برون آید • که سپهرت سزگون آید • حق شناسی بزرگوار کند
 ناپاسی زبانی در فکند • ششم در دفع کویانند و کذب پیش میچکس سندی
 نیت و مرد در دفع کوی نزد سلاطین بسیار بی آب روی باشد • در کتاب

Ablâk-ı Rükni kitabında şöyle bir hikâye anlatılır: Vezir Fazl'ın meclisinde Nasr ve Sâkıb adlı iki nedim arasında şiddetli bir mizah ve şaka yarışı başladı. İş karşılıklı konuşmadan oynaşmaya, oynaşmadan güreşmeye kadar vardı. Nasr'ın bir el darbesiyle Sâkıb'ın başından sarık düştü ve Sâkıb bozuldu. Yüzünde öfke eseri belirdi. Vezir, "Niçin öfkeleniyorsun? Nedimler arasında bu tür şeyler olur." dedi. Sâkıb şöyle dedi: "Nasıl kızmayayım! Meclisin ortasında senin huzurunda itibarımı yerle bir etti." Fazl dedi ki: "Kafana takma. Senin yanımdaki itibarın ta 'Katırım beni bir gecede Merv'den Nişâbur'a götürür.' dediğin gün yerle bir olmuştu."

Beit: Hiçbir zaman yalan lambası yakma
Yalan lambası hiç parlak değildir
Yalandan tâzim ve hürmet bekleme
Ondan gelen itibar arpa suyu

Yedinci grup olarak çok konuşan, geveze insanlar da hizmete layık değildir. Çünkü çok konuşan kimsenin sözünün değeri yoktur. Haberde geldiği gibi, aşırı sözde yanlış ve saçmalık çok olur. Büzürcmihr şöyle demiştir: "Kişi çok konuşmaya istekli olursa mecnunlukla suçlanır. Yani onun deli olduğunu kesin olarak bilin." Aynı şekilde gevezeliğin saçmalık olduğu da söylenmektedir.

اخلاق رکمنی آورده که در مجلس وزیر فی فضل نام میان دو ندیم او
 که یکی نصر نام داشت و دیگری ثابت مباحثی رفت و قدم
 مزاج و مطایبه بر بساط ابن طهمناوند کار از منی طبعه مبلایه انجا مید
 و نهم از ملا عیبه چهارده رسید و بعد دست نصر عمایه از سر ثابت
 جداگت • ثابت بنایت متغیر شده اثر غضب نبرد خاوه دی
 پدید آمد وزیر فرمود که از چه چیز خشم گرفتستی و میان ندما چنین
 بسیار افتد ثابت گفت چگونه در غضب نباشم که آب روی من
 در مجلس چون تو سبی رعیت شد • فضل گفت کار بر خود آسان
 گیر داین دافعه را بردل خود سهل کن که آب روی تو نزد من آن روی
 رعیت شد که گفتی استر من بیک شب از رویه پیشا بود رسانیدت
 میفرود سر که چراغ دروغ • چراغ دروغ است بس لی فروغ
 تو از کذب تو عظیم و حرمت نجوی • کران آب رو میشود آب خوبی
 منقح مردم پریشان سخن بیار کوی لائق خدمت نیستند زیرا که سر که بیار
 گوید کلام او را قدری نماید در خراومه که در سخن گفتن بسیار غلط
 و سقط بیار بود ابو زحره گفته است که چون مرد بر بسیار گفتن حریص
 و متعین شود حکم کن بچون او یعنی سچین بدان که او دیوانه است • و
 در مثل آمده که **المکذوب مبهی** یعنی بیار کوی همیده کوی باشد

Anlatıldığına göre, Havârilere Hz. İsa'ya (a.s.) şöyle dediler: “Bize öyle bir öğüt ver ki yaptığımızda cennete girelim.” Şöyle buyurdu: “Asla konuşmayın!” Dediler ki: “Bu nasıl olacak?” Şöyle dedi: “Konuştuğunuzda hayırdan başka bir şey söylemeyin. Çünkü çok konuşmak kalbi karartır, beyni şaşırır.”

Beyit: Aptal eğer altın sarfeder ise
Sen de yapabiliyorsan söz sarf et

Ne kadar dirhem koruyacaksın ki
Sözü koru gerçek hazine budur

Faydasız konuşmak hayâsızlıktır
Makbul konuşma enbiya sıfatı

Konuşmak için uygun yer değilse
Susmak konuşmaktan daha iyidir

İnsanın her sözü iyi değildir
Beğenilen bir söz ise iyidir

Anlatıldığına göre, üç padişah, Rum kayseri, Çin hakanı ve Hint reâsı Nûşirevân'ın meclisinde bir araya gelirler. Nûşirevân şöyle der: Böyle bir toplantının gerçekleşmesi için asırlar gerekir. Gelin, her birimiz şahların sözü sözlerin şahı olacak şekilde bir söz söyleyelim. Ne yazık ki bu toplantı sonunda ayrılıp gideceğiz ve bizden tarih sayfalarına bir eser yadigâr kalmayacaktır.

Beyit: Bu eski sarayda huy edin hoş sohbeti
Güzel sözden daha iyi yadigâr yoktur

Onlar “Önce siz başlayın” diye kistrâya işaret ettiler. Nûşirevân, beyan tabağına fikir sandığından parlak ve çok değerli bir cevher çıkarıp koydu. Şöyle dedi: “Hiçbir zaman söylemediğim bir sözden dolayı

منقول است که حواریان حضرت عیسی را علی بن ابی طالب گفتند
 ما را پسری ده که چون بدان کار کنی بهشت رسیدم فرمود که سرگز
 سخن مگوید گفتند این صورت میسر نمی شود آه گفت چون سخن گوید
 جز خیر مگوید زیرا که بسیار گفتن دل را تیره سازد **بیت**
 ای بلبل از حرف زرمی کنی • حرف گفتار کن از می کنی
 چید ز پاس درم افستی سنج • پاس سخن دار که این است کج
 گفتن بی فایده ترک حیات • قول موجه صفت این است
 سر چه بهب سنگام مگوید کسی • خامش از گفت نکو تر بی
 تی سمه گفتار ز انسان خوش است • سر چه پزیده بود آن خوش است
 در مجلس نویسد آن حاضر شدند فقیر روم و خاقان چین و رای هند
 نویسد آن فرمود که بسی قهر منما باید تا چنین جمعی دست دهد باید
 تا هر یک سخنی بگویم که سخن پادشایان پادشاه سخنان می باشد و دروغ
 باشد که اجتماع متفوق اینجا دوازشی از ما بر صفحه روزگار باید کار نماید **بیت**
 درین پیرای کن خوی کن نجوش سخنی

• که بهتر از سخن خوب باید کاری نیست
 ایشان اشارت بکبری کردند که اول شما افتاح فرماید • نویسد آن از
 درج نگر جو سری با مقدار دو کوسری آید بر طبق بیان مناده گفت که سخن ناکفته

pişman olmadım. Sarf ettiğim bazı sözlerden dolayı çok pişman oldum.” Rum kayseri hayal hazinesine baktı, şahın meclisine şu tam ayar nakdi saçtı: “Söylemediğim şeyi söyleyebilirdim. Söylediğim sözü geri çeviremedim. Beyan parmağından henüz çıkmamış olan her söz okunu istediğim zaman hedefine ulaştırabilirim. Ama ifade yayından çıkan sözü bir daha geri döndüremem.” Çin hakani, saltanat meclisini söz miskinden yayılan güzel kokuyla doldurdu: “Bir sözü söylemediğimde o benim emrimdedir ve ben ona hâkimim. Söz söylendiğinde artık ben onun emrindeyim, o bana hâkimdir, benim ona hükmüm geçmez. Yani söz gelini fikir perdesinin arkasındayken irade süslemecisinin seçimi geçerlidir. Eğer konuşma tahtında hareketlenmek ister ve yokluk örtüsünün arkasında kalmak istemekle birlikte perdenin arkasından çıkar ve güzellik peçesini kaldırırsa artık gizlilik halvethanesine dönemez.” Hint reâsı, kendi söz bahçesinden şu hoş kokulu çiçeği, gönül alıcı fesleğeni derip fesahat bahçesine getirdi: “Söylenen her söz ya doğru metot üzeredir ya da yanlış mahallindedir. Eğer doğru ise söyleyen, uhdesinden çıkıncaya kadar o sözün uhdesinde kalır. Yok, eğer yanlış ise hiç faydası yoktur. Her hâlükârda susmak daha iyidir.”

Beyit: Yunan kıyısında bir pîre vardım
Ona dedim ey akıllı ve zeki
İnsan için her zaman iyi nedir
Dedi susmak susmak susmak ve susmak

سرزنشیان نبوده ام و بر بعضی سخن که گفت شده بسیار ندامت خورده ام
 تئیر روم در خزانه خیال نظم فرموده این تقدیم عیار نشا ر مجلس خصماً
 نمود که آنچه بگفتم توانستم که بگویم و آنچه گفتم بر برد آن قادر نبودم یعنی بر سر
 سخن که از نسبت بیان جدا شده است قدرت آن دارم که سرکاره خواهم
 بیدارم • اما چون از حکمان تقدیر بیرون رفت باز توانم که دانید
 خاقان چین نامه سر مبرسان بکشاد و بر آنچه این شاه شام حضار محفل سلطنت
 را معطر ساخت که چون سخن گفتم او زبردت من است و من برو عالم
 و چون گفته شد او زبردت من است و بر و چیره شوانم شده • یعنی تا عرو
 سخن در پرده فکرت مشاطه میت را اختیار باقی است اگر خواهد بر سر
 شطش علاوه دهد و اگر خواهد در نقاب عیش بدارد اما چون او پس جفا
 پرده آمد و پرده از جمال برداشت و کیش بخلوتخانه خفا شوان وقت و
 رای نند از ریاض گفتار خود این کل خوش بوی و این ریجان دلجوی حید
 بز سکا • فصاحت آورد که سر کلامه که گفت در نمی آید یا بر منج صواب
 باید مروض خطا اگر صوابت قایل در عده آن سخن نمی ماند تا از عمده
 پرده آن آید بانی و اگر خطات بیج فایده ندارد پس در هر دو حال خاموشی اولی
 بیسی می رسیدم در امتضای پنهان • بود گفتم ای آنکه باعث غسل و سوختن
 زدم چه بهتر مبر حال گفتا • خاموشی خاموشی خاموشی خاموشی

Hint filozofları şöyle demişlerdir: “Susmak kötü sözden; iyi söz de susmaktan iyidir.”

Beit: Akıl ve bilgi nazarıyla baktım
Susmaktan iyi bir haslet görmedim
Ağzını kapat, gözünü yum, demem
Her duruma uygun düşen bir söz var

40. BÂB: HİZMETÇİ VE GÖREVLİLERİN TERBİYE VE ÂDÂBI

Bu bölüm iki kısımdan oluşmaktadır: Birinci kısım, kralların hizmetçi ve görevlilerini eğitmeleri hakkında; ikinci kısım, hizmetçi ve görevlilerin riayet etmeleri gereken âdap hakkındadır.

Birinci Kısım: Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiyesi

Filozoflar birinci kısım hakkında şöyle demişlerdir: Sultanlar devlet adamları, ileri gelenler ve diğer görevliler olmadan edemez. Çünkü yeryüzünün bazı memleketlerini ve bazı insanları yönetimi altında bulunduran kimsenin ülkesinin özel ve genel işlerine ihtiyat kanununa göre bakması ve tebaasının ve emri altındaki kişilerin işleriyle kesin olarak ilgilenmesi gerekir. Ülkesinin eşraf ve orta tabakasından her birinin halini gerektiği gibi bilmelidir. Bu işleri yaparken ona iki kulak ve iki göz yetmez. Bilakis onun çok sayıda kulak ve gözden yararlanması gerekir. Öyleyse bilgili, akıllı, güzel davranışlı, kanaatkâr ve yüksek himmetli bir insan grubunun onun yanından ayrılmayan görevliler olması gerekir. Böylece o, bütün kulak ve gözlere sahip olur. Ülkelere ait haberleri hepsinin kulağıyla dinler ve işlerin hakikatine yine hepsinin gözüyle bakar. Çeşitli haberleri işitme ve değişik durumları müşahadede

و حکمای منزه گفته اند که خوشی به از سخن بدت و سخن نیک به از خوشی بدت
 نطف کردیم چشم عقل و دانش • ندیدیم به ز خاک مو شسته ضحالی
 نگویم لب به بند و دیده بر دو • ولیکن سر مقامی مقتضالی
باب چهل و نهم در ترتیب خدمت و آداب ایشان و این باب
 مشتمل بر دو قسم است قسم اول در ترتیب ملوک و متعلقان پادشاهان را
 و قسم دوم آداب آنکه ملازمان سلاطین را رعایت باید فرموده
قسم اول حکما گفته اند سلاطین را از ارکان دولت و اعیان حضرت
 و سایر متعلقان و ملازمان گزینت برای آنکه هر کس که بعضی از
 ممالک عرضه زمین در قبضه تختی روی باشد جمعی از او میان در قید
 تصرف او باشند و در اضرت که نظر در کلیات و جزئیات
 مملکت برقا نون احیاط بکنند و از روی تقین بغور امور رعایا پذیرد و
 برسد و حال هر یک از اعیان و اوساط مملکت خود بواجبی بداند و در
 تحقیق این دو امر دو کوشش و دو چشم کفایت میت بلکه کوشش بسیار و
 چشم بشمار در کار است • پس باید که جمعی مردم دانای مو شمنه نیک سیرت
 بی طمع بلند همت ملازم وی باشند تا او مالک کوشنا و چشمهای
 همه باشند تا بکوش همه اخبار ممالک بشود و بدیده مجموع در حقایق مهمات
 نظر کنند • و در این جمع را که در سماع اخبار متنوعه و مشایخه اطوار کونا کونا

kulak ve göz konumunda olan bu topluluğu kendi işinden geri durmamaları, sürekli haber aktarmaları ve halleri arz etmekle meşgul olmaları için genel olarak gözetmesi gerekir. Vilayetin etrafı ve halkın durumu ile ilgili haberlerin kesilmesi dışında başka hiçbir şey bir krala kaybettirmez.

Sirâcü'l-Mülûk kitabında şu hikâye anlatılmaktadır: Nûşrevân, baş mevbede, “Krallığın sonunu getiren şey nedir?” diye sordu. Baş mevbed şu cevabı verdi: “Üç şey: Birincisi, haberlerin padişahıtan gizlenmesi; ikincisi, aşığılık insanların yetiştirilmesi; üçüncüsü, âmillerin zulmü.” Nûşrevân, “Ne sebeple böyle konuşuyorsun?” diye sordu. Mevbed şöyle cevap verdi: “Vilayet ve tebaa ile ilgili haberler kesilir ve sultan, dostundan ve düşmanından gafil kalırsa herkes istediğini yapar. O habersiz kalınca her köşeden binbir fitne baş gösterir ve memleket fitnecilerin eline geçer. İkinci olarak, aşığılık ve rezil insanlar yetiştirilirse himmetleri düşük olduğu için mal toplamaya ihtiraslı olurlar, herkese tamahkârlık yaparlar, büyük ve saygın insanların kadrini bilmezler ve onlara saygı göstermezler. Bu ahlâk sebebiyle kulların kalpleri kırılır. Eğitimcinin elinden kaçmaya çalışırlar. Bundan dolayı şöyle denmiştir: ‘Alçaklar yükselince devlet çöker.’

Beyit: Alçak adam bir makama gelirse
Saltanat çok büyük bir zarar görür

بمشایع و بصیرت رعایت کلی باید کرد تا از کار خود بازماند و سوسه
 با بیصالی اخبار و عرض کردن احوال مشغول باشد که هیچ خیر ملک
 رازین کار تر از آن نیست که اجزای اطراف ولایت و صورت
 احوال رعیت از سلطان منقطع کرده **○** در کتاب سراج الملوک آورده
 که نویشروان از موبد موبدان پرسید که ذوال ملک در چه خیرت
 گفت در سه خیر **○** اول در پوشیدن جزئی از پادشاه **○** دوم در تربیت
 مردم خرد و مایه **○** سیم در ظلم عمال **○** نویشروان گفت بچه دلیل
 این سخن میگوید جواب داد که چون خبر ولایت و رعیت از سلطان
 انقطاع یابد و از دوست و دشمن فارغ و خائفان باشد سر پس بر چه
 خواجگ کند و چون او پخیر شد انواع فتنه از سر کوشه سر برزند و
 مملکت در سراسر فتنه رود **○** دیگر مردم دون و زول چون تربیت
 یابند از دنا رت ستم بر جمع کردن اموال بعضی باشند و مبرکس طمع کنند
 و قدر اکابر و اشراف نشا پند و حرمت مردم بزرگ فرود گذارند و در
 خلقی بسبب این رنجیده شود و سرانیه ستمها بر بکارند تا از مرگی و مرگی خلاصی
 روی نماید **○** و از اینجا گفت اند زوال الدوله با تنوع السنه چون سفله را
 ترقی دیت دهد دولت روی به تنزل مندیست
○ بازار ملک سچت یابد

Âdiler makama layık değildir
Onların layığı zincir ve kuyu

Üçüncü olarak, âmiller tebaaya zulmedince padişaha iyi gözle bakmazlar; dolayısıyla ziraat ve imarettten bıkar ve kaçarlar. Padişahın gelirleri azalır ve askere yeterli para/ulûfe verilemez. Asker para alamazsa hizmetten yan çizer. Eğer düşmanlık baş gösterirse yeterli desteği göremez, dolayısıyla devlet elden gider.”

Beit: Âmil zulmü dünyayı harap eder
Mazlumların kalbini kebab eder
Saltanat bundan ağır yara alır
Huzur ve afiyet kaybolup gider

Nûşirevân, mevbedi övdü ve bu sözlerin altın suyuyla yazılmasını emretti.

Ayrıca saltanat köşkünün dört sütun üzerine kurulu olduğu söylenmiştir. Eğer bunlardan biri olmazsa devlet işleri yolunda gitmez. Birincisi, ülkenin her tarafını düşünüp koruyan ve düşmanların şerrini şah ve tebaadan uzaklaştıran emîr yani komutandır. İkincisi, sultan ve görevlilerin erzaklarına düzen veren, yerinden aldığı malı yerine harcayan vezirdir. Üçüncüsü, sultan adına halkın durumunu araştıran, zayıfın hakkını güçlüden alan, fâsıkları ve günahkârları cezalandırıp perişan eden hâkimdir. Dördüncüsü, şehir ve vilayetin haberlerini, eşraf ve tebaanın hallerini sultana sürekli arz eden istihbaratçıdır. Sultanın genel olarak ihtiyaç duyduğu kişiler ya emîrlere, nedimlere ve askerlere gibi kılıç ehlidir

دو نان نه پنه ای چاه باشند • بل در خور بند و چاه باشند
 دیگر عمال چون بر رعیت شتم کنند نیتهای ایشان با پادشاه بد شود و
 از زراعت و عمارت ملول و مشغوب گردند و داخل سلطان کم شود
 و علوفه ثلث کم رسد و چون لشکری علوفه نیابد پس از خدمت تناسل
 و اگر دشمنی پدید آید یار و مددکارانندک بود بدین جهت ملک از دست **پست**
 ظلم عامل همان خراب کند • دل منطلموم را کجای کند
 اندر آرد کجای ملک شکست • در من عاقبت رود از دست
 نو شیروان موبد را ثنا گفت و فرمود تا این کلمات را با آب زرد
 نوشتند • و دیگر گفت که قصر سلطنت را چهار قایم است که اگر یکی نباشد
 مہمات ملک متشنی نشود • اول امیری که اطراف مملکت را محفظت
 کند و شر دشمنان از شاه و رعیت باز دارد • دوم وزیر که مونات
 سلطان و ملازمان وی را تنظیم دہد و مال از جایگاه بستاند و بجایگاه
 خرج کند • سیم حاکم که اقبل سلطان که تفتحص احوال خلعت نماید
 و داد و صغیف از قوی بستاند و اہل فسق و فجور را محضند دل و مقهور دارد
 چهارم صاحب خبری امین که پو پستہ اخبار شهر و ولایت و حالات
 اعیان و رعیت بحضرت سلطان عرض نماید و سنی اللہ حمی کہ سلطان را
 از ایشان چاره نیت یار باب سفند چون امر او بچکیان و سپامیان و مانند **آن**

ya da vezirler, defterdarlar, kâtipler ve âmiller gibi kalem ehlidir. Bütün bunlar şefkat gözüyle bakmak için genel olarak eğitilmelidir. Onları ihtiyaç duydukları şeylerden mahrum etmemek gerekir. Üstlendiği işi başarıyla ve gerektiği gibi yerine getiren kişiye iltifatta bulunmak gerekir. Görevinde ihmal ve gevşeklik gösteren kimsenin önce nasihatle uyarılması gerekir. Eğer vazgeçmemişse kulağı çekilmelidir. Görevlilerin ayıp ve kusurları ortaya dökülmemelidir. Onların mutlu ve neşeli olmaları sağlanmalıdır. Acı ve sıkıntı çektiklerinde üzülüşünü belli etmek gerekir. Her biri eğitim ve destek açısından diğerlerinin ortak olmadığı özel bir konumda tutulmalıdır. Böylece görevliler arasında kin ve kıskançlığa meydan verilmemiş olur. Eğer bazılarının işi anlaşmazlık ve tartışmayla sonuçlanırsa husumetin kuvvetlenmemesi ve genel bozukluğun baş göstermemesi için bu duruma derhal son vermek gerekir.

Büyükler şöyle demişlerdir: Memleket işlerinin çıkmaza girmesi, vezir ve komutanların anlaşmazlığından ileri gelir.

Beyit: Şahın eşrafı tek yürek olmazsa
Zayi olur şahın ve halkın işi
Devlet erkânına niza yakışmaz
Yoksa daima anlaşmazlık olur
Niza işi öyle bir yere çeker
Eski hanedanı tarumar eder

Behmen bir filozofa, “Görevlilerin terbiyesini hangi esasa dayandırmak gerekir?” diye sordu. Filozof şu cevabı verdi:

یا اصحاب قلند چون وز را و پستوفان و دبیران و عمال و مجمع
 اینها از روی اجمال آن است که همه را بحکم شفقت و عین عاطفت بینند
 و آنچه سر یک را ضرورت بود و بدان محتاج باشند از ایشان باز ندارند
 و هر که ام که از غمده می که مفوض ما باشد سالم بیرون آید
 و کار خود بر وجهی که باید و شاید بپازد او را نوازش فرمایند و هر که
 در می تمام نماید و تقاضا در ذل اول نصیحت او را متنبه گردانند و اگر نترسند
 اگر دو او را بفضیحت گوشمالی دهند و دیگر در سپه اظهار مصیبت و قبیح ایشان
 نباشد و بشاوی ملازمان اظهار محبت و مسرت نمایند و بمصایب و آلام
 ایشان آلام و عمال ظاهر گردانند و هر یک را در تقویت و تربیت بمرتبه خاص خود
 که کسی در آن مرتبه با وی شریک نباشد تا میان ملازمان حقد و حسد پیدا نشود
 و اگر مهم جمعی از ایشان نزاع و جدال ایجاد برود وی زنجیر نماید تا ماده خصوصیت
 قوی نشود که از آن فسادات کلی روی نماید و زبندگان فرموده اند
 که انقطاع سر رشته مملکت و اوسته نزاع امر او در اوسته
 چون کیدل نباشند اعیان شاه شود کار شاه و رعیت تباہ
 زارگان دولت نریزند نزاع که اسپینه آرد علی الانقطاع
 شیشه بجای رساند سخن که در این کند خان و مان کهن
 بهمن از حکیمی پرسید که اساس تربیت ملازمان بر چه چیز باید نهاد جواب

“İki esasa: Biri lütuf, diğeri kahır. Sultanın kahır eseri ve lütuf nazarının daima hizmetçiler üzerinde görünmesi gerekir. Saygısızlık yapmamaları için kahırla yakalamalı, ümitsizliğe düşmemeleri için lütufla affetmelidir.”

Nigaristan'da şöyle anlatılmaktadır: Hikmet yoluyla terbiye eğer yumuşak davranışla ve yavaşça mümkün olursa orada sert tutum ve şiddete gerek yoktur. Eğer sertlik ve şiddete ihtiyaç duyulursa şefkatli ve yumuşak davranmamak gerekir. Çünkü cerahatin neştere merhemden daha çok ihtiyacı vardır.

Beyit: Her zaman yumuşak davranılamaz
Yeri gelince kaş çatmak gerekir
Bakarsın bazen merhem de kâr etmez
Uygun iş yaraya neşter atmaktır

Filozoflar şöyle demişlerdir: Sultan, terbiye etmek istediği kimseyi sıkı bir imtihandan geçirmediğçe ve iş becerisini tam olarak bilmediğçe ona terbiye edilmiş gözüyle bakmaz. Zira çoğu zaman istidatlı olmayan kimseler terbiye edilmiştir. Onun ahlâk ve karakterine vâkif olur olmaz hemen gözden düşürmek ve hızla görevden uzaklaştırmak saltanatın vakarına zarar verir. Bu hususta şöyle denmiştir:

Beyit: Biri eğitilmek istediğinde
Birkaç defa imtihan etmek gerek
Eğer onda kabiliyet var ise
Devlet bilgisini yükseltmeye bak
Kabilyetsizse sakın yükseltme
Ta ki çabucak da gözden düşmesin

Zira zirveye çıkarılan kimseyi hemen aşağı indirmek doğru değildir.

داو که بر دو چیز کی لطف و دیگری قهر که همیشه لطف و اشراف
 سلطان بر خدم ظاهر باشد بقهر بگیرد تا دلش نشوند و بلطف بنوازد
 تا نامش مذکورند • در بخارستان آورده که طریق حکمت در تربیت
 آن است که اگر بزنی و امسکی کاری میسر میشود و در آن محل نشد و عفت نیاید
 نمود و اگر نجشوت و سختی حاجت افتد رفق و چرب زنی نیاید فرمود
 که جرات را تواند بود که پیشش احتیاج بیش از آن که بر هم **بیت**
 همیشه ره لطف نشان گرفت • در ابرو فکین چن سبک نام خویش
 نه بینی که هر مسم نیاید بکار • چو کرد جرات نهد و آری
 حکما فرموده اند که هر که اسلطان خواهد که تربیت کند تا بار یافتد حال وی را
 بر یک امتحان نرند و عیار کار وی را تا می نداند بیدیه تربیت در وی
 نظر میکنند که بسیار بوده که نامستعدی را تربیت کرده و چون بر اخلاق و احوال
 و قوف حاصل شده با لفر و او را در همان وقت انداخته اند • در
 برداشتن وز و بکنیدن سطوت سلطنت را مضر است **بیت**
 هر که امیل تربیت داری • امتحان کرد باید شش کچند
 اگر شمت قابلیت آن • علم دولتش برابر بلند
 ورنه قابل بود بلند ساز • تا بزودی نیاید شش افکنند
 و چنانچه برداشته بزودی مکنزن مناسب تربودنی نشود شدن از کسی که

Öfke duyulan kimseden çabucak hoşnut olmak da hafiflik olarak anlaşılır. Padişahın azim ve sebatının belli olması için bir süre kızgınlık ile hoşnutluk arasında tutmak gerekir.

Nakledildiğine göre, halifelerden biri günün birinde bir nedimi ile konuşuyordu. Konuşma esnasında ondan münasebetsiz bir söz işitti. Onun meclisten çıkarılmasını emretti. Zavallı hayattan ümidini kesmiş bir halde kâşânenin bir köşesine çekildi. Mutsuz bir halde sabır ve tahammülün acı şerbetini içiyor ve kendi kendine şöyle diyordu:

Beyit: Gönül kötü halin için dertlenme
Sabret sonunda iş iyi olacak

Uzaklaşma süresi uzayıp canına tak edince ve bıçak kemiğe dayanınca durumunu yazıp fırsatını bulduğunda halifeye arz etmesi için hilafet haremdekilerden birine verdi. Halife güldü ve şöyle dedi: “Onun bu kadar uzak kalmasını gerektirecek bir kabahati yoktu.” Elçi, “Öyleyse o biçareyi saray meclisinden uzaklaştıran sebep neydi?” diye sordu. Halife dedi ki: “Her ecelin bir yazısı vardır. Her iş vaktinde kapanır, her mesele zamanında kalır. Bir işin zamanı gelmedikçe ve olgunlaşmadıkça çaba fayda vermez, uğraşmanın yararı yoktur.”

Beyit: Bir işin süresi tam dolmadıkça
Hiçbir dostun yardımını fayda vermez

Bir yıl sonra onu çağırıldı ve hil'at verdi. Derler ki: Sultan bir kimseyi yüceltince ona artık eskisi gibi bakmaz. Çünkü mal, mülk, ihtiyar ve makam

برو چشم گرفت اند محمول بر حقیقت است • چه میان چشم و درضا بایک قدری
 بگذرد تا عنبرم و شات پاوشاه ظاهر گردد • آورده اند که روزی یکی از
 باندی سخن می گفت در آشنای کماله وی کلمه شنود که مناسب نبوده بود
 تا روز ازان مجلس دور گردید چاره از زنده گاشته هم بر بریده در
 کاشانه نشت و با گام شربت تلخ صبر و تحمل تجزیه کرده با خود می گفت **بیت**
 دلا ز حال بد خود جسرع کن ز شمار

• **صبر باش که نیکو شود با خرد کار**
 اما چون مدت مهاجرت و پر کشید و کار بجان و کار دبا پستان رسید
 فتنه خود نوشت که یکی از مجرمان جرم خلافت داد تا بوقت فرصت
 بموقف عرض رساند • چون قصه بعضی سپید خلیفه نمید و گفت
 اورا چندان کنایه است که موجب حرمان باشد گفت چون چنین است
 چه شود که آن چاره را در مجلس سمایون راه دهی خلیفه فرمود که **کمال اجل کاتب**
 یعنی سرکاری بوقتی باز بنده است و سر نمی بزمانی موقوف مانده که تا زمان آن
 مهم در نیاید وقت آن کار رسد جسد فایده ندهد و کوشش سود ندارد **بیت**
 تا در ز سر زمان سر کار است • سود می ندهد بیاری سر بار که مت
 بعد از کمال او بخلیه خلعت داد • و گفت اند سلطان چون کسی را بزرگ کرد
 سببان چشم اول در وی ننگد زیرا که چون مال و منال و اختیار و اقتدار یافت

onun durumunu ilk haline döndüremez. Eğer birini alçaltmak isterse o işin peşinden tedrici olarak ve teennî ile gitmesi gerekir. Yoksa problemler baş gösterir.

Beyit: İlişkiyi ansızın kesip atma
Yoksa çaresizlikten cana kıyar

Nûşirevân, Büzürçmihir'e "Eğitilmeye layık olan kimdir?" diye sordu. Şu cevabı verdi: "Edebi veya nesebi olan kimseyi eğitmek gerekir. Nesebi düşük olan kimse, her şey aslına döner, hükmü gereği aslına rücû eder."

Hikâyede anlatıldığına göre, büyük, soylu ve edepli bir aileye mensup olan Zeki adlı bir adam, Nûşa isimli bir Rum câriye satın aldı. Nûşa çok kötü huylu, bahaneci ve kavgacı bir kadındı. Zeki, Nûşa'ya câriye olarak tasarrufta bulundu, ondan bir oğlan çocuğu dünyaya geldi. Zeki bir gün bir filozofla oturmaktayken oğlu da yanlarındaydı. Zeki, oğluna bir iş buyurdu, çocuk derhal kalkıp gitti. Birkaç adım attıktan sonra geri dönüp meclise tekrar oturdu. Oradakiler şaşırarak dediler ki: "Önce emre uyup sonra kaçınmasının sebebi nedir?" Filozof gülümseyip şöyle dedi: "Zeki emre uymasını istedi, Nûşa engel oldu. Onda iki cevherin etkisi de görüldü. Çocuk nasıl beyazlık ve siyahlıkta anne ve babaya benziyorsa rezillik ve soylulukta da aynı şekilde olması gerekir." Bu konuda Bilge Firdevsî şöyle demiştir:

Beyit: Yaratılıştan acı olan ağaç
Cennet bahçesine dikilse bile
Ebedî ırmaktan su verilse ve
Köküne ballı şerbet dökülse de

اور ابدرجہ اول باز شو ان برود و اگر خواستد کہ اور اخر دکر داند
 بدرجہ و تانے باہر رفت والا علمنامی کھلے پدید آید **بیت**
 برائش میا و رہہ کیار کے • کہ جان را کلو شہد بہ چار کے
 نو شیروان از ابو زر جہر بر سپید کہ لایق تربیت کیت فرمود کہ کسی رات پت
 باید کہ وہ اوسے دار دیانسی زیا کہ سر کہ نب سافسل دار و حکم **الاشیاء**
یرجع الی اصلہ رجوع باصل خود می کند • در حکایات آورده اند کہ
 مردی بود ز کے نام از خاندان بزرگ بانسی عالی و اوسے کامل کبیرک
 روزی خرید بسیار بدخوی و بہمانہ جوی وزکی بملک عین در نوشا تصرف کرد
 و پسری از وی متولد شد • روزی حکمی در مجلس زکی نشسته بود فرزند
 زکی حاضر شد اورا کار می فرمود آن پسر نے الحال بر فاعت و روان شد
 چون قدمی چند رفت بازگشت و در مجلس نشست • حاضران متعجب شدند
 و سوال کردند کہ امثال اول را سبب چه بود و احتیاب ثانی بچہ حجت روی نمود
 حکیم مجذوبہ و گفت زکی خواست کہ فرمان بردنوشا کنداشت و اثر سرد و در
 حاضر شد چنانچہ در سفیدی و سیاہی فرزند با در و پیدر مشابہ می باشد در زالت
 و نجابت نیز بر همان قیاس باید کرد و حکیم فرود سے فرمودہ **بیت**
 درختی کہ تلخ ذات اور اسرشت • کرش در نشانی بلوغ مہشت
 دراز جوی خلدش بہ سنگام بہ • برخ اکنبین ریزی و شیر ناب

Sonunda cevher meydana gelir mi?
Onun vereceği acı meyvedir

Alçak birini eğitmek, öğretmenin itibarını zedeler. Çünkü pis bir nutfeden dünyaya gelen kimsenin bu dünyadan, kendisine iyilik eden kişiye kötülük yapmadan geçmesi haramdır.

Beyit: Aslı bozuk nasıl terbiye olur
İnsan cebinde nasıl yılan besler
Ebûcehil karpuzunda tat olmaz
Diken yetiştiren nasıl gül derer

Görevlilerin terbiyesinde önemli olan bir diğer husus şudur: Bir kişiye iki iş verilmemelidir. Daha doğrusu, görevlilerin ümitvar olmaları için her bir kişiye bir tek görev takdir edilmelidir. İki kişiye aynı görev verilmemelidir. Zira ortaklık meydana geleceği için iş yapılmadan kalır.

Beyit: Bir kişiye iki görev yakışmaz
Bunu akıl sahipleri beğenir
İki kişi aynı işte harcanır
Ortaklık olunca kazan kaynamaz

Terbiye konusu genel olarak açıklandıktan sonra şimdi onun ayrıntılarından olan bir husus ele alınabilir. Çocuk eğitimi hepsinden önce gelir.

Zehîratü'l-Mülûk'ta şöyle denmektedir: Çocuk, Allah'ın anne babaya emanetidir. Mahşer günü bu emanetin hakları sorulacaktır. Bu emanet, bütün güzel şeylerin ve yetkinliklerin suretlerini gösteren ve isteyen herkesin hakikat cevherine ulaşabildiği bir ayna olduğu için

سرخانجام کو سر بکار آورد • همان میوه تلخ بار آورد • و گفت اند نفس جنس را
 پروردن آب روی خود بردن است چه حرام است بر کسی که از لطفه جنب
 در وجود آمده باشد که از دنیا اشغال کند بدی ناکرده بجای کسی که با او
 نیکوئی کرده باشد **بیت** به اصل راجع کند کسی تربیت کند
 در چپ خود چپ کند کسی مار پرورد

خطب تربیت نذیر طعم نیشکر
 کل بر چینه آن که سر خار پرورد • و نکته دیگر در تربیت ملازمان
 آن است که یک کس را و غسل نذیر بلکه برای هر کسی منصبی مقرر کند تا ملازمان
 امیدوار باشند و دوسر را نینزدیک غسل نذر نماید که چون سر
 پدید آید آن غسل بر او ساخت و پرده خسته نکرد و **بیت**
 نه یک کس تواند که سازد و دو کار • که آن را پسندند از باب بوس
 و دوسر نینزدیک غسل ضایعند • که دیکر بشکرت نیاید بگوش
 و چون از تربیت اجمالی فرغستی روی نمود و در نکته از تفصیل آن
 مرقوم میگردد و مقدم بر همه تربیت اولاد است • در ذخیره الملوك
 فرموده که فرزندان امانت حق است نزد والدین و در عرصه محشر مطالبه
 حقوق این امانت خواهد بود و چون این امانت آئینه است که صور جمیع
 و کمالات را قابل است و جوهر حقیقت او را بهر چه پسندد بدان مایل گرد

onun eğitimiyle zaruri olarak ilgilenmek gerekir. Böylece onun beğenilen sıfatlarla süslenmesi ve yerilen hasletlerden arınması sağlanır. Önce ona güzel bir ad vermek gerekir. Eğer uygun-suz bir isim verilirse ömür boyu onun rahatsızlığını çeker. Bakıcısının gayet mutedil mizaçlı, güzel huylu ve temiz olması gerekir. Süt emzirmenin tabiatları değiştirdiği bildirilmiştir. Süt emme süresi tamamlanınca dini bütün ve güzel huylu bir kişinin onun hizmetine verilmesi gerekir. Böylece onun tabiatı hizmetçinin sıfatlarıyla ehlileşir. Çocuğun tabiatı oyun, eğlence, yeme ve içmeye meyilli ise onlarda itidal ve orta kanununa riayet etmek gerekir. Ona Kur'an'ı ve şer'î hükümleri öğretmesi ve onu din ve dünya konusunda faydalı olacak bilgiden alıkoymaması için dindar bir öğretmen tayin etmek gerekir. En iyi eğitim, çocuğu bozuk ve kötü tabiatlı kimselerle içli dışlı olmaktan korumak ve güzel zihinli, yumuşak tabiatlı, ıslahçı ve takvalı insanlarla arkadaş olmasını sağlamaktır. Onun yanında sevgi beslemesi için âlim, ârif ve fâzılları övmek ve nefret etmesi için kötülerini ve günahkârları yermek gerekir. Temyiz çağına girince ona oturup kalkma ve diğer görgü kurallarını öğretmesi için kral hizmetinde bulunmuş yüksek himmetli ve tecrübeli bir büyüğü tayin etmek gerekir.

پس بضرورت در تربیت اوستی باید نمود تا بصفتها می پندیده
 متصف و ارضیتهای نیکو میده خوف گردد • اول آن است که او را
 بنام سبک ستیجه باید کرد که اگر نامی ناموافق باشد بقیه العزم ازان
 در کرامت خواهد بود • دیگر دایه او بنایت معتدل المزاج و خوش خوی
 و پاکیزه سرشت باید که در خیر آمده است که شیر و اون طبع را مشغول
 سازد و چون بدت رضاع تمام شود مردم پاکه بین نیکو خلق را
 بخدمت او نامزد باید کرد تا طبیعت او باوصاف آن کس استانس کرد
 و چون طبیعت صبیان بلبل و لعل و اکل شرب مایل است در اهن
 آیین اعتدال و قانون توسط رعایت باید نمود و معلم دین دار
 پر خیز کار رعیتین باید نمود تا او را تقییم قرآن دید و احکام شرعی بوی
 آموزد و علمی که او را در دین و دنیا نافع باشد ازان و باز نزارد • و مهربان
 تا وی آن است که او را از فی لطف جمعی که معتمد و کج طبع نگاه دارند و با مردم
 خوش دین طبع مصدق متقی صاحب سازند و دایم در پیش وی علم و عرفا
 و فضل را بیج گویند تا محبت ایشان در دل او راسخ گردد و او را شاد نگار
 و به میثان راندت کند تا اگر هستی ازان در طبع وی پدید آید • و چون
 بسن تمیز رسد و وی بزرگ عالی سمت صاحب بجزیه را که خدمت ملوک
 کرده باشد متوقر کند تا آداب نشیت و خاست و رفتن و آمدن بوی

Kralların ahlâkını içselleştirmesi ve onda edep, hayâ ve yüksek himmetin ortaya çıkması için uğraşılmalıdır. Vakti gelince çevik ve cesur askerlerden ve güngörmüş hocalardan ona biniciliği, silah kullanmayı ve sultanlara mahsus uygulamaları öğretmelerini istemek gerekir. Büyüyünce şeyhlerin hizmetine, âlimlerin sohbetine yönlendirmelidir. Böylece himmetlerinin yaygın etkisi olan din büyüklerinin düşüncesinden istifade eder.

Beyit: Devlette bir makama gelen kişi
Nazar sahibinin gönlünden bulur
Yetişirse halkın himmeti işe
Dikenden taze gül yaprağı çıkar
Doğruluk ve safadan gelen bakış
Hakikate bakınca kimya olur

Devletin direği ve memleketin temeli olan komutan ve nedimlerin eğitimi şöyle yapılabilir: Saygı kurallarında kusur etmemeleri gerekir. Mülkî ve mali işleri üstlendiklerinde elleri güçlü ve mutlak olmalıdır. İhtiyaç duyulan bütün meselelerde hiçbir işin görüş ve tedbirleri olmadan yapılmaması için onlara yetki verilmelidir. Yönetim ve maliye işlerinde söyledikleri sözler can kulağıyla dinlenmeli ve onlarla yani tellal, elçi, asker ve görevlilerle ilgili işlerin desteklenmesi ve yürütülmesine, özellikle sultanın dili olan elçinin görevine önem verilmelidir. Her padişahın durumu, elçinin tavırlarından anlaşılabilir. Öyleyse elçinin, kendisini gönderen sultanın itibarını sarsmamak için bilge, hoşsohbet, güzel yüzlü,

آموزد و در آن گوشه که آثار ادب و حیاء علو است و تخلق با خلاق ملوک
 از وی ظاهر گردد و چون وقت درآید سپاس میان جلد و استنادان کار دیده را
 امر کنند تا این سواری و سلاح و آنچه سلاطین را بکار آید بوی تسلیم دهند
 و چون بزرگتر گردد او را بخدمت مشایخ و صحبت علمای دولت کنند تا از نظر
 بزرگان دین استفیض گردد که سمت را اثر یابی کلی می باشد **بیت**
 هر که ز دولت ارشی یافت **○** از دل صاحب نظر ری یافت
 مت مردان چو در آید بکار **○** بر ک کل تازه برار روزگار
 هر نظری که ز سر صدق و صفا **○** چون بحقیقت نکوی کیمیاست
 و کرام او ایشان رکن دولت و اساس ملکند و زرت ایشان بران وجه
 شاید که دستنی بقوا عهد ایشان راه نیابد و دست ایشان در تصدی همایت
 کلیه ماسه و ملکی قوی و مطلق باشد و در جمع اموری که تکالیف محتاج باشد
 ایشان را در صل و مندمتاسیح مهم می برای و نیز سپهر ایشان ساخته نکر دو
 و سخنی که در باب مصالح الملک و مال بموقوفت عرض رسد بسمع قبول
 اصفای نمایند و در تقویت و تمیث و مهمات که بدیشان متعلق است
 از امور تو اسچ و اسلح و شکر یان و ملازمان شرف التقات
 از زانی دارند خصوصاً در مهم ایچی که زبان سلاطین باشد و حالت مرپاوشی
 از اطوار ایچی او معلوم توان کرد پس ایچی مودی حکیم سخن کوی سیکوروی

cömert ve yüksek himmetli bir adam olması gerekir. Herkese ona uygun bir elçinin gönderilmesi gerekir. Nitekim filozof şöyle demiştir:

Beyit: Güçlüye gönderdi güçlü bir elçi
Bilgin olana da bilgin bir elçi

Anlatıldığına göre, Mühelleb, Hâricîleri hezimetle uğrattığı onlardan çok miktarda ganimet ele geçirinca Haccâc'a Mâlik adlı bir elçi gönderdi. Haccâc ona sordu: "Mühelleb'i ne halde bıraktın?" Elçi şu cevabı verdi: "Dostları sevinçli, düşmanları üzgün bir halde." Haccâc, "Askerlerine ne kadar şefkatlidir?" diye sordu. Elçi şöyle cevap verdi: "Babanın çocuklarına karşı şefkati gibi." Haccâc, "Çocuklarının durumu nedir?" diye sordu. Elçi, "Hepsi kanaatkâr ve temiz yüreklidir." diye cevap verdi. "Savaşta nasıldılar?" diye sordu. Elçi şöyle cevapladı: "Onlara göre canlarının önemi yoktur." Haccâc, "Eğlence meclisinde nasıldılar?" dedi. Elçi, "Onlar için malın kıymeti yoktur." diye cevap verdi. "Akıl ve fazilette nasıldılar?" diye sordu. Elçi, "Tıpkı bir daire gibi kafası ve ayağı bulunamaz, başı ve sonu bilinemez." dedi. Haccâc dedi ki: "Bu adam son derece güzel ve isabetli konuştu. Artık Mühelleb'in gönlümüzde bir gerçekliği ve gözümüzde bir ihtişamı vardır. İstidlal yoluyla elçinin edep ve aklından onu gönderen kişinin edep ve aklını çıkardık."

Beyit: Elçi göndereceksen elçi gönder
Durumunu iyi ifade eder
Bilgenin ne dediğini işittin
Bilge gönder tavsiyene gerek yok

Askerlerin eğitimi de zaruri işlerdendir. Onların dört faydası vardır:

صاحب وجود بزرگ صمت باید تا آب روی فرستنده خود نریزد و بهر کس
 که رسول فرستد مناسب آن کس باید فرستاد و چنانکه فرموده اند **بیت**
 رسول توانا توانا فرست **○** بدان نام از پیش دانا فرست
 آورده اند که مصلب چون خوارج را نه عیت کرد و غنیمتی بسیار بدست آورد
 رسول مالک نام نبرد و حجاج فرستاد **○** حجاج پرسید که مصلب را چون
 گذاشتی گفت در حالی که دو پستان او سرور و دشمنان او مهتور بودند
 گفت شصت او بر سپاه بچه اندازده است گفت مانند شصت پیران
 برف زندان گفت حال فرزندان او چون است گفت همه خرسند و خود
 پرسید که در رزم چونند گفت جان را پیش ایشان خطر نیست **○** گفت
 در رزم چگونه اند گفت مال را پیش ایشان قدری نیست گفت در عتس و
 فضل چگونه اند گفت چون دایره که سر و پایش شوان یافت و اول آغوش
 شوان داشت **○** حجاج گفت این مرد سخن را بر حد کمال رسانید و مصلب را
 در دل ما وقتی و در چشم ما حشمتی حاصل شد و از ادب رسول و عتس او
 استبدال بر عقل و ادب فرستنده ادنی توان کرد **بیت**
 رسول از فرستی رسولی زوت **○** که کار ترا باشد از وی مبی
 شنیدی که آن مرد دانا چه گفت **○** فارسی محل حکما و لاتنوص
 اما بت امورش که بیان از جمله ضروریات است و فایده ایشان چهار چیز

Birincisi, padişahın kuvvet ve heybeti olmaktır. İkincisi, düşmanları defetmektir. Üçüncüsü, tebaanın güvenliğini sağlamaktır. Dördüncüsü, hırsızlara fırsat vermemek ve yolları güvenli hale getirmektir.

Askerlerin şu dört şartı yerine getirmeleri gerekir: Birincisi, sultanın emrinden dışarı çıkmamak ve ondan başkasının hükmünü uygulamamaktır. İkincisi, sultan ile gönül ve söz birliği içinde olmaktır. Üçüncüsü, birbirleriyle de uyumlu olmaktır. Savaşta yiğitlik ve akıllılığa riayet etmektir.

Sultanın da askerlerle ilişkisinde şu dört hususu yerine getirmesi gerekir: Birincisi, onlara silah ve binek sağlamaktır. İkincisi, her birine bir mertebe takdir edip onun bu mertebesini muhafaza etmektir. Üçüncüsü, iş yapacak adamları iyi eğitmek ve askerler arasında onlara değer vermektir. Dördüncüsü, düşman ordusundan ganimet elde edince askerleri de nasiplendirmektir.

Anlatıldığına göre Kubad, mevbede, “Orduya nasıl davranayım?” diye sordu. Mevbed şöyle cevap verdi: “Bahçıvanın bahçeyi sürekli kontrol etmesi gibi sen de orduyu her zaman kontrol et. İşe yaramayan ve diğer bitkilere göre kuvvetten düşen bitkiyi götürüp uzaklaştırır, faydalı olacağı düşünülen bitkiyi korur ve terbiye eder. Askerler arasında da hiçbir faydası dokunmayanlara ulûfe vermek kayıptır. Onların isimlerini erzak defterinden silmek ve işe yarayacak adamın eğitimiyle ilgilenmek gerekir.” Kubad, “Onlara ne şekilde ulûfe/para vermek gerekir?” diye sordu. Mevbed şöyle cevap verdi: “Dengeli olarak vermek gerekir. Çünkü geçimleri genişlerse

باشد • اول قوت و پست پادشاه • دویم دفع دشمنان • ایسم یمنی
 رعایا چهارم دفع وزوان و ایمنی را سواد ایشان را چهار شرط بجای باید
 آورد اول آن که از فرمان سلطان بیرون نروند و جز حکم وی
 نکاز نکنند • دویم آنکه پادشاه یکدل و یکزبان باشند • ایسم آنکه
 با یکدیگر نیند متفق باشند • چهارم آنکه در کار و کارزار مردانگی و
 فزراکتی رعایت فرمایند و سلطان را نیند با ایشان چهار کار باید کرد
 اول آنکه حجت ایشان سلاح و مرکب میناسازد • دویم آنکه مرتبه هر یکی
 براند و او را در آن مرتبه نگاه دارد • ایسم مردان کاری را تربیت میکنند
 کنند و در میان لشکر باین سرفراز سازد • چهارم از غنیمت دشمن که بدست
 آید ایشان را بهره مند گرداند • و از قبا و منقول است که موبد را گفت که با
 لشکر چکویه میشت کم فرمود که بهر چند نفع حال ایشان با یکدیگر و چنانچه
 باغبان نفعش حال بوستان می کند و سر کبابی که بکار نیاید و قوت از دیگر
 کبابها بازمی پستان آن را می برد و دور می سازد و سر چه از آن نفعی متصور
 نگاه میدارد و تربیت می کند و در میان لشکر باین نیر جمع باشند که از ایشان
 جمیع کار نیاید ایشان را علوفه دادن ضایع است اسامی ایشان از دیوان اوراق
 محو باید ساخت و تربیت مردم کاری باید پرداخت • قبا در سپید که علوفه
 ایشان بر چه وجه باید داد فرمود که بطریق اقبال چه اگر همیشه بر ایشان

müstağni olurlar, hizmet ve görevde gevşeklik gösterirler. Geçimleri daraltılırsa üzümler, perişan olurlar ve başka bir yere dönebilirler.” Hakîm-i Nizâmî bu mânâyı şöyle ifade etmiştir:

Beyit: Askere takdir et ölçülü mevki
Sakın yol harcından fazla mal verme
Kölenin karnı eğer tam doyarsa
Cesur bile olsa korkak davranır
O kadar doyurma yoksa mest olur
Geçimde fazla da yoksul bırakma
Ordu padişahdan memnun kalmazsa
Vilayet sınırları korunamaz

Bir diğer görevli grubu olan vezirler, saltanatın süsü ve malın hazinesidir. Memleket vezirsiz yönetilemez. Nitekim Hz. Mûsâ Kelîmullah, Yüce Allah’a şöyle dua etmiştir: “Bana ailemden birini, kardeşim Harun’u vezir yap ve beni onunla destekle.”¹ Böylece vezirlerin güzel ahlâka ve beğenilen hasletlere sahip olduklarında saltanat binasını sağlamlaştırma ve memleket işlerini düzenleme sebebi oldukları anlaşılmaktadır.

Beyit: Güzel ahlâklı vezir saltanata
Bambaşka bir süs ve güzellik katar

Onlar, sultanın iltifat şerefiyle yüceltilerek ve hakanın inâyet izzetiyle onurlandırılarak eğitilmelidir. Böylece hem seçkinlerin hem de avamın gözünde saygın ve itibarlı olurlar; sözleri dinlenir, hükümleri değer görür. Bir kimse mali işlerde onların onayını almadan bir şey yapamaz.

1 Tâhâ, 20/29-31.

فراخ کرد و دستغنی شوند و در خدمت و ملازمت کاسلی درزند و اگر
 برایشان سنگ کیسری ملول و متنفر شوند و بیکن که رجوع بجای دیگر نمایند
 و همین معنی را حکیم نظامی آورده **بیت** سپه را با نیازه ده پایگاه
 ده بیشتر مال از خرج راه **○** سکم بند را چون سکم کشت سپه
 کند بدو که که چه باشد دلیر **○** نه سپهری چنان ده که گردن دست
 نه بگذارشان در خورشش سنگد **○** سپاس که خوشدل نباشد شام
 نزار و بند و ولایت نگاه **○** و بیکر وز را و ایشان سپهر ای ملک
 و خزانه مالند و اگر هم واسطه ملک بی وزیر تمشی کشتی حضرت موسی
علی بنی و علیه السلام از خدای در نجوا پستی که برای من وزیری از امانت
 من معین ساز و آن برادر من است و بدو پشت مرا قوی گردان
 پس معلوم میشود که وزرا است حکام بنای سلطت و انتظام امور مملکت اند
 اما وقتی که مستحق خصال رضیه و فعال زکیه باشند **بیت**
 از وزیری که او نکو سیرت **○** ملک را زینت و زینت دگر است
 و زینت ایشان آن است که مشرف القات سلطانی مؤز و بنوعی است
 بجای مشرف باشد تا در چشم خاص و عام و خرد و بزرگ معظم و
 مکرم نمایند و قول ایشان را نفاذی و حکم ایشان را اعتباری باشد
 و کسی در مهمات مالی بے استصواب ایشان مدخل نماید **○** و بد پریشان

Onların işlerdeki tedbirini tam esas ve genel kural olarak kabul etmek gerekir. Çünkü kılıçla başarılamayan işler kalemle yapılabilir.

Beyit: Kılıcın yetişmediği yerlerde
Kalem ile iş tamamlanabilir

Anlatıldığına göre, bir gün komutan ile vezir arasında takdim tehir konusunda anlaşmazlık çıktı. Komutan dedi ki: “Ben çelik kılıcın sahibiyim, sen ise zayıf kalemin sahibisin. Saltanat kalem ile değil, kılıç ile elde edilir.” Vezir şöyle dedi: “Memleketin nizamı kılıç ile değil, kalem ile sağlanır.” Bu çekişme sultanın kulağına gitti ve her ikisini de huzuruna çağırdı. Vezire dedi ki: “Kalem ehli daima kılıç ehlinin hizmetkârı olmuştur. Sen niçin kalem ehlini tercih ediyorsun?” Vezir şöyle dedi: “Ey cihan padişah! Kılıç, dostlara karşı değil, düşmanlara karşı işe yarar. Kalem ise hem dostlara yarar sağlamak hem de düşmanları defetmek için iş görür. Ayrıca kılıç ehlinde saltanatı ele geçirme hevesi baş gösterir ve velinimetlerine karşı ayaklanırlar. Kalem ehli hiçbir zaman böyle bir harekete kalkışmaz. Aynı zamanda kılıç ehli sultanın hazinesini boşaltırken kalem ehli doldurur. Gelir yeri gider yerinden daha değerlidir.”

Beyit: Vezirin kalemine saygı göster
Devlet nehrinde muteber fidandır
Hakkı yerindedir eğitilirse
Altın ve gümüş o dalın meyvesi

Eğitilmesi gereken bir diğer topluluk, sultanın yakınında bulunanlar, nedimler ve halvet mahremleridir. Her birini belli bir göreve tayin etmek gerekir. Birine ait işe diğeri karışmamalıdır.

در کارها تمام و اصلی کلی باید دانست چه ممکن است که
 بقلم کارها ساخته گردد که همیشه نشود **بیت** قلم رخت جایی تواند کشید
 که همیشه شواهد انجا رسیده **•** روزی میان وزیر و امیری
 در تقییم دمانیر منازعت افتاد امیر گفت من خداوند شمشیر ایدرم
 و تو صاحب قلم نزار ملک همیشه توان سندنه بقلم وزیر گفت کار
 ملک بقلم راست شونده همیشه این ماجرا بسمع سلطان رسید و سرد
 را طلید **•** وزیر را گفت همیشه ایل تسلیم خدمتگاران ایل سخت اند
 تو چرا ایل تسلیم را ترجیح میکنی گفت ای شهریار عالم شمشیر دشمنان را
 بکار آید بی دوستان را و قلم هم برای نفع دوستان بکار آید
 و هم برای دفع دشمنان **•** دیگر اصحاب سیف را سوس ملک داری
 پیدا آید و بر ولی نعمت خود خروج کنند و از ایل تسلیم سرگز این
 حرکت صادر نشود **•** دیگر اصحاب سیف خزینه سلطان خالی می نمایند
 و ایل تسلیم بر میکنند و محل دخل عزیزتر از محل خرج می باشد **بیت**
 در خانه وزیر بگرمت بگو که آن **•** در جو پار ملک منمالی است معتبر
 حتی بموقع است اگر تربیت کنند **•** آن شاخ را که میوه او پتیم و
 اما تربیت مقربان و انجکیان و محرمان خلوت آن است که
 سرکی را بمبھی خاص نامزد فرماید و در همه که منسوب کسی باشد دیگری را

Herkesin hizmetine değer verilmelidir. Sultana yakışan tutum, ona şefkat göstermektir. Onlara, istediklerini yapmalarına ve söylemelerine, yüzlerinden vakar ve korku perdesini kaldırmalarına yol açacak şekilde yüz verilmemelidir. Herkesi edep ve hayâ mertebesinde tutmalıdır. Eğer onlardan biri yersiz konuşursa o sözü dinlememelidir. Bir kimseden tam emin olmadıkça ve birkaç defa denemedikçe ona itimat etmemeli ve sırrını onunla paylaşmamalıdır. Hükümdarın görevlileri birbirlerine karşı kıskançlık ve gıpta gösterdiklerinde hiçbirinin diğeri hakkındaki sözünü dinlememelidir. Hepsini birbirleriyle dost ve uyumlu olmaya teşvik etmeli, muhalefet ve çekişmeden sakındırmalıdır. Onların kaynaşması devlet işlerinin düzenli yürütmesinde son derece faydalıdır. Nitekim bu bağlamda bir güzel koku serpilmiştir.

Beyit: Sultanın memurları bir olursa
Yönetim ve malda istikrar olur
Nifak, hile ve tuzak görülürse
İşlerin temeli eksen kaybeder

Parayla satın alınan köleler, efendileri için el, ayak ve diğer uzuvlar mesabesinde. Bir kimse el yardımıyla ihtiyaç duyulan bir işte başkasının sorumluluğunu üstlenirse onun yerine geçer. Bir kimse öne düşerek sıkıntı çekmesi gereken bir işte çaba harcarsa onun öncülük meşakkati yeterlidir.

و دخل ندید و قدر خدمت هر کس و فرا خود آن در باره وی عا^{طفت}
 نماید و ایشان را بدان مشابه و لیس بگرداند که سر چه خواهند توانست گفت
 و حجاب سلطوت و مهابت از پیش بر ندارد و همه را در مقام ادب
 و مرتبه جای متوقف سازد و اگر کسی از ایشان بی محل سخنی گوید آن
 سخن را اصفا نماید. و تا کسی نمیک آیین نباشد و او را چند نوبت
 نیاز نموده باشد معتقد نباید ساخت و سر خود با وی در میان نباید
 نهاد. و چون ملازمان ملوک را بر یکدیگر رشکی و غیظی باشد سخن
 نمیکند در باره یکدیگر استماع نباید فرمود و همه را بر دوستی و موافقت
 با یکدیگر ترغیب باید نمود و از مخالفت و منازعت تخریب باید کرد
 که مخی لعت در ایشان در استظام امور سلطان داخلی تمام دارد و جایگاه شمه
 ازین سبق ذکر یافته **بیت** ملازمان سلاطین چو کیمت باشند
 نهم ملک و مال برقت بر بود. و کز نفاق نمایند و کز حیلہ کنند
 اساس جمیع جهات بی مدار بود. و با غلامان و بندگان در هم دیده
 از خداوند خود را بمنزله دست و پای و سایر اعضا نیند چه کسی کعبه غیری
 بکس امری کند که با حاجت دست در آن حاجت افتد قائم مقام
 دست آن غیر بوده باشد و کسی که سعی کند در کاری که قدم
 در آن کار ریزد باید که دستش قدم کفایت کرده باشد و کسی که پیشتم

Bir kimse mecburen bakılması gereken şeyi gözüyle korursa gözü zahmetten alıkoyar. Diğerleri de buna kıyas edilebilir. Öyleyse bu topluluğun varlığına şükretmek gerekir. Onlar, yumuşak davranış, şefkat, güler yüz ve teselli ile istihdam edilmelidir. Çünkü hizmet esnasında onlarda yorgunluk, bitkinlik, üzüntü ve gevşeklik baş gösterebilir. Onlara iş buyururken insafa riayet etmek gerekir. Öyle ki yiyecek ve giyim gibi geçim işlerinin zarar görmesine meydan vermemelidir. Doğrusu, onlara özel muamele edilmelidir. Eğer böyle davranılırsa onlar kendilerine havale edilen işleri tembellik ve üzüntü ile değil, sevinç ve mutlulukla yaparlar.

Hikmet kitaplarında şöyle anlatılmaktadır: Efendinin kölesini bir kabahati sebebiyle kovması uygun değildir. Çünkü köle, sevgi ve şefkat görünce efendisinden ayrılmayacağından emin olur. Eğer köle her hatasında kovulursa hizmette eğreti olduğunu düşünür ve kendini yolcu gibi hisseder. Dolayısıyla hiçbir işte düşüncesini kullanmaz ve şefkat şartını gözetmez. Kölelerde asıl olan, hayâ ve beceriklilik sıfatlarıdır. Bu, bütün sıfatlardan daha önemlidir. Eğer kölede hile, tuzak ve hırsızlık emaresi görülürse derhal uzaklaştırılmalıdır. Kölelerden biri fahiş bir hıyanet ve çirkin bir günaha tevessül etmişse,

نگاه دارد چه نمی را که نظر در آن صرف باید کرد ز جسمتی از بصر
 باز داشته باشد و باقی برین قیاس بر وجود این جماعت
 سکرگذاری باید کرد و انواع رفیق و مدارا و لطف و مواساد در باره
 ایشان بکار باید برد چه ایشان را نیز کلامی و ملالی و فتور و مانند کی
 در خدمت پیدا می شود پس در کار فرمودن ایشان انصاف
 رعایت باید نمود و چنان باید که با مور میشتی ایشان در خویش و
 پوشش غلی راه نیابد و حاصل آن است که ایشان را بنظر خاص
 مخصوص سازد که اقدام بر اعمالی که با ایشان مفوض است از
 روی خوشدلی و نشاط کنند نه از سرکامی و ملال و در دست
 حکمت آورده اند که خواجه نشاید که بهر کناسی خادم را براند زیرا که بنده
 وقتی شرط شفقت و سواداری بجای آورد که خود را از مفارقت لغتوم
 امین دارد و اگر بنده را بسوی و خطایی برانند خود را در خدمت
 عاریت شناسد و چون را سگد زبان و غم برسان معاش کند
 نه در هیچ کار اندیشه بکار برد و نه در هیچ مهم شرط شفقت بجای آورد
 و اصل در بندگان صفت حیا و زیرکی است و این از نیمه ضعفها در کار است
 و اگر از بنده اثر مکر و حسد و دردی دریافت شود او را زود دفع
 باید کرد و چون یکی از بندگان بجنایتی فاحش و کناسی زشت شود

ceza ve tedip ile düzelmesi mümkün değilse yapılacak en iyi iş, onu çabucak defetmektir. Böylece diğer köleler ona yakın ve arkadaş olmanın etkisiyle bozulmaz ve onun bozukluğu diğerlerine sirayet etmemiş olur.

Beyit: Kötüler ve bozguncularla sohbet
İyi insanı fesada uğratar
Kazanın yanında oturan kimse
Kendi elbisesini kara yapar

Devlet adamlarından, sultanın görevlilerinden birinin kölesi efendisini sultana şikâyet ederse şeriatın hüküm vermediği bir mesele olması halinde onun reddedilmesi gerekir.

Nitekim Gâzî Sultan Mahmud'un verdiği cezalar arasında şu olay anlatılmaktadır: Bir cuma günü Sultan Mahmud namaza giderken son derece güzel, işveli ve fettan bir Türk köle, sultanın geçeceği yol üzerinde durup bekledi. Şah alayı gelince köle edeple yeri öptü. Sultan, kereminden haşmet dizginini çekti, şefkat ve merhamet diliyle, "Ne ihtiyacın var?" diye sordu. Dedi ki: "Şahım, bu köleyi Türkistan'dan getiren adam yol boyu, seni sultanın hizmetine vereceğim, diyordu. Nihayet inâyet gölgesi senin zamanına denk geldi, ben de bu işaret ve müjdenin ümidiyle bu gurbet kederine ve kölelik zilletine katlanıyordum. Sürekli,

Beyit: Hayatta bin gam yaşıyor olsam da
Şahın yüzünü gördüm huzurluyum

beytinin mânasıyla

کرد و بتاویب و تعذیب قابل اصلاح نباشد صلاح در آن است
 که او را بزودی سزای کند تا دیگر بندگان مجادرت و محتاجت
 او بتاوه نشوند و مناد از او بد گیران زیند **بیت**
 صحبت مفیدان و فیضان • مردم نیک را تباہ کند
 هر که با دیکر هم نشین کرد • جائه خویش را سپاه کند
 و اگر از بندگان یکی از ارباب دولت که ملازم سلطان باشد گشایتی
 از خواجه خود نزد سلطان آورد در چیزی که شرع را دور و مدخلی نبود رد
 و منع او لازم است چنانچه در سیاسات سلطان محمود غزنوی **در حاشیه**
 آورده که روز اوین سلطان بهماز میرفت علفی ترک در
 غایت حسن و جمال و نهایت غنچ و دلال سر راه سلطان گرفته بود
 چون موکب سلطان بر پید غلام زمین ادب بوسه داد سلطان
 از روی کرم جلی که داشت عنان حسرت بازگشید و بزبان لطف و
 مرحمت پرسید که چه حاجت داری • گفت شایا بنده را آن که
 از ترکستان می آورد در تمام راه حاشی گفت ترا بخدمت سلطان
 می برم تا سایه عنایت کار بتواند از زمین با مید این بشارت و نوید
 این اشارت کربت غنبت و خواری بندگی عتلی می کردم
 و پوخته بمضمون این بیت که **بیت** کرم نزار غم از دو کار پیش آید

تروی سینه نه هم و کم با سینه
 تروی سینه نه هم و کم با سینه

mutlu oluyordum. Şimdi bu şehre gelince efendi benim güzelliğimi gördü ve 1000 (bin) dinara satın aldı. Bir süredir beni evde saklıyordu. Bu saati fırsat bildim ve kendimi yolunuzun üzerine attım. Bahtım yaver gitti, görevli olma şerefine nâil oldum ve beslediğim ümit gerçekleşti. Geri kalanına sultan hâkimdir.” Sultan, kölenin iyice edeplendirilmesini emretti. Onu Hasan’ın yanına götürüp şöyle demesi için birine teslim etti: “Köleye 1000 dinar verebiliyorsun da niçin evin kapısı önünde oturup köleyi senden izinsiz dışarı çıkarmaması için bekçiye 100 (yüz) dinar veremiyorsun?” Eşraftan biri, “Köleye acaba edep verdiniz mi?” diye sordu. Sultan dedi ki: “Hasan’ın 1000 dinarı zayı olmayacak olsaydı köleyi ikiye parçalamalarını emrederdim. Çünkü eğer kölelere fırsat verilirse efendisinden rahatsız olan her köle bu yola başvurur, saçma şikâyetle bulunur, dolayısıyla efendi-köle ilişkisi bundan zarar görür.”

Beyit: Köle efendisine kırılınca
 Herkese o kötü diye anlatır
 İftira ve gıybetten geri durmaz
 Efendisini sıkıntıya sokar
 Kölenin huyu işte bu türdendir
 Kimseye gösterme onun yüzünü

İkinci Kısım: Hizmetçi ve Görevlilerin Âdâbı

Devlet adamları, ileri gelenler, saray eşrafı, mübaşir ve

خوشدل می بودم اکنون که بدین شهر در آیدیم خواجه حسن مرادید و نهار دنیا
 بخرید و بدیت که مراد در خانه پنهان میدارد این ساعت فرصت
 یافتیم و خود را بسرا راه افکندم بخت یاری و سعادت مددکاری کرد
 تا به دولت ملازمت رسیدیم و امید می که در دل داشتیم بموقف
 عرض رسانیدم با ستم سلطان حاکم است **○** سلطان فرمود تا آن
 غلام ادب ببلع کردند و او کیسی سپرده پیش خواجه حسن فرستاد و سپام
 داد که نزار دنیا را غلامی می توانست داد چرا صد دینار بدر با غلامی
 عمیدی تا بر در خانه نشیند و نگذارد که کسی بی اجازت از خانه بیرون آید
 کمی از خواص پرسیدیم که غلام را عجب آدلی فرستاده بودید **○** سلطان
 گفت اگر نه آن بود که نزار دنیا حسن ضایع می شد والا بفرمودی تا میانش
 به وزنند **○** چه اگر غلامان را فرصت دهند سر غلامی که از خواجه
 بر بخت همین شیوه پیش گیری و شکایتی تا موجه بوجن رسانند و مهم خوبگی
 و بندگی فضل و مفضل مانند **○** چو از خواجه خود بر بخت غلام
 ببارد و پیش شرح با خاص و عام **○** بستان و عنایت کشاید و مان
 که تا خواجه را افکنند در زبان **○** غلامی که زین سان بود خوی او
 بین چشم کسی روی او **○** **قسم دوم** ازین باب در آداب
 جمعی که بدولت نقوب سلاطین سرفراز گشته اند از ارکان دولت

diğer görevliler gibi sultanların devletinde hizmete girme ve onurlanma fırsatı bulan kimselerin âdâbı (edepleri) hakkında şunların bilinmesi gerekir:

Padişahın hizmetinde işe başlayan ve devlet görevine dâlan kimsenin yaşantısı kanuna uygun olmalıdır. Sultanın iyi namı ve memleketin bayındır olması buna bağlıdır. Bu mâna ancak şu dört hususa riayet etmesinin gerekliliğini kabul ettiği zaman gerçekleşir: Birincisi, Hakk'ın tarafına riayet; ikincisi, padişahın tarafına riayet; üçüncüsü, kendi tarafına riayet; dördüncüsü, tebaanın tarafına riayet.

Hakk'ın tarafına riayetin beş şartı vardır. Birincisi, nimetin daha da artması için kendisine verilen ilâhî nimete ve sonsuz ihsana şükrü yerine getirmektir.

Beyit: Şükür nimeti daha da artırır
Yoksula Karun hazinesi verir

İkincisi, itaat merasimini ihmal etmemek, bilakis bütün gözlerde değerli olmak ve tüm gönüllerde kabul görmek için onu padişahın hizmetine takdim etmektir.

Anlatıldığına göre, Sultan Tuğrul'un veziri Ebû Mansûr, bilgili ve yeterli bir adamdı. Sabah namazını kılınca güneş doğuncaya kadar evrad okumayı ve ondan sonra sultanın hizmetine gitmeyi âdet edinmişti. Zaruri bir iş gündeme gelince sultan onu acilen çağırırdı. Herkes peyderpey geldiği halde o seccadenin başından kalkmazdı. Hasetçiler gıybet fırsatı buldular ve ağızlarını açıp sultanın huzurunda onu

داعیان حضرت و خواص بارگاہ و نواب و حجاب و سایر کما سکتان
 و متعلقان ۵ باید دانست کہ ہر کہ در کار پادشاہ شروع کند و دہمت
 ساطا نے خوش نمساید باید کہ سیرت او بر قانونی باشد کہ
 کہ ب سبب نیکنامی سلطان و آبا دانی مملکت بود و این معنی وقتی میر شود
 کہ رعایت چہا طرف بر خود لازم دانہ ۵ اول رعایت جانب حق
 و دیم رعایت جانب پادشاہ ۵ سیم رعایت جانب خود چهارم
 رعایت جانب رعیت ۵ اما در رعایت جانب حق پنج شرط است
 اول آنکہ سگرفت الہی و فضل نامتساہی کہ در بارہ او واقع شدہ
 بحای آورد تا نعمت دی زیادت کردد یست
 سگرفت نعمت افزون میدہ ۵ مغفیان را کج قانون میدہ
 و دیم آنکہ مراسم طاعت ذوق کند کہ آن را بر خدمت پادشاہ مقدم
 دارد تا در سہ چشمہ عزیز و محترم کردد و در سہ دلمہ مقبول بود
 آوردہ اند کہ ابو منصور وزیر سلطان طفول مروی دانا و کانی بود و عادت
 داشتی کہ چون نماز باید او کہ اردی تا طلوع آفتاب اورا خواندی
 بعد از آن بخدمت سلطان رفتی ۵ وقتی مہی ضروری پیش آمد و سلطان
 اورا بتعمیل طلبید کن پی در پی آمدند و او را سپرد سجاوہ بر معنی خاپت
 حاسدان مجال عنیت یافتند و زبان و قیوت کشا وہ اورا نزد سلطان سدی

kötülükle andılar. “Çok gaflet ediyor ve sultanın sözüne değer vermiyor” türünden sözler etmeye başladılar. Padişahın canı sıkıldı, yüz ifadeleri değişti. Hâce evradı bitirip sultanın hizmetine gelince sultan öfkesinden ona, “Niçin geç kaldın?” diye bağırdı. Ebû Mansûr dedi ki: “Padişahım, ben Allah’ın kulu, senin hizmetçinim. Kulluğu bitirmeden hizmetine gelemem.” Bunun üzerine sultan ağladı ve ona çok övgüde bulundu.

Beyit: Hakk’a hizmeti hiç elden bırakma
Rabbin Allah’a daima kulluk et
Gururlu padişahların başları
Allah’ın huzurunda secdedir

Üçüncüsü, Allah’ın rızâsını padişahın rızâsından üstün tutmaktır. Cenâb-ı Hak kulundan hoşnut olunca başkalarının hoşnutsuzluğu ona zarar vermez. Maazallah, Yüce Allah ona öfkelenirse bütün mahlûkatın hoşnutluğu ona fayda vermez.

Beyit: Eğer Allah senden razı olmuşsa
Başkasının öfkesi zarar vermez

Büyüklerden biri, bir halifenin meclisinde bulunuyordu. Namaz vakti daralmıştı. Halife bir işle meşguldü ve namazı unutmuştu. Büyük insan namaz için kalkınca biri şöyle dedi: “Niçin sabretmiyorsun? Halife de namaza kalkacak.” Adam dedi ki: “Allah’ın hükmünü başkasının hükmüne bağlamak gerekir.” Görevli, “Otur, yoksa halife sana kızacak.” dedi. Adam şöyle dedi: “Hâlîk razı olduktan sonra mahlûkun öfkesinden niçin korkayım?” Halife bunu duyunca büyük insanın

بیدی یاد کردند کہ بسی عطیت می کنند و از سخن سلطان اعتباری نمی گیرند
 و مانند این کلمات در میان آوردند بمرتبہ کہ آثار تغیر مزاج در بشرہ پادشا
 ظاهر شدہ اما چون خواجہ از او فارغ شدہ بخدمت سلطان آمد سلطان
 از روی غضب باین بروی زد کہ چرا بر آمدی گفت ای ملک من بندہ خدام
 و چاکر تو تا از بندگی فارغ نشوم چاکری نمی توانم برداختہ سلطان
 بکبریت و اوراعت بپای گرفت **بیت** مدہ رشتہ خدمت حق زودت
 خداوند را بندگی کن کہ مست **○** سر پادشایان کہ دن فہ از
 بر بگاہ او بر زمین نیسان **○** سیم اکنہ رضای خدای را بر رضای خود مقدم
 دارد کہ چون حق سبحانہ و تعالی از بندہ خستد و دبا شد خشم دیگران او را
 زبانی ندارد و اگر عیبی دبا شد خدای بر تو خشم گیرد و خنودی نیمه خستنی او را
 سودی زبانی نہ **بیت** چون خداوند از تو خستد و دوست
 خشم دیگران ضرر ز کمند **○** مشورت کہ بزرگی در مجلس کمی از خلفا
 بود وقت نماز متکث شد و خلیفہ بمبھی اشتغال داشت و نماز بر خاطر او
 تواموش شدہ بود آن بزرگ برخاست کہ نماز کہ لگد کی گفت چرا چند ان
 صبر نمی کنی کہ خلیفہ نماز بر چیز و گفت حکم خدای را موقوف حکم بندہ نباید
 داشت **○** گفت بنشین کہ خلیفہ بر تو غضب خواہد کرد گفت چون رضای
 خالق حاصل شود از غضب مخلوق چه باک **○** خلیفہ این سخن بشنود و آن بزرگ را

gönlünü aldı, itiraz eden görevliyi terbiye nazarından uzaklaştırdı.

Dördüncüsü, Allah korkusunun padişah korkusundan fazla olmasıdır. Allah'tan korkan kimseden herkesin korktuğu haber verilmiştir.

Beşincisi, Allah'tan ümidinin padişahın ümidine göre daha çok olmasıdır. Ne verirse o verir. Öyle bir kimsenin keremine ümit bağlamalı ki hiçbir kimse onun rahmet kapısından geri çevrilmez.

Beyit: Bu kapıya baş koyarsan muhaldir
İhtiyaç elinin boş çevrilmesi

Padişah tarafını gözetmenin 25 şartı vardır:

Birincisi, önünde eğilmek, mütevazı olmak, acizyet göstermek ve hizmetkârlık yapmaktır. Çünkü kralların yüksek gayeleri ve büyük halleri vardır. Onlar diğer insanlardan bu yönleriyle ayrılırlar. Bu, ilâhî saltanata mazhar olmalarının sebebidir. Bundan dolayı onlara Zıllûllah (Allah'ın gölgesi) lakabı verilmiştir. Öyleyse bu suretin onlarda tecelli etmesi mânâsında bütün insanlardan hizmet ve kulluk beklerler ve kendilerini buna layık görürler. Ne yaparlarsa sadece kendilerine ait olmasına riayet ederler. Saltanatın esası ne kadar kuvvetli olursa bu sıfat o kadar güçlü ortaya çıkar. Böylece sultanlar istîğnalarından dolayı halkın kendilerine ihtiyaç ve miskinliklerini arz etmelerini isterler.

Beyit: Sana ne getireyim ne varsa hepsi sende var
Şefaât, acizyet, ihtiyaç ve sızlanma hariç

İkincisi, sıkıntı, meşakkat, riyazete katlanmak ve zorluklara sabretmektir.

بسیار نبوخت و آن متوض را از نظر رعایت بنیاد است • شرط چهارم
 آن است که از خدای بیش ترسد که از پادشاه چه در خبر آید است که هر که از
 خدای ترسد همه کس از او ترسد و سرکارش پس خدای نباشد و از همه پیش ترسد
 پنجم آنکه بجز اهی امید و از تر باشد که پادشاه که هر چه میدید او میدید امید در کم
 کسی بایست که هیچ امید و از تر نگاه رحمت او نا امید باز نکردد •
 محال است اگر سپهرین در نمی • که باز آیت دست حاجت منتهی
 امارت جایت پادشاه بیت منج شرط دارد • اول تذلل و تضرع و خدنگار
 چه ملوک را سمتهای عظیم و حالتی بزرگ است که بآن منفردانه از غیر خویش و
 آن بدان سبب است که مظهر سلطنت الهی واقع شده اند و ازین جهت
 لقب غل ابر برایشان اطلاق می کنند • پس بآن معنی که این صورت
 در ایشان منتهی است از همه خلق استخام و تعبد خواهند و خود را سر و اران
 شانسند • و در هر چه کنند طریق نژود و استقلال رعایت نمایند و
 هر چند اساس سلطنت بیشتر باشد ظهور این صفت زیادت بود و برین تودیر
 استغنی ایشان طالب آن است که مردم محتاجی بکنت خود برایشان عرض نمایند
 چه آورم تبو چون هر چه است جمله توداری
 • کمر شفاعت و بجز دنیا رمندی و داری
 • دویم تحسین است و در یافت کشیدن در کاره مبر فرمودن چه خدمت

Çünkü krallara hizmet zahmetlidir. Filozofların kitaplarında şöyle denmektedir: Sultanın görevlisi olmak insanlar arasında engeldir. Krallara hizmet ederken huzur, rahatlık ve lezzeti imkânsız bilmek gerekir.

Üçüncüsü, düşündüğü, yaptığı ve söylediği her şeyde hem dünya hem âhiret bakımından padişahın maslahatını gözetmesidir. Âhiret tarafını tercih etmek gerekir.

Dördüncüsü, yumuşak üslupla zulmü sultanın nazarında yerilen bir şey haline getirmek, tarif ve tavsif yoluyla adaleti onun gönlünde sevimli kılmak ve maslahat bildiği şekilde onu zulümden alıkoymaktır. Eğer padişahın zulmüne razı olursa o da bu zulme ortak olur. “Zalimleri ve eşlerini (ortaklarını) toplayın!”¹ nidasının yükseldiği mahşer meydanında o da zalimlerle birlikte hitap ve azara maruz kalır.

Haberlerde anlatıldığına göre, Hattat Yahya Vâsîti çok güzel yazı yazıyordu. Halife çocukları onun yanında hat yazmayı öğreniyorlardı. Bir gün vezirin yanında Yahya'yı iyi kalem tıraş eden biri olarak tanıttılar. Onu çağırды ve kendisi için bir kalem tıraş etmesini söyledi. Yahya son derece ihtiyatla bir kalem tıraş etti. Vezir o kalemlle mektup yazdı. Yazısı öncekinden daha iyi oldu. Yahya'ya hil'at ve 1000 dinar bağışladı. Yahya, hil'at giymiş ve altını tasarruf eline almış bir halde meclisten çıktı. Sarayın kapısına varınca hemen geri dönüp şöyle dedi: “Ey vezir! Bu kalem üzerinde bir sanatı unuttum. İzin verirseniz onu uygulayayım.” Vezir, kalemi onun eline verdi. Kalem tıraş çekti ve kalemin ucunu kopardı,

1 Sâffât, 37/22.

ملوک مبتنی بر زحمت باشد **۵** و در کتب حکما مذکور است که عازمت سلطان حاصل
 میان مردم و طلب آسایش و راحت و لذت در خدمت ملوک از قبیل
 محلات باید شناخت **۶** دویم آنکه هر چه اندیشد و کند و گوید باید که در
 مصلحت پادشاه را ملاحظه نماید **۷** سیم از حبه دین و سم از جانب آخرت
 و طرف آخرت را مقدم دارد **۸** چهارم بطریق بلاغت و مطلق ظلم را
 در نظر او نکو میداند و عدل را بتوفیق و توصیف در دل او شیرین
 گرداند و بر وجهی که مصلحت داند او را از ظلم باز دارد و که اگر بظلم پادشاه راضی شود
 او نیندرد **۹** در آن ظلم شریک باشد و در عرصه فخر که نه ای **احشر و الذین ظلموا**
وازدواجهم بر آید او را نیندرد **۱۰** در مومن خطاب و عتاب در اند
 در اجبار مذکور است که بچی و اسطی خطای طبعی است زینا نویس بوده و اولاً
 خلفا نزد او خط می نوشته اند و تقییم می گرفتند **۱۱** روزی پیش وزیر
 تریف کرد که بچی قلم را سبک می تراشد او را طلبید فرمود تا قلمی از
 برای وی تراشد **۱۲** بچی قلمی با حیاط تمام تراشید وزیر بدان قلم توقیعی نوشت
 خط او بهتر از پیشتر نمود بچی را خلعی و نزار و نیار زرانعام فرمود **۱۳** بچی
 خلعت پوشیده و زر بقبضه تصرف در آورده از مجلس بیرون آمد چون کلاه
 رسید فی الحال بازگشت و گفت ایها الوزیر کی صنعتی برین قلم فراموش کرده ام
 بمن ده تا بجای آنم وزیر قلم بدست دی داد و قلمش بگشید و سر قلم بکنید

altın ve hil'ati vezirin önüne attı. Vezir, "Sana ne oldu?" dedi. Sarayın kapısına varınca gönül kulağıma şu âyet okundu: "Zalimleri ve ortaklarını toplayın."¹ Senin bu kalemlle birisi hakkında zulüm yoluyla bir şey yazmandan korktum. Ben kalem tıraş ederek sana ortak olacak ve ilâhî kınamaya maruz kalacaktım.

Beyit: Ey azizim zalime ortak olma
Yoksa sen de o kavimden olursun

Beşincisi, padişahın hayır yolunda olmasını ve hayrının herkese ulaşmasını sağlamaktır. Çünkü hayırların en iyisi, her tarafa yansıyan güneş ışığı ve her yere yağan bulut damlası gibi genel olandır.

Büyüklerden birine sordular: "Hayır hangi hususta ve ne şekilde yapılmalıdır? Hayırların en iyisi hangisidir?" Şöyle cevap verdi: "Hayrın umuma yapılması gerekir. Hayırların en iyisi, taze yapılan ve kendisine minnet eşlik etmeyen hayırdır."

Anlatıldığına göre, Ma'n b. Zâide'nin cömertliği herkesi kaplamıştı. Bağışta bulunduğu esnada gayet güler yüzlü olurdu. Bir azize, "Yağmur bulutu mu daha cömerttir yoksa Ma'n mı?" diye sordular. O, "Ma'n buluttan daha cömert ve daha iyidir." dedi. "Niçin?" dediler. Dedi ki: "Çünkü bulut ne verirse ağlayarak verir ama Ma'n ne verirse gülererek verir."

Beyit: Tebessüm, neşe, sevinç ve mutluluk
Cömertlikte oldukça muteberdir
Bahşettiği zaman cömert insanda
Gülümsemek başka bir cömertliktir

Altıncısı, bir kişiden tam emin olmadıkça

1 Sâffât, 37/22.

وز رو خلعت پیش وزیر بر زمین نهاد وزیر فرمود که ترا چه شد گفت چون
 بر گاه رسیدم این آیت بگوش دلم فرو خواندند که **اشتر و الدیر** **ظلموا و اذبحم**
 یعنی حشر کنند طالمان را با شریکان و بدکاران ایشان رسیدم که تو بدین
 قلم از روی ستم چیزی بر کسی نویسی و من که قلم ترا شنیده ام در آن شریکی
 باشم و جناب الهی گرفتار کردم **بیت** یاد استکاره مشوای عزیز
 تا که از آن قوم نباشی نویسر **○** عجم بادشاه را بر خیر وارد و خیانت کند که
 خیر او همه کس برسد چه بهترین انعام آن است که عام باشد چون شاع
 افتاب که بر همه جامی تابد و چون ریشات سخاوت که همه زمینها میرسد
 از بزرگی پر سپیده اند که خیر بر چه وجه باید که دو بهترین خیرها که ام است
 فرموده که خیر بر عموم باید و بهترش آن بود که بروی تازه باشد و نت با
 همراه نبود **○** آورده اند که معنی بن زایده کرم عام داشت و در وقت نجش
 خندان و تازه روی بود عزیز ری را پر سپیدند که آیا بر بارنده نجش است
 یا معنی نجشند **○** جواب داد که سخاوت معنی از ابر بیشتر و بهتر است گفتند
 دلیل این سخن می گوئی گفت بان دلیل که هر چه ابر ده که بیان دهد و آنچه
 معنی نجش خندان نجشند **بیت** تازه رویی و انبساط و نشاط
 در سخاوت عظیم معتبر است **○** مرد نجشنده را کجا سنج **○**
 تازه رویی سخاوت و درخت **○** ششم تا بر کسی وثوق تمام نداشته باشد

ve onun sıfatlarını birçok kez denemedikçe onu padişahın huzurunda tanıtmamalı ve övmemelidir. Böylece tanıtan kimse imtihan vakti mahcup olmaz.

Anlatıldığına göre, Sultan Sencer'in nâiblerinden birinin yanına gelen riyakâr bir adam, uzun saç bırakmış ve biraz Kâbe elbisesi getirmişti. Dedi ki: “Ben, Hz. Peygamber’in ehl-i beytinden olan bir kişiyim. Ben bu yıl hacca gittim, sultan için hac yaptım ve Resûlullah’ın mukaddes Ravza’sının önünde hacı kabilelerinin huzurunda padişah ve devlet adamları için dua ettim. Eğer beni sultanın huzuruna götürürsen sana kesinlikle minnettar olurum. Bu müjdeyle benim de gönlümü alır.” Nâip bu durumu araştırmadan sultanın yanına gitti ve o Alevî hacıyı övgüyle tanıttı. Sultan ona çok ilgi duydu ve yanına çağrılmasını emretti. Adam getirilince sultanın elini öptü ve halının kenarına oturdu. Sultan, “Nerelisin?” diye sordu. “İsfahanlıyım.” dedi. Sultan, “Ne zaman hac yaptın?” diye sordu. “Bu yıl” dedi. Tesadüfen İsfahan valisinin yanından gelen elçi meclise girmişti. İsfahan adını duyup o adamı görünce şöyle dedi: “Padişahım! Ben bu adamı tanıyorum, o seyyid değildir, o vilayetin elekçilerindedir. Onların çok saçlı olur. Ben bu sene yıl boyu onu hep İsfahan’da gördüm. Kurban bayramı günü kurban eti istemek için benim evime gelmişti.” Sultan çok üzüldü ve nâibe dönüp şöyle dedi: “İyi seyyid ve

و بارها اورا بنام زموه پیش پادشاه توفیق او کند و پستهایش نماید
 تا بوقت آزمائش شرمندہ نشود. آورده اند که زراسقی نزدیک کبی از
 نواب سلطان سخر آمد کیسویا گذارشته وقت سردی جا کعبه آورده گفت
 من مردی ام از اهل بیت رسالت و اسال حج رفتہ خبہ سلطان حج
 گذارده ام و بر سپرد روضہ مقدسہ حضرت رسول صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم
 برای شاه و ارکان دولت وی با قافلہ حاجیان دعا کرده اگر مرا
 بخدمت سلطان رسائی مرا اینہ از تو منت دار شود. و بدین بشارت کہ
 آورده ام مرا اینہ نوازشش فرماید آن نایب این صورت را تحقیق ناکرد
 نزد سلطان آمد و آن حاجی عسوی را توفیق بسیار کرد چنانچہ سلطان
 مشتاق شدہ با جہنرا و فرمان داد و چون آن عزیز را حاضر
 سلطان را دست بوس کردہ بر جاشیہ ساط بنیشت. سلطان پرسید
 کہ از کجایی گفت از شہر سپایان فرمود کہ کی حج رفتہ بودی
 گفت اسال قضا را ایچلی سپایان دوران مجلس بود چون نام سپایان شنید و آن
 کس را دید. گفت ای شاه من این شخص را می شناسم او پستیدنت بلکه
 از لولیان آن ولایات و بیشتر ایشان موی بر سپر میدارند و در سه سال
 من اورا در سپان میدیدم و در روز عید اضحی بدرخانہ من آمدہ بود طلب
 گوشت و بانی سلطان بنیبت متاثر شدہ روی بان نایب کرد کہ یک سیدار

büyük hacı namlı birini huzurumuza getirdin öyle mi?” Nâip çok utandı, ezilip büzüldü ve meclisten çıktı. Ömrünün geri kalan kısmını padişaha hizmetten mahrum geçirdi. Eğer en başta olayın içyüzünü araştırırsa ve onun hakkında yeterince araştırma yapsaydı yüzünü utanç kaplamaz ve padişahın gözünden düşmezdi.

Beyit: Çok iyi tanımadan bir kimseyi
Şaha iyi diye takdim eyleme
Dediğin sığata sahip değilsen
Olayın çok tesirinde kalırsın¹

Yedincisi, at, hizmetçi, eşya, tarla ve emlak gibi padişahın ilgi duyduğu şeyleri bilmesi halinde onları kendi yanında tutmayıp sultanın kabulüne arz etmelidir.

Sekizincisi, padişah onunla konuştuğunda ona gönlü, ruhu, aklı, gözü, kulağı ve tüm uzuvlarıyla yönelmelidir. Konuşmasındaki hiçbir sözü kaçırmamalı, o konuşmaktayken hiçbir düşünce ve işle meşgul olmamalı, başka bir tarafa bakmamalı, o esnada çok gerekli bile olsa başkasıyla konuşmamalıdır. Çünkü sultanlar çok kıskançtırlar. Bir kimsenin kendisiyle ilgilendiği sırada bakış veya konuşmasıyla başka bir tarafa meyletmesi halinde kıskançlığından ona öfkelenir. Orada belli etmese bile bir süre sonra etkisi ortaya çıkar ve ona karşı kapsamlı tehlikeler belirir.

Dokuzuncusu, kralların meclisinde, başkasıyla kulağına eğilerek fısıltıyla konuşmamaktır. Ne zaman iki kişi kralın huzurundayken onun bilmeyeceği, işitmeyeceği ve söyleyemeyeceği şekilde fısıltılı konuşursa aklına binbir türlü evham ve zan gelir.

1 Not: Esas aldığımız nüshada birinci mısradaki مکن kelimesi, Hacı Selim Ağa, 745 (130b) ve Ayasofya, 2830 (201a) nüshaları ile Kum baskısında (318) مكو diye yazılmıştır. Her iki kelime de mısradaki aynı anlamı vermektedir. (Çeviren)

و حاجی بزرگوار صحبت ما آورد و آن نایب مجلس بزود و انفعال یافت از آن
 مجلس پرورفت و بقیه العزم از آن شهر مند کی بجهت سلطان نیابت آمد
 و اگر در اول بحقیق حال او کردی و در آن باب تفحص تمام بجای آوردی
 غبار حجت بر جرح حال او نشستی و از نظر جان ما پادشاهی مخردم نکستی **بیت**
 کن و صف کسی نزدیک سلطان • کمر و کشتی که اورا اینک دانی
 که گر بزند بر آن و صفی که کفستی • بسی در انفعال آن بانی
 منغمم هر چه داند که پادشاه را بدان میسل است از اب و نوکر و امته و ضیاع
 و مسقلاّت و غیر آن جبه خود نگاه ندارد بلکه بطریق است حاجان کند
 که بنظر قبول سلطان رساند • شتم باید که چون پادشاه با وی سخن گوید
 بدل دجان و عقلم و موش و چشم و گوش و تمام اعضا و جوارح متوجه سخن
 وی باشد و چنان کند که کله از وی فوت شود و هیچ فکر و عمل نپردازد
 و نظر بر بجای نماند از د و سخن با کسی مشغول نشود هر چند سخنی ضروری بود
 چه سلاطین بغایت غیور باشند چون پند که کسی بوقت توجه ایشان
 بر وی بجای دیگر یا سخن میسل کند از روی غیرت بر او خشم گیرد • و اگر در آن
 محل ظاهر سخن ایشان بمرور ظهور کند و خطرات بر آن مترتب شود • مهم در
 مجلس ملوک با کسی نجوی نکند یعنی سرگوشی نکند که هر که محض را و دین بر
 گویند که او نماند و نشود و نفوذ نموده باشد و در اجالات بسیار دست دهد

Çoğunlukla kral onlara karşı kin güder. Sultanların sohbetinde bu hususa çok dikkat etmek gerekir. Fesatçı hasetçiler padişahın aklına şu türden fikirler sokabilirler: Filan ve filan kişiler sizi samimi olarak sevmiyorlar, onların sevgisinde problem var. Size karşı kötü niyet taşıyorlar. Sultan iki kişinin bir-biriyle gizli ve fısıltıyla konuştuğunu görünce kindarların sözü etkili olur. İkisi de kralın öfkesinden ve tehlikeli durumlara düşmekten kurtulamaz.

Be-yit: Meclislerde gizli gizli konuşmak
Âlim ve akıllı tarzı değildir
Bu davranış edepten çok uzaktır
Gaflet, tuzak, gurur alametidir

Onuncusu, sultan başkasına soru sorduğunda ondan önce cevap vermemek, onun cevap vermesini beklemektir. Çünkü bir kişinin başkasına yöneltilen bir soruya cevap vermesi hafiflik ve vakarsızlık olarak görülür. Bir adam filozofa şu soruyu sordu: “Ben padişahın meclisinde olsam ve o başkasına bir soru sorsa benim cevap vermem uygun mudur?” Filozof şöyle cevap verdi: “Hayır, sen cevap verme. Çünkü bu hafiflik alametidir. Bu, soru sorana, kime sorması gerektiğini bilmediğini; sorulan kimseye de bu soruya müstahak olmadığını söylemek anlamına gelir. Bu tutumun şöyle bir sakıncası daha vardır: Sultan, Sana sormuyorum, dese bu soruya nasıl cevap vereceksin ve bu durumun etkisinden nasıl kurtulacaksın? Varsayalım ki senin de içinde bulunduğun bir topluluğa sordu. Cevap vermek için öne atılma. Yoksa diğerleri sana hasım olurlar ve seni ayıplarlar.

و انرا عی کی بنا برود و غالب آن است که از او بر بجزد کینه در دل گیرد
 و در صحبت سلاطین ملاحظه این معنی بیشتر باید نمود. و بکن که جناب و اهل
 فساد خاطر نشان پادشاه کرده باشند که فلان را با شما دل رات نیت
 و در موخوائی ایشان خلی بد پیدا آمده و در مقام مقصد می باشند چون سلطان
 بیند که با دیگری سپرد میزند کلام صاحب غرض ما میگرد و در دو
 تن در مومن غضب ملک در ورطه پلناک می افتند **پیت**
 سخن پوشیده گفتن در محفل. **ن** باشد شیوه دان و محفل
 دهم باید که چون سلطان از دیگری سوال کند او خفت نورزد و جواب
 تا آن کس که از او ترسیده جواب گوید زیرا که جواب دادن کسی
 از آن سوال که بد دیگری متوجه است جل بر سپنجباری و بے وقاری
 او می کند. **ک** می از چکی می پرسید که اگر من در مجلس سلطان با سم
 و او از غیر من سوا ل کند روا باشد که من جواب دهم گفت می
 تو جواب ده که آن نشانه استخفاف است هم پایل یعنی ندر است که
 از که سوال باید کرد و دهم **م** سؤال. و درین باب مخدومی دیگرست که اگر
 سلطان گوید کی از تو سوال کردم این را چه جواب تو الی گفت و از انفعال
 این صورت چگونه بیرون تو الی آمد. **و** اگر فرض از جاستی رسد
 که تو از ایشان باشی بچوب سبقت مکن که دیگران خصم تو شوند و بر سخن تو عیب

Diğerlerinin söylemeleri için cevabını ertele. Hangi sözün ayıp veya hüner olduğunu anlarsın. Bildiğin cevap daha iyi ise arz et, yoksa sessizce otur.”

Beyit: Söze cevapta hafiflik gösterme
Sözün doğrusu ve yanlışına bak
Eğer nakdin sahte değilse getir
Onunla nakdin ayarı yükselir
Ayıbı ifşa etmeye çalışma
Onu gizle, unut ve üstünü ört

On birincisi, sultan bir şey sormadıkça söze başlamamaktır. Soru sorduğunda yeterli cevabı verip susmalıdır. Padişahın istemesi halinde çok ve uzun konuşabilir.

On ikincisi, sultanın kendisine bir şey hakkında bilgi vermemesi halinde onu araştırmaması ve bilmek için peşine düşmemesidir. Eğer bu konuda onda bir kabiliyet ve mahremiyet olsaydı ona söylerdi. O konuya vâkif olmak için ısrar ederse sultanın öfkesini çeker.

Beyit: Bir sır söylenmiyorsa bil ki nâmahremdir
Nâmahremın sultan sırrıyla ne işi var
Birinın eve girmesine izin yoksa
Bekçi önünde dalkavukluğa gerek yok

On üçüncüsü, değersiz bile olsa padişahın kendisine verdiği hiçbir hediyeyi almazlık etmemektir. Çünkü sultanın azı çok sayılır. Burun kıvırmak,

کینه بلکه تاخیر کن در جواب تا دیگران بگویند و عیب و منکر سخن
 بر آن پس آنچه تو دانستی اگر بهتر از آنها باشد عرض نماید و الا
 خاموش بنشین **بیت** کن خفت اندر جواب سخن
 منم در خطا و صواب سخن ◦ اگر نقد تو بی غش آرد بسیار
 گران نفعت افند و ده کرد عیار ◦ و گرنه در اظهار عیب کموش
 مران را بپوش خورش بپوش ◦ باز دم باید که تا سلطان چیزی
 نرسد آید ای سخن نکند و چون برسد جواب بقدر کفایت گوید و خاموش
 مگر وقتی که سلطان میسل داشته باشد که سخن بیشتر و درازتر گوید ◦
 و از دم اگر سلطان او را چیزی و قوف ندید مطلقاً تقصیر آن نکند و در
 پی دانستن آن زود جداگرا در اقامت حرمت آن بودی با او نمی گفتی
 پس مبالغه در قوف بران موجب غضب سلطانی است **بیت**
 با تو که بری نمی گویند از نامجسرت است

◦ هر که نامجسرم بود با همه سلطانمش چکار
 چون کسی را در درون خانه رفتن راه نیست

◦ با تعلق نمودن پیش در بانمش چه کار
 نیز دم باید که در سینه تخف و عطیه که نامزد وی شود استغنا نماید از بادش
 و اگر چه بغایت محتو باشد زیرا که اندک سلطان بسیار است و استغنا نشاء خود را

padişahın inâyetini hor görme alametidir. Hiçbir akıl sahibi, kendisine ilâhî sâyeden gelen feyzi geri çevirmez ve reddetmez.

Beiyt: Ondan ne gelirse gelsin güzeldir
 Onun azı da çoğu da makbuldür

On dördüncüsü, güvenilir olmaktır. Çünkü güvenilir olmak (emanet) alçak kimseyi değerli kılan bir sıfattır. Hıyanet ise değerli insanı alçaltan bir haslettir. Halifelerden biri şöyle demiştir: “Ben, düşük seviyeli de olsa güvenilir insanı severim, yüksek makamlı ve büyük biri de olsa haine düşmanlık beslerim. Çünkü emanet iman alametidir.” Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Emin olmayanın imanı yoktur.” Cenâb-ı Hak, haini kendi sevgisinden mahrum eder. “Allah, hiçbir hain ve nankörü sevmez.”¹

On beşincisi, padişahın verdiği kanaat ve rızâ göstermek, daha fazlasını istememek ve ihtiraslı olmamaktır. İhtirasın sonu kesinlikle mahrumiyettir.

Beiyt: Hırs ile mahrumiyet arkadaştır
 İhtiras tüm ayıplardan kötüdür

 İnsanlar ihtiras ile alçalır
 Kanaat sayesinde yükselirler

On altıncısı, sultanın güzel huy ve hasletlerini hem huzurunda hem de gıyabında zikretmek ve yaymaktır. Birinden padişah hakkında bir edepsizlik işittiğinde kınayıp nasihat etmelidir. Eğer vazgeçmezse sert davranmalı ve eziyet etmelidir.

1 Hac, 22/38.

عنایت پادشاهی است و بیج عاقل این کند که فیضی از سایه الهی متوجه
 او گردد و او از خود دور کند **بیت** هر چه از پیش روی آید خوش بود
 اندک و بیچار آن دلکش بود **○** چهار دم از طریق امانت
 قدم بیرون نهند که امانت صفتی است که مردم خواری را عزیز گردانند
 و خیانت خصلتی که مردم عزیز را خواری سازد **○** مومن خلیفه فرموده
 که من مردمی امین را دوست میدارم هر چند سفله باشد و با کسی که خاین
 باشد دشمنی دارم هر چند بزرگ و عالی باشد زیرا که امانت عبادت
 ایمان است **○** و در حدیث آمده **لا ایمان لمن لا امان له** یعنی ایمان
 ندارد در کسی که امانت ندارد **○** و حق سبحانه و تعالی خاین را از رحمت خود
 بی بهره ساخته اینجاست که فرموده **یا ایها الذین آمنوا لا تحذروا** پانزدهم بدینچه
 از پادشاه بوی رسد قانع و راضی باشد و زیادت نطلبد و
 حرص ننماید که البته حرمان لازم جبرئیل است **بیت**
 حرص و حرمان قسین بیکدگرت **○** حرص از جمله خلقا بتبرت
 مردم از وصف حرص خواری شوند **○** و ز قناعت بزرگوار شوند
 سازد هم در حضور و عنایت سلطان بزرگ نماید و شکر کارم او بدست
 نماید و اگر کسی کینه شنود که شتم بزرگ او باشد مثبت پادشاه او را نصیحت
 کند و اگر منزه نشود او را سخت گوید و جفا کند و اگر بدین نیز متقی نگردد

Buna rağmen kendine gelmezse onunla oturup kalkmayı, arkadaşlık yapmayı ve sohbet etmeyi bırakmalı ve hiçbir şekilde konuşmamalıdır.

On yedincisi, kendisine havale edilen işi yapmayı sürdürmesi ve üstlendiği görevde ihmal göstermemesidir. Sultan her çağırduğunda hemen hizmetine yetişebilmek için hazırda bulunmaya çalışmalıdır. Sürekli başında durmaktan ve hep beraber olmaktan kaçınmalıdır. Çünkü bu rahatsız eder.

On sekizincisi, sultanın sevgi ve hoşnutluğuna itimat etmemektir. Yaptığı çok hizmete de güvenmemelidir. Çünkü makam gururu hizmeti unutturur. Sultan üzerinde hakkının olduğunu ve hizmet geçmişinin bulunduğunu vurgulamamalıdır. Bilakis beraberliğini yenilemeli, duacılığını güçlendirmeli, itaat ve hukukunu onun yanında canlı tutmalıdır. Bunu da sonu başını ihya edecek şekilde yapmalıdır. Çünkü sultanlar sonu baştan kesilmiş olan hakkı unuturlar ve kimsenin hizmetine minnettar olmazlar. Zira onlar zaten hizmete layık olduklarını düşünürler.

On dokuzuncusu, ihtiyaç arz etmek için uygun yer ve zamanı gözetmektir. Krallara arzuhalde bulunmak namaz hükmündedir. Nasıl ki namaz sadece vaktinde eda edildiğinde makbul ise ihtiyaç arz etmek de yerinde ve zamanında uygundur.

Beyit: Haramdır ona padişah nimeti
Yeri ve zamanı gözetilmezse

Çok fazla ihtiyaç arz etmemelidir. Yoksa sultanda bıkınlığa yol açar.

ترک عیادت و مصاحبت وی کیسر و با او هیچ وجه سخن نگویند
 عقده هم بر کار می که بد و مفوض است مداومت نماید و از همی که مشکل
 آن است غافل نشود و چه کند که پوسته حاضر باشد تا ترکاه
 که سلطان اورا طلبد فی الحال بخدمت وی حاضر گردد و از موافقت
 بر حضور و ملازمت داعی که مؤدی بهالت باشد هم اصرار نکند • عجب هم
 اعما و بر محبت و رضای سلطان نکند و به بسیاری خدمت خود بیند
 و اثنی بنود چه غم و در محبت جاه خدمت را فراموش میگرداند و دیگر
 هیچ وجه با سلطان اظهار آن نکند که مازد تو سبب حقیت یا سبب
 خدمتی دارم بلکه تجدید ملازمت و تا نکید و کا کوی و لواحق فرمان برداری
 سوابق حقوق نزدیک وی تازه دارد بر و سبب که آخر آن اول را
 احیا کند • چه سلاطین حتی را که آخرش از اول منقطع بود فراموش کنند
 و از خدمت کسی مت دار نباشند چه ایشان خود را پسندار خدمت
 می شناسند • نوز دهم غسل عرض حاجات نگاه دارد که عرض کردن
 حاجت بر ملوک حکم نماز دارد چون نماز در وقت او کرده شود مقبول
 افتد حاجت نیز چون در غسل افتد روا شود • **میت**
 حرامش بود نیست پادشاه • که مسکنام فرصت ندارد نگاه
 و بایه که میزان حاجت عرض کند که آثار ملال بر چپن سلطان ظاهر نشود

Yirmincisi, sultanın kendisine değer vermesi halinde ona yakın olan veya hizmet geçmişi bulunan kimselerin önüne geçmeye çalışmamasıdır. Kendini onlardan üstün görmemelidir. Zira bu tutum, onun beyinsizlik, hafiflik ve değersizliğine yorulabilir. Belki padişah, onun önüne geçtiği kimseye sevgi ve ünsiyet beslemekte olabilir veya eskiden hizmetinde bulunduğu için sultan onun hakkını zayi etmeyebilir. Belki o, talibin defedilmesiyle öne geçmeye çalıştığında padişah ötekinin tarafını tutar ve onu mağlup eder. Dolayısıyla pasif ve mahcup halde kalır.

Beit: Sultana yakın olan bir kişiden
Üstünsen de üstün görme kendini
Ona üstünlüğün açık olsa da
Onu yüceltmekten hiç geri durma

Yirmi birincisi, sultanın zulmünden incinmemeli, onun sertlik ve şiddetini gönül hoşluğu ile kabul etmelidir. Çünkü şöyle demişlerdir: Padişahın azameti ve komutanın saldırsı sebepsiz yere insanların ırzına sövmeye sevk eder. Öyleyse bu durumda onları teselli etmek gerekir. Eğer bir kimseye saltanatın gereği olan nazlanma sebebiyle küfrederse dua kabul etmek gerekir.

Mısra: Buna sövgü deme duadır bunlar

Eğer sert davranırsa bunu yumuşaklık saymak gerekir.

Mısra: Cefa gördümse de yordum vefaya

Yirmi ikincisi, sultanın şiddet, sertlik ve azarına maruz kaldığında hiçbir kula şikâyetinde bulunmaması,

بیستم اگر سلطان او را عین زور دباید که بر جمعی که نزد وی مقربند یا حد
 قدیمی دارند مقدم و تفوق بخوید و خود را از ایشان در پیش نهیگز که
 ازین صورت بر سفاقت و خفت و کم خردی و حیاستدلال توان
 کرده چه شاید که پادشاه را با آن کس که بر وی تقدم مجوید انسی
 و الفتی باشد یا حدی مشروط کرده باشد که سلطان حق آنرا
 ضایع نکندارد پس چون آن کس بر منغ طالب تقدم بر خیزد یا
 جانب وی گیرد و او را مغلوب سازند و در انفعال و خجالت ماندند
 بران کس که او خاص سلطان بود نقدم محو که چه چاشمی بی
 اگر چه ترا عذر تی شد پدید ز رعیت از او هم براندیش
 بیست و یکم بایید که از ششم سلطان زنجید و در شتی ایشان را به لجوی
 قبول کند چه گفت اند عزت پادشاهی و سطوت فرمان وی
 زبان راکش و ده کرد اند ما عیاض مردمان بی بسی پس بدین قدر
 با ایشان مواسا بایکرد و اگر از روی بازی که لازم سلطت است
 کسی را دشنام دهد بایید که به عا بردارد دشنام مگو و عات اینها
 و اگر در شتی کند آن را به ملائمت حساب نماید تاویل و خاکردم
 هر چند حجاب دیدم بیست و دویم اگر در موضع سخط و غضب و عتاب
 سلطانی افتد البته با بیخ آفریده سکتایت نکند و عداوت و

kin ve düşmanlık beslememesi ve kabahati kendinden bilmesidir.

Beyit: Cefa etse de şikâyet etmeyiz
Kabahati kendimizden biliriz

Bundan sonra öfkeyi dindirmeye yarayacak bir sebep hazırlamak için çalışması ve alttan alması gerekir.

Yirmi üçüncüsü, sultanın bir kişiye kızması veya birinin onun huzurunda suçlanması halinde o kişiden uzak durması, töhmet edilen kimseyle içli dışlı olmaması, onunla aynı mecliste oturmaması, onu övmemesi ve özür dilemesine aracılık etmemesi gerekir. Böylece sultanın ona karşı öfkesi yatıştığında ve sevgi, şefkat ve merhamet ümidi doğduğunda onun hoşnutluğunu kazanmak için nazik bir şekilde özür diler.

Yirmi dördüncüsü, sultanın rızâsını takip etmesi ve onun hoşnutluğunu kazanacak şekilde davranmasıdır. Bu, dört şeyle mümkündür: Birincisi, din ve şeriata aykırı olmadıkça padişahın söylediği her sözü tasdik etmektir. İkincisi, onun düşünce ve tedbirini övmektir. Üçüncüsü, onun güzel huy ve davranışlarını gün yüzüne çıkarmaktır. Dördüncüsü, onun çirkin huy ve davranışlarının üstünü örtmektir.

Yirmi beşincisi sır saklamaktır. Bu, bütün şartların esası ve tüm edelerin aslıdır. Öyleyse sultanın sırlarını saklama konusunda son derece dikkatli olmak gerekir. Bu husustaki ihtiyat yolu, padişahın

در حقیقت در دل خود راه ندید و وجه کناره عاید بخود کرد اندر
 سر چند جنهار سد کشایت نیکینم **○** گویم که جنبرم از طرف ماست
 و بعد از آن اجتهاد کند و مطلق نماید تا بسبی که بدان از آن خشم توان کرد
 همی سازد **○** بیت و سیم که سلطان بر یکی خشم گمید و یانزد وی
 بجزئی منتم شود باید که از آن مفضوب علیه اجتاب نماید و با همت
 زده اختلاط سخنند و با ایشان در یک مجلس جمع شود و ایشان را
 شنا گوید و تمهید عنده کند تا وقتی که غضب سلطانی نسبت ایشان
 ساکن گردد و او امید عافیت دهد بآن و در جهت پدید آید
 اگر انگاه بر وجه لطیف اغذار نماید تا رضای ایشان حاصل آید
 در بیت **○** بت و چهارم آنکه در سلی رضای سلطان رود
 و چنان سازد که خشنودی او حاصل کند و آن بچار چهر میرست
 یکی آنکه سر چه پادشاه گوید بخدمت یق کند مگر چیزی که مخالفت شرع و
 دین بود **○** دویم رای و تدبیر او را بپستاید سیم چهارم و سنا
 او را ظاهر کرد **○** داند **○** چهارم مساوی و محتاج او را بپوشد **○** بیت و
 پنجم کتمان است و این عمده سه شتر طهارت حاصل همه او بها باشد
 پس باید که در پوشیدن رازهای پادشاهی مبالغه بجای آرد
 و طریق احتیاط درین باب آن است که احوال ظاهر پادشاه را که

bütün görevliler tarafından bilinen açık sözlerini mümkün merteye gizli tutmaktır. Gizleme sıfatı meleke haline gelince sır saklamak ona kolay gelir. Sultan o kişinin durumundan haberdar olduğunda sır ifşa olursa onu suçlamaz. Çünkü gizlenen sır, kişi ifşa etmese de feraset yoluyla onun görünür hallerinden anlaşılabilir. Bazı istidlaller sayesinde de bilinebilir. Bu durumda kendilerine güvenilerek sır verilmiş olan kimse-ler töhmet ve zan altında kalırlar. Bir kişi sırların mahremi ve kendisinden sır sızmaz kimse olarak meşhur olmuşsa bu kötü zanlara maruz kalmaz. Allah korusun, eğer kişi ağzı gevşek olduğu için sır taşıyamazsa başı gidebilir.

Beyit: Filozof, sen maslahatçı ol, dedi
Eğer sana baş lazımsa sır sakla

Büyük bir padişah, kıymetli bir filozoftan kendisine tavsiyede bulunmasını istedi: Filozof dedi ki: “Ey kral! Şu iki değerli söz bütün tavsiyeleri içinde barındırmaktadır: Allah’ın emrine tâzim ve Allah’ın kullarına şefkat.” Bu konuda şöyle denmiştir:

Rubâî: Delikanlı dinle yaşlı bilgeyi
Bir nükte ki sözün aslı şüphesiz
Hakk’a edepli ol ve ibadet et
Halka şefkatli ol ve iyi davran

همه ما زمان بران مطلع اند بقدر توانایی پوشیده دار و تا بر
 صفت کتمان مکنه پدید آید انگاه سر پوشیدن بر و آسان شود
 و چون سلطان برین حال اطلاع یابد اگر سرّی فاش کرد و مهمت
 بروی نغبت **ه** چه سرّ مکتوم بماند که فاش کند از احوال ظاهر
 بنوائست معلوم می توان کرد و از بعضی استدلالات معلوم می شود
 و در اثنای این حال کسانی که مجلس اعطاء بوده اند هم مهتم می شود
 و کجاستی بدیدشان می برند پس چون کسی بدین صفت مشهور
 شد که محرم اسرار است و بیج سرّی از او ترشح نمی کند ازین
 کمان و تممت دور می باشد و اگر عیاذا بالله کسی ضعیف باشد
 و مخمل کتمان **ب** می تواند کرد و در معرض تلفات است
 چنین گفت آن حکیم مصلحت کوش **ه** که سرّ بایدت بهر از پوش
 آورده اند که پادشاه بزرگوار از حکیمی نامدار عاقل مقرر قضی
 طلب نمود حکیم فرمود که ای ملک همه وصیتها درین دو کلمه مندرجست
 که **التعظیم لامر الله و الشفقة علی خلقه** زمان خدای را بزرگ دار و شفقت
 با خلق فرمود و گذار و درین باب گفت **ه** اند **ب**
 ای تازه جوان بش نوازیس کن **ه** یک نکته که متبی کمان اصل سخن
 با حق بادب باش و عبادت حق **ه** با خلق برفیق باش نیکی می کن

Padişah, “Cezalandırma hakkında ne dersin?” dedi. Bilge şöyle dedi: “İnsanları öldürmeye çalışma. İnsan bedenini harap etmek, bütün bilginlerin seni mâzur göreceği üç tip insanın öldürülmesi dışında kolay bir iş değildir. Birincisi, senin devletini yıkmaya çalışan zalim; ikincisi, senin malını çalan âmil; üçüncüsü, sırrını ifşa eden haindir.”

Hikâyede anlatıldığına göre, Nûşirevân’a, “Filanca senin sırrını ifşa etti.” dediler. Dedi ki: “O sırrın gizli kalması için o adamı toprağın içine saklayın.”

Beyit: Sultanın sırrını ifşa edeni
Kara toprakta gizlemek iyidir
Sır saklarsan başın yerinde kalır
Sır saklamak başın muhafızdır

Anlatıldığına göre bir padişah, görevlilerinden birine şöyle dedi: “Sana kimseye söylememen gereken bir sır vereceğim.” Görevli, “Söylemem” dedi. Dedi ki: “Ben, kardeşimden endişeliyim. O bir şeye azmetmeden önce onu engellemeliyim. Senin beni sürekli koruman ve kardeşimde gördüğün her şeyi bana bildirmen gerekir.” Görevli bunu kabul etti. Bir fırsatını bulup bu durumu onun kardeşine haber verdi. Kardeşi bundan dolayı ona minnettar oldu ve şöyle dedi: “Beni bundan haberdar ettiğin için üzerimde hakkın var.” O da kendini koruyordu. Kazara kardeşi vefat etti ve saltanat kendisine kaldı. Tahta oturur oturmaz kardeşinin uşağını çağırdı ve başının koparılmasına hükmetti. Uşak dedi ki: “Hükümdarım! Benim suçum ne?”

پادشاه فرمود که در سیات سخن بگوی گفت در کشتن مردم سعی
 کن که خرابی بدن انسان را آسان کاری میت کرد کشتن سه
 کس که همه داناان ترا معذور خواهند داشت • کی جابری که ملک تو
 جوید • دویم عالمی که مال تو دزدد • سیم فانی که سرترا اسکارا کند
 در حکایات آمده که نویسد و ان را گفتند که فلان کس سرترا اسکارا
 میکند فرمود که او را در خاک بنمان کیند تا آن را در پیمان ممانند
 سر که سازد پسر سلطان اسکارا • زرفاک تیر به پیمان خوشتر
 سرت که داری سرت ماند جابی • زانکه حفظ سرت ز کمه داری سرت
 آورده اند که پادشاهی با یکی از ما زمان خود گفت سرتی با تو خواهم گفت
 باید که با کسی بگوئی گفت بگویم فرمود که من از برادر خود اندیش
 ناکم و میش از آن که از وقت صدمی ظاهر شود در صد دفع او بی باستم
 باید که تو چو پسته مرا می فطت کنی و از برادر من سر چه در یالی خبر من رسالی
 آن کس قبول کرد و در صحنی طلبیده آن حال را با برادر وی گفت
 آن برادر از وی منت داشت و گفت حقی بر من ثابت کرد اندی که
 ما خبر دار خستی خود را فطت میکرد • قصا را برادر شمشیر فطت
 یافت و سلطنت باور سپید فی الحال که بر تخت نشست نو که برادر را
 طلبید و حکم کرد که سرش بر دارند • گفت ای ملک کناه من چیست

Padişah şöyle dedi: “Sen kardeşimin sırrını ifşa ettin. Sana tahsis ettiği tüm nimetlere ve seni sırdaş edinmesine rağmen sen onun sırrını saklamadın. Benim artık sana itimadım kalmadı.” O kişi sır saklamadığı için helak oldu.

Beyit: Meyhane pîrine sordum, kurtuluş yolu nedir?
Benden bir kadeh istedi ve sır saklamak dedi

Kendi tarafını düşünürken şu yedi şarta riayet etmek gerekir:

Birincisi, bir şeyi alınmaması gereken yerden almamak ve verilmemesi gereken yere bir şey vermemektir. Böylece kişi ne dünyada kötü namı ve itibarsız olur ne de âhirette rüsva ve utangaç olur.

İkincisi, herkesten kötülüğü uzaklaştırmak ve herkese iyiliği ulaştırmaktır.

Üçüncüsü, yüksek himmetli olmaktır. Çünkü herkes himmeti kadar itibar görür. Yüksek himmet sıfatıyla süslenen kimse değerli nefsini kesinlikle çok değersiz olan dünya malı ve makamıyla alçaltmaz. Çünkü mal ve makam kalmaz, kendisi zillet ve alçaklık makamında kalır.

Dördüncüsü, ne kendisine ne de halka zorluk çıkarmaktır. Hüccetü'l-İslâm İmam [Gazzâlî] şöyle demiştir: “Mahlûkun rızâsını kazanmak için Hâlık'ın hışmına uğrayan, sultanın rahatlığı için

گفت آنکه سیر برادرم را اشکار کردی با وجود آن همه انعام که در حق تو
فرموده بود و ترا محرم اسرار خود ساختم. و چون تو سر از
نگاه نداشتی مرا بر تو چه اعتماد باشد پس او را قتل رساند
و بسبب آن که راز پوشید در ورطه پناک افتاد **بیت**
ببر سپهر میکده کفتم که چیت راه نجات

بخواست جام می و گفت راز پوشیدن
اما در رعایت جانب خود سفت چیر مرغی باید داشت. اول
از جایی که نباید پستند چیزی نماند و بجایی که نباید دادند به
مانند در دنیا بدنام و بی مقدار دانه در آفت رسوا و شرمسار باشد
و ویم تا تواند دفع بدی کند از همه پس و همه کس نیکی رساند. **سیم**
بلند سمت باشد که اعتبار هر کس بقدر سمت اوست و هر که بصفت
علومت آراست است بر اینه نفس نفیس بطبع منال دنیا که
بنیابت خیس است خوار کند داند و یاندک فایده جاسه یا مال
عرض شریف خود را بباد داند. **ه** که مال و جاه نماند و او در مقام پخت
و خواری بماند. چهارم نه بر خود سخت گیرد و نه بر خلق. **ه** امام حجج الاسلام
قدس الله تعالی روحه فرموده که عجب بدبختی باشد که برای
رضای مخلوق خود را بخدمت خدای گرفتار کرد و بجهت ذاعت سلطان

nice zulmü boynuna alan ve değerli canını cehennem ateşine odun yapan kimse ne kadar bedbahttır!”

Beyit: Halkın rızâsı için sen kendini
Hakk'ın hışmına müstahak eyleme
Başkasının keyfini düşünene
Yazık, kendini atar sıkıntıya

Beşincisi, seçim ve iktidarın kıymetini bilmektir. Yokluk depresminin darbelerinden ve ölüm askerlerinin saldırısından önce güzel bir anı bırakmalıdır.

Beyit: Ölüm birden gelip çatmadan önce
Ömür güneşi batmaya yüz tutar

Altıncısı, kendi ihtiyar ve makamıyla mağrur olmamak ve izzet ve ihtiramına güvenmemektir. Gaddar zaman ve felek, cefası ve öfkesiyle mâruftur. Kısa zamanın devlet ahitnâmesi, mektup tomarının dürülmesi gibi dürülür; mutluluk ve bah-tiyarlık sayfasının üzerine ümitsizlik yazısı çekilir.

Beyit: Mala, makama, dünyaya aldanma
Dünya da senin gibi çok anıldı
Âniden ölürsün ve terk edersin
Neyin varsa düşmana bırakırsın

Yedincisi, insanlara olabildiğince iyilik etmektir. Padişaha yakınlığın ve sultan sarayını tercih etmenin faydası, avam ha-vas herkese ihsan faydalarını ulaştırmak ve küçük büyük her-kese kendi makam sofrasında feyiz lokmasından yedirmektir. İyilik eden kimsenin aslında kendisine iyilik ettiğini kesin ola-rak bilmek gerekir. Din büyüklerinden biri, “Ben ömrümde hiç kimseye iyilik etmedim.” demiştir.

چندین مصلحه برنج و کسب و دفع عسر نیز خود را همیشه درون سازد پت
 از برای رضای خستق کمن • خویش را مستحق خشم خدا
 حیف گزید راحت در گران • تو در آنستی بدام رنج و بلا
 پنجم قدر اختیار بداند و قیمت اقتدار بشناسد و چنان سازد که پیش
 از صدمات زلال فوات و قبل از هجوم خود یادم اللغات **بیت**
 زان پیشتر که مرگ نیا که فرارسد • نورشید عمر بر سپر که فرارسد
 ذکر جمیل و اثر خوب از ویاد کار بماند • ششم با اختیار و جاه خود مغرور
 نکردد و سکتیه بر عزت و احترام نکند که در عهده بدشمن رویی موصوفت
 و سپهر سازگار بجنای جوئی و تن خوئی مودف اندک زمانه را
 عهد نامه دولت کلمی السجیل لکلمات در نور دیده در قلم نامی می بر صحنه
 بختیاری و کاری کشید خواه آید **بیت** مشوغر و در جاه و مال و دود
 که دنیا یاد دارد چون تو بسپاری • دما دم بگذری و وا که آری
 بدشمن هر چه داری و بسپاری • هفتم بدان مقدار که ممکن است
 با مردم نیگویی کند که فایده تقرب ملوک و اختیار بر درگاه سلاطین
 آن است که فواید بسیار بجا ص و عام رسانند و خود و بزرگ را از نواله
 فیضی چنانند • و یقین باید دانست که هر که نیکی میکند با خود می کند • یکی
 از اکابر دین می فرموده که من در همه عمر خود با کسی نیکی نکرده ام

بیت شماره ۱۰۱

Bir görevli şöyle sordu: “Daima ihsan ve iyilik etmektesiniz. Bu şehir halkının çoğu sizin cömertliğinizden nasiplenmiştir. Ben hiç kimseye iyilik etmedim, sözünüz ne anlama geliyor? Açıklar mısınız?” Cevaben dedi ki: “Doğru söyledim. Cenâb-ı Hak mûcizevî kelimasında şöyle buyurmuştur: *İyilik ederseniz kendi kendinize iyilik etmiş olursunuz.*¹ İhsan nefse tahsis edildiğine göre o zaman ben kendime iyilik etmiş oluyorum. Kötülük tarafında da böyledir: *Kötülük ederseniz kendinize kötülük etmiş olursunuz.*² Çünkü onun cezası da size döner.”

Beyit: İyilik yap şimdi el veren gibi
Kötülüğü bırak gücün yetse de
İyilik sana iyilik getirir
Kötülük yaparsan önüne gelir

Tebaanın tarafını gözetmeye gelince, devlet ve makamın asıl amacı, padişah ve adamlarını memnun etmek değildir. Bilakis nihai gaye, kulları gözetmek ve ülkeyi mâmur etmektir. Öyleyse halk tarafını gözetmek en önemli iş olup bu riayetin iki şartı vardır:

Birincisi, onların halini muhafaza etmeye çok özen göstermek, onlara kendi işlerinden geri kalmayacakları ve kendi yerlerinden ayrılmayacakları şekilde yardım etmektir.

İkincisi, zalimlerin şerrini onlardan uzaklaştırmaktır. Büyükler şöyle demişlerdir: Tebaa koyun sürüsü, iktidar sahipleri çoban konumundadır. Sürünün sahibi olan padişah, tıpkı

1 İsrâ, 17/7.

2 İsrâ, 17/7.

ملازمی پرسید که علی الدوام فیض احسان و اکرام و انعام شما عام است
 و بیشتر اهل این شهر مشغول نغم و محظوظ کرم شما اند معنی این سخن که فی فرمای
 که من با هیچکس نیکی نکردم ام بیان سازید فرمود که راست گفته ام
 حق سجاده و تقالی در کلام منجر نظام خودین وجه گفته که **احتمم با نعمکم**
 اگر نیکویی کنید نیکویی کرده باشید با نعمتهای خود پس چون خاست
 احسان راجع بنفس من است پس من نیکویی با خود کرده باشم و در جانب
 بی سخن است که **وان استقم فلها** و اگر بدی کنید هم بنفس خود کنید
 چه عقوبت آن هم شما باز میگردود **بیت** نیکویی کن چو کون میدهد دست
 بدی بگردار اگر چه قدرت **•** که نیکویی نیکویی آورد و پیش
 و گرد می کشی بد آیت پیش **•** امار عایت طرف رعیت باید
 دانست که غرض اصلی از جاه و دولت نه ارضای پادشاه و متعلق
 اوست بلکه مقصد اقصی رعایت عباد و عمارت بلاد است **•** پس جانب
 رعایا مرعی داشتن اسم مهمات باشد و آن رعایت بد و شرط تواند بود
 اول آنکه در محظوظت حال ایشان غایت اهتمام بجای آورد و بامداد و اسعاد
 چنان سازد که از کار خود باز نماند و از جای خود جلانمانند و شرطله را
 از ایشان مندرج سازد که بزرگان گفت اند رعیت بر مثال کوفته است
 و ایل اختیار بر مثال شبان و پادشاه مالک کوفته سخن که مالک انعام

efendinin sürüyü yırtıcı ve evcil hayvanların zararından koruması, güzel otlakta otlatması ve ürünlerini almak için çobana teslim etmesi gibi, devlet adamlarının da tebaayı zararlı şeylerden ve zalim kurtlardan koruması gerekir. Onların din ve dünya iyiliklerini sağlayan şey, onun üzerinde olmalarında ve onların menfaat ve kazançlarında padişaha bir hayır ulaştırmalarındadır. Zalimlerin onlara diledikleri gibi davranmamaları için onların halinden gafil olmamak gerekir.

Beyit: Sen çobansın bu ânı ganimet bil
Sürüyü o zalim kurtlardan koru

Bilge nezdinde sevimli değildir
Sürüdeki kurt ve uyuyan çoban

Devlet adamlarının genel âdâbına dair birkaç söz söylendi. Komutanlar, vezirler, kalem ehli ve nedimlerin âdâbına dair de birkaç nükte söylenecektir. Komutanların uyması gereken on iki kural vardır:¹

[İkincisi]² nimet haklarını korumaktır. Kişinin kendi velinimetinin hakkını ihmal etmemesi ve aksi bir yol tutmaması gerekir. Zira nankörlüğün kötü sonuçları vardır. Mesela hiçbir kral böyle birine güvenmez. Böyle bir kimse herkesin nazarında itibarsızdır. Nimete şükretmeyen hiçbir nankör muradına eremez, akıbeti zillet ve hezimet olur.

Beyit: Hizmet hakkını korumak gerekir
Padişaha hürmet etmek lazımdır

Velinimetinden yüz çevirenin
Bahtı döner devlete uzak kalır

Dendiğine göre, mürüvvetin alameti, velinimetten kötü ve zararlı bir şey geldiğinde

1 Esas aldığımız nüshada ve Hacı Selim Ağa, 745 numaralı nüshada birinci madde atlanmış, ikinci madde, birinci madde olarak verilmiş, daha sonra üçüncüden devam edilmiş, dokuzuncu maddede tekrar karışıklığa meydan verilmiştir. İncelemede Ayasofya, 2830 nüshasında bu maddelerin tam ve düzgün olarak sıralandığını tespit ettik. Sıralama yanlışlığının olduğu maddeleri doğrusunu köşeli parantez içinde verdik. Bu nüshada birinci madde şöyle yer almaktadır: "Birincisi, Cenâb-ı Hak'â itaat etmektir. Allah'â edeceği hizmetin, halkın kendisine yapmasını istediği hizmetten az olmaması gerekir. Onun halktan beklediği hizmet istihkakının Hak'ân kendisinden beklediği hizmet istihkakından fazla olması çok çirkindir. Bundan Allah'â sığınırız. **Beyit:**

گر جانب حق نگاه داری حق نیز ترا نگاه دارد

Sen Hak'tan yana tavır koyar isen
Allah da seni muhafaza eder"

2 Esas aldığımız nüshada "Birincisi" yazmaktadır.

بشبان پسرده تا از دود و دام زیان کار نگاه دارد و در چراگاه خویش
 فریاد کند و نتایج و ثمر آن حاصل آید همچنین ارکان دولت باید که
 رعایا را از خرابی ضرر کنند و کارکان پستکاره نگاه دارند و آنچه صلاح
 دینی و دنیاوی ایشان در آن باشد بر آن دارند و از منافع و حکایات
 ایشان چیزی پادشاه رسانند و از حال ایشان غافل نشوند
 تا سرچو خواهند پایشان نکند **بیت** **توسیع** راعی این دم غنیمت شما
 نعمت رازگرک تسم پاپس دار **○** نیاید بنزدیک دانا پسند
 شبان غافل و کرک در کو سفید **○** و چون کله چینه از آداب اجلی
 ارکان دولت کوشه شد دوسه کله از آداب امر او و زرا و ایل قسم و دنیا
 نیرند کور می شود **○** اما امر باید که دوازده قاعده نگاه دارند **○** اول
 حفظ حقوق نعت است باید که حق و سلف نعت فرو نکند و نه و طریقی خلاف
 پیش کنین برند که کفران نعت نتیجای بد دارد از جمله آنکه چکس در ایشان
 اعتماد نماید و در نظر همه پسر بی اعتبار باشند و هیچ ناپس کا فر نعت
 سرگز برادر پسیده و آخر نبکیت و خذلان گرفتار گردیده **بیت**
 حق خدمت نگاه باید درشت **○** حرمت پادشاه باید درشت
 سر که روتا بد از و سلف نعت **○** بخت از و روی تا بد دولت
 و کوشه اند صامت مردی آن است که اگر از ولی نعت مکروسی و مضرتی برسد

nimetin şükrünü eda etmek için ondan gördüğü menfaat karşısında bunu önemsiz kabul etmesidir.

Beyit: Yüzlerce cefa çeksem de sokağını terk etmem
Yiğit yara yüzünden meydanı bırakıp gitmez

Anlatıldığına göre, efendinin becerikli ve akıllı bir kölesi vardı. Bir gün adam, bu köleyle birlikte bahçeye gitti. Bahçeyi seyrederken bir bostana vardılar. Efendi, bir hıyar koparıp yemesi için kölenin eline verdi. Köle kabuğunu soyup yemeye başladı. Efendinin de canı çekti ve yemek için ondan bir parça istedi. Tadinca çok acı olduğunu fark etti. Dedi ki: “Ey köle! Böyle acı bir hıyarı nasıl oluyor da zevkle yiyorsun?” Köle şu cevabı verdi: “Efendim, bu hıyarı bana sen verdin. Senin elinden olduğu için çok lezzetli kabul edip yedim. Bir lokma acı için yüz ekşitmeye utandım.”

Beyit: Elinden nice tatlı şerbet içtim
Bir de acı meyve tatsam ne olur

Bu söz efendinin hoşuna gitti ve şöyle dedi: “Sen benim nimetime şükrettiğin için seni köle olarak bırakamam.” Onu âzâd etti ve çok miktarda nimet verdi.

Komutanların üçüncü edebi şudur: Padişahın alarak değil, makam yoluyla mal kazanmaları gerekir. Yani güçleri yettiği ölçüde çalışmalı, mal kazanmalı, padişahın malına tamah etmemelidirler. Malı herkes sever. Birinin sevdiği şeye göz diken kimse, onun düşmanlığına maruz kalır. Filozoflar şöyle demişlerdir: Sultanlardan direkt menfaat değil, menfaat araçları istemek gerekir. Mesela,

این را در مقابل فایده و منفعتی که از او گرفتند و ناچرخ کرد و اند
 تا سگ شفت بجای آورده باشد **بیت** نخوام از سر کویت بصد چندین جبار فن
 نشاید شیر مردان را بهرنه ز جبار فن **○** آورده اند که خواجه غلامی داشت
 کافی و خود من در روزی خواجه با آن بیاع رفت و در آشنای تاشای
 بیع پالیزی رسید و خیاری باز کرده بدست غلام داد که بخورد غلام
 بوقت باز کرده بر عنبت تمام تناول می نمود و خانی خواجه سوخت کرد و
 مقداری از آن طلبید تا بخورد همین که بچشید نهایت تلخ نبود **○** گفت ای
 غلام خیاری بدین تلخ را چه کونه نشاط تمام می خوردی گفت ای خواجه این
 خیار تو بمن دادی و از دست تو چرب و شیرین بیار خورده ام شرم دارم
 که بیک قلع تلخ زدی در سم شتم **بیت** از دست تو صد شربت شیرین کشیدم
 یک میوه تلخ از بچشم پاک نباشد **○** خواجه گفت چون تو سگ شفت من
 دادی من بعد ترا در ذل بندگی نگذارم نه لال آزادش کرد و در شرا
 با انواع انعام و اکرام شاد گردانید **○** سیم از آداب امر آن است که بعد نماید
 که از جا بختیصل مال کند نه از شایعی چون قدرت دارد سعی نماید که
 مال به دست آرد و مال بادش **○** طبع نمکند که مال محبوب هر کس است و هر کس
 که طبع در محبوب کسی کند آن کس با وی در معرض عداوت افتد **○** حکما
 گفته اند از سلاطین اسباب منافع باید طلبید نه نفس منافع مثل عملی طلب کند

mal kazanmaya yarayacak bir iş isteyebilir. Böylece hem dilenmekten kurtulur hem de menfaate kavuşur. Faydayı krallardan değil, krallar ile aramak gerekir.

Dördüncüsü, mal ve makam araçlarına sahip olma amacı, kendi nefisini süslemek değil, padişah ve sarayı süslemek ve orduyu donatmak olmalıdır. Çünkü bu tutum, edebe daha yakın ve hakşinaslığa daha layıktır. Daha doğrusu, sebeplerin bu şekilde istenmesi düşünülür.

Beşincisi, sadece krallara layık konak, giysi, yiyecek, içecek ve binekler gibi padişaha mahsus şeylerde ona benzemekten kaçınmaktır. Çünkü bu davranış edepsizlik olarak yorumlanır. O şey tehlikeye açık ve ölüm sebebi olabilir.

Altıncısı, sultanın yaptığı her işi şeriata aykırı olmadıkça övmek ve sitayişte bulunmaktır.

Beyit: Eğer o gündüze gece demişse
İşte Ay ve Süreyya demek lazım

Bütün akıl sahiplerinin bildiği gibi, dünyada iki yüzü olmayan hiçbir iş yoktur. Bir tarafı güzel, diğer tarafı çirkindir. Öyleyse her işin güzel tarafını görmek ve padişaha onu havale etmek gerekir. Eğer o işte maslahat yoksa bundan sonra bilgece tedbirlerle anlamasını sağlamaktır.

Yedincisi, sultanın kendisine ters gelen bir görüşü benimsemişi veya tabiatına hoş gelmeyen bir söz söylemesi halinde ona muvafakat etmesi, boyun eğmesi ve hakikat olarak kabul etmesi gerekir. Zira o, sultan; bu, köledir.

که موجب حصول اموال باشد تا تم از سوال فارغ باشد و منفعت رسد
 چه نفع ملوک بایست نه از ملوک • چهارم بایست که غرض از صواب
 جاس و ماسی زینت پادشاه و آراستگی پناه و بارگاه باشد نه
 تجمل نفس خود این نوع نزد مکتب و بحق شناسی لایقیر بود بلکه استیفا
 آن اسباب درین صورت مقصودست • پنجم حذر کند از تشبه نمودن بپادشاه
 در چیزی که بدان مفقود باشد از عیاش و منازل و مرکب و ماکل یا چیزی
 که لایق ملوک باشد و بس چون این معنی مجمل بزرگ ادب باشد و بس
 ممکن که آن چیز در معرض ذیاب و اوسیب آن در ورطه سلاک افتد • ششم
 بایست که بر کاری که از سلطان واقع شود که نه فی الحقیقه شرع باشد
 او را مرجح گوید و آن کار را بنحویه تائید کند
 اگر خود روز را گوید مثبت این • بایست گفت کاینک ماه و پروین
 و سه عقلاً معلوم است که هیچ کاری نبود در دنیا که آن را دو وجه نبود
 یکی جمیل و دیگری قبیح پس چه جمیل سرکار طلب کند و آن را حواله
 بپادشاه نماید و اگر آن کار مصلحت نباشد بعد از آن بتدبیر است حکیمانانه
 ملوکانه خاطر نشان کند • هفتم اگر سلطان رای زند که فی الحقیقه نفع او باشد
 یا سخنی گوید که مکروه طبع او بود با او موافقت بایست کرد و تذلل بایست نمود و بحقیقت
 بایست دانست که او سلطان است و آن کس چاکر پس چاکر بایست که تسبیح

Kölenin sultandan itaat beklemesi değil, ona tâbi olması gerekir.

Sekizincisi, kendi makam ve yakınlığıyla mağrur olmaması, padişahın izzet ve ikramıyla haddini aşmaması gerekir. İbnü'l-Mukaffâ'nın *Âdâb* kitabında şöyle anlatılmaktadır: Eğer sultan seni kardeş kabul ederse sen onu efendi bil, sana oğlunun adını verirse kendini hizmetçi olarak gör. O sana saygıda ileri gitse de sen ona hizmetkârlık ve tevazuunu artır.

Beit: Şah sayısız lütufta bulunsa da
Köle kendi haddini bilmelidir

Bilmek gerekir ki ihtiyar ve iktidarının zirvesinde olan bir komutanda sultanın kumandanlık ve siyasetine benzer bir durum meydana gelirse kesinlikle padişahın yüksek tabiatına çirkin görünecektir. Eğer henüz gün yüzüne çıkmamışsa onu içinde saklayacaktır.

Beit: Yapma şahın mülkünde her istediğini
Çünkü padişahlık kabul etmez ortaklık

Anlatıldığına göre, Sultan Mahmud'un kardeşi, dirhem kullarından bir köle satın aldı. O büyük bir suç işlemiştir. Önünde yere yatırıp dövmelemlerini emretti. Köle, haksızlığa uğradığı iddiasıyla sultanın huzuruna çıktı. Sultan derhal davul, zurna, kös, bayrak, nöbet atları ve tüm saltanat araçlarını kardeşinin evinin kapısına götürmelerini emretti. Kardeşi bu durumu görünce aşırı korku ve sarsıntıdan durmaksızın hemen sultanın sarayına gitti, sultanın önünde yalvarırcasına eğilerek şöyle dedi: "Ne günah işledim ki

مراد سلطان کند نه انکه اوستی مساعدت و مطاوعت خود طلبید **○**
 ششم باید که بجای و تقرب خود منور و زکوة و با عنایت و اکرام پادشاه
 قدم از حد خود فراتر نهند **○** و در آداب ابن المقفع مذکور است که اگر پادشاه
 ترا برادر خواند تو خود در حد نگار دان و اگر نام فرزند می بر تو نهاد تو خود را
 خادم شناس هر چند او در تعظیم تو انفسه زیاده تو در حد نگاری و تواضع فرمای **بیت**
 شاه اگر لطف بی عدواند **○** بنده باید که قدر خود داند
 و باید دانست که اگر از امیدری که در غایت اختیار و مناسبت اقتدار باشد
 صورتی در وجود آید که شپه باشد بفرمان گذاری سلطان و بیست
 دی البتکه در طبع اشرف پادشاه خواهد بود و اگر چه ظاهر کند در خاطر
 نگاه خواهد داشت **بیت** کن در ملک سلطان سر چه خواهی
 که شرکت بر نهاد پادشاهی **○** آورده اند که برادر سلطان محمود غازی
 غلامی را از بندهگان درم خرید که از وی کنایه عظیم در وجود آید بود
 بفرمود تا فرود کشیدند و در پیش وی چوب زدند غلام متظلم بدرگاه
 سلطان آمد سلطان در حال امر تا طبل و نغاره و کوس و علم و
 تمامی اسباب سلطنت بدرخانه برادرش برود **○** برادر چون آن حال مشاهده
 نمود از غایت خوف و اضطراب بی توقف بدرگاه سلطان آمد و سر بر
 بر زمین خضوع نموده گفت از بنده چه گناه صادر شده و کدام جریمه **بیت**

salanat araçlarını evimin kapısına gönderdiniz?” Sultan dedi ki: “Eğer sultan ben isem senin köleleri yere yatırıp dayak atmakla işin ne? Bu durumu araştırmam için bana arz etmen gerekirdi. Ben malikin memlûke ve memlûkün malike haksızlık etmesine izin vermezdim. Kullarını bana emanet eden Allah’ın, onun cevabını sana değil bana söylemesi gerekir.” Sonra yapılan yüksek aracılıkla kardeşinin suçunu affetti.

Beyit: İş bilene ceza vermek yakışmaz
Cezalandırmak şahlara mahsustur
Sultanın kapısında cesur olma
Şahların işini şahlara bırak

[Dokuzuncusu]¹ askerlerin işleri komutanlara havale edildiği için sultanın komutanının, ordunun donanma halinde olmasını üstlenmesi ve savaşa hazır halde tutması gerekir. Çünkü dünyada her an her şey olabilir. Çünkü ne zaman hangi hadisenin patlak vereceğini ve fitnenin nerede baş göstereceğini kimse bilemez. Eğer sultan mal toplamakla meşgul olup da asker (adam) toplamakla ilgilenmezse zaruret halinde geri kalır. Çünkü mal ile asker toplamak mümkündür ve ülkenin her tarafı askerlere boyun eğer. Yönetim ancak askerle sağlanır, asker de ancak mal ile toplanır.

Beyit: Dünya ancak orduyla yönetilir
Ordu donatmak mal ile mümkündür

Anlatıldığına göre, bir sultan, komutanlarından biriyle şöyle istişarede bulundu: “Ben mal mı toplayacağım, asker mi donatacağım konusunda şaşkınım. Mal toplasam ordu dağılır, ordu donatsam elimde mal kalmaz.” Komutan, “Mal topla.” dedi. Sultan, “O zaman ordu perişan olur.” dedi.

1 Esas aldığımız nüshada belirtilmemiş olsa da bu madde, Ayasofya, 2830 numaralı nüshada (214b) “dokuzuncu” madde olarak belirtilmiştir. (Çeviren)

که موجب آن باشد که سلطان اسباب سلطت بدرخانه من فرستد **سلطان**
 فرمود که اگر سلطت حق من است تو تا فزوکشیدن و چوب زدن
 غلامان چه کار داری بایستی که آن حالت بجز من اسپیدی تا تقض
 کردنی و نکند اشتی که نه از مالک برملوک چینی رود و نه از ملوک بر
 مالک و حق سجانه و تقاضای که کند کمان را بمن سپرده جواب آن مرا
 در ایامی گفت نه ترا بجز از ان شفاعت بسیار کنه برادر را غفور فرمود **سید**
 سیاست نیاید ز کار کمان **•** که آن خاص باشد بشانشان
 و لیسری مکن بر در شریا **•** مهات شانان بشان گذار
 و چون امور میان مخوفن با ما است باید که امیر سلطان را بران
 دار که سپو ته لشکر او آراسته باشند و برای حرب مینا و آناه سرشته
 چه عالم محل حوادث است و کس نه اند که حادثه چه وقت زاید و فته از کدام
 طرف دراید **•** و اگر سلطان بجمع مال مشغول گردد و در مجال جمع نکند بوقت ضرورت
 فرمانند چه جمع رجال مال میسر گردد و اطراف مالک برجال منتهر شود **سید**
 بشکر شود ملک عالم منجست **•** مال است تربیت لشکر میسر
 آورده اند که یکی از سلاطین با امیری از امرای خود مشورت کرد که من در
 قهقه مال و لشکر میخرم اگر مال جمع کنم لشکر متفوق شوند و اگر لشکر تربیت کنم
 مال در دست من نماند **•** امیر گفت مال جمع کن سلطان فرمود که لشکر پیش

Komutan şöyle dedi: “Eğer askerler dağılırsa onlara ihtiyaç duyduğun zaman geri gelmeleri için mal arz edersin.” Sultan, “Bu durumla ilgili hiç delilin var mı?” diye sordu. Komutan şöyle cevap verdi: “Evet. Bu boş evde hiçbir kimse yok. Bir bal tabağı getirilmesini emret. Bal gelince çok sayıda sinek toplanır. Şimdi verdiğim örnekle mesele anlaşıldı.” Bu örnek sultanın hoşuna gitti ve onu övdü. Başka bir komutan ile arasında da böyle bir konuşma geçti. O şöyle dedi: “Ordu donat ve onları kendinden uzaklaştırma. Çünkü istediğin vakit toplanabilirler de toplanmayabilirler de.” Sultan dedi ki: “Bu hususla ilgili hiç delilin var mı?” Şöyle cevap verdi: “Evet, var. Bu gece arz edeyim. Gece olunca bir bal tabağı getirilmesini emret. Bir tek sinek bile ortaya çıkmaz. Gönüller bir kimseden nefret edince ve karanlıkta nefret oluşunca onlara ne kadar mal arz edilirse edilsin, onun çevresinde toplanmazlar. Benim bu konuda bir hikâyem var.” Hükümdar, “Anlat!” dedi. Komutan dedi ki: Mısır’da mal toplamaya çalışan ve ordusunun durumuyla ilgilenmeyen bir sultan varmış. Ele geçirdiği her malı sandıklara koyup itina ile muhafaza edermiş. Tesadüfen Şam komutanı onunla savaşmak için Mısır’a yönelmek üzere ordu topluyormuş. Bu haber Mısır’a ulaşınca sultanın devlet adamlarından biri ona şöyle demiş: “Şam komutanı seninle savaşmak için asker topluyor, mal veriyor ve ordu donatıyor. Senin adamların ve ordun nerede?” Padişah sandıklara işaret ederek şöyle demiş: “Benim adamlarım işte bunların içinde; sandıklardaki ordum istediğim zaman dışarı çıkar.” Bu esnada Şam komutanı

می شوند گفت اگر عالی بروند وقتی که بدیشان محتاج شوی مال برایشان
 عرض کنی باز آیند • گفت برین میباید سیلی داری گفت دارم
 درین خانه عالی هیچ کمپس نیست بفرمای تاظر من از غسل پا و رند چون
 غسل حاضر شد بکس بیار حج آمد گفت ایست نمودی از آنچه می گفتیم ظاهر
 شد • سلطان او را عذر خواستند این سخن با امیری دیگر در میان آورد
 گفت سکر تزیب کن و ایشان را مان زیر که شاید در وقتی که خواهی
 جمع شوند نشوند • بعد که برین معنی دلیلی دارم و در مشب بوج رسام
 چون شد در این بفرمود تاظر من غسل آوردند یک کمپس پنداشتند •
 گفت و لسا که از کسی متفق شوند و در تاریکی نوبت افتد هر چند مال برایشان
 جلوه دهند پس امون آن کمپس بگردند و من درین باب حکایتی دارم
 ملک فرمود که باز گوی وزیر گفت در مصر سلطان فرموده که در حج مال نمی
 و بشور حال لشکر میان نمیرسیده هر مال که بدست می آورده در صند و قفا
 می نهاده و بجد می قطعت میکرد • قصه را امیر شام شکر می جمع می نمود
 تا بحرب می آید این خبر بمصر رسید و یکی از ارکان دولت سلطان مصر مادی
 گفت که امیر شام شکر حج می کند تا بحرب تو آید مردان تو کو و لشکر تو
 کجاست پادشاه اشارت بصد و قفا کرد و گفت مردان من درین میان نهانند
 و لشکر من در صند و قفا مرگانه خواهم بیرون آیند در شامی این حال امیر شام

hücum etmiş ve onu yenmiş. Sandıklar onun eline geçmiş. Komutan şöyle dedi: “Eğer o, bu mal ile savaştacak asker toplanırsa hezimetle uğramazdı.”

Beyit: Mal verirsen asker elde edersin
Eğer vermezsün çabuk yenilirsin

[Onuncusu]¹ memleketin menfaati için sürekli haberciler ve istihbaratçılar görevlendirmektedir. Böylece etraftan ona haber getirirler ve her köşede baş gösteren fitneyi gidermeye çalışırlar.

Anlatıldığına göre, Sâhib b. Abbâd, Fahruddevle Deylemî'nin görevlisi idi. Çoğu zaman Şîraz'da otururdu. Tesadüfen onun yanına üç gün gidemedi. Görev için vardığı dördüncü sabah Fahruddevle sordu: “Üç gün geç kalmanın sebebi nedir?” Sâhib dedi ki: “Bir önceki gün habercimiz Hatâ memleketi tarafından geldi. Hatâ hanının, yatakhaneye giderken devlet adamlarından biriyle istişarede bulunduğu bilgisini verdi. Üç gündür ne konuşulduğunu düşünmekteydim. Askeri araştırıyordum ve onun taarruzunu etkisiz kılmak için çareler arıyordum. Nihayet bu sabah başka bir ulak gelerek onun ordu hazırladığını ve memleketinin bir tarafına gönderdiğini haber verdi. Aklımı topladım ve hemen hizmetinize geldim.” Komutanlar ve vezirler sultanların hallerini araştırdılar. Hatta Hatâ nere, Şîraz nerede, dediler. Bundan önce haberciler ve istihbaratçılar hakkında birkaç söz söylendi.

Beyit: Ülke kontrolü sana verilince
Her taraftan haber almaya çalış

¹ Esas aldığımız nüshada bu madde “Altıncısı” olarak yazılmıştır. (Çeviren)

بر تو با خشنی کرد و دروغ غالب آمده ضد و مقارر در تصرف آورد و گفت
 اگر بدین مردان کاری و مبارزان کارزاری جمع کردی این تفرقه بوی زبیدی **بیت**
 مال دوسه مردیت آیت ◦ ورنه سه زود سخت آیت
 ششم برای صلاح ملک باید که اکثر اوقات با سوسان بر بکار و تا از
 جوانب و اطراف جزایا بوی آرد و از سر گوشه که فتنه سر برزند در
 تدارک آن کوشش نمایند ◦ آورده اند که صاحب ابن عباد ملازم فرالد
 شخصی بود اکثر اوقات بیشتر از نشستی اتفاق افتاد که سه روز پیش
 صبح چهارم که بملازمت رسید فرالد در پر سپید که سبب تعلق سه روز
 چو بود صاحب گفت پریر و زمینی ما از طرف مملکت خطای آمد وقت
 کرد که خان خطا بوقت اکنه در فرایش خانه میرفته با یکی از ارکان دولت
 خود بمباره سخن گفته امروز سه روز است که در اندیشه آنم که چه گفته باشد
 و تقصیرش که میکردم و در دفع تو من او چاره ای ساختم ◦ تا امروز صبح جمعی
 رسید که او بنیبه شکر می کرده و بیکی از اطراف مملکت خود می زیست
 خاطر جمع کرده بملازمت آدم امر او و زرار انظر بر تقصیر احوال سلطان
 تا این غایت بوده با وجود آن که خطای کجاست و شیرازگی ◦ و قبل
 ازین در باب منیان و در باب اخبار و اعلام دو کلمه گذشته **بیت**
 چو ضبط ملک مفوض بت جمدهای ◦ که از جوانب اطراف با خبر باشی

Fitnecinin başını al kılıçla
Belayı def için halka siper ol

On birincisi, fakirlerin ve mazlumların padişaha ulaşmalarını sağlamaktır. Böylece mazlumlar adalet hastanesi doktorunun önünde dertlerini anlatabilirler ve istedikleri şifa şerbetini içerler. Korkusundan halkın sultana ulaşamadığı bir komutan, ırmağın içine girdiği için suya muhtaç olan susuzların, korkusundan ırmağa yaklaşamadığı timsaha benzer.

Beyit: Yetkin olduğunda öyle davran ki
Yoksullar seninle huzur bulsunlar
Cefa ederek ayaklar altında
Yıpratacak bir şekilde davranma

On ikincisi, yoksullara, zenginlerin de örnek alacağı şekilde davranmaktır. Sahih hadiste şöyle buyrulmuştur: “Merhamet etmeyene merhamet edilmez.” Yine bir haberde şöyle anlatılmaktadır: “Senden aşağı seviyede olanlara merhamet et ki senden üstte olan da sana merhamet etsin.”

Beyit: Gariplerin acısına ortak ol
Zamanın zengin ve eşrafından kork
Dünya halkına öyle bir davran ki
Onlardan böyle davranış göresin

Vezirlerin edepi, diğer devlet adamlarınıninkilerden daha fazladır. Zira sultanların sarayında hiçbir görev, vezirlikten daha zor değildir.

شیخ قنبر فرستاده جوی بزرگی **○** برفع تیسر با خصلت پسر با شکی
 یازدهم باید که در پیدمان شود که فقیران را سلطان رساند و واسطه
 آن کرد که مظلومان و دادخواهان را پیش پادشاه در اردن آورد و دل خود
 با طبیب دارالشفا عدالت بفریز کرد و شربت شفای مراد نوش کند **○** و سر
 امیری که رعایا از خوف او شوانند که بخدمت سلطان رسند بر مثال
 آنت که جوی آب حاصل باشد و نمکنی در آن آب جای گرفته
 و ب تشکان بآن آب محتاج باشند و از پست او کرد آب شوانند کشت پست
 چو واری اختیاری آن چنان کن **○** که درویشان ز تو آسوده گردند
 مباشش آن نوع کرد پست بخت **○** بزیر بار غم فرسوده گردند
 و از دهم باز در ویستان چنان زندگانی کند که خواهد که زبردستان
 با او همچنان معاشش کنند **○** در حدیث صحیح آمده است که **من لایر حسم**
لایر حیم سر که رحمت نکند بر و رحمت نکند یعنی کسی که بر خلق غشایی
 بر و غشایند **○** در اجبار آمده که غشایی بر کسی که از شما فرود تر است
 تا بخشاید بر شما کسی که از شما بزرگتر است **پت** غم زبردستان خوردنیها
 تیرس از زبردستی روزگار **○** سلوک آن چنان کن بحسب جن
 که خواهی که تا بگوشند آن چنان **○** اما آداب و دراز زیاده از همه ارکان
 دولت باید زیرا که هیچ کار بزرگ را سپلاطین صوبه از وزارت نیست

Çünkü ona çok haset ederler. Padişahın görevlileri arasında vezire haset eden çok insan vardır. Özellikle makam ve gelirdede ona ortak olanlar daha çok haset ederler. Sürekli onun makamına göz dikerler. Bir daha kurtulamayacak şekilde tuzığa düşmesi için hile ve tuzak kurarlar, fırsat kollarlar. Bu durumda onun doğruluk ve kanaatkârlıktan daha iyi tedbiri yoktur. Dış müdahalelere açık olmamak için vezirlik şart ve âdâbı konusunda bir dakika ihmal göstermemelidir. Büyükler şöyle demişlerdir: “Bir kimse işini temiz bir şekilde hallettiği zaman kusur arayanlar müdahale fırsatı bulamazlar.”

Beit: Senin temiz eteğini kim kirletecek
Gül yapağındaki damla gibi temizdir

Büzürmihr'e sordular: “Vezirliğe kim layıktır?” Şöyle cevap verdi: “Dört, üç, iki ve bir hasleti olan kimse layıktır.” Dediler ki: “Ayrıntılı açıkla.” Şöyle açıkladı: “Dört hasletten birincisi, işlerin sonucunu bilmesini sağlayan akıllılıktır. İkincisi, kendisini vaktinden önce tehlikelere atmamasını sağlayan uyanıklıktır. Üçüncüsü, büyük işler yapmadaki yürekliliktir. Dördüncüsü, civanmertliktir. Üç hasletten birincisi, hizmetkârlarından gördüğü hizmete karşılık mükâfat olarak gönüllerini okşamaktır. İkincisi, emrine karşı gelen kimselerin kulağını çekmektir. Üçüncüsü, zamanın felaketlerine hazır olmaktır. İki hasletten biri, padişahın tarafını gözetmek ve tebaayı ihmal etmemektir. Diğer haslet ise

چه بروی چند پیارمی برند و حو و ان او اکثر ملازمان پادشاهند
 خصوصاً جمعی که در منصب و داخل با او مسام و مشارک باشند لاجرم
 پیوسته طمع در منصب او می بندند و دامهای حیله و مکر باز کشیده
 مترصد آنند که او راوردی انگیزند که روی خاصه نه بیند و
 بدین بقدر او را سیج تدبیری به اذراستی و کم طبعی نیت و باید که
 بیخ و بنیقه در باب آداب و شروط وزارت فرو نکند و تا آنکشت
 بر حرف او متوانند مناد و بزرگان گفتند چون کسی بی پاکی گذرانند
 عیب جوین را در و مجال دخل نماند **پست** کرار پسند که کذیب و امن پکت
 که سچو قظره که بر برگ کل چسکد پاکی و ابو زهر را پر پسندند که
 قابل وزارت کیت گفت آن که او را چهار سه و دو و یکی باشد
 گفته بتفصیل بیان کن **و** فرمود که یکی از چهار شیاری که سر انجام کارها
 بدانند **و** دویم بیداری که خود را پیش از وقت در ممالک نمیکنند
 سیم دلیری در ساختن کارهای بزرگ **و** چهارم جوانمردی **و** اما آن سه
 یکی آن است که چون از خدمتکاران خدمتی بیند که چند زود در مکافات
 آن او را دلنوازی نماید **و** دویم جمع که از فرمان او سر کشند ما بشود
 سیم حوادث روزگار را آموه باشد **و** آن دو آن است که جانب
 پادشاه را رعایت کند و از حال رعیت فاسل نکردد **و** یکی آنکه در هیچ کار

hiçbir işte Allah'ı unutmamaktır. Hadiste şöyle buyrulmuştur: Allah bir yöneticiye hayır dilerse ona işinde dürüst ve doğru sözlü vezir verir. Böylece o adalet kurallarını unuttunca vezir hatırlatır, eğer unutmazsa vezir ona yardımcı olur. Eğer Allah bir yöneticiye kötülük dilerse ona kötü davranışlı ve halkı azarlayan bir vezir verir. Adalet kurallarını unuttuğunda ona hatırlatmaz. Hatırında tutmaktaysa ona yardım etmez." Öyleyse dürüst ve temiz bir vezir, sultana adalet ve ihsan konusunda yardımcı olur.

Beyit: Devlet meşalecisidir vezirler
Fakirlerin haline acır onlar
Vezir makamı zulümde görürse
Bâki kalır mı hiç o şahın nâmı?

Vezirliğin şart ve edepi olarak on dokuz husus sayılmıştır:

Birincisi, Hakk'ın tarafını gözetmektir. Bu husus her şeyden önce gelir. Çünkü bir kimse Hakk'ın tarafını gözettiğinde mutlaka kendi durumunu da düşünecek, uygunsuz ve gereksiz şeylerden kaçınacaktır.

İkincisi, haksızlığa meydan vermemek için padişah, ordu ve halk arasında eşitliği gözetmek ve hiçbir tarafa meyletmemektir. Bu, vezirlikteki en zor ve en nazik işidir.

Üçüncüsü, başladığı işin akıbetini iyi düşünmesidir.

حق سبزی و نقالی فراموش نکنند و در حدیث آمده که چون خدای
 نقالی بامیری یعنی کسی که صاحب باشد رو خداوند فرست
 نیکویی خواهد آورد و زیری و پراپت کارتها اگر سخت از قواعد است
 فراموش کند آن وزیر بپادشاهش دهد و اگر بپادشاهش داشته باشد آن
 وزیر او را بدکاری نماید و اگر حق سبزی و نقالی بآن امیر غیر این
 خواهد آورد وزیر بدکار مردم آزار بدید که اگر دقیق عدل فراموش کنند
 پادشاهش ندید و اگر بپادشاهش داشته باشد او را بران اعانت و اید از کند
 پس وزیری که بصفت راستی و پاک که موصوفت بدکار سلطان باشد
 در مینتد ارکان عدل و احسان **پت** چراغ افروز میکند آن وزیر
 که جسم آن در بحال فقیهین **و** وزیر جاه خود در ظلم داند
 از او که نام سلطان زبانه **و** وزیر شو و طکلی وزارت و آداب
 آن نوزده بخت آورده می شود اول رعایت جانب حق داین برسم
 خرم مقدم است زیرا که چون کسی جانب حق نگاه دارد بر این ملاخط احوال
 خود خواهد نمود و از ناشیبت و ناپایست اخراج خواهد فرمود **دویم**
 مساوات نگاه دارد برمان شاه و سپاه و رعیت میل بسبب جانب
 بکنند تا چیزی واقع نشود و این مشکلترین کاری و نماز که تن عملی است در وزارت
 یکم در کاری که شروع می نماید در رعایت او میک نظر کند و از

Böylece pişmanlık duymaz ve hayret dişleriyle hasret elini ısır-
maz.

Beyit: Eğer öncü oldu isen bir işe
Onun akbetini iyi düşün
Maslahat varsa ona göre davran
Eğer maslahat yoksa onu terk et

Dördüncüsü, geride kötü değil, iyi kural ve âdetler bırak-
maktır. Hadiste şöyle buyrulmuştur: “Kim iyi bir âdet başla-
tırsa hem kendi hem de onu uygulayan kimselerin mükâfatını
görür. Kim de kötü bir âdet başlatırsa hem kendi hem de onu
uygulayanların günahını üstlenir.”

Beyit: Ey padişahın işleriyle meşgul olan kimse
Daima yüksek izzet ve itibar istiyorsun
Bırak da her şeyi zaman sayfasına yazı yaz
Hem Allah’ın hem de halkın huzurunda o makbul

Beşincisi, bütün devlet işlerinde dirayetli olmaktır. Vezir-
lerin devlet menfaatlerini sağlamadaki dirayeti rapor kabul
etmekten daha fazladır.

Anlatıldığına göre, Adûdüddeve, Büveyhioğulları vezir-
lerinden olan Ebû Ali Hasrî’yi incitti. Onun yanına “Bunu
onun önüne koy!” diyerek yalın kılıçla bir elçi gönderdi. Elçi
dediği gibi yaptı ve hiçbir şey söylemedi. Vezir, onun önüne
bir kalem atarak, “Senin cevabın budur.” dedi. Adûdüdde-
le’nin işine karşı tavır aldı, mektuplar yazdı ve onun devlet
adamlarını onu tutuklayıp kelepçelemeleri için ona karşı kış-
kırttı. Onun ülkesini kendi padişahının ülkesine kattı.

Beyit:

خاتم آن هم برانداخته تا آخر پیشانی نمکشد و دست حسرت
 بهندان حیرت نکند **بیت** کاری که گرفت تو در پیش
 از حاجت بشنک و برانداختن **○** که مصلحت است آن چنان کن
 و ریت صلاح ترک آن کن **○** چهارم قاعدائی نیکو مند در سوم
 براندازد که در حدیث آمده که هر که سستی حسنه و قاعد نیکو بند مرد
 راست مزد آن و سر که بدان عمل نکند و به عتی بد و قاعد ناپسند
 هند بر و باشد و زران و گناه سر که بان عمل نماید **بیت**
 ای اگه بچار شاه کشتی مشول **○** خواهی که همیشه باشدت فر قبول
 بر صفت روز کار سبک بگذر **○** کان شش خدا و خلق نماید مقبول
 چشم کفایت خود ظاهر کرد اند در امور کلیه که کفایت امر او زراد در
 تمهید مصالح دولت پیش از آن است که تقریر پذیر باشد **○**
 آورده اند که ابوعلی حصری که وزیر کی ازال بود بود بر چینه نزد یک او
 رسول فرستاد با شمشیر برین و گفت این را پیش او نه رسول
 همچنان کرد و هیچ نکفت **○** وزیر قلمی پیش وی انداخت که جواب
 تو این است در روی بچار عضد الدوله آورد و نمانا نوشت و ارکان
 دولت را بروی بیرون آورد و نمانا او را بگفتند و نمانا کردند
 و تمام ملک او را با حکمت شاه خود انصاف داد **بیت**

Şahların bütün hikmetli işleri
Vezir görüşüyle ihtişam bulur

Altıncısı, sultanın mali ve idari maslahata aykırı düşüncesini onaylamamalı, fakat onu toplum içinde beğenmeli ve halkın içinde onu kusurlu göstermemelidir. Kralların görüşünün dağın tepesinden inen sel gibi olduğunu bilmelidir. Onu bir anda bir taraftan öbür tarafa çevirmek isteyen kimse onun girdabında boğulur. Ama eğer baştan müsaade ederse müdârâ ve ihtiyatla onun bir tarafını, toprak ve çöple götürebileceği öbür tarafına yükseltir. Böylece padişahın görüşünü fesat içeren şeyden yumuşak davranış ve tedbir yoluyla çevirmiş olur. Bunu emir ve nehiy yoluyla değil, yalvararak yapar. Çünkü padişahın görüşünün aksi olan maslahat şeklini ona göstermek, işin vahim sonu hususunda onu uyarmak, baş başa kalınca meseleyi örnek ve hikâyelerle tadrîcî olarak anlatmak ve söz konusu görüşü yumuşak dil ve çeşitli yöntemlerle zihninden çıkarmak gerekir.

Beyit: Yumuşak ve bilinçli çalışırsan
Değişebilir sultanın görüşü
Eğer sert bir davranış sergiliysen
Kendi görüşünden asla vazgeçmez
Öyleyse önce güler yüzlü davran
O zaman bir çözüm yolu bulursun

همه کارشایان حکمت شروع **○** زرای وزیران پذیرد شکوه
 ششم اگر سلطان را بی اندیشه نشد که مصلحت مالی و ملکی در آن نبود بایه که
 بدان را ضعیف نشود لیکن در جمع آن را پسند کند و بر سر جمع
 نگویند شش آن نماید و داند که ملوک مانند سیل اند که از سر کوه در آیند
 و آن کس که خواهد که آن دفتی از طرفی بطرفی که داند در ورطه ملامت
 افتد **○** اما اگر بادل مساعدت نماید و بمبار او احتیاط یک جانب
 بجاگ و خاشه بلند کرد اندی بایه که خواهد تواند بر دهم برین سیاق
 در حرف رای پادشاه که متعفن فساد بود طریق تلفظ و
 تدریج بایه آوردند بر وجهی امر و نهی بیکه از روی تصریح و وجه مصلحتی
 که در خلاف رای او باشد باو باید نمود و او را بر وفات
 عاقبت آن کار پند باید داد و تدریج در او فاقت خلوات ببارد
 و امثال و حکایات خاطر نشان او باید ساخت و بلطف جمل
 آن رای را از جانب او بیرون باید برد **○**
 قول نهی و کار آگهی **○** که تفسیر رای سپاهین دسی
 و کار در شتی براری نفس **○** نیامیند از آن رای خود بار پس
 پس آن به که اول مدارا کنی **○** بغضت ره چاره پسند کنی

Yedincisi, makam, rütbe, krala yakınlık ve yüksek yetki ile gururlanmamaktır. Sultanların mizacı su ve ateş hükmünde olduğu için güvenilemez. Her makamın bir azil ile sonuçlanacağını ve her nimetin bir musibeti gerektireceğini kesinlikle bilmek gerekir. Bir büyüğe sordular: “Niçin kendine saray yaptırmıyorsun?” Şu cevabı verdi: “Benim bu şehirde iki sarayım var: Biri, çalışma esnasında divan sarayı; diğeri azledildiğimde zindanın dibi.”

Beyit: Ne çıkar ikballe yükselip idbarla düşmekten
Bir lahzada sen ne onu görürsün ne de bunu

Sekizincisi, fırsat elden kaçmadan güç yettiğinde iyilik etmektir.

Beyit: Öyle ki zaman sâkîsinin eli
Devlet şerbetine zehir atmadan
Başından bu külah ve sarığı at
Çalışıp çabala ve gönül kazan
Bu baş her sene külahlı değildir
Bu yüz her zaman ay gibi değildir

Dokuzuncusu, mahrum ve ümitvarların ihtiyaçlarını karşılamak için çok çalışmaktır. Padişah görevlisi olmanın kefareti muhtaçların ihtiyaçlarını gidermektir. Emîrül-mü'minîn Hz. Hasan'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bir mü'minin ihtiyacını gidermeyi yetmiş yıl itikâfta bulunmaktan daha çok severim.” Danyal Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Kaç yıldır binmek için şahlık üzengisine elimi vuruyorum. Benim amacım,

منعم بمحب و مرتبه و تقوی ملوک و کمال اختیار مغرور و مذکور که مزاج
 سلاطین حکم آب و آتش دارد اعما و در انشاید و یقین دانند که نصیبی
 را غولی در عقبات و سردویتی زانکستی مستنم **○** بزکی را کفشد چو
 سرای پیازی گفت مرادین شهر دوسر است کمی **○** دیوان
 وقتی که در غسل باشم دیدیم کت زندان آن دم که معزول کردم **○**
 چه باشد نازش و کاشش با قبالی و ادباری **○**

○ که تا بر هم زنی دیده نه آن یا بی نه این مینی
 شتم تا تواند احسان کند پیش از آن که فرصت فوت کرد **○** بیت
 زان پیش که دست ساقی دسر **○** در شربت دولت انجمنه ز سر
 از پینه این کلاه و دستا **○** جسدی بکن بودی بیست آر
 کاین سر همه ساله با کله میت **○** وین روی همیشه همچو میت
 منم در رو اگر دن حاجات خرومان و امیدواران سعی بلوغ نماید
 که کفارت ملازمت شایان قضای حاجات حقان است **○**
 از امیر المومنین **حسن علیه السلام** منقول است که فرموده بود اگر
 حاجت مومنی بر ارم دوست رد ارم از آنکه شفا و سال اعتکاف
 نیشتم **○** و از دینال پیغمبر **صلی الله علیه و آله** روایت کرده اند که گفت چندین
 سال پشت در رکاب پادشاهی میزدم تا سوار می شدم و غرض من آن

insanların ihtiyaçlarını karşılamaktır.” Birçok velî ve filozof bu konuda görüş beyan etmiş ve sultana hizmet etme yolunu tercih etmiştir.

Şeyh-i Kebîr'den (k.s.) nakledildiğine göre, Müslümanların işini görmek için bir günde 70 defa Adûdüddeve'nin yanına gitti, fakat iş hallolmadı. Günün sonunda Adûdüddeve şöyle dedi: “Ey şeyh! Sen ilginç bir adamsın. Bu kadar gelip gittin, işin görülmedi, fakat yine geliyorsun ve ümidini kesmiyorsun.” Şeyh dedi ki: “Ey hükümdar! Benim işim görüldü. Benim niyetim Allah rızası idi. Kesin olarak biliyorum ki Allah bu gelip gitmeden hoşnut olmuştur. Ama Müslümanların işiyle ilgilenmediğin ve muhtaçları ümitsiz bıraktığın için senin işin görülmedi. Devlet adamı bir kimsenin işini yapmadıkça onun işinin de yapılamayacağını bilmedin.”

Beyit: Yoksulun işini yerine getir
Böylece senin işin de görülür

Adûdüddeve gafletten uyandı ve çok ağladı; Şeyh'in işlerini yaptı.

Beyit: Halkın işini yaparken çaba göster ki
Senin işin de olsun Allah'ın lütfuyla

Onuncusu, sultanı hayra teşvik etmektir. Bunu, onun hayrı herkese ulaşacak şekilde yapmalıdır.

Anlatıldığına göre, Atabek'in veziri, padişahın malından çok hayır yapıyordu. Atabek, hazinedara (müstevfi), “Artık kimseye iktâ verme, yoksa elini keserim.” demişti. Ertesi gün bir yoksul gelerek vezirden bir şey istedi. Vezir, hazinedara, “Filan şeyleri ona iktâ olarak yaz.” dedi. Hazinedar düşünmeye başladı. Vezir, “Ne düşünüyorsun? Elini kesmesinden mi korkuyorsun? Seni asacağımdan korkmuyormusun?” dedi. Haber Atabek'e ulaşınca veziri çağırdı. Dedi ki: “Hazinedarı niçin asıyorsun?” Vezir şöyle cevap verdi:

که حاجت مردم برآورده گردانم و بیاراز او را و حکما نطف بر زمین معنی است
 سلاطین اخترا فرموده اند . شرح کسپر رتخه علیه منقول است که در یک روز
 شتا و نوت مش عضدالدوله رفت بود تخته کار مسلمانان و ساخته شد تا خرو
 عضدالدوله گفت ای شیخ عجب مودی بوده این همه آمدی و کار تو ساخته
 نشد و مع ند ابا زنی آبی و منوز قمع نشدی . شیخ گفت ای ملک کار من
 ساخته شد . که نت من رضای خدا بود و میدانم که خدای ازین آمدن من خوشد
 اما کار تو ساخته نشد که در هم مسلمانان استقام نکردی و محتاجی را نا امید ساختی
 و نه اپستی که تا اهل دولت کاری سازند هم ایشان ساخته نمی شود **پیت**
 کار در ویش مستند بار . که ترا اینر کارها باشد
 عضدالدوله متنبه شده بسیار بکویت و کارهای شیخ تمام ساخت **بیت**
 در ساختن کارکن سعی نمایی . کار تو شود ساخت از نطف خدای
 دهم سلاطین را بر خیر دار و و چنان کند که خیر او بهیچ رسد . گویند وزیر انا بک
 از مال پادشاه خیر بسیار کردی انا بک مستوفی را فرمود که دیگر اطلاع کسی
 ندی که دست بترم . روزی دیگر در ویشی از وزیر چندی خواست مستوفی را گفت
 فلان آسیا با قطع او بنویس مستوفی تا علی میگرد و وزیر گفت چه تا علی می گویی می ترسی
 که دست ببرد ازین معنی ترسی که من ترابرا و نیم . این خبر با انا بک رسید وزیر را **طلب**
 و گفت مستوفی را چرا بر می آویستی گفت میخواستم که طناب سر بر پده دولت ترا

“Ben senin devletinin temellerini sağlamlaştırmak istiyordum, o buna müsaade etmiyordu. O asılmaya layık değil.” Atabek ağladı, vezirin makamını yükseltti ve ona hil’at verdi.

Tarih kitaplarında şöyle anlatılmaktadır: Sultan Melikşah’a dediler ki: “Nizâmülmülk, her yıl hazineden âlimler, salihler, fakirler, zaviyedekiler ve münzevîlere 100.000 (yüz bin) dinar veriyor. Sizin bundan hiçbir menfaatiniz yok. Bu kadar parayla muazzam bir ordu donatılabilir.” Melikşah bu sözü aynen Nizamülmülk’e söyledi: “Bu kadar altınla boyu bir metre uzunluğundaki kılıç ve 300 metrelik mesafeye giden ok kullanarak düşmanları mağlup edecek güçlü bir ordu donatılabilir.” Nizamülmülk dedi ki: “Ben bu altınlarla senin için gecenin başlangıcından sabaha kadar Cenâb-ı Hakk’ın dergâhında doğruluk ayağıyla duran bir ordu kuruyorum. Senin için dilleri duaya, elleri ihtiyaca açılır, himmet kılıçları buluta erişir, ah okları yedi göğü delip geçer. Biz işte bu ordunun himayesindeyiz.”

Beyit: Artık deme yoksul birinin himayesindedir
Dünya padişahı yoksulun himayesindedir

Melikşah ağladı ve şöyle dedi: “Ne mutlu sana! Benim için bu ordudan daha fazla donat!”

On birincisi, iş gününün kıymetini bilmek, bundan faydalanmak, iş yapmaya ve dostun gönlünü almaya çalışmak ve kimseye eziyet etmemektir. Yoksa o iş elden kaçınca geriye hasret ve pişmanlıktan başka bir şey kalmaz.

Mısra: Güçlüyken faydası nedir bilmezsin

Büyüklerden biri görevden azledilmişti ve kaygılanıyordu. Dediler ki: “Senin gibi değerli bir insanın azledilmekten dolayı kaygılanması reva mıdır?” Dedi ki: “Ben azledildiğim için kaygılanmıyorum. Çünkü işin azledilmediğini kesin olarak biliyorum. Bu kaygı ve ıstırapın sebebi şudur:

بیخ دوام استحکام دهم و او معنی گذاشتند که سزاوار بر او نمکن باشد
 آنجا که بگوت و مرتبه وزیر را بلندتر کردانید و در تواریخ مذکورست که سلطان
 ملکش را گفتند نظام الملک هر سال از خزانه صد هزار خلیفتی بصلی و علما و
 زوایه واران و گوشه نشینان میدید و شمار از آن میبخر نفع میت و بدان
 مبلغ سکه جزار در رسم می توانست و سلطان این سخن را بخواجه بازگفت فرمود
 که بدان زر سکر و وزیرت می توان کرد که ایشان دشمن را بشیرت می که طول او
 یک زرع و تیردی که منایت رفتن او سجد کند باشد دفع می کنند من برای تو
 بان زر سکرش تربیت می نمایم که از اول شام تا صبح بر درگاه حضرت آله تقدم
 صدق ایستاده اند و از برای تو زبان به جا و دست بجابت گشاده اند و شمشیرت بار
 رسانیده تیر آه از سقف پر آسمان میگردانند و لنگر تو و ما سه در نیایشانیم **بیت**
 و در کموی که در پیشش در نیایش گشت که پادشاه جهان در نیایش درویش است
 ملکش بگوت و گفت شایش برای من بشیرت ازین سکر تربیت فرمای **باید** دهم
 قدر زود عمل برانند و از آن فایده بگیرد و در کار سازی و دوست نوازی
 گوشه و آزار و ایندگی برساند زیرا که وقتی که آن عمل از پوت برود و خبر حسرت
 و ندامت چیزی در دست نماید **مصرع** چون توانستی ندانستی چه سود **بزرگی** از عمل منو شد
 و جرع میگردگفته رو با باشد که چون تو عسند نری در منو ولی جرع کند فرمود که من نه
 از منو ولی جرع می کنم چه یقین میدانم که عمل غرل معنی باشد این فرجع و اصطاب من برای

Bir kimseye iyilik yaptığımda keşke daha fazla yapsaydım diye ağlıyorum. Birine bir kötülüğüm dokunduğunda ise keşke kötülük etmeseydim diye düşünüyorum.”

Beyit: Âkıbet iyi ve kötüye karşılık verince
Keşke dersin herkesten fazla iyilik yapsaydım

On ikincisi, halkın gidip gelmesinden rahatsız olmamak ve onlarla görüşünce surat asmamaktır. Halkın, yetkinin ayrılmaz unsuru olduğunu kesinlikle bilmek gerekir. Bu sıfatın görüldüğü yerde halk ile birlikte olmaktan kaçış olmaz.

Anlatıldığına göre, Fazl b. Sehl, vezirliği zamanında birine dedi ki: “İnsanların gidip gelmesinden ve davacılarla konuşmaktan bıktım.” Adam şöyle dedi: “Ey vezir! Saygınlık yaptığını arkandan al ve vezirlik makamını benim üstüme geçir; o zaman artık hiç kimse seni rahatsız etmez ve hiçbir konuda kimse sana müracaat etmez.”

Beyit: Yetkisi olan birinin yanına
Yetkisiz insanlar gelip giderler
Eğer yetkisi elinden giderse
Onun kapısına niye gelsinler

On üçüncüsü, samimi dostlar edinmektir. Gönül ve amaç birliği olan dostlar bütün nimetlerden daha iyidir. “Samimi dost, saf altın hazinesinden daha değerlidir.” denmiştir.

On dördüncüsü, hain ve zalim kimselerin yaptıklarından gafil olmamak, sürekli onların durumlarını araştırmakla meşgul olmaktır. Kırıcı zalimlerin mazlum tebaaya musallat olmasına meydan vermemektir. Birinin zulüm ve hıyaneti ortaya çıkınca başkalarının ibret alması için onu hak ettiği şekilde cezalandırmak gerekir. Zalimlerin cezalandırılmasında asla müsamaha göstermemelidir.

On beşincisi, âmillerden karşılıklı rüşvet almamaktır. Çünkü bir kimse başkasından rüşvet almadıkça rüşvet veremez.

آنت کہ اگر با کسی نیکوئی کرده ام مکویم کاشکی نیکی زیاده کردنی و اگر ازین
 کسی بدی هم در شده می اندیشم که کاشکی بدی نکردنی **بیت**
 چون دیدیت نیک و بدت را جزا • ای کاش نیکی از همه کس پیش کنی
 و از دهم از رجوع خلاق و زود مردم بگن نیاید و بوقت ملاقات با ایشان
 که پیشانی نزنند و یقین داند که مردم ملازم اختیار نه هر کجا این صفت ظهور کند
 از ملازمت خلاقان چاره نیست • آورده اند که فضل ابن سهل در زمان وزارت
 خود یکی را گفت از آمدن مردم تنگ آمده ام و از بیاری گفت و گوی با دادخواهان
 ملول گشته گفت ای وزیر باش اغراض از پیشت خود برگیر و بسند وزارتت
 در سمج از عمده من که دیگر هیچ کس تر از بنجانند و در هیچ مهمی نبود رجوع نماید **بیت**
 پیش آن کسی که اختیارش است • خلق بے اختیار می آیند
 و اگر آن اختیار رفت زودت • بد را و چه کار می آیند
 میزدیم و دو پستان خالص پیدا کند که از همه نعمتها احباب بکند و کمیت نیکوتر باشد
 و گفته اند دوت مخلص به از کج زر خالص • چهار دهم از عمال ظالم و خاین همان
 نشود و پوخته تنهن و تجش احوال ایشان اشتغال نماید و ظالم از رنده رایج
 مظلومان رعایا سخط نکند و چون شتم و خیانت یکی از ایشان ظاهر کرد او را
 بفقوسب که سر او آن باشد عبرت دیگران گرداند • و در سیاست ظلم
 مطلقا ساسند نکند • پانزدهم از عمال سوژت یکم در زیر که تا کسی سوژت اگر کسی نتانند

Vezir rüşvete yakalanmışsa o kimsenin halktan rüşvet almasına izin var demektir. Rüşveti vermek de almak da haramdır. Rüşvet alan kimse, rüşvet verenin zebunu olur. Vezire zebun olmak yakışmaz.

On altıncısı, hasetçinin hilesi, müfsidin tuzağı veya inatçının kaç göz hareketi ve karalamasından haberdar olduğunda bunu kalbinde ona dair korkuya yer vermeden göstermeli, sultanın yanında onun sözünü desteklememesi için ona karşı kin ve öfkesini belli etmemelidir. Soru, cevap, münazara ve tartışma ortamında bulununca hilim ve vakarla konuşmalı, hafiflik göstermemelidir. Çünkü çoğunluk, her zaman halim insanın yanında yer alır.

On yedincisi, kendini sultana, onun küçük bir işareti ve ricasıyla bütün malını mülkünü cömertçe harcayacakmış gibi göstermelidir. Böyle davrandığında malı padişahın tamahkârlığından güvende olur. Çünkü onu kendinden bilir ve tasarrufuna alır.

On sekizincisi, birine iş vereceği zaman onun hakkında çok düşünmeli ve defalarca denemedikçe ona güvenmemelidir. Böylece sonunda etkilenmez ve utanç duymaz.

Beyit: Kişi önce aklıyla denenmeli
Rütbesi hüneri kadar artmalı
Günlerce tam bir sonuç alınmadan
Kimsenin künhüne erişilemez

On dokuzuncusu, bir işe başlaması kolay olmalı, bırakması zor olmamalıdır. Nitekim büyükler şöyle demişlerdir:

Beyit: Bir işe ilk defa başladığında
Çıkmak için açık kapı koymalı

شواہد کہ بدگیری رشوت دہ و چون وزیر بر رشوت فریقہ شد اجازت رشوت
 گرفتن آن کس از مردم و رشوت دادن و سپندن حرمت و دیگر رشوت
 کہ نذر زبون رشوت و منہ است از وزیر مناب میت رشوت گرفتن
 شازوم اگر بر کید چا پدی یا مکر مفدی یا غیبت و سب یا معاندی و قوف
 یا بد چنان خاطر نکند کہ اور ابدل میج باک نیت وزیر و سلطان خشی و کینہ
 آزشان اظہار نکند کہ آن موکد سخن ایشان کرد و اگر در مقام سوال جواب
 و مناظر و جدال افتد جواب از روی وقار و سلم گوید و خفت و بکجاری
 نکند کہ غلبہ ہمیشہ در جانب حلیم می باشد • منفعت خود را بسلطان چنان
 نماید کہ مانند کلک و اش رستے کہ شافیر نماید تمامی اموال و سبکی بجات خود را
 نبدل خواهد کرد کہ هر گاه چنین کند مال او از طبع پادشاه ایمن گردد چه آن را از آن
 خود داند و سمان در تصرف خود شناسد • بخدمت کسی را کہ عمل میدہد
 باید کہ از روی عقد و تامل بسیار باشد و تا بار بار ویرانیا نماید پرور عتقاد کند
 تا آخر کار منفصل و شرم سازد و **دست** بعقلش بایستختن آرمود
 بقدر سنہ پایہ شش افزود • بایم تا بر نیاید بی
 نشاید پسیدن بغور کے • نوز و سم در کاری کہ رفتن در و آسان
 باشد و بیدون آمدن دشوار شروع نماید کہ بزرگان کشته اند
 تو بمبھی کہ در ایستختن • رختہ بیرون شد شش کن درشت

Kalem ehlerinden bir sınıf da “kâtipler” olup sultana bağlıydılar. İnşâ divanı onlara havale edilir. Onların güvenilir, yeterli, güzel huylu, kıvrak zekâlı ve ıstıhlardan haberdar olmaları gerekir. Filozof Aristoteles’e, “Padişahın muhafızı mı, yoksa kâtibi mi önemlidir?” diye sordular. Filozof şöyle cevap verdi: “Muhafız onun bir parçası iken kâtip onun tamamıdır.” Eğer güzel tabiatlı bir kâtip olursa güzel maharetler sergiler.

Anlatıldığına göre, İran padişahının savaşlarda ordusunun en iyi bölüklerinden birine siyah elbiseler giydirme âdeti vardı. Savaş ağırlaşınca siyah elbiselilere ileri atılıp savaşı zafere götürmelerini emrederdi. Gün geldi, 50.000 asker hazırlayan Turan hükümdarı savaş pozisyonu aldı. İki ordu karşı karşıya gelince İran şahı bazı seçkin askerleriyle birlikte yüksek bir yere çıktı. Düşman ordusunun istidat ve çokluğunu görünce o gün harp yapmak istemedi. Kendi eliyle kâğıda, “Siyah elbiselilere (سیاهداران) geri çekilmelerini söyleyin!” diye yazdı. Kâtip akıllı bir adamdı. Askerin geri çekilmesi halinde düşmanın güçleneceğini ve zafer kazanabileceğini anladı. Hemen kalemi eline aldı ve (سیاهداران) kelimesindeki “y” harfinin iki noktasına bir nokta daha ekleyerek kelimeyi “ordu komutanları” anlamına gelen (سیاهداران) kelimesine dönüştürdü. Yazı ordu komutanlarına ulaştınca tam bir güvenle yeni asker ve yardım geldiğini düşünerek askerleri öne aldılar ve kendileri geride durarak saldırdılar.

اما از باب قلم کجی و بی سزاندگی که معنی سلطان دارند و دیوان نشانی
 معنی با ایشان میدارد و ایشان می باید که این باشند و معتقد و کاتبی
 و خوش طبع و تیز ذهن و اصطلاحات با خبر و از حکیمی برسیدند
 که صاحب پادشاه بهتر با کاتب او که حاجب جزاوت و کاتب کل او
 و اگر و بی سزاندگی طبع باشد که کفایتی نیکو تواند کرد و آورده اند
 که پادشاه ایرانی عادتش داشت که در حرمها نوبت از خیاره
 لکتر را جمانی سیاه پوشانید و چون حکمت سخت شدی بفرمودی
 تا پیش رفتندی و آن حکم را سیر بردندی و وقتی اتفاق افتاد
 که پادشاه نورانی که پناه نزار مرد داشت مصاف کشید چون مرد
 لکتر در مقابل کدی که پادشاه ایرانی بعضی از خواص خود
 بر بلندی ایستاده بود چون استوار خشم و کثرت لکتر او بدیدخواست
 که آن روز حرم را در توقف اندازد دست خود بر کافندی نوشت
 که سیاه داران را بگوید تا باز پس آیند و بیدری بود عاقل داشت
 که اگر شک باز کرد و خشم قوی شود و امکان دارد که ظفر یا بند فی الحال قلم
 برداشت و نقطه در زیر سیاه داران زد تا سیاه داران شد چون
 خط سیاه داران که امرای لکتر بودند رسید تصور کردند که مددی رسیده
 با تمام لکتر پیشش کردند و خود از عفت ایستاده جمله نمودند و لکتر

Düşman ordusu bu cüret ve hücumu şaşırđı, mağlup oldu. Siyah elbiselilerin yardımına ihtiyaç kalmadı. Kâtip bu durumu şaha ilettili. Şah onu övdü, şereflendirdi ve şöyle dedi: “Kâtibin işte böyle bir nokta ile 50.000 askeri hezimete uğratması gerekir.”

Kâtiplerle ilgili şöyle bir hikâye daha anlatılır: Padişahlardan biri başka bir padişaha şöyle yazmıştı: “Sen kendini bana vurmadan ben kendimi sana vuracağım.” Devlet adamları bu mektuba nasıl bir cevap yazacakları konusunda tereddüt ettiler. Sultanın kıvrak zekâlı kâtibi, “Ben hepinizin hoşuna gidecek bir cevap yazacağım.” dedi. Şöyle yazdı: “Ben ve sen cam ve taş gibiyiz. Ha taş cama vurmuş, ha cam taşta vurmuş.” Bütün ileri gelenler bu cevabı beğendiler.

Beyit: Eğer bir söz bilgiyle yazılırsa
Akıllılar nezdinde makbul olur

Bir görevli grubu da âmillerdir. Onlar vezirlere bağılıdır. Âmilin iyi ruhlu ve güzel huylu olması, hırs ve açgözlülükten uzak durması gerekir. Nûşirevân şöyle demiştir: “Âmilin hem eli sıkı hem de eli açık olması gerekir.” Yani iyiliğe el açmalı ve hıyanete teşebbüs etmemelidir. Ayrıca kötü âdet ve uygunsuz kanun koymamalıdır. Yoksa hem padişahın adını kötüye çıkarır hem de halkın nefretini kazanır.

Anlatıldığına göre, bir vezir, âmilini bir yere göndermişti. Âmil şöyle yazdı: “Eğer filan işi yaparsam çok altın kazanılacak.” Vezir cevaben şöyle yazdı:

شکر دشمن ازان جرات و صولت عجب داشتہ منہزم شدہ و بہر
 سایہ داران حاجت پیادہ • دبیر صورت حال بموقف عرض رساند
 شاہ اور اسپتودہ گفت و پیر چنین بایہ کہ بیک نقطہ بیجا نہر امر در از بیت
 کند • دیگر در باب دیران حکایتی مت کہ پادشاہ سے پادشاہی
 نوشتہ بود کہ پیش ازان کہ تو خود را بر من زنی من خود را بر تو خواہم زد
 ارکان دولت فرمائند کہ در جواب این چہ نویسند و پیر سلطان
 مردی خوش ذہن بود گفت من جوابی نہویسم کہ شمار اپند اقتد
 پس نوشت کہ من و تو چون شیشہ و سکیم خواہ سکت بر شیشہ زن و خواہ
 پیشہ بر یک سہمہ ایمان حضرت این جواب را پندیدند
 سخن کان از پیر دانش نویسند • بشنید و عاقلان مقبول باشد
 دیگر عسل دارانند و ایشان متعلق بوزرا باشند و عامل بایہ کہ نیک تعین
 و خوش خوی باشد و از حرص و طمع بر کران بود • نویسر وان فرمودہ کہ عامل
 بایہ کہ ہم دست بستہ باشد و ہم دست کشادہ یعنی بہ نیکوی دست
 بکشاید و از خیانت دست بہ بندد • دیگر بایہ کہ رسم بہ بندد و قانون ناموجہ
 وضع کند کہ ہم پادشاہ را بہ نامے آورد و ہم خود را بنفہرین خلق کہ شہ
 گرداند • آوردہ اند کہ وزیری عالمی را بجایے فرستادہ بود عامل
 نوشت کہ اگر فرمان کار بکنم زربہا حاصل می شود • وزیر در جواب او

“Polis pazarı önümüzde çok durgun. Dilleri suskun, elleri kırsadır. Beş gündür görevdesin. Öyle yaparsan hem bizim kötü namlı olmamıza ve lanetlenmemize hem de kendi lanetlenmene ve aşağılanmana sebep olursun.” Ayrıca şunu düşünmemek gerekir: Padişah, vezir veya komutan ondan razı olursa halk tarafı rahattır. Halk içinde binlerce düşmanı olan bir kimse nasıl selamette olabilir? Eğer halk razı olursa padişah tarafı rahattır.

Anlatıldığına göre, halifelerden biri, bir kişiyi Vâsıt tarafına işe gönderdi. O gitti, birçok iyi kuralı attı ve kötü kurallar koydu. Çok miktarda mal kazandı. Halifenin huzuruna gelince halife onu azarladı, malları haczetti ve bir müddet hapse attı. Daha sonra ona işine gitmesini ve geçen on-on beş yılın yerine mal getirmesini emretti. Bu duruma şaşırın âmil, bu konuda bir şeyh ile istişare etti. Şeyh dedi ki: “Kabul et, korkulacak bir şey yok. Ama bu yıl iyi kurallar koy, bid’atleri kaldır, halkın rızâsını kazan, fakirlerin maaşlarını, aylık ve iktâları tam olarak ver. Bana tekrar uğra, benden sana zarar gelmez.” Gitti ve görevini şeyhin dediği gibi yaptı. Tekrar geldi, ama geçen yılın on dinarının sekiz dinarını getiremedi. Buna rağmen halifeden şefkat ve iltifat gördü. Âmil, şeyhe bu iki durumun sebebini sordu: “Geçen sene çok başarı sağladığım

نوشت که بازار عوامان پیش ما بسیار کاسدست و زبانهای ایشان کنگ
 و دستهای ایشان بغایت کوتاه پنج روزی که تو در کاری چنان کن
 که سبب بدنامی ما و واسطه لغت و خواری شوی • و دیگر باید که تصور نکنند
 که اگر پادشاه یا امیر بر ما وزیر از وراضی اند جانب رعیت سهل است
 زیرا که کسی را که چندین نزار خیم باشند چگونه سلامت تواند بود بلی اگر رعایا
 خود باشند طرف پادشاه سهل است • آورده اند که یکی از خلفای
 بعمل واسطه دست او رفت و چندین رسمهای نیک بر انداخت و قاضی
 بدینها و مال بسیار حاصل کرد چون پیش خلیفه آمد خلیفه از او برنخند و
 معاصرتا فرموده مدتی او را در زندان انداخت بعد از آن فرمود تا حیوان
 بر آن عمل رود و ده پانزده سال گذشت مال بسیار در آن عمل آید
 بایشی در آن باب مشورت کرد • شیخ فرمود که قبول کن با کیست
 اما سال رسمهای نیکویند و بدعتها بر انداز و رعیت حاصل کن
 و وظایف در دیشان و نزارات و اقطاع تمام بده و باز آی در عمده
 من که کسی ترا زبانه و از هیچ فرستنی نتواند • همین طریق که
 شیخ فرموده بود عمل کرد و چون باز آمد ده دینار سال گذشت راست دنیا
 نیار و با وجود این انواعی عاقلت و رافت از خلیفه مثبت وی واقع شد
 آن عامل سبب این دو صورت از شیخ سوال کرد که در سال گذشته گفتی

ve bol mal getirdiğim halde cezalandırıldım, ama bu yıl az mal getirdiğim halde terbiye gördüm.” Şeyh dedi ki: “Geçen seferinde binlerce insan senin hasmın oldu, bu neticeyi verdi. Bu defa bu kadar insan sana şefaathçi olduğu için bu sonucu verdi.”

Beyit: Kötülük etme bu tarlada o çabuk kaybolur
Ektiğin kötülük zaman orağıyla biçilir

Nedimler, mecliste sultanla birlikte oturma şerefine nâil oldukları için edep ve hürmet kurallarına uymaya çalışmalıdırlar. Onların şartı, padişahın huzurunda neyin makbul, neyin nâhoş olduğunu bilmektir. Kendileri hoşlanmasa bile sultanın makbul gördüğü şeyi seve seve yapmaları gerekir. Sultanın nediminin, Allah’a kullukta ve mahlûka hizmette hiçbir şeyin kendi payını terk etmekten daha faydalı olmadığını kendi kendine kabul etmesi gerekir. Bu mâna onun nezdinde tahakkuk edince ve kendisi ile sultan arasındaki her muamele ve diyalogda kendini hissedar görünce kendi payından vazgeçer ve hayırlı sonuç vermesi için kendi payını padişaha teslim eder. Bu fayda da ona geri döner. Eğer başlangıçta kendi payını almakla meşgul olursa durumu zarardan hâli kalmaz. Bir girişkenlik ve küstahlığı olduğunda, kendisi haklı bile olsa hiçbir şekilde hiçbir işte sultana bir suç havale etmemelidir. Sultandan çirkin bir davranış sâdır olduğunda onu asla hiçbir yerde dile getirmemelidir. Eğer nadiren yanılır da söylerse o haber sultana ulaştırılmış bile olsa kabul etmemelidir.

کردم و مال و نفس آوردم عقوبت کشیدم و درین سال مال کم آورددم
 و تربیت دیدم • شیخ فرمود که در آن نوبت چندین تزار مردم خصم
 تو بودند آن نخبه داد و درین گشت این همه مردم شیخ تواند چنین شمره بیدار
 بدی کنن که درین گشت زار زووال • بد پس سرمان بد روی که میگاری
 امانده ما چون بدولت جهات سلطان مشرف شده اند ایشان را در رعایت
 قواعد ادب و حرمت باید کوشید و شرط ایشان آن است که آنچه
 نزدیک پادشاه مقبول و مکروه باشد بپندارند و ایثار آن کنند که
 مقبول سلطان است و اگر چه مکروه نفس ایشان باشد • و ندیم سلطان
 باید که بخود محتسب سازد که در بندگی خدای و خدمت مخلوق هیچ چیز
 سودمندتر از ترک حفظ نفس خود نیست • و چون این معنی نزد وی
 محقق گردد در سر معامله و معاویره که میان او و سلطان افتد خوشترین را
 در آن بهره بپسندد نزدیک بهره خود گیرد و از آن تجنب نموده خط خود
 پادشاه را مسلم دارد تا شمع خیزد و آن فایده هم عاید باو شود • و اگر باول
 باستیغای خط خود مشغول گردد کار او خالص از غلبه باشد • و چون
 او را این طرد و کسپ تاخی می باشد باید که از بیج وجه در هیچ کار جزئی با سلطان
 حواله نکند و اگر چه حتی بجانب وی بود و اگر چیزی مستحق دریا بد بیج جا باز نکوید
 و اگر بنا در سهوی کند و باز نکوید بآن اعراف نکند و اگر چه آن خبر سلطان

Çünkü ikrar ile inkâr arasında çok fark vardır. Eğer sultan ile kendisi arasında bir durum meydana gelir de çirkinliğin ikisinden birine nispet edilmesi kaçınılmaz olursa onu kendi üzerine almalı ve sultanın ondan uzak olduğunu göstermelidir. Sultan suçsuz olunca o kabahatin kendi üzerinden de atılması için hile ve tedbirler düşünmelidir. Sultanın hizmetinde selamette kalmak için gözünü, gönlünü, elini ve dilini onun emrine vermesi gerekir.

Beyit: İki kulağın hep sultanda olsun
Gözün yolda emrini beklemeli
Dilini hep iyilik için oynat
Gözünü gönlünü kötüden koru

Asmaî der ki: “Bir gün halifelerden birinin yanına gittim. Onun tahta oturmuş olduğunu gördüm. Yanında da yaklaşık beş yaşında bir kız oturuyordu. Bana, “Bu kızın kim olduğunu biliyor musun?” dedi. “Bilmiyorum.” dedim. Dedi ki: “Oğlumun kızıdır. Gidip başına öpücük kondur.” Ben şaşırdım ve kendi kendime dedim ki: “Eğer emrine karşı gelirim beni cezalandırır. Eğer öpme cüretinde bulunursam belki kıskançlık onu beni incitmeye sevk eder.” Kızın başının üzerine yenimi koydum ve yenin ucunu öptüm. Bu edep, halifenin hoşuna gitti. Şöyle dedi: “Eğer buna aykırı bir şey yapsaydın hayat nimetinden mahrum kalırdın.” Bunun üzerine bana 10.000 dinar bağışladı. Ben bu çıkmazdan kurtulmanın şükürü olarak tamamını sadaka olarak dağıttım.

Nedimlerin âdâbı hakkında şu hikâye anlatılmıştır:

رسیدہ باشد۔ **○** زیرا کہ از ان قدر تا ان قدر تفاوت بسیارست و اگر
 میان وی و پادشاہ حالے افتد کہ فتح آن عاید بیکی از نہر دو تو
 بود و بعد گفت کہ آن فتح را منسوب بچو ذکر دانند و بر اوست ساخت
 سلطان را از ان ظاهر کند۔ **○** و چون سلطان بری اسامہ شود چنانکہ
 و تدبیر نماید تا آن فتح از وی نہر بگردد۔ **○** و باید کہ در خدمت ملوک
 چشم و دست و دل و زبان بفرمان او باشد تا پندامت ماند۔ **○**
 سپوشہ دو گوش سوی شہ باید داشت۔ **○** فرمان و راجت برہ باید داشت
 بر نیکی زبان روان باید کرد۔ **○** و زبند دل و دیدہ را نگہ باید داشت
 اخصمی گوید روزی نزد پارون پیشید رفتم اورا دیدم بر تخت نشسته
 و دختر تیج سالہ تخمیناً نزدیک وی نشسته مرا گفت می دانی کہ
 این دختر کیت گفتم معلوم نہ دارم گفت این دختر سپر من است بیاید
 بوسہ بر فرق وی نہ من متحیر ماندم و گفتم اگر خلاف امر کنم عقوبت کند
 و اگر جزا نتوانم شاید غیرت اورا بران وارد کہ مرا برنجاند۔ **○** پس استغین
 بر سر آن دختر نهادم و برداشتمہ سر استغین خود را بوسہ دادم تا رون
 آن ادب بنایت خوش آمد و گفت اگر بخلاف این میکردی از نعمت حیات
 محروم می شدی۔ **○** پس مرادہ هزار درم انعام کرد و من سگزانہ آن را کہ از ان
 در طہ خلاص بایقہ بودم ہمراہ صدقہ دادم۔ **○** و در آداب ما آوردہ

Krallardan birinin çok güzel bir görevlisi vardı.

Beyit: Bu yüz güneş ve aydan yapılmış olamaz
Bu çizgi siyah zülüfle çekilmiş değil

Bir gün nedimine dedi ki: “Bu gencin güzel yüzü ve cazibeli vücudu var.” Nedim şu karşılığı verdi. “Evet, gayet parlak ve tatlı, çok latif ve zarif.” Sultan, “Yoksa sen onu seviyor musun?” dedi. “Hayır.” dedi. “Niçin?” diye sordu. Şöyle cevapladı: “Padişahı seven kimseyi ben de severim. Ama padişahın sevdiği kimseyi ben kimim ki seveyim!” Onun bu edebi sultanın hoşuna gitti, sözünü beğendi ve onun derecesini yükseltti.

Beyit: Özünde edep mayası taşıyan
Bir makama erişirse şaşılmaz
Edep varsa nesepten ne eksilir
Nesep edepten daha iyi değil

Bu risâle sözü uzatma noktasına ulaşınca edep daha ileri gitmemeyi gerektirir. Devletin devamını dileyen bir dua ile bitirmek gerekir.

Beyit: Sözü kısa kesip bırakmak lazım
Mektubu artık düreyim dua vaktidir

Beyit: İlâhî feleğe dek yükseliş var
Büyükler hikmet ile saygın olur

Bu üstün görüşlü ve dünya süsleyen şehzadenin semaya yayılmış bayrak ışıkları ve göğe benzeyen sancak parıltıları kıyamete kadar aşikâr olsun ve parlansın!

Beyit: Yıldız parıltısı padişahlık burcundan
Yüz parlaklığı ilâhî yüceliktendir
Ebü'l-Muhsin bahtı açık genç bir şehzade
Bizzat taç ile taht ile berhûrdâr olsun

مکی از ملوک ملازمی درشت بنیابت صاحب جمال آراسته زین خط و خال بیت
 زخمی چنان که ز خورشید ما شوک کرد • خلی چنان که ز مکش سپاه شوان کرد
 روزی نیم خود را گفت این جوان ز پیا صورتی و دکش میانی دار بود
 گفت آری بنیابت جمیع و بیخ و بنیابت لطیف و نظریف است • سلطان
 گفت تو او را دوست میداری گفت فی سلطان پرسید که چرا گفت
 کسی که پادشاه را دوست میدارد منم که باشم که او را دوست دارم سلطان
 را آن ادب خوش آمد و درجه او را بلند کرد این بیت
 • هر گاه ای ادب دادند • کرجای پسر عجب نبود •
 • چون ادب متارجب چه کم آ • جیبی بستر از ادب نبود •
 و چون این رساله میر حداطت رسید ادب اقتضای آن می کند که
 که زیاده ازین قدم رباط ابنط سنا ده نشود و بدعی دوام دو
 روز از نوزن سمت لغت تمام باید بیت سخن نه برنج اختصار رفت آن به
 که طی کنم ذکر این نامه را که وقت عاشق بیت خدا تا فلک را سر بلند است
 بزرگان راز حکمت لر چند بیت • اشهر آیات آسمان فرسای ولسات
 الیویه سپهر آسای ابن شانه زاده عالمی برای عالم آرای را بیت
 درخشان کو کبی از برج شامی • فروزان رویش از شب الهی
 ابوالمحسن شمشاد جوان بخت • که بر خور در باره از تاج و از تخت

اوراد و استمداد نامی که پادشاه اوراد و استمداد

Onun azamet yıldızı, heybet ve ihtişam debdebesi zafer göğünden doğup ışıldasın!

Mısra:¹ Bu duaya tüm dünya halkı âmin desin

Hikmet sırlarını ve devletlilerin durum hakikatlerini ihtiva eden bu risale son buldu. Kitabın bitiş tarihi, o Hazretin ismine izafeten adından anlaşılmaktadır.

Beyit: Kalemle söyledim ey başı ayak yapan
Gelişin ile sözün gözü aydınlanır
Ablâk-ı Muhsinî tam olarak yazıldı
Tarih de *Ablâk-ı Muhsinî* ile yazılmıştır²

Ablâk-ı Muhsinî kitabının istinsahı (tesvid)
fakir, hakir ve günahkâr kul
Kâtib Abdüsselâm tarafından
-Allah günahlarını bağışlasın,
ayıplarını örtsün-
935 yılının Cemâziyelevvel
ayının 5'inde
tamamlanmıştır.

1 Bu mısradan önce درخشان تا منقرض diye başlayan bir dua cümlesi vardır. Bu cümle, درخشان ile başlayan beyitlerde övülüp tasvir edilen Ebü'l-Muhsin için yazılmış bir dua olup, aslında övücü beyitlerden önceki cümlenin devamıdır. Biz, kopukluğa meydan vermemek için tercümeyle orada verdik. (Çeviren)

2 خ (1), غ (600), ل (30), ا (1), ق (100), م (40), ح (8), س (60), ن (50), ی (10). Toplamı: Hicri 900 yılı. *Ablâk-ı Muhsinî*'nin başındaki ز (7) harfi de eklendiğinde tarih 907 olmaktadır.

نامشوقی ادوار یاج و لامع و کوب کوبکہ عطنت و دید بہ حشت و است
 اور از سر فتح و نصرت شارق و طالع مصراع این دعا رازیم حسی همان کسین
 با تمام رسید و با تمام این رسالہ شتلی را بر سر حرکت و منطوی بر حقایق
 اطوار دولت و سم از نام کتاب کہ مصنف ساجی و نام نابی
 آن حضرت است تاریخ اتمامش مفہوم و معلوم می کرد
 با خانہ کفتم ای کہ ز سر ساختی قدم • و ز مقدم تو چشم سخن بایف روشنی

اخلاق محسنی تجامی نوشته
 تاریخ شم نویسن ز اخلاق محسنی
 وقع الفرائع عن مسوید بن ذکوان
 لعنه علی یعد الفقیہ المحدث
 لعنه علی عبد السلام الحنابل
 لعنه علی بن الولد و سید عبید
 ۴۴۴

KAYNAKÇA

Algar, Hamid ve Ali Alparslan. *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, c. 18, s. 530-532.

Ali Şîr Nevâî, Mîr Nizamüddin. *Mecâlisü'n-Nefâis*. Haz. Ali Asgar Hikmet. Tahran: 1323.

Ali Şîr Nevâyî. *Mecâlisü'n-Nefâyis I* (Giriş ve Metin). Haz. Kemal Eraslan. Ankara: TDK Yayınları, 2001.

Altınpay, Hüseyin. *Hocazâde Abdülazîz Efendi, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (Fatih Ktp., nr. 3467, vr. 1a-60b). Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2008.

Attar, Feridüddin. *Tezkiratu'l-Evliyâ*. İntişarat-i Merkezi, Kum, 1336.

Avçın, Mehmet. "Bir Siyasetnâme Olarak Ahlâk-ı Muhsinî". *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 7/2 (2012): 145-160.

Aydoğdu, Orhan. *Câmî-i Rûmî'nin Saadet-nâme Adlı Eseri* (Metin/Sözlük) [1b-50a]. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2014.

Ayni, M. Ali. *Türk Ahlâkçıları*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1939.

Azmî Pîr Mehmed. *Enîsü'l-Ârifîn, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Tenkitli Metin). Haz. Fatih Koyuncu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

Azmî Pîr Mehmed. *Enîsü'l-Ârifîn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 1531.

Bahar, Muhammed Taki. *Sebk-i Şinasi ya Târih-i Tatavvur-i Nesr-i Fârisî*. Tahran: 1370.

Birişik, Abdülhamit. "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Mevâhib-i Aliyye'si*". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 17/1 (2004).

Bosnevî, Ömer Efendi. *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinîn*. Kütahya Vahidpaşa İl Halk Ktp, nr. 43 Va 717.

Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. Cemal Kurnaz ve dğr. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2009.

Bülbül, Tuncay. *Hümâyûn-nâme* (İnceleme-Tenkitli Metin). Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2009.

Ceyhan, Âdem. *Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-berg*. İstanbul: Buhara Yayınları, 2011.

Çapan, Pervin. *Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr İnceleme-Metin-İndeks)*. Ankara: AKMB Yayınları, 2005.

Çörekçi, Semra. *A Tribute to Kingly Virtues of Sultan Ahmed I (r:1603-1617): Hocazade Abdülaziz Efendi (d. 1618) and His Ahlâk-ı Sultan Ahmedî*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2012.

Demirkol, Murat. "Kınalızâde Ali Çelebi'nin Ahlâk Felsefesine Katkısı". *Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları*. Sakarya 2017.

Demirkol, Murat. "Önsöz". *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi*. Ankara: BİLAY, 2018.

Demirkol, Murat. *Nasîreddin Tûsî'nin Ahlâk Felsefesine Etkisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2011.

Dilek, Muhammet. *Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (Süleymaniye Ktp., Fatih Bl., No. 3467, vr. 166a-277b), Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2014.

Ebülfazl Mehmed Defterî. *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2828.

Fahri, Macid. *İslâm Ahlâk Teorileri*. Çev. M. İskenderoğlu ve A. Arkan. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.

Firâkî. *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 3773.

Gölpınarlı, Abdülbaki. "Fütüvvetnâme-i Sultani ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XVII, sy. 1-4 (1955), s. 127-55.

Güngör, Şeyma. *Fuzûlî, Hadîkatü's-Süedâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.

Güngör, Zülfikar. "*Beyânü'l-Hak*'dan: Mevlânâ Hüseyin Vâiz ve *Tefsir-i*

Hüseyinî”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 3 (2002), s. 363-368.

Hândmîr. *Tarihu Habîbü's-Siyer fi Abbâri Efradi Beşer*. Tahran: 1333.

İsfahânî, Rağîb. *Erdemli Yol*. Çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.

İbn Hazm. *Ablâk ve Davranış Tarzları, Nefislerdeki Ablâkî Hastalıkların Tedavisi*. Çev. Mustafa Çağrırcı. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

İbn Miskeveyh. *Ablâk Eğitimi (Tehzîbü'l-Ablâk)*. Çev. A. Şener vd. Ankara: Büyüyen Ay Yayınları, 2017.

İlgürel, Sevim. “Hibrî, Abdurrahman Efendi”. *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, c. 17, s. 428.

İmamoğlu, Rağîp. *İyilerin Ablâkı (Ablâku'l-Muhsinîn)*. Doğu Matbaası, 1965.

İnalcık, Halil. “*Kutadgu Bilig*'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”. *Reşit Rahmeti Arat İçin*. Ankara: 1966.

İpşirli, Mehmet. *Selânikî Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Karaismailoğlu, Adnan. “Hüseyin Vâiz Kâşifi”. *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, c. 9, s. 16-17.

Kâşifi, Hüseyin Vâiz. *Ablâk-ı Muhsinî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayaşofya, nr. 2829.

Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-Zünûn*. Çev. Rüstü Balcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Kınalızâde Ali Çelebi. *Ablâk-ı Alâî*. Çev. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.

Konukçu, Enver. “Ebü'l-Fazl el-Allâmî”. *DİA*. 10: İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, c. 10, s. 314.

Koyuncu, Fatih. *Enîsü'l-Ârifîn Ablâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme-Tenkitledir Metin)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

Levend, Ağâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Muin, Muhammed. “Siyaset” maddesi. *Ferheng-i Fârisî*. Tahran 1375.

Oğraş, Rızâ. *Es'ad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*. Kültür Bakanlığı e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10734,bahcepdf.pdf?0>

Oktay, Ayşe Sıdıka. *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.

Osmanzâde Taib, *Ahlâk-ı Ahmedî*. Matbaa-i Amire, 1121/1709.

Özçelik, Kenan. *Âşık Çelebi Terceme-i Ravzatü's-Şühedâ* (İnceleme-Metin), Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2015.

Peker, Osman. *Hocazâde Abdülaziz Efendi ve Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (İnceleme-Metin vr. 61a-165b). Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2010.

Radevî, Mes'ud. “Der-Mezheb-i Erbâb-ı Fütuvvet”. *Tehasusî İtlâât-ı Hikmet ü Marifet*. 54 (1389).

Rıdvan bin Abdülmennân, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*, Milli Kütüphane, 60 Hk 40.

Ruymbeke, Christine Van. “Kashifi's Forgotten Materpice: Why Rediscover the Anvâr-i Suhaylî”. *Iranian Studies*. 36/4 (2003): 571-588.

Şahinoğlu. M. Nazif. “Ahlâk-ı Muhsinî”. *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, c. 2, s. 17.

Tûsî, Nasîruddin. *Ahlâk-ı Nâsırî*. Çev. Anar Gafarov ve Zaur Şükürov. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

Türkdoğan, Melike Gökcan. “Siyasetnâmeler ve Bir Siyasetnâme Örneği Olarak Ahmedî'nin *İskendernâme'si*”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12 (2010).

Üzüm, İlyas. “Hüseynî”. *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, c. 18, s. 522-523.

DİZİN

A

- Abdullah Bosnevî 33
Abdullah b. Tâhir 142, 256, 258, 464, 466
Abdullah Mübarek 312
Abdurrahman Câmî 13, 14, 23, 41
Abdülhâlık Gucdüvânî 398
Abdurrahman Hibri 30
acele 296, 302, 386, 518
acecelik 294, 298, 300
adalet 7, 46, 48, 70, 80, 116, 140, 144, 148, 156, 160, 166, 172, 174, 248, 264, 296, 300, 344, 392, 394, 422, 424, 570
Âdem Peygamber 21, 98
Adüdüddeve 450, 620, 626
affetmek 7, 46, 70, 76, 98, 174, 176, 178, 180, 182, 188, 218, 260, 434, 448, 450, 456, 458, 468, 502, 536, 608
Efrâsiyâb 90, 278, 314, 324
Âgehi Muhammed Rızâ 29
ahde vefa 8, 46, 70, 270, 272, 274, 278, 280
âhiret 33, 62, 74, 88, 142, 148, 152, 176, 200, 210, 212, 218, 220, 228, 290, 356, 388, 424, 430, 438, 454, 570, 594
ahlâk 1, 2, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 54, 64, 200, 522, 646, 649, 650, 651, 652
Ahlâk-ı Muhsinî 9, 10, 11, 13, 16, 20, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 52, 56, 64, 646, 649, 650, 651, 652
Ahlâk-ı Ahmedî 33, 34
Ahlâk-ı Alâî 9, 10, 36, 38, 40, 41, 42, 44, 47, 48, 49, 50
Ahlâk-ı Celâî 9, 36, 40, 41, 47
Ahlâk-ı Nâsırî 9, 36, 38, 39, 40, 41, 47
Ahlâk-ı Rükni 522
Ahlâk-ı Sultan Ahmedî 32
Ahlâk-ı Şemsî 24
ahmaklık 402, 404, 406
Ahmed b. İshak Azrekânî 25
Ahmed b. Muhammed Belhî 432
Ahmed Harb 256, 258
Ahmed Samânî 300
Alâeddin Ali Çelebi 19
Ali Paşa 27
alçaklık 402, 406, 514, 594
Âlemüddin b. Şeyh Ahmed 26
âlim 9, 15, 37, 50, 254, 312, 334, 472, 544
Ali Murtazâ 74, 326
Ali Şir Nevâî 13, 14, 15, 17, 19, 22, 23, 649
Alparslan 51, 154
Amr b. Leys 158, 160, 510
aptallık 402, 404, 406
Arapça 18, 23, 31, 34, 35, 332
Arap Yarımadası 228
ârif 260, 312, 470, 544
Aristoteles 24, 51, 114, 116, 176, 220, 338, 504, 508, 634
arkadaşlık 478, 482, 584
arzu 33, 106, 114, 122, 126, 138, 190, 294, 316, 320, 324, 330, 390, 418, 444, 492
asık suratlılık 406
asker 86, 144, 306, 340, 450, 546, 608, 610, 612, 634
Asmaî 642
astroloji 13, 476
astronomi 5, 22, 80, 476
Atabek 626, 628
avam 14, 64, 96, 130, 136, 138, 236, 264, 300, 360, 398, 408, 552, 596
ayıp 194, 220, 356, 420, 468, 510, 512, 534, 580, 582

azim 7, 47, 70, 118, 120, 122, 124, 222,
538

B

başarı 43, 62, 66, 106, 116, 212, 340, 638
basîret 8, 47, 56, 72, 314, 316, 320, 394,
396

beddua 168, 192

Behmen 534

Behram Gûr 164, 166, 304, 356, 358,
426

Belh emîri 268, 270

Bihzâd 13

bilge 88, 146, 168, 310, 314, 338, 390,
406, 480, 540, 546, 548, 590,
592, 600

Büveyhioğulları 620

büyükleme 404

Büzürmihr 186, 336, 360, 428, 522,
540, 616

Büzürg Ümid 370

C-Ç

cahillik 194, 404

Cemşid 58, 62, 198, 392

cesaret 45, 48, 158, 176, 182, 308, 322,
336, 340, 352, 376, 462

Cevâhiru'l-İmâre 244, 484

ceza 47, 152, 156, 182, 188, 218, 300,
360, 362, 364, 366, 368, 370,
372, 414, 458, 460, 486, 492,
494, 502, 514, 560, 598, 608

cezalandırmak 76, 174, 188, 414, 434,
608, 630

cimrilik 192, 220, 510, 512

cömertlik 8, 45, 48, 70, 192, 218, 220,
222, 226, 228, 230, 236, 242,
246, 248, 250, 266, 458, 514, 572

çaba 7, 47, 60, 70, 120, 122, 124, 128,
346, 354, 408, 538, 556, 626

cehalet 402, 404, 406, 424, 506

çekememezlik 346

Çin 150, 294, 524, 526

Çin hakanı 524, 526

Çin padişahı 294

çirkin 18, 76, 106, 108, 290, 352, 390,
404, 406, 474, 504, 558, 588,
604, 606, 640

D

Dârâ 58, 174, 246, 392

dedikodu 494, 496

Dervâze-i Nişâbur 14

derviş 84, 86, 88, 120, 138, 140, 150,
188, 214, 218, 256, 260, 334,
350, 360, 440, 444

Derviş Mustafa 25, 26

devlet yönetimi 39, 41, 42, 47, 354

devlet adamı 19, 94, 96, 124, 136, 138,
150, 246, 312, 378, 626

Devletşah 13

Dicle 104, 348

din 43, 58, 60, 66, 76, 82, 108, 136, 152,
172, 174, 220, 222, 256, 260,
262, 264, 266, 272, 312, 316,
344, 346, 362, 364, 372, 388,
410, 458, 472, 544, 546, 588, 600

divan 164, 352, 624

diyanet 8, 47, 70, 260, 262, 264, 270,
404, 458

doğruluk 8, 47, 48, 70, 284, 286, 288,
402, 404, 406, 458, 546, 616, 628

dostluk 42, 46, 49, 258, 272, 280, 284,
394, 468, 470

dua 7, 18, 22, 27, 33, 34, 43, 46, 47, 64,
68, 78, 80, 82, 98, 102, 136, 154,
156, 162, 170, 198, 200, 212,
218, 254, 320, 340, 394, 434,
436, 476, 498, 500, 510, 552,
574, 586, 628, 644, 646

dünya 33, 50, 51, 58, 60, 62, 74, 88, 90,
96, 100, 110, 112, 114, 116, 118,
124, 138, 142, 144, 148, 152,
160, 172, 174, 176, 178, 184,
190, 194, 200, 210, 212, 218,
220, 222, 226, 228, 230, 232,
236, 244, 246, 248, 254, 256,
264, 280, 284, 290, 296, 302,

316, 322, 324, 330, 334, 336,
338, 346, 352, 356, 362, 364,
374, 376, 380, 382, 388, 412,
416, 418, 420, 422, 424, 430,
438, 470, 472, 488, 500, 502,
506, 508, 514, 532, 540, 542,
544, 570, 594, 596, 600, 604,
608, 614, 644, 646

dürüstlük 404

düşmanlık 42, 48, 226, 258, 338, 342,
346, 348, 450, 496, 500, 532,
582, 588

E

Ebû Mansûr 564, 566

Ebû Mansûr el-Mâturidî 34

Ebû Muhammed Hasan b. Rûzbihân-ı
Şîrâzî 24

Ebülfazl Mehmed Defterî 17, 31

Ebü'l-Fazl el-Allâmî 19

Ebü'l-Hasan Şa'rânî 21

Ebü'l-Muhsin 23, 40, 248, 344, 392,
644, 646

edep 7, 42, 44, 46, 48, 50, 70, 104, 106,
108, 110, 112, 194, 546, 548,
556, 560, 562, 564, 578, 588,
614, 618, 640, 642, 644

Ehl-i Beyt 15, 20, 21, 574

Ehl-i Sünnet 14

Elburz Dağı 346

Emâlî 170

emanet 8, 47, 48, 70, 200, 260, 262, 264,
266, 298, 458, 502, 518, 542,
582, 608

emin 56, 310, 316, 360, 372, 382, 474,
486, 518, 556, 558, 572, 582

Emir Ahmed Süheylî 18

Emir Ali Şîr Camii 15

erdem 10, 35, 39, 42, 44, 47, 48, 49, 50,
60, 96, 166, 278, 320

Erdeşîr Bâbek 196, 204, 298, 380

Esfar bin Şîrûye 316

eşraf 448, 454, 528, 532, 534, 562, 614

evliya 82, 438

F

Fahreddin Ali 15, 18

Fahruddevle Deylemî 318, 612

Fars edebiyatı 11, 23, 30

Fars kralları 470

Farsça 11, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 31, 32,
33, 34, 38, 68, 326, 332

farz 74, 84, 140, 466

fâsık 474, 482, 494, 532

fâsiklık 108, 352, 400

fayda 33, 136, 210, 216, 226, 246, 258,
262, 294, 296, 304, 314, 326,
342, 368, 370, 384, 466, 482,
486, 526, 538, 548, 550, 566,
596, 604, 628, 640

fazilet 10, 42, 78, 140, 144, 172, 174,
178, 220, 226, 280, 300, 314,
416, 472, 548

Fazl b. Sehl 630

feraset 8, 47, 49, 72, 100, 234, 394, 396,
398, 400, 408, 590

Ferîdun 58, 112, 126, 196, 248, 260, 392

fesat 314, 622

fesatçı 316, 482, 486, 578

fetih 120, 340, 344

feyiz 64, 82, 210, 212, 410, 596

filozof 9, 23, 24, 35, 51, 58, 118, 120,
132, 144, 166, 168, 174, 176,
178, 194, 202, 204, 220, 246,
262, 280, 308, 338, 354, 362,
366, 368, 388, 398, 400, 402,
406, 408, 412, 414, 420, 428,
470, 472, 480, 504, 508, 510,
528, 534, 536, 540, 548, 570,
578, 590, 602, 626, 634

Filozof Tûsî 37

Firâkî Abdurrahman Çelebi 30

Firdevsî 164, 390, 426, 540

fitne 126, 144, 288, 308, 310, 316, 320,
364, 370, 372, 404, 406, 494,
496, 498, 530, 608, 612

fitneci 238, 328, 370, 402, 486, 614

fütüvvet 22, 236, 248, 266, 424, 426,
448, 466

fütüvvetnâme 22, 39

G

gafil 266, 320, 338, 362, 380, 392, 444,
470, 498, 530, 600, 630
gaflet 210, 266, 320, 342, 380, 388, 390,
392, 396, 566, 578, 626
gammaz 412, 498, 500, 502
garip 214, 242, 244, 418, 614
gayret 7, 47, 48, 49, 70, 118, 122, 128, 346
Gazneyn 134
gevezelik 402, 404, 506
gevşeklik 130, 320, 404, 534, 552, 558
gıybet 286, 288, 290, 514, 518, 520,
562, 564
Gurâbzâde Ahmed en-Nâsîh 17
gurur 300, 394, 446, 578, 584
günah 96, 98, 108, 158, 178, 180, 218,
258, 260, 346, 352, 356, 376,
380, 382, 384, 392, 394, 440,
442, 458, 474, 496, 558, 606, 620
günahkâr 98, 360, 532, 544, 646
güvenilir 216, 260, 310, 312, 348, 372,
374, 472, 504, 582, 634
güzel ahlâk 23, 24, 34, 56, 58, 60, 62,
112, 552
güzel huy 43, 56, 58, 60, 64, 80, 106,
168, 174, 192, 194, 224, 240,
302, 360, 544, 582, 588, 634, 636
güzel huyluluk 8, 45, 70, 192, 194, 196

H

Habeş 326, 328
hac 136, 138, 140, 432, 434, 574
Haccâc 142, 286, 288, 548
Hâce Ehad 22
Hâce Elmas 27
Hâce İmam 170
hafîlik 298, 538, 578, 580, 586, 632
hafîmşrep 184, 252
hafîmşreplik 288
hainlik 262
Hakîm Hâkânî 172
haksızlık 170, 366, 434, 608
Halep 34, 486, 490
Hâlid bin Velid 322

Halife Mansûr 380
Halife Me'mûn 98, 100, 102, 104, 144,
146, 148, 156, 158, 176, 184, 186
Halife Mu'tasım 502
Halife Mu'tazîd 350, 352, 456, 520
Halife Müsterşid 286
Halife Nâsır 208
hamiyet 45, 48, 322, 348, 354, 356
haram 74, 104, 106, 262, 266, 352, 354,
390, 422, 440, 472, 474, 520,
542, 584, 632
Harem-i Şerif 54, 136, 138
Harezşah 376
Hârûnürreşid 252, 254, 474
Hasan Sabbah 39
haset 346, 404, 506, 508, 616
hasetçi 316, 352, 410, 412, 506, 508,
510, 564, 578, 632
hastalık 40, 41, 49, 76, 78, 148, 476, 506
Hatâ 612
Hatay 332
Hâtem-i Tâi 22, 228, 230, 232, 234, 236,
238, 242, 244, 246, 248
Hatib Medenî 170
Havârililer 524
havas 64, 96, 130, 264, 300, 398, 596
hayâ 7, 45, 48, 68, 96, 98, 102, 104, 106,
546, 556, 558
hayâsızlık 400, 404, 524
hayır 8, 47, 70, 86, 210, 212, 216, 218,
228, 240, 246, 336, 340, 424,
434, 476, 502, 518, 524, 572,
600, 618, 626
hayret 90, 234, 246, 384, 492, 620
hazine 86, 88, 112, 116, 162, 166, 184,
196, 206, 236, 250, 276, 280,
292, 308, 360, 390, 392, 476,
502, 504, 524, 526, 552, 554,
564, 628
hediye 60, 84, 102, 176, 224, 232, 234,
236, 242, 266, 388, 446, 464, 580
helal 106, 354, 356, 390, 422, 440, 472
Herat 9, 13, 14, 15, 23

- heybet 90, 254, 286, 344, 352, 360, 364, 372, 376, 392, 424, 550, 646
- hırsızlık 242, 402, 404, 460, 558
- hiyanet 190, 262, 266, 368, 400, 404, 504, 518, 558, 582, 630, 636
- Hicaz 234, 356
- hikâye 10, 20, 22, 24, 27, 31, 37, 38, 39, 41, 42, 49, 50, 51, 68, 90, 144, 274, 320, 352, 366, 370, 380, 386, 398, 400, 422, 446, 452, 480, 484, 500, 508, 510, 522, 530, 540, 592, 610, 622, 636, 642
- hikmet 10, 34, 42, 44, 48, 56, 90, 104, 110, 196, 204, 252, 304, 388, 470, 472, 508, 518, 536, 558, 644, 646
- hilafet 58, 60, 62, 74, 254, 538
- Hilafetnâme-i İllâhî 470
- hile 238, 340, 342, 404, 466, 488, 504, 556, 558, 616, 632, 642
- hilekâr 400, 486,
- hilim 7, 70, 182, 184, 186, 188, 190, 192, 632
- himmet 106, 112, 118, 122, 124, 354, 358, 438, 466, 480, 506, 530, 546, 594, 628
- Hint 22, 39, 336
- Hint filozofları 122, 528
- Hint reâsî 524, 526
- hizmet 76, 86, 100, 116, 184, 226, 250, 376, 436, 446, 448, 460, 464, 466, 504, 506, 510, 512, 520, 522, 532, 544, 546, 552, 556, 558, 560, 564, 566, 568, 570, 576, 584, 586, 600, 612, 616, 626, 640, 642
- hizmetçi 8, 41, 42, 47, 50, 60, 72, 86, 102, 116, 130, 144, 152, 154, 156, 188, 196, 224, 280, 298, 318, 336, 366, 374, 398, 468, 500, 528, 536, 544, 562, 566, 576, 606
- Horasan 5, 9, 13, 37, 38, 74, 172, 226, 254, 256, 282, 308, 316, 328, 432
- Hurşid 392
- husumet 402, 444, 534
- Hüşeng b. Siyâmek 168, 278, 296, 360, 482, 504
- huzur 64, 74, 86, 88, 90, 102, 110, 126, 128, 144, 184, 188, 212, 216, 294, 380, 444, 470, 476, 532, 560, 570, 614
- Hüccetü'l-İslâm 594
- hüküm 60, 156, 158, 160, 230, 288, 298, 300, 302, 352, 362, 380, 382, 384, 386, 388, 394, 400, 472, 504, 544, 552, 560
- hükûmet 116, 292, 300, 302, 394
- hürmet 82, 250, 258, 346, 394, 436, 438, 522, 600, 640
- Hürmüz 366, 380, 430
- Hüseyin Baykara 9, 13, 18, 20, 22, 23, 38, 40, 50, 51
- Hüseyin Kâşifî 43, 64
- hüsnüzan 322
- Hüsrev Perviz 222, 224, 226, 232, 370, 380, 392, 430
- Hz. Ali 14, 15, 21, 74
- Hz. Fâtıma 21, 23
- Hz. Hasan 21, 624
- Hz. Hüseyin 21, 188
- Hz. İsâ 76, 190, 192, 194, 476, 524
- Hz. Muhammed 21, 56
- Hz. Ömer 484
- Hz. Peygamber 14, 56, 74, 82, 96, 108, 146, 174, 188, 190, 196, 202, 216, 250, 254, 302, 322, 398, 410, 442, 574
- Hz. Süleyman 150, 394, 396
- I-İ**
- ibadet 18, 46, 47, 68, 74, 76, 136, 138, 140, 260, 394, 430, 590
- İbnü'l-Mukaffâ 18, 606
- İbrahim Edhem 454
- İbrahim Hâcib 282
- ibret 82, 396, 486, 630
- iffet 45, 48, 70, 106, 108, 354

- ifşa 356, 410, 412, 414, 580, 590, 592,
594
- iftihar 122, 220, 248, 426, 488
- iftira 262, 404, 514, 520, 562
- ihlâs 46, 47, 68, 76, 78, 80, 474, 502
- ihmal 128, 146, 262, 264, 342, 534, 564,
584, 600, 616
- ihsan 45, 70, 84, 86, 100, 136, 156, 176,
218, 220, 222, 224, 226, 230,
238, 246, 248, 252, 264, 266,
290, 322, 360, 412, 428, 436,
448, 454, 458, 464, 468, 514,
564, 596, 598, 618
- ihtiras 116, 190, 582
- ihtişam 62, 78, 86, 90, 100, 186, 250,
290, 292, 324, 376, 430, 476,
548, 622, 646
- ihtiyarat 17, 476
- ihtiyat 320, 528, 570, 588, 622
- ikbal 86, 112, 116, 174, 250, 290, 344,
420, 624
- ikram 236, 240, 338, 446, 448, 450, 452,
606
- iktâ 626
- ilham 410
- ilim 5, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 23,
37, 106, 112, 212, 214, 344, 400,
408, 438, 470, 472, 476
- iltifat 266, 358, 408, 436, 438, 464, 490,
534, 552, 638
- İmam Gazzâlî 594
- İmam İbrahim 316
- İmam Muhammed 254, 396
- İmam Şâfiî 396
- iman 96, 106, 182, 192, 260, 262, 272,
398, 438, 458, 582
- imtihan 21, 90, 232, 324, 330, 536, 574
- insaf 62, 142, 154, 236, 244, 558
- İran 13, 21, 39, 380, 634, 651
- İsfahan 496, 574
- İskender 51, 58, 114, 116, 118, 176, 178,
220, 292, 294, 336, 338, 344,
390, 392, 410, 412, 414, 504,
508, 510
- İskender Zülkarneyn 292, 336
- İsmâil Peygamber 272
- istihbaratçı 372, 374, 380, 382, 532, 612
- istikamet 116, 130
- istişare 47, 72, 90, 124, 146, 180, 224,
270, 302, 304, 310, 312, 314,
470, 608, 612, 638
- itaat 43, 62, 66, 74, 76, 82, 116, 136,
222, 226, 260, 310, 346, 358,
392, 564, 584, 600, 606
- itidal 49, 402, 406, 544
- iyilik 47, 48, 58, 70, 82, 86, 106, 110,
160, 174, 176, 188, 196, 210,
212, 216, 218, 222, 238, 274,
284, 292, 334, 338, 346, 370,
380, 406, 416, 474, 478, 482,
504, 512, 518, 542, 594, 596,
598, 600, 624, 630, 636, 642
- iyiliksever 236, 242, 454
- iyi nam 62, 112, 148, 210, 220, 228,
322, 324, 328, 416, 418, 424, 426
- izzet 56, 62, 64, 112, 126, 128, 186, 246,
250, 324, 444, 448, 462, 552,
596, 606, 620

K

- Kâbe 15, 136, 396, 574
- kalem ehli 144, 534, 554, 600, 634
- kanaat 45, 48, 126, 390, 504, 582
- katil 21, 238, 240, 244, 384
- kâtip 38, 68, 144, 468, 534, 634, 636
- Kâtip Çelebi 17, 18, 19, 20, 21, 24
- keder 92, 124, 486, 506, 560
- Ken'an 62
- kerem 94, 96, 98, 102, 154, 180, 202,
220, 226, 240, 244, 246, 248,
292, 300, 310, 388, 446, 448,
450, 452, 454, 456, 458, 466,
514, 560, 568
- Keyhüsrev 248
- Keykubad 426
- kılıç ehli 144, 532, 554
- kıskançlık 47, 48, 49, 72, 190, 238, 346,
352, 354, 356, 534, 556, 576, 642

kızgınlık 538
 kibir 252, 256, 406
 kin 76, 78, 178, 288, 348, 374, 380, 434,
 502, 504, 534, 578, 588, 632
 Kirman 450
 kisrâ 212, 418, 424, 484, 524
 komutan 33, 90, 144, 200, 222, 224,
 306, 310, 318, 324, 328, 422,
 468, 480, 532, 534, 546, 554,
 586, 600, 602, 606, 608, 610,
 612, 614, 634, 638
 konuşma 88, 90, 96, 138, 150, 158, 358,
 402, 406, 454, 464, 474, 494,
 522, 524, 526, 538, 576, 610
 korkaklık 48, 49, 320, 322, 324, 402,
 406
 korku 62, 80, 214, 262, 284, 318, 326,
 328, 340, 350, 364, 390, 486,
 556, 568, 606, 614, 632
 köle 110, 174, 222, 230, 274, 312, 390,
 496, 498, 552, 556, 558, 560,
 562, 602, 604, 606, 608
 kötülük 74, 130, 174, 190, 226, 252,
 314, 316, 346, 348, 370, 408,
 500, 504, 506, 510, 542, 566,
 594, 598, 618, 630, 640
 kral 60, 76, 90, 110, 112, 116, 118, 126,
 146, 150, 210, 228, 230, 232,
 234, 238, 244, 278, 292, 308,
 310, 334, 336, 338, 360, 362,
 368, 386, 388, 390, 420, 422,
 434, 444, 470, 474, 480, 484,
 486, 504, 506, 508, 510, 520,
 528, 530, 544, 546, 568, 570,
 576, 578, 584, 590, 600, 604,
 622, 624, 644
 Kral Salih 444
 Kubad Şah 160, 162, 384, 386, 550
 Kubeysa 358
 kurnazlık 340, 404, 406
 Kur'an 9, 14, 17, 18, 19, 20, 34, 35, 440,
 460, 494, 514, 544
 Kureyş 174

L

Levh-i Mahfûz 108, 158
 lezzet 128, 176, 294, 478, 570
 lütuf 82, 98, 104, 110, 142, 144, 156,
 200, 202, 212, 226, 248, 282,
 290, 292, 310, 330, 360, 366,
 388, 536, 606, 626

M

mahrem 190, 354, 412, 414, 554, 590
 makam 43, 58, 64, 92, 108, 116, 118,
 128, 132, 168, 172, 208, 210,
 220, 224, 260, 270, 278, 312,
 322, 352, 382, 416, 462, 464,
 466, 530, 532, 538, 546, 582,
 584, 594, 596, 598, 602, 604,
 606, 616, 618, 624, 628, 630,
 644
 Mâlik b. Avf 446
 Mâlik b. Dînâr 432, 434
 Ma'n b. Zâide 248, 450, 452, 572
 Mâverâünnehir 14, 37
 mazlum 136, 140, 142, 148, 150, 152,
 154, 168, 170, 172, 208, 214,
 278, 280, 380, 382, 400, 532,
 614, 630
 meclis 14, 20, 21, 90, 144, 252, 256,
 292, 298, 306, 332, 388, 394,
 398, 400, 426, 472, 474, 478,
 488, 510, 514, 522, 524, 526,
 538, 540, 548, 566, 570, 574,
 576, 578, 588, 640
 Medayin 146, 484
 Mekke 174
 melek 106, 110, 368, 382, 432, 454
 memleket 30, 86, 108, 114, 116, 118,
 126, 136, 168, 204, 210, 222,
 224, 236, 250, 308, 318, 348,
 362, 364, 372, 388, 426, 484,
 494, 528, 530, 534, 546, 552,
 554, 564, 612
 memur 156, 262, 266, 374, 380, 384,
 556
 Menûçihri 424

- merhamet 46, 64, 70, 86, 156, 172, 198,
200, 202, 204, 208, 212, 248,
298, 360, 366, 376, 416, 440,
456, 560, 588, 614
- mertlik 90, 244, 324, 358, 390, 450
- Merv 62, 172, 310, 522
- Mesnevî-i Mânevî 20, 78, 190, 316
- meşveret 304, 312
- mevbed 530, 532, 550
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî 20, 24, 78,
190, 316
- Mısır 34, 110, 230, 306, 442, 444, 486,
492, 610
- Mısır azizi 306
- Mısır kralı 110
- Mirza Mansûr 50
- misafir 188, 232, 234, 238, 240, 242,
244, 446, 448, 450, 452, 454, 462
- misafirperverlik 238, 240, 264, 448, 450
- mızaç 43, 66, 144, 158, 298, 476, 544,
624
- mizah 288, 522
- Molla Hüseyin 14
- muhafız 136, 152, 208, 268, 276, 286,
350, 490, 592, 634
- Muhammed bin Hasan Şeybânî 254
- Muhammed Ca'fer Mahcûb 22
- Muhammed Eslem Tûsî 256, 258
- Muhammed Sâdik Îmânkulî 17
- Muhammed Tâhir 282
- Muhsin Mirza 16, 23, 38
- Muslih 486, 488, 490
- mutedil 47, 402, 404, 406, 544
- mutluluk 24, 43, 58, 62, 64, 88, 94, 116,
124, 200, 212, 214, 220, 222,
278, 294, 322, 426, 470, 478,
514, 558, 572, 596
- müdarâ 622
- Mühelleb 548
- mükâfat 46, 48, 88, 92, 218, 248, 342,
434, 616, 620
- münker 346, 348, 352, 496
- mürüvvet 46, 48, 190, 230, 232, 236,
242, 248, 264, 300, 358, 424,
426, 446, 448, 450, 452, 454,
466, 514, 600
- Mushaf 364
- N**
- nâmahrem 354, 410, 580
- namaz 23, 58, 94, 162, 214, 258, 472,
488, 560, 564, 566, 584
- nankör 466, 520, 582, 600
- Nasîreddin Tûsî 9, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
41, 49, 51
- Nâsiruddevle 428
- Nâsiruddin Muhteşem 40
- Nâsiruddin Sebük Tegin 426
- nasihat 74, 82, 146, 148, 334, 346, 474,
480, 534, 582
- Nasr bin Ahmed 250, 300
- nedim 50, 146, 168, 176, 278, 280, 292,
302, 332, 420, 424, 478, 522,
532, 538, 546, 554, 600, 640,
642, 644
- nefret 142, 310, 544, 610, 636
- nefis 10, 35, 36, 37, 41, 42, 48, 76, 78,
106, 108, 124, 182, 214, 284,
322, 388, 390, 396, 444, 594,
598, 604
- neşe 428, 480, 506, 572
- nezaket 45, 70, 192, 194, 196, 198
- Nigaristan 456, 536
- nimet 43, 64, 78, 82, 84, 86, 128, 168,
212, 270, 330, 346, 412, 424,
430, 444, 464, 476, 506, 520,
564, 584, 594, 600, 602, 624,
630, 642
- Nişâbur 13, 14, 256, 282, 522
- niyet 56, 76, 116, 136, 160, 162, 164,
166, 188, 406, 434, 502, 578, 626
- Nizâmülmülk 628
- Nu'mân Münzir 358
- Nûşîrevân 51, 104, 106, 132, 142, 146,
186, 204, 264, 266, 328, 336,
338, 366, 368, 400, 418, 420,
424, 428, 484, 502, 524, 530,
532, 540, 592, 636
- nükte 92, 332, 472, 478, 520, 590, 600

O-Ö

oburluk 406
 Okçuzâde Mehmed Şâhî 19
 ordu 94, 96, 120, 204, 222, 224, 250,
 276, 280, 292, 306, 308, 310,
 314, 318, 322, 326, 328, 334,
 336, 338, 340, 342, 450, 500,
 550, 552, 604, 608, 610, 612,
 618, 628, 634, 636
 öfke 49, 86, 156, 182, 184, 188, 190,
 192, 296, 298, 300, 302, 400,
 404, 518, 522, 538, 566, 576,
 578, 580, 588, 596, 632
 öğüt 18, 24, 37, 82, 88, 166, 474, 480,
 524
 Ömer Hayyam 470
 öşür 164, 266
 övgü 22, 102, 426

P

palavracılık 404
 Perviz 222, 296, 370
 Peygamber 14, 43, 56, 66, 74, 82, 96,
 108, 146, 174, 188, 190, 196,
 202, 216, 250, 254, 262, 302,
 322, 394, 398, 410, 442, 516,
 518, 574, 624
 pişmanlık 296, 448, 482, 620, 628
 Platon 24, 51, 408
 Polinas 414

R

Ragıp İmamoğlu 10, 34
 rahmet 98, 148, 156, 178, 200, 436, 454,
 494, 568
 Resûlullah 14, 174, 574
 Rey 316
 Rıdvan b. Abdülmennân 31, 32
 rızâ 62, 68, 76, 92, 156, 198, 220, 258,
 264, 352, 430, 436, 566, 582,
 588, 594, 596, 626, 638
 riayet 42, 43, 47, 48, 50, 68, 106, 108,
 134, 262, 338, 340, 342, 346,
 430, 436, 446, 454, 460, 464,

466, 468, 474, 528, 544, 550,
 558, 564, 568, 594, 598

riya 76, 348
 riyazet 408, 568
 ruh 36, 40, 76, 108, 188, 216, 334, 476,
 500, 506, 510, 520, 576, 636
 Rum 110, 114, 132, 228, 230, 232, 234,
 306, 332, 490, 524, 526, 540
 Rum kayseri 110, 132, 306, 524, 526
 Rûşinâînâme 288

S-Ş

Sa'dî-i Şîrâzî 16, 24, 160, 418
 saâdet 60, 74, 84, 148, 186, 344, 362,
 430
 sabır 45, 68, 88, 90, 184, 186, 196, 296,
 300, 330, 538
 sadaka 86, 210, 212, 216, 218, 340, 476,
 642
 sahâbe 142, 216
 Sâhib b. Abbâd 612
 saltanat 18, 43, 51, 54, 58, 60, 62, 66,
 78, 82, 86, 114, 116, 124, 132,
 136, 140, 144, 146, 148, 150,
 166, 196, 198, 200, 204, 208,
 224, 248, 250, 278, 280, 290,
 292, 294, 300, 308, 324, 344,
 354, 356, 358, 362, 366, 372,
 376, 382, 388, 390, 424, 526,
 530, 532, 536, 552, 554, 568,
 586, 592, 606, 608
 Sâmanoğlu İsmâil 254
 Sâmanoğulları 200, 250, 300
 sanat 4, 5, 23, 31, 37, 41, 220
 saray 10, 15, 24, 37, 43, 44, 50, 58, 64,
 74, 86, 100, 134, 142, 168, 256,
 306, 310, 328, 356, 372, 376,
 454, 462, 474, 484, 490, 492,
 520, 524, 538, 562, 570, 572,
 606, 624
 Satürn 420
 savaş 90, 94, 96, 308, 310, 322, 324,
 326, 328, 332, 334, 336, 338,
 340, 342, 344, 410, 450, 490,
 548, 556, 608, 610, 634

- saygı 60, 108, 134, 254, 286, 288, 338,
376, 454, 464, 490, 506, 530, 554
- sebat 45, 70, 130, 132, 134, 184, 344
- Sebük Tegin 200, 202, 426
- Sebzevâr 13, 14, 15
- Selâmî Tarihi 316
- Selçuklu 4, 152
- Semerkant 5, 170
- Semnan 316
- Sencer 84, 86, 392, 426, 470, 574
- sevap 136, 138, 140, 176, 210, 214, 216,
218, 284, 292, 352
- sevgi 15, 42, 194, 196, 204, 208, 250,
272, 274, 402, 438, 458, 464,
470, 506, 544, 558, 584, 586, 588
- Seyf Zilyezn 326, 328
- Seyyid Ali Hemedânî 400
- sıla-i rahim 436
- sırdaş 242, 594
- Sincan 74
- Sirâcü'l-mülûk 530
- siyaset 39, 40, 47, 49, 360, 362, 364,
366, 386, 486, 606
- sohbet 42, 46, 72, 256, 264, 370, 408,
468, 470, 472, 474, 478, 482,
520, 524, 546, 560, 584
- suç 174, 176, 178, 180, 208, 456, 458,
468, 606, 640
- suizan 314, 340, 406, 496
- Sultan Ali Meşhedî 13
- Sultan Mahmud 51, 54, 168, 200, 374,
426, 428, 560, 606
- Sultan Melikşah 51, 152, 154, 628
- Sultan Rızâ 134
- Sultan Sencer 51, 84, 86, 392, 426, 470,
574
- Sultan Tuğrul 51, 564
- Süleyman Varrak 184
- sünnet 472, 506
- şah 13, 16, 60, 74, 76, 118, 120, 144,
164, 172, 238, 344, 362, 366,
372, 382, 386, 388, 392, 420,
502, 524, 526, 532, 534, 560,
606, 608, 618, 622, 636
- Şah İsmâil 13
- Şah Muzaffer 13
- şaka 288, 522
- Şakîk-i Belhî 474
- Şam 5, 228, 230, 240, 444, 610
- şecaat 48, 320, 322, 324, 326, 336, 404
- şefkat 46, 60, 70, 82, 134, 172, 194, 198,
200, 202, 204, 208, 226, 236,
346, 350, 352, 376, 430, 442,
456, 480, 490, 534, 548, 556,
558, 560, 588, 590, 638
- şehvet 106, 114, 388, 390, 404
- Şehzade Cihangir 344
- Şemseddin Muhammed Kurd 24
- şeref 62, 64, 74, 90, 108, 200, 202, 220,
248, 250, 288
- şeriat 43, 60, 66, 104, 106, 136, 156,
190, 216, 260, 300, 344, 346,
348, 362, 382, 394, 440, 466,
472, 560, 588, 604
- şevket 252, 324, 352
- Şeyh-i Kebîr 626
- Şeyh Ömer Adûlî Niğdevî 17
- şikâyet 152, 158, 170, 282, 376, 400,
486, 560, 562, 586, 588
- Şîraz 612
- şöhret 13, 14, 21, 62, 228, 232, 238,
264, 266, 324, 340, 354, 390,
478, 514
- şükür 7, 46, 47, 64, 68, 82, 84, 86, 178,
212, 260, 344, 476, 558, 564,
602, 642
- şüphe 62, 146, 168, 316, 384, 388
- T**
- tabiat 43, 44, 66, 76, 302, 402, 476, 478,
506, 544, 604, 606, 634
- Tâbiîn 142
- tahammül 45, 48, 88, 90, 322, 328, 446,
538
- takva 45, 48, 260, 274, 334, 470, 544

Talhatü't-Talhat 446
 tamahkâr 208, 504
 Tamgaç Han 364, 366, 460
 tarikat 13, 438
 tavsiye 374
 tebaa 76, 78, 86, 126, 130, 138, 146,
 160, 162, 164, 166, 170, 174,
 198, 204, 206, 208, 262, 266,
 282, 292, 294, 296, 352, 354,
 360, 372, 380, 390, 468, 530,
 532, 550, 564, 598, 600, 616,
 630
 tebdil-i kıyafet 372, 374
 tedbir 47, 72, 222, 224, 302, 304, 306,
 308, 310, 312, 314, 340, 342,
 344, 382, 402, 404, 406, 480,
 488, 496, 504, 508, 546, 554,
 588, 604, 616, 622, 642
 teennî 45, 72, 294, 296, 298, 300, 540
 tembellik 130, 404, 558
 terbiye 42, 47, 50, 72, 108, 194, 358,
 360, 408, 428, 528, 534, 536,
 542, 550, 568, 640
 teselli 80, 118, 150, 446, 558, 586
 teşekkür 11, 62, 82, 118, 476, 520
 teşvik 13, 204, 322, 324, 370, 476, 556,
 626
 tevazu 45, 70, 248, 250, 252, 254, 606
 revakkül 46, 68, 94, 96, 118
 Tevrat 494
 töhmet 15, 588, 590
 Turan 634
 Türk 4, 21, 31, 39, 51, 560, 649, 651
 Türkçe 10, 11, 17, 18, 19, 20, 21, 22,
 29, 30, 31, 32, 34, 37, 38, 40, 41,
 326, 346
 Türkistan 90, 560

U-Ü

ululuk 60, 122, 150, 238, 250, 324, 352
 ümit 64, 80, 88, 96, 104, 130, 200, 270,
 284, 292, 340, 360, 494, 516,
 518, 536, 538, 562, 568, 588,
 596, 626
 üzüntü 92, 214, 454, 478, 482, 506, 558

V

vakar 45, 132, 536, 556, 578, 632
 Vâsıt 638
 vefa 8, 46, 70, 112, 154, 270, 272, 274,
 278, 280, 282, 284, 456, 458,
 464, 506, 520, 586
 vefakâr 270, 274, 280, 282
 vezir 13, 19, 39, 50, 144, 260, 270, 300,
 302, 380, 462, 464, 468, 480,
 522, 534, 552, 554, 564, 570,
 572, 600, 612, 614, 616, 618,
 620, 622, 626, 628, 630, 632,
 636, 638
 Vezir Fazl 522
 vilayet 138, 204, 208, 228, 326, 356,
 374, 378, 380, 384, 444, 450,
 456, 486, 492, 494, 530, 532,
 552, 574

Y

Ya'kûb Peygamber 62
 Ya'kûb b. Leys 114, 128, 282, 328, 330,
 332
 yalan 262, 284, 286, 288, 400, 466, 494,
 500, 504, 520, 522
 yalancılık 404, 502
 yardım 68, 88, 96, 112, 116, 130, 146,
 154, 172, 184, 204, 206, 238,
 242, 244, 246, 260, 286, 288,
 290, 302, 314, 328, 336, 340,
 362, 436, 538, 556, 598, 618,
 634, 636
 Yemen 228, 236, 238, 240, 242, 244,
 326, 328
 yetkin 62, 108, 116, 118, 186, 270, 336,
 470, 542, 614
 Yazdicerd 358
 yiğit 234, 244, 270, 320, 322, 324, 328,
 334, 340, 488, 492, 512, 602
 yiğitlik 190, 228, 232, 244, 264, 320,
 332, 336, 340, 344, 402, 404,
 406, 550
 Yûsuf sûresi 20, 248
 Yûsuf Peygamber 62, 442

yüksek himmet 7, 45, 70, 112, 116, 344,
512, 528, 544, 546, 548, 594

Z

zafer 96, 120, 178, 288, 334, 340, 342,
344, 634, 646

zâhid 84, 274, 312, 346, 390, 398

zalim 140, 142, 144, 170, 172, 206, 262,
266, 278, 280, 350, 360, 368,
380, 382, 400, 474, 492, 494,
570, 572, 592, 598, 600, 630

zan 182, 314, 382, 384, 386, 388, 496,
498, 576, 590

zarar 74, 78, 86, 90, 120, 140, 146, 148,
164, 222, 252, 280, 288, 290,
294, 296, 298, 310, 314, 326,

330, 352, 362, 368, 376, 382,
392, 412, 438, 450, 494, 500,
530, 536, 558, 562, 566, 600,
638, 640

Zehîratü'l-Mülûk 400, 542

Zerdüşti 270, 312

zevk 31, 176, 426, 428, 602

zillet 86, 126, 150, 446, 462, 520, 560,
594, 600

Zinderud 152, 154

Ziyâd-ı Basrî 466, 468

zulüm 20, 142, 166, 168, 170, 172, 338,
362, 364, 366, 424, 492, 494,
506, 570, 572, 618, 630